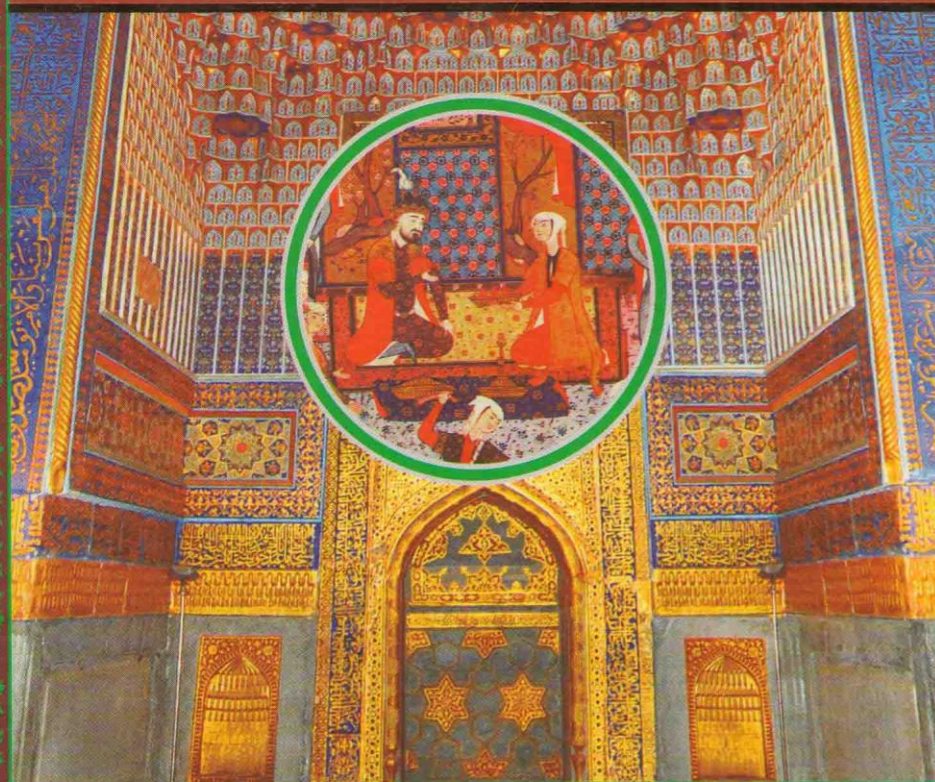

АЛИШЕР НАВОИЙ

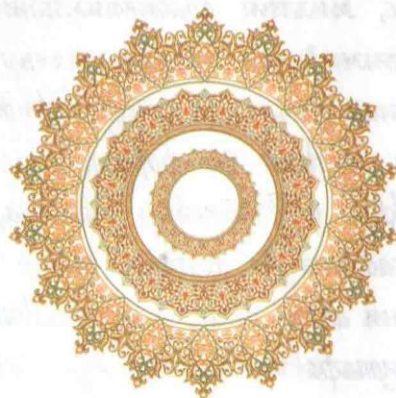

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
АЛИШЕР НАВОЙИ НОМИДАГИ ТИЛ ВА АДАБИЁТ ИНСТИТУТИ

АЛИШЕР НАВОЙИ

Шўла асарлар тўплами

Ўн жилдлик

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлиги
Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи
Тошкент – 2011

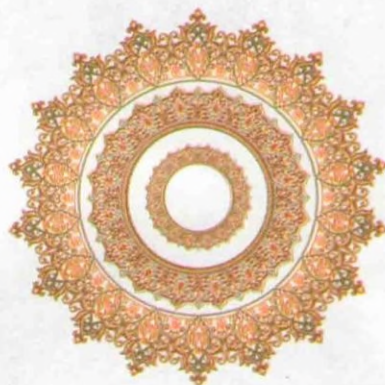
АЛИШЕР НАВОИЙ

Шўла асарлар тўплами

Еттинчи жилд

Хамса

Лайли ва Мажнун
Сабъаи сайёр

ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН

I

Эй яхши отинг биласароғоз,
Анжомигақим етар ҳар оғоз¹.

Эй сендин улус хужаста фаржом,
Оғозингга ақл топмай анжом.

Эй ақлга фоизи маоний,
Боқийсену борча халқ фоний.

Эй элга адам бақони айлаб,
Зотингга фанони фони айлаб,

Эй илмингга ғайб сирри маълум,
Мавжудсен, ўзга борча маъдум.

Эй йўқ қилибон адамни будунг,
Йўқлуғни адам қилиб вужудунг.

Эй хусни дилпазир қилғон,
Эл кўнглин анга асир қилғон.

Эй хуснға айлаганни шайдо,
Мажнунлуғ ила қилиб хувайдо,

Эй ишқ ўтин айлаган жаҳонсўз,
Ҳар бир шарарини хонумонсўз,

Эй ўртаб ул ўтқа хонумонлар,
Не хону не монки, жисму жонлар,

Эй кимники айлабон париваш,
Мажнун анга юз асири ғамкаш,

Эй кимни қилиб париға Мажнун,
Ашки суйин оқизиб жигаргун.

Эй ҳар сориқим қилиб тажалли,

Ул мазҳар ўлуб жаҳонда Лайли.

Эй оники Лайли айлаб отин,
Мажнун қилмоқ қилиб сифотин,

Эй Мажнунунг хираддин озод,
Охи берибон хирадни барбод,

Эй ақл сенинг йўлунгда ғофил
Ким, телба сенинг йўлунгда оқил,

Эй бандалариға жовидона,
Омурзиш учун тилаб баҳона,

Эй ашк суйидин айлабон паст
Дўзах ўти шуъласини пайваст.

Кўк ер киби пасту муртафиъсен,
Балким еру кўкка мухтариъсен,

Сунъунг била тўрт зид мувофик,
Ҳукмунг била етти кўк мутобиқ.

Тун-кунки қилур сипеҳр новард,
Сенинг талабингдадур жаҳонгард.

Бошдинки қадам қилиб дурур меҳр,
Истаб сени бўлди заъфарон чехр.

Бордур талабингға борча мойил,
Лекин сени топмоқ асру мушкил.

Ҳар негаки деса ўхшамассен,
Сендин дурур ул сен ул эмассен,

Ҳарне сени деса ройи сойиб,
Ул сендину сен арода ғойиб,

Ғойибсен ангаки бўлса нозир,
Нозирга доғи бор ишда ҳозир.

Афлокка сен шитоб бердинг,

Анжумға бу нуру тоб бердинг,

Кун юзини айладинг мушаккал,
Тун кўзини айладинг мукаҳхал.

Эй сиймини айладинг зарафшон,
Туннинг шабъасини гавҳарафшон²,

Токқа берибон либоси хоро,
Заррин камар эттинг ошкоро.

Қиш меҳрини чун итикрок эттинг,
Қорнинг садафин арусак эттинг.

Ёз -ёмғури етгач айладинг бот,
Ер чакманини яшил сақарлот.

Лола қадахини тошқа урдунг,
Жола гуҳарини бошқа урдунг,

Гул ёфроғини ҳавоға сочтинг,
Гунча карамин сабодин очтинг,

Гулга берибон зумуррадий тахт,
Гунча киби айладинг жавонбахт.

Кеча анга бўлмасун дебон бийм,
Бердинг наргисга машъали сийм,

Чун кўкни хусуфзод қилдинг,
Ойнинг кумушин савод қилдинг.

Гоҳики касофат этти маҳтоб,
Меҳр олтунин айладинг сияҳтоб.

Бердинг чу жиҳатқа зеб ила фар,
Боши уза тиктинг олти гавҳар.

Унсурни тузук сарой қилдинг,
Деворини чордой қилдинг.

Киндурдинг зийнат айламакдин,
Тўқуз хилъат анга фалакдин,

Кўк атласу бори зарҳал этган,
Анжум дуридин мукалал этган,

Жайби аро тугма тийру Ноҳид,
Эгнида тирози Ою Хуршед,

Йўқ, йўкки, бу етти жирми мовий
Анда етти чобуки самовий

Ким, борчаларини фоил эттинг,
Сайру ҳаракатга шоғил эттинг,

Обо чу буларға от бўлди,
Ул тўрт ҳам уммаҳот бўлди.

Айлаб бу ато, аноға пайванд,
Уч қилдинг ароларида фарзанд.

Ҳар бирининг ўзгача сифоти,
Ҳайвонию конию наботий³.

Андоқ чу тузилди кадхудолик,
Бу навъ ўлди ато-анолик.

Бир кимсага тўрт агар тарабдур,
Етти аро тўрт бас ажабдур.

Ҳар майлға тоқдинг, икки занжир,
Қилдинг лақабин қазову тақдир.

Гардунни сен айладинг сабук санг,
Давронни сен айладинг куҳан ланг,

Гар бўлса сипехру арз бир-бир,
Чун сендин эрур сенга не тағйир.

Вар топса бақойи лониҳоят
Ким, сендин эрур ўшул иноят.

Ҳар шоҳки андин эл ҳаросон,
Йўқ қилмоқ ани қошида осон.

Ё қайси гадоки нони йўқ-йўқ,
Шоҳ этсанг аниким, этай йўқ.

Зоҳидки улусқа қилғай иршод
Солсанг томуғ ичра кимга ирод?

Фосиқки эрур бор иши муҳмал,
Ёрлиқасанг они кимга мудхал?

Бас олам ичини айладинг қон,
Бир луқма ютарға ютти минг қон.

Бас. жоҳил эрурки беғаму ранж,
Тўктунг этагига махзану ганж,

Бу ишта не билсун эл камоҳий,
Не эркани ҳикмати илоҳий.

Лекин бу тараф кўнгулга йўлдур
Ким, ҳарнеки айладинг иш улдур.

Қимни недин айладинг навосоз,
Топқон анга не кўп эрди, не оз.

Ҳар кимга не берганинг бас эрди,
Андин кўпу оз керакмас эрди.

Топқонға қаноат улки қилмас,
Ўз маслаҳатини сенча билмас,

Биздин неки келса бежихатдур,
Сендин неки бўлса маслаҳатдур.

Дойим қилибон савол варзиш,
Хони карамингдин офариниш.

Кундуз санга бир гадойи руси,
Хуршеддин эгнида кадуси.

Тун даргаҳингга тиланчи занги,
Эгнида терисидур паланги.

Дарё санга толиби навола,
Кишти кафида йиғоч пиёла.

Тоғлар тутуб нечукки сойил,
Очиб этагин тиларга мойил,

Яъни бори узрадур паноҳинг,
Бор улчаки бор гарди роҳинг.

Мулкунг ики боғи икки олам,
Султонлиғ эрур санга мусаллам.

Боғинг ики варди меҳр ила маҳ,
Не боғу не вард, аллах, аллах.

Шонин билмай хирадға андуҳ,
«Жаллат олоуху ва шаънуҳ».

II

Пастлиғ юзидин муножот ул рафиуддаражот ҳазрати-даким, саносида
ақли кулл, тили лол, балки ақли кулл тили шикаста мақол келди ва ул
бобда маъзиратни унутмоқ ва узр демокдин ўзни маъзур тутмоқ ва ажз
ва номуродлиғ кўйига қочмоқ ва гадолиқ ашқин сочмоқ ва «шайан
лиллаҳ»² овучин очмоқ¹

Поко сифатингда аҳли идрок,
Сўз сурмади ғайри «моарафнок»³.

Ҳар навъки айласам хитобинг,
Юз онча бийикдурур жанобинг,

Улким, «ана афсах»⁴ этти даъво,
Фош этти бу давъви ичра маъно.

Кўргузди чу нукта ичра муъжиз,
Олам фусаҳоси бўлди ожиз.

Ҳамдингни демак чу бўлди коми,
«Ло уҳси»⁵ эди анинг каломи.

Ул ажзиға эътироф қилса,
Ҳамдингдин ўзин маоф қилса,

Бас назмда сўз деган менингдек,
Мен худ неки, юз туман менингдек,

Сўз ажзини зоҳир айламак ҳам,
Ўз ажзини зоҳир айламак ҳам,

Инсоф ила келди носазолик,
Йўқ, йўқки, камоли-беҳаёлик.

Чун ҳамду сано иши бу бўлди
Ким, ақли кулл анда узр қўлди.

Ҳам гунги мақол бўлмоқ авло,
Бу узрда лол бўлмоқ авло.

Қилмай даъвийи хуш адолик,
Арз айла, Навоие, гадолик.

Ёраб, эшигингда ул гадомен
Ким, боштин-аёққача хатомен.

Мушқум бу хатода бўлди кофур
Кофур ила мушқум ўлди бенур.

Исён ўтидин куюб жаҳоним,
Дуди била тийра хонумоним,

Расволик ўтин жаҳонға сочиб,
Учқунларин осмонға сочиб,

Ҳам ушбу унум тошиб жаҳондин,
Ҳам учқуни ошиб осмонднн,

Атфоли жунун жафо қилиб фош,
Ҳар лаҳза бошимға ёғдуруб тош.

Мажнунлуғум ичра гар кўруб дев,
Мендин, қочариға айлабон рев.

Девоналиғим нечукки мажнун,
Саргашталиғим нечукки гардун.

Занжири жунун эрур нишони,
Андух сипехри қақкашони.

Жўлида сочим бор чарх аро тун,
Йўқким, бошима келиб қаро кун.

Бу навъ қаро кун ичра қориб,
Яъники, қаро тунум оқориб.

Зуннор белимга нафс этиб чуст,
Куфр ичра белимни боғлабои руст,

Ҳар лаҳза ишимни чархи бебок,
Ул ришта била этиб гириҳнок.

Яхшилиқ итиб бу нотавондин,
Ҳолимни десам ёмонроқ андин.

Ҳолим шарҳики бас узундир,
Бу турфаки дам-бадам фузундур.

Бу ранжки келди жовидони,
Ўздин бўлмас кетурмак они.

Мен қилсам эди анинг давосн,
Бўлмақ манга эрди мубталоси.

Ҳар неча эмас манга бу осон,
Лекин санга бордур асру осон.

Боқ дарду малолатимға, ёраб,
Раҳм айла бу ҳолатимға, ёраб,

Лутф айла ўзум сори йўлум чек,
Чектинг чу йўлум тутуб қўлум чек.

Тортиб бу мағокдин чикорғил,
Ғарқоби халокдин чикорғил.

Чун олима қўймадинг ёвуз йўл,
Сайр ичра насибим айла туз йўл.

Шукрунгға тилимни қойил айла,
Саждангға бошимни мойил айла,

Ўксутма хидоятингни мендин,
Кам қилма иноятингни мендин,

Бўл роҳнамун манга ул ишга
Ким, бўлса санга ризо ул ишга.

Ул иш манга қил муроду мақсуд
Ким, бўлсанг ўзунг ул ишта хушнуд.

Бир ишки эмас ризоси сендин,
Эрмас бу қул илтимоси сендин,

Ҳар қиссада шукр сол тилимға,
Ҳар ғуссада сабр бер илимға.

Ҳар зуҳдки ужб эрур анга зам
Кўнглум ҳарамиға қилма маҳрам.

Ҳар журмки узр эрур анга ёр,
Ул журмни айлагил манга ёр.

Ғар учмоғу гар томуғ дурур йўл,
Сен лутф ила анда йўлдошим бўл.

Раддимға қабулни мутиъ эт,
Журмумға расулни шафиъ эт.

III

Ул рисолат сипехрининг қуёши наътидаким, ў мағриб соридин тулуъ
қилиб, Макка авжида камол тутти, балки анвори ашроқи била
машрикдин мағрибқача «Қашшам-си нисфуннаҳор»² ёрутти ва куфр

ШОМИДА ИСЛОМ ШАМЪИ
ЁҚТИ ВА ЖОМҒА ЯҚИН УЁҚТИ¹

Эй жилвагаҳинг сипеҳри ахзар,
Раҳшинг изи рашки меҳри анвар.

Эй машъали меҳр шамъи жоҳинг,
Бал меҳру сипеҳр хоки роҳинг.

Буким санга чарх хоки раҳдур,
Меърож туни мунга гувахдур.

Эй рифъатинг олида фалак паст,
Умнатларинг анбиёга ҳамдаст.

Оламда рисолатинг навиди,
Одамга шафоатинг умиди.

Эй «кунту набийян»³ айлабоғоз,
Чун хилқатинг ичра айтибон роз.

Одам шажарингга мева монанд,
Фарзандингга олам аҳли фарзанд.

Эй нурунг ўлуб жаҳонга собиқ,
Балким тўқуз осмонга собиқ.

Зотинг била муфтахир жаҳон ҳам,
Сайринг била тўқуз осмон ҳам.

Эй рутбада хайлинг офариниш,
Йўқ, йўқки, туфайлинг офариниш.

Ҳар неча жаҳон бўлуб туфайлинг,
Бўлмай бу туфайл сори майлинг.

Эй зотинг номаи футувват.
Орқосида хотами нубувват,

Ул муҳр хутути васфи зотинг,
Хотам алифию теси отинг.

Эй илм санга ладунни анжом,
Мактаб сори ранжа айламай гом.

Олингга вале келиб муаддаб,
Илм аҳли нечукки, тифли мактаб.

Эй сунмай иликни хома сори,
Ул навъки хома нома сори.

Номанг вале андаким бўлуб фош
Хаттидин улус кўтармайин бош.

Эй пўяда маркабингга таъжил,
Олингга ҳақир пайки Жибрил⁴.

Худхудға не моя, қадру сомон,
Сайр айласа ер уза Сулаймон⁵.

Эй зумраи анбиё шафии,
Олам эли буйруғунг мутии.

Буйруғларинг элга қарз янглиғ,
Суннатларинг элга фарз янглиғ.

Қадринг ети чархдин муалло,
Зотинг худ икки жаҳондин аъло.

Сен бўлмасанг анбиёда кимдур
Ким, нутқи жавомиул-калимдур.

Ваҳ-ваҳ, не каломи муъжиз ойин
Йўқ ўйла русулға ҳаргиз ойин.

Аҳкоми била жаҳон низоми,
Назми ики олам интизоми.

Ҳар бир алифи қилиб синон тез,
Куфр аҳлиға ул синони хунрез.

Микроз ила лом-алифлари руст,
Таън аҳли тилин тутуб кесиб чувст.

Бу номаға нусха зоти поки,
Тенгри сўзидин улусқа хоки.

Сунъ илги чекиб бу номаға там.
Орқосиға бости нақши хотам,

Хотам дема они, мушки тар де,
Йўқ мушкки, мунхасиф қамар де.

Рухсорики келди қурси хуршед,
Ул меҳр қамарваш ўлди жовид.

Чун жисми жиҳоти бўлди ҳойил,
Нури бу қамарнинг ўлди зойил.

Ул меҳрға гарчи мунҳарифдур,
Чун ҳойили бор мунхасифдур.

Ҳойил дема, бу жаҳони суғро,
Суғро эмас, ул хужаста туғро.

Ким зоти қошида етти торам,
Торам дема, балки арши аъзам.

Меърож туни табоҳ бўлди,
Барча анга хоки роҳ бўлди,

Бас оламе ўлди зоти кубро,
Юз ончаки, ушбу жирми ғабро.

Ғабро неки минг сипеҳр чоғлиқ,
Нур ичра туман бу меҳр чоғлиқ.

Ер узра келиб жаҳондин ортуқ,
Чарх узра эканда андин ортуқ.

Бўлмаса жаҳондин ортуғ ул пок,
Бас бўлмас эди матофи афлок.

Бўлмаса сипеҳрдин кироми,
Арш ўлмас эди анинг мақоми.

Гар меҳрдин ўлмаса мунаввар,
Қилмас эди ломаконни анвар.

Гардундин ўтар замон буроқи,
Ой-кун бўлубон ики жуноқи.

Ислом таниға ул келиб руҳ,
Асхоби анга фидо қилиб руҳ.

Ўн ёри жавоҳири нафойис,
Зоҳир қилиб ул баданға ўн ҳис.

Ул тўртки динға келди носир,
Бу руҳ тани учун аносир,

Ул руҳу ҳавосу тўрт унсур
Ким ақлға солдилар таҳайюр.

Бу жисмға мустадом бўлсун,
Сухбатлари бардавом бўлсун.

Олики, риёзиға шажардур,
Авлоди шажар уза самардур.

Борясиға ҳар гузин авқот,
Юз минг салавот ила таҳиёт,

IV

Ул шоми висолнингким, «Вал-лайли изо яғшо»² ояти, бўла олғай анинг
шонида саводи ёзилмоғи ва мунунгдек шомда ул мусофири
самовийнинг шабгир баланд қилмоғи ва субҳи висол эшиклари юзига
очилмоғи ва меҳри мурод топилмоғи¹

Ғам шонида зору ранжпарвард,
Кезмак неча ой хаёли шабгард.

Неча ғам аро тузуб тарона,
Бу шомдин айтмоқ фасона.

Қим, тули ҳаётим этти нобуд,
Савдосида ҳеч топмадим суд.

Вах, не кечаким, қаро балойи,
Кун ганжини кўмган аждаҳойи.

Дилбар сочидек ҳароси жонда,
Мен мунда, нечукки кўнглум онда,

Бу шом фасонаси узундур,
Ҳаддин қаро қайғуси фузундур.

Фикрида тутар кўнгулни қайғу,
Савдосида кўз бўлур қаронғу,

Жон меҳнати келди зикри боинг,
Умр офати бўлди фикри онинг.

Бу шомға истасанг ниҳоят,
Ул шомдин айлагил ҳикоят.

Ким ранги эди чу мушки ноби,
Ҳар юлдузи рашки офтоби.

Шабнамлариким, сочиб заройир.
Оламни тутуб нужуми сойир.

Тун гардин шабнами қилиб гум,
Ғам тийралиғин доғи ул анжум.

Гардун чиқориб кеча палосин,
Давронға ёпиб саҳар либосин.

Тун даҳр юзидин оритиб менг,
Кундузни ўзига тутмайин тенг.

Кундуз уёлиб бу ҳолатидин
Ким, ерга кириб хнжолатидин,

Бу ишга кулуб сипеҳри хазро
Ким, тишларин айлаб ошкоро.

Атфоли нужум айлабон майл
Ўқурғаву ўқумоғи «Вал-лайл».

Чун лаъбу нишот аларға ортиб,
Устои қазо фалакка тортиб,

Йўқким бори ранжу ғуссадин шод,
Яъники фалак ғамидин озод.

Қолмай фалак ичра зулмат оти,
Борин супуруб, малак қаноти.

Дегилки ҳавода юз туман ҳур,
Оразларидин сочар эди нур.

Ораз хайидин сочиб ниҳони,
Шудрун киби оби зиндағони.

Исони таажжуб айлабон лол,
Ҳарён фалак узра музтариб ҳол.

Бот-ботки олиб дами равонбахш,
Оламға эсиб насими жонбахш.

Оқшом демагилки, субҳи уммед,
Не субҳи умед, субҳи жовид.

Мундоқ кеча шамъи жилвасози.
Не шамъки, машъали тирози.

Машъал демагил, маҳи мунаввар,
Не машъалу маҳки, меҳри анвар.

Тун ўйлаки, меҳри осмоний,
Олам элидин бўлуб ниҳоний.

Бир хобғаҳи ниҳони ичра,
Манзилғаҳи уммаҳони ичра.

Бор ишдин этиб ўзини маъзул,
Маҳбуб хаёли бирла машғул,

Ким етти бариди нур баҳши,
Ҳамроҳ анга маҳз нур раҳши.

Пайкига вужуд то адам гом,
Ул пайкка рахш доғи ҳамгом.

Ҳар ергаки кўзлари тушуб тез,
Ул ергача иккисига бир хез.

Чун етти равандаи самовий,
Ул меҳри самоға бўлди ровий.

Ким, васлингга ҳақдур орзуманд,
Бўл сен доғи васлидин баруманд.

Бу рахшки барқи гармравдур,
Йўқ-йўкки, буроқи барқдавдур.

Хилқат аро нурдин сиришти,
Не нур, фариштаи бихишти.

Йўқ жисмиға кимса ҳамлидин дард,
Не кимсаки, анда кўнмайин гард,

Лойиқ санга келди бу жанибат
Отланки, маҳал эрур ғанимат.

Бу сўзни эшитгач ул ягона,
Гўёки тилар эди баҳона,

Маркаб уза чиқти секрибон бот.
Йўлдош ила йўлға тушти ҳайҳот.

Кўкта тилаганни ерда топти,
Чун ер уза минди кўкка чопти.

Ул пўяда маркаби сабукпай,
Олам-олам қилур эди тай.

Гардунки кўзин юзига очти,
Анжум дирaмин бошиға сочти.

Чун кўрди фуруғ талъатини,
Ой чекмади меҳр миннатини.

Мунший кўрубон хати саводин.
Кайвон юзига сочиб мидодин.

Зухра йўлида тузуб навозир
Мутриблардек бўлуб миёнгир.

Исоға етиб чу кимиёси,
Зарбафт бўлуб куёшлибоси.

Баҳром кўруб бийик жанобин,
Ташлаб қиличин, ўпуб рикобин.

Биржисқа чун етиб рйкоби,
Иш анга саодат иктисоби.

Сойислиғиға Зухал уруб фол,
Газдаста била кўлида ғирбол!

Савру Ҳамал айлабон фиғонлар,
Қурбони анинг қилурға жонлар.

Жавзо кўзи тўрт ўлуб Бақардин,
Топиб Саратон ҳам ул назардин.

Ҳам Шер тутуб йўлида гўша,
Ҳам Хўша бўлуб отиға тўша,

Жон санж ўлуб изидин Тарозу,
Ақраб топиб анда нўш дору.

Ёй гўша тутуб қоши хамидин,
Кўчкор ўлуб ўчку мақдамидин.

Қўбқа суйи оби зиндагоний,
Ул сув била тоза Хут жони.

Бўлмай чу бу буржларда собит,
Дурлар йўлиға сочиб савобит.

Қолиб чу ўтиб фалак наварди.
Гард ичра сипехри ложувардий.

Чун юқори секретиб самандин,
Арш эгнига беркитиб камандин,

Курси доғи лавҳ ила калам ҳам,
Рахши изидин бўлуб мукаррам.

Рафраф йўлиға қадамни солиб,
Бир-бир оти бирла пайки қолиб.

Борлиғ тўнин эгнидин солиб чувт,
Йўклуғ камарини боғлабон руст.

Даврида жихотдин асар йўқ,
Унсурдин жисмиға хабар йўқ.

Не даврида олтидин маосир,
Не жисмида тўртдин аносир.

Тан бирла бориб, вале борур чоғ,
Не ўту не сув, не ел, не туфроғ.

Ким, тан анга жондин ортуғ эрдн,
Жон икки жаҳондин ортуғ эрди.

Солиб ўзин анда бехудона.
Ўздин чиқибон бўлуб равона.

Қолиб ўзи, ул ўзида қолмай,
Солиб ўзину ўзини солмай.

Бир ерга етибки, ақл етмас,
Ул важҳ ила ақл бовар этмас.

Поя топиб анда қоба қавсайн,
Дийдор ўлуб анга қурратул-айн.

Тун анбари зулфини қарортиб,
«Мозоғ»³ кўзига сурма тортиб.

Очқоч басарин бу тўтиёдин,
Равшан қилибон «ва мо тағо»⁴дин.

Чун кўрди бу сурмадин очилди,
Мақсуд тилаб назора қилди.

Фаҳм эттики жилва қилмиш ойн,
Шодурвони жалолу тамкин

Ҳақ очиб ўз олидин ниқобин,
Етмиш минг пардаи ҳижобин,

Чекти ани ул ҳарамға онсиз,
Не жисму не жон, не жисму жонсиз.

Кўргач ўзин ул ҳарамда маҳрам,
Маҳв ўлди бу маҳрам, ул ҳарам ҳам.

Чун ёр қошинда бор топти.
Ўзни тилагонча ёр топти.

Ўзни чу кўруб арода нобуд,
Изҳор этиб ўзга арзи мақсуд.

Ҳақдин неки фаҳм этиб хитобин,
Ҳам ҳақ сўзидин топиб жавобин,

Ҳақ ҳар не ато қилиб насиби,
Ҳам ҳақ билибу билиб ҳабиби.

Ҳар неки алардин ўзга ағёр,
Балким йўқ алардин ўзга дайёр.

Бал келди алар демак хатодин,
Иснайният чиқиб ародин.

Айлаб ўз-ўзига арзи мақсуд,
Мақсуди бўлуб ўзида мавжуд.

Уммат ёзуғин тилаб тамомий,
Топиб тилагонни улча коми.

Ҳарнеки тилаб хужаста сойил,
Бўлмай нема топмоғиға ҳойил.

Ҳар неча талаб қилиб фузунроқ,
Истардин ани топиб бурунроқ.

Топқоч неки ҳақдин истаб они,
Авд айлади моҳи осмоний.

Юз қўйди бу коргаҳға пур жўш,
Беҳуш ва лек юз жаҳон хуш.

Ой бордию келди меҳри рахшон,
Дур бордию келди баҳри Уммон.

Борурда эду чу дастаи вард,
Чун келди баҳори нозпарвард.

Ҳақ лутфидин илгида бароти,
Мазмуни бори улус нажоти.

Хат жайбида афв хомасидин,
Эл махласи нақш номасидин,

Бориб келури бўлуб ики гом,
Қай бир бурун эрканида ибҳом.

Эй ғамзада қалблар давоси,
Мотамзада жисмлар шифоси.

Ҳар ишки гириҳ калиди сендин,
Ҳар кимдаки бийм — умеди сендин.

Мен хастаки хору зор эрурмен,
Лутфунгдин умедвор эрурмен.

Элга назаринг чу чорарасдур
Мен хастаға бир кўз учи басдур,

Баҳри караминг чу бўлди маълум,
Бир катрадин этма бизни маҳрум.

Сўз гавҳари васфидаким, гавҳар сўзи анинг қошида гавҳар олида бир қатра сувдек бўла олғай, бир неча сўз сурмоқ ва Ганжа ҳакими таърифидаким, ганжи Қорун² анинг «Панж ганжи»³ қошида ганж олида вайронадек кўрунғай — ганжфишонлиқ қилмоқ ва Ҳинд сохирина⁴ ким, Қашмир жодулари анинг олида ип эша олмаслар — анинг гавҳари силкига тортмоқ ва ўз назмининг чуруқ риштасин ва узук торин ҳам аларға уламоқ¹

Ул дамки йўқ эрди буду нобуд,
Маъдум эди эмди ҳарне мавжуд,

Ҳақ кавнға солмамиш эди пай,
«Коналлоҳу ламякун мааҳ шай»⁵

Аввалғи насими офариниш,
Ким қилди вужуд сори жунбиш.

Инсоф ила ҳар киши солур кўз,
Анғлар сўз эдию мунда йўқ сўз,

Ким бўлди чу амри «кун» ҳувайдо,
Бўлди «фаякун» ғулуси пайдо.

Бас аввалғи садо сўз ўлғай,
Ҳар савтқа ибтидо сўз ўлғай

Эй сўз, не бало ажаб гуҳарсен,
Гавҳар неки, баҳру мавжварсен.

Ул баҳрки, мунча нақши дилкаш,
Бир мавж ила айлади мунаққаш.

Ер қаърию токи чарх авжи,
Мажмуи анинг бурунқи мавжи.

Дерлар сени дур, савоб эмас бу,
Сен жавҳари руҳу дур қуруқ сув⁶,

Демакки санга шабих эрур дур,
Ул навъдурурки, дурға мўлдур⁷,

Айтиб совумас тарона сен-сен,
Олиб курумас хизона сен-сен.

Олам эли зарра йиғса жовид,
Нурини кам айлагайму хуршид.

Игна учи бирла жазб этиб нам,
Ким баҳр суйини айлагай кам.

Ҳам қадру атода баҳри афлок,
Ҳам лутфу баҳода гавҳари пок.

Хома била улки сени сизди,
Гавҳарни қаро ипакка тизди.

Тил зикринг ила чу топти таржих,
Тишлар анга бўлди инжў тасбих⁸.

Бу тил била кимса топмадй ком,
Жуз ганж фишони Ганжа ором⁹.

Айвони шараф нуҳуфта ганжи,
Мизони лут (у) ф хизона санжи¹⁰.

Маъни дирамиға сиккапардоз
Узлат ҳарамида маҳрами роз.

Сарриштаи диққати гириҳнок,
Ҳар бир гириҳида юз дури пок.

Ганжинаи фикри гавҳар ойин,
Андин бори халқ ўлуб гуҳарчин.

Кўнгли садафи бўлуб гуҳаррез.
Килки қамиши доғи шакаррез.

Ваҳдат гуҳарин элига олғон,
Узлат камарин белига чолғон.

Маъни ҳарамин мусаххар этган,
Сўз бикрини ғарқи зевар этган¹¹.

Ҳам Тури фазилат узра Мусо,
Ҳам Қофи қаноат узра Анқо¹².

Мусо эмас эрса килки ноғу
Жавфи аро музмар этти жоду.

Анқо гар эмас недин ҳамиша,
Сўз Қофида узлат этти пеша.

Назм аҳлининг афсаҳул-каломи,
Сўз дурриға мунтазим Низомий¹³.

Ул Ганжада ганждек ниҳони,
Беш ганж қўюб, вале нишони¹⁴.

Ҳар ганжида сайрафийи идрок,
Ҳадсиз топибон жавоҳири пок.

Ҳар жавҳари мулклар хирожи,
Шаҳларнинг зебу фарри тожи.

Маъни дуридин бу ганж қисми
Алфозу иборати тилисми¹⁵.

Улким қўли оч са оҳанин диз,
Лекин бу тилисм очарға ожиз.

Кўргач бу тилисм соҳири Ҳинд,
Жодулиғ ишида моҳири Ҳинд.

Килки учи сафҳаға фусунрез,
Ул сафҳа жаҳонға фитнаангез.

Ҳар сафҳаи назми гоҳи таҳрир,
Фитна аро бир саводи Кашмир¹⁶.

Ҳар нуқта бу сафҳада балое,
Рухсор уза холи дилрабое.

Ҳам хатлари шоҳроҳи Бобул.
Ҳам килкида жавф чоҳи Бобул¹⁷.

Ҳам соҳири хомаси фусунсоз,
Ҳам жодуви таъби сиҳрпардоз.

Айлаб бу тилисмона ожиз,
Соҳир нетгай чу кўрди муъжиз.

Қочмай вале ўйлаким забуне
Ул ҳам қилиб ўтруда фусуне,

Беш қалъаки барча эрди хоро,
Беш махфи ганжи ошкоро**18**.

Ўтруларида тугатди беш қаср,
Ким ҳар бири келди зийнати аср.

Ҳам тошида нақши дилкаш этти,
Ҳам ичларини мунаққаш этти.

Эъжоз ила сиҳр аро тафовут,
Бор ончаки Каъба оллида бут**19**.

Лекин бут ўлуб эмас жамоди,
Йўнғон ани бутгар устоиди.

Бор ул бут гулрухи париваш,
Савдосида юз хирад мушавваш.

Бори бошиға тушуб ҳавойи,
Ул ўтруда урди дасту пойи.

Тенглик анга худ гумон эмастур,
Чун яхшидурур, ёмон эмастур.

Чун етти бу базмгаҳға Ашраф,
Бўлди ўзи хўрдиға мушарраф**20**.

Менким бу тараф гузор қилдим,
Бу ранжни ихтиёр қилдим.

Аввалда кўп айладим таамул,
То кўнглума кирди бу тахайюл

Ким, Ганжада ганжлар ёшурғон,
Ҳар ганжигаким ясади қўрғон.

Ё ҳинд нажоди ҳиндувийзод
Ким, қасрларини қилди обод.

Ҳам қалъа учун керакдурур шаҳр,
Ҳам қасрға боғу сабзадин баҳр.

Бўлса менга фурсат ул қадар чоғ
Ким, шаҳр ила тарҳ солибон боғ.

Боғини риёзи хуррам этсам,
Шаҳрини саводи аъзам этсам.

Бу навъ эди доимо хаёлим,
То бўлди қазодин ул мажолим.

Ким, икки бурунғиға қўюб гом,
Ком ўлди манга раво саранжом.

Эмдики учунчи номаи дард²¹,
Қилди мени ақлу ҳушдин фард.

Уммедки бу яна ики ҳам
Ким, эрмас ики бурунғидин кам.

Яъни ҳам онингки «Панж ганжи»,
Ҳам сўнгра мунунгки ганжи панжи.

Айтилғон икиси бетааммул,
Ул навъки айладим тахайюл.

Бўлғай бу муродға кушодим,
Етгай бу кушоддин муродим.

Бу комға етмайин не тадбир,
Чун мултафит ўлди холима пир.

Валоят сипехрининг ахтари жаҳонтоби ва ҳидоят маъданининг гавҳари
сероби ва назм авжининг меҳри фалак эҳтишоми ва маоний жомининг
ринди софий ошоми яъни Мавлоно Нуриддин Абдурахмон
Жомий² мадҳида нукта сурмак ва анинг дурди жомин сумурмак¹.

Сўз гулшанининг шугуфта варди,
Илм оятининг варақнаварди.

Қадриға ул авж узра поя
Ким, меҳр тутуб тагида соя.

Наълайнидин айлабон малак ҳал,
Суртарга судоъ бўлса сандал³.

Ҳамдинки, асоси бошида тоб,
Чекмакка ики жаҳонни қуллоб⁴

Нўгида санин айлагач кин,
Кўр айлаб дев ила шаётин⁵.

Юз донаки субҳаси аро хайд,
Юз файз қушини айлабон сайд.

Ул торки доналар белига,
Бил ҳабли матин⁶ жаҳон элига.

Ибриқи вузуси баҳри гардун,
Ҳар қатраки томса дурри макнун⁷.

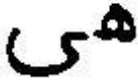
Лўла анга файзи жовидоний,
Андин оқиб оби зиндагоний

Каъби⁸ ери давраи иродат,
Давр аҳлиға халқай саодат.

Сажжода масжидида меҳроб,
Каъба уйига кирарга абвоб.

Меҳроби уза ёзилғон оллоҳ,
Эвнинг ияси ишида огоҳ.

Бошиға чу билса сажда чоғин,

«Хе» () даврасидин сунуб аёгин.

Бал саждада жисми чун топиб ҳам,
Айлаб ани «хе» хамиға мудғам.

Ҳар саждада ҳаққа бўйла восил,
Не сажда доғи бу васл ҳосил

Чолиб фалак узра кўси рифъат,
Антиб малак ичра дарси ҳиммат.

Сочиб лақаби жаҳон аро нур,
Зоти била нурун ало-нур⁹.

Абдурахмондин оти номий,
Лекин топиб иштиҳор Жомий.

Эй илм юзига машъалафруз,
Файз ойинасиға сайқаландуз.

Эй борча сулук ичинда муртоз,
Фойиз санга файзи бирла файёз.

Чун илминг баҳриға тушуб мавж,
Бу етти ҳубоб уза тутуб авж.

Хомангдин дурри маъни оқиб,
Сўз силкига нутқунг они тоқиб.

Килкинг жавфида сайр этиб ул,
Ул нову бу дур хиромиға йўл.

Ул йўл аро корвони маъни,
Балким келибон жаҳони маъни.

Чун хавфдин айлабон қадам фард,
Олам юзида бўлуб жаҳонгард.

Яъни тутубон жаҳон юзини,
Бал арсаи осмон юзини.

Ҳам назминг насрдек келиб хуб,
Ҳам насринг назмдек дилошуб.

Бу назминг ила насринг сипоҳи,
Олам юзини тутуб камоҳи.

Гар «Хамса»ни этмай мураттаб,
Килкинг яна сўз қилиб мураккаб.

Ул дамки хороши хома қилдинг,
Ўзга нима нақши нома қилдинг.

Лекин киши бўлса фикратандеш,
Ул ганжга ҳам эрур адад беш.

Чун «Силсила» айладинг хувайдо,
Юз ақлни қилдинг анда шайдо.

Чун «Тухфа»ни эл балоси эттинг,
Жон тухфаларин фидоси эттинг.

Чун «Субҳа»ни килкинг этти тавзих,
Солдинг малак ичра зикри тасбиҳ.

Чун қилдинг «Аҳсанул-қасас» фан,
Ул қисса улусқа бўлди аҳсан.

«Девон»ники айладинг муҳайё,
Сочти бошиға гуҳар сурайё 10.

Кўргуздунг тортмай ғаму ранж,
Беш ганжларига бўйла беш ганж,

Назминг сифати баёндин ортуқ,
Насрингники дермен ондин ортуқ.

То нукта улусқа ком бўлғай,
Файзи анинг элга ом бўлғай.

Файзинг била бахраманд олам,
Олам эли поймоли мен ҳам.

VII

Ул шоҳ мадҳидаким, Чин ва Ҳинд шоҳлари анинг арсаи базмида
шатранж шоҳларидек ҳаракатдин муарро ва фалаки фарзинрав пили
хамул пиллардек остониға рух кўюб саркашликдин мубарродурур ва
кўкбўз ашҳаби сипехри тездав ва Баҳром қамар ноҷахи била оти
олида бир пиёдарав¹

Чун ёварим ўлди бахти фаррух,
Кўйди манга фатҳ ила зафар рух.

Ҳиммат тутубон Жунайди соний².
Очтим бу хазойини маоний.

Бор эрди чу кездим анда бебок,
Олам-олам жавоҳири пок,

Олдим бу жавоҳири саминдин,
Софий дуру лаъли оташиндин.

Жайбу этагимни айладим кон,
Йўқ эрди кўтармак ўзга имкон,

Андин чиқтим чу шоду хуррам,
Кўйнуи тўла, жайб ҳам, этак ҳам.

Теграмда хужум этиб халойиқ,
Мен кимса тилаб ул ишга лойиқ

Ким, арсаи базми иҷра этсам,
Борини анинг нисори этсам.

Чун ёр эди бахти жовидона,
Тортар эди мени беҳудона.

То элтти бир хужаста манзил,
Ҳар навъ мурод анда ҳосил,

Жаннат киби анда базмгоҳе,
Тахт устида бнр хужаста шоҳе,

Бахт айттиким, этак, қўюн оч.
Шаҳ боши уза овуч-овуч соч.

Чун сочмоғини шиор қилдим,
Бору йўқини нисор қилдим,

Дедимки, билай не шоҳ эрур бу,
Не арсаи боргоҳ эрур бу.

Бор эди шаҳи сипеҳр тамкин,
Яъники, муиззи давлату дин.

Дин нусратининг алам тирози,
Яъни Султон Ҳусайни ғози 3.

Шаънида нузул ояти шаръ,
Адли бўлубон ҳимояти шаръ⁴.

Дин илмининг андин интизоми,
Исломға пок зоти ҳомий.

Ислом алифи анга ливо бил,
Син кунгири қасри аршсо бил.

Ҳам лом ливоға зулфи пур ҳам,
Бу қаср сутуни сўнг алиф ҳам.

Мимин қилибон асо назири,
Мусодек иш ўлса дастгири.

Мусо киби ҳақ ишига маъмур,
Тахти ислом анга келиб Тур.

Бу Тур уза топқали тасалли,
Ҳақ ҳар нафас айлабон тажалли.

Йўқса анга тахтдин танаффури,
Ҳақ дарғаҳи туфроғи таҳассур.

Олам уза шоҳ зоти поки,
Дарвеш замири дардноки.

Пили фалак оллидин гурезон,
Пашша пари синса ашкрезон.

Шер узра қиличи барқ чоқиб,
Мўр ўлса шикаста ёши оқиб.

Тиғи гар этиб фано жаҳонни,
Хулқи тузотиб яна жаҳонни.

Шаҳлар аро ўрни тоқи афлок,
Дарвешлар оллида овуч хок.

Кибр аҳли қошида арши аъзам,
Фақр аҳли қошида заррадин кам.

Дарвеш десам улус уза шоҳ,
Шоҳ дарвеш боракаллоҳ!⁵

Десамки, эрур сахо анга фан,
Демаклик эрур қуёш равшан.

Десам бордур жаноби аъло,
Гардунни демак дурур муалло.

Умр этмай илм касбиға сарф,
Боқмай варақ узра ҳарф-барҳарф.

Лекин зиҳни борин қилиб ҳал,
Ул янглиғким, набийи мурсал⁶.

Ҳар илмда бир кишики аълам,
Етгач оча олмай олида дам.

Олам аро илм илмидиндур,
Дин илми фикҳ эрур яқиндур⁷.

Базми аро ҳар фақиҳи моҳир,

Бир масъала қилди эрса зоҳир,

Юз шубҳа қилиб бори муважжаҳ,
Ким, ноқил эмас биридин огаҳ.

Чун масъалагў қолиб муаттал,
Ўз шубҳаларин ўзи қилиб ҳал.

Ул деб не ўқуб варақда мутлақ,
Бу деб неки кўнглига солиб ҳақ.

Чун масъала бобида сочиб дур,
Юз мужтаҳид айлабон таҳайюр,

Ҳар ердаки ул дебон масойил,
Андин фуқаҳо ёзиб расойил.

Кўнглига масойил онча маълум
Ким, бўлмаи юз кутубда марқум:

Кўшиш била они ёд тутмай,
Бир қатлаки эшитиб унутмай.

Ҳар нуктаки кўргузуб вузуҳин,
Шод айлаб Абу Ҳанифа руҳин⁸

Йўқ фикҳ фақат ҳадису тафсир.
Ҳар қайдаки, даҳл қилди бир-бир,

Ҳарёнки таважжуҳ этти-етти,
Андоқки керак такаллум этти.

Кўнглиники, шаръ бўлуб муназзаҳ,
Хайроти била улус мураффаҳ.

Ҳар сори бино қилиб масожид,
Одамча малойик анда сожид.

Ёлғуз демайинки қиблагаҳлар,
Фақр аҳлига турфа хонақаҳлар.

Ҳар шарбат аёғи жоми Жамшед,

Ҳар садқа фатири курси хуршед 9.

Марғуб ғизо еб анда муҳтож,
Матбуъ либос олиб яланғоч.

Ҳар йўлдаки офат эҳтимоли,
Гардунға чекиб работи олий.

Бори сафар аҳлиға паноҳ ул,
Ҳориб етганга такъя гоҳ ул.

Чун топти мусофир анда ором,
Оч ўлса таому кирса ҳаммом.

Мулкида қаёнки, эл хироми,
Саҳройи адам тутуб ҳароми,

Чун жазм қилиб бу ишни тожир,
Суд истаю мулкидин муҳожир

Манзил қилур ўлса тоғ уза боғ,
Тамғодин кўнгли ичра йўқ доғ.

Дилхоҳ ила топмаса харидор
Колосини қилмайин падидор,

Гар йиғса бериб қумошиға печ,
Таклиф эта олмайин киши ҳеч.

Шаҳр ичида хожавор жавлон
Айлаб не саломию не ҳавлон.

Тожир бу сифат яна раоё,
Бир нафъ фароғ этиб муҳайё

Ким, ҳар бири ўз ишиға машғул,
Ҳосил қилиб улча коми маҳсул.

Дона тутубон жаҳон юзин жум,
Ул навъки кўк юзини анжум.

Буғдой била арпа берса сойил,
Бўлмай агар унжу бўлса мойил.

Донаға гадой майл қилмай,
Бал шахрда бир гадо топилмай.

Бу амн ила адли бениҳоят
Шаҳр аҳлиға боиси кифоят.

Ҳар судки беҳасорат анлаб,
Бўстону саро иморат айлаб,

Ул элгаки дашт соридур майл,
Турку арабу булужу ҳар хайл,

Лола киби зоҳир айлабон кўрк,
Эгри кўюбон кизил тери бўрк,

Кўйға бўридин бўлуб амонлиқ,
Кўйчи ити бирла, посбонлиқ.

Десам бу деганча ўну гар юз,
Мингдин бир эмас бу сўзни бил туз.

Бу турфаки ул жаҳон худованд,
Юз мунчаға ҳам эмас ризоманд.

Ёрабки, бер улча коми онинг,
Олам юзин эт тамоми онинг.

Бўлмоққа жаҳонда адлу доди,
Мундин доғи кўп эса муроди,

Андоқки тилар муяссар айла,
Оламни анга мусаххар айла.

VIII

Хилофат тахтиға зеб ила зайн ва салтанат шахсига қурратул-айн, яъни
Султон Бадиуз-замон Баҳодир ибн Абулғози Султон Ҳусайн
Баҳодирхон «халладаллоҳу таоло мулкаҳумо ва султонаҳумо ва авзаҳа
алал-ола-мина биррахумо ва эҳсонаҳумо» ҳазратида ниёз арзи¹

Ким баҳри сифотин этса идрок,
Тонг йўқ сифат айласа дурин пок.

Гардун сўзин айлаган шимора,
Хуршед ҳадисидин нечора.

Гулшан сифатин дегонга бир-бир,
Гул васфин этарга қайда тадбир.

Айтилди чу шоҳ учун саное,
Шаҳзодаға ҳам керак дуое².

Шаҳзода неким, шаҳу шаҳаншоҳ,
Шаҳлар эшигида хоки даргоҳ.

Ҳам кишвари адл тоза боғи,
Ҳам салтанат авжининг чароғи,

Шаҳлиғ чаманида сарви гулчехр
Адлу эҳсон сипехрида меҳр.

Олам эли ичра қаҳрамон ул,
Яъники, Бадиуз-замон ул³.

Гар оти ўлуб замон бадии.
Зоти келиб инсу жон бадии.

Аллоҳ, Аллоҳ, не от эрур бу,
Не поку хужаста зот эрур бу.

Андоқки малакваш ўлди зоти,
Келди малакий бори сифоти.

Жуди илойида тўккуз афлок,
Афлок қошида тўдаи хок.

Ройи жанбнда меҳри анвар,
Меҳр оллида заррадек муҳаккар,

Адли ёрутуб жаҳонни жовид,
Ул адл бошнда айни хуршед.

Чун қаҳри шарори кўкка рожиъ,
Ул шин уза нуқта насри воқиъ.

Якрони бўлуб чу чарх паймой.
Нун ўрниға наъл анга янги ой.

Кин вақтики очилиб каманди,
Дол ўрниға фатҳ зулфи банди.

Ўқи юнги шаҳпари малакдин,
Отқоч ўтубон тўқуз фалакдин,

Чавгонға⁴ чу қилса азми майдон,
Майдон аро қилса майли чавгон.

Чавгони боши ҳилоли тоби,
Дафта анга ҳайати шиҳоби.

Майдон фалак этгали таку пўй,
Анжум талашиб бўлур учун гўй.

Ҳар қайсиға текса савлажони⁵,
Қадр ўткарибон фалакдин они.

Рамз ичра қитоли умр фарсо,
Базм ичра жамоли олам оро.

Базмида сипеҳр хони мину,
Ул хонда нужум курси лиму.

Хунёгару нағмасоз Ноҳид,
Лекин даф анинг қўлида хуршед.

Тахтики келиб сипеҳр соя,
Чиқмоғиға неча меҳр поя.

Ҳар пояки келди меҳр ё бадр,
Тоғиб бориб пойбўсидин қадр.

Бу поя била ясалғач ул тахт,
Тахт устида хусрави жавонбахт

Эгри қўюбон боши уза тож,
Юз тожвар итлариға муҳтож.

Қўлларни қовуштуруб йирокдин,
Фармониға мунтазир қирокдин.

Ўлтур, деб ангаки бўлса фармон
Ким, йўқ анга мундин ўзга армон.

Бош ерга қўюб сано демакдин,
Турфа буки бош ўтуб фалакдин,

Базмида бу навъ дўш-бардўш,
Шаҳлар бори ёндашиб қадах нўш.

Соқийлари хур ё паридек
Кўк даврида меҳри ховаридек.

Май кимга тутуб бу навъ соқий,
Қолмай анга ақлу ҳуш боқий.

Май дема, зулоли зиндагоний,
Соқийси ҳаёти жовидоний.

Шаҳким ичиб ул майи равонбахш,
Базм ичра бўлуб ҳадиси жонбахш.

Гаҳ сўз била элга жон бағишлаб.
Бир сўз била гаҳ жаҳон бағишлаб,

То бўлғусидур жаҳон шоҳи,
Офоти замон учун паноҳи.

Ҳам шоҳ жаҳон паноҳ бўлсун,
Ҳам аҳли жаҳонға шоҳ бўлсун.

IX

Ул тун маҳобати таърифидаким, савдойи ишқ аждаҳоси дами ўтининг
бухори ва анжуми ул олам сўз ўтининг шарори эрди ва мундоқ тунда
хаёл мусофири савдо ад-ҳамиға миниб, ҳар ён азм этмоқ ва ишқнинг юз

офатлик даштига етмоқ ва офат ёгинларидин бало тўфонига қолмоқ ва бало чоқинлари анинг жониға шавқ ва муҳаббат ҳарорати солмоқ ва ишқ дури шабчароғин ул кеча топмоқ ва ул шамш ҳидоят бйла сўз майдони жав-лониға чопмоқ ва Лайли хаёли била кўрушмоқ ва Мажнун савдосиға тушмоқ¹.

Ўтган кечаким сипехри пурфан,
Нур устига бўлди зулмат афган.

Даҳр узра эсиб насими шабгир,
Кўк жавфи аро сочар эди қир.

Мен гунбази қиргунда маҳбус,
Ул қир этибон эшикни мадрус.

Даврон уза абри қир монанд,
Тун қири юзига қир пайванд.

Жисмим бўлубон бу қир асири,
Кўнглумга мақар снпехр қири².

Маркаб анга тавсани таханюл,
Ҳар ён чопар эрди бетааммул.

Шабранги жаҳонда кўп югурди,
Чун барри арабқа етти, турди

Ким, топти машоми ишқдин бўй,
Тарк этти, бу бўй ила таку пўй³.

Чун водийи ишқ топти манзил,
Ўтмаклиги мушқил эрди, мушқил.

Рокибға доғи даранг бўлди,
Маркабнинг аёғи ланг бўлди.

Ҳам сарсари оҳ этиб ҳаво фош
Юммай тўкар эрди ҳам булут ёш.

Яъни эсар эрди ел доғи тез,
Ёмғур доғи эрди ваҳшатангез.

Тун тийралиги демакдин ортук
Кўзни юмуб истаган ёруғлук.

Гаҳ Тур уза ламъа кўргузуб барқ,
Андоқ ёрубонки, меҳрдин шарқ.

Ё Мусо этиб аён таманно,
Ҳақ Тур уза айлабон тажалло,

Ул навъки Туру соҳиби Тур
Бўлгон киби ғарқи лужжаи нур.

Гаҳ Ясриб⁴ уза бу барқ иниб тез
Зулматқа ашиъаси зиёрез.

Андоқки расули Ҳошимийкеш⁵,
Ҳажр ичра чу бўлди вуслат андеш

Меърож туники авж тутти,
Юз ламъасидин жаҳон ёрутти.

Чун барқваш ўлди осмондав,
Ясрибқа бу барқи солди партав.

Гаҳ қудс уза ул чоқин сочиб нур,
Тун мушкига тўкар эрди кофур.

Андоқки Халил ўтин замона⁶,
Чектургай дуд аро забона.

Ё ўтқа борурда барқ кирдор,
Намруд⁷ юзига солиб анвор.

Ҳар лаҳза аён бўлуб Ямандин,
Ташлар эди оташин камандин⁸.

Андоқки Суҳайл⁹ бўлса толиъ,
Бўлғай қара тун Яманға ломиъ,

Йўқ, йўкки, Увайс 10 кўнгли тоби,
Қилғай қора тунни моҳтоби.

Гаҳ солиб Абуқубайс 11 уза тоб,
Андин бўлубон ҳарам сафоёб.

Ё нур бўлуб ҳарамға нозил,
Ул тоғ уза ҳам-ёруб манозил.

Гоҳи Изам 12 узра ламъа афган,
Шох узра нечукки нори айман 13.

Андоқки салам ёғочларин дур,
Зийнат бергай аён этиб нур.

Гаҳ Нажд 14 уза ўт чоқиб жаҳонға,
Шуъла чекиб ул ўт осмонға.

Ҳижрон қора шоми зору маҳзун.
Чеккан киби ўтлуқ оҳ Мажнун.

Гаҳ Шом 15 уза чатри бемадоро,
Субҳ айлабон анда ошкоро.

Андоқки қилиб карашма майли,
Зулф ичра жамолин очса Лайли.

Секрир эди ул чоқин паёпай,
Андин кўрунуб қабилаву ҳай 16.

Йўқким чоқилурда бетааммул,
Юз ҳайю қабилянн қилиб қул

Бўлғон сойи барқ нур паррон,
Ҳарён кўрунуб сибои даррон.

Қоплон била бабру шери хунрез,
Қон тўккали чанглар қилиб тез.

Ушшоқ таники бўлди туфроқ,

Ҳарён кўрунуб сўнгаклари оқ.

Сўксўк кибиким чу бўлди пуда,
Ётқай ёзи узра тўда-тўда 17.

Кун ганжин итуруб аждаҳолар,
Тун хайли келиб қаро балолар.

Ёғин демаким булут адувдек,
Пайкон тўкуб элга қатра сувдек.

Ҳарсори қаро булутқа жунбуш,
Айлаб қора девдек ғурунбуш.

Ҳардамки бўлуб алар мисоси,
Кўк тоқини дарз этиб садоси.

Оқшом дема зулмати махофат,
Жон қасдиға ҳарсари юз офат.

Ҳайратда мусофири сабукпай,
Бўлмай оёғида бир қадам тай.

Худ қайда қадам урар мажоли,
Ул бир нимаким йўқ эҳтимоли.

Юз офат ичинда жон овучлаб,
Минг маҳлакадин ниҳон овучлаб.

Қўймай анга хавфу заъф гаҳ тоб,
Ул тор кибики кўрса маҳтоб.

Не ақл анинг рафиқи не ҳуш,
Бежон ва гар ўлса жони, беҳуш.

Юз қатла кечиб рамида жондин,
Оҳанги раҳил этиб жаҳондин.

Офатдин очмай икки кўзни,
То чекти саҳарға тегру ўзни.

Тонг ели чу тун кулин супурди,
Меҳнат булутини доғи сурди.

Бетоб мусофири рамида,
Бир лаҳзаи бўлди орамида.

Деб ўзигақим: «Эрур бу тунму?
Ё дашти балода тийра кунму?

Мунчаму бўлур жаҳонда офат,
Ҳарён қадам урса анда офат?

Не водий экин бу тийра водий
Ким дам йўлини тутар саводи».

Ул бўлмайин ушбу ишта воқиф
Ким, қилди нидо хужаста ҳотиф 18.

Ким: «Келди бу дашт — ишқ дашти,
Жон офати келди саргузашти.

Ҳар барқки кўрдунг озари ишқ,
Ҳар ламъаси барқи ханжари ишқ.

Ҳар тийра саҳоб зулмат андуд,
Гардун уза ишқ ўтидин дуд.

Ёмғур дема, қатраи баҳорон,
Ишқ айлабон анда тийрборон.

Дарранда сибобким солиб шўр.
Бу даштда ҳар тараф ушоғ мўр **19**.

Аждар келиб ул фазода ноле,
Шери яла мўри хаста ҳоле.

Қиш олдоротиб ҳумуми элни,
Ёз элпоротиб самуми елни.

Офат алифи киби тиконлар,
Лоласида ишқдин тугонлар.

Кимса бўла олмай анда сокин,
Сокин неки, йўқ мурури мумкин.

Жуз бир кишиким сипеҳри булбод,
Билмас яна бир анинг киби ёд 20.

Ғам тупроғи суйидин сиришти,
Ишқ ўтию ели сарнавишти.

Саргаштау пўягар ниҳод ул,
Ғам бодиясида гирдбод ул.

Жисмида аносири мурагтаб
Ким, айлади пайкарин мураккаб 21.

Ҳам тупроғи дард кўйидин гард,
Ҳам суйи зулоли чашман дард.

Ҳам елига қисм сарсари ох,
Ҳам ўти самуми ишқи жонкоҳ.

Вайрон тани ғам қуши макони,
Синғон боши ҳам қуш ошёни

Савдо тутунига сочи монанд,
Ҳар тори жунун аёғиға банд.

Ишқ ичра жунун анинг сифоти,
Мажнун дейилиб жаҳонда оти.

Бу дашт анга мақому маскан,
Ўти гулу хори Дашти гулшан.

Бир нодира ишқи мубталоси,
Не нодираким жаҳон балоси.

Андин ажаму араб аламда,
Йўқ мисли Араб била Ажамда 22.

Ишқ ичра нечукки ул ягона,

Бу хуснда офати замона.

Афсоналари жаҳонда номий,
Назм айлаб Хусраву Низомий

Ким, ишқ сўзин ривоят айлаб,
Ҳам бу икидин ҳикоят айлаб.

Андоқки бўлуб демакка майли,
Назм авжининг ахтари Суҳайлн 23

Ким, ҳолати назм аро эрур фард
Дурпош баёни назм парвард.

Хусрав руҳиға еткуруб шайн
Лекин яна бирга курратул-айн.

Ҳар неча қилиб бирига бедод,
Рухин яна бирнинг айлабон шод.

Чун сурмиш килки дурфишонни,
Таҳрир этмиш бу дostonни.

Мақсудки бўйла турфа мақсуд,
Йўқ даҳр саҳифасида мавжуд.

Бу хайлки бу дам ўлди маълум
Ким, айладилар бу қисса манзум.

Бу даштқа қилмайин гузар ҳеч
Топмай бу балийядин хабар ҳеч.

Эшитган ила авомдин сўз,
Ё ровийи нотаомдин сўз

Бу қиссаға онча бердилар зеб
Ким, бўлмас васфи ичра сўз деб.

Сенким бўлубон сипеҳр ёринг,
Бу бодияға тушуб гузоринг.

Билдинг анга ҳол не экандур,
Андуху малол не экандур.

Мунда етиб ул кишики ёнғай,
Не дегаю, деса ким инонғай.

Менким отим ўлди ҳодийи ишқ,
Маскан манга ушбу водийи ишқ.

Айтай Мажнун сўзин санга рост,
Лайли ғами ичра бекаму кост».

Бу сўз дебон этти қисса оғоз,
Охирғача бўлди нукта пардоз

Ким, бўйлау, бўйла ҳоли онинг,
Андуху ғаму малоли онинг.

«Чун қиссани англадинг равон бўл,
Сунғил варақу қалам сори қўл.

Сендин рақам айламак ҳикоят,
Биздин санга сўз сори ҳидоят.

Сабт айламасанг аларча рангин,
Маъниси дақиқу лафзи ширин.

Лек ўлғуси дарду сўзи кўпрак,
Ҳангомаи дилфурўзи кўпрак.

Ул ён гулу сунбул ўлса мавжуд,
Сен ўт ёққунг аён қилиб дуд.

Кўрсанг ул ён дури ягона,
Сен қилғунг кўз ёшини дона.

Бўлса ул ён сарви дилхоҳ,
Бўлғуси буён фиғон била оҳ».

Чун ишқ ҳаволасини билди,
Сидқи дил ила қабул қилди.

Жониға етишти завқу ҳолат.
Рафъ ўлди бори ғаму малолат.

Сўз дерга белини боғлабон руст,
Ул маркаби узра секриди чувт.

Еткурди чу хужраға иқомат,
Муаззин чекти салони қомат.

Чун қилдим адои фарзи бори,
Қўл борди давоту хома сори.

Ул навъки хотиф этти иршод,
Мен ҳам қилдим фасона бунёд.

Х

Қайсинг адам мажлисидин қутулуб, вужуд маҳдиға ту-тулғони ва қон
ютмоқдин хўриш ва ишқ доясидин пар-вариш топқони ва ишқ зоти
чошнисидин эл кўзига ши-рин ва дарди азалий ҳароратидин халойиқ
назариға
исиғ кўрунгони¹

Бу силсила ҳалқасида дилгир,
Бу навъ чекар садойи занжир

Ким, барри Арабда комрони,
Бор эрди Арабқа ҳукмрони.

Маҳкуми анинг неча қабила,
Иқболиға истабон васила.

Бечора улусқа чорасоз ул,
Хон густару, меҳмоннавоз ул.

Осмоқдин анинг қозони тушмай,
Тун-кун ўти ўчғали ёвушмай,

Ким бодия ичра йўл қилиб гум,
Бу ўт анга тийра оқшом анжум.

Доннш анга касбу жуд пеша,

Дониш била жуд этиб ҳамеша.

Оту теваси ҳисоб ила жуп,
Қўю қўзиси ҳисобдин кўп.

Айлаб ани умри суръатойин,
Бир ёш нўқидин асру ғамгин.

Моли кўпу, умри сусти пайванд,
Фарзандға эрди орзуманд

Ким, эскирибон ҳаёти рахти,
Майл этса йиқилғали дарахти

Нахл бўлғай ёнида навбар,
Раънолиғи ўйлаким санавбар².

Итгач шажари баланд поя,
Солғай бошиға бу нахл соя.

Яъни дури бўлса гум садафдин
Хайли ёруғай дури халафдин.

Бўтротқали молини хаводис,
Қўймағай агар бор ўлса ворис.

Умриға уёқса меҳри ховар,
Тукқон эса ёна меҳри анвар.

Ул меҳр чу иртифоъ тутқай,
Мажмуи қабиласин ёрутқай.

Ғофилки, қуруди чун гулистон,
Гулбонг этмас ҳазордастон³.

Ё ғам туни ўчса шамъи анвар,
Парвонадин ўлмас уй мунаввар

Комингни анингдек эт тахайюл,
Ким, топмасанг этгасен таҳаммул

Чун тенгрига қилди кўп тазарру

Топти неким айлади таваккуъ.

Чун коми анинг бор эрди фарза
Берди халафе анга худованд.

Қайси халафи, халифа зоди,
Ишқ аҳлиға қиблаи муроди.

Нутфаки бўлуб бу мазҳари ишқ,
Маъни садафида гавҳари ишқ.

Тан махзанининг нухуфта сийми,
Жон гулшанининг ёруғ насими.

Меҳр ояти олида хувайдо
Маншури вафо юзида пайдо.

Ҳукм айлади мулки ишқ шоҳи
Ким даҳрни моҳ то бамоҳи

Сур ичра яроғласунлар ойин,
Кўк тоқини боғласунлар ойин⁴.

Ул тоқ уза дарди жовидона,
Чолсун бу тарабда шодиёна.

Ғам хайли аро хурўш тушти,
Савдо черикига жўш тушти.

Очти кўзини бало сунуб кўл
Ким, сели балога айлагум йўл.

Бошин силади фироқи авбош
Ким, ёғдурғум бу бош уза тош.

Юб оғзини дард ҳар ёмондин
Ким, оҳ ўти кўкка чеккум ондин.

Кўнгли сори ишқ бўлди мойил
Ким, йўқ манга бўйла пок манзил.

Алқисса атоси топқач ул дур,

Кўп сочти гухар, қилиб тафохур.

Қайс айлади ўғли отини бот
Ким, ўз атосига бу эди от.

Ҳифз айлади они неча доя,
Ҳар навъ ншидин топарға воя.

Чирмаб яна кишу ос бирла,
Ғунча киби юз либос бирла.

Ётқуздилар они маҳд ичинда,
Гул ёфроғи тушти шаҳд ичинда⁵.

Доя киби бахт ила саодат,
Алқисса нечукки бўлса одат,

Мардум киби кўзда асраб они,
Ғофил эмас эрдилар замони.

Кўз унида ҳифзини қилиб фош,
Ким кўз ичида ажаб эмас ёш.

Кўз маҳди аро тутуб ул ором,
Зарфу мазруф, мағзу бодом⁶.

Қўймас эди теграсидаги эл
Ким, эсгай анинг сори совуқ ел.

Сут бўғзидин ўтгач-ўқ бўлуб қон,
Бағри бу баҳонадин тўлуб қон.

Маҳд этмак ила танини ранжа,
Тифл эрканида кўруб шиканжа.

Ерда юруй олмасида бешак,
Варзиш қилибон кичикдин эмгак.

Ўт кўрсаки майл этиб ниҳони,
Ишқ ўти тасаввур айлаб они.

Бўлмай ғофил дами ғаму дард,

Улғайтибон они дард парвард.

Маҳд ичраки тортибон фиғонлар,
Афғонида дарддин нишонлар.

Бўлғоч тили лафздин хабарлик,
Ҳар лафзки деб борн асарлик.

Чун айлай бошлади такаллум,
Эл ҳушин этиб такаллуми гум.

Рухсорида ламъаи малоҳат,
Гуфторида нашъаи фасоҳат⁷.

Ҳар нуктаким ул ривоят айлаб,
Эл кўнгли аро сироят айлаб.

Не қилса баён хирадға маъқул,
Бошдин аёғи назарда мақбул.

Ҳар сори хабар топиб қабойил,
Кўрмаклигига тилаб васойил.

Атрофдин эл келиб талоша,
Ул нодиранн қилиб тамоша.

Баъзи юзидин топиб таҳайюр,
Баъзи сўзидин қилиб тафаккур.

Жондин севиб они бенаволар;
Ҳар кимки кўруб, қилиб дуолар.

Бас тифли ажабки, юз куҳан сол,
Бўлғайлар васфида анинг лол.

Севмакда ато-ано мувофик,
Маъшук бир эрди икки ошиқ.

Беҳад эшитиб чу бул ажаб сўз,
Дебким анга тушмасун ёмон кўз.

Жон пардасидин ёпиб паранди,

Кўз мардумидин сочиб сипандй8.

Етгач ёши тўрту беш ароси,
Таълим сўзин солиб атоси.

Истатти қабойил ичра пири,
Таълим берурга беназири.

Ким, мактаб аро хужаста фарзанд,
Бўлғай бори илмдин баруманд.

Чун илм ила аржуманд бўлғай,
Офоқ ора сарбаланд бўлғай.

Эй пири муаллиму муаддаб,
Ақл ўлди қошингда тифли мактаб.

Бу тифл илигига бир варақ бер,
Лекин манга ишқдин сабақ бер!

ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН

XI

Қайснинг хирад мактабида улум авроқин эвургони ва ишқ тундбоди
етиб, ул авроқни совурғони, яъни Лайли ҳусни гулшанидин заъф хазони
канора қилиб, сиҳҳат баҳори насимидин латофат гуллари очилиб,
мактаб азми қилғони ва ул гуллардин Қайс кўнгли аёғиға ошиқлик
тиканлари сончилғони1

Сўз дарсини улки берди таълим,
Бу навъ этти фасона тақсим

Ким, Қайсга илм учун мурағғиб,
Ҳар ён чу тилаттилар муаддиб.

Топилди ҳунарвар устоде,
Одам ичида малак ниҳоде.

Лек асру ҳай ичра эрди побаст,
Дарс ичра-топиб каломи пайваст.

Ул турфа кабилада сарафроз,
Ҳар ишта ҳай аҳлиға навосоз.

Шахсе эди бас азим шони.
Рифъатда сипехрдин нишони.

Қаҳр этса дами самум янглиғ,
Хоро илигида мум янглиғ.

Хони карамида меҳри ховар,
Бир қурси фатирдек муҳаққар².

Тун атласиға чу йўқ гарона,
Хайлида бир эски хайлхона.

Ўт қаҳриға бўлмайин ҳамовард,
Ел хайлидин элта олмайин гард.

Қўймай ғами даҳрдин табоҳи,
Ул элга ихотай паноҳи.

Ганжида кўп эрди гавҳару дур.
Бир дурдин этиб, вале тафохур.

Бўстонида юз гул эрди худрўй,
Бир гулдин анинг димоғи хушбўй

Бир машъал ила кўзи мунаввар
Ким, учқуни эрди меҳри ховар.

Бир шамъ ила хужласи музайян
Ким, чарх уйи андин эрди равшан.

Шамъию не шамъ чашмаи нур,
Нурики ёмон кўз олидин дур.

Нахлию, не нахл, сарви озод,
Сарвию, не сарв, рашки шамшод.

Ойию, не ой, бадри толий.
Бадрию, не бадр, меҳри ломиъ³.

Шахд икки лаби, вале ратабнўш,
Бадр икки юзи, вале қасабпўш.

Зулфи тунида узори хуршед,
Хуршед уза зулфи шоми уммед.

Не шомки чун очиб саводин,
Қўнмай қўнгул ичра субҳ ёдин⁴.

Бошким қўшиб икки эгма қоши,
Хусн ичра нкисининг талоши.

Чун воқиф ўлуб бу можароға,
Мушкин хутаба кириб ароға.

Чун вусма бериб аларға тазйин,
Минойи ўлуб ҳилоли мушкин.

Йўқким ики сарви нав дамида,
Ҳар сори насимидин хамида.

Кўзлар ики шўх кофири маст,
Ҳар қайсиға бокса уйқу ҳамдаст

Ул сарвлар остида узолиб,
Уйқу тамаиға соя солиб

Мужгон сафининг қаро балоси,
Кўзлар уза соянинг қароси.

Йўқ сояки тўрт саф чекиб занг,
Мажмуи либоси сурмаи ранг.

Очқунча юмуб кўз ул сипаҳ тез,
Бир-бирга тегиб қилурға хунрез.

Дема бу сипаҳни хайли ҳинду,
Чин дашти кийикларига мўнду⁵.

Мушк онча сочиб бу оҳуйи Чин
Ким, айлади мўндуларни мушкин

Юз, равзаи хулддин нишона.
Хол анда фиреб этарга дона.

Ул донаға сайд ўлуб бир одам,
Бу донаға борча аҳли олам **6**.

Шаҳди лабидинки коми ширин,
Андин келибон каломи ширин.

Лаълида йиғиб захираи жон,
Оғзи сўйи анда шираи жон.

Жон топибон улки ўпса они,
Мундин дебон оби зиндагони.

Ҳам жон келиб икки лаъли майгун,
Ҳам тавқи зақан келиб анга нун **7**.

Бир тоза ниҳоли сарв қомат
Ким, жилвасидин солиб қиёмат.

Не айб қиёмат этса ҳардам,
Кўрганга етар чу ўзга олам.

Бел риштаи жони зор янглиғ,
Жон пардаси ичра тор янглиғ.

Торики ёпиб либоси они,
Жон пардасида бўлуб ниҳони.

Ҳам гавхари ришта шуғлидин пок,
Ҳам лаълиға йўқ газанди ҳаккок **8**.

Пок эрди нечукки рост даъви.
Бикр эрди нечукки хос маъни.

Йўқ икки сочи тунига ғоят,
Яъни ики лайли бениҳоят.

Андин бўлуб оти жилва орой,
Андоқки бароту қадр аро ой **9**.

Кимникн бўлуб демакка майли,
Малфуз ўлман бағайри Лайли.

Гулдек юз ила бу тоза гулшан,
Айлаб отанинг кўзини равшан.

Бир уй қилибон ота мураттаб
Ким, бўлғай ул уй бу ойға мактаб.

Лутф ичра нечукки хиргаҳи моҳ,
Сокин бўлуб анда моҳи хиргоҳ.

Уйни ёрутуб дабири мазкур,
Таълим олибон фариштадин хур.

Атфол тутуб ул уй ичин жум,
Кўк хиргаҳини нечукки анжум.

Ул хайл аро моҳи мажлис орой,
Андоқки нужум аросида ой.

Чун Қайс сўзн дейилмиш эрди
Ким, волиди фикр қилмиш эрди.

Устодға қилмоқ они таслим,
То қилғай анга улум таълим.

Йўқ эрди қабилаларда мактаб,
Бу мактабдин ўкурға ансаб.

Андоқки бўлур арабда маъхуд,
Айлаб неки расм бўлса мавжуд.

Топшурдилар они нуктадонға,
Гавҳарни муҳити бегаронға.

Чун топти бу навъ гавҳари пок,
Баҳр ўлди бу завқдин тарабнок **10**.

Соатни чу ихтиёр қилди,
Лавҳ узра сабақ нигор қилди.

Айлаб анга лавҳи сийм таслим,
Филҳол этти сабақни таълим.

Таълимиға белни чуст қилди,
Не ул деди, бу дуруст қилди.

Ҳар неча сабақ дебон фузунроқ,
Гўёки билиб эди бурунроқ.

Ҳамдарслари бу ҳолатидин,
Ожиз эдилар хижолатидин.

Бир кун эди ҳам сабаққа ҳам так,
Икинчи кун ўтмиш эрди бешак.

Кун бор эдиким беш-ўн сабақни,
Англаб эвурур эди варақни.

Оз вақтда айлади замона,
Они бори илм аро ягона.

Ул вақтки ул замона фарди
Мактабға келурни бошлаб эрди.

Лайли демай, ул бути паризод,
Бир ориза¹¹ бирла эрди ношод.

Табъида қуёш киби ҳарорат,
Айшиға солиб эди марорат¹².

Ҳар табъки зоти ўлса маҳрур,
Оз ҳирқат этар танини ранжур.

Зорики ўчук ёнор чароғи,
Бот ўртанур ортуқ ўлса ёғи.

Кун кумни қилур неча қизикроқ,
ўт ёнса бўлур яна исифроқ¹³.

Бор эрди қуёш мизожи нори,
Қумнинг ҳам эсиб насийми ҳори.

Марғуби эди ратаб била шахд,
Май ичгали ҳам қилур эди жаҳд.

Шахду, маю табъ ила ҳаво тўрт,
Чун муштаил ўлди солдилар ўрт¹⁴.

Жисминки бор эрди ёсимин гул,
Ҳуммо қилур эрди оташин гул!

Терким гулидан бўлуб равона,
Уйни қилибон гулобхона.

Ғунча киби ҳуллаларда ноёб,
Хурда киби ўт анга солиб тоб.

Кам бўлса мизожиға ҳарорат.
Титратма қилур эди шарорат.

Шамшодиға титрамак падидор,
Тонг елидин ўйлаким сапидор.

Чун зилзила бўлди эрса хора,
Бўлур нафас ичра пора-пора.

Ул танғаки лутфдин эди гул,
Ел титратурига не таҳаммул.

Боши уза жамъ ўлуб аҳиббо,
Ҳозир қилур эрдилар атиббо¹⁵.

Беморға мушкил эрди парҳез,
Андоқки кўзи қилурда хунрез.

Бу ҳол ила эрди сарви гулҳад
Ким, бўлди мизожи заъфи мумтад.

Ҳар неча сипеҳр эди ҳасадгор,
Ҳам бўлди табиати мададгор.

Заъф ичра табиат ўлса мушфиқ,
Беҳроқки туман табиби ҳозик!

Йўқ эрса мизожидин мувосо.
Жон берса не суд элга Исо**16**

Ким, бўлса табиати муолиж,
Жисмидин этар маразни хориж.

Чун қилди табиати мурувват,
Заъф ўлди гуму етишти қувват.

Ёр ўлди ҳақимнинг иложи,
Сихҳат сори қўйди юз мизожи.

Майл этти мизожиға саломат,
Табъиға юз урди истиқомат.

Лаъли лаби нўшханд бўлди,
Нахли қади сарбаланд бўлди.

Май табъиға бўлди ишратангез,
Қон тўкмак учун ушатти парҳез.

Бўлди яна ул узори гулгун,
Хусн ичра бурунғидин ҳам афзун.

Бир кун эрикиб маҳи муаддаб,
Тушти бошиға ҳавойи мактаб.

Машшотаи хусни олам оро,
Оройишин этти ошкоро.

Ул хуснки зеби олам эрди,
Зеб устига ёна зеб берди.

Зулфу юзи хад ёнидағи дол,
Фам нуқтаси оғзи устида хол**17**.

Айлаб юз ўтин ёқорға таъжил,
Гугурд ўти юзда ҳар тараф нил.

Ўтдин гул очиб чу гулситонға,
Ул гул била ўт солиб жаҳонға.

Фарқи уза зулфи анбар олуд,
Гулфом ўтиға анбарин дуд.

Ораз уза зарварақ нигори,
Ул ўту, бу дуднинг шарори.

Юз узраки ўт ёқиб жабини,
Ахгар анга лаъли оташини.

Жодулиғи бирла холи ҳинду,
Лаъли ўтида ниҳон қилиб су,

Йўқким лаби оби зиндагони,
Сув ичра ўт айлабон ниҳони.

Ул лаъл ўтидин жаҳонға куймак.
Йўқ, йўқ не жаҳонки жонға куймак.

Ўтлуғ ики кўзи сурмаолуд,
Ул ўтға дағи бу сурмадин дуд.

Бу ўтлар ароки орази ғарқ,
Ўртарға жаҳонни ҳосилан барқ.

Не барқки барқи офат ўл юз,
Ё бориқаи латофат ул юз.

Юз гирдида иқди гавҳар андоқ
Ким, он ила бўлғай ахтар андоқ.

Миъжар сочи узра тори ноёб,
Ул навъки васл шоми маҳтоб**18**.

Ҳусн ичра аёғидин боши хўб,
Бошдин аёғиға тегру маҳбуб.

Кўргач бу балони жовидона,
Кўзғолмай найласун замона.

Бу шакл ила ул жаҳонға ошуб,
Солиб секиз осмонға ошуб.

Кенида неча канизи ҳамқад,
Борча гул рӯю арғувон хад.

Мактаб сори жилва айлади соз
Боштин аёғиға ҳусн ила ноз,

Ким, сайр ила кўнгли хуррам ўлғай,
Ҳамдарслариға ҳамдам ўлғай

Хуррам кўруб они фаррух устод,
Қилғай бори сарвларни озод.

Қизлар била азми гулшан этгай,
Гулшанни жамоли равшан этгай.

Мактабни ёрутғач ул пари чехр,
Андоқки сипеҳр гунбадин меҳр.

Борча қилиб эҳтиромин онинг,
Юқори ясаб мақомин онинг.

Шод ўлди жамолидин дабистон
Андоқки баҳордин гулистон.

Лекин бу баҳори зиндағони
Бир нахлни айлади хазони.

Йўк, йўқки тутошти сарбасар ўт,
Боштин аёғ ўлди ул шажар ўт.

Ё шуълаки ҳар бирига етти,
Эл барги хазон тасаввур этти.

Яъни кўрубон они Қайс маҳзун,
Рухсорини қилди қаҳрабогун.

Ҳам чехраси ранги қаҳрабодек,
Ҳам кўнглида кўзғалон сабодек.

Ҳардам йнқилурға жисми мойил,
Ҳуши доғи лаҳза-лаҳза зойил.

Топиб анга жисми нотавон заъф.
Кўнглида доғи замон-замон заъф

Тағйирпазир кўзга ҳоли,
Кўзга неки, ҳардам ўзга ҳоли.

Чун зўр кетурди ишқи бебок,
Аввал қадаҳ олди хушини пок.

Бал май иси бирла маст бўлди,
Ғам хайлиға зери даст бўлди.

Кўп саъй ўзига қилди ҳамдаст,
То бўлмади ерга соядек паст.

Кўргач ҳам они нигори зебо,
Ўз кўнглини топти ношикебо.

Нозуклук ила чу қилди мафхум,
Ким эрканин этти яхши маълум.

Колмади ҳавосида қарори,
Шавқ ўтиға тушти жони зори

Онинг доғи билди изтиробин,
Ишқи ўтидин ичида тобин.

Билдики, гар этмас ишга чора,
Ул ҳол ўлур элга ошкора.

Эл солсалар изтироб ароға,
Бир навъ тушар хижоб ароға,

Ким ёр ўла олмай анда сокин,
Бўлмас дийдор умеди мумкин.

Таъжил ила қўпти луъбати шанг
Ким, боғ сори қилурбиз оханг.

Атфол доғи билиб ғанимат,
Онинг била қилдилар азимат.

Таклиф этти бути шакарлаб
Ким, ҳар киши бўлса аҳли мактаб

«Бир кунгина тарки дашт қилсун,
Гуллар била боғ гашт қилсун».

Чун кирди ароға бўйла сурат,
Азм айлади Қайс ҳам зарурат.

Чун Қайс аларға бўлди йўлдош,
Гулшан ичидин чиқордилар бош.

Эй гулшани ишқ боғбони,
Гулгун қадаҳе кетур замони.

То гулки бу гулшан ичра сочқунг,
Маълум этайин не гуллар очқунг.

ХII

Баҳор фарроши нафас-нафас эсган насимлар пувламоки била лола
чароғин ёрутқонда ва саҳоб мушаъбиди лаҳза-лаҳза тушган чоқин
чушкурмокидин тоғ димоғин қурутқонда ул кўзин хусн чароғи ёрутқон
ва димоғин ишқ савдоси қурутқонининг гулрухлар била боғ тавфиға азм
этгони ва Лайли ҳусни гулининг насими димоғиға етиб бир йўли ўзидин
кетгони¹

Меҳр истади чун ҳамал фароғи,
Дашт узра бутар кўзи қулоғи.

Гул шамъи ҳавойи гулшан айлар,
Гулшанни фуруғи равшан айлар.

Тўти бўлуриға чарх этар завқ,
Ким қавси қузаҳни² айлағай тавқ.

Гар тўти ўлурға қилмас оҳанг,
Айлар нега ерни тўтаги ранг³.

Ё тўти ўлуб сипеҳри хазро,

Бўлур анга жўжа фарши ғабро**4**.

Аъзосидаким бутуб янги пар,
Тутқон бори ерни сабзаи тар.

Тун — кунни қилур бинафш сизғон,
Кофур ила мушқдин соқизғон.

Сориғ гул уза сабуҳи ёмғур,
Олтун табақ ичра кўргузур дур.

Ёхуд ярақон **5** ўгин қилиб тез,
Сориғ юзига бўлур арақ рез,

Марз узра кияр себарга жавшан,
Шашпар кўтарур бошиға савсан **6**.

Ғунча боши узра кўргузур худ,
Ях тиғи қилур чаманни падруд **7**.

Мева йигочиға сийм ўкулур,
Андоккн дирам аро кўмулур.

Илгин кўрубон чинор холи,
Куйдурур ичин дирам хаёли.

Тоғ бағрида сел йўқки, ҳар тош,
Фарҳод **8** фироқидин тўкар ёш.

Саҳрода не лола бўлса барбод,
Парвез **9** кулоҳидин берур ёд.

Ҳар ғунчаи лола ҳукқаи лаъл,
Очилса ливода шукқаи лаъл **10**.

Чун барги тушарга майл қилди,
Бағри қаро дашт уза ёйилди.

Дашт узраки сайр ўлур сабоға,
Бағри қоралар учар ҳавоға.

Сув ичра бинафша ҳар замони,
Сўна бошидин берур нишони.

Ёш ғунчаға истамак бўлуб иш,
Жола тушуб оғизға бўлур тиш.

Ё ғунчаки кулгусин узотур,
Даврон тоши оғзини қонотур.

Ҳар балбалани қилур макони,
Турно кўзию тазарв қони**11**.

Наргис олур ўлса бодадин ком,
Норанж терисидин ясар жом.

Насрин барги тўкулса сахбо,
Кўп ёғини айлар ошкоро.

Занбақ варақи аро сепар мушк
Ким, атри димоғини қилур хушк**12**.

Гўё тутулуб шамими чоғи,
Боғ ичра бинафшанинг димоғи.

Дол ўлди димоғи заъфиға бу
Ким, шабнам бирла оқизур сув.

Шудрун тўкулуб чаман қилур фош,
Хашхош гул юзинда хашхош 13.

Ҳар кушқина жуфти бирла пуржўш,
Ҳампар бўлур учса, қўнса ҳамдўш.

Баргики бўлур йиғокча хилъат,
Қушларға бўлур мақоми хилват.

Ҳар хайлки рафъ этиб надамни,
Сахро сори қўйсалар қадамни,

Чун азми шароби ноб этарлар,

Жайран кўзисин кабоб этарлар.

Бу фаслда ул гуруҳи чолок,
Гулшанға ёйилдилар тарабнок.

Боғи эди равзадин нишона,
Шом аҳли ясаб нишотхона.

Ҳар нахли фалакка тегуруб бош,
Парвин била хўша айлабон фош.

Нажд этагидин чиқиб булоғи
Ким, тоза бўлуб бу навъ боғи.

Даврон тоши эмди они кўммиш,
Ул чашма сувин кўзини юммиш.

Асҳобға майли лолаву боғ,
Ул икки14 ичинда лоладек доғ.

Асҳобға ғунча сори оҳанг,
Бу нкки нечукки ғунча дилтанг.

Ишқ ичра неча етиб малоли,
Маҳваш қнлур эрди забт ҳоли.

Бедилға бу ҳифз мушкил эрди
Ким, хуш ила ақли зойил эрди.

Эл ҳарнеки сўрса фаҳм қилмай,
Фаҳм этса жавоб дерни билмай.

Ишқин неча айламай дебон фош,
Андин ажаб амрлар уруб бош.

Гаҳ кўзидин оқиб ашк ногоҳ,
Гоҳи чекиб нхтиёрсиз оҳ.

Аҳволида ҳар замонкн тағйир,
Кўнглин ғамин айлаб элга тақрир.

Тағйириға топиб они чора

Ким, ёриға айлағай назора.

Лекин солайин деган назар тез,
Кўнгли ўти тортибон шарар тез.

Боққай деса доғи қуввати йўқ,
Боқмай деса доғи тоқати йўқ.

Кўз учи била боқиб чу гоҳи,
Жондин чекиб андоқ ўтлуғ оҳи

Ким, боғ юзин хазони айлаб,
Кўк баргини заъфарони айлаб.

Маҳваш қилибон назора ногаҳ,
Бўлмоққа анинг ўтидин огаҳ.

Ҳам жисмида печу тобин англаб,
Ҳам кўнглида изтиробин англаб.

ўз кўнглида ҳам топиб асарлар,
Онинг ғами ўтидин шарарлар.

Бир фуржа топарға кўп қилиб майл
Ким, бир нафас ўлса ғофил ул хайл.

Мақтулиға еткуруб ҳаёти,
Сўрмоқ била қилса илтифоти.

Ангатса ўз изтирорини ҳам,
Ишқи ўтининг шарорини ҳам.

Боғ эрди васиу халқ сойир,
Ашжор ғулуси элга сотир.

Гулбун чаманининг иттисоли.
Ишқ аҳлиға пардаи висоли 15.

Атфол бўлуб ўюнға машъуф,
Сарву гул ўлуб аларға маълуф.

Сайр ичра етишти моҳи дилхоҳ,
Бир гул чамани ичига ногоҳ.

Гулбун била руст тўрт ёни,
Кирса киши кимса топмай они.

Киргач анга ул шугуфта гулзор,
Кўрди тикон ичра булбули зор.

Кирмиш эди анда Қайс ғамнок,
Гул янглиғ этиб яқосини чок.

Ўз ҳолиға зор йиғлар эрди,
Бесабру қарор йиғлар эрди.

Оғзида таронаи фироқи
Ким, ёр етишти игтифоқи.

Чун булбулининг гули шугуфта.
Топти бори халқдин нуҳуфта.

Ҳар неча йўқ эрди сўзга тоби,
Кўнглида кўп эрди изтироби.

Йўқ эрди гузири неча сўздин.
Борғудек ўлуб дегунча ўздин.

Бунёд этти ҳижоб бирла,
Бал хижлати беҳисоб бирла:

«Кей турфа йигит, не ҳолатинг бор,
Не навъ ғаму малолатинг бор?»

Ким, шодлиғинг йўқ ўзгалардек,
Ободлиғинг йўқ ўзгалардек.

Асҳобға майли боғу гулзор.
Ҳам тан санга решу ҳам кўнгул зор.

Бу дамки эсиб насими наврўз,
Гул атриниқилди мажлисафрўз.

Боғ ўлди баҳордин гулафшон,
Сунбул бу гул узра кокулафшон.

Бу фаслда азми гулшан этгай.
Бўстон ҳарамини маскан этгаи.

Бор онинг учунки шод бўлғай.
Ҳар бандиға бир кушод бўлғай.

Сен нола қилиб ғамин недин сен,
Ашкинг оқизиб ҳазин недин сен?

Ишрат чоғи меҳнатинг не яъни,
Шўробаи ҳасратинг не яъни?

Бу ғам санга қайдин ўлди ҳодис
Ким бўлди бу шиддатингға боис?»

Боисни чу сўрди ул дилафрўз,
Бедил чекибон бир оҳи жонсўз,

Ширин сўзидин бўлуб эди лол,
Қон ёш ила юзга ёзди аҳвол.

Йўқ, йўқки, забони ҳол бирла,
Шарҳ айлади бу мақол бирла:

«Кей жонима ҳайрат ўти солғон,
Кўнглумни бурун назарда олғон,

Аввалки жамолидин сочиб барқ,
Ўт ичра вужудум айлаган ғарқ.

Зулф очмоқ ила олиб қарорим,
Қилғон қаро рўзу рўзгорим.

Аввалки фасона зоҳир этгон,
Кўнглумнинг ишини охир этгон.

Қилғонни ёшурмоғинг не эрди?
Мендин яна сўрмоғинг не эрди?

Эл онгламасун дебон намуна
Урмоқ не бу наъли бозгуна!¹⁶

Сендин етибон бу шиддат охир,
Кимга тоқойин бу тухмат охир?!

Кўнглумники олмишнг ниҳони,
Сендин ола олмоғум худ они,

Ким аъжами айлаб ўзни ёна,
Бу навъ сураб лабинг фасона¹⁷.

Жонимники ўртадинг бас эрди,
Тонмоқ бу сифат керакмас эрди.

Ут узра не эрди қуймоғинг ёғ!
Куйганга не эрди қуймоғинг доғ!"

Чун бўйла неча хуруш қилди,
Заъф эттию тарки хуш қилди.

Туфроқ уза бўлди ул сифат паст
Ким, ердагиларга бўлди ҳамдаст.

Қўйниға олиб нигор бошин,
Сочиб кўзидин юзига ёшин.

Беҳушға айлаб изтироби,
Ҳардам юзига уруб гулоби.

Ўлтурганига ўзи ебон ғам.
Йиғлаб тутар эрди бўйла мотам.

Истаб ани бир, ики дилором,
Ул воқиа ичра қўйдилар гом.

Гар зулф ила мушкбез эдилар,
Иккиси анга каниз эдилар.

Кўзларига даҳр ўлуб қаронғу,
Қўркуб дедилар: «Не ҳол эрур бу?»»

Маҳваш ишидин чу парда кўпти,
Иккисининг олинда ер ўпти,

Ул иш неки воқия ўлдибехост,
Бир-бир деди ул икисига рост.

Дахр этти чу сиррин ошкора,
Йиғлаб тилади ғамига чора.

Бор эрди бириси дардпарвард,
Филҳол санамға бўлди ҳамдард.

Деди: «Ема ғамки бок эмастур,
Ким ишқ ўтидин ҳалок эмастур.

Сен кўпғилу бизга топшур они,
Азм айла қабилаға равони.

То бўлмасун эл бу ишдин огоҳ,
Биз фикр этали нечукки дилхоҳ».

Маҳваш ул иков дегандек этти,
Кўнглин кўюб анда эвга кетти.

Бедил кишисин топиб алар ҳам,
Қилдилар ул ишга ёру маҳрам.

Чун бўлди рафиқ анга мулозим,
Бўлди ул иков ҳам уйга озим.

Эй сода рафиқ, бенавомен,
Ишқ илгига зору мубталомен.

Беҳудмену ўлтурур навойиб,
Бир лаҳза бошимдин ўлма ғойиб!

XIII

Қайснинг ҳажр шабистонида шабнам гулоби юзига сочилғонидин кўзи
очилғони ва булбули жабҳез била ишқ дostonлари адосида нола

қилғони ва булбул соясидек туфрокқа йиқилғони ва атоси анинг
булбулдек фиғонларин эшитиб бошиға етгони ва маҳмил қафасита
солиб олиб кетгони¹

Чун гулшани чарх гул узори,
Мағриб сори тортти амори.

Анжум гули бирла бу шабистон,
Олам юзин айлади гулистон.

Ул тоза баҳори нозпарвард,
Ғунчадек ичини қон қилиб дард.

Соз этти қабила сори оҳанг,
Бедил ғамидин валек дилтанг.

Беҳол қабиласиға кетти,
Ғамдин анга етти улча етти.

Гулшан аро Қайс ҳушдин фард,
Етиб эди ерда ўйлаким гард.

Ҳам мағзида ҳушдин хабар йўқ,
Ҳам жисмида руҳдин асар йўқ.

Ёрим кечаким насими гулбез,
Бўлди чаман аҳли узра гулрез.

Гул атри димоғиға солиб ҳуш,
Очти кўзин ул ғариби мадҳуш.

Кўрди ўзини чаман ичинда,
Сарву гулу ёсуман ичинда.

Булбул боши узра нағма пардоз,
Аҳволиға навҳа айлаб оғоз.

Гул ҳолиға чун назора айлаб,
Гулгун ёқасини пора айлаб.

Наргис шабнамдин ашк этиб фош,
Аҳволиға юммайин тўкуб ёш.

Чун кўксида ҳажрдин кўруб доғ,
Кўкси уза лола куйдуруб доғ.

Захми кўкидин бинафшада ғам,
Сўгига² кийиб либоси мотам.

Топиб чу вуқуф бу азоға,
Ашжор алам чекиб ҳавоға.

Сунбул қилибон қаро узорин,
Очиб қаро зулфи мушкборин.

Сўгига оқар су зор йиғлаб,
Ун тортибу сўгвор йиғлаб.

Сарв ўлмай меҳнатидин озод,
Қолмай шамшод дардидин шод.

Дебким ани қилди ишқ бежон,
Чирмониб ўзига ишқпечон.

Сабза қилиб ўзни сарбасар тил,
Айтиб ғамидин фасона ҳар тил.

Бу сўглар айлаб ул назора,
Топмай ўлмакдин ўзга чора.

Ҳарён боқиб анда ёр топмай,
Андуҳи ўти қарор топмай.

Не даврида хайли дўстдори,
Не олида сарви гульузори.

Хуршед кетиб, келиб қаро шом,
Ё ҳажр куни, вале сияҳ фом.

Ё ҳажр ўти бўтратиб духонин³,
Айлаб қора даҳр хонумонин.

Кўнглига ўкулди кўҳи андуҳ,
Андуҳи йиғилди кўҳ то кўҳ:

Соғинди қачон назора қилди
Ким, чарх уйи бошига йиқилди.

Чун дардиға топмади карона,
Дард ашқини айлади равона.

Чок айлади тортибон яқосин,
Чекти тан офият либосин.

Йўқким бу либосини сувурди
Ким, жисмидин они ўтқа урди.

Чун бўлди либоси оташ олуд,
Гардунға етишти оҳндин дуд.

Йўқ, йўқки, бу дуд оҳи эрди.
Ўртангучи жисми коҳи⁴ эрди.

Гоҳи бу сомонда шуъла, гаҳ дуд,
Андин тутубон жаҳонни каҳдуд⁵.

Каҳдуду фалакка еткуруб бош,
Афлок кўзига кетуруб ёш.

Кож урди сориг юзига онча
Ким, они кўк этти ул тапонча⁶,

Гарчи юзи эрди заъфарони,
Бўлди гулидин кўки нишони.

Кўнглида бу заъфарондин озор,
Кулмак ўрнида йиғлатиб зор.

Кўксига уруб фироқдин тош,
Ерга уруб иштиёқдин бош.

Кўкси аро шуълаи фироқи,
Бу ўт била доғи иштиёқи.

Кўнглига сипаҳ чекиб аламлар.
Оҳи ўти кўргузуб аламлар⁷.

Солиб бу сипаҳ ичига ошуб
Кўнгли мулкин қилиб лагадкўб.

Ўтмай бу сипаҳ эли камоҳи,
Етиб яна бир бало сипоҳи.

Ҳар хайли жафо қўлин сунуб кенг,
Ул мулкни ер била қилиб тенг.

Ғам хайли ичинда сондин ортуқ,
Ҳар нечаки десам ондин ортуқ.

Бу навъ эди ҳажри ибтилоси,
То чекти алам саҳар ливоси.

Тун урди кўмурлърини дарҳам,
Меҳр ўтини субҳ айлади дам.

Кўк гулшани гуллари тўкулди,
Гулларки тўкулди ғунча кулди⁸.

Кўк боғида гуллар ўлди нобуд,
Ер боғида гуллар ўлди мавжуд.

Ул боғда ҳар неким сочилди.
Гўёки бу боғ аро очилди.

Бедил кўрубон ёруғ жаҳонни,
Чекти яна оҳ ила фиғонни.

Гул бошиға эврулуб сабодек,
Учраб кўзига гул ошнодек.

Дёбким: «Қани ул гули шакарханд
Ким, бу гул эрур юзига монанд?»

Ул чехрадин эрди ёдгори,
Бўлмаса эди ёнида хори.

Ғунча сори боқибон уруб печ,
Ўхшатмайин они оғзиға ҳеч.

Гаҳ сарв аёғиға қўюб юз,
Оҳин яна сарвдек чекиб туз.

Дебким: «Гар эмас қади равони,
Лекин қадидин эрур нишони».

Гаҳ меҳр қилиб бинафшаға фош,
Бир лаҳза кўтармай олидин бош.

Атридин ўлуб мурод коми,
Ул турра иси топиб машоми⁹.

Гаҳ сабзаға суртубон узорин.
Кўкка чекибон фиғону зорин

Ким, «Гулшан аро хиром чоғи.
Тегмиш санга гулрухум аёғи».

Наргис кўзи айлаб они волиҳ,
Ёри кўзидек кўруб биайних.

Йиғлаб кўруб онча ранжу темор
Ким, заъф қилиб нечукки бемор.

Туфроғда кўруб аёғ нишони,
Ёпиб ики кўзи бирла они.

Ким: «Ёр аёғи етмиш эркин,
Туфроғини сурма этмиш эркин».

Гоҳи тилабон сувдин нишона,
Ашкин қилибон сувдек равона

Ким, «Жилва қилурди ул суманбў,
Аксини топиб эди экин сув».

Булбул била соз этиб навони,
Булбулдин ошар эди фиғони

Ким, «Бежихат ўлди бу малолинг,
Чун ёринг ила эрур висолинг.

Маскан санга бұлди тоза гулшан,
Гулбун уза айладинг нишиман.

Гулшан аро махрами ҳарамсен,
Гул суҳбати ичра муҳтарамсен.

Гўё бу мурод эмас писандинг,
Ё ёр висолидин ўсондинг

Ким, шому сахар қилиб мароға,
Минг тил била ун солиб ароға.

Элга етуруб унунгдин озор,
Айтурсен ўзунгни ошиқи зор,

Ким сен киби урса ишқдин дам,
Ишқ аҳли қачон тутар мусаллам.

Сен аҳли висолсен дам урма,
Ҳажр аҳли қошида нукта сурма!

Мискин мену дардманди мажруҳ,
Топмай тан аро нишонаи руҳ.

Яъни ғам ўтида жисми зорим,
Йўқ жон киби сарви гулўзорим.

Сен тортма нола мубталовор
Ким, нола эрур манга сазовор.

Олингда сенинг висолдин боғ,
Бағримда менинг фироқдин доғ.

Ённингда селинг гули баҳори,
Кўнглумда менинг фироқ хори».

Чун чекти бу ерга навҳаи дард,
Бўлди яна ақлу ҳушдин фард.

Ул навъ йиқилди тортибон оҳ
Ким, жони дегилки чиқти ногоҳ.

Бош устидаги нигоҳбони
Ким, топшуруб эрди қизлар они.

Бир гулбун аро тутуб канора,
Аҳволин этар эди назора.

Чун ҳолин анинг бу навъ билди,
Қўптию қабила азми қилди.

Етгач қилибон қадамни раҳқўб,
Уй ичра худ эрди беҳад ошўб.

Бу воқиадинки Қайс ул шом,
Тутмайдур эди ватанда ором,

Ҳарён кишилар қилиб равона,
Андин тилар эрдилар нишона.

Чун ул иш эди хилофи одат,
Ҳардам эди ғамлари зиёдат

Ким, етти хужастафол қосид,
Бўлди бориға раво макосид 10.

Авдин бўлуб ул гуруҳ афгор,
Итгон Юсуфларин талабгор 11.

Ул доғи қилиб тарона оғоз,
Кўрганга бўлуб фасона пардоз.

Ҳар қиссаки англабон тамомин,
Шарҳ этти ёшурмайин каломин

Чун бўлди аён бу можароси,
Беҳол ўлубон ато-аноси.

Бўлдилар ани тиларга озим,
Бал аҳли қабила ҳам мулозим.

Қосид дағи хайл аро қадамкаш,

Ул ерга дегинки ул ситамкаш,

Кўргач ани айлабон назора,
Кўнглак дема, кўкси пора-пора.

Туфроғ ила ер уза ҳамоғуш,
Айлаб ғами ишқ ғорати ҳуш.

Бори қилибон фиғону зори,
Ҳозир қилибон равон амори¹².

Айлаб анга маҳмил ичра манзил,
Манзил сори азм қилди маҳмил.

Эй маҳмили ишқ сорбони,
Азм айлади дард корвони.

Бир гом қабила сори солма,
Ҳар сори бу хайл борса қолма.

XIV

Қайсини ҳажр шомида андуҳ хайлхонасидин чиқиб, висол
қабиласиға азм этгони ва ул қабила ўти била ҳамзабонлик ва ити била
ҳамдостонлик қилиб қабила қироғиға етгони ва Лайли анинг унидин
хашамдин чиқиб бир-бирин кўргач ҳам ул ва ҳам бу ўзидин кетгони¹

Бу номаи дард уза қаламкаш,
Мундоқ қаламин қилур рақамкаш

Ким, Қайс рамида ҳушу беҳол,
Билмас эдиким етишти не ҳол.

Чун мағзида ҳуш бўлди пайдо.
Очди кузин ул заиф шайдо.

Ато-аносида ғам уза ғам,
Не ғам уза ғамки, сўгу мотам.

Бу меҳр ила манглайин ўпти,
Ул бошиға эврулурға кўпти.

Фаҳм айлади Қайс чун бу ҳолат,
Сув қилди вужудини хижолат.

Ул бирга хижолат айлабон фош,
Бу бир оёғидин олмайин бош.

Яъники уётдин ўзда қолмай,
Андоқки юқори боқа олмай.

Чун кўрди ато било аноси
Ким, они ҳалокэтар хаёси.

Ахволиға қилдилар мувосо,
Сўз демадилар насихат осо

Ким, бу иш анга шугуфт тушмиш,
Бу ҳодиса ноғирифт тушмиш:

«Биз кўп сўрсак бу сўз мақоли,
Нобуд этар они инфиоли².

Бу воқиа тарки тутти эркин,
Ул васвасани унутти эркин.

Тутқай они эмди табъи софи,
Бу ишгаки айлағай талофи.

Иффат ҳарамнда кеш тутқай,
Тақви билан зуҳд пеш тутқай».

Қўптилар этиб бу фикр лойиқ,
Йўқким ул иков, бори халойиқ.

Бу деб: «Анга турфа ҳол тушмиш».
Ул дебки: «Ажаб хаёл ушмиш»

Халқ олида дев уруб анга йўл,
Билмай муниким пари эмиш ул³.

Ҳар ким уйи сори гом солиб,
Ғам хужраси ичра Қайс қолиб.

Бир лаҳза енгиб ани тафаккур,
Ўз ҳолатиға этиб таҳайюр.

Бирдам ишига қилиб назора,
Топмай қатиг эмгакига чора.

Ишқ ичра тутарға кўху води,
Манъ айлаб ато-аноси ёди.

Тутмоққа салоҳ ишқ этиб зўр,
Кўнгли мулки аро солиб шўр.

Ул чоқчакаким сипехри худком,
Офоқ уза ёйди пардаи шом.

Кофурни ёпти мушки суда,
Кўк шамъи жаҳонға сочти дуда.

Тийра уй ичида ул ғам андуд,
Тўлғониб ўзига ўйлаким дуд

Чеккач яна ишқ ўти забона,
Кўймади вужудидин нишона.

Ғам хайли кўнгул ҳисорин олди,
Ишқ илгидин ихтиёрин олди.

Лайли ғами ўйла қилди бедод
Ким, ато-анони қилмади ёд.

Ошиқлари ҳолини унутти,
Маъшук уйининг йўлини тутти.

Юз урди бало қабиласиға,
Ул моҳлиқо қабиласиға.

Не гом солурда ҳуш ёри,
Не пўя қилурда ихтиёри.

Ҳардам йиқилиб кўпуб уруб гом.
Эс бирла не сайр анга, не ором.

Кўпуб йиқилури мастлардек,
Бехудлуғи майпарастлардек.

Чун бўлди қабила ўти пайдо,
Ул ўт била куйди зор шайдо.

Кўнгли аро кўзғолиб шарори,
Қолмоди шарорадек қарори.

Кўкка чекиб оҳи оташолуд,
Ўт сори юз урди ўйлаким дуд.

Тил чекти демак учун тарона,
Ул навъки ўт чекар забона.

Ўтдек дам ила тутуб сароғоз,
Ўтка боқиб ўлди нукта пардоз:

«Ки, эй ҳажр тунида ахтари ишқ,
Рахшанда нечукки гавҳари ишқ.

Бал машъалаи фароғ сенсен,
Ё гавҳари шабчароғ сенсен.

Дуд ичра шарарларинг ҳужуми,
Ғам шоми таҳарруки нужуми⁴.

Саргаштаи ғамға тун саводи,
Ламъанг келибон хужаста ҳоди⁵.

Дудунг била даҳр анбаролуд,
Йўқ дудким, ул саводи максуд.

Кўмган кулунг ичра ҳар фатири,
Кўк хони аро маҳи мунири.

Ҳар кўзники ул етиб яшортиб,
Учқон кулунг анга сурма тортиб.

Ғар қилмаса кўз ёрутмоқ оҳанг,
Кўзга нега келди сурмаи ранг.

Ё онингдек очарға кўзин,
Хокистари этти сурма ўзни.

Ахгар санга ҳар бири самин лаъл.
Ўртарға кўнгулни оташин лаъл

Ранги норию, табъи нори,
Руммони ўлуб бу лаъл бори**6**.

Тож устида лаълдин тарабдур,
Лаъл устида тожи зар ажабдур.

Ғам шоми аро кўлумни туттунг,
Ҳижрон тунида кўзум ёруттунг.

Мадҳингни этай не навъ зоҳир,
Шукрунгни не тил била де охир.

Ой-кун санга икки манқал ўлсун,
Ҳеминг бори уду сандал ўлсун **7**.

Дойим бу тариқу шевани тут,
Ҳам ёру ва ҳам жаҳонни ёрут».

Кам қилмамиш эрди бу навони
Ким, ҳайдин келди ит фиғони.

Ҳам жисмиға печу тоб тушти,
Ҳам кўнглига изтироб тушти.

Фарёд қилиб равон ул итдек,
Юз навъ чекиб фиғон ул итдек

Андоқки жафойи осмондин,
Оқшом киши қолса корвондин,

Истаб ани чекса наъра ёри,
Ул ҳам чекгай фиғону зори.

Дашт узра ул ун сўнгича кетгай,
То мақсаду манзилиға етгай.

Солур эди гоми бехудона,
Оғзида валеk бу тарона:

«Кей муждаи жон ҳазин нафиринг,
Рухумға ғизо бийик сафиринг».

Ҳам ғам туни кўргузуб вафо сен,
Ҳам гумшудаларға раҳнамо сен.

Ул кўйга эврулуб кўюб бош,
Ким бошинга мен ҳам эврулай кош

Ул кўйгаким бўлуб бадандеш,
Чанголу тишинг танин қилиб реш.

Эл қони аёғларинг ҳиноси
Ким, жоним аёғларинг фидоси.

Мен гар топмай бу комронлик,
Сен айлабон анда посбонлик.

Бу ким сену мен биз икки ҳамдам,
Мен хору валеk сен мукаррам.

Сен ёр эшигида шоду масрур,
Маҳрум мен ғарибу маҳжур.

Сен кўйида ҳар тараф шитобон,
Мен зорға жилвагаҳ биёбон.

Сен кўйида тош уза кўюб бош,
Бошимға фироқи ёғдуруб тош.

Сен мендин ўлуб вафода афзун,
Ҳам сидқда, ҳам сафода афзун.

Йўқса не учун фалак хироми,
Хор этти мени, сени кироми?

Бу шукрғаким сипехри хунхор,
Қилди сени муҳтарам, мени хор

Ким, соз этибон фиғонни мендин,
Гоҳи ўп ул остонни мендин»'.

Ит бирла тузуб бу можаросин
Ким, кўрди қабиланинг қаросин.

Ошуфта ичига юзланиб шўр,
Қолмади юрур аёғиға зўр.

Ҳар неча юрурға саъй қилди,
Чирмашти аёғию йиқилди.

Нечаки йиқилди, қўпти ёна,
Ер ўпмак эди анга баҳона.

Чун хайға йиқила-қўпа етти,
Жон оғзиға етти, ҳуши кетти.

Гаҳ ҳушида, гоҳ ҳушидин фард,
Ҳай давриға айлар эрди новард⁹.

Ғам хайли баланд пояси ул,
Фитна черики талояси¹⁰ ул.

Ҳар лаҳза чекиб фиғони жонсўз,
Тортиб ўтлуғ дамин жаҳонсўз.

Лайлики эди араб балоси,
Ҳам бор эди Қайс мубталоси.

Кўнглида қилиб нухуфта дардин,
Фориғ бўлуб эрди хобу хўрдин.

Тун-кун ичида анинг хаёли,
Жониға мурод анинг висоли.

Ул кеча бу чокқа тегру қайғу,
Кўймайдур эди кўзига уйқу.

Ҳардам урар эрди зулфдек печ,
Оғзи киби сабри йўқ эди ҳеч.

Тийра қилибон кунин қаро тун
Ким, ногаҳ эшитти бир ҳазин ун.

Ул ундин ичига тоб тушти,
Кўнглига ҳам изтироб тушти.

Кўпти доғи кўйди ул сари гом,
Кўнглидин итиб қарору ором.

Мажмуи қабила уйқу масти,
Илло буки ишқ пойбасти.

Беишқ улусқа ком уйқу,
Ишқ аҳлиғадур ҳаром уйқу.

Воқиф эди доя ҳолатидин,
Ишқ офатида малолатидин.

Ҳам Қайсга эрди меҳрибон ул,
Шавқидин этиб фидойи жон ул.

Мактаб аро золи меҳрпеша,
Кўнглини сўруб анинг ҳамеша,

Ҳам бу ясаб ўзни доя монанд,
Ҳам ул мунга айлаб ўзни фарзанд.

Ул ой чу югурди, чиқти доя,
Борди сўнгғича нечукки соя.

Ойни чекар эрди ишқ бебок,
Ул ерга дегинки Қайс ғамнок.

Бир-бирини кўргач икки дилхоҳ,
Чектилар анингдек оташин оҳ

Ким, ўтларидин жаҳон ёрушти,
Хирманлариға бу шуъла тушти.

Эмдики кул ўлди хирмани ҳуш,
Беҳуш йиқилди икки мадҳуш.

Дояки бу ишқи пок кўрди,
Ул шуълаи сўзнок кўрди.

Бу навъ ики ишқ ўтиға тафсон,
Оғизлари ноладин садафсон **11**.

Бўлғонда бу васл ошкоро,
Нутқ урғали йўқ бирига ёро.

Не бу анга дарду розин айтиб,
Не ул ғами жонгудозин айтиб.

Хуршед уёқти бўлмайин лайл,
Девор йиқилди етмайин сайл.

Кўп ғам еди сўгвор йиғлаб,
Иккисига зор-зор йиғлаб.

Ваҳм эттики кимса билса ногоҳ,
Бўлғунча ул икки ўздин огоҳ

Бўлғай икисига хавфи кон ҳам,
Бўлғай талаф икки нотапон ҳам.

Эгнига кўюб бирини холи,
Андоқки куёшни чарх золи,

Ул ҳамлда ҳам қилиб қадин ҳам.
Ул навъки золи чархи қадҳам **12**.

Келтурдию бистариға солди,
Етқуздию ёнди пўя олди,

Ул ерга дегинки Қайс бедил
Туфроғ уза ётмиш эрди ғофил.

Куюб онадек ғамида жони,
Гаҳ судради, гаҳ кўтарди они.

То чекти қабиладин йирокроқ,

Эл ваҳму гумонидин қироқроқ.

Ким кўрса бу ҳоли бадписанди,
Жониға тегурмагай газанди.

Девонани чун йироқ чикорди,
Ёндию пари қошиға борди.

Еткурдию ётти доягона,
То тонгла не ўйнағай замона.

Эй золи замона доду фарёд!
Атфолинга неча зулму бедод!

Бу хайлниким, ҳалок этарсен,
Ўз бағринг эрурки чок этарсен.

XV

Қайсинг ғойиб бўлғониға қабила аҳли ҳозир бўлуб елдек тоғ ва водиға
етиб анинг бир кум ичинда беҳуд ётқонин назора этиб, ел хошокни
элтгандек уйга элтганлари ва анинг ул пари ишқида хирад тариқин
унутқони ва Мажнунлуққа шуҳрат тутқони¹

Меҳнат тунидин фасона овар,
Бу қиссаға буйла тоқти зевар

Ким, ул кеча Қайс зори бедил
Ким, бўлди қабила сори мойил.

Лайли ҳашамиға чун ёвушти,
Тушти анга ҳарне ишки тушти.

Кундуз кўруб уйда они ғойиб,
Тушти элига яна масойиб.

Ҳам қилди атоси йиғламоқ соз,
Ҳам этти аноси навҳа оғоз.

Ҳар ён кишилар қилиб равона,
Андин тиламак учун нишона.

Жамъики изин топиб саранжом,
Лайли ҳашами сари уруб гом.

Ул пай чу етиб муҳозийи ҳай²,
Ҳайдин чиқибон яна ики пай.

Бўлғоч учов иккиси узолиб,
Қум узра анинг нишони қолиб.

Андоқ топибон бу хайли човуш
Ким, бўлғон экин ул икки беҳуш

Ким, қум уза қолибон нишона,
Ёнмоғлари вазъи беҳудона.

Бир ётғони судралиб шитобон,
Девона киби тутуб биёбон.

Бир ётғон ўлуб ниҳон паридек,
Ёхуд кеча меҳри ховаридек,

Бир из ёнибон қабила сори,
Келган сари-ўқ тушуб гузори

Ул жамъ билибки бўйла ҳолат,
Не ишларга қилур далолат.

Судралган хат била тутуб йўл
Ким, қум уза йўл ясаб эди ул.

Топиб ани қум аросида гум,
Ел эсибу жисмини ёпиб қум.

Туфроқ аро ғарк пой то фарқ,
Онинг била йўқ ўлук аро фарқ.

Қум ичра нуҳуфта зор жисми,
Жонсиз киби хоксор жисми.

Ул хайл этибон яқоларин чок,
Йиғлаб боши узра зору ғамнок.

Андоқ соғинибки, гўйи они,
Кўммишлар ўлтуруб ниҳони

Тортиб ани туфроғини очиб,
Туфроғини бошлариға сочиб.

Англаб бир асири дарду оҳи,
Оғзига нафас келурни гоҳи.

Шукр айлабон ўлдилар яна шод,
Вайрона кўнгулни айлаб обод.

Тонгиб биров устига ани руст,
Азм айладилар қабилаға чувт.

Ҳолин кўрубон бу навъ атоси,
Йиғлодию голиб ўлди ёси.

Айлаб аноси дағи фиғонлар,
Кўздин тўкубон юзига қонлар.

То кўпти келиб димоғиға-ҳуш,
Боши қуйи эрди оғзи хомуш.

Ўз ҳолида кўрмайин саломат.
Эл ҳар саридин қилиб маломат.

Ул дебки: «Санга бу не ҳавасдур»,
Бу деб: «Ҳавас ўлса мунча басдур».

Ҳар ёндин ўлуб насихат ангез,
Ҳар панд анга бир синони хунрез³.

Қаттиғ сўз илаки панд этиб фош,
Девона бошиға ёғдуруб тош.

Бу тошки зоҳир ўлмай отиб,
Тан йўқки сўнгаларин ушотиб.

Бу деди: «Керак қулоғиға панд»,
Ул деди: «Керак аёғиға банд».

Ул кун дағи бўлди сўз била кеч,
Ошуфта йигитга йўқ хабар ҳеч.

Не зажр мизожи нчра нохуш,
Не лутф табиати аро хуш 4.

То даҳр ёшурди кун чароғин,
Савдозада қилди тун димоғин.

Эл айлабон уйқу сори оҳанг,
Савдо қилиб они уйда дилтанг.

Секриб чиқибон қабиладин тез,
Дилбар ҳашамн сори солиб хез.

Тонгла яна зору нотавонлар,
Ҳарён югуруб қилиб фиғонлар.

Топиб яна они зору маҳзун,
Дард ичра бурунғидин ҳам афзун

Ҳар тун бу сифат анинг фирори,
Ҳар кун бу бўлуб алар шиори **5**.

Чун ошти қиёсдин балоси,
Ислоҳдин ўтти можароси.

Девонаға ҳуш аҳлидин панд,
Мажнун сўзидур доғи хирадманд **6**.

Ҳар кун тилабон анинг давоси,
Ҳар лаҳза ошиб анинг балоси **7**.

Тадбирида эл фусуни ошиб,
Дам бирла ўти батар тутошиб **8**.

Ожиз бўлубон ато-аноси,
Балким бори хайлу акрабоси.

Носиҳлари дам-бадам забунроқ,

Савдоси замон-замон фузунроқ.

Эл етмоғида чу бўлдилар суст.
Ул доғи жунунин айлади руст.

Савдо қилиб они мухталиф ҳол,
Тинмай югуруб сўнгича атфол.

«Мажнун» била айлабон хитобин,
Ким ҳарне деса бериб жавобин.

Эл деб чу етишса ул жигар хун:
«Келди Мажнуну, келди Мажнун»

Ул бўлуб отин билуридин ёт,
Мундин доғиким, не нимадур от.

Ўз отию қавму хайли оти,
Йўқ ёдида ғайри Лайли оти.

«Лайли, Лайли» дебон чекиб ун,
Эл деб: «Мажнундур, ушбу Мажнун».

Бу сурат ила ҳар сабоҳу ҳар шом,
Лайли ҳашами сори уруб гом.

Атрофига эврулуб неча давр,
Ўз кўксига тошдин қилиб жавр.

Ҳар гомки кўксига уруб тош,
Аввал қадам ўрниға қўюб бош.

Ҳар даврда деб: «Тўкулса қоним
Ким, садқа қабиласиға жоним».

Андин сўнг ашкидин тўкуб сайл,
Сахро сори чун қилур эди майл.

Манзури қабилаи дилором,
Сайр ичра кейин-кейин уруб гом.

Ул дамки ароға кирса ҳойил,

Бўлур эди дашт сори мойил.

Эй даштни айлаган ватангоҳ,
Йўл озмишам, ўл замоне огоҳ.

Қолдим ўронишда, тут қўлумни,
Кўргуз карам айлабон йўлумни.

XVI

Мажнунни беҳабар ошиқлиғидин Лайли атоси хабардор бўлуб, Мажнун атосиға тил синони, балки синон лисони била захм забонлар йиборгони ва ул бу ҳалоҳил захрин нўш этиб, сингуруб, Мажнунни салосил ва ағлол била муқайяд қилғони¹

Бу сафҳани айлаган нигориш,
Афсона бу навъ этар гузориш

Қим, қилди чу гардиши замона,
Мажнун сўзин эл аро фасона.

Ҳар ким тилига бу эрди мазкур,
То барча Арабда бўлди машхур.

Лайли атосиға ҳам ниҳони,
Арз этти бир-икки меҳрибони

Ким: «Омир элида Қайс бадрўз,
Бу ҳайдаки эрди донишомўз.

Топиб илму хирадға пайванд,
Ҳам олим эдию, ҳам хирадманд.

Бўлмиш боридин фароғи гўё,
Хабт этмиш анинг димоғи гўё².

Дашт узра фиғон қилиб ҳамеша,
Кезмак анга бўлмиш эмди пеша.

Ошуфталиғиға йўқ ниҳоят,
Девоналиғиға ҳадду ғоят

Лекин эл аро будур иборат
Ким, ақлу ҳавосиға бу ғорат.

Бир ишқ ғаму балосидиндур,
Бир хур сифат ҳавосидиндур».

Сомий 3 чу эшитти бўлди ғамгин,
Тишлаб илигин дедики: «Мискин!

Таърифида кўп ўтар эди сўз,
Гўёки анга тегурдилар кўз.

Бас қобил эдию дилписанд ул,
Озодавашу ниёзманд ул.

Ақли комилу каломи маъкул.
Бор эрди манга ҳам асру мақбул.

Не эркин анинг атоси холи,
Бечора аносининг малоли?

Не ўтдин экин бу тоби оё,
Кўнгли аро изтироби оё.

Қай гулдин экин бу хорхори.
Қай сарвдин ашки жўйбори?

Бу холиға ким васила эркин
Қиблагаҳи не қабила эркин?»

Ноқил деди: «Эй хужаста сурат!
Чун сўрдунг эрур демак зарурат;

Бу ишқ гар ўлса зишт ё хўб,
Айларлар улус бу хайға мансуб.

Гўёки улус гумони жупдур
Ким, бу ишига далил кўпдур.

Бу даштда кўпдурур қабойил
Ким, кўнгли эмас бирига мойил.

Лекин анга ҳар сабоҳу ҳар шом,
Етмай бу қабилаға йўқ ором.

Ҳам қиблаи жони бу қабила,
Ҳам жону жаҳони бу қабила.

Бу ҳужла эрур ҳарими иффат,
Эсмай анга жуз насими иффат⁴.

Атрофида пардалар намуди,
Исмат била зуҳд тору пуди⁵.

Лек оҳи ели етишса бебок,
Кўк пардаси бўлса ҳам қилур чок.

Афғонида барча беҳабарлик,
Алфозида барча пардадарлик.

Таъби хушу назми ҳам равондур
Андоқки санга дағи аёндур.

Назмида бори бир исм мазкур
Ким, эрмас зикри бизга макдур⁶.

Биз айттуқ эмди сен билурсен,
Бу ишта не фикрким қилурсен».

Эшитгучи билдиким недур ҳол,
Тўлғонди ўзига ўйлаким нол⁷.

Бошин тутуб ўлди бир замон геч,
Сўз демади яхши, ё ёмон ҳеч.

Чун яхши тааммул этти лахте,
Тил чекти нечукки шўр бахте.

Ноқилға дедик: «Тез уруб гом,
Қил саййиди омирийға эълom.

Ким, бўйла ҳадиси номуносиб,

Не бизгаву, не санга муносиб.

Бор эрмиш улус тилида жори,
Сендин бу ажаб кўрунди бори

Ким, мундоқ иш англаб ошкоро,
Бу чокқача айладинг мадоро

Ким, топса эди жунунға пайванд,
Мажнунға илож банд эрур, банд.

Билмангму шукуҳу савлатимни,
Аъроб аро молу шавкатимни?

Ҳам ўғлунга, ҳам санга билурмен
Ким, ҳарне қилай десам қилурмен.

Лекин санга бу тағофул ўлмиш.
Ғафлат юзидин тажоҳул ўлмиш.

Қил забтин анинг чу бўлдунг огоҳ,
Мундин нориким, наузу биллоҳ!**8**

Бўлса яна бўйла амр зоҳир,
Аввал ани айлагумдур охир.

Сўнгра санга доғи қаҳр сургум,
Хайлингни бу даштдин итургум!»

Бу қаҳр ўқидин чекиб забона,
Сўз ҳомилин айлади равона.

Қосид келибон анинг паёмин,
Айтур кишига деди тамомин.

Сомий чу эшитти сўз ҳисобин,
Сўз топмади дегали жавобин.

Кўнглини ул иш малул қилди,
Чора йўқ эди — қабул қилди.

Қосид кўпубон чу бўлди раҳқўб,

Тушти бу қабила ичра ошуб.

Тўш-тўшқа чиқиб бори қабила,
Мажнунга топиб йиғор васила.

Топиб ани бир қум ичра нолон,
Қилғон кишидек қароқчи толон.

Дашт узра анга қарор бермай.
Келтурдилар ихтиёр бермай.

Солдилар ани уй ичра беҳуд,
Занжир ила айлабон муқайяд.

Андоми салосил ичра маҳқам,
Ҳар силсила печ-печу, хам-хам⁹.

Эй силсилаи жунун аро банд!
Бўлғил бу салосил ичра хурсанд.

Бу қайд ила кимки шод бўлди,
Муставжиби юз кушод бўлди¹⁰.

XVII

Мажнуннинг фироқ чоҳида танур ичидаги ўтдек тоби ва ҳажр бандида тузоққа тушган кушдек изтироби ва ҳаким фусунидин жунунининг туғёни ва табиб парҳезидин иситмасининг ғалаёни ва ўз захр комлиғиға тўккан талх-талх шўробаси ва бу шўробадин комида аччиғ-аччиғ хунобаси ва кўнгли ўтидин темур банди сув бўлғони ва сувдек сахро азми қилиб ашки суйидин водилар тўлғони¹

Бу ҳалқа аро асири қуллоб,
Сўз риштасидин бу навъ очар тоб

Ким, телба чу бўлди банд асири,
Ул банд аро юз газанд асири.

Бир неча кун уйда эрди побаст.
Фарёд анга гоҳ баланду, гоҳ паст.

Йўқ кундузу кеча хўрду хоби,
Дом ичида қушдек изтироби.

Уйқу кўзидин тутуб канора,
Ҳар кирпичи уйқуға катора.

Ул кўзда не навъ турғай уйқу
Ким, бир нафас анда турмағай сув.

Кўнгли аро ҳушдин хабар йўқ,
Не ҳушки кўнглидин асар йўқ.

Қолмай чу солиб бало ўти жўш,
Танда кўнгулу кўнгул аро ҳуш.

Савдо ўтидин ёниб чароғи,
Дудиға мақар бўлуб димоғи.

Бу дуд чу ул уй ичра ортиб,
Тақвою хирад юзин қарортиб.

Эмдики бу икки тошибон рахт,
Анда урубон жунун шаҳи тахт

Ул дуд бўлуб сипоҳи савдо,
Ҳардам солиб ул сипоҳ ғавғо.

Бу навъ димоғи ичра ошўб,
Кўнглини жунун этиб лагадкўб 2.

Ғам ханжари бирла ёра кўнгли,
Не ёраки, пора-пора кўнгли

Онинг бу сифат ғаму балоси,
Бу турфаки нотавон атоси

Боши уза келтуруб ҳакими
Ким, бергай анга умеду бийми.

Ул ишқ балосидин хабарсиз,

Кўнгли бу забонадин шарарсиз.

Англаб чу табиб изтироби,
Ҳар лаҳза анга қилиб азоби,

Гаҳ нукта суруб насихатомиз,
Ўтин бу нафасдин айлабон тез.

Шарбат ичарин ирода айлаб,
Қон ютмоғини зиёда айлаб.

Берганда ғизо олур учун баҳр,
Оғзиға наволалар келиб захр³.

Чун манъ этиб ашки хунфишонин,
Афзун қилиб оҳ ила фиғонин.

Чун дебки: «фиғонни айлагил кам».
Қон ёши бўлуб фузун дамодам.

Гоҳики ёғоч олиб, уруб руст,
Кулгу қилибон рамидани сушт.

Чун кулгусидин топиб хижолат,
Йиғламоғи еткуруб малолат.

Ҳар лаҳза анга қилиб жафойи,
Кўрмак ани хастаға балойи.

Фаҳм айламайин ҳакими бедард
Ким, ўртар ани не сўзу, не дард.

Пайкондин этай дебон танин пок,
Жисмин қилур эрди ҳар тараф чок.

Бу чок тикарга меҳрибонлар,
Игна чикибон демай, синонлар.

Пайкон учун ул танини ёриб,
Тикмакка бу хайл ўқ чиқориб.

Жаврида буларға бу такупў,

Пайкон худ-ўлуб ғам ўтидин сув4.

Ул сувлар оқиб борин кўзидин,
Бечора судек бориб ўзидин.

Гаҳ ўзида, гаҳ йўқ ўзида,
Гаҳ сув, гаҳ қон анинг кўзида.

Бу навъ эди неча вақт ҳоли,
Лаҳза-лаҳза ошиб малоли.

Бир тунки сипеҳри зулматандуд
Кун сафҳасин этти анбаролуд.

Ваҳ тун демаким қаро балойи,
Кун ганжини кўмган аждаҳойи

Ғам дўзахининг бухор уди5,
Оташкадаи фироқ дуди.

Дудидин ўлуб малак сияҳбол,
Тулидин ўлуб фалак куҳансол.

Тонг булбули тумшуғин тутуб руст.
Хуффош қанотларин қилиб суст.

Бир учи унутиб ибтидони,
Бир учи соғинмай интиҳони.

Тун йўқки, қоронғу меҳнатобод,
Ошиқлару хасталарға жаллод.

Ҳар телбаки нотавони савдо,
Ул кеча анга жаҳони савдо.

Бедардни масти хоб қилғон,
Дард аҳли ишин хароб қилғон.

Бу кечада дардманди маҳзун,
Ҳижрон тунининг асири Мажнун.

Ўз ҳолиға чун тааммул этти,

Ғам барқи вужудини кул этти.

Уз ҳолиға қилди навҳа оғоз,
Ҳар дардиға бўлди навҳапардоз

Ким, «Бўлмаса неткай эрди будум
Ё бўлса эди адам вужудум.

Мен хастани айламакта мавжуд,
Не эрди экин қазоға мақсуд.

Жисмимға қадарки руҳ бердн.
Бермаса эди не бўлғай эрди?

Чун жисмима руҳ бўлди йўлдош,
Тукқон нафас ўлсам эрди, эй кош.

Маълум этибон чу ўлганимни,
Ит олиға солибон танимни.

Жонимни халос этиб анодин,
Қутқорсалар эрди минг балодин.

Жисмимни талашса эрди итлар,
Қонимни ялашса эрди итлар

Қут айласа қону рағларимни,
Чайнаб, ушотиб сўнғакларимни.

Ул туъманинг устида улушуб,
Қут айласалар эди урушуб.

Бал ит дағи ҳайф бу ғизоға,
Солмоқ недур итни ҳам болоға.

Ит жисмимаким тиш урғай эрди,
Урғон нафас-ўқ қутурғай эрди.

Телба бўлуб ўт жаҳонға солиб,
Юз хастаи нотавонға солиб.

Тор айлаб ўкуш нафас чароғи,

Ўлтургай эдилар они доғи.

Авло бу эдики шайн бошлаб,
Куйдурсалар эрди ўтқа ташлаб**6**.

Ул ўт аро печу тоб бирла,
Куйса эди изтироб бирла.

Қолғоч кули ўт аро нишони,
Совурсалар эрди кўкка они.

Ул кўкка дағи етиб касофат,
Бўлғай эди шояд анда офат.

Эмдики не бу ва не ул ўлди,
Жисмимға бақо сори йўл ўлди.

Етмасдин бурун ишқдин зўр,
Кош ўлғай эди ики кўзум кўр.

Изҳор этибон бу бенаволик,
Қилсам эди қут учун гадолик.

Мухтож бўлуб илик-иликка,
Сайр этсам эди эшик-эшикка.

Бир лукмаға мен бўлуб балокаш,
Бир лукмахўр олима асокаш.

Бу ҳодисаи ҳалок ичинда,
Онсиз ниқилиб мағок**7** ичинда.

Тортиб бу машаққату балони,
Кўрмагай эдим бу ибтилон**8**.

Кўздин бу аноға учрамишмен,
Юз дарду балоға учрамишмен.

Бўлмаса ул икки**9** мотамангез,
Бошимға ики балойи хунрез.

Бўлғайму эдим назарда маъзур,

Қилғайму эдим кишини манзур.

Машъуф бұллуб назар ишига
Бергайму эдим кўнгул кишига.

Хосса, не кишики, жон балоси,
Не жонки бари жаҳон балоси.

Улким ел агар очиб ниқобин,
Кўргузса жамоли офтобин.

Бир ламъадин **10** ўт жаҳонға тушгай,
Балким тўкуз осмонға тушгай.

Ул ўт ичида куёш фатири,
Ойни не дейинки, курс қийри **11**.

Мен даҳрда бир заиф хасмен
Ким, жисмда хасча ҳам эмасмен.

Кўз кўрмак ила йиғиб ҳавасни,
Ул ўтға ғаним этар бу хасни.

Неткай неча бўлса ишқ бебок,
Минг барқнинг ўтрусуда хошок.

Чун зўр қилиб бу мубталоға.
Солғай бу азим ибтилоға.

Қўймағай ул ўтқа хос бўлмоқ,
Ўртанмак ила халос бўлмоқ.

Ҳижрон ўти бўлғай ангарўзи
Ким, бўлғай анинг минг улча сўзи.

Ҳажр ўтида ҳам жунунға солғай,
Ҳам меҳнати гуна-гунға солғай.

Бўлмай бу балия бирла хурсанд,
Зиндонға солиб ҳам айлағай банд.

Чун хуш ила ақлини итургай,

Бошиға хақим ҳам кетургай.

Юз меҳнату бинм дарди бирён,
Бедард хақим дарди бирён.

Жон ёра қилурға ул қўюб юз,
Панд аҳли сепиб яросиға туз.

Юз мунча ғам ўлса умр фарсой,
Бўлсам эди кўху дашт паймой,

Гаҳ тоғ уза нола урсам эрди,
Гаҳ бодияда югурсам эрди.

Филжумла бор эрди эҳтимоли.
Қилмоқ нафасе кўнгулни холи.

Бир уй қачон ўлса ўтқа маскан,
Боғланса эшик тутулса равзан¹².

Чок ўлмоқдин маоф бўлғай,
Бал ҳар тарафи шигоф бўлғай

Ўт ҳар тарафин шигоф қилмоқ,
Бўлғай анга мужиби йиқилмоқ.

Кўнглум уйин этти қайғу зиндон,
Жисм уни яна қаронғу зиндон.

Зиндонки танимдур анда маҳбус,
Ҳам тунглуки, ҳам эшики мадрус.

Ичкарак уй ичра ғусса тоби,
Бал фурқат ўтининг илтиҳоби.

Уйлар не ажаб ёрилмоқ охир.
Бир-бири уза йиқилмоқ охир.

Бу икки-уч уй чидорға не ҳад,
Бал етти-секиз рафиъ кунбад.

Ул ўт тафидин аён қилиб ларз,

Очилғали ҳар бирига юз дарз.

Овахки бу ўтдин ўлди тобим,
Йўқ, йўқки, ичинда изтиробим.

Кулбамдаву масканимда бу ўт,
Жонимда бу ўт, танимда бу ўт.

Ўт ичра бировниким солурлар,
Бандини аёғидин олурлар.

Ўт банд ила бўлди жилвагоҳим,
Мундоқму азим эмиш гуноҳим?

Ўт онча эмаски бу қаро дуд,
Йўқ дудки шоми дуда андуд.

Жонимда онинг қаро балоси,
Кўнглумда ҳам онинг ибтилоси.

Тун йўқки мени қаро босибдур!
Ё кўҳи ғаму бало босибдур.

Гар босмади жисмим ул оғир юк,
Мундоқ нега бўлди бетаҳаррук»

Ё жон куши учти жисми хасдин.
Азми ватан айлади қафасдин?

Танға не таҳаррук ихтиёри.
Ўлган ҳаракатдин ўлди ори.

Жисмини қилиб мазанна сокин,
Толпинмоқ эди иши ва лекин**13**.

Чун жисми эди наҳиф асру,
Оёғ, илиги заиф асру.

Солғонда оёғ илик уруб тоб,
Жон ришталариға келтуруб тоб.

Ҳам синғон эмиш йиғочға пайванд,

Ҳам чиқмиш аёғидин темур банд.

Чун топти бу изтироби таскин,
Чеккач оёқ ул ғариби мискин.

Кўрдик халос эрур аёғи,
Икки қўли, балки бўйни доғи.

Юз шукр ила ерга қўйди бошин,
Кўздин оқизиб ниёз ёшин.

Оҳиста қўпуб эшикни очти,
Борғонча заиф оёғи қочти.

Бир даштқа кетти ул макондин
Ким, қатъи йироқ эди гумондин.

Эй қайди замона бирла хурсанд,
Бўлғон сенга ўзлукунг оғир банд.

Ўзлукдин ўзунгни айла озод,
То дашти фаноға киргасен шод.

XVIII

Лийлининг сарви хиромони гулшандин уйга хиром қилғонда Ибн Салом² кўнгли қуши ул сарв сори ҳаво қилғони ва ул ҳавода баҳор насими шукуфа яфроғин тўк-кондек дирампошлиқ қилиб, умед гулбунидин муроди гули очилғони ва ул насим таҳаррукидин сарви гулрух соядек такассур туфроғига йиқилғони¹

Мундоқ деди сўз гуҳарфишони,
Айтурда бу нуктадин нишони.

Ким, уйга суманбари гуландом,
Чун боғдин этти азм ул шом.

Олам аро чехрадин гул очиб,
Хай³ бирла гулоб ерга сочиб

Зоҳир қилиб ул гулу гулоби,
Ишқ ўтидин ўзга обу тоби.

Ҳар бир монгишида юз латофат,
Йўқ, йўкки, сочиб жаҳонға офат.

Гул баргига сарв узра манзил,
Ҳам сарви равони гулга ҳомил.

Таъриф қилурча юз жамоли,
Васф этгуча юз минг эътидоли.

Лекин ғами ишқдин мушавваш,
Уйга борур эрди ул париваш.

Йўлда они кўрди навжувоне.
Хайли араб ичра комроне.

Солим анга барча айбдин зот,
Бахт Ибни Салом деб анга от⁴.

Ҳам отиға йўқ шумора пайдо,
Ҳам кўйиға йўқ канора пайдо.

Саҳрони тутуб теvasи якбанд,
Ҳайкал аро барча кўх монанд.

Чун молиға кимса билмайин сон,
Ҳар мушкил ўлуб қошида осон.

Меҳнат тунида йўл айлаган гум,
Ғам йўқ чу кўрар дирамдин анжум»

Чун Ибни Салом кўрди они,
Шавқ ўтиға тушти хаста жони.

Ул чора ишига бўлмади суст,
Пайванд хаёлин айлади чувст.

Азм этти қабиласиға филҳол,
Йиғди неки мумкин эрди амвол.

Юз навъ ҳадияи кироми,
Юз тухфаи нақд барча номи.

Ҳоди қилибон неча хирадманд,
Афсона гузору шайх монанд.

Шарҳ айлаб аларға орзуни,
Ул бобда барча гуфту-гўни.

Мақсудға сўзни банд айлаб,
Эл барча сўзин писанд айлаб.

Юклаб бори тухфаву хизона,
Мақсад сари бўлдилар равона.

Лайли отаси бўлуб хабардор,
Ул муждадия ўлди баҳра бардор.

Чун Ибни Саломни бурунрок
Тонир эди барчадин фузунрок.

Ким ёр анга ҳуш ила хираддур,
Молию жиҳози беададдур.

Ҳам хайли Бани Асадға **5** воли,
Юз хайли Бани Асадча моли.

Топиб чу бу навъ комронлик;
Юз меҳр ила қилди мизбонлик.

Меҳманлар ани чу кўрдилар гарм.
Фош айладилар шафоату шарм.

Тортиб неки тухфаи кироманд,
Андин сўнг ўлуб фасона пайванд.

Изҳор этибон виқору тамкин.
Юз нукта суруб балоғат ойин.

Таърифлар ўйлаким сазодур,
Мазкур этиб улча муддаодир.

Мақсудларин чу айлабон фош,

Посух тилаю 6 куйи солиб бош.

Сомий чу қолиб ғаразни таҳқиқ
Дедики: «Худой берса тавфиқ,

Ул қилса ўғуллуғум ҳавоси,
Бўлғаймену мен дағи атоси.

Дуррум анга зеби торак ўлғай,
Иншо оллоҳ муборак ўлғай.

Лекин анга сабр ҳам керакдур
Ким, шохи гулум шикастарақдур.

Ҳам наврас эрур бу нахли уммед.
Яъники ҳилол эрур бу хуршед⁷,

Ҳам табъида қолмасун малоли.
Ҳам сарвиға етсун эътидоли.

Андин сўнг бу хужаста фарзанд,
Не комки бўлмиш орзуманд.

Келсун дағи жоми васл этиб нўш,
Сарв ўлсуну гул била ҳамоғўш».

Уммед ила барча шодмона,
Уйлар сари бўлдилар равона.

Ул вақтим ул бути дилоро,
Гулшан сари бўлди маҳфилоро.

Боғ ичра кезарда ҳар тараф тез,
Гуллар анга очти ишқи хунрез

Ким, рози очилди ҳар биридин,
Бал қон иси келди ҳар биридин.

Яъники суғурди тиғи бебок,
Кўнгли аро солди чок уза чок.

Чун ғунчани пора-пора қилди,
Ишқ ичра анга бу гул очилди.

Йўқким чаманида ғунчаи дард.
Чок ўлғач очилди оташин вард.

Чун ишқ бу оташин гул очти,
Гулбарг киби шарора сочти.

Бу ўт била куйди жони доғи.
Балким тани нотавони доғи.

Бас йўқ эди ишқ ўти гудози,
Етти ғами ҳажр турктози⁸.

Ул равзадин ул нишонаи хур,
Ҳам ошиқу ҳам заифу маҳжур

Ҳосил хўру хоби кетмиш эрди.
Ул сори азимат этмиш эрди.

Ҳардам бўлур эрди нотавонроқ
Ахволи нафас, нафас ёмонроқ.

Лекин бу сўз эрди қийлу-қоли
Ким, сайрда авд этиб малоли⁹.

Бўлмиш таниға иситма озим,
Заъф ўлмиш анинг била мулозим

Деган анга ўзни ёру ёвар,
Бу сўзни қилурлар эрди бовар.

Лекин билур эрди баъзи они
Ким, ўзга балодурур ниҳони.

Доя била неча маҳрами роз,
Бор эрдилар анга ғуссапардоз.

Ранжида ғамин эрурлар эрди,
Дардида кўнгул берурлар эрди.

Англаб эди дояи жигарсўз
Ҳам ул неча маҳрами ғамандўз,

Ким, Ибни Салом ишини ул ҳур
Фаҳм этгач ўлуб мизожи ранжур

Ҳам жнсми забунроқ ўлғусидур,
Ҳам дарди фузунроқ ўлғусидур.

Андин ёшурурлар эрди беҳад
Ким, билмагай они сарви гулхад.

Ул ишқ ўтидин мушавваш эрди.
Бу шуъла ичинда саркаш эрди.

Бир кун неча хайлу ошноси,
Нисбат ара хешу ақрабоси

Келмишлар эди иёдатиға,
Бал меҳнатининг зиёдатиға.

Бир золи рамида ҳуши фартут,
Тадбири хатову ақли мабҳут **10**.

Бедилни дами қилурға хушдил,
Тил чекти, не тилки тиғи қотил.

Зоҳир қилиб ул ғами ниҳони,
Солди ароға бу можарони.

Ким, «Ғам ема, эй гули суманбар,
Зулфунг сочиб ул юз узра анбар.

Тонглаки етиб замони сихҳат.
Топса баданнинг нишони сихҳат,

Бахт ичра аён бўлуб кушодинг,
Ҳосил бўлғай бори муродинг.

Ул навъки йўқ санга назире,
Ёринг дағи тушти дилпазире.

Махвашлар аро бу гуфту-гўдур,
Иқболинг аларға орзудур.

Лекин бу талаб натижа бермас.
Давлат иши саъй бирла эрмас.

Бахтинг майи тўлди шукр лиллоҳ,
Бас турфа иш ўлди шукри лиллоҳ»

Ул кимсаки достонин айтиб,
Ҳам отину ҳам нишонин айтиб.

Бу сўзлар эшитгач ул дилоро,
Билди не иш ўлмиш ошкоро.

Кўнглин бузуб ул сифат масойиб,
Заъф этти ўзидин они ғойиб.

Эй махфий ўлуб, валеқ зоҳир,
Кўзга ғойиб, кўнгулга ҳозир.

Чун ёрутқунг кўнгул чароғи,
Қил жилва аён кўзумга доғи.

XIX

Ул ғазоли мушкин сайдиға Бани Асад аҳли қасди маълум бўлуб, куёш заррин ғазоласи мағриб хилватгоҳида сорғориб титраб, шафақ хунобин тўккандек хилват уй да туфроғ ва қон аро изтироб кўргўзгони ва фалак золидек аноси ул ишдин воқиф бўлуб анинг ҳолиға навҳа тузгони¹

Сўз чашмасин улқи қилди ковиш,
Бу навъ су айлади таровиш²

Ким, заъф ила сарви сидра поя
Ким, ётмиш эди нечукки соя³.

Чун хушиғд келди айлади ёд,
Ул сўзники андин эрди ношод.

Ортар эди дам-бадам малоли,

Кўнглин қила олмас эрди холи.

Кўрдик ҳалок бўлғудекдур,
Умри тўни чок бўлғудекдур.

Доясиға кўп тазаллум этти,
Юз ажз била такаллум этти:

«Кей ҳолима айлаган мадору,
Сиррим назарингда ошкору.

Сендин ишим ўлмағай ниҳони,
Ҳар меҳнатим ўлса билган они.

Бир сўз эшитиб дурур қулоғим
Ким, шуъласидин куяр димоғим.

Гўё они сен дағи билурсен,
Лекин мендин ниҳон қилурсен.

Гар дафъ эта олсанг эрди они,
Қилғунг эди анда саъйи жони.

Сен дафъ этмак эмас чу макдур
Тонг йўқ сени тутсам анда маъзур.

Лекин эрур ушбу илтимосим.
Бирдам тутсанг эшикда посим

Ким, кўнглум эрур халул асру,
Ғавғодин эрур малул асру⁴.

Эл кирмаса хилватимға бирдам,
Қўйса мени меҳнатимға⁵ бирдам».

Доя кўзига кўюб иликни,
Чиқти дағи боғлади эшикни.

«Турманг—деди — унга ёқин ул бу
Ким кирмиш ул ой кўзига уйқу».

Лайли кўруб элдин уйни холи,

Чок этти уруб якони холи.

Гаҳ бахти кўзига урди туфроқ,
Гаҳ боши уза совурди туфроқ.

Кўксинки уруб фиғор қилди,
Тирноғи била шиёр 6 қилди.

Экти сочибон сиришк анбух,
Тан мазраи ичра тухми андух⁷.

Рангин ёшидинки тўкти хуноб,
Юз сафҳаси ичра чекти абвоб.

Ҳар бобида ёзилиб ҳисоби,
Ғам дарсида бир бало китоби.

Ҳасрат овучин қоқиб, чекиб оҳ
Ким, тортар эди фиғони жонкоҳ.

Ул унлар ила топиб дамодам,
Иқболу нишот қушлари рам.

Эгар эди кож уруб қамарни,
Кун чашмаси ичра нилуфарни.

Ул юзга бўлурга ғайр маҳрам,
Кийдурур эди либоси мотам.

Дебким: «Недур, эй сипехри золим,
Солмоқ бу шикасталикка ҳолим.

Нахлимғаки эрди зери дастинг;
Не эрди шикаст уза шикастинг?

Нахлики ушоттинг они осон,
Туфроқ ила қадди бўлди яксон.

Тортиб яна тешай жафони,
Юз пора не эрди қилмоқ они?

Эмдики қилиб жафо писандин,
Бедодинг айирди банд-бандин.

Недур яна жузв-жузвин олмоқ,
Оташкадаи балоға солмоқ?

Мен бор эдим ул ниҳоли наврас,
Йўқ шохима хору теграма хас.

Шохи тарабим бу дам қилиб гул,
Бошим уза тонгла очилиб гул.

Не нахлима мевадин нишони,
Не баргима офати-хазони

Ким, бағриға хор тиктим эркин,
Не кўкка бошимни чектим эркин.

Ким ишқ елига қоттинг они,
Ул сарсар ила ушоттинг они.

Ишқ они ушоткач ошкора,
Ҳижрон кўлиға бериб катора.

Боштин-оёғини ёра қилдинг,
Ажзосини пора-пора қилдинг.

Чун айладинг они неча парканд,
Қилмай мунга ҳам ўзунгни хурсанд.

Куйдургали жузв-жузвин олдинг,
Ғам дўзахи ичра доғи солдинг.

Дўзах манга эмди бу хабардур.
Ким, жонима ўтидин шарардур.

Йўк, йўк, не шарарки, барқи офат,
Андин бори даҳр ғарқн офат.

Офат ўтн даҳр аро тутошса
Ким, дуди онинг фалакдин ошса,

Андин манга тушса бир шарора,
Кул бўлмоқдин йўқ ўзга чора.

Хосса, тутошиб бу нотавонга,
Андин шараре тушуб жаҳонга.

Ҳам даҳрни қилгай оташолуд,
Ҳам кўкка етушгай ўтидин дуд.

Ул ўт аро бу заифн ғамнок,
Қайси ғамнок, балки хошок.

Хошок дема, шикаста мўри,
Жони юкидин таниға зўри.

Ул мўрға тушса бўйла дўзах,
Овах, нечук этгусидур, овах.

Ул мўр мени шикастапомен
Ким, бу томуғ ичра мубталомен.

Бир мўр не қилмиш ўлғай, эй чарх,
Қилмоқни не билмиш ўлғай, эй чарх

Ким, қасдиға тез ўлуб хироминг,
Минг барқ ила бўлғай интиқоминг.

Мен худ бу сифат бало асири,
Юз меҳнату ибтило асири.

Ул зору заифи ногузирим
Ким, бордур ул менинг асирим.

Оё не экин ғамимда ҳоли,
Чирмонмоқ ила тани чу ноли?

Ишқим ўтида ёдарму эркин,
Ҳажрим ғамида чидарму эркин?

Шавқим чикорурму эркин оҳин,
Охи учурурму жисму коҳин?

Савдоки сочнм ғамида тортар,
Ҳар лаҳза нечук жунуни ортар?

Чун қаддим учун тузар навонн,
Не навъ биник бўлур фиғони?

Чехрам тилаб ўлса назҳаангез,
Айларму экин сиришки гулрез?

Зулфум шиканида қилса атноб,
Жисмиға нечук тушар экин тоб?

Ғамзам сари бўлса фикрат андеш,
Сончилур экинму бағриға неш?

Лаълимки сув оқизур кўзидин,
Борурму экин судек ўзидин?

Оғзим сўзин айлагач такаллум,
Бўлурму экин адам аро гум?

Белим сори чун тушар хаёли,
Қолурму вужуди ихтимоли?

Қошим хамидин чу тортқач вой,
Қадди хам ўлурму ўйлаким ёй?

Фикрики мижамдин айлар эркин,
Юз хора аро кўнгли найлар эркин?

Кўзум сари сурса можарони,
Кўрмас экин оқ ила қарони.

Эрним ғами ашкин этса Жайхун⁸,
Борурму экин ул ашк майгун?

Холим ғами еб тўярму эркин,
Кўз мардумини ўярму эркин?

Ёд этса тазарвдек хиромим,
Бўлурму экин асири домим?

Истарму экин юзумни ҳар кун,
Йўқларму экин сочимни ҳар тун?⁹

Дардимдин ўзи ёдоб экинму,
Ҳажримдин иши хароб экинму?

Бас йўқ эди мунча меҳнату ғам
Ким, билгусидур бу қиссани ҳам.

Бу ишки эмас хужаста фоли,
Худ бўлмоғининг не ихтимоли.

Олам эли бирён ўлса яксар.
Мумкин эмас ўлмоғи муяссар!

Соғинғай ул эмгак ошноси,
Мендин бўлмоқ бу иш ризоси.

Гар ҳар ғам аро ўзумни солмон,
Бу ғамға нетайки туза олмон.

Фарёдки ўлгудек ғамим бор,
Тонг йўқ гар ўзумга мотамим бор».

Хилватда анга бу навҳалар иш,
Онғдиб онаси каминда эрмиш.

Англаб они бўйла мунқалиб ҳол,
Кўп бўлди бу ғамда музтариб ҳол.

Тун-кун иши моҳпора фикри,
Бу дарду ғамиға чора фикри.

Эй чоранамо, илик йиғиштур
Ким, дардима чора саъб иштур.

Чора тиламакдин эт канора,
Бечоралиқ англа бизга чора.

XX

Мажнуннинг атоси ани ишқ бодиясидин келтуруб, Каъба тавофиға олиб

борғони ва ул муножот баҳонаси била кўнглидаги чирин ёзғони ва дуо
қилмоқ таронаси била хотиридағи махфий мақосидин тилидин
чиқорғони ва
арафот² аҳлидин арасот³ купорғони¹

Мундоқ деди ноқили маони,
Қилғоч бу бадиъ сўз баёни.

Ким қочти чу ул рамида пайванд,
Ул тун уйидин рамида монанд.

Кундуз эли уйда топмай они,
Бошлаб яна навҳаю азони.

Ҳарён чиқибон аёғу отлиқ,
Қайтиб бори топмайин уётлиқ.

Лол этти яна атосини ғам,
Беҳолу ҳазин аносини ҳам.

Ўлтурдилар икки зори беҳуд⁴,
Кўп фикр этиб эттилар яна рад.

Кўп сўз юзин ул очиб бу ёпти.
Охир мунга сўз қарор топти

Ким, ҳар саридин узуб таваккуъ
Тенгрига-ўқ айлабон тазарруъ.

Ҳақдин нков они истагайлар,
Пайдову ниҳони истагайлар.

Хушвақт қилиб ниёз аҳлин,
Осуда замир роз аҳлин.

Ҳар гўшанишину бенавойи,
Қилғанлар анинг учун дуойи.

Ҳақ раҳм этиб икки бенавоға,
Берган они ул ато-аноға.

Ҳаж мавсими эрди иттифоқи,
Айлаб бори Каъбанинг яроқи⁵.

Бориб неча кун тилаб ўзу ёт,
Мажнунни топиб кетурдилар бот.

Қилдилар ани ул ишдин огоҳ
Ул иш анга ҳам бор эрди дилхоҳ.

Ўлтуртуб ани амори ичра,
Ўтни манқали ҳисори ичра.

Фурсатни бори билиб ғанимат,
Каъба сори қилдилар азимат.

Чун бўлдилар ул ҳарамға маҳрам,
Йўқ, йўқ, не ҳарамки, арши аъзам⁶.

Ёр узра сипехрдин нишоне,
Туфроқ уза балки осмоне.

Ер мақдамидин фалакка монанд,
Ул бу фалак узра арш пайванд.

Ҳар рукни келиб сукунға мақрун,
Аркон анга мисли рубъи маскун⁷.

Ё сўфийи мазҳари жамоли,
Жуз ҳақдин ўлуб замири холи.

Ер натъида ўлтуруб мураббаъ
Сўфи киби эгнида мураққаъ.

Ўрнида нсчукки қутби собит,
Атрофи ушоқ тоши савобит

Не қутбки теграсида ақтоб,
Мужгон била хокрўби абвоб.

Меҳнат хасин анда топмайин эл,
Азбаски малак қанотидин ел.

Авжида малоик учмоғи фош,
Ҳар кеча нечукки хайли хуффош⁸.

Сўздек топибон асоси маҳкам,
Кўздек кийибон либоси мотам.

Тавфидин улусқа зилли шоҳи,
Атрофи сипеҳр саждагоҳи.

Мажиунға кўрунғач ул салобат,
Кўнгли сари юзланиб маҳобат.

Ишқ этти димоғини мушавваш,
Кўнгли аро шавқ ёқти оташ.

Ёғдурди кўзи ёшин ёғиндек,
Оҳ урдию секриди чоқиндек.

Даврида ҳарамнинг ўлди дойир,
Ер гирдида мисли чархи сойир.

Юз бирла қилиб тошини заркор,
Ашкин оқизиб нечукки паркор.

Рухсори супургач ул эшикни,
Ҳалқасиға урди чувт иликни.

Ҳар бормоғиғаки руст ўлуб тоб
Бир ҳалқаға тушти неча қуллоб.

Ул тавқи мурод ичига дарҳам
Қуллоби муҳаббат ўлди маҳкам.

Қуллоби чу бўлди ҳалқаға банд,
Занжири тазаллум ўлди пайванд.

Бир навъ тазаллум оҳи чекти,
Ул дуд ила ғам сипоҳи чекти.

Ким, чарх либосин этти ул дам,
Каъба тўнидек либоси мотам.

Айлаб ани бўйла мотами зор,
Фарёд кўтарди мотамивор.

Дедики: «Аё ҳакими доно,
Ҳар ҳукмда ҳокиму тавоно!

Эй ишқ ўтин айлаган жаҳонсўз,
Андин мени нотавонни жонсўз.

Эй урғон ул ўтни хирманимға,
Хирман неки, жон била танимға!

Эй ишқ ангаким, мулозим этган,
Ҳижрон ўтин анга лозим этган!

Эй кимгаки ишқдин солиб банд
Талх айлаб анга насихату панд!

Эй ишқ ила ониким қилиб фош,
Атфолдин анга ёғдуруб тош!

Эй кимники айлаган паричеҳр,
Девонаси сори бермаган меҳр!

Эй жон аро солиб озари ишқ,
Кўнгул садафида гавҳари ишқ⁹.

Ишқ ичра букун мени шикаста.
Келмиш мен асиру пойбаста.

Ҳар рағи таним ичра ишқ банди,
Жон риштаси ишқнинг каманди.

Тори баданим аро бўғунлар,
Ҳам ишқ танобидин тугунлар.

Жисмим аро доғи бегарона,
Ишқ ўтларидин келиб нишона,

Мамлу анинг ўти бирла жоним,
Жоним неки, мағзи устухоним.

Бу ишқ ўтиким баён қилурмен,
Мухлик ғамини аён қилурмен.

Демонки мени тарабға хос эт,
Ёхуд ғами ишқдин халос эт!

Дерменки манга бу ўтни ҳардам,
Афзун қилу, қилма зарраи кам!

Чек айнима ишқ тўтиёсин,
Ур қалбима ишқ кимиёсин!

Кўнглумга фазо ҳарими ишқ эт,
Жонимға ғизо насими ишқ эт!

Ишқ исидин эт дамимни мушкин,
Ишқ ўтидин эт юзумни рангин!

Бўйнуум уза, «айн»ин айлагил тавқ,
«Шин»ин қил ичимга шуълаи шавқ.

«Қоф»ин манга айла кўху андух,
Кўнглумга ғамини кўх то кўх,

Уч нуқтасини шарора айла,
Иккисини икки хора айла**10**.

Ул шуълаға ҳам керак шарора,
Бу қофға доғи хора пора.

Жонимға сол ул шарорани ҳам,
Бошимға ур ушбу хорани ҳам.

Юз мунчаға элни моний этма,
Минг мунчаға мени қоний этма!

Кўнглум ғам ила тўқ айла, ё раб!
Ишқ ичра мени йўқ айла, ё раб!

Дерлар манга «Ишқни унутғил,
Лайли ғамидин канора тутғил».

Аллоҳ-аллоҳ, бу не сўз ўлғай,
Ул қавмға тенгри узр қўлғай.

Ёрабки бу хушгужвор бода,
Жоми талабимға қуй зиёда!

Ул бодадин ўйла тут манга қўш
Ким, ёдима ҳаргиз ўтмасун ҳуш!

Лайли ишқин танимда жон қил,
Лайли шавқин рагимда қон қил 11.

Дардини нажотим эт ллоҳи,
Ёдини ҳаётим эт илоҳи!

Ҳардамки эмас анинг хаёли,
Кўнглум уйин андин айла холи!

Ҳар ўтки йўқ анда ишқ сўзи,
Мен хастаға қилма они рўзи!

Ҳуйики эмас анинг ғамидин,
Фош этма бу телбанинг дамидин.

Дардимға хаёлини табиб эт!
Жонимға висолини насиб эт! 12

Ғайрин назаримда фони айла,
Меҳрин манга жовидони айла!

То бўлса ҳаётдин нишоним,
Савдосини қил тан ичра жоним!

Жон чиқса бу жисми нотагондин,
Ёди била-ўқ чиқор жаҳондин.

Танлар тирилурга қўйсалар юз,
Кўйи елидин танимни тиргуз!

Дўзах манга етса жовидони,

Ишқи ўтидин қизитқил они.

Жаннат сари чекса сарнавиштим,
Васли ҳарамини қил биҳиштим.

Онсиз мени бирдам этма мавжуд,
Будумни қил онсиз ўлса нобуд!»

Гарм айлабон они бу муножот,
Атрофида лол аҳли ҳожот.

Ул қойилу юз асири ғамгин,
Борининг ўлуб ҳадиси «омин».

Бехуд қолибон фақир атоси,
Ҳайрон бори хешу ақрабоси.

Бу навҳаву ашк нолишидин,
Бори юдилар илик ишидин.

Ул ҳам чу тугатти навҳаи дард
Бўлди яна ақлу ҳушидин фард.

Охир кўтариб неча дилафгор,
Манзилларин ўлдилар талабгор.

Ишқ ўти кўнгулни куйдурур чоғ.
Манъиға су қуйсалар бўлур ёғ.

Ҳаж тавфида ишқини ирода,
Кам айлабу ул бўлуб зиёда.

Эй, зойири каъбаи саодат,
Лутфунгдин этармен истифодат

Ким, бизни дағи дуода ёд эт,
Бу ишқ ўти шуъласин зиёд эт!

XXI

Мажнуннинг ваҳшатлиғ элдин улфат риштасин узғони ва биёбон
ваҳшийлари била унс навосин тузғони ва кийиклар била Навфал ови аро

қолғони ва Навфал² висол ваъдаси камандин анинг бўйниға солғони ва
кийикларни озод қилиб они сайд қилғони ва кўнглин овлағони¹

Қилғон бу фасона ков-кови,
Бу қиссаға бўйла бўлди рови.

Ким, ёнди чу хаж тавофидин хайл,
Ҳар ким ватаниға айлади майл.

Мажнун атосиға ранжи жовид,
Ўғлидин ўлуб тамом навмид.

Забтини билибки мумкин эрмас,
Бефойда иш натижа бермас.

Авд этти тутуб жаҳонни ёши,
Маъюс бори уруғ-қаёши.

Девона дағи ёниб шитобон,
Қатъ айлаб тоғ ила биёбон.

Ҳар кун яна бир тараф хироми
Ҳар тун яна бир даман мақоми.

Не турғонида қарори онинг,
Не азмида ихтиёри онинг.

Йўқ ҳеч сўз айтмоққа майли,
Айтур сўзи бу қадарки: «Лайли».

Ҳам Лайли ўлуб тилида зикри,
Ҳам Лайли ўлуб ичида фикри³.

Ҳарён назар этса ошкоро,
Лайли назарида жилва оро.

Тасвир этибон юзи хаёлин,
Кўзга киюруб қади мисолин.

Иккисига чун қилиб тааммул,
Сарв узра гул айлабон тахайюл.

Ҳам сарвнинг олида қўюб бош,
Ҳам ул гул учун равон қилиб ёш.

Лайли ғамидин қилиб тафаккур.
Юз байту ғазал деб ўйлаким дур.

Ҳам қофияси анинг сифоти,
Ҳам барча радифи онинг оти.

Эшитгач ани ғамину дилшод,
Юз завқу нишот ила тутуб ёд.

Абётиға маъни оташолуд,
Назми чиқориб димоғидин дуд⁴.

Ҳар лафзида шавқ ҳарфи мубҳам,
Ҳар ҳарфида ишқ сирри мудғам.

Ул назм илаким тузуб навойи,
Солиб улус ичра ҳой-ҳойи.

Пажмурдаға жон мулосиқ айлаб,
Афсурдани зору ошиқ айлаб.

То ҳуш димоғиға солиб тоб,
Абъёт деб ўйлаким дури ноб.

Чун монии ҳуш ўлуб жунуни,
Ёва сўз ўлуб анинг фунуни.

Эл ҳарне такаллум этса билмай.
Ўз сўзини доғи фаҳм қилмай.

Ўртаб кўнглин жунун ғам ичра,
Ҳардам солиб ўзга олам ичра.⁴

Келмай нафасе ўзига ҳуши,
Сахро вухуши киби хуруши.

Не йиғлариға ғзаб муайян,
Не кулмагига сабаб муайян.

Рухсори тапонча бирла мажрух,
Аъзосида йўқ нишонаи рух.

Бу ҳолатидин гаҳи қилиб ҳавл,
Ўз ҳолиға айлар эрди лоҳавл.

Ул нақшни ёна ишқи бебок,
Филҳол юр эрди кўнглидин пок,

Тоғ ичра уни тушуб сабодек,
Қум узра тани қуруқ гиёдек.

Ёшлардек этиб йиғию фарёд.
Қилмай ато-аносин, вале ёд.

Ёр айлабу ошно балони,
Соғинмай ёру ошнони.

Андух еб, этиб жафо майи нўш,
Ичмак-емаги бўлуб фаромуш.

Кўз ёшидек ўлмай орамида,
Жайран киби халқдин рамида.

Нафс итлигидин кечиб тамоми,
Дашт узра кийик мутиу роми.

Ҳар қумғаки мақдами етишиб,
Бир дашт кийик анга эришиб.

Гирдида кийик, тўла ябони,
Ул ўртада ўйлаким шубони.

Гоҳи ўпубон мунунг жабинин,
Гоҳи силабон анинг сурунин.

Ҳарён бўри посбон итидек,
Йўқ, йўқ, не дедим, шубон итидек.

Бу даштқаким тушуб гузори
Ким, кўкка етиб фиғону зори,

Навфалки Арабда эрди нодир,
Тиғиға қадар, ўқиға қодир.

Яхшилиқ ила Арабда мавсум,
Оромғахи бу марз ила бўм.

Ул кун қилибон ҳавойи нахчир,
Ов амриға қилмиш эрди тадбир.

Ҳар хайлдин эл қилиб мурағтаб,
Сахро сори сурмиш эрди маркаб.

Чарга аро қолмиш эрди Мажнун⁵,
Даврида кийик ададдин афзун.

Ҳар сайдки ул сипахни кўрди.
Тўш-тўшдин анинг сори югурди.

Борисиға иш анга ялинмоқ,
То мумкин анинг сори сиғинмоқ.

Навфал кўруб ул хилофи одат,
Ҳайрат анга ажз этиб зиёдат.

Сўрди элидинки: «Бу ғаробат
Ким, кўнглум аро солур маҳобат.

Сиз ҳам кўрасизму, йўқса йўқму,
Ё келди менинг кўзумга-ўқму?»

Ул хайлда баъзи эрди ҳамроҳ,
Мажнун ишидин саросар огоҳ.

Навфал қошида суруб ҳикоят,
Ул қиссани қилдилар ривоят.

Навфал дағи ишқ кўрган эрди,
Ғам дашти аро югурган эрди.

Бу ишники билди йиғлади зор,
Ул сайд қилурдин ўлди безор.

Дедики: «Не кимиё эрур ишқ,
Не бориқаи зиё эрур ишқ.

Ким, ҳар кишиники қилди ғамнок,
Ғашдин қилур ўйла қалбини пок,

Ким ваҳши бўлмас эл била ром,
Сахро аро тутмас онсиз ором.

Ишқ ўйла вужудин оритибдур,
Андоқ башарияти итибдир

Ким, ваҳшға йўқ қошида даҳшат
Чун кетти башарлик, итти ваҳшат».

Тарк айлади сайдға жафони,
Элга деди: «Ташланг ўқу ёни,

Ҳам итлингизни ташлангиз чувт,
Ҳам итларингизни боғлангиз руст!»

Чун хайлиға қилди бўйла аҳком,
Тушти, дағи кўйди ул тараф гом.

Мажнун кўруб они ошноваш,
Келмаклиги келди кўнглига хуш.

Гарчи даду дом қилдилар рам,
Мажнуни рамида турди бирдам.

Етгач Навфал, салом қилди,
Мажнун анга ихтиром қилди.

Дедиким: «Аё хужаста дийдор,
Чехрангда хужасталиқ падидор.

Ҳам меҳри сафо юзунгда толиъ,
Ҳам нури вафо энгингда ломиъ⁶.

Юз ком санга насиб келди,
Сендин кўзума ғариб келди

Ким, гофил улус киби чекиб ўқ,
Вахш этидан ўзни истамак тўқ.

Чун йўқ бу ғизоға ихтиёжинг.
Озор недин тилар мизожинг.

Ким, нафс нишотиға чекиб хайл,
Қон тўккали кўнглунг айлагай майл.

Бу зулм ила ул ғизому бўлғай,
Сендин бу сифат равому бўлғай?

Гар урса тикан аёғинга неш,
Кўнглунг аёғинг учун бўлур реш.

Не мазлама ёйин ўлди қурмоқ,
Ўқ чекмаку жониварни урмоқ?

Ҳақ берди буларға доғи жони,
Ойини ҳаётдин нишони.

Бу неча рамида жонидин кеч,
Бежурм гуруҳ қонидин кеч!».

Навфал кўруб ул каломи дурпош,
Ер ўптию кўйди олида бош.

Дедиким: «Аё фаришта пайванд,
Келмай сифатинг башарға монанд!

Бу сўзки мурудинг эрди билдим,
Ҳарнеки дединг қабул қилдим.

Жонимға раво кўрай қилич, ўқ,
Лекин бу сурук рамидаға йўқ,

Чун сен қилдинг ҳикоят изҳор,
Эмди манга ҳам ҳикояте бор».

Мажнун анга берди буйла посух,
Ким: «Айтқил, эй жамоли фаррух».

Навфал деди: «Улки қилдинг иршод
Қил, қилма рамидаларға бедод.

Билдим нафасинг ҳаловатини,
Қўйдум борининг адоватини.

Сенким, элдин қилиб жудолик,
Қилмишсен аларға ошнолик.

Йўқ эл била улфатинг зиёдат,
Бу иш ҳам эрур хилофи одат.

Инсонки эрур чароғи биниш,
Бал чашму чароғи офариниш⁷.

Андин ўзин айламак рамида,
Ҳайвон била бўлмоқ орамида.

Ақл олида бесабаб кўрунди,
Сендин манга бас ажаб кўрунди.

Андоқ дедиларки: «Гулузоре,
Солмиш юрагингга хорхоре⁸.

Гар андоқ иш ўлғон эрса ҳодис,
Бўлғон эса мундоқ ишга боис,

Бўлғил бу рамидалардин озод,
Кезгил неча кун менинг била шод.

Ул ердаки зору мубталосен,
Ғам домида бастай балосен.

Имкони боринча айлайн жаҳд,
Токим қилай они санга ҳаммаҳд.

Ер тутмаса нақду молу дархост,
Ҳарсори сипоҳ ишин қилай рост.

Ё тухфау моли хост бирла,
Ул бўлмаса зарби рост бирла.

Гар даври фалак муовин ўлғай,
Ҳар навъ билаки мумкин ўлғай.

Бу уқдадин истабон кушодинг,
Коминг била еткурай муродинг.

Гар бўлмаса ул ғараз муяссар,
Бордур худ анга эваз муяссар.

Фарзанд қилай сени ўзумга,
Миннатни қўяй ёруқ қўзумга.

Лекин даду домдин чекиб гом,
Тутқил бу рамида бирла ором.

Одам била ваҳш келди кам жинс,
Одамға ҳам одам ўлди ҳамжинс.

Гар ёр висоли ўлса коминг,
Бу ишда керакдур эҳтимоминг».

Чун васл сўзин эшитти Мажнун,
Шавқ ўлди бурунғидин ҳам афзун.

Хушҳоллиқ этти они беҳол,
Беҳоллиқ этти нутқини лол.

Юз саъй била қилиб такаллум,
Кўзида сув, оғзида табассум.

Деди: «Неким айладинг хитобим,
Борисиға бор эди жавобим.

Чун васл сўзин дединг унуттум,
Ул барчасидин канора туттум.

Бу ваъдаки қилдинг ошкоро,
Бўлмаса вафосиға мадоро.

Юзумдурур ашҳабинг тувоғи⁹,
Бошимдурур маркабинг аёғи».

Икки сори мундоқ ўлғоч озарм.
Бир-бирларини сўруштилар гарм,

Ул пояда ихтилот бўлди,
Ким мужиби юз нишот бўлди.

Чун васл ила берди муждагони,
Навфал олиб уйга борди они,

Эй ҳажрда жисми нотавонинг,
Чун муждаи васл топти жонинг.

Гар васл иши маҳолвашдур
Филҳол бу мужда бори хушдур.

XXII

Навфалнинг Лайли гавҳарин Мажнун иқди силкига тортар учун
гавҳардек сўзлар назм силкига тортиб Лайли атосига йиборгони ва
анинг сўз гавҳарин ушотиб пайванд риштасин узгони ва Навфал сипоҳ
чекиб, ул доғи адоват ясолин тузгони ва кин арсасига от суруб дов
тилашгонлари ва фалак мансубаларидин бир-биридин
қойим айрилишқонлари ва берк ерлар ҳисор қилиб тушгонлари 1

Бу дашт тай айлаган мусофир,
Бу навъ этти фасона зоҳир.

Ким, ёр ўлуб ул ики ягона,
Чун бўлдилар уй сори равона.

Навфал тилади неча суханвар,
Ҳар мушқил иш ичра ройи анвар,

Шарҳ айлаб аларға сурати ҳол,
Лайли ҳашамиға қилди ирсол.

Айлаб атосига бўйла пайғом:
«Кей тавсани бахту толеинг ром!

Қайс улки Арабда бебадалдур,
Ҳар фазлда эл аро масалдур.

Лайли сари ишқи пок пайванд,
Қилғон эмиш они орзуманд.

Ифрот хаёву инфиоли,
Қўймай қилуриға шарҳ холи.

Қавму хайлин унутқон эрмиш,
Ул ишқ ила дашт тутқон эрмиш.

Савдо аро бўлмиш ўйла мафтун
Ким, эл дер эмишлар они «Мажнун».

Хайлинг аро касби илм қилмиш,
Оламда не илм бори билмиш.

Сен доғи ишин билур эмишсен,
Дойим сифатин қилур эмишсен.

Бўлғонда бу ишқ мубталоси,
Не фикрни айламиш атоси.

Гар худ санга эрмас эрди фарзанд,
Фарзандинга худ бор эрди монанд.

Сен доғи илик чекиб ишидин,
Аҳволини англамай кишидин,

Қўймишсен они асири андух
Ким, тутмиш гаҳ дашт, гаҳи кўҳ.

Мундоқму бўлур мурувват охир,
Мардумлиғ ила футувват **2** охир.

Ўткандин шиква қилса бўлмас,
Ҳар негаки ўтти етса бўлмас.

Мен дашт аро тилаб нишони,
Уйга кетурубмен эмди они.

Этибмен ўзумга ёру фарзанд.
Бўлмиш яна воқифу хирадманд.

Эмди будур илтимос дархост
Ким, қилсақ иков никоҳ ишин рост.

Кўз устида улча расму ойин,
Жон ўртада улча ақду кобин.

Дур тож ўза айбдин йирокдур,
Лаъл ўлса ёнида яхширокдур.

Гар тўлғар эсанг бўюн бу ишдин,
Ваҳм айлагасен кўнгул қолишдин».

Бу сўз била кўп бериб табаррук,
Айлаб алар ул сори тахаррук.

Лайли атоси ҳам ўлғоч огоҳ,
Мажлис ясабон нечукки дилхоҳ.

Пайғом аҳлини айлаб икром,
Пайғомини айлаб аҳли пайғом.

Сомийга қатиғ келиб бағоят,
Тўлғонди ўзига бениҳоят.

Бевақт ўлуб этти бўйла тақрир,
«Ким, мундоқ эмиш азалда тақдир

Ким, ул бути чину моҳи фархор,
Бу боғда гар гул ўлса, гар хор.

Бир ўзга муҳиб ҳабиби бўлғай,
Ўзга кишининг насиби бўлғай.

Алқисса қазойи осмони,
Еткурди яна бировга они.

Гар бўлмаса эрди ҳам бу сурат
Йўқ эрди манга басе зарурат

Навфал сўзига итоат этмак,
Ҳар ишгаки амр қилди етмак.

Хоссаки қилиб сўзини тақсим,
Бир қисмин умед этиб бирин бийим.

Уммед ила кўнглум айлагай хуш,
Бийми била хотирим мушавваш.

Ул ойки асири беададдур,
Бу лаҳза бировга номзаддур.

Гар топса бу сўзидин надомат,
Ул норию биз бери саломат.

Бу сўз била топмас ўлса таскин,
Гар лутф аён қилур, агар кин.

Лутф айласа фориф ўлтуруббиз,
Кин кўргузур ўлса ҳам туруббиз.

Андоқ дағи бўлмасун анга фаҳм
Ким, кинидин этгумиздурур ваҳм.

Разм айласа азм қилғумиздур,
Азм айласа разм қилғумиздур».

Сўзни чу бу ерга хатм берди,
Деди: «Борингизки сўз бу эрди!»

Қўптилар ул эл топиб хижолат,
Навфалға кетурдилар малолат.

Навфалға чу бўлди қисса маълум,
Бўлди бу хабардин асру мағмум 3.

Ул навъки ваъда қилмиш эрди,
Бу иш бўлуруни билмиш эрди.

Жамъ айлади ҳар қабиладин хайл,
Филҳол урушқа айлади майл.

Мажнунни қилиб ёнида ёвар,
Ўт остида ел киби таковар.

Ҳам тўнига еткуруб шамома,
Ҳам бошига чирматиб амома.

Ул ҳарне қилурдин ўлмай огоҳ,
Гаҳ нола қилиб, гаҳи чекиб оҳ.

От қай сариким борур дам урмай,
Турса дағи йўл юруга сурмай.

Тайёр қилиб сипоҳи жаррор⁴,
Жаррорлиқ ичра барча тайёр.

Мажнун иши саъю ҳийласиға.
Сурди Лайли қабиласиға.

Огаҳ бўлғоч алар доғи бот,
Ойини жалодат айлаб исбот.

Ҳарён киши чоптуруб йиғиб эл
Ким, амрида маҳкам айлабон бел.

Ўтру чиқибон адувға ҳоли,
Кўшиш била туздилар ясоли

Ким фаҳм этиб ўйла қаҳру кинлар,
Чарх айлади ҳардам офаринлар.

Навфал черики доғи чекиб саф,
Усрук тевалар киби сочиб каф.

Бу навъ ики силоҳи хунрез,
Қон тўккали барча ваҳшатангез.

Бир-бирга етиштилар ғазабнок,
Қатл этгали барча тунду бебок,

Маркаб ели арсани супурди,
Озарм гияҳларин совурди⁵.

Андоқки ёғин ёғар баҳорон,
Майдонға сув урди тийр борон

Дашт узра эгаргучи ҳаюнлар,
Ошубда ўйлаким қуюнлар,

Печ урмоқ ишида ҳар синони,
Бошин киши янчғон йилони.

Дол ўлди синони шед янглиғ,
Ҳайат била барги бед янглиғ⁶.

Иттик қилич истаб эл ҳалоки,
Бош қирқар учун нечукки поки.

Поки киби тезлик қилиб фош,
Қирқиб, лекин соч ўрниға бош.

Ўқ тойириким учуб ҳавоға,
Йўл ҳайати кўргузуб балоға.

Чун учқали очилиб қаноти,
Аъдо танидин ўчуб ҳаёти.

Пайконлар ўлуб ҳавоға мойил,
Юз кавкаби наҳс барча қотил.

Ҳар танғаки марг ўтини ёқиб,
Умр ахтари турмайин уёқиб.

Ҳар сори шиҳобвор ҳарба,
Чун майл қилиб тамом зарба.

Бўлса зириҳ андоқ ўтуб андин
Ким, игна ҳариру парниёндин⁷.

Ханжар қилиб ўзни муттасил тил,
Қон тўкмак этиб они қизил тил.

Ул захми забон ила ҳамеша,
Эл бағрини ёрмоқ анга пеша.

Гурз айлаб ўзин улусға саркўб,
Эл мағзида ҳардам андин ошўб.

Ногаҳки зухур этиб хилофи,
Бош косалари бўлиб ғилофи.

Наъра била кирди абри ғуррон,
Ул абрға барқ тиғи буррон.

Ул абри бало, бу барқи офат,
Андин бори даҳр ғарқи офат.

Остида ҳаюни ваҳшатангез,
Ел ўйлаки, абрни қилур тез.

Парранда хажанги жавзи хурдум,
Сайр амрида ражъат ичра анжум.

Суръат аро барқдин дарахши,
Ражъат аро барқ гом рахши.

Рокиб анга қатлдин уруб дам,
Пархош куни⁸ нечукки Рустам.

Ҳар бир араби таассубойин,
Равшан қилиб онча шуълаи кин

Ким, кўкка бўлуб шарори пайваст,
Дарё суви айлай олмайин паст.

Бу навъ ики сипоҳи қотил,
Бир-бирга чу бўлдилар муқобил.

Навфал сипаҳи қалинроқ эрди,
Қаҳрининг ўти ялинроқ эрди.

Аъдоси бу шуълани кўруб гарм,
Фарз ўлди тариқи хазму озарм⁹.

Чун бор эди элга бийми офот,
Ер беркига мойил ўлдилар бот.

Гүё бұллуб эрди кун доғи кеч,
Бир сори шикаст тушмади хеч.

Навфал дағи ёнди шоду хуррам,
Ер топти сипах тушарга маҳкам.

Чун икки черикка бўлди таскин,
Кин аҳлиға зоҳир ўлди бас кин

Зулмат сипаҳи чу солди соя,
Анжум юрутуб анга талоя.

Чин хусрави қилди тарки авранг,
Ер юзини тутти хусрави занг¹⁰.

Ул икки сипах қилиб мадоро,
Ҳазм ўлди аларға ошкоро.

Ҳар сори талоялар равона,
То тонгла не айлагай замона.

Эй ишқ элининг силоҳ шўри,
Келди манга ғам сипоҳи зўри.

Тут майки дами фарах топойин,
Ул хайлға бош яланг чопойин.

XXIII

Лайли атоси ўз хайлин Навфал сипоҳи қошида забун кўруб, адувға чеккан тиғни ўз жигарига урмоқ истағони, яъни Лайли қонин оқизай дегони ва ул қуёшни Мажнун тишта кўруб, заволини равшан қилғони ва мотамзада тундек Навфал олдида ахтари ашкин оқизғони ва Навфалнинг ўти таркин тутуб ёнмоғи¹

Роқимки узотти тил синонин,
Бу навъ эвурур қалам инонин

Ким, ул кун уруш чу бўлди қойим,
Қўнмоққа сипоҳ бўлди нойим.

Навфал чу урушка эрди толиб,
Хасми сори бўлди ваҳм ғолиб.

Лайли атоси кўруб элин суст,
Чора сори боғлади белин руст.

Чорлатти равон уруқ-қаёшин,
Солди ораға ул иш кенгошин.

Кўп гуфту шунид ароға тушти,
Кўп тул бу можароға тушти.

Охир мунга қилди сўзни кўтах,
Ким: «Эл қочибон наузбиллаҳ²».

Навфал сори бўлса фатҳ ёвар,
Сурса ҳашамим сори таковар,

Ҳукмин сурубон амирлардек,
Лайлини чекиб асирлардек,

Хайлим ара солса бўйла афсус,
Тушса қара ерга нангу-номус,

Ул лаҳза ажаб бало бўлур иш,
Ё ўлмаку ё жало бўлур иш.

Бўлур қаро ер тубига бормоқ,
Бўлмас араб ичра бош чиқормоқ.

Бўлғунча бу навъ амри нохуш,
Бир фикр келур базе манга хуш

Ким, тонгла ул ойни ҳозир айлай,
Бир дамда ишини охир айлай.

Ўқ игнасин тикай либосин,
Ханжар суйидин эзай ҳиносин.

Туфроққа солай қади ниҳолин,
Ерга киярай қоши ҳилолин.

Ҳар неча кўзум чароғи улдур,
Жоним тару тоза боғи улдур.

Офат елидин ўчуб чароғим,
Торожи хазонга қолса боғим,

Хушроқки адувга ком бўлғай,
Номус манга ҳаром бўлғай».

Чун сўзни бу ерга айлади банд,
Таҳсин этиб ўлди барча хурсанд.

Навфал сори нусрат эрди ҳосил,
Хайли сипаҳи эди қавий дил.

Мажнунга ғариб ҳолат эрди,
Гаҳ завқу гаҳи малолат эрди.

Чун ёр висолин айлабон ёд,
Кўнгли бу умид ила бўлуб шод.

Лек ўлмоғи ёр хайли мағлуб,
Кўнглин анинг айлар эрди манкуб.

Ошиқлик иши эрур забунлуқ,
Меҳнат чаҳи ичра сарнигунлуқ.

Бедилни енгиб эди бу қайғу
Ким, бахт кўзига солди уйқу.

Кўрдик келур нигори зебо,
Боштин-аёғиға хаззу дебо³.

Йўқ, йўқ, не нигор, сарви гулчеҳр,
Не сарв, не гулки, ғайрати меҳр.

Кўз чашмасида зулоли беғаш,
Жон гулшанида ниҳоли саркаш.

Саҳройи латофат ичра лола,
Не лолаки, мушкбў ғазола.

Дарёйи малоҳат ичра гавҳар,
Гавҳар неки, акси меҳри ховар.

Кўз мардумидек кўнгулга ёққан,
Яъники ҳамеша ашки оққан.

Ҳажр ўтида шамъи оламафрўз,
Яъники иши гудоз ила сўз.

Кўз ёшини субҳдек ёшурғон,
Яъни гули меҳрдин дам урғон.

Сабрини оқизғон ашк сайли,
Яъни маҳу меҳр рашки Лайли.

Ҳам оғзида оҳи иштиёқи,
Ҳам савтида навҳан фироқи.

Етгач алиф қадин қилиб дол,
Мажнунни аёғин ўпти филҳол.

Сўнгра кучушурға бўлди мойил,
Бўйниға қўлин қилиб ҳамойил.

Дедиким «Аё: рафиқи жони,
Йўқ, йўқки, аниси жовидони.

Ишқингда отам яроқ қилмиш,
Эл ҳам бори иттифоқ қилмиш.

Ким, қатлима тонгла айлаб оҳанг,
Қоним била ерни айлағай ранг.

Меҳримға қарин завол қилғай,
Қонимни шафақ мисол қилғай.

Меҳрини шафақваш этса қоним,
Ер остини айлағай маконим.

Ишқингда манга бу эрди мақсуд
Ким, кўрсам ўзумни анда нобуд.

Даврон бу муродима етурди,
Не истадим олима кетурди.

Ишқингда не орзуки этгим,
Ул навъки комим эрди етгим.

Тушти менинг олима ажаб йўл,
Сен яхши қол эмдию тирик бўл»

Бу сўз била кўздин оқизиб рўд,
Девонаси бирла қилди падруд.

Мажнунға дегач бу сўзлар ул ой,
Сесканди анингдек айлабон: «Вой!»

Ким, ўчти улус кўзидин уйқу,
Эл хайрат этибки: «не эди бу».

Мотамзадалар киби ўкурди,
Навфал сори ашкидек югурди.

Етгач ер ўпуб сўз этти оғоз:
«Кей хасмға голибу сарафроз!

Тенгри учун эмди чекмагил тиғ,
Қўй, кинаю разм қилмоғил биғ!

Ким, тиғнинг этар кўнгул шигофи,
Жон қасди этар анинг масофи.

Тонгла яна разм тузма охир,
Пайванди ҳаётим узма охир!

Кин ёнин иликдин айлагил йўқ
Ким, жонима тегмагай менинг ўқ».

Ҳайрат била Навфал этти тафтиш
Ким, эрди хилофи одат ул иш.

Арз айлади кайфиятини Мажнун,
Навфалки эшитти, бўлди маҳзун.

Жазм эттики: «Бу қазия чиндур,
Мажнун туши бегумон яқиндур»**4**.

Англаб эди кўнглининг сафосин,
Бал ойнаи жаҳоннамосин

Ким, айламас анда ошкоро,
Жуз сидқ жамоли жилва оро.

Чун тун араби мусофирона,
Ҳар сори тушурди хайлхона.

Кўк мазраи ичра бетавахҳум,
Оқ уйини тикти турки анжум**5**.

Ҳам бу хабар ўлди элга таҳқиқ,
Эл барча қилиб сўзига тасдиқ.

Навфал ҳашамиға қўйди юз бот
Ким, етмагай ул санамға офот.

Мажнун дағи қилди дашт азми
Ким, фатҳ қарини бўлди разми.

Эйким, манга ҳамдаму қаринсен,
Муставжиби юз минг офаринсен.

Бандангмен, агар қилиб мени ёд,
Бошингдин эвуруб этсанг озод.

XXIV

Мажнуннинг Навфалдин айрилғони ва бодпойин девбоддек суруб,
бодия азми килғони ва Зайд**2**ға йўлукуб аҳволин маълум этгони ва анга
етган бедоддин мунунг ҳам кўнглига алам етгони ва анинг истирзоси
учун ҳарне борин анга бериб, Лайли ҳашами кўчган ерга кетгони**1**

Бу сафҳани айлаган мунаққаш,
Сўзга бу сифат бўлур рақамкаш:

Ким, ёнди чу Навфали вафокеш,
Лайли эли бўлди фикратандеш

Ким, Навфал иши ажаб кўрунди,
Ёнмоғлиғи бесабаб кўрунди.

Ваҳм айладиларки; «Макр этгай,
Ғофил қилибон бошиға етгай».

Ул даштдин эттилар равон кўч,
Қилғон киби ҳажға корвон кўч.

Боғланди чу бухти узра маҳмил,
Оромгаҳ ўлди ўзга манзил.

Ул толии корсоз бўлғон,
Аъдосиға сарфароз бўлғон.

Бош тортғон ўйла шамъ бахти
Ким, куйган уйию барча рахти.

Иқболи саманди секриган чувт,
Туфроқ уза они ташлаган руст.

Бахти чаманида бутган ул вард
Ким, бошиға атридин етиб дард.

Яъни Мажнуни дил рамида
Борур эди бўлмаи орамида.

Ногоҳ йўлуқти дардманде,
Етган анга даҳрдин газанде.

Мажнун кўруб анда ғам нишони
Ғамгин бўлдию сўрди они³.

Ким: «Чарх не иш бошингға солди.
Ким бўйла гириҳ қошингға солди?»

Мендек не учун малолатинг бор,
Де, тенгри учун не холатинг бор?»

Ғамгин чекиб охи дардпарвард,
Бу навъ дедики: «Эй жувонмард!

Мен, мен араб ичра хоксоре
Бемояу тийра рўзгоре.

Ул пояда ажзу бенаволик,
Ким рўзи учун қилиб гадолик.

Лайли ҳашами менинг паноҳим,
Ул хай туфроғи такягоҳим.

Ул хайл отим хитоб этиб Зайд,
Бир хайли аёл этиб мени қайд.

Бу вақтки Навфали жафогар
Мажнунға бўлуб мутиу чокар.

Оразмға садди роҳ чекти,
Лайли элига сипоҳ чекти.

Ҳеч иш бўлмай арода воқеъ,
Бўлди яна манзилиға рожеъ.

Лайли эли ваҳм этибки ногоҳ,
Ул вақтки ўлмаса эл огоҳ

Ғофил қилиб элни эмди кетгай,
Ёнғай дағи этгай улча этгай.

Борди эса ихтиёр иликдин,
Очилмас иш ул замон биликдин.

Журъатдин эрур нишот қилмоқ,
Лекин керак эҳтиёт қилмоқ.

Машъуф ўлубон бу нукта дерга.
Чектилар улусни берк ерга.

Чун қилди қабила аҳли шабгир,
Тун олам аро сочар эди қийр.

Чун кўч элидин назарни ёздим.
Очкунча юмуб назарни оздим.

Манзилда бўлуб алар қарори,
Мен тушган эмишмен ўзга сори,

Чун меҳр сахар йўлин ёрутти,
Икки тевалик йўлумни тутти.

Навфал сипаҳини тарқатиб жазм,
Қилғон эмиш уйга ул иков азм.

Тутмоқ мутааззир эрди гўша,
Анбончада ҳарне эрди тўша⁴.

Олдилару икки, уч дирам ҳам,
Бал ҳарне бор эрди бешу кам ҳам.

Бу онча эмас эдики ёна,
Чектилар иковла тозиёна⁵:

«Нақдингни нетибсен, айтғил!» деб.
«Кўмган ери сори қайтғил» деб.

Урмоқ била жисмим айлабон реш,
Чун топмадилар нима каму беш.

Солдилару қилдилар азимат,
Мен фурсатни билиб ғанимат,

Гом урғали бу тараф ошуктум,
Токим санга бу замон йўлуқтум.

Сен доғи агар алардин ўлсанг,
Сахрода киши талардин ўлсанг.

Йўқ кисада нақдин нишоним.
Бордур керак эрса нақди жоним».

Мажнун эшитиб бу можарони,
Отдин солиб ўзни, кучти они.

Йиғлаб деди: «Эй рафиқи мажруҳ!
Нетгай санга айласам фидо руҳ?

Жоним баданинг шифоси бўлсун,
Бошим қадаминг фидоси бўлсун⁶.

Навфал элидин не бўлса ходис,
Мажнун анга ўлғон ўлса боис.

Мажнун мени тийра рўзмен бил,
Тиғ ол, неки хотиринг тилар қил.

Жисмим тилаганча айла ёра,
Кўнглумни худ айла пора-пора.

Ваҳм этма бу ишда тангдилмен
Ким, ҳарнеки айласанг бихилмен⁷.

Гар қатлима айламассен оҳанг
Ким, олам элигадур бу иш нанг.

Ҳам нақдинг учун эваздур отим,
Ҳам ўзга жиҳотинга жиҳотим»,

Деб ҳарнеки киймиш эрди сўйди,
Мажмуин анинг қошиға қўйди.

Ҳам қошиға чекти бодпойин.
Қолқону қиличу ўқу ёйин.

Кўп бўйла қилиб рамидадиллик,
Ўпти аёғин тилаб бихиллик,

Дедики: «Агар азимат этсанг,
Лайли ҳашамиға ёна етсанг.

Не тил била де, етур саломим,
Ё бўйлаву бўйла де паёмим.

Ким, онча менинг хижолатим бор,
Ул пояда саъб ҳолатим бор.

Ким, мумкин эмас такаллум этмак,
Худ бўлмас ани таваҳҳум этмак.

Бўлдунг чу балода раҳшуносим.
Бордур санга мунча илтимосим

Ким, ёр қабиласин эришгил,
Қай сорики бордилар етишгил.

Ҳам олма юзунгни ул макондин,
Бошингни дағи ул остондин.

Жисминг ул эшикда хоксор эт,
Шукронаға жонни ҳам нисор эт.

Жон бергали бермаса кўнгул ёр,
Менда доғи жон била кўнгул бор.

Иккисини санга топшуромен,
Туфроғ аро танни ёшуромен.

Жоним эшигида айла помол,
Кўнглумни итининг олиға сол».

Они бу фасона айлабон8 тез,
Эшитгучи кўнгли хайратангез.

Билгач ўзин, англабон каломин
Ер ўптию қилди эҳтиромин.

Дедиким: «Аё гузини айём,
Ишқ ояти ичра ҳарфи идғом!

Ул ҳажр тунига субҳи уммед,
Не субҳи умед, меҳри жовид,

Меҳрига саодат авжи матлаъ,
Исмат ҳулали юзига бурқаъ.

Ул навъ ғамингда нотавондур
Ким, элга ҳадиси дostonдур8.

Ҳам оғзи аро сенинг мақолинг.
Ҳам кўнгли аро сенинг хаёлинг.

Гар қилсанг ишоратики, сурсам,
Сендин хабари анга етурсам.

Бу муждадур анга жондин ортуқ,
Бал ҳарнеки дермен ондин ортуқ.

Неким манга сен риоят этсанг,
Мунча нимаким иноят этсанг,

Сендин анга айтсам фасона,
Ул бергуси икки мунча ёна.

Ҳар сўз десанг анга еткурурмен,
Амр ўлса жавоб келтурурмен.

Ҳам ком топар ики дилором,
Ўртада манга дағи етар ком».

Мажнун деди: «Эй рафиқу ҳамдам!
Жонбахш дамнинг ярамға марҳам,

Ҳижрони тилимни лол этибдур.
Сўз дерни манга маҳол этибдур.

Лекин чу ишимни сўрдунг охир,
Ҳолим бу дурурки кўрдунг охир

Ким, мен мени дардманди маҳжур,
То бўлғай отим қошингда мазкур.

Сен чунки бу ёрлик қилурсен,
Ҳарне дер эсанг ўзунг билурсен.

Ойини вафо шиоринг ўлсун,
Бор эмдики тенгри ёринг ўлсун»

Зайд ўлди фалакрав узра рокиб,
Сурди андоқки нажми соқиб⁹.

Ул тез қабила сори сурди,
Мажнун дағи ёнди пўя урди.

Ул ерга дегин югурди жондин
Ким, кўчмиш эди қабила ондин.

Эй ёри манозили насими,
Жон атри берур даминг шамими.

Етгач бу шамим беҳуд ўлдум,
Жонон хабарин де, йўқса ўлдум!

XXV

Қуёш чашмаси саратон макони бўлғондаким, ҳарорат фартидин ҳаво
хубоб²сардоба³ларида пинҳон ва ўт хоро мусомот⁴ида ниҳон бўлурда
Мажнуннинг ўтдек изтироб ва ҳаводек шитоб била Лайли ҳашами
ўрнига етиб, кўтур итни назора этгони ва ит ошноға ялинғондек ул
ошнорўй итга ялинғони ва элдин ҳайратангиз хитоб эшитиб,
ваҳшатомиз жавоб бергони ва ул ит қошидин кийиклар суҳбатиға
етгони ва анинг мушкин ғазолидин рақами мушкбор еткурғони¹

Бу арсада айлаган таку пўй,
Сўз соҳатида⁵ бу навъ урар гўй

Ким, етти чу ул даманға Мажнун
Ким, сайр этиб эрди меҳри гардун.

Кун туш эдию тамуз фасли,
Жавзо била меҳр тоб васли⁶.

Кун гарм бўлуб ҳалок жонға,
Лайли киби ўт солиб жаҳонға.

Ҳар елки эсиб ҳароратомез,
Мажнун дамидек жароҳатангез.

Тинмай югуруб қуён тагидин,
Қум узра аёғи куймагидин.

Хуршед ҳароратидин анжум,
Ер сояси остида бўлуб гум.

Кўк таъиға чун ҳарорат ошиб,
Жисмиға шафақдин ўт тутошиб.

Тоғдин кишиким тилаб нишони,
Бир тўда қизиқ кул англаб они.

Жисмидағи оташин гуҳарлар,
Андоқки кул ичра ўт кўмарлар.

Дарёга солиб исиг ҳаво тоб,
Тўлғонмоғи ўз-ўзига гирдоб7.

Ўрдак анга чун аёғ узотиб,
Сув жўши аёғин элпиротиб.

Ул сув тафидин тилаб фароғин,
Парда аро чирмабон аёғин.

Оқартиб экинни меҳри пурнур,
Кўк хатни нечукки таъби маҳрур8.

Буғдой бори хўшадин арилиб,
Тоба нахуди киби ёрилиб.

Хирман ерида тазарву дуррож,
Ер тобасидин теруб қовурмоч.

Ўргамчи шабоққа парда солиб,
Ул парда ичинда соя олиб.

Итлар тили ерга тегуруб бош,
Гурра асад ичра айлабон фош.

Қуртики ҳарорат ўртаб они,
Тар мева аро кириб ниҳони.

Ул мевани меҳр парваришта,
Айлаб бори хом эканда кишта9.

Кўллар ери сувни жазб этиб пок,
Сув ҳасратидин танида юз чок.

Ул кўнглини ҳажр чок қилғон,
Ғам жонини дарднок қилғон¹⁰.

Ул ерга етиштин ногаҳондин
Ким, кўчмиш эди қабила ондин.

Эврулди ҳамул даманни бисёр,
Не ақл, вале анга не ҳис ёр¹¹.

Кўчмиш эди бори хайлхона,
Ерда қолиб ўрнидин нишона.

Ҳар ердаки кўрди уй маконин,
Юз бирла супурди остонин.

То сайр ила етти иттифоқи,
Ул ергаким ул санам висоқи.

Кўнглига тутошти ўйла нийрон¹²
Ким, хилқати мулкин этти вайрон.

Ҳам жисмиға печу тоб тушти,
Ҳам кўнглига изтироб тушти.

Билхосса ишқи хонапардоз,
Кўнгли аро солди махфи ул роз

Ким, ёр мақоми бу дамандур
Ким, туфроғи жонига ватандур¹³.

Ҳам дилбар исин топиб димоғи.
Бўлди яна тоза ишқ доғи.

Кўнглини ғам айлади лагадкўб,
Жони аро тушти онча ошўб

Ким, даҳрни кўзғади ниҳони,
Кўнглидаги ишқ кўзғолони.

Бирдам чу бу ўти топти таскин,
Кўпти яна ул ғариб мискин

Манзилға юз урди гом-баргом.
Юз кўйдию сажда қилди ҳар гом.

Жонон уйи ўрнини чу топти,
Жон пардаси бирла они ёпти.

Кирпиклар ила ерин супуруб,
Туфроғини кўз аро ёшуруб.

Ашки била балчиғ айлаб они,
Беркитгали равзани балони.

Бир лаҳза танур ичинда итти,
Ўтлуғ дамидин ани қизитти.

Кулларни кўзига сурма тортиб,
Кўз уйини сурмадек қарортиб.

Охур аро лаҳзаи кўюб гом,
Каҳ баргидек анда тутти ором.

Ҳар донани томидинки чекти,
Кўнгли аро меҳр тухмин экти.

Кийз порасин охи куйдуруб чувт
Боши ярасиға боғлади руст **14**.

Ҳар ён югурур эди уруб оҳ
Ким, бир кўтур итни кўрди ногоҳ.

Эти тери заҳматидин ориб,
Аъзоси харошдин қизориб,

Ҳам суйи равон оғиз-бурундин,
Ҳам жисми жудо бўғун-бўғундин.

Қон қолмай солча рағларига,
Жилди ёпишиб сўнғакларига.

Аъзосида унда-мунда бир тук,
Ул ҳам бўлуб анга бир оғир юк.

Қилмай юрумакка майл ҳаргиз,
Қуйруғи юкин чекарга ожиз.

Эрники ёпилмайин тишига,
Яъники кулумсуб ўз ишига.

Кўзики ўзин чуқурға солиб,
Аъзосиға боққали уёлиб.

Оғзи нафаси насими меҳнат,
Қуйруғ анга зайли мими меҳнат.

Юз йўл танига ясаб жароҳат,
Меҳнат кирибон чиқарға роҳат.

Баским тани равзан узра равзан,
Равзан-равзан бўлуб анга тан.

Яралари ичра қайнашиб қурт,
Ҳам анда аларға туъма, ҳам юрт.

Қилғоч ярасини қурт дарҳам,
Тил бирла яламоқ анга марҳам.

Балким бу адувға қаҳр сурмак,
Ҳар лаҳза аларға тил тегурмак.

Қонлиғ жасадида бир сурук зоғ,
Бир лолада ўйлаким неча доғ.

Учуб-қўнуб айлаб анга қинлар,
Захм устида ўйлаким чибинлар.

Йўқ анга чибин қўрур мажоли,
Қуш қовғали худ не эҳтимоли?

Мажнун кўргач бўлуб мушавваш
Кўнглига бу зулм келди нохуш.

Итга қўюбон тани итоат,
Ул хайлға бошлади шафоат:

«Кей талъату лавнингиз муборак,
Бўлгон манга барча тожи торак.

Бошимдаги юз яра нишони,
Ҳар бир бирингизнинг ошени.

Кўнглумдаги юз тешук тешиб ох,
Ҳар бир бирингиз учун ватангоҳ.

Айланг бу харобани нишиман
Ким, жавру жафо чекар кишиман.

Кўзумни чўқунг, танимни тишланг,
Онинг кўзину танин бағишланг.

Қасдингиз агар наҳиф итдур,
Бу хаста доғи заиф итдур».

Кўрдик бу узру лобау печ
Қушларга тафовут айламас ҳеч.

Фарёд ила ваҳшат этти оғоз,
Рам топиб, аларга бўлди парвоз.

Келдию ул ит табонин ўпти,
Гаҳ пайкари нотавонин ўпти.

Кўп кўргач анниг танида ёра,
Ўз кўнглагин этти пора-пора.

Олдию оритти ёрадин қон,
Ул пайкари пора-порадин қон.

Қонин танидин чу айлади кам,
Боғлади яроларини маҳкам.

Ўз кўнглагини анга жул этти,
Қон ёшидин анга гул-гул этти.

Чун бўлди ани тонгордин озод,
Юз дард ила нудба қилди бунёд:

«Кей меҳру вафо била сириштинг,
Андуху малол сарнавиштинг.

Улдамки танингда сикҳат эрди,
Кўнглунгда шукуху қувват эрди.

Таъбинг-топибон мизожи хуффош,
Ҳазминг берибон язакка хашхаш **15**.

Ваҳминг қилибон бўри кўзин тўрт,
Ҳар тун таниға кўзи солиб ўрт.

Чангингга паланг кўз солур чоғ,
Боштин-аёғи бу ғуссадин доғ.

Бабр олинга ўйлаким сақатлар,
Тирноғингдин танида хатлар **16**.

Барс отламоғинг малолатидин,
Боғлаб кўзини хижолатидин.

Насрин дебон эл кафинг маконин,
Парвин деб улус изинг нишонин **17**.

Илгингга ҳино ёқиб муайян.
Гаҳ жайрану гоҳи гавзи жайран **18**.

Бўйнунг аро шўхлар таноби,
Бошинг уза шоҳлар рикоби.

Гоҳики ғазаб била ирилдаб,
Гардун асади сори хирилдаб.

Бу дамки малол ила бўлубсен,
Яъники бу ҳол ила бўлубсен.

Сендин қилур эрса эл танаффуру,
Бордур манга суҳбатинг тафоҳур.

Бир кун неки кўйи ичра ҳурдунг,

Итлар била хар тараф югурдунг.

Хар тун неки тортибон фиғони,
Бўлдунг эшигида посибони.

Бир вақт неким вафо йўлидин,
Бошингга сўнгах единг кўлидин.

Бир чоғ неки лутф этиб арода,
Солиб эди бўйнунга қилода 19.

Жоним бўлсун танинг нисори,
Бағрим бўлсун тишинг фиғори.

Ёраб, фалак айлабон ғаминг рафъ,
Бўлсун бори заъфу меҳнатинг дафъ.

Ҳам бурнодин эмди чустроқ бўл,
Ҳам тозау тандурустроқ бўл.

Ул дам яна бўлса бахт ҳамдам,
Бўлсанг яна ул эшикка маҳрам.

Ётлиғ сифатини тутмағайсен,
Мен хастани ҳам унутмағайсен.

Жоним олиб ул тараф гузор эт,
Туфроғиға кўйининг нисор эт.

Итлар била айласанг таку пўй.
Мендин борининг қошида юз кўй.

Кўйида сўнгах ғизо қилур дам,
Ёд эт бу заиф жисмини ҳам.

Гар толиу бахт ёр топсанг,
Жонон ҳарамиға бор топсанг,

Бор аҳли қовуб ул остондин,
Кимса сени «чиқ!» демаса ондин.

Тун бўлсау ул харам паноҳинг,
Даҳлезии ичинда такягоҳинг.

Ётиб энгакинг иликка қўйсанг,
Тумшуғунг ўшул эшикка қўйсанг.

Мендин ул эшикни ўп ниҳони,
Йўқ ўйлаки кимса билгай они».

Оғзиға кўзини суртубон кўп,
Дедик: «Аёғи туфроғин ўп.

Иккисини тирноғинг била ўй,
Бир ердаки ул аёғ босар қўй».

Бу нукталар ул қилиб шумора,
Ўткунчилар айлабон назора.

Ҳар ким таниб они зор йиғлаб,
Ғам кўнглин этиб фиғор йиғлаб.

Тонимағон айлабон таҳайюр,
Аҳволиға йўл топиб тағайюр.

Кўнгли куюб ўйла можародин,
Бир сўхта сўрди ул ародин:

«Кей ишқ ўти ичра ахгар ўлғон,
Не ахгарким, самандар²⁰ ўлғон.

Бу ўт била пайкарингга таркиб.
Бу ўт била хилқатингга тартиб.

Зотинг бўлуб ўт била сиришта,
Тонг йўқ десалар сени фаришта.

Ҳам келди фариштаваш сифотинг,
Ҳам бўлди малак сифот зотинг.

Мунчаки топиб сен итга улфат,
Ит бирла малак аро не нисбат?

Ҳар уйдаки бўлса итга манзил,
Бўлмас малак ул уй ичра нозил?.

Невчун аронгиздадур масофат,
Чун бор ул иков аро мунофот?»

Мажнун деди йиғлабон чекиб оҳ:
«Кей ишқдин ўлмоғон сен огоҳ!

Йўқ, сени малак десам ғариби
Ким, йўқ санга ишқдин насиби.

Мендекни эрур малак демак рев.
Ким, кўрса мени қироқ тутар дев.

Ишқ ўртади ул сифат вужудум
Ким, бўлди набуд барча будум.

Ул ўт аро айласанг тааммул
Топқунг баданимни тўдаи кул.

Не тонг агар ит хиром қилса.
Тўда кул аро мақом қилса?

Ҳар итгаки етса бир жароҳат,
Кулдин етишур таниға роҳат.

Бу итнинг эрур жароҳати кўп,
Демак бўлмас кул устидин кўп.

Йўқ, йўқки, эмастур итлик анда,
Итлик манга хатм эрур жаҳонда.

Ит мен, мен, улусқа ор мен, мен,
Бошдин аёғи фигур мен, мен!

Кўп захм танимни урди барҳам,
Ул келди бу захмларға марҳам.

Ким, бўлса танида кўп фигури,
Ҳар захмдин ўлса изтирори,

Ким мархам ила давоси қилса,
Жонин не ажаб фидоси қилса?

Бўлса эди менда юз туман жон,
Бир топмағай эрди бу бадан жон.

Борин анга зор қилғай эрдим,
Йўлиға нисор қилғай эрдим».

Бу эрди фасонаву фусуни
Ким, қилди яна ғулу жунуни.

Ёдиға чу кирди ваҳшийи дашт,
Қилмоқ кийику қулон била гашт.

Ул итнинг аёғ-илигин ўпти.
Нахжир азиматиға 21 кўпти.

Бўлди яна сойири биёбон,
Маънусларин 22 тилай шитобон.

Ул лаҳзаки Зайд бўлди қосид.
Лайли сари топибон мақосид.

Ҳай ичида чун қарор топти,
Хилватда ул онға бор топти.

Ул пардалар ичра ғунча кирдор.
Бу ташқари бўлди анга сирдор.

Неким билиб эрди ёридин сўз,
Девонаи беқароридин сўз.

Кўргузди демакда эҳтимомин,
Арз айлади олида тамомин.

Лайли чу анинг сўзин эшитти,
Кўнгли темурин дами эритти.

Жони аро андоғ ўт тутошти
Ким, дуди анинг бошидин ошти.

Гисусиму эрди анбаролуд,
Ё чиқмиш эди бошиға ул дуд?

Гису киби печу тоб топти,
Тоб ичра ўзин хароб топти.

Юз узр ила Зайд сори боқиб,
Ҳасрат суйи кўзлоридин оқиб:

«Кей тан аро жон бериб каломинг,
Жисмимға равон бериб паёминг!

Жон дардиға чоракўш сен сен,
Одам демайин, суруш²³ сен сен».

Кўп узр қилиб сўзига пайванд,
Нақдина баса топиб кироманд.

Ташқари йибордиким: «Муни ол,
Оз эрди қошимда нақд филҳол.

Узрунгни бу навъ кўлмоғумдур,
« Юз мунчаға қони ўлмоғумдур.

Бўлғаймуки лутф ила вафодин,
Бир рукъа бу зор мубталодин

Девонавашим сори етурсанг,
Ҳам мунда жавобини кетурсанг?»

Зайд этмади дилситонға миннат,
Дедики: «Эрур бу жонға миннат.

Бот бўлки ҳариф мунтазирдур,
Бу амрда макс бас музирдур»²⁴.

Лайли тилабон давоту хома,
Филҳол муҳаррар этти нома.

Эл англаридин ичида юз бийм,
Қосидға ниҳони этти таслим.

Қосид олиб ўлди даштпаймо,
Ул ергаким, ул ғариб шайдо.

Иш кайфиятин солиб ароға.
Топшурди битикни бенавоға.

Не эрканини чу билди Мажнун,»
Заъф этганидин йиқилди Мажнун.

Жисмиғаки ерга паст тушти,
Нома киби юз шикаст тушти.

Ул номаға чун кушод берди,
Мазмуни ўқур замон бу эрди.

XXVI

Лайлининг «лайлатул-бадрдек сафҳа баёзида «лайлатул-қадр»дек
номаси саводин Мажнун ўқуб, оғзи висол шахдидин ширин
бўлғонда комиға занбур ниши сончилғони ва занбур нишидек хома
нўгин тез этиб жавобида коғаз табақини шахдолуд қилғони 1

«Ул тенгри оти била бу маншур
Ким, берди кўнгулга ишқдин нур.

Урғоч майи ишқнинг салоси,
Одамға етишти ибтилоси.

Бир журъаки чекти ул жигархун,
Маст ўлди, не маст балки мажнун.

Ул май била кимгаким бериб баҳр,
Талх этти фироқдин қотиб захр.

Берганга муфорақат балосин,
Еткурди мувосалат шифосин 2.

Булбулники қилди зору ғамнок,
Гул кўнглагини ҳам айлади чок.

Парвона гудозу сўзи андин,
Ўт шамъга доғи рўзи андин».

Чун бўйла сочиб баче жавохир,
Андин сўнг этиб бу нукта зоҳир

Ким, «Ушбу рақамки нақши Чиндур,
Бир хастага бир шикастадиндур.

Яъни мени зору мубталодин,
Сангаки қутулмадинг балодин.

Эй ишқ ўтида хасим нечуксен,
Эй бедилу бекасим нечуксен!

Эй бўлғали ишқим ичра мадҳуш,
Бир журъаи васл қилмагон нўш!

Эй фурқатим ичра гар ёғиб тош,
Минг тош ебон яшурмайин бош!

Эй ҳажрим ўтида гар бўлуб кул,
Ҳар шуъла кўрунубон анга гул!

Эй хори ғамимни жонга урғон,
Гулбонгин анинг жаҳонга урғон!

Эй силсилаи жунун элингда,
Дад куйруғидин расан белингда³.

Ҳолинг недурур фироқим ичра?
Фикринг недур иштиёқим ичра?

Сочингга ёпушса хору хошок,
Ким тортар экни бирин-бирин пок?

Фарқингки эмиш қуш ошёни,
Ким уркутур эркин андин они?

Бошингки сипехр ушотти дарҳам,
Ким боғлар экин аларга марҳам?

Ўлтурса юзунгга гарду хори,
Ким оритур эркин они бори?

Жисмингки қонаса ғам тошидин,
Ким юр экин они кўз ёшидин?

Хорики кафингга борур эркин,
Кирпик била ким чиқорур эркин?

Ҳажр ўти танингни куйдурур чоғ.
Ким сочар экин ул ўтқа туфроғ?

Қум узра йиқилса жисми зоринг,
Ким бор экин анда ғамгусоринг?

Ҳарён югурурда зору бекас,
Соянг санга ҳамрах эркину бас.

Тоғ ичида иссиғ ўлса маълум,
Соя қилур эркин устунга бум,

Вайронада муҳлик ўлса андух,
Чўғз айлар экин бошинг уза «дух».

Ҳижрон туни жонинг олса бебок.
Субҳ айлар экин санга яқо чок.

Ғам заъфида дашт узра ётсанг,
Қум бистар экин аёғ узотсанг.

Тун бошинга ваҳш ўлур экин жамъ,
Олингда бўри кўзи экин шамъ.

Қон ютқали истасанг пиёла,
Топилмас экин магарки лола.

Ултурур экин чибин қошингга.
Эврулур экин қуюн бошингга.

Эй кош сипехри тийра анжум,
Бергай манга доғи ул танаъум 4.

Ким, туну-кун ўлғамен рафикинг,
Йўлсиз югурурда ҳамтарикинг.

Сен бўлсангу мен жаҳонда мавжуд,
Бўлса яна коинот нобуд.

Гаҳ собиту, гаҳ жаҳонда сайёр.
Йўқ даҳр диёри ичра дайёр.

Дилхоҳ ила иккимиз маоши,
Ойини висол бетаҳоши⁵.

Маъман баданимға қўйнунг ўлса,
Маскан илигимга бўйнунг ўлса.

Гаҳ эғнима такя қилса бошинг,
Тавқи зақанимда бўлса қошинг.

Гаҳ юзума тутса юзунг ором,
Оғзингга етурса лабларим ком.

Етса танима тиларда воя.
Ҳамхобалиғинг нечукки соя.

Найлайаки сипеҳри ҳарза новард
Қилди бу муроддин мени фард.

Сенинг нечаким ғамингға йўқ маҳл,
Чун эр кишисен бу саҳл эрур,саҳл.

Ҳар сори урай десанг такингни,
Тутқучи тикандур этагингни.

Эток дағи пойбандинг эрмас,
Даври зиҳи ҳам камандинг эрмас.

Мискин мени зору пойбаста,
Йўқ, йўқки, заифи пошикаста.

Не майли сукун, не хадди рафтор,
Юз қайди бало аро гирифтор.

Бўлмоқ юз алам уйида маҳбус,
Бирён, яна бирён ўлди номус.

Эр мажлиси ичра роҳ эрур зеб,
Хотун кишига салоҳ эрур зеб.

Бу меҳнати ишқ печ-дарпеч,
Номус чу кетти барчаси ҳеч.

Пардасини ғунча айласа чок,
Барбод этар они чархи бебок.

Сенсизки ғамим дами кам эрмас,
Сендин гар эмас кўп, оз ҳам эрмас.

Сен тортибон оҳи оташолуд,
Мен ўт ёқибон чиқормайин дуд.

Ҳар неча ғамимдин оҳ чектинг,
Навфал билаким сипоҳ чектинг.

Хайлим юзига бало уруб кож,
Ахлу ҳашамимға бийми торож.

Истаб ато ҳам ҳалоки жоним,
Тўкмак тилабон ер узра қоним.

Мен мунча балият ичра хушдил
Ким, ёрға ком бўлса ҳосил.

Гар воқеа жуз ҳалок эмасдур,
Юз мунча ҳам ўлса бок эмасдур.

Мундоғ дағи дедилар фасона
Ким, Навфал ила бўлуб ягона.

Чун хужласи сори кўз солибсен,
Қўлмоққа қизини сўз солибсен.

Бўлсун санга бахт ёру ёвар,
Биллаҳ манга тушмади бу бовар.

Бўлса дағи чун санга эрур ком,
Не ком санга, манга эрур ком.

Боғ ичра қўюб қадамни бир кун
Кўрмиш эдим ул санамни бир кун.

Ҳам хўбу, ҳам элга меҳрибондур,
Неча деса яхшиғина жондур.

Ёвар санга ҳақ таборак ўлсун,
Бу хайр ишинг муборак ўлсун.

Бўлсанг неча онинг ила хуррам,
Ёд айла гаҳи бу хагани ҳам.

Инсофга ҳам канора тутма,
Бизни дағи бир йўли унутма».

Мажнун ўқуғунча бўйла нома,
Заъф этти тани мисоли хома.

Зайд олиға ҳар замон қўюб бош,
Арз айлади сайлдек тўкуб ёш:

«Кей чок юракка чора андеш,
Марҳам аро ёшуруб баче неш.

Бу номаки жонни қилди бетоб
Ёзмокқа жавоб йўқтур асбоб».

Зайд айлаб эди борин мурабба,
Қоғаз дағи хомау мураккаб.

Қўйди борисин қошиға бир-бир,
Ул қилди жавоби нома таҳрир,

Зайд олдию йўлга хез солди,
Ҳар лаҳза қадамни тез солди.

Пўяда сабақ бериб сабоға,
Топшурди битикни дилрабоға.

Хилватға кириб очиб суманбар,
Кўрди суман узра гарди анбар.

Чун солди саводиға назар тез,
Бу навъ бўлуб эди гуҳаррез.

XXVII

Мажнуннинг кўз қароси ва кирпик хомаси била жон сафҳасида ёзғон
кўнгли шурҳалари шарҳин Лайли ўқуб ишқ иттиҳоди иқтизоси анинг
кўнгли жароҳатларин мунунг ҳам кўнглин оғритқони ва анинг талхком
бўлғонидин мунунг доғи комин очитқони 1

«Ул тенгри оти била бу нома
Ким, ишқ элидин кўтарди хома.

Фардики йўқ аввал ибтидоси
Ҳаййики йўқ охир интиҳоси.

Тоғ балчиғи узра жола урғон,
Қум туфроғи узра мола урғон.

Ҳар кимники айлабон парирўй,
Таън айлаган анга одату хўй.

Ҳажр эмгокини қатиғ яратқон.
Ғам шарбатини ачиғ яратқон.

Ишқ ўтиға кимни куйдуруб чум,
Маъшуқиға бермаган тараххум.

Қилғон неча ошиқ ўлса ношод,
Маъшуклуғ иқтизоси бедод.

Ошиқ ичи юз минг ўлса парканд,
Маъшукни қилмай анга хурсанд.

Маъшукқаким эсиб насими,
Ошиқ ичига солиб жаҳими!».

Чун бўйла бўлуб фасона пардоз,
Андин сўнг этиб бу нукта оғоз

Ким, «Ушбу ғаму алам баёни,
Жон сафҳасида боғир нишони.

Мендинки ичим ғамингда қондур,
Сангаки ғаминг танимда жондур.

Яъни: бу жунун фасонасидин,
Расволиқ ўти забонасидин

Гулрухлар аросида париға,
Анжум аро меҳри ховариға.

Не ҳаддим ила дуо дегаймен,
Юз мадҳ била сано дегаймен?

Мадҳинг дегали дағи қони тил?
Бўлса де олурму ҳам они тил?

Кун васфини қилмоқ ошкоро,
Хуффош тилига қайда ёро?

Ҳар нечаки чекти тилни савсан.
Гул васфида келди лолу алкан.

Ҳар неча бу навъдур назирим,
Йўқ бир неча нуктадин гузирим:

Эй кишвари хусн подшоҳи,
Хусн аҳли бу кишваринг сипоҳи:

Эй нозу карашма боғида вард,
Не вард, баҳори нозпарвард.

Эй лутф жаҳонининг баҳори,
Юзунг бу баҳор лолазори.

Бўлғонда сахар ели гулафшон,
Зулфунгниму айламас паришон?

Машшота ² қилурда вусмани пок.
Қошингниму айламас гирехнок?

Сармаст кўзунгки эрди бемор.
Соғ ўлмоғи бўлдимү падидор?

Рухсоринг ўтида холи ҳинду,
Ўзидек улусни куйдурурму?

Гулбарг уза сунбулунг тушуб
Қил янглиғ урарму ўт аро печ.

Юзунг хайию сочинг таноби,
Борму ул иковнинг обу тоби.

Оғзингки адамда бор эди гум,
Айларму аён ани такаллум.

Қаддинг қилибон ҳавойи рафтор,
Айларму жаҳон элин гирифтор?

Ноз уйқусидин очармусен кўз,
Юз ноз ила элга дермусен сўз?

Кўюнгдаки йўқ менинг киби хас,
Хасдин дағи қадр ичинда вопас³.

Бу эрмиш иродаи илоҳий
Ким, сиррини билмас эл камоҳи

Ким, кўзки ўюлғай эрди, эй кош,
Не кўзки, кесилгай эрди бу бош.

Ул орази дилрабоға тушгай,
Жон бирла кўнгул балоға тушгай.

Фикр этсам эди бу навъ ўзумни
Кўр этгай эдим ики кўзумни.

Мен ким эдимү бу дарди жовид,
Зарра бошида ҳавойи хуршед.

Бехост юзунга бир нигоҳим.
Тушганга менинг недур гуноҳим

Ким, мунча келиб бало бошимға,
Юз дарду бало қаро бошимға.

Девона бўлуб чиқиб жаҳондин,
Овора диёру хонумондин.

Ҳар кун ватаним бир ўзга води
Ҳар тун яна бир даман саводи.

Қум натъи бўлуб менинг саририм,
Кун курси бўлуб менинг фатирим

От манга жибол қулласидин,
Тўн манга самум ҳулласидин.

Гаҳ ёру мусоҳибим даду-дом,
Гаҳ тутмай алар била ҳам ором.

Дашт узра чу ваҳшатим топиб тул,
Ғам топиб ваҳш, бал қочиб ғул.

Ҳайратда вухуш ваҳшатимдин,
Меҳнатда туюр меҳнатимдин⁴.

Андуху бало гумондин ортуқ,
Заъф ончаки бўлмас ондин ортуқ.

Бир таври адам бўлуб манга жисм
Ким, анга вужуд берибон исм.

Бу заъф била чу пўя қилиб,
Ўргамчи танобидин йиқилиб.

Кўксумники тиғи ҳажр этиб чок,
Қириб хашарот ичимга бебок.

Кўксум ичида чибин солиб шўр,
Кўзум уйида ватан қилиб мўр.

Бу навъ қотиғлиғу ириклик,
Ёдингдин ўлуб манга тириклик.

Бу дамки гуҳарнисор хоманг,
Таҳрир этибон етишти номанг.

Алфозин ўкурда руҳ топтим,
Ҳар ҳарфида юз футуҳ топтим.

Лекин ики сўз эди муҳаррар
Ким жонима солди ўт мукаррар.

Аввалки назарга бўлди маълум,
Навфал иши бўлмиш эрди марқум

Ким, «Тортиб иков сипоҳи хунрез,
Ҳайлим сари тиғ чектингиз тез».

Аллоҳ-аллоҳ бу не балодур,
Ким риштани дерки аждаҳодур.

Пашша киму пиллик хаёли,
Ё мўрға шерлик мажоли.

Бу мундоқ эдиким: ул сипаҳбад,
Етганда манга сипаҳ эди дад⁵.

Билгач ғами нотавонлиғимни,
Ишқинг аро хаста жонлиғимни.

Бўлмиш нафасе қошимда сокин,
Сўзлар дағи демиш улча мумкин.

Мен бирдам ўзумдамен, дами йўқ,
Мундин ажаб элга олами йўқ.

Сўз ичра чу кўрдум изтиробин,
Билмон не дедим анинг жавобин.

Ул олди мению уйга кетти,
Ул ерга етишти ишки етти.

Чун кинаву қатлин англадим рост,
Қилдим неки мумкин эрди дархост,

Ким қиниға солди ханжари кин,
Тутти ёнибон уйида таскин.

Бўлғонда фусун қилурға ҳамдам,
Уйланмак ишин деди экин ҳам.

Не англадим айлаган хитобнн,
Не оники, не дедим жавобин.

Кўнглумдин ўлуб ҳам эрди барбод,
Номанг ўқуғондин айладим ёд.

Қилмоқ манга мундоқ ишни мансуб»
Тутғайму мурувват аҳли маҳсуб?

Мен мунча бало чекиб вафода,
Сен бўйла хаёлу муддаода.

Неким битидинг нечук қилай рад,
Не қилса қилур ким ўлса бехуд 6.

Ғавғойи жунунға мубталомен,
Боштин-аёғимғача хатомен.

Номангға фидо кўнгул, кўзум ҳам,
Лекин санга бор бир сўзум ҳам:

Навфал сўзиким қилиб эдинг забт,
Мендин эмас эрди воқеъ ул хабт 7.

Ул ишқу жунундин ўлди ҳодис,
Сен ишқ била жунунға боис.

Уйланмак ишики нисбат этдинг,
Бизга ўз ишингни тухмат этдинг.

Ким, Ибни Салом этиб хаёлинг,

Балким тамаъ айлабон висолинг.

Кўнглини, атонг қилиб тарози,
Бўлмиш не ул истаганга рози.

Сен рози эрур, эмасни билмон,
Билмас нима тухматини қилмон.

Ҳай, хай, не фасоналар бўлур бу,
Хориж не тароналар бўлур бу?

Гўё савдо йўлумни урди,
Ҳушумни жунун ели совурди.

Чун сўзда шуур эмас шиорим,
Йўқ ҳарза демакда ихтиёрим.

Девонамен, эй пари сифат хур,
Маъзурдур улки тутса маъзур.

Бўлдум чу сенинг ғамингда нобуд,
Нобудға нукта қанда мавжуд?

Йўқнинг неки сўз бўлур хитоби,
Тутмоқ керак они йўқ ҳисоби.

Йўқлуқ манга гар бўлубтурур йўл,
Сен бор бўлу бу йўққа ёр ўл.

Иқбол ила бахт ёринг ўлсун,
Жонлар нақди нисоринг ўлсун».

Мактуб ўқуғунча шўхи марғуб,
Кўп топти шикан нечукки мактуб.

Ҳар бир сўзи ичра фикр этиб кеч,
Кўп урди ўзига номадек печ.

Инсофға чунки дахл берди,
Ўз сўзларининг жавоби эрди.

Ўз номасидин бўлуб мушавваш,

Бу нома замирини қилиб хуш.

Таъвиз этиб ул саводи мавзун,
Онинг битигин нечукки Мажнун⁸.

Эй қосиди номабар хабар не,
Дегил санга равшан ўлса ҳарне.

Бир сўз била дардима даво бер,
Номанг бор эса, чиқор манга бер!

XXVIII

Мажнуннинг атоси девбоддек дашт атрофиға эврулуб ўз девона
ниҳодин саргашталиқда топмоғи ва жунун дашти қароқчилари ҳардам
анинг хуши корвони хайлин савдо сипоҳиға асир этгондин ғариб ҳолат
мулоҳаза қилғони ва насойиҳ хуш доруси била ани лаҳзаи ўзига
келтурғони ва ўзи била уйига еткурғони¹

Бу номани улки қилди марқум,
Афсонани бўйла этти маълум

Ким, телбаи бенаво атоси,
Юз ғуссаға мубтало аноси.

Чун муддати ўғлидин эди фард,
Кўнглини жароҳат айлабон дард.

Ғолиб бўлуб анга иштиёқи,
Сахро сори тушти иттифоқи

Ким, топса фиғону зор қилғай
Шоядки ичига кор қилғай.

Афғониға мулҳақ айлабон панд,
Шояд ани айлағай забонбанд².

Юз нуктага тилни қойил этгай,
Шояд ани уйга мойил этгай.

Рухин қилиб ул умед тоза,
Ҳар сори сураг эди жамоза³.

Чун неча кун ул талабда чопти,
Охир ани бир бузуғда топти.

Хушроқ бузуғ анга хонумондин,
Лекин ўзи кўп бузуғроқ ондин.

Ошуфталиғи гумондин ортуғ,
Не келса гумонға ондин ортуғ.

Гаҳи тутуб ўлтурур эди мўр,
Гаҳ туфроқ ила ясар эди гўр.

Гаҳ шуғли кесак тошурга таъжил,
Ясар эди ул кесак била мил 4.

Гаҳ сочар эди бошиға туфроғ,
Гаҳ тиш била олур эди тирноғ.

Гаҳ томға қўпуб минар эди чуст,
Ҳар сори аёғларин этиб руст.

Чимдир эди энгларини ҳар дам,
Чайнар эди энгларини ҳар дам 5.

Гаҳ чўғз била навода ҳамдард,
Гаҳ бум юзидин оригиб гард.

Ҳам чўғз кўнуб кўлида густох,
Ҳам бум бошиға суртубон шох.

Том узра не хатки чекса ногоҳ,
Ул хат келиб ихтиёрсиз «ох».

Бошиғаки урди захм гардун,
Боши тукидин ададда афзун.

Қонлиғ кўзида тикан била чўп,
Киприкларидин ҳисоб аро кўп.

Кўргач атоси бу навъ ҳолот,

Ҳайрат ани қилди ўрнида мот.

Дедик: «Недин, мисол экин бу,
Субҳоналлоҳ, не ҳол экин бу?»

Ким кўрди бу навъ одамизод,
Ким, бермагай ўйла одами ёд».

Ҳар нечаки саъб эди бу сурат,
Гом урди анинг сори зарурат.

Кўргач атосин канора тутти,
Гўё атолиғ ҳақин унутти.

Йиғлаб атоси яқо қилиб чок,
Бунёд этти ҳазину ғамнок:

«Кей юз яралиғ боғирға пора,
Мендин нега айладинг канора».

Мажнун атоси эканни билди,
Оҳ урдию олиға йиқилди.

Бошин кўтариб қучуб атоси,
Жонин тилаб айламак фидоси.

Чирмаштилар ўйла чусту маҳкам,
Бир жинс ики ҳарф ўлса мудғам.

Бир лаҳза йиғидин эрди ошуб,
Ҳижрон ачиғидин эрди ошуб.

Ошублари чу топти таскин,
Бунёд этиб ул заифи мискин

Дедиким: «Аё рамида фарзанд!
Пайванд боғирға, балки парканд.

Кўксум ярасини сўкма мунча,
Бағримни қонини тўкма мунча.

Сенинг танинг ўлса ёра ғамдин,

Менинг жигарим бўлур аламдин.

Бир дам жигаримга қилма ковиш,
Кўргилки не навъ этар таровиш.

Ул лаҳзаки йўқ эди нишонинг,
Қоним аро музмар эрди қонинг.

Айлаб тиларингни муддаолар,
Садқа берибу қилиб дуолар.

Оч тўйғазибон ялангни ёптим,
Ўлдум деганимда сени топдим.

Уч-тўрт ёшингга тегру пайваст,
Ғам қолмади бермаган манга даст.

Сен қатраи сутдин олғуча ком,
Юз қатраи қон қилиб мен ошом.

Айлаб тобонингни чун тикан реш,
Менинг жигаримга санчилиб неш.

То илму-адабни ком қилдинг,
Мактаб тарафи хиром қилдинг.

Ғофил бўлмай ишингда ғамдин,
Борур-келурунда бир қадамдин

Ким, фазлу-камол ёринг ўлғай,
Илму-хунар ихтиёринг ўлғай,

Қилғонда таним раҳил ёдин,
Етса манга чархи бевафодин.

Ул ишки ато-аномға етти,
Бир, бир андоқки барча кетти 6.

Сен бўлғасен ул замон қошимда,
Ғаҳи оёғимда, гаҳ бошимда.

Рух этган ила танимни махжур,
Чун шамъи хаётим ўлса бенур.

Ришта киби печу тобииг ўлғай,
Парвонадек изтиробинг ўлғай.

Сен умрға бўлғасен василам,
Сендин ёруғай яна қабилам.

Гар нуридан ўлса шамъ махжур,
Машъал солғай қабилаға нур.

Гум бўлмағай эл ичинда отим,
Бегонаға қолмағай жиҳотим.

Йиққон неки махзани ҳисори.
Бўлғай нақдим кўлунгда бори.

Ел ҳужлама солмағай гузар тез.
Кимса ҳашамим сори назар тез.

Рухум бўлубон халаф била шод,
Қолғай борин қавму хайлим обод.

Эмдики бу иш қошимға келди,
Ҳарнеки дедим бошимға келди.

Субҳимға етишти шоми меҳнат,
Шомимга юз урди субҳи рихлат.

Тўш-тўшдин ичимга кўйди юз ғам,
Бу бир ғаму сендин ўлди юз ғам.

Шамъимғаки зулмат ўлди ходис,
Оҳинг бўлуб ўчмагига боис.

Жон қуши тилаб учарни ҳар дам,
Фарёдинг анга яна бериб рам.

Ишқ ичра тушарга жони зоринг,
Билдукки йўқ эрди ихтиёринг.

Ҳар амрки бўлса ғояти бор,
Ҳар маҳлаканинг ниҳояти бор.

Ишқ аҳли жаҳонда кўрмадукму?
Бу води аро югурмадукму?

Бўлмоқ бу сифат бир ишда мағлуб,
Аҳли хирад олида эмас хўб.

Ўт ичраки тушти бенавойи,
Чикти агар урди дасту пойи.

Толпинса чиқар ғарик юмкин,
Толпинмаса ўлмойин не мумкин.

Сен ҳам бу балода қолма мундоқ,
Бир йўли ўзунгни солма мундоқ.

Тушса қадаҳи биллур аро мўр,
Тадбир керак чиқорға йўқ зўр.

Ҳар дардқи ҳақ кишига берди,
Ҳам ҳақдин анинг давоси эрди.

Ҳаққим санга солди бу балони,
Ожиз эмас этгали давони.

Бу дағдағадин канора иста,
Ҳар фикр ила ўлса чора иста.

Бир йўли агар гумон эмастур,
Тадриж ила ҳам ёмон эмастур.

Тадриж ила тифл ўлур хирадманд,
Сокинлик ила қамиш бўлур қанд⁷.

Юз йил киши умр агар тилар бил
Ким, сабр керакдур анга юз йил,

Ким этса манора учи воя
Бирдур чиқару тушарда поя.

Чикмоқлиғида агар керак махл,
Лекин тушари базе эрур сахл.

Сен доғи бу ергаким етибсен,
Тадриж ила йўлни қатъ этибсен⁸.

Ёнмоққа ҳам ўлдунг эрса мойил,
Келганчадурур йўлунгда манзил.

Ён эмдики рахна баста эрмас,
Мундоқ сафаринг хужаста эрмас.

Мен бўйла ҳазину зор сенсиз.
Онанг дағи беқарор сенсиз.

Оқшомдин тонгға жони маҳзун,
Тонгдин оқшомға ашки гулгун.

«Ўғлум» деру ул сифат чекар вой
Ким, чарх ўқининг қадин қилур ёй.

«Бўтам» дебон айлар ул сифат печ
Ким, қолмас руҳидин асар ҳеч.

Йиғлаб урар ўйла тош уза бош
Ким, қолур аламда бошидин тош.

Бу ўт чу димоғин этти маҳрур,
Оқ сочи сочар юзига кофур.

Билмиш чекарингни кўҳи андух,
Андуҳи бўлубдур ўйлаким кўҳ.

Туфроққа йиқилмоғинг чу билмиш,
Туфроқ уза ул дағи йиқилмиш.

Сенсиз эрур ўйла дарду ғамлик
Ким, қолмишдур бир-икки дамлик.

Мен бўйлаву ул заиф бўйла,
Кел иккаламизга чора айла!

Уммеди җаётимиз кетибдур,
Оханги раҳилимиз етибдур.

Бегонани уй сори ёвутма,
Ўрнунгки қизикдурур совутма.

Биз икки сенинг ғамингдин ўлсак,
Сен ўлмай мотамингдин ўлсак.

Бу ишта ҳақ айласа хитобинг,
Фикр этки, не бўлғуси жавобинг?»

Сурди чу атоси бўйла афсун,
Йиғлаб оёғиға тушти Мажнун.

Кирпик била чун йўлин супурди,
Посухда бу навъ нукта сурди: 9

«Кей хайлинг эшиги қиблагоҳим,
Дардинг ўтини ёрутқай оҳим.

Ҳар чораки сен қилиб тахайюл,
Кўнглум ўти хирманин қилиб кул,

Ҳар сабрки сен топиб ниҳони,
Ашким сели оқизиб они.

Бу неча такаллумики сурдунг,
Куйган кўнгул ўтиға су урдунг.

Йўқ, йўқки кўярға доғ уза доғ,
Ўт ёқдингу куйдунг устига ёғ.

Нутқунг неки айлади рақамзад,
Айтурға жавоб йўқ манга ҳад.

Ҳукмунг манга орзуйи жондур.
Бошимға бу ҳукм ҳам равондур.

Олингда не сўз де олғамен чўқ,
Гар бўлса жавобим ул дағи йўқ.

Лекин санга бу эмас ниҳони
Ким, бўйла қазойи осмоний,

Ким тори ўлуб бу нотавонға,
Расво қилди бори жаҳонға.

Бу навъ бало бўлурға жори,
Бўлмас кишининг ўз ихтиёри.

Ишқ ўтики бир шарора ондин,
Тўфон кўпорур бори жаҳондин.

Юз шуълани масканимға урди,
Минг барқни хирманимға урди.

Хирман сари тушса бир шарора,
Куймакдин эмастур анга чора.

Минг барқ тушурса ишқи бебок,
Нетгай анинг ўтрисида хошок.

Не буйруғунг ўлса сўз демасмен,
Мажнун мену лек Қайс эмасмен.

Сарвики сен айладинг тааммул,
Хас бўлдию хас бу дам эрур кул.

Бу кулга магарки гирдбоди,
Бергай яна сарвдек саводи.

Етгандаки айладинг назора,
Кўрдунгки мени сияҳситора.

Йўқ майли сукуну азми рафтор,
Не меҳнат аро эдим гирифтор.

Қочмоқлиғим эрди тонимасдин,
Балким тониригға арзимасдин.

Дад ҳар сори кетса кетмак ўлмас,
Насносни одам этмак ўлмас**10**.

Бўлмоғлиғ итинг эрур муродим,
Йўқ итча ўзумга эътимодим.

Ит кимсага бевафолиғ этмас,
Бошин олиб ўзга сори кетмас.

Мен иясига узр қўлғон итмен,
Бу даштда телба бўлғон итмен.

Мумкин эса телба ит ойилмоқ.
Ёхуд анга эътимод қилмоқ.

Сен доғи мени хирад ниҳод эт,
Ҳар иштаки қилсам эътимод эт.

Узрумни қошингда қўлдум охир,
Ҳар ишта маоф бўлдум охир»,

Чун этти узрининг тамомин,
Тез урди жамоза сори гомин.

Ешти расани жиҳозидан чувт,
Ўз бўйниға боғлади ани руст 11.

Топшурди расан бошин атоға,
Деди: «Не десанг бу мубталоға,

Итмен илигингда бўйни боғлиқ»,
Деб қилди ўзини тўрт аёғлик.

Ешти ато бўйнидин расанни,
Азм этти ҳаво қилиб ватанни.

То тутти жунун йўлин Навойи
Ким, бўлди ватанға раҳнамойи.

Мажнундек атоси доғи йўктур,
Масканға ҳавоси доғи йўктур.

XXIX

Навфалнинг Мажнун қабиласи меҳмонлиғидин уйига борғоч, Мажнун атосига мизбонлик қилғони ва пайванд риштаси ораларида маҳкам бўлуб, меҳмон уйига келгунча Мажнун биёбонга азм қилиб, Лайли шубониға йўлуққони ва шубон итидек лоба қилиб, шубон ани қўйлар аросида яшурғони ва Лайлини кўргач қурбон қўйи била Хўтан жайранининг йиқилмоғи ва ҳар қайсини бир васила била ўз қабилалариға элтмоқлари¹

Сўз ноқасининг раҳилкўши,
Бу навъ чекар ҳуди хуруши².

Ким, чун ҳашамиға келди Мажнун
Шод ўлди аларки эрди махзун.

Ҳам қўйди атоси нотавонлик,
Ҳам бўлди аноси тоза жонлик

Кийдурдилар анга хаззу дебо,
Хилъатлари барча чусту зебо.

Ҳар сори етишти бу ҳикоят
Ким, «Хуш анга айламиш сироят».

Эл кўнглида бу хаёл пишти,
Навфалға дағи хабар етишти.

Ул худ еб анинг ғамин ҳамиша,
Зикрин қилиб эрди вирду пеша.

Кўнглига хаёлидин тафаккур,
Жониға висолидин таҳайюр.

Бу сўзни эшитгач ўлди хушдил,
Бориб кўрарига бўлди мойил.

Отландию сурди ул тараф от,
Мажнун эли ҳам хабар топиб бот.

Соз айлаб асоси меҳмони,
Хушдиллик ила тушуруб они.

Мажнун била ул сипаҳбади чуст,

Юз меҳр била кучуштилар руст.

Оқшомғача комронлиғ айлаб,
Бу хайл анга мизбонлиғ айлаб.

Ул худ бўлубон бу ишга хушҳол,
Мажнун ўз ишига қолибон лол.

Чун навфали меҳр юз ёшурди,
Мажнуни фалак ёшин ошурди³.

Раҳ тўша кулича ёйди кавкаб,
Навфал дағи йўлға солди маркаб⁴.

Борур эди барча йўл аро шод,
Мажнун қолибон уй ичра ношод.

Лекин атосиға юзланиб ком
Ким, Навфал анинг сори қўюб гом.

Ҳам айлади шоду хуррам они,
Ҳам хайл ичида мукаррам они.

Кўнглига тушуб бу сўзки Навфал,
Мажнунни чу кўрмиш эрди аввал.

Лайли эли бирла ҳарб этиб биг.
Ким, чекти анинг иши учун тиг.

Мажнун ғамини чу ер экандур,
Пайванд сўзин дағи дегандур⁵.

Шак йўкки эрур бу ишга мойил
Ким, қилди бизинг ҳашамни манзил.

Йўқса Мажнунға йўқтур ул йўл
Ким, келгай ани кўрар учун ул.

Эмди будурур адаб манга ҳам
Ким, хай элини қилиб фароҳам.

Онинг сари хизмат этгабиз фош
Ким, бўлғай анинг ишига подош⁶.

Топсақ яна лутф ила мадоро,

Ул сўзни ҳам этсак ошкоро.

Рози эса бахтдин қувонсоқ,
Йўқ деса қабила сори ёнсоқ.

Истатти ҳашам улуғларин бот,
Арз этти аларға бу мақолот.

Борисиға дилпазир тушти,
Қилмоқлиғи ногузир тушти.

Мажнун иши чунки эрди матлуб,
Онинг борури кўрунмади хўб.

Ҳарнеки керак қилиб муҳайё,
Ёрим кеча ўйлаким сурайё.

Жамъ ўлубон айлабон бу тадбир,
Қилдилар ўшул гуруҳи шабгир.

Бу гом аро юз фасона бошлаб,
Ҳар бирки туганди ёна бошлаб.

Борур эдилар дебон бу сўзни,
Бу сўз била хушдил айлаб ўзни.

То даштни онча қилдилар тан
Ким, Навфал униға қўйдилар пай.

Ул ҳам қилиб улча шарти икром,
Манзилда бериб аларға ором.

Қилди тарабу нишот онча,
Ул хайл ила инбисот онча.

Ким бори кўруб маҳални қобил,
Бўлдилар ўшул ғаразға қойил.

Навфалга ғараз чу бўлди масмуъ,
Кўнглига бу нукта келди матбуъ.

Дедики: «Бу сўз дейилмиш эрди,
Мажнунға бу ғам ейилмиш эрди.

Қилдим чу қабул анга рақамзад,

Эмди дағи қилмоғумдурур рад.

Сиз эмди қўюнг ҳашам сори гом,
Мен сур ишини қилай саранжом⁷.

Сизга дағи улча дастрасдур,
Ортуқ манга орзу эмасдур.

Соз айлаб этинг буён азимат
Ким, фурсат эрур базе ғанимат.

То ўйлаки бўлса шарт пайванд,
Мажнунни қилай ўзумга фарзанд».

Миоди никоҳ топти таъйин,
Ул хайлға ёнмоқ ўлди ойин.

Шод уй сари бўлдилар равона,
Билмайки не феъл этиб замона.

Ул тунки аларға қолмай ором,
Навфал сари урмиш эрдилар гом.

Мажнунки уй ичра қолди дилтанг,
Кўздин тўкар эрди ашки гулранг.

Чун қўймади ҳажр ўти қарорин,
Ишқ илгидин олди ихтиёрин.

Ишқ ўти чекиб забона чиқти,
Уйдин яна бехудона чиқти.

Дашт узра югурди бесару пой,
Гаҳ тортиб ҳую, гаҳ чекиб вой.

Ёй эрди қаддию, новак оҳи,
Гардунни қилиб нишоногоҳи.

Бу — ёйиға чун қурар эди ўқ,
Гардун кўзига урар эди ўқ.

Ойини ҳаволаниб таку дав⁸,
Ул навъки меҳри осмонрав.

Элтур эди ёр меҳри они,

Бош урғуча мехри осмони.

Чун жадйин соғди чарх золи,
Сут катраларин оритти холи.

Ул сут била санъат айлабон зол,
Кўргузди панир курси филхол⁹.

Олиға етишти бир сурук қўй,
Чўпони кўрунди ошнорўй.

Мажнунни дағи шубон чу кўрди.
Ахволини лутф бирла сўрди,

Мажнун деди: «Эй юзи хумоюн,
Қайда сени кўрмиш эрди Мажнун

Ким, талъатнинг ошно кўрунди,
Дардиға сўзунг даво кўрунди.

Сен ҳам анга айладинг навозиш,
Ул доғи навозишингға нозиш».

Чўпон кўюбон аёғиға бош,
Бу навъ такаллум айлади фош

Ким, «Менким ишим эрур шубонлиқ,
Қўй бирла кўзиға мехрибонлиқ.

Тилсиз гала ҳамзабонидурмен,
Лайли қўйининг шубонидурмен.

Сени кўруб эрдим ул ҳашамда,
Мактабда сабақ ўқур аламда.

Ишқинг аламин дағи билурмен.
Ҳар чора қилай десам қилурмен».

Мажнун тобониға қўйди бошин,
Наъл этти ўтуклариға қошин.

Дедики: «Аё дамнинг равонбахш,
Нутқунг ўлган танимға жонбахш,

Исодек ўлукни тиргузурсен.

Хуш муъжизадурки кўргузурсен.

Йўқ, йўқки, шубонлик ичра Мусо,
Илгнингда асо ҳам аждаросо.

Мусо неки, Хизри**10** роҳим ўлдунг,
Ғам зулматида паноҳим ўлдунг.

Еткур манга оби зиндағони,
Яъники кўрай йироқдин они

Ким, ҳажрида хаста жон мен асру,
Раҳм айлаки нотавон мен асру.

Чўпон деди: «Эй хужаста соҳиб,
Оқшомғача бўл манга мусоҳиб.

Чора тарафи назора айлай,
Бир навъ ишингга чора айлай».

Мажнун чекибон дуосиға тил,
Бўлди анга ул кун ўйлаким йил,

Мағриб сари меҳр айлагач рўй,
Сурди чўпон ҳашам сари қўй.

Бир қўй терисин чиқорди филҳол,
Мажнунға дедики: «Эгнингга сол.

Қўйдек бу терини хилъат айла,
Бошдин аёғингга кисват айла.

Қаддингни ғанам**11** ичинда ҳам қил,
Ошиқ эсанг они муғтанам бил.

Ким, келгусидур бути паричеҳр,
Андоқки ҳамал фазосиға меҳр.

Қизлар била ўйнаю талошо,
Қўй соғмоғин этғали тамошо

Етганда бошингга сен билурсен,
Не навъ назораким қилурсен».

Мажнун ёпиниб терини маҳкам,

Кўйлар аро айлабон қадин хам.

Борур эди тўрт аёғланиб тез,
То қилди замона фитнаангез.

Кўйлар чу қабилаға ёвушти,
Қизларға хиром жўши тушти.

Анжум киби чиқтилар шитобон,
Лайли ул арода моҳитобон.

Чун ишқ аро кўп бўлуб малоли,
Ошуфтаву тийра зулфу холи.

Ҳижрон ўтидин узорида тоб,
Гулбарги сиришк бирла сероб.

Гисуки бўлуб йўлиға жоруб,
Оламға сочиб ғубору ошуб.

Фитнаки кўзига сурма тортиб,
Жон нақдин олурға кўз қарортиб.

Мужгоники қатл айлаб оҳанг,
Юз шуъласи дудидин тутуб ранг.

Ўтлуғ юзиким бўлуб дилафрўз.
Мажнункушу балки нуктадон сўз.

Бу навъ жамол ила етишти
Юз ғанжу далол 12 ила етишти.

Мажнунға кўрунғач ул паризод,
Ойини ҳаёти бўлди барбод.

Бир оҳи фалак шигоф чекти
Ким, кўкни анга ғилоф чекти.

Кўй ичра йиқилди зору бедил.
Кўйдекки қилурлар они бисмил.

Ул нолаки чекти бемадоро,
Кўйларға рам ўлди ошкоро.

Бўтрашти чу ҳар бириси бир ён,
Қолди орада ғариб гирён.

Лайли ичин ўртаб ўтлуғ охи,
Келди билайн дебон камоҳи.

Бокса ётур эрди ер уза пўст,
Ул пўст аро ниҳон бўлуб дўст.

Баским ғам ўти танин қарортиб,
Ул мушк ўзига нофа тортиб.

Мушкин кўрунуб тани низори,
Лайли сочининг нечукки тори.

Гулрухға чу бўлди қисса маълум,
Оҳ урдию ҳуши бўлди маъдум.

Ер узра йиқилди сарвқад хур,
Туфроқ уза тушти гўйиё нур.

Ишқ ичра тани низор бирла,
Ҳамхобалиғ этти ёр бирла.

Ошиқки эрур ишида содиқ,
Маъшук бўлур бошида ошиқ.

Қизлар бўлубон ул ишдин огоҳ
Ким, бўйла йиқилди икки дилхоҳ.

Гулрухни кўтардилар ҳам улдам,
Васл ўлмай аларға хушсиз ҳам.

Азм айлаб ўкуш фасона бирла,
Ул амрда юз баҳона бирла.

Саҳрода қолиб ғарибу бехеш,
Ҳайратда шубони чораандеш

Ким, топса хабар қабила аҳли,
Бирдам йўқ анга ҳаёт маҳли.

Мундоқда ики жамозалиқ тез,
Еттилар этиб жамозалар хез 13.

Бу ҳолат ичинда топқоч они,
Бир ноқа¹⁴ чўкурдилар равонн.

Ноқа уза они қўйдилар чувт.
Илгин аёғини тонгдилар руст.

Воқиф бўлмай қабилада эл,
Азм ўлди аларга ўйлаким ел.

Мундоқ деди ровийи фасона
Ким, келгач атоси уйга ёна.

Билдики кетибдур ул ҳамул шом,
Кўп йиғлади уйда тутмай ором.

Йиғлай-йиғлай изин иришти,
Ул ерда етиштиким етишти.

Боғлаб тева узра чунки топиб,
Келтурди уйига тегру чопиб,

Еткургунча ҳашамға они,
Юз қатла лабиға етти жони.

Чун етти қабилаға ёбондин.
Ёд этмади қўй била шубондин.

Эй водийи Айман¹⁵ ичра қўйчи,
Итмен санга ўз қошингда қўйчи!

Шуғлунг била бошладим йўлумни
Тут лутф ила сен дағи қўлумни.

XXX

Мажнун атоси ўғлини кўп насихатлар била Навфал ҳашамиға олиб
борғони ва Навфал сур асбобини сурур била чиқарғони ва тазвиж
риштаси ақди тузулғони ва ул гириҳ маҳкам бўлмасдин бурун узулғони
ва бир ошиқ маъшуқи васлидин ком топқони ва яна бир ошиқ
маъшуқи васлин тилай гом урғони¹

Машшотаки сўз дурини терди,
Бу бикрға бўйла жилва берди.

Ким, уйга чу келди зор шайдо,
Мағзи аро бўлди хуш пайдо.

Йиғлаб атоси қилиб шикоят,
Этиб яна панди бениҳоят.

Ул сўз демайин малолатидин,
Боқмай атоға хижолатидин.

Фаҳм ўлғоч атосининг малоли,
Туфроғ этиб ани инфиоли.

Юз ерга кўюб тутуб кулоғин.
Кўп ўпти атосининг аёғин.

Дедики: «Кечур гуноҳим охир
Ким лутфунг эрур паноҳим охир?»

Кўргач ато ажз эътирофи,
Деди: «Бу ишинггадур талофи².

Қилғон боридин ружуъ қилсанг,
Не ишга десам шуруъ қилсанг.

Мендин тиласанг ризо қабул эт.
Не шаръ этар иқтизо қабул эт».

Мажнунки футувват аҳли эрди,
Иҳсону мурувват аҳли эрди.

Хуш ўлса димоғи ичра сокин,
Тарки адаб эрмас эрди мумкин.

Одоби ҳидоят аҳли янглиғ,
Ойини валоят аҳли янглиғ.

Андоқки тилаб худо ризосин,
Андин сўнг ато-ано ризосин.

Деди: «Санга ҳарнеким ризодур,
Қилмоғлиғ ани манга сазодур.

Хукм этки не навъ этай шиорим,
Этмакда ани не ихтиёрим?»

Бўлди атоси бу нуктадин шод,
Навфал ишидин сўз этти бунёд.

Ким, Навфалким Арабдадур тоқ,
Йўқ, йўқ, не Арабки, тоқи офоқ.

Кўп бўлди сенинг учун аламсанж,
Кўнглига ишингда етти кўп ранж.

Чунким йўқ эди азалда тақдир.
Топмади ишинг бутарга тадбир.

Эмгаклари бўйнунга эрур қарз,
Узрин кўлмоқ санга эрур фарз.

Эмди будурур анинг ризоси,
Ҳам хаста атонгнинг илтимоси.

Ким, зоҳир этиб тариқи пайванд,
Қилсоқ анга доғи сени фарзанд.

Бир ётлиғи бор эмиш париваш,
Боштин-аёғи латифу дилкаш.

Иффат ҳарамида ул жамила,
Савдосида зор юз қабила.

Васлин тилар элга худ адад йўқ,
Айтурға анга валеқ ҳад йўқ.

Бу иш биладур манга мубоҳот,
Таъхирда келди бийми офот.

Мендин тиласанг ризо, ризо бер,
Бу қисса ризосини манга бер!»

Мажнун тилин андоқ айлади банд
Ким, бўлди ризоси бирла хурсанд.

Хушвақт ўлубон қўпуб тарабнок,
Индатти қабила аҳлини пок.

Ҳарнеки керак ул иш яроғи,
Омода қилиб зиёда доғи.

Мажнунни ясаб либос бирла,
Тун-кун киби кишу ос бирла³.

Ҳеч иш била фавт қилмай авқот,
Навфал сори азм қилдилар бот.

Ул ҳам чу эшитти можарони.
Жамъ айлади хешу ақрабони.

Жашн анжуманин⁴ азим қурди.
Ул хайлни базм аро тушурди.

Ойини тарабға қўйдилар юз,
Ичку эди неча кеча-кундуз.

Чун бўлди тараб ишига анжом,
Бирдам кўтарилди базмдин жом.

Кўп зийнату зеб этиб иковни,
Гулчеҳра келин била куёвни.

Қизни асраб ҳижоб ичинда,
Ойдек тўқуз ниқоб ичинда.

Базм ичра куёвга қўйдуруб гом,
Бердилар эл ўртасида ором.

Ўлтурди хатиби Ийси иъжоз⁵,
Ҳақ ҳамду саносин айлаб оғоз.

Ой бирла куёшни айлади ақд,
Боши уза сочтилар баче нақд.

Чун меҳр келин киби ёшунди,
Тун ерга куёв киби юкунди.

Гардун кўрубон бу иш мувофиқ,
Келтурди тўқуз табақда сочиқ.

Ул уйгаки урмиш эрдилар тахт,
Тахт устида солмиш эрдилар рахт.

Бошладилар ул, икковни хандон,
Йўқ кулгу вале аларға чандон.

Мажнунни қарин қилиб париға,
Топшурдилар ойни Муштариға.

Уй гирдин элни сурди Навфал
Ким, қолмади анда элга мадхал.

Ул теграда жамъ ё жариди,
Алқисса йўқ эрди офарида^б.

Бир пос чу тундин ўтти ул хайл,
Тўшлуқ-тўши қилди уйқуға майл.

Навфал йироқ ўлтуруб ичиб мул,
Ҳардам қилур эрди бир тахайюл.

Савдоси бу йўлга тутти они
Ким, уй ёниға келиб ниҳони.

Секин қилиб уй кийзини пора,
Ул фуржадин айлади назора.

Кўрди еридин қизинки қўпти.
Мажнун қошиға келиб ер ўпти.

Бунёд эттики: «Эй ягона,
Ишқ ичра ягонаи замона.

Ҳам меҳри сафо юзунгда толиъ,
Ҳам нури вафо энгингда ломиъ,

Бу нукта эрур қошимда равшан,
Эл олида ҳам эрур муайян.

Ким, Лайли ишида нотавонсен,
Ишқида жаҳонға дostonсен.

Кўнглунгдур анинг ғамида маҳкам
Ким, ишқи эрур санга мусаллам,

Кўнглунг ўтидин совутмоғунгдур,
Ул борида ёр тутмоғунгдур.

Иккимиз атосининг ризоси,

Солмиш санга бу иш ибтилози.

Чун кишвари ишқнинг шахисен,
Ишқ аҳли ўтининг оғаҳисен.

Бордур манга доғи дардманди,
Ишқим расаниға пойбанди.

Дардим ўти ичра тоби онинг,
Мен доғи келиб хароби онинг.

Лекин икимиз ўти ниҳони,
Не мени улус билиб, не они.

Фикр айлаки ул асири маҳжур,
Фаҳм этса сенинг била манга сур.

Бу кеча анинг не ҳоли бўлғай?
Умри кунининг заволи бўлғай!

Сирримни санга чу айладим фош,
Сендин манга будур эмди подош.

Ким, рози бўлуб ғароматимға **7**,
Бўйнуни кўюб маломатимға.

Қилмай мени эл аро фазиҳат **8**,
Қўпсанг дағи айласанг азимат.

Ҳар кимгаки бу фасона етса,
Ул хайл сени маломат этса,

Мен бўлмасам эл аро муотаб,
Қилсанг сен ўзунгни-ўқ мухотаб **9**.

Бу навъ мурувват ўлса сендин,
Изхори футувват ўлса сендин.

Уммедим эрурки кодири пок,
Лайлиники келди нодири пок.

Ўз ҳифзи аро зимонда тутғай,
Ҳар маҳлакадин амонда тутғай.

Ҳам ҳажрида олмағай шикибинг,
Ҳам васлини айлағай насибинг».

Мажнунға етиб бу сўздин озор,
Ул хаста ишига йиғлади зор.

Дедиким: «Аё рамида пайванд!
Бўл ишқу мухаббатингға хурсанд.

Ёрингға вафо шиоринг ўлсун
Ким, тенгри ҳамиша ёринг ўлсун.

Мен худ тушубон ичимга андуҳ
Қилғум эди азми водию кўҳ.

Кўнглунгни қилур учун риоят,
Ошуфта замир эдим бағоят.

Бу лутфки сендин ўлди зоҳир,
Узрунгни нечук қўлай мен охир.

Кетмаккаки жазм ниятим бор,
Кетсам санга худ не миннатим бор.

Мен худ кетар эрдим ушбу соат
Бердинг сафаримға иститоат.

Миннат санга йук, ўзумга қўйдум.
Жон бирла ики кўзумга қўйдум»,—

Деб қўпти анга дуолар айлаб,
Мундоқ караму атолар айлаб.

Соз этти оғолиғу сингиллик,
Кўп истади синглидин бихиллик.

Чикти дағи азми пўя этти.
Ғам бодиясиға кирди кетди.

Навфал кўрубон бу турфа ҳолат,
Қиз бирла куёв аро мақолат.

Қўпти доғи уйда тебради данг,
Май ичра киши еган киби банг.

Кўрган неки ёд этиб уёлиб.
Не асрай олиб, не айта олиб.

Уйнинг яна сори қаҳру кинда,
Қиз ошиқи бор эмиш каминда.

Илги аро дашнаи **10** тутуб тез
Ким, бўлса ул икки ишратангез.

Ул иккини ҳам ҳалок қилғай,
Ўз кўксини доғи чок қилғай.

Пок эрди чу ишқи ичра ул зор,
Ишқ айлади анга ўтқи гулзор,

Мажнунга тутуб ўзини таслим,
Кўп топқи тариқи ишқ таълим.

Туфроғиға суртубон жабинлар,
Тавриға деди кўп офаринлар.

Ҳам дилбаридин топиб нишона,
Ойини вафода ғойибона.

Бехуд қилибон бу ҳолат они,
Ул меҳру муҳаббати ниҳони.

Чун шавқида тоқати бўлуб тоқ,
Уй ичра кириб ҳариф муштоқ.

Ер устида айлади танин паст,
Туфроққа жонни қилди ҳамдаст.

Маъшук чу кўрди нотавонин,
Юз саъй ила асради фиғонин.

Меҳр ила бошиға соя солди,
Бошини кўтарди кўнглин олди.

Йилларки бу ишқ арода эрди,
Кундин-кунга зиёда эрди.

Бермайдур эди иковга пайваст,
Бу тунгича васл давлати даст.

Бир-бирига мехр этиб падидор
Бўлдилар иковла масти дидор.

Жуз нафс муродиким йўқ эрди,
Ўзга бори кам даст берди.

Тонг отғуча гунгу лол эдилар,
Сармасти майи висол эдилар.

Чун тонг қуши нола ёд қилди
Ошиқ дағи хайрбод қилди.

Бош олдию кетти васлдин шод,
Маъшуқаси қолди ғамдин озод.

Чун субҳ арусининг юзида,
Кўргузди сапида дам сапида.

Машшотаи чарх тутти ўтру,
Кун чашмасидин юзига кўзгу¹¹.

Сур эли юз урди бомдодон,
Қиз бирла куёв қошиға шодон.

Ул уйда бири эди, иков йўқ,
Қиз ёлғуз эди, вале куёв йўқ.

Тўлди яна ғамдин ул арози,
Мажнун эли худ ўлумга рози.

Навфал билибонки недур аҳвол,
Айтурға вале тили бўлуб лол.

Мажнун элига базе кўлуб узр,
Айтур сўзи сарбасар бўлуб узр

Ким, «Тенгридин эрди бўйла тақдир,
Неким тақдир эрур, не тадбир¹²».

Не сиздин ўлуб бу иш, не биздин,
Балким не ўғулдину не қиздин.

Тақдирдин эрди бўйла ҳолат,
Шукр айлангу рафъ этинг малолат».

Бу узр ила барчани узотти,
Енди ўзию узолди ётти.

Ул навъ нухуфта ранжу темор,
Бистар уза жисмин этти бемор¹³.

Бемормен, эй табиби ҳозик,
Ташхисинг эмас вале мувофик,

Жонимни олур ғами ниҳоним,
Дафъ айлаву ё бағишла жоним.

XXXI

Фалак золи мушаъбидлигининг букаламунлуғи Мажнунни Навфал қизи
висолиға еткурмасдин бурун айир ғондек Лайлини доғи Ибн Салом
малолатидин саломат айириб ҳажр қаро тунида икки номуродни
муродға еткурғони ва бадансиз руҳни руҳсиз баданға кивурғони ва руҳ
била бадан васли муяссар бўлғоч тиғи фироқ
сурғони ва ул сув била бу висол ўтин ўчурғони¹

Килкики бу сафҳа қилди хориш,
Афсона бу навъ этар нигориш

Ким, ул неча кунки чархи пурфан
Ким, кўпроқ анга фиреб эрур фан.

Ҳазл этти не ҳазл, беҳаёлик,
Мажнунға буюрди кадхудолик².

Ҳам Ибни Салом иттифоқи,
Соз айлади уйланур яроқи.

Ҳарнеки керак қилиб мураттаб,
Лайли ҳашамиға сурди маркаб.

Чиктилар алар дағи топиб ком,
Бердилар анга уй ичра ором.

Хайлини дағи тушурдилар бот,
Базм ичра қадаҳ кетурдилар бот.

Ул навъки расм эрур зиёфат,
Айлаб анга доғи кўп изофат.

Айш айладилар неча туну кун
Ким, не куни мансиз эрди, не тун.

Чун бўлди маҳалки ақди тазвиж.
Бергай бу нишот ишига тарвиж³.

Бўлмиш эди соат ихтиёри,
Жамъ ўлди қабила аҳли бори.

Тил чекти хатиби ҳарзапайванд
Ақд ичра куёвни айлади банд.

Чун топти никоҳ иши саранжом,
Лайли ҳарамига урдилар гом

Ким, майл этибон туман жафога,
Бергайлар ул ойни аждаҳога.

Ёр илги чу илгига ёвушти,
Мискинга ғариб қисса тушти.

Табъи хафакондин эрди маълул,
Кўп бўлса эди кадаҳқа машғул,

Андоқ солур эрди жисмига ҳеч
Ким, келмас эди анга нафас ҳеч.

Ичти неча кун чу бемадоро,
Ул захмати бўлди ошкоро.

Ул навъки тарки ҳуш қилди,
Ўлган кишилар киби йиқилди.

Ул бўлди ҳаётидан чу маҳжур,
Мотамга мубаддал ўлди ул сур.

Ўлган соғиниб халойиқ они,
Бир уйга кюрдилар равони.

Ғавғо бўлди куёв бошиға
Ким, келмади эл келин қошиға.

Бечора келинни лол этиб фикр,
Товуси шикаста бол эгиб фикр.

Кўнгли аро эрди юз тафаккур,
Ул бордию келди минг таҳайюр.

Ўз қатлини айламиш эди биғ,
Пинҳон қилиб эрди захрлик тиғ.

Ким, хасм топар нафас анга ком,
Ўлтургай ўзини ком-ноком.

Ағёрдин ўзни ори этгай,
Ўз ёри вафоси бирла кетгай:

Тиғ ўзига ихтиёр қилди,
Хасми баданиға кор қилди.

Кўргузди бутун фалак нифоқи,
Кўп амри ғариб иттифоқи.

Бу эрди бирики ул ики фард
Ким, жонлари эрди дардпарвард.

Баҳри фалак урди ул сифат мавж
Ким, айлади икки фардни завж.

Ҳар бирни яна биров била жуфт,
Еткурмади ҳеч дур аро суфт⁴.

Бир буки бу навъ ики кудурат.
Бир кеча ичинда тутти сурат.

Ҳам ул кеча айрилиштилар бот,
Ўз бўлмайн ўлдилар яна ёт.

Гўёки мунажжими назарбин,
Бир эрдик соат этти таъйин.

Бу ишда мунажжим ар забундур,
Яъни «казабал-мунажжимун» дур⁵.

Алқисса куёв чу бўлди беҳол,
Заъф айлади пайкарини помол.

Мажмуъ эл онда эрди ул тун,
Кадбонуву золу бикру хотун⁶.

Лайли бўлуб ул балодин озод,
Топти ғамгин замирини шод.

Кўрдик қошида кимса йўқдур,
Эл барча куёв бошида ўқдур.

Кўнгли тўла эрди ҳужра холи,
Уй ёнида бир қум эрди олий.

Уйдин ташқари қўйди гомин,
Ул қум уза кўргузуб хиромин.

Тутмас эди лаҳза-лаҳза ором,
Секин-секин урар эди гом.

Ҳар лаҳза дер эрди шукри бори,
Борурда йўқ эрди ихтиёри.

То онча масофат айлади тай
Ким, қилса назар кўрунмагай ҳай.

Мажнун дағиким тутуб биёбон,
Бу сори келур эди шитобон.

Ул мунга, бу анга чун ёвушти,
Иккисига изтироб тушти.

Лайли танибон анинг навосин,
Навҳа аро назми жонфизосин.

Мажнунға етиб анинг насими,
Қолмай ичида фироқ бийми.

То бир-бирига етиштилар бот,
Ким кўрди висол бўйла, ҳайҳот?

Чун бир-бирисин таништилар жазм,
Рух этти бадан ҳаримиға азм.

Яъни бадан ўлди зору мажруҳ,
Маъшуқи ўшул бадан аро руҳ.

Рухи кудсий нузул қилди,
Хоки тан аро ҳулул қилди.

Икки гуҳар ўрни бўлди бир дурж,
Икки қуёш авжи бўлди бир бурж,

Бир соғар аро тушуб ики мул,
Бир ғунча аро бутуб ики хул.

Бир жисмда икки руҳ ўлуб гум,
Бир кўз аросида икки мардум.

Васл айлади иккиликни боқий,
Ваҳдат қадаҳини тутти соқий.

Бу бода бирини маст қилди,
Ул бирини майпараст қилди.

Йўқ, йўқки, икиси маст бўлди,
Ҳам икиси майпараст бўлди.

Бу турфаки гар ики эди от,
Топилмас эди бағайри бир зот.

Икки қадаҳи оби зиндағони
Қўшулса, ким айру англар они?

Бу қанд эдию ул зулол монанд,
Жазб айлади ул зулолни қанд.

Бу сув эди ул ҳубоб ҳосил,
Бир оҳ ила ўлди анга восил.

Бир лаҳза сипехр ўлуб мулойим,
Фитна кўзин этти кеча нойим.

Афлок вафоға бўлди боис,
Афлок уйидин чиқиб ҳаводис.

Амн ила замонаи мушаъбад,
Атрофиға даҳрнинг чекиб сад.

Ер эрди сипехру, давр ёвар,
Ақл айламайин бу ишни бовар.

Ҳарнеки ҳисоби офариниш,
Айлаб ул иковга васл хоҳиш⁷.

Ўргамчи шабоққа жулни тирмаб,
Тумшуғини ришта бирла чирмаб.

Хуффошки сайри давр топиб,
Оламға қаноти парда ёпиб.

Юзига тушуб бўри қулоғи,
Андин ёпилиб кўзи чароғи.

Ногаҳ уку чекмагай дебон ун,
Тумшуғи этиб кўзини чобун.

Кўйчи итин уйқу деви босиб,
Кўйлар юнги риштасидин осиб.

Макр ила саводи анбаролуд,
Дўлту тўшугига солибон дуд.

Осуда чарандаву паранда,
Уйқуда газандаву даранда.

Имдод аён қилиб табойиъ,
Бўлмасқа бу навъ васл зойиъ.

Не гард кўпуб, не ел равона,
Сув сокину чекмай ўт забона.

Ёпмоққа ҳаво мижози мойил,
Ўтнинг кураси юзига ҳойил.

Ҳам парда тироз ўт ҳарири,
Инмасга сипоҳи замҳарири.

Ул доғи фалак юзин тутуб пок,
Бир-бир юзини тўкқуз афлок.

Наҳсиятидин кечиб савобит,
Сайёр саодат ичра собит.

Ой курсида йўқ зиё нишони,
Ер анга куёш кўмочдони.

Тонг откуча юммайин кўзин тийр,
Айлар эди «ин якодуду» таҳрир.

Зухра не ўкуб, не чолибон чанг,
Парда аро кирмак айлаб оҳанг.

Кун шамъики ер тубига бориб,
Хилват кеча шамъни чиқориб.

Баҳром чекиб синон, солиб шўр.
Ким боқса ёмон кўз айлағай кўр.

Биржис кўл очубон дуоға,
Фурсат тилаб икки дилрабоға.

Наҳсийятидин Зухал юмуб чанг,
Тунга берур эрди юзидин ранг.

Тун қирға булғабон кўлини,
Берк айлар эди саҳар йўлини.

Совуқ нафасини урмайин субҳ.
Тун кулларини совурмайин субҳ.

Содикқа нафас урар ҳавас йўқ,
Козибга худ ул кеча нафас йўқ.

Тун дуди тутуб фалак хамини,
Тутмиш эди субҳлар дамини.

Йўқ элга ёруғ чароғи биниш,
Уйқу аро қолиб офариниш.

Ул икки нечукки бахти бедор,
Бўлуб бири-бирга масти дийдор

Йиллар бўлган фалак хилофи,
Бир кечада топибон талофи.

Чирмаштилар ўйлаким тану жон,
Ё сарви сиҳию ишқпечон.

Гоҳи бу ўпуб анинг аёқин,
Гоҳ ул ислаб мунунг сақоқин.

Бу гоҳ қилиб қўлини қуллоб.
Ул танға сочи киби уруб тоб.

Ул гоҳ тутуб мунунг қўлин туз,
Гаҳ суртубон анга кўз, гаҳи юз.

Бу гоҳ очар эди қулочин,
Чирмар эди қўлга ёр сочин.

Яъни анга ганжким ҳавасдур,
Чирмашса йилон ажаб эмасдур.

Ул гоҳ мунга аён қилиб дард,
Жўлида сочидин оритиб гард.

Яъни бу саводи ғам ғубори,
Беҳким манга нофаи тотори⁸.

Мажнун соғиниб ўзини Лайли,
Айлар эди нозу ишва майли.

Лайли ўзини соғинди Мажнун,
Шукр эттики, ёри эрди мақрун.

Ул бу бўлдию лек бу ул,
Топмади арида иккилик йўл.

Ҳар ишки ўтуб ҳалокликдин,
Айру эмас эрди покликдин.

Ишқ аҳли бу навъ ўлсалар пок,
Гар васл муаббад ўлса небок?

Ошиқки муроди ком бўлғай,
Ошиқлик анга ҳаром бўлғай.

Алқисса ул икки ёри дилбанд,
Чун бўлдилар ўйла васл пайванд.

Пайванди сипеҳрнинг узулди,
Оҳанги жафо яна тузулди.

Ёлғон куларига бўлди роғиб
Ким, қилди тулуъ субҳи козиб⁹.

Чун субҳ шарори тоғдин ошти,
Мажнун юрагига ўт тутошти.

Лайлидин ўлуб тараб гурезон,
Тонг шамъидек ўлди ашк резон.

Билдилар иковки чархи бемехр
Ўз меҳрига зоҳир этгуси чехр.

Юз узр ила қўпти сарви навҳез,
Наргисларин айлаб арғувон рез.

Шарҳ эттики фитнаи ҳаводис,
Оқшом не иш этмиш эрди ходис.

Яъни: «Тураримға юз жиҳатдур,
Борсам дағи айни маслаҳатдур».

Бағри ярасин бу доғи сўкти,
Баъзи кеча ўткан ишни тўкти.

Бир-бирларининг ўпуб аёғин,
Тоза қилибон фироқ доғин.

Девонаға қолди ғам туни дард,
Ўз буржиға чиқти моҳу шабгард.

Хуш давлат эрур висол шоми,
Очилмаса субҳи ҳажр доми.

Ул шом юз илча гар ҳавасдур,
Чун субҳ дам урди бир нафасдур.

XXXII

Мажнуннинг фироқ тоши кўксига урар учун Нажд тоғини² оромгоҳ
қилғони ва ул тоғда кўзидин тўккан бағир хунобаси била лолазор
очилғони ва ғазоли мушкбўйи ёдидин мушкин ғазоли била такаллум
тузғони ва насими мушкафшон била наво кўргузғони¹

Афсонасаройи дардпарвад,
Мундоқ деди бу фасонаи дард

Ким, ул кечаким ики дилором
Бир-бирининг васлидин олиб ком,

Дашт узра бириси қолди ёлғуз,
Кўйди бириси қабилаға юз.

Холи қолиб эрди хирғаҳи моҳ,
Солди ўзин анда моҳи хиргоҳ³.

Эл бўлмади ҳолидин хабардор,
Ким васлидин ўлди баҳрабардор.

Ул зумраи номурод ғофил
Ким, бўлди анга мурод ҳосил.

Чун субҳ куёвдек айлаб оро,
Жилва била бўлди ошкоро.

Танги нафас этти они асфар,
Ул ранг илаким гули муасфар⁴.

Соҳиб хафакон куёв кўз очти,
Бошидағи эл сари сўз очти.

Дедики кетурдилар амори,
Азм айлади ўз висоқи сори

Ким, заъфи қачонки бўлса зойил,
Бўлғай яна айлар ишга мойил.

Лайлики уй ичра тутти таскин,
Ҳажр андуҳидин кўп ўлди ғамгин.

Ёр иси топиб эди димоғи,
Онсиз бўла олмади фароғи.

Ҳам дардида бор эди қатиғлик,
Ҳам айшида бор эди ачиғлик.

Мажнунғаки етти давлати васл,
Фаҳм этмаган эрди лаззати васл.

Куюб ғам ўтиға ўйлаким хас,
Васл оти эшитур эрдию бас.

Чун васл ила тоза бўлди жони,
Нўш этти юз оби зиндағони.

Тўкти бу ҳаёт нўшин айём,
Тутти яна захр тўла юз жом.

Ҳажрики анга мураттаб ўлди,
Аввалғидин эмди асьаб ўлди.

Кўнгли аро юз балойи ҳойил,
Бўлди, яна Нажд сори мойил.

Ул куллаки Нажд дерлар они,

Ер уза келиб сипехри сони.

Авжики етиб фалак симоин,
Қоплондин олиб қамар низоин.

Ҳам қоплонидин асадға эмгак,
Ҳам таккаси жадй бирла ҳамтак⁵.

Гулгунау вусмадин юзи фард,
Яъники йўқ анда сабзау вард.

Қолқониға ойнинг уруб тиғ,
Вал меҳр юзига тегуруб тиғ.

Тиғи уза пора-пора хора,
Андоқки қиличда сангпора.

Хоро эди жисми кўҳ то кўҳ,
Ошиққа нечукки кўҳи андуҳ.

Ошиққа жафо қилур учун фош,
Кўйнию этаклари тўла тош.

Ҳар хор анга ҳажр нешидек тез,
Ҳар хора фироқдек ғамангез.

Мажнунға бу тоғ авжи маскан,
Ул авжда хорарўбу хаскан.

Яъни буки тутқоч анда манзил,
Манзури эди бори қабоил.

Лайли ҳашамин қилиб нишони,
Кўзидин итурмас эрди они.

Бу навъ қилиб ғамиға чора,
Ул ҳайни қилур эди назора.

Чикса эди ул қабиладин дуд,
Айлар эди кўзни сурмаандуд.

Гард ўлса фалак сори аламқаш,

Бор эрди кўзига тўтиёваш.

Урди яна ул тараф қадамни.
Тортиб яна охи дам-бадамни.

Ул тоғ уза чиқти оташангез
Андоқки бийикка ўт чиқар тез.

Тикти яна ул қабилаға кўз,
Де бошлади ўз-ўзи била сўз.

Даврида вухуш бўлди пайдо,
Ҳуш ичра алар вале бу шайдо.

Гирдида туюр бўлдилар жамъ,
Парвона алар вале бу шамъ.

Бу навъ бўлуб шиори онинг,
Ул хайл ила рўзгори онинг.

Ул ваҳшки эрдилар жалиси,
Бир жайран эди анинг аниси,

Ҳам кўзию бўйни шўху нозук,
Ҳам пайкару шахси чусту чобук.

Сурат анга лутф хомасидин,
Нофа анга жон шамомасидин⁶.

Девонаға ёру ошно ул,
Тақя қилур ўлса муттако ул.

Бўйнин кучар эрди кўргузуб меҳр,
Суртар эди чехрига анинг чехр.

Ашкин аритиб қулоғи бирла,
Жисмини қашиб туюғи бирла.

Васфи ора соз этиб тарона,
Дер эрди қулоғига фасона:

«Кей дилшудаларга ошно хўй,

Бошдин-оёғингға ошно рўй.

Молида танинг ипак кийиб жум,
Остингда ипак ерига қоқум.

Ҳам тоза куфул била сарининг
Ҳам турфа узор ила жабининг⁷.

Оғзинг аро лоладин навола,
Тилдин қолиб анда барги лола.

Тишлар санга лола узра мўлдур,
Мўлдур демайинки риштаи дур⁸.

Қилмоқ била лола баргидин кут
Эрнинг топибон дур узра ёқут.

Ранг ичра ики кўзунг қароси,
Позаҳри⁹ ила қаро ароси.

Юз нўшдин элга еткуруб баҳр,
Ҳар кўз юмуб очқуча бу позаҳр

Ё қатл қилурға келди хашминг,
Позаҳрдин ўлди заҳр чашминг?

Позаҳр дема, қаро бало ул,
Жон бирла кўнгул аро бало ул.

Лайли кўзидек фусунгару шанг,
Бесурма, валеқ сурмаи ранг.

Нозуқ қаламинг назарда мутлақ,
Йўнғон қаламидурур учи шақ¹⁰.

Туйноқ эмас англасам камоҳи,
Юқмиш қалам учиға сиёҳи.

Раъно сўнгагинг сўнгакка пайванд,
Андоқки қаламда ҳам бўлур банд,

Бу турфаки ёзғали рақамни,
Йўқмишсен бандлиқ қаламни.

Ушбу қаламинг била хиром эт,
Лайли ҳашами сари мақом эт.

Чикқанда баҳор гашти сори,
Гар тушса сенинг сори гузори.

Давр айла бурун, югур қирокдин,
Эврул бошиға, вале йирокдин.

Чун давр ила айласанг таку пўй.
Тупроққа ҳар ўн қадамда юз қўй.

Тут сайрда йўл валеқ мендин,
Хоки раҳи бўл валеқ мендин,

Ҳам юзни сенинг юзунгга суртай,
Ҳам кўзни сенинг кўзунгга суртай.

Ул ёнки хиром этар равон бўл,
Лола била гул аро ниҳон бўл.

Етгач оёғиға сурт юзни,
Хоки қадамиға икки кўзни.

Бўзлаб ғамим айла ошкоро,
Мунграб мунгум айт бемадоро».

Бу навъ кийик била ниёзи,
Қушлар била ўзга навъ рози.

Ҳар бирга деб ўйла қиссаи ғам
Ким, қуш тили ёлбориб дамодам.

Жон сафҳаси узра нома ёзиб,
Ҳар лафз ёзарда кўнгли озиб.

Жон риштаси бирла номани чуст,
Боғлабон алар қанотиға руст.

Гаҫ тайри хаводин айлаб эълор,
Гаҫ боди сабодин айлаб эълор.

Кўнгли ҳаваси висоли бирла,
Лекин бу ҳавас хаёли бирла.

Ул васлки топмиш айлабон ёд,
Онинг била кўнглин айлабон шод.

Юз йил киши ҳажр аро чекиб дард,
Бўлса нафасе висол парвард.

Ғам йўқ яна бўлса ҳажр пайваст,
Ул ҳам манга **11** ваҳки, бермади даст!

XXXIII

Мажнуннинг ато-аноси анинг муҳлик фироқидин ҳалок ўлуб, ул
аларнинг бу навъ воқиаларини воқиада кўруб туфроғлариға елдек етиб,
ато гўри бошида ятимлик дарди била ва ано қабри тошида асирлик
мунги била навҳа қилғони **1**

Бу базми ғам ичра дардпарвард,
Бу навъ чекар суруди пурдард.

Ким, Навфал уйидин ул жигархун
Яъники ғариб хаста Мажнун,

Чун бодия сори азм қилди,
Тонглаки ато-аноси билди.

Баским келибон улус уёти,
Қатъ ўлди икисининг ҳаёти.

Озим бўлуб уйга зорлиғдин,
Эл олида шармисорлиғдин.

Юзланди атосиға иситмоқ,
Тер суйини жисмидин илитмоқ.

Бистар уза ётти дард бирла
Иссиғ теру оҳи сард бирла.

Кўпроқ неча қилдилар иложи,
Сихҳатқа юз урмади мизожи.

Ҳикмат эли кўргузуб маҳорат,
Кам бўлмади таъбидин ҳарорат.

Шарбат киби ичса эрди кофур,
Таъби ўти айлар эрди маҳрур².

Чун нахли ҳаёт бўлди бебарг,
Шарбат бўлур элга шарбати марг.

Гар берса табиб тухмиёна,
Бил захри гияҳ бутарга дона³.

Ич қабз топар таранжабиндин,
Сафро ортар сиканжабиндин⁴.

Бўлур таъвиз бирла афсун
Боис бори ранж ўлурға афзун.

Бас муҳлик эди мариз ранжи,
Бўлмади илож чора санжи.

Чун етти суруши осмони,
Топшурай вадиати ниҳони⁵.

Азм айлади тайри сидра маскан,
Уз масканин этгали нишиман

Юзланди қабилаға азойи,
Сўг аҳлиға тушти ҳой-ҳойи.

Бу воқиа ичра нотавон зол⁶,
Андинки дегайлар ўлди бадҳол.

Бир ёндин ўғул ғаму шиканжи,
Бир ёндин абушқа⁷ дарду ранжи

Баским ўзин этти пора-пора,

Йўқ эрди хаётидин шумора.

Оқ сочин узубки елга берди
Бир тор заиф жисми эрди.

Они доғи гунбази жафокўш,
Ўз жуфтига айлади ҳамоғўш.

Гар ўғли фироқи бирла кетти,
Не бўлса абушқасига етти.

Туттилар анинг дағи азосин,
Кийдилар анинг дағи қаросин.

Гўристонийи муайян эрди
Ким, ул ҳай элига мадфан эрди,

Чун етти кўз очмас уйқу чоғи,
Ёндошти иковла анда доғи.

Мундинки не феъл қилди гардун,
Нажд узра хабарсиз эрди Мажнун.

Бир кун ошибон ичига қайғу,
Келди нафасе кўзига уйқу.

Чун кўзлари бўлди роҳатомез,
Кўргузди хаёли суратангез.

Ким, икки кабутари ягона,
Бир уйда чиқордилар жавона⁸.

Чун чиқти жавонага пару бол,
Чарх айлади они музтариб ҳол.

Ошуфта бўлуб димоғу ройи,
Бўлмиш эди муддате ҳавойи.

Ато-анодин тамом узулди,
Саҳройи хиял аро қўшулди.

Ул иккиси келтурурга они,

Парвоз ила туттилар хавони.

Топтилару ром бўлмади ҳеч,
Жўёйи мақом⁹ бўлмади ҳеч.

Ёндилар алар иковла новмид
Ким, бўлди аён балойи жовид:

Юқоридин инди икки бургут,
Қилдилар ики ҳамомани қут¹⁰.

Чун воқиа кўргучи кўз очти,
Кўздин қонлиғ сиришк сочти.

Чун истади ул тушига таъбир,
Ўз ҳолиға дол топти бир-бир.

Билдики ато-аноси ўлмиш,
Хуршеди ҳаёти тийра бўлмиш.

Тоғдин кўпуб айлади қуйи майл,
Ҳар кўлға тўкуб сиришкидин сайл.

Ул ергача айлаб оҳу зори,
Гом урдикки хайлининг мазори.

Қилди чу қубурни¹¹ назора,
Бўлди ики қабр ошкора.

Туфроғлар аро янги ясалғон,
Ғам балчиғидин юзи сувалғон.

Устига ёғиб ғубори меҳнат,
Бутгон аёғида хори меҳнат.

Меҳнат тиканидин очилиб вард,
Райҳони машаққату гули дард.

Лоласидаким, кўрунуб анбух,
Хуноби фироқу доғи андух.

Тоши ушотиб нишот аёғин,

Гарди ёшуруб тараб чароғин.

Ваъзи ики шамъким йиқилғон,
Андух шамоли тийра қилғон.

Мадфунлари икки ғам сиришта,
Ул навъки шамъ ичинда ришта.

Дема ики шамъи мунхасифдек 12,
Ошиқ танида ики алифдек.

Қилғон ани жисми хоксори,
Жони била кўнглининг мазори.

Чун кўрди ато-ано мазорин,
Гўё чоқин урди жисми зорин,

Бошиға совурди онча туфроқ,
Гўёки йиқилди бу куҳан тоқ.

Тош урмоқ ила тани нажандин,
Гўёки ойирди банд-бандин.

Чекмак била оҳ ўти духонин,
Тор айлади даҳр хонумонин.

Урди атоси мазориға бош
Ким, кул-кўмак этти бошин ул тош.

Чун чекти фиғони жон гудозин
Мундоқ тўкти нухуфта розин:

«Кей бодия аҳли аржуманди!
Кўк тоқиға ҳимматнинг каманди.

Не бодия, балки Макка то Шом,
Дашт аҳлиға хони раҳматинг ом.

Аъроби кироми зердастинг,
Мендин етибон бори шикастинг.

Ҳам кўнглунг ўлуб ғамимда ношод,
Ҳам умрунг ўлуб ишимда барбод.

Истаб мени бўлғали фароғинг,
Мендин ўчубон ёруқ чароғинг.

Топмоқда мени сочиб дирамлар,
Топмай мендин, бажуз аламлар.

Гавҳар била зеблиғ тилаб бош,
Бошиға ҳамул гуҳар бўлуб тош.

Захмингғаки истабон фатила,
Доғ ўртагали бўлуб васила.

Тиғики тилаб нечукки поки,
Ҳам андин ўлуб танингда чоки.

Шамъ истабон уй қилурға равшан,
Андин куюб, уй демайки, хирман.

Яъни мени мубталони истаб,
Икки юзи чум қарони истаб.

Олиб бу қаро эсинг қароринг,
Айлаб қарорўз — рўзгоринг.

Бу ғамда нетиб тирик бўлай, вой?
Узрунгни не тил била қўлай, вой?

Амринг била чунки тутмадим йўл,
Рухунгға нечук дейин бихил бўл?

Ногоҳ ар мендин ўйла тўйдунг
Ким, ғам тоғин орқам уза қўйдунг.

Бир-бир сўнгагим ушоттинг охир,
Туфроқға танимни қоттинг охир.

Ҳар нечаки бор эсам бад ахтар,
Қилғон эса толиим рад ахтар.

Афв айла карам била гуноҳим,
Рухунгни-ўқ айла узрхоҳим».

Тош узра қилиб танини саркўб,
Мижгонини айлабон заминрўб.

Чун бўлди ватан аноси гўри,
Тушти яна олам ичра шўри.

Кўксин ёқа ўрниға қилиб чок,
Урди юрагига тиғи бебок.

Ерни тенгиз этти ашкидин сайл,
Болиғдин ўлуб қубури бир хайл.

Қум устида лек тоби оҳи,
Ўз жисмини этти тоба моҳи¹³.

Тоба уза жисми сўзноки,
Буғдой киби кўкси узра чоки.

Андоқ тани дарднок бирла, йўқ,
Йўқки, бу жисми чок бирла.

Кўп абри баҳордек ўкурди,
Каф сайл киби юзига урди.

Қилди аносиға мўя оғоз,
Юз дард ила бўлди навҳа пардоз:

«Қей жонима қибла, қиблама нур,
Мушкунг бўлуб эмгакимда кофур.

Жоним тараби кўзум чароғи,
Кўнглум хуши хотирим фароғи.

Сен Каъба мангаву мен тилаб дайр,
Тавфинг сори ҳеч қилмайин сайр.

Солиб санга изтироб ҳар дам,
Каъбамни қилиб хароб ҳардам.

Каъбам бўлмиш менинг харобим,
Тенгрига не бўлғуси жавобим?

Жисминг садафида чархи авбош,
Солгон эмиш инжу соғиниб тош.

Тукқонда не бўлғай ўлсам эрди,
Туғмогон ила тенг ўлсам эрди,

Ўлмай мени мудбири сияхрўз,
Бўлдум санга чун балойи жонсўз.

Меҳримга кўнгулни мойил эттинг,
Қўл маҳдим уза ҳамойил эттинг,

Ҳар кун ичинга ишимда қайғу,
Ҳар тун кўзунга ҳаром уйқу.

Уйқунгни ҳаром этиб фиғоним,
Тинмай кеча зор йиғлағоним.

Кундуз-кеча меҳнатимда тинмай,
Ичмакни, емакни ҳам соғинмай.

Гар лукмаи нонки айлабон қут,
Андин ғаразинг бўлуб манга сут.

Бу навъ умед илаки ногоҳ,
Бўлса санга золи чарх кинхоҳ.

Меҳнат юкидин қаднинг ҳам этса,
Чин бирла юзунгни дарҳам этса.

Жисмингга зарурат ўлса бистар,
Бошинг доғи бўлса такя истар.

Мен ҳам қад ила туруб қошингга,
Гардун киби эвруб бошингга.

Қул янглиғ ўғуллуғунгни қилсам,
Ўғул киби қуллунғунгни қилсам.

Ҳарнавъ етишса чархдин банд,
Менинг била кўнглунг ўлса хурсанд.

Чун бўлди бу иш аён ҳамоно,
Сен зору заифу мен тавоно.

Ҳам шайбға қолди хасга жонинг,
Ҳам жилвагар ўлди навж увонинг.

Мундоқда мени лаими мудбир,
Бўлмай нафасе бошингда ҳозир.

Шафқат била тутмайин кўлунгни,
Кўз бирла супурмайин йўлунгни.

Ранжинг тани нотавонға қўймай,
Ушбу мннатни жонға қўймай.

Йўқ кам хизматлиғ айладим кўп,
Кофири неъматлиғ айладим кўп.

Сендин туну-кун жудолиғ эттим,
Билмаслигу бевафолиғ эттим.

Солғондек ўзумни телбаликка,
Кўнглунг ола олмадим иликка.

Дардингға худ этмадим давойи,
Бу турфаки ҳар нафас балойи.

Мендин сени нотавонға етти,
Кўнглунг аламимда жонға етти.

Гўёки бу ранжи бегарондин,
Чиктинг ғаму дард ила жаҳондин.

Мен ҳарзасаройи даштпаймой,
Йўқким Мажнуни бесару пой.

Рухунгники равзадур паноҳи,
Жанноти наим жилвагоҳи.

Мендин билсамки шод эмасдур,
Ўздин ўзума бу зулм басдур.

Бечорамен ўзга найлагаймен,
Дардимға не чора айлагаймен?».

Деб бўйла сурудди бенаволик,
Ё навхаки айлагай азолик.

Машъуф бу навъ сўзни дерга,
Кўп урди синук бошини ерга.

То заъф қилиб яна димоғи,
Паст ўлди ер узра жисми доғи

Ўздин яна ул масоба кетти
Ким, кўйи ато-аноға етти**14**.

Эй дўст, бошимға бир нафас ет,
Мотамзадалиққа боқу раҳм эт.

Ким, бўлди бу бекасу фақиринг,
Ҳажр ичра ятимингу асиринг.

XXXIV

Мажнуннинг ёр ҳажри ўтидин куйган таниға ато ано сўги яна икки
муҳлик доғ кўйғон жихатдин меҳнати қаттиғ бўлғонин Лайли эшитиб ул
сўхтани куйдургон ўтлар тобидин иситиб дудидин рўзгори ҳаёти
қаро бўлғони**1**

Бу сафҳани айлаган зарафшон,
Сўз бу сифат этти гавҳарафшон.

Ким, телбаки бор эди навосиз,
Чун бўлди атосизу аносиз.

Ўртаб эди они ёр доғи,
Зам бўлди бу икки зор доғи.

Ҳижрон бериб эрди захри қотил,
Ўлгунча бу сўги қилди бисмил.

Фурқат ушотурға тошин отти,
Синғонни бу сўг ҳам ушотти.

Дард устига дарди чун узолди,
Ул гўристон ичида қолди.

Бор эрди мақоми ул ҳазира,
Олам анга мисли гўр тийра.

Ҳар кун иши шайну нола қилмоқ,
Юз ғамға ўзин ҳавола қилмоқ.

Ўз жониға айламоқ жафолар,
Тутмоқ ўзи-ўзпга азолар.

Ато-ано фурқати ики доғ
Ҳижрон қуюб икки ўт уза ёғ.

Гарчи ики доғ эди ниҳонсўз,
Ҳижрон ўти эрди барқи жонсўз.

Чун мунча ғаму бало йиғилди,
Ул ғамкашу мубтало йиқилди.

Заъф ўлди таниға ўйла ғолиб
Ким, ётти ҳамул даманди қолиб,

Боши уза дому дад солиб шўр,
Кийиклар эдию ул қолин гўр.

Бўлди анга иш чу бўйла мушкил,
Бу навъ ривоят этти ноқил.

Ким, андаки гулрухи паризод,
Бўлди Мажнуни васлидин шод,

Ул васлни чархи бемуҳассал,
Қилди яна хажр ила мубаддал.

Марҳам ярасиға ёққач-ўқ бот,
Ўт ёқти талашиб они, хайҳот.

Ўртар эди бу ўт ул санамни,
Дўзахқа солиб гули Ирамни².

Маҳзун эди жони зори асру,
Бетоб тани низори асру.

Чун ёриға етти бўйла мотам ,
Ким, ўлди анга ато-ано ҳам.

Бу дард ғамин фузунроқ этти,
Андухи йўлин узунроқ этти.

Мажнун анинг эрди дардноки,
Мажнуннинг ато-ано ҳалоки.

Бу ишгаки чарх қилди ҳодис,
Бир восита бирла эрди боис.

Бу меҳнат ани нажанд қилди,
Андух ўтиға сипанд қилди.

Йиғлар эди бу фасонани деб,
Навҳа била бу таронани деб

Ким, «эй кажрав оипехри худрой,
Зулмунгдин войу юз туман вой!..

Жонимға неча ситам қилурсен?
Кўнглумга насиб алам қилурсен?

Бир гулга неча тапонча урмоқ,
Япроғларини узуб совурмоқ?

Ҳар баргки бўйла бўлди ҳоли,
Қилмоқ бор халқ поймоли.

Ул барг ғам элга бермас эрди,
Бир кавкаби наҳсинг эрмас эрди.

Бир сарвға зарби даст бермак,
Ҳар шохиға юз шикает бермак.

Ўртаб ўтунини бетааммул,

Шохин ўту, ўтин айламак кул.

Ул сарв эмас эрди зузанобинг,
Наҳсиятидин жаҳон харобинг? 3

Бир лаълға неча хора отмоқ,
Икки тош аросида ушотмоқ?

Ҳам бўлмайин иктифо бу поя,
Тошлар аро айламак салоя.

Баҳроминга⁴ эрмас эрди ҳамсанг,
Қони била тутмамиш эди ранг.

Чун кўрмак бир ғазоли мушкин,
Чекмак қатлиға ханжари кин.

Бисмилдин ҳам канора қилмоқ,
Ҳар узвини бошқа пора қилмоқ.

Бу бор эди бир ғазоли хушбў,
Ҳуд шум асадинг эмас эди бу.

Бир турфа тазарв учун қўюб дом,
Тутқоч қатлида тутмай ором.

Юлмоққа парин шитоб қилмоқ,
Ўт узра ани кабоб қилмоқ.

Не бўлса бу эрди бир тазарв-ўқ
Сайд этгучи насри тойиринг йўқ.

Лайлийи заифу бенавони,
Юз дарду балоға мубталони

Ўлтурмак ила ҳам этмайин бас,
Ҳажр ўтиға солмоқ ўйлаким хас.

Бу Лайли эди недур хаёлинг.
Эрмас эди ҳийла пеша золинг?!

Соврулғасиз, эй раванда афлок!
Қўзғолғасиз, эй нужуми бебок!

Жисмимни қатил қилдингизло!
Жонимни залил қилдингизло!

Ул воқеаларки даст берди,
Билмиш эдиким сабаб ул эрди.

Буғдой киби неча қоврулойин,
Сомон киби неча соврулойин?

Ҳам ҳужраи хилқатим бузулди,
Ҳам риштаи тоқатим узулди.

Жисмим гардин учурди оҳим,
Эй чарх, аримадиму гуноҳим?!

Бузди кўнглум уйин шиканжинг,
Эй даҳр, туганмадиму ранжинг?!

Бу дарду шиканж ҳам мангадур,
Еримдағи ранж ҳам мангадур.

Онингки ато-аноси ўлмиш,
Гўёки манга бу сўг бўлмиш.

Ул гар бўлуб эрса дардпарвард.
Лекин манга икки ончадур дард,

Анга ато-анонинг ғамидур,
Ҳам бу манга, ҳам анинг ғамидур.

Лайлики балойи фурқати бор,
Ики Мажнунча меҳнати бор.

Умр анга ғалат ҳавасдур охир,
Жон тарки ажаб эмасдур охир!»

Чун навҳаси ўти ҳаддин ошти,
Жисмиға ҳарорати тутошти.

Ул ўтдин иситти меҳри гулчеҳр,
Андоқки завол чоғида меҳр.

Гул баргики тердин ўлди сероб,
Ҳам топти иситма ўтидин тоб.

Тер суйи била арақ нишин гул,
Ҳуммо ўти бирла оташин гул**5**.

Бор эрди ано ишидин огаҳ,
Чун қизни бу навъ кўрди ногаҳ.

Қўнгли иши изтироб бўлди,
Гўё жигари кабоб бўлди.

Багри куяридин ул жигархор,
Қилди атосин дағи хабардор.

Юзланди анга дағи малолат
Ким, кўрди қизида саъб ҳолат.

Йиғлаб ато-ано, бал аҳиббо,
Бошиға кетурдилар атиббо.

Кўп бўлди қуёшнинг изтироби,
Юзда сориғи танида тоби.

Сихҳатқа табиб хаста толиб,
Хаста баданида заъф ғолиб.

Саъй этти ҳакими Исавий дам,
Бўлмоди қўёш ҳарорати кам.

Йўқ эрди муолажатда беҳбуд,
Чун етти ажал илож несуд?

Ҳар кун тани заъфи ортар эрди,
Андуҳи узокқа тортар эрди.

Афзун эди дам-бадам судои,
Ким, тушти бу сўз ҳам истимои.

Қим, «Дарддин ул асири мотам,
Ўлгудек ўлубтурур дамодам.

Гўристон ичра зору маҳжур,
Ўлгон кишидек ҳаётдин дур.

Гох ўзида, гох йўқ ўзида,
Маййит 6 киби нур йўқ кўзида.

Ўз мотами бирла жисми ранжон
Дардинг худ олур бу жисмидин жон.

Бўлмиш анга юз ғам узра мотам,
Сенсиз иши мотам узра мотам.

Жони ғаму дард поймоли,
Ҳаддин гош эрур хароб ҳоли».

Маҳваш чу эшитти бу фасона,
Ўти бир эди минг ўлди ёна.

Умри кемаси ваҳалға ботди,
Кўнглини ўлумга кўйди, ётти.

Қилмон яна, эй табиб, парҳез,
Дардим ўти дам-бадам бўлур тез.

Шарбатдин эрур ичимда тоби,
Бергил илигимга шарбат оби!

XXXV

Хазон ели боғ зеболари ҳаёти шамъин ўчурганда Лайли ҳаёти
бахорининг гулларини ажал хазони тундбоди кўкка совуруб,
Мажнуннинг доғи булбули руҳи бадан қафасин гулбун узра ташлаб, ул
ҳаволангон гул барги сўнгинча ҳаво тутқони¹

Чун етти хазон елининг оҳи,
Бўстон чиройини қилди коҳи.

Япроқ юзи бўлди барча сориғ,
Ойин магар ўлди сориғ оғриғ.

Ҳар баргки хаставор ётти,

Ер бистарида оёғ узотти.

Гўё тубида узун сабоғи,
Бўлди узун айлаган оёғи.

Ел ўйла етишти маҳражондин
Ким, барг кўтарди меҳр жондин 2.

Титратмага қўйди юз шажар ҳам,
Уй кунжиги чекти юк самар ҳам.

Сарсар солибон чаманга торож
Бўстон элин айлади яланғоч.

Ул ўтки чинор ичига тушти,
Гардунга шарораси ёвушти.

Бўстон тифли топиб бу ҳийла,
Ул ўт бида куйдуруб фатила.

Ел баргин учурса боғ сори,
Гулрез тўкуб бори чинори.

Гард айлади боғни шабистон,
Яфроғ ани қилди кавкабистон.

Бу турфаки юз туман кавокиб,
Туфроқ сори бўлди барча ғориб.

Бир кўзгу ҳар ахтари хужаста,
Зоҳир қилибон сабоғи даста.

Ўз кўргузмай не келса ўтру,
Ул навъки олтун ўлса кўзгу.

Сориғ варақ ол обкашдин,
Ошиқ юзи ашки лаълвашдин.

Ул ашк чекиб бу юзда хатлар,
Қатра киби ҳар сори нуқатлар.

Ҳар барги шажарға номаи марг
Нукталари янглиғ айрилиб барг.

Ел сув уза барги асфарафшон,
Мови варақи ясаб зарафшон³.

Йўк, йўкки, оқар сув тиғи софи,
Олтундин ўлуб онинг ғилофи.

Алвон била ток барги раъно,
Раъно каф аро нигору ҳинно.

Ул фасл кетибки гулда сунбул,
Очқай гулгун юз узра кокул.

Лола кафига хизоб бергай,
Зулфиға бинафша тоб бергай.

Бир вақт етибки тунд сарсар
Ёпқай сув ҳарири узра мрамар.

Гул сўгини боғ тоза этгай,
Гардун уза ел хуруши етгай.

Булбул топмай ўзин азосиз,
Бўлғай пари бўйниға қаро кийз.

Чун етти бу навъ рўзгори,
Учради хазонға навбаҳори.

Гулшанға хазон бўлуб ситезон,
Ашжориға солди барг резон.

Гулбаргини қилди ер уза паст,
Нахлин қора ерга қилди ҳамдаст.

Ҳам лоласин этти заъфарони,
Ҳам қилди баҳорини хазони.

Чун солди хазон совурди ҳарён,
Гул баргларин учурди ҳарён.

Лайлиҗаким эрди хусн боғи,
Жаннат гули бошидин аёғи.

Ул заъф насими тез бўлди,
Бўстониға баргрёз бўлди.

Очилди каманд зулфидин тоб,
Жонлар бўйинидин олди қуллоб.

Хусни шаҳин этти заъф ношод,
Тутқунларин очиб этти озод.

Озодлар ўлди тез рафтор,
Тек қолди ҳамонда бир гирифтор.

Қошлари икки қулочин очиб,
Бўлди кўзи уйларига ҳожиб.

Яъники ҳам анда кирмасун ноз,
Ҳам бўлмасун ул улуска танноз.

Қон ёш этти гулини тоза,
Машшотаи марг урди ғоза.

Яъни чу ишқ айирса жондин,
Чикқунгдур сурхрў жаҳондин».

Хай сайлидин ул рухи арақнок,
Куб ғозау нилу вусмадин пок.

Яъни итуруб хазонда боғи,
Гул бирла бинафша, сабза доғи.

Шаҳди лаби тобдин қурушти,
Йўқ, йўқ бири-бирига ёпушти.

Яъни лабин этти нуктадин банд,
Бўлди учуғ анда муҳр монанд.

Чоҳи зақан оғзин очти дилхоҳ,
Нилин холи кабутари чоҳ4.

Яъни бу кабутар ўлгусидур,
Туфроғ ила чу кўмулгусидур.

Епти чу етишти бўйла банди,
Гул узра бинафшагун паранди.

Яъни уёқурда меҳри дилкаш,
Юзида бинафш абр эрур хуш.

Бу ҳолда нозанин мусофир,
Қилди сакароти мавт 5 зоҳир.

Жазм эттики кетмаги керакдур.
Жон таркини этмаги керакдур.

Хилват талаб айлабон замоне,
Эл касратидин топиб амоне.

Ўз олиға истабон аносин,
Арз этти нухуфта можаросин:

«Кей жонинг ўлуб менинг маконим
Ким, жонинга садқа хаста жоним.

Ранжимни ўзунтга олдинг асру,
Дарду аламимға қолдинг асру.

Минг йил ҳам агар тирик бўлойин,
Узрунгни не тил била қўлойин?

Хоссаки гулум хазонға тушти,
Дай ели бу гулистонға тушти.

Бедод сипеҳр қилди ноёб.
Боғимда гулу гулум аро об.

Сарвимға ажиб сурат ўлди
Ким, тарки чаман зарурат ўлди.

Ҳар ҳол ила кетмагим етибдур,
Бу боғда бўлмоғим кетибдур.

Бу дамки эрур маҳалли падруд,
Қиссамни яшурмоғимда йўқ суд.

Сен билдингу айладинг мадоро,
Мен эмди қилурмен ошкоро:

Бу лаҳзки топшуруб вадиат,
Туфроғ сори айлагум азимат.

Десамки азоға қилма кўп майл,
Ҳар сори оқизма ашқдин сайл.

Юз қилма тапонча бирла мажрух,
Бедод ила ранжа айлама рух.

Ер тутмағуси бу сўз билурмен,
Бир ўзга васиятинг қилурмен.

Ким, тутма бу сўг аро азо кўп,
Кийдурма узоринга қаро кўп.

То мумкин ўзунгга сабр ёр эт,
Таскину шикеб ихтиёр эт.

Тенгри санга сабр ёр қилсун,
Хайлинг уза пойдор қилсун.

Гул борса чаманға бўлмасун дард,
Кун ботса фалакка етмасун гард»**6**.

Кўп бўйла дуолар айлаб они,
Фош айлади нуктаи ниҳони

Ким, «Бўлса, бу мотам ошкоро,
Фаҳм этгуси аҳли кўху сахро.

Шак йўқки менинг ғариби зорим,
Ғам шоида тийра рўзгорим,

Жисмида ҳаёт ёдим ўлғон,
Ўлмаклиги хайрбодим ўлғон,

Гар дашт уза сайр эгар сабодек,
Гар тоғ аро чирманур садодек;

Бу сўз қулоғига етгусидур,
Бу ҳодисани эшитгусидир.

Юмкинки қачон бу зор эшитгач,
Бу қиссаи жонгудоз эшитгач,

Рухум сори руҳи истабон йўл
Ўз қолибин айлағай тиҳи ул 7.

Ё улки буён азимат этгай,
Умрум, кунидек бошимға ётгай.

Ўздин кеториб фироқ жаврин,
Кўргузгай улусға ишқ таврин.

Туфроғима туфроғини қотгай,
Рухини менинг сори узотгай.

Жонсиз бўлубон тани низори,
Туфроғ уза ётса жисми зори.

Зинҳорки айлаб эҳтиромин,
Ёнимда ясоғасен мақомин.

Ул жисми шариф худ эрур пок,
Ёшинг била ҳам юсанг эмас бок.

Қўй кинау лутфу меҳр фан қил,
Жон пардасидин анга кафан қил.

Чирма мени доғи ул кафанға,
Бир жинс кафан ики баданға.

Фарзанддек айлаб анга асбоб,
Фарзандинг ила қил они ҳамхоб.

Чун руҳ ила руҳ топти пайванд.
Бир маҳд аро ётқур икки фарзанд».

Юмди тугатиб аносиға сўз,
Ҳам сўздину ҳам аносидин кўз.

Жонинг Мажнун сўзида берди
Ҳаргиз Лайли дегил йўқ эрди.

Чун кўрди аноси бу қаро кун,
Чекти бу қаро кун ичра бир ун.

Ким, бағри сипехрнинг тешилди,
Ул нола ўқи гузора қилди.

Эврулди бошиға дилрабонинг,
Андоқки ажал бошиға онинг.

Кўз қўйди тобони узра йиғлаб,
Уйғотғали кирпичи қичиғлаб.

Яъни: «Эмас уйқу вақти кўз оч,
Хандон чекибон аёғни сўз оч».

Гаҳ қўйниға тортибон қўлин чувт,
Титраб йиғлаб кучар эди руст.

Яъни анга уйқу ҳаддин ортиб,
Уйғотмоқ учун қўлини тортиб,

Ошуфта сочин гаҳи қилиб жамъ,
Ул тийра тун ичра кўргузуб шамъ.

Яъни: «Кеча қолмади қаронғу,
Кўз очки муносиб эрмас уйқу».

Гаҳ оразиға юзин тегурди,
Рухсориға ашкдин су урди.

Яъни су тегиб юзига ногоҳ,
Сескангай ўз уйқусидин ул моҳ.

Кўп урди бу навъ печ ила тоб,
Кўз очмади маҳваши гаронхоб.

Уйғонмоғидин чу бўлди навмед,
Тушти қуёшиға шоми жовид.

Оқ сочини ёйди навха тузди,
Ҳар нечаки урди борин узди.

Охидин этиб жаҳонни маҳрур.
Таскинига сепар эрди кофур.

Кўксини яқодек этти пора
Ким, кўнглидин урди ўт шарора.

Андоқки яқони субҳ этиб чок,
Чеккай шарарини меҳри афлок.

Тирноғларин чу юзга қўйди,
Тирноғ, тирноғча ерлар ўйди.

Ўйғонлар ичиндаким сизиб қон,
Кўз чашмаларидек оқизиб қон.

Деб наҳва била бу тортибон вой
Ким, «Не оғир уйқудур бўтам хой?»

Кўз очки эрур ҳавойи равшан,
Қизларға эрур ҳавойи гулшан.

Бориға тавофи боғ майли,
Мавқуфки майл этарму Лайли.

Юз зевару дур тоқибдурурлар
Йўлунгға сенинг боқибдурурлар.

Марғулаи сунбулунг очойин⁸,
Оламға абиридин сочойин.

Зоҳир қилайин юғонда они,
Зулмат аро оби зиндағони.

Очқонда ани тарарда қўллар,
Зулматда қилай падида йўллар.

Ўрмак очилурнинг ўлса дафъи,
Ганжинг уза ташлай икки афъи⁹.

Афъи неки анбарин таноби,
Боғларға кўнгуллар анда тоби,

Вусмадин этай қошингни рангин,
Кўз туки қиличиға яшил қин.

Кўзунгга савод сурма тортай,
Эл кўзига даҳрни қарортай.

Гулгуна чекарга қилсам оҳанг,
Зам айлай анга бу чеҳрадин ранг.

Ҳар сори узоринга чекиб нил,
Ёмон кўз учун ани қилай мил.

Шаҳди лабинг остида қўяй хол,
Ул нуқта кибики ёзсалар «бол».

Холи қўяйин юзунгга ёна,
Бўстон афрўзи ичра дона¹⁰.

Сочинг қилай ўйла миъжар¹¹ оро,
Ҳам анда ниҳон, ҳам ошкоро.

Эгнингга солай либоси гулранг
Ким, рангги хирадни айлагай данг.

Ясаб сени офати замона,
Гулшан сори айлайин равона.

Қизлар била ул тараф хиром эт,
Дин аҳлиға зуҳдни ҳаром эт.

Мажнун дағи интизор тортар,
Боғ ичра фиғони зор тортар.

Сен кеч бориб ул батанг келса,

Истаб сени бедаранг келса.

Сўз айтса не қилай хитобин?
Сўрса сени не берай жавобин?

Ҳам мени, ҳам они зор қилма,
Андин мени шармсор қилма».

Ул бўйла қилиб жаҳонни тийра,
Оҳи била осмонни тийра.

Ташқори ато яланг қилиб бош,
Йртиб яко, кўксига уруб тош.

Ялғуз ато йўқки қавму хайли,
Тортиб бу азода войи-вайли.

Лайлиға солиб бу ҳол тақдир,
Мажнун сўзин айлай эмди тақрир:

Етмиш эди ул қубур ичинда,
Урён аҳли нушур ичинда.

Гўристон ичра жони поки,
Гўр аҳли киби вужуди хоки.

Лайлиға чу бўлди нотавонлиғ,
Йиқти ани доғи хаста жонлиғ.

Маъшук чу дарднок бўлди,
Ошиқни не де халок бўлди.

Онинг била барча ҳол бирла,
Гаҳ туш била, гаҳ хаёл бирла.

Гаҳ пок замиру, гоҳ хотиф,
Дилдоридин айлаб они воқиф.

Ул кунга дегинчаким париваш
Бўлди ажал илгидин қадаҳкаш.

Девонада эрди печ ила тоб.

Титраб кўнгли нечукки сиймоб

Ким, етти қулоғиға хуруше,
Айтур эди бу хабар суруше:

«Кей дарду бало сипоҳига шох!
Ишқ аҳли қошингда хоки даргоҳ!

Ҳам кишвари дард қаҳрамони,
Ҳам зумраи ишқ ҳукмрони.

Ишқ аҳлиға қуллуғунг ҳавасдур,
Қўпқилки ётурға вақт эмасдур.

Ким, тушти хазонға тоза боғинг,
Тонг елига учради чароғинг.

Булбуллуғунг ўлса айла парвоз,
Парвоналиғингни қилғил оғоз!

Ер ўлди сафар ишига машъуф,
Ҳамрахғадурур валеқ мавқуф.

Ҳамрахлиғинг айлагунгму зоҳир,
Ё бўлсунму ул ой мусофир?»

Девона чу билдиким недур ҳол,
Гарчи тани эрди заъфдин нол.

Қоплон киби секриди ётоғдин,
Ё ўйлаки кўк ғазоли тоғдин.

Юз урди қабила сори ҳоли,
Оғзида тараннуми висоли.

Жон қўлға тутуб нисорлиққа,
Секриб ўзи жонсипорлиққа.

Ҳам ашки нишот анга ёғиндек,
Ҳам пўяда секриди чоқиндек.

Меҳри ўти ёритуб жаҳонни,

Бал меҳр киби тутуб жаҳонни.

Не кўнглида қатлдин ҳароси,
Не душманидин ичинда поси.

Эл ваҳм қилиб салобатидин,
Баъзи даду дом офатидин.

Урди Лайли эшигига гом,
Дадлар тутубон йироқроқ ором.

Хайл ичра шукуҳидин таваҳҳум,
Андоқки қилиб илик-аёғ гум.

Чун етти ул остонға боши,
Кирди уй ичига бетоҳоши.

Лайли қилибон сафарға ният,
Айларда аносиға васият.

Ҳар нуктаки айлабон гузориш,
Мажнунни қилур эди сипориш.

Ким, кирди уй ичра ёри жони,
Йўқ, йўқки рафиқи жовидони,

Бир-бирга назар кушод топти.
Ҳам бу ва ҳам ул мурод топти.

Жонониға ул фидо қилиб жон,
Бу жон берибон нечукки жонон.

Ул азм этти чу топти йўлдош,
Бу олмади йўлидин анинг бош.

Эл кирди уй ичра бешумора,
Мажнун сори қилдилар назора.

Жисми ётиб эрди ерга мақрун,
Лайли била бормиш эрди Мажнун.

Ҳайрат қилиб ул қабилани лол

Ким, топти вуқуъ бўлмоғон ҳол.

Айлаб бори элни ишқ поки,
Ишқ ичра бу ўлмаги ҳалоки.

Чун таъзият ўтин эттилар паст,
Бу турфа ҳадис ўтти пайваст.

Ким, дафн иши бордурур зарурат,
Ул тутқусидур не навъ сураат.

Бори дедилар: «Бу икки ғамнок,
Ҳар шойибаи фасоддин пок.

Ким, умрларида ишқи қотил,
Қилмай нафасе аларни хушдил.

Ҳажр ичра тўюб рамида жондин,
Армон била бордилар жаҳондин

Чун руҳлариғадур ниҳони,
Жаннатда висоли жовидони.

Нетгай қўшулуб ики бадан ҳам,
Гўр ўлса аларға бир кафан ҳам.

Васл ўлди чу руҳларға ҳосил,
Туфроққа туфроқ ўлса восил».

Ҳам шўх васиятин қилиб ёд,
Барча бу фасонадин бўлуб шод.

Айлаб не кераклик ўлса мавжуд,
Маййитни ясаб нечукки маъхуд 12.

Бир наъшқа солдилар иковни,
Жонсиз келину, ўлук куёвни.

Кирди ики жисм бир кафанға, йўк,
Йўк, ики руҳ бир баданға.

Бир наъш ила ул ики дилором,
Андоқ эдиким ду дона бодом.

Йўқ, йўқ, дема они икки дона,
Ул дона эмас эди дугона.

Дугонағаким ики бадандур,
Ҳар бирига бошқа бир кафандур.

Бир дона эди вале ики жузв,
Бир-бирига уйла муттасил узв.

Ким, шиддати ваҳдати висоли,
Бермай анга иккилик мажоли.

Донадек ўлуб икки бадан бир,
Дона қобуғи киби кафан бир.

Алқисса ул икки ёри жони,
Топқоч бу висоли жовидони.

Наъш узра ёпиб ҳариру дебо,
Ранги хушу, нақши доғи зебо.

Бош устига элтмак қилиб фан,
Ул ергачаким бор эрди мадфан.

Тобут ила икки дилрабони,
Мадфан ичига кириб ниҳони.

Еткурдилар ўз нишонасиға,
Туфроқ ғарибхонасиға.

Туфроққа кўюб аларни ҳайҳот,
Чун тийра уй эрди чиктилар бот.

Ёшурди чу ою кун юзин абр,
Чун гўр бир эрди, бўлди бир қабр.

Ишқ аҳлиға ўчти шамъи уммед
Ким, ер қуйи ботти ою хуршед.

Не ишқ элига шоҳ қолди,
Не хусн авжида моҳ қолди.

Лайли атоси аноси бирла,
Хайли дағи ақрабоси бирла.

Ҳар кун ики вақт эди йиғилмоқ,
Ул қабр бошида навҳа қилмоқ.

Бир-бир берди мурури айём 13,
Туфроққа аларға доғи ором.

Эй навҳагар, айла навҳа бунёд
Ким, умр биноси келди барбод.

Гар бўлди ул икки ёр озим,
Не мен қолғуму, не дилнавозим!

XXXVI

Ишқ таърифидаким, айнининг нурлиғ тоби туфроғни «айн» қилур ва
шинининг шароралиғ шуъласи кўнгуллар хайлиға шайн солур ва
қофининг гаронсанг тоғи ҳар кимга юкланса нобуд этар ва
нуқталарининг тоза доғи ҳар чок кўнгулга тушса лоланинг беш
баргидек қонға бўяр¹

Э ишқ, ғариб кимиёсен,
Бал ойинаи жаҳоннамосен.

Ҳам зотинга дарж кимиёлик
Ҳам онинаи жаҳоннамолик.

Буким сангадур бу иккидин зот,
Бир-бир қилайн икисин исбот.

Қилдим эса кимиё хитобинг,
Андин ҳам эрур бийик жанобинг.

Берди анга бу натижа гардун,
Ким мисга етишса қилғай олтун.

Инсонники халқ қилди халлоқ,
Йўқ тийнат анга бағайри туфроқ.

Сенким анга ошнолик эттинг,
Туфроққа кимиёлиғ эттинг.

Олтун қилдинг узорин онинг
Балким тани токсорин онинг.

Бу навъ ила доғи қилмадинг бас,
Ҳажр ўтиға солдинг ўйлаким хас.

Ул ўтда чу ихтизоз топти
Андоқки керак гудоз топти².

Ҳар ғашлиғдинки эрди ноқис,
Бўлди бу гудоз бирла холис.

Ҳам олтун ўлуб бу пайкари хок,
Ҳам ўлди бу навъ холису пок.

Чун холису поку беғаш ўлди,
Олтун неки кимиёваш ўлди.

Гарчи ситаму жафо қилурсен,
Туфроғни кимиё қилурсен.

Иккинчи дедим ёруғсен асру,
Андоқки жаҳоннамой кўзгу.

Мунда доғи топилур тафовут,
Ким очса назар билур тафовут.

Ул ойинаким Скандар³ этти,
Пўлоддин ўйла пайкар этти,

Ким, Рум аро чёкиб манори,
Боктурди ани Фаранг⁴ сори.

Чун берди жамолиға кушойиш
Кўргузди Фарангдин намойиш.

Топқоч ани бу сифат зиёлик,
Тоқти отиға жаҳоннамолик.

Бу навъки ул демиш эмасдур,
Менким не дедим ҳамону басдур.

Хуршеди жаҳонкушой сен-сен.
Миръоти жаҳоннамой сен-сен,

Ким қилди санга назарни равшан,
Кўрди еру кўкдагин муайян.

Чун боққали ихтиёр топти,
Ҳар сорики боқти ёр топти.

Ҳам нақши вужудин этти фони
Ҳам топти бақойи жовидони.

Бу ишқки бахти комрондин
Холи бўлмаи замони ондин.

Гарчи ики навъ ўтти рози,
Аввалғини англағил мажози⁵

Ким, дарду гудозу сўз бирла,
Юз шуълаи жонфурўз бирла.

Чун айлади покликка мавсуф,
Ул навъ қилур бировга машъуф,

Ким ишқ аро фироқ ила дард,
Ўзлукдин этар тамом ани фард.

Бил ўнграғи ишқни ҳақиқий
Ким, давлат эрур анинг рафиқи.

Аввалғи вужудин этса зойил,
Чун бўлса икинчисига мойил.

Йўқ йўқки икинчи они чекса,
Кўнглига висол тухмин экса,

Ул навъ кетурса турктози 6
Ким, қолмаса сурати мажози,

Мазҳардин кўрмайин нишони,
Мазҳарда ўзини топса фони,

Мақсуд будур, ҳаётдин бу,
Бал хилқати коинотдин бу.

Мажнунға бири бўлуб мусаллам,
Баҳра топти икинчидин ҳам.

Эрмас эди ўзидин бу ишлар
Бал ишқдин эрди ул кашишлар.

Ҳаркимгаки ишқ юз кетурса,
Ё машъали шавқ шуъла урса,

Тоғ эрсаки сув қилур вужудин,
Нобуд этар набуду будин

Тур узра тажалли айлагач фош,
Чайқалди сув янглиғ ул қатиғ тош

Бу шуъла кўнгулга тушса кори,
Куймакда анинг не ихтиёри.

Бу ўт не кишига бўлса рўзи,
Куйдурса не тонг жаҳонни сўзи.

Ишқ ичраки жисми тўлғонур бил,
Ул навъдурурки ўт уза қил.

Тонг йўқ бу ўт этса ашқ аро ғарқ,
Ёмғур ёғар андаким тушар барқ.

Ғар ашқ бу ўтни айламас кам,
Ёмғур сувидин чоқинға не ғам?

Ким зарқу риёву шўр бирла,
Ошиқ этар ўзни зўр бирла,

Ишқи ўти бўлмас элга жозиб,
Андоқки, зиёда субҳи козиб 7.

Рангин кўпалак эрур дилафрўз
Парвона киби эмас жигарсўз.

Ошиқ дема кимни кўрсанг асфар
Ким бўлмади заъфарон муасфар,

Бежазб сариғ эрур риёлик,
Самғ айлай олурму қахраболиқ.

Сафратда нечаки қилса тавбих,
Олгун била тенг бўлурму зирних 8.

Ҳар оҳки шайдға ёзукдур,
Не иссиғ ул оҳу, не совуғдур,

Ошиқ совуғ оҳ чекса ногоҳ,
Оламға солур ўт ул совуқ оҳ.

Чун урди хазон ели совуқ дам,
Ёпроқни қурутди, чўркади ҳам.

Бедард кишики ашк тўккай,
Ул катрадурурки мушк тўккай.

Сўз аҳли эрур тўкар замон ёш,
Бир шамъки ашкин этса дурпош.

Ишқ ўлди кишига боиси дард,
Қилмоқ ики кавн фикридин фард.

Парвонани ишқ этмаса маст,
Урғайму ўзини ўтқа пайваст?

Ул дамки куярда кечти жондин,
Не фикри анинг ики жаҳондин?

Телба ўзин ўтқа солса ногоҳ,

Кавнайн ишидин қачондур огох.

Ўт секриса тифл эмас хабардор,
Ким ҳирқатида не навъ асар бор?

Кўрган киши ўт кўрар забона,
Куйган киши кўргузур нишона,

Ким ишқ насибидур азалдин,
Ул ишқ эрур барий⁹ халалдин.

Парвонада холлиқ қаноти,
Ишқ ўтидин ўлди доғ зоти.

Бу доғдин ибтидойи аҳвол,
Ишқ этмади они фориғулбол 10.

Бу ишқ ўтиға давому бўлғай?
Ҳар ким тиласа равому бўлғай?

Ёраб, мени дардманди маҳжур,
Ким ишқ ўти жоним этти маҳрур.

Бу ўтдин кўнглум этма маҳзун,
Бал шавқини қил дамодам афзун.

Ҳам ахгаридин таним қурутқил,
Ҳам шуъласидин кўзум ёрутқил.

Оҳимники дудидин нишон эт,
Ул дуд ила кўз ёшим равон эт.

Кўнглум қушиким самандар ойин,
Оташкадасида топти таскин,

Сочқил шараридин анга дона,
Бер ҳемаси узра ошёна.

Ул дона била тўқ айла они,
Бу шуъла аро йўқ айла они.

Ёқ муғбача шуълаи мажуси
Ким, дуди ғамимдур обнуси¹¹.

Яъники муғона соғаринг ол,
Бир соғар ила ичимга ўт сол!

XXXVII

Шаҳзодаи сипехр жаноб ва сипехри хуршед интисоб, яъни Султон
Увайс Баҳодир мадҳида сўз интиҳоси ва насойиҳ бисотида кўп лаъл ва
дурри макнун ва мавоиз хонида Ғавоқиҳ ва ниами гуно-гун ул ҳазратқа
қулоққа олмоқ ва оғзига солмоқнинг салоси¹

Эй соқийи давр! Бир қадаҳ тут,
Ҳузн аҳлиға соғари Ғараҳ тут.

Аввал қадаҳингни айла гардун,
Қуйғил анга бодаи шафақгун.

Чун бўлди лаболаб ул пиёла,
Қил они менинг сори ҳавола.

Кўргач ани хушдин боройин,
Бир дам била они сипқоройин.

Ким, топмасун ул сипехри соғар,
Атрофида қатрадин бир ахтар.

То сўзда Ғалак нишонлиғ айлай,
Ахтар киби дурфишонлиғ айлай.

Топқач дури баҳру лаъли кони,
Шаҳзода нисори айлай они.

Шаҳзодаи маъдалатшиор ул,
Етти ато шоҳу шаҳриёр ул².

Султони замон, Увайс ул шоҳ³
Ким, чарх анга келди хоки даргоҳ.

Зотиға сиришта иззу тамкин,

Ҳам лутф ишида чуст ҳам кин.

Кин андаки, бўлса разм чоғи,
Лутф андаки, ичса базм аёғи.

Базм ичра демайки барча авқот,
Махлуқ анга лутфи маҳздин зот.

Зотида ҳаё била адаб ҳам.
Ул навъки амму холу аб ҳам⁴.

Табъида сахо била шужоат
Дахр этса не тонг анга итоат.

Васфида неча дейилса маъни,
Гардунни бийик демак, не яъни.

Ҳам ақл ила будурур мувофик
Ким, улки сўз ичра бўлса содиқ,

Сафҳа уза килк этиб равона,
Ёзғай неча панди мушфиқона.

Эй гулшани мулк сарви нози!
Қай нозки, сарви сарфарози!

Бу бир неча сўз қулоққа олғил,
Балким неча дур қулоққа солғил.

Билким не жаҳондадур вафое
Не умр биносиға бақое.

Ҳам сув узадур жаҳон қарори,
Ҳам ел била умрнинг мадори.

Ким, тупроғу сувға шод бўлғай,
Елга қачон эътимод бўлғай?

Юз йил киши гар жаҳонда шахдур,
Йўқ эрса гадойи хонақадур.

Марг аждари чун оғиз очар кенг,

Ютмоққа шаху гадо эрур тенг.

Гар айш аро сен ва гар ғаму дард,
Ҳақ ёдидин ўлма бир замон фард.

Ҳам қаҳриға боқу тарсгор ўл,
Ҳам раҳматидин умедвор ўл!

Шахлар десанг ўлғай олинга паст,
Паст ўл дарвешларға пайваст.

Топсанг неча шахлар узра шахлик
Факр аҳлиға айла хокирахлик!

Бўл банда ато-аноға яксон
Ким, ҳақ деди волидайн эҳсон⁵.

Қуллуқларин айла расму одат,
Кавнайн аро бил муни саодат.

Давлат талаб айласанг худодин,
Бош тортма шаръи Мустафодин⁶.

Жаннатқа борурға истасанг йўл,
Бу жода бирла мустақим ўл.

Нафс айласа фисқ ила табаҳкор,
Ҳақ оллида ўзни бил гунаҳкор.

Чекса гунаҳ ўти шуъла пайваст,
Қил они надомат ашкидин паст.

Тоат қилу кўзга илма они,
Кўрмак била ҳеч қилма они.

Тоатқа риёни айласанг зам,
Соғинмағил они фисқдин кам.

Журмеки ёнидадур надомат,
Ул келди нажотдин аломат.

Ким чекса қадаҳ ниёз бирла,

Хушроқки риё намоз бирла.

Чун тенгрига зоҳир ўлди тоат,
Ҳам шаръ тариқиға итоат,

Андин сўнг шоҳ хизматин қил,
Ул зилли илоҳ⁷ хизматин қил.

Топсанг қаю ишта муддаосин,
Саъй айлаю ҳосил эт ризосин.

Шоҳики атонг анга ағодур,
Ул санга ағодуру атодур.

Бу икки атоға қил ўғуллуқ
Йўқ-йўқки, бу икки шаҳға қуллуқ.

Бу навъ ики жаҳон худованд
Ким, сен бўлдунг аларға фарзанд.

Ўздин икисини айла хушнуд
Ким, дуняю охиратдадур суд.

Қул бўлсанг аларға шоҳсен-сен,
Доройи жаҳонпаноҳсен-сен.

Бўлса биридин ризо бағоят,
Етса яна биридин иноят.

Ким, бир кишварға ҳукм сурсанг,
Иқболу шукуҳ кўсин урсанг,

Зинҳорки зулм риштасин уз,
Инсоф ила адл қасрини туз.

Мулк аҳлиға меҳрибонлиқ айла,
Андоқ рамаға шубонлиқ айла.

Ким бўрилиқ этса қовла они,
Ул ер ити бирла овла они.

Бедоди етар замонда асра

Кўйни бўридин амонда асра!

Мазлумға золим этса бедод,
Додин бериб айла хотирин шод.

Мақсудини айлай олмаса арз,
Такрор ила сўрамоғини бил фарз.

Лутф айла ани сўрарда ойин,
Қим топқай изтиробини таскин.

Таскин била англа ҳалотини,
Адл айлабон ол малолатини.

Не зулм қилурға элни қотқил,
Не зулм қўлин ўзунг узотқил.

Қассобдин ўйға гар хўришдур,
Ултурғали они парваришдур.

Уйға не асиғ қилур бу парвор,
Ким, ўлсау биҳи келса харвор⁸.

Эл молин ўзунгга мол билгил,
Хайлин ўзунга аёл билгил.

Яъни нечук асралур аёлинг,
Маҳфуз нечукки турса молинг.

Андоқ бори эл аёлин асра,
Ўғридин амонда молин асра.

Бедодға борса халқ моли,
Маҳшар куни шаҳадур саволи.

Гар шаҳрда истасанг раёсат,
Саҳрода анингдек эт сиёсат,

Ким дағдаға топмағай муҳожир,
Хоҳи гузарию, хоҳ тожир.

Тожирғаки даст топти раҳзан

Ногаҳдур анинг ёнида қаҳзан.

Бу турфаки ҳар не қолса андин
Чун шаҳрға етти бийм жондин,

Тамғочи этиб бошиға жавлон,
Ҳардам тилагай закоти ҳавлон⁹.

Мундоқ нималардин эҳтиёт эт,
Чун нафъини топтинг инбисот эт.

Ҳар фиск хаёли қилса хотир,
Тенгрини бошингда англа ҳозир.

Нафсингға не зулм бўлса мақсуд
Шаҳни илайингда англа мавжуд.

То барча ишинг дегандек ўлғай,
Кўнглунг нечук истагандек ўлғай,

Дунёда ишинг бутуб камоҳи,
Уқбода ҳам ўлмағай табоҳи.

Дин жонибидин етиб кушодинг,
Етгай ики даҳр аро видодинг.

Соқий, қадаҳики шахзода,
Тутқай манга ул қадахда бода.

Ложурья¹⁰ бурун ўзи сумургай,
Ул навъ манга дағи ичургай.

XXXVIII

Бу дард навҳаси итмомининг тараннуми ва бу ҳасрат номаси
ихтитомининг такаллуми ва тартиби авзоининг фасонасин тузмоқ ва
тақсими атворининг таронасин кўргузмоқ ва савху хато арқомиға
эътироф варзиш этиб ҳақдин ул бобда талаби омирзиш қилмоқ¹

Юз шукрки бу фасонаи дард,
Ҳар лафзида юз нишонаи дард.

Жон пардаларидин анда авроқ,
Жондин бериб ул варақни ушшоқ.

Ёзғонда мидоди кўз қароси,
Ёзғон қора қайғу можароси.

Ҳар ёзғон алиф келиб нишонда,
Бир кесган алиф нишони онда.

Нуқта асари ниҳон тикондин
Йўқким, қора солмоғон тугондин.

Ҳар доли анинг қади хамида,
Дард икки ёнида орамида.

Айни нечаким назарға келган,
Ул наълки ҳажр аро кесилган.

Сўз бошлари ичра ҳарф бар ҳарф,
Бу қондин ўлуб ёзарда шингарф.

Сафҳа юзи дард жилвагоҳи,
Мистар хати ҳажр шоҳроҳи².

Андух сипоҳиға тушуб шўр,
Жон мулкин олурға келтуруб зўр.

Ҳар сатр келиб ясоли анда,
Пархош элидин мисоли анда.

Йўқким, бори меҳнату ғам аҳли,
Ғам дашти ичинда мотам аҳли.

Мажнун ғамидин бори азолик,
Лайли ўлуми учун қаролик.

Яъни бу сифат фироқнома,
Бўлди манга қатрарез хома.

Сўгин нечаким узоттим охир,
Йиғлай-йиғлай тугаттим охир,

Эй боди сабо, қарор тутма,
Тинмоқни мизожинга ёвутма.

Кез кишвару, тоғу, дашту, води,
Етмай қўйма жаҳон саводи.

Ишқ аҳлиға даҳр аро нидо қил,
Бу қисса туганганин адо қил!

Ҳар қайдаки бўлса беқароре
Оворау тийра рўзгоре,

Барча бу тараф азимат этсун,
Тинмай нафасе қошимға етсун.

Кирсун бу саводи аъзам ичра,
Кезсун бу билоди мотам ичра.

Бу хиттаки ишқ кишваридур,
Саргаштаи меҳри ховарийдур.

Ишқ аҳли учун мадорис онда.
Дард аҳли тутуб мажолис онда.

Ҳар кимдаки бор эса хаёле
Касб этмак ишқ аро камоле,

Бу мадрасада ясай висоқин
Ҳужра аро соз этай яроқин.

Аввал, сабақин нигориш айлай,
Ул мадрасада сипориш айлай.

Ким, олиға қўюб ул варақни
Десун биров анга ул сабақни.

Ҳар кимсага улча қобилият,
Кўрсун сабақи ғаму балият.

Бор анда ғизо ғами жигартоб,
Сув ўрнида қатра-қатра хуноб.

Кундуз ўқумоқ бало ҳадисин,
Ишқ ичра юз ибтило ҳадисин.

Шом ўлса емак чароғ дуди,
Андуҳ ўти бирла доғ дуди.

То ҳар ким иши қилиб баромад,
Ишқ аҳли аро бўлуб саромад.

Мағзи аро тушса ишқ жўши,
Чикса унидин бало хурўши.

Меҳр ўтиға ўртаниб вужуди,
Ёшурса қуёш юзини дуди.

Оҳи ели туфроғин учурса,
Ашки суви ўтини ўчурса.

Ҳам жисмидин ўлмаса асар ҳеч,
Ҳам кўнглидин ўлмаса хабар ҳеч.

Бу хитганиким қилиб иморат
Эл кирмагин айладим ишорат.

Ул икки ягонаи замона
Ким, ишқда келдилар ягона.

Чун чиқтилар ушбу хокдондин
Жаннат сари бордилар жаҳондин.

Мунда берибон қарор аларға,
Олий ясадим мазор аларға.

Айвон била тоқ бешумора.
Ул навъки гунбазу манора.

Ул чарх киби рафиъ гунбад
Ким, бўлди алар икковга машҳад.

Қандили ичинда шамъ мастур
Кеча анга баски тўкулуб нур.

Лутф ичра кабутари паридек,
Йўқ-йўқки, ҳарам кабутаридек.

Ожиз бўлуб ул дағи бир ишта,
Азбаски қанот уруб фаришта.

Беишққа анда бор бўлмай
Завқу тараб ошкор бўлмай.

Беишқ кўрунмай анда кўзга
Ҳарён зойир малакдин ўзга.

Бу хайлки тортибон ғаму дард,
Ҳар ким ғами ишқ аро чиқиб фард

Ким, барча тутуб мусаллам они
Ул пардада йўл топиб ниҳони.

Чун бу ҳарам ичра бўлди маҳрам,
Юз файз етиб юзига ҳар дам.

Ёраб ангаким мурод эрур ишқ,
Сармояи эътиқод эрур ишқ.

Бу равза сори кетургил они,
Бу мартабаға етургил они.

Ҳар дам яна завқу ҳол бергил,
Ишқ ичра анга камол бергил.

Ҳам ишқини жовидони айла,
Ҳам ишқда они фони айла.

Нопокки бўлса ишқдин ёт,
Ошиқ кўюб эрса ўзига от.

Қон ёш тўқуб ўйлаким суроҳи³,
Тўфони фасод ичинда роҳи.

Кўргузмак иши йилон киби печ,
Йўқ захрдин ўзга кўнглида ҳеч.

Ишқ ичра тутуб ўзини номи,
Мақсуд анга бўлса нафс коми.

Ул ком ила кўнглини овутма,
Бу равза сори ани ёвутма.

Мен хастаки бу рақамни чектим,
Таҳрири учун қаламни чектим.

Ёзмоқта бу ишқи жовидона,
Мақсудум эмас эди фасона.

Мазмунига бўлди руҳ майли,
Афсона эди анинг туфайли.

Лекин чу рақамга келди мазмун,
Афсона анга либоси мавзун.

Бу эрди ғаразким ул гуруҳе
Ким, сўзда аён қилиб шукуҳе,

Бу нома учун бўлуб рақамкаш,
Сафҳа юзин эттилар мунаққаш.

Гар нукталари жаҳонни тутти,
Ғавғолари инсу-жонни тутти,

Чун форси эрди нукта шавқи,
Озроқ эди анда турк завқи,

Ул тил била назм бўлди малфуз.
Ким, форси англари ўлди маҳзуз⁴.

Мен туркча бошлабон ривоят,
Қилдим бу фасонани ҳикоят

Ким, шуҳрати чун жаҳонга тўлғай,
Турк элига доғи баҳра бўлғай.

Невчунки букун жаҳонда атроқ⁵.
Кўптур хуштабъу софи идрок.

Ғар модда камрак эрса не ғам
Чун завқдур асл ул эмас кам 6.

Инсонға эрур камол матлуб,
Андин дағи дарду ҳол матлуб,

Ҳар кимга улум бўлса восил,
Ғар дардию ҳоли йўқ не ҳосил?

Ўт солса жаҳон элига Мажнун,
Бир куйгучи бўлғуси Филотун 7.

Анқони киши қачон қилур ёд,
Ул лаҳзаки булбул этса фарёд?

Сомий неча бўлса дардпарвард.
Афсонада ҳам керакдурур дард.

Эшитгучи бўлса дардпайванд,
Бордур ичи онинг ўтқа монанд.

Қил ўтқа назораким куяр чоғ,
Сув ўчурур они, ёндурур ёғ.

Мен доғи бу майниким сузубмен,
Туркона суруд анга тузубмен.

Эл кўнглига андин ўлғуси жуб
Ким, келди бу навҳанинг мунги кўп.

Мунглуғ мену мунг била паёмим,
Мунглуғ кишилар сўзи каломим.

Шак йўқки қачонки бу ўқулғай,
Ким ўқуса хотири бузулғай.

Кўздин чу оқизса ашк сайли,
Мажнун киби ёд этарда Лайли.

Номамки юзин қаро қилибмен,
Исёну гунаҳ аро қолибмен.

Ул сув етибон юғай қаросин,
Ёзғон бори журм можаросин.

Ёраб, бу рақамки бўлди марқум,
Ҳар ким ўқумоқдин этса маълум.

Ҳарнеки ўкур таамул этса,
Деган ғаразим тахайюл этса,

Айб истамак ўлмас муроди,
Бер борча ҳунар сори кушоди!

Боғла оёғиға ишқ домин,
Қуй бўғзиға дарду шавқ жомин.

Занжири жунунға баста айла,
Бу бандин анга хужаста айла.

Қилсанг ғами ишқ ила ани шод,
Бергил мени доғи кўнглига ёд!

Шояд бу маҳал бир оҳ урғай
Ким, гарди жаройимим учурғай.

Ул ел учуруб тани низорим,
Раҳмат уйида бериб қарорим.

Исёнима афв бўлғай омин.
Ёрабки, бу навъ бўлғай омин.

ШАРҲ ВА ИЗОҲЛАР

I

«Лайли ва Мажнун» ҳақидаги қисса араб халқлари орасида кенг тарқалгани ва ғоят машҳур бўлгани ҳақида академик И. Ю. Крачковский шундай ёзган эди: «Шарқда Лайли ва Маж-нун Ғарбдаги Ромео ва Жульеттага нисбатан машҳурроқдир».

Ибн Қутайба, Ал-Жоҳиз, Абу Бакр ал-Волибий ва бошқа араб олимларининг асарларида Лайли ва Мажнун ҳақидаги турли-туман ривоятлар берилади. Бадиий адабиётга келганда Низомий Ганжавий, Хусрав Дехлавий, Ашраф, Жомий, Амир Шайхим Суҳайлий қаламига мансуб дostonлар яратилди. Туркий тилда эса Гулшаҳрий, Ошиқ Пошо, Шаҳидий каби шоирлар Лайли ва Мажнун орасидаги ишк саргузаштлари ҳақида ўз дostonларида айрим парчалар бердиларки, «бу парчалар Лайли ва Мажнун афсонасининг туркий тилдаги дастлабки куртаклари сифатида аҳамиятлидир» (Т. А х м е д о в. Алишер Навоийнинг «Лайли ва Мажнун» дostonи. Т., «Фан», 1970, 29-6).

«Лайли ва Мажнун» Алишер Навоий «Хамса»сининг учинчи дostonи бўлиб, 1484 йилда ёзилган. Дostonнинг кириш бобларидан бирида Навоий анъанани давом эттириб, бу мавзуда асар ёзган салафларини чуқур ҳурмат ва эҳтиром билан тилга олади. Улардан фарқли ўлароқ асарини туркийда. ёзганини алоҳида таъкидлайди. Навоий Низомийнинг дostonини «қалъа»га, Дехлавийникини яхши безакли «қаср»га ўхшатиб, ўзининг дostonини эса «қалъа» ва «қаср» атрофидаги шаҳар ва боғларга қиёс этади. Шоир ўз асарини «Фироқнома», «Номаи дард» деб ҳам атайди¹.

«Бу дostonнинг асосий ғояси ҳам, қаҳрамонлари ҳам, сюжети ҳам Низомийда қандай бўлса, Хусрав Дехлавий, Жомий, Навоий, Фузулий ва бошқаларда ҳам шундайдир. Шунга қарамай, бу авторларнинг ҳаммаси оригинал асар ёзган. Чунки бу қиссани ҳар қайси санъаткор ўзи яшаган тарихий шароитдан келиб чиқиб, ўз индивидуал стили ва шоирлик темпераменти билан куйлаган» (Қаранг: А. Ҳайитметов. Навоийнинг ижодий методи масалалари, Т., 1963, 117-6.).

«Лайли ва Мажнуннинг бошланиш қисми бир неча анъанавий боблар билан бошланади.

1. Шарқ мумтоз адабиётида аниқ анъана мавжуддир. Унга кўра ҳар қандай асар Худонинг мадҳи — ҳамд, ундан илтижо — муножот, Муҳаммад пайғамбар таърифи — наът каби маҳсус боблар билан бошланади.

Навоийнинг «Лайли ва Мажнун» дostonининг I боби ҳам худди шу анъанага мувофиқ Худо мадҳига бағишлангандир. Унда шоир даврнинг

буюк сўз устаси ва файласуф олими сифатида оламнинг яратилиши, тун, кун, ой, қуёш, юлдузларнинг, баҳор, куз, қиш фасллари ва улардаги табиатнинг ўзига хос жилolari, инсоннинг табиат ичида яратилиши, йўқдан бор, бордан йўқ бўлиши — булар ҳаммаси Худонинг беқиёс кудрати ва улуғлигининг ифодаси эканини таъкидлаб, унга ҳамду санолар ўқийди. У ўзининг тажаллиси билан ҳамманинг дилига завқ бағишлайди. Навоий яратувчининг «ҳар соридаги тажаллиси жаҳонда Лайли бўлиб кўринади, жилва қилади, унинг бу хусусияти эса яратилганларни Мажнун қилмоқдир», — деб ёзади:

Эй	ҳар	сориким,	қилиб	тажалли,
Ул	мазҳар	ўлуб	жаҳонда	Лайли.
Эй	оники	Лайли	айлаб	отин,

Мажнун қилмоқ қилиб сифотин.

Навоий ўз даврининг мукаммал билимли фарзанди. Уни илоҳ илмидан четлаб тасаввур қилиш мумкин эмас, албатта. Ҳозирги янгича фикрлаш жараёнида шоир асарларини унинг илоҳга, тасаввуфга оид қарашлари билан боғлиқ ҳолда ўргаишга эътибор берилмоқда. (Қаранг: Н. К о м и л о в ва Б. Э р а л и е в. «Ишқ оташининг самандари», Шарқ юлдузи. 1991. 11). Ж.умладан, «Лайли ва Мажнун» достони соф илоҳий севги асари сифатида таҳлил этилади. Ваҳоланки, Навоийнинг буюклиги ва мутафаккирлиги шундаки, «Лайли ва Мажнун»да гарчи тасаввуфга оид талқинлар бўлса-да, воқеалар замирида киши қалбини ларзага солувчи фожиавий-мажозий ишқ қисмати, ижтимоий адолатсизлик тасвири шу қадар ҳаётий тасвирланганки, бундан шоирнинг ўзи ҳам қаттиқ изтиробга тушади ва «Йиғлай-йиғлай тугатдим охир» деб қиссага якун ясайди. «Лайли ва Мажнун» достони дунёвий адабиётнинг энг гўзал намуналаридан бири саналади.

Мажнун — телба, девона, жинни демакдир. «Шарқдаги энг машҳур қаҳрамонлардан. Қадимий араб манбаларининг шаҳодат беришича, Мажнун тарихий шахс бўлиб, Арабистондаги Бани Омир қабиласига мансуб бўлган. Мажнуннинг ошиқлик қисмати ҳақида Шарқда жуда кўн ривоятлар тўқилган. У Низомий, Деҳлавий, Навоий каби улуғ санъаткорларнинг ижодида фожиавий қаҳрамон сифатида ўрин эгаллаган». (Алишер Навоий, мукаммал асарлар тўплами. VII том, 359-6). Худди шу фикрлар Лайлига ҳам тааллуқлидир. Лайли араб манбаларида кичик эпизод образ — кўринишга эга бўлган. Ибн Кутайба ўзининг «Китоб уш-шеър ваш-шуаро» номли асарида Лайли ҳақида сўзлаш Маж- нунни гапиртириш учун асосий калит эди, деган муҳим фикр билдиради. Низомийдан бошлаб, бу фикр маҳорат билан ривожлантирилди ва Лайли дostonда мукаммал, етук,

баркамол аёл образига — севги ва вафо рамзига айлантирилди. Айни вақтда дostonда Навоий Лайли ва Мажнунлар образи орқали мажозий ошққ-маъшуқлар тимсолини гавдалантирган.

2. Ушбу байт «Хамсанинг 1960 йил нашрида тушиб қолган. Биз уни «Лайли ва Мажнун»нинг танқидий матни асосида тикладик.

3. Жаллат олоуху ва шаънух — арабча: унинг эзгуликлари вaшаъни улуғ демакдир.

II

1. Мазкур бобда шоир худога муножот қилиб уни борлиқни яратган ягона ва олий зот деб қарайди ва ўз гуноҳларини, хатоларини кечиришни илтижо қилади. Шоир дostonни ёзишга киришар экан, худодан ўзига мадад ва кўмак сўрайди. Бунда Навоийнинг илоҳга ишончи, юксак эътиқоди, диний қарашлари ўз ифодасини топгандир.

Навоийнинг умри охирларида ёзилган ва шоир таваллудининг 550 йиллиги муносабати билан турли (ўзбек, рус, инглиз, немис, форс) тилларида чоп этилган «Муножот» асарида эса унинг дostonлари таркибидаги аввалги бобларидаги муножот яхлит, кенг кўламда ёритилиб, адибнинг бу хусусдаги ғоявий нияти баён этилади. (Қаранг: Алишер Навоий. Муножот. Т., 1991. Нашрга тайёрловчи ва сўзбоши муаллифи С. Ғаниева).

Муножотларда руҳий, маънавий поклик, имон ва эътиқод софлиги инсон камолоти учун ҳаётий зарурат экани таъкидланади.

Навоий	Оллоҳдан	илтижо	қилиб	ёзади:
Ҳар Лекин	неча санга	эмас	макга бордур	бу асру осон, осон.
Боқ Раҳм	дарду айла	бу	малолатимға, ҳолатимға,	ёраб, ёраб,
Лутф Чектинг	айла чу	ўзум йўлум	сори тутуб	йўлум қўлум чек, чек...
Чун Сайр	олима ичра	қўймадинг насибим	айла	ёвуз туз йўл. йўл.
Шукрунгға Саждангға		тилимни бошимни	қойил мойил	айла, айла.
Ўксутма		ҳидоятингни		мендин,

Кам	қилма	иноятингни	мендин...
Ҳар	қиссада	шукр	соли
Ҳар ғуссада сабр бер илимға...			

2. Шайанлиллоҳ—

арабча: худо йўлида бирор нарса (бер!) демакдир.

3. Моарафнок — арабча: сени

етарли танимадик, маъносини билдиради.

4. Ана афсах — арабча: мен сўзга чечанман, демакдир.

5. Лоухси—арабча: сон-саноксиз, санай олмайман, деган мазмунни англатади.

III

1. Ушбу бобда Навоий Муҳаммад пайғамбар мадҳига ўтади. Шоир Муҳаммад пайғамбар ислом динининг асосчиси, худонинг ердаги расули ҳамда анбиёларнинг охиргиси, унинг барча яхши хислатлари, каломи эл учун ўрнатилган ва табаррук эканлигини таърифлайди. Муҳаммад пайғамбарнинг ҳар бир сўзи мусулмонларга ҳам қарз, ҳам фарз деб таъкидланади:

Буйруғларинг	элга	қарз	янглиғ,
Суннатларинг	элга	фарз	янглиғ...

Рухсорики	келди	курси	хуршед,
-----------	-------	-------	---------

Ул меҳр қамарваш ўлди жовид.

2. Кашшамси нисфуннаҳр — арабча: кун ўртасидаги (жазирама) қуёшга ўхшайди, деган маънони англатади.

3. Кунту набийян — арабча: «Мен пайғамбарман», деб бошланадиган ҳадисга ишора.

4. Жибрил — Жобраил сўзининг қисқарган шакли. Худо билан пайғамбар ўртасида воситачи, ваҳий келтирувчи фаришта номи.

5. Сулаймон — исломда пайғамбар ва шан — шавкатли подшоҳ ҳамдир. Ривоятларга кўра, унга еру осмон, шамол, деғу пари, барча ҳайвонот олами бўйсунган. Унинг тахтини девлар кўтариб шамол учуриб, қушлар эса бошига соябон булишар экан. Бир кун Ҳудхуд Сулаймонга Сабо шаҳри ва унинг маликаси Билқис ҳақида хабар келтиради. Бу икки байтда шунга ишора қилиб талмеҳ орқали Жаброилнинг Муҳаммад пайғамбарга пайк — хабар етказиб туришини Ҳудхуднинг Сулаймонга хабар етказишига қиёс этилмоқда.

IV

1. Диний манбаларга кўра, Муҳаммад пайғамбарнинг Маккадан Қуддусга бориши ва у ердан Буруқ отнга миниб кўкка чиқиши ва худо билан мулоқотда бўлиб қайтган туни — Меърож туни деб аталади. Мазкур бобда Навоий аънанани давом эттириб, шу воқеани зўр маҳорат билан тасвирлайди. Бунда Муҳаммад пайғамбарнинг сайёралар, юлдузлар, ўн икки бурж аро кўкка кўтарилиши тасвири ажойиб манзара касб этади. Навоий илми нужумдан яхши маълумотга эга бўлганлиги сабабли сайёра, юлдузларнинг номларинигина эмас, уларнинг хусусиятларини ҳам кўзда тутди ва ташхис санъатидан фойдаланиб, коинотдаги жонсиз нарсаларни инсоний сифатларда жонлантиради ва Меърож тунининг мўъжизавий ҳолатини тасвирланди: «Гардун кўзини унинг — пайғамбарнинг юзига очади, анжум эса дирамин юзига сочади»; ҳаммаёқда уни хуррамлик билан кутиб оладилар:

Баҳром Ташлаб	кўриб қиличин,	бийик ўпуб	жанобин, рикобни.
Биржисқа Иш	чун анга	етиб саодат	рикоби, иктисоби.
Сойислиғига Газ	Зухал дастаси	уруб қўлида	фол. гирбод.
Савру Қурбони анинг қилурға жонлар...	Ҳамал	айлабон	фиғонлар,

Баҳромни Миррих ҳам дейдилар; Форсларда Баҳром, юнонларда Марс сайёраси. Уни уруш хомийси ҳисоблаганлар. Қадимги илми пужумга кўра Баҳром бешинчи фалак сайёраси бўлиб, ердан кичик, тўртинчи ўринда туради. Бу байтда шоир Муҳаммад пайғамбар Леърожга кўтарилганда, уни кўрган Баҳром қўлидан қиличини ташлаб; отининг рикоби — узангисини ўпади, дея таърифлайди. Шоир бу воқеанинг мушоҳидлари сайёралар эди, демоқчи бўлади.

Биржис — Муштарин (Юнитер) сайёрасининг форсча номи Илми нужумда бу сайёрани «Саъди акбар» ва «Фалак қозиси» ҳам деб юритилади, жойи бешинчи фалакда дейдилар. Шоир бу байтда Муҳаммад пайғамбар отининг узангисини Баҳром ўпди, кейин Биржисга рикоби етишти ва бундан у ғоят саодатманд бўлди, дейди.

Зухал — Сатурннинг арабча номи, Кайвон ҳам дейилади. Жойи олтинчи фалакда экан. Шоир бу байтда Зухал сайёраси Муҳаммад пайғамбарга отбоқар бўлишни орзу қилганини таърифлайди.

Савр — эски астрологияда осмондаги ўн икки буржнинг иккинчиси. Қуёш йили ҳисобида апрель ойига тўғри келади:

Ҳамал — ўн икки буржнинг биринчиси, унга қуёш март ойида киради, Қуёш йили ҳисобида биринчи ой номи март ойига тўғра келади.

2. Вал-Лайли изо яғшо — арабча: тун қоронғуси билан қасам ичаман

3. Мозог — арабча: Муҳаммад пайғамбар ўзи ва кўзи мадҳ этилган оятдаги сўз.

4. Ва мотага — арабча: Муҳаммад пайғамбар мадҳ этилгаа оятдаги сўз.

V

1. «Олдида гавҳар бир қатра сувдек туюладиган сўз гавҳара васфида бир неча сўз демоқ. «Беш хазина»си олдида Қорун хазинаси вайронадек кўринадиган Ганжа ҳакими таърифида ганж сочюқ; Қашмир жодуларй ушшг олдида ип эшолмаидиган Ҳинд сеҳргарини унинг гавҳари шодасига тизмоқ ва ўз назмининг чурук ипини ва узук торини ҳам уларга уламоқ».

Бу бобда Навоий ўзидан аввалги салафларининг «сўздан қандай фойдаланганлари ҳақида, сўзнинг қиммати, уни ҳеч қандай дурру жавоҳирлар билан тенглаштириб бўлмаслигини, сўз бир денгиз бўлиб унинг тубида чексиз маъно олами яшириниб ётганини таъкидлайди. (Қаранг: Лайли ва Мажнун, Ўзбек адабиёти тарихи, 2-жилд, 1977, 259-6.).

2. Қорун — беҳисоб бойликка эга бўлган диний афсонавий шахс. Навоий ўзининг «Тарихи анбиё ва ҳукамо» асарида Қорунни Мусо пайғамбар қариндошларидан экани, илму фазилатда ўткир, айниқса, кимё фанида моҳир, қобилиятли киши бўлганини ёзади. Кейинча, у кўп олтин тўплаб, катта бойликка эга бўлади. Хазинаси билан бирга унинг хасислиги, имонсизлиги оша боради. У худони ҳам тан олмай қўяди. Мусонинг уни динга, эътиқодга чақиришга ҳам парво қилмайди. Натижада Мусонинг дуобадига учрайди, тамоми хазинаси, бойлиги билан уни ер ютади, (Қаранг: Н а в о и й, Асарлар, XV жилд, Т., 1968, 215-6.)

3. «Панж ганж» («Беш хазина») — Низомий Ганжавий (1141-1204) нинг яратган дostonлари кўзда тутилмоқда. Улар «Махзан-ул асрор» («Сирлар хазинаси»), «Хусрав ва Ширин», «Лайли ва Мажнун», «Ҳафт ггайкар» («Етти гўзал») ва «Искандарнома»дан иборат.

Маъдумки, Низомий биринчи бўлиб беш дostonни яратган, бу

«Зилаи хамсачиликни бошлаб берди. Навоий ўзининг «Хамса»си таркибидаги ҳар бир дostonнинг кириш қисмида Низомий ва униинг «Панж ганж»ини катта ҳурмат ва самймият билан тилга олади.

4. «Ҳинд соҳири»—хамсачилик анъанасига асос солган Амир Хусрав Дехлавий кўзда тутилади. Хусрав Дехлавий (1253—1325) Шарқ шеърятининг улкая санъаткорлармдан. У ўзининг оташиа шеърый ғазаллари ва «Хамса»си билан машҳур. Хусрав Низомий «Панж ганж»ига биринчи бўлиб назира битган шоир, бинобарин, хамсачилик анъанасини бошлаб берди. Низомий дostonи «Лайли ва Мажнун» деб номланган бўлса, у ўз асарини «Мажнун ва Лайли» деб атаган.

5. Қоналлоҳу ламякун мааҳ шай — арабча: Оллоҳ таоло билан бирга ҳеч ким йўқ, яъни у ёлғиз, демакдир.

6. «Сени дур дейдилар. Бу — маъқул гап эмас. Сен руҳ жавҳарисан, дур қуруқ сувнинг ўзи-ку!»

7. «Демак сени дурга ўхшатиш, худди дурни шудрингга ўхшатишдир».

8. «Тил сенинг зикринг билан юксаклик эгаси, тишлар эса унга инжу тасбеҳи бўлди».

9. «Ганжада маскан тутган зар сочувчи кишидан ўзга бир киши — бу тил билан мақсадга эришолмади». Бу байтда Низомий Ганжавий ва унинг «Лайли ва Мажнун» дostonи назарда тутилади.

10. «Унинг яширин хазинаси шараф айвони, хазиначиси эса лутф мезонидир», демакдир.

11. «Маънонинг хосхонасини эгаллаган ҳам, сўз қизини турли тақинчоқларга ғарқ этган ҳам у».

12. Тур— Арабистондаги тоғ. Афсоналарга кўра Тур тоғида Мусо пайғамбар худонинг жамолини кўришга чиқади. Қоф — бутун ер юзини ўраб олган деб хаёл қилинган афсонавий тоғ. Анқо — афсонавий қуш. Гўё қушларнинг подшоҳи бўлиб, унинг ошиёни шу тоғда экан,

13. Афсаҳ ул-каломи — Энг фасих нутқлиси, равшан баён этгувчиси.

14. «У Ганжада хазинадек яширингану, лекин беш хазинага белги қўйиб кетган».—Бу ерда гап Низомий ва унинг беш дostonи устида бормоқда.

15. «Бу хазинада маъни инжулари бўлиб, сўз ва иборалари эса унинг тилсимидир, лекин бу тилсим шундай мустаҳкамки, буни ҳар бир темир қўрғонни эгалловчи ҳам очишдан ожизлик қилади».

16. Кашмир — Осиёда, Ҳималай ва Тибетнинг ўртасида жойлашган тарихий диёр. Кашмир тўғрисидаги дастлабки маълумотлар милоддан аввалги 6 асрга оид манбаларда учрайди.

17. «Ундаги ёзувлар Бобил мамлакатининг катта йўлидай,

камиш қаламининг ичи эса Бобил чоҳидир». Бобил — Чоҳи Бобил — афсонага кўра Бобил аталган шаҳарда бир қудуқ (чоҳ) бўлиб, кўкдан ерга тушиб гуноҳ ишлар қилган икки фаришта чоҳда ётар экан, бу чоҳни сеҳр манбаи ҳам дейдилар. Бу ерда Хусрав Деҳлавий ижодини Бобилнинг катта йўлига, қаламининг қавагини мазкур чоҳга ўхшатилади.

18. «Беш махфий хазинани ўз бағрига олган тошдан яратилган қалъа рўпарасида беш қаср тикланди». «Беш қалъа»дан мақсад Хусрав Деҳлавийнинг «Хамса»сини қайд этмоқ.

19. «Мўъжиза билан сеҳр орасидаги тафовут Каъба олдидаги бутчалик каттадир».

20. Ашраф — XIV асрнинг II ярми ва XV асрнинг бошларида яшаб, ижод қилган хамсанавис шоир. Унинг тўлақ исми Ашраф ибн Шайх ул-ислом Абу ал-Хусайн ибн ал-Ҳасан ал-Мароғий ат-Табризийдир. Алишер Навоийнинг «Мажолис ун-нафоис» тазкирасида Ашраф ҳақида шундай маълумотлар берилган: «Мавлоно Ашраф — дарвешваш ва номуродшева киши эрди. Ва кийиз бўрк устига қурчук чирмар эрди. Ва эл билан доғи омизиши оз эрди. Кўпрак авқот «Хамса» татаббуъиға сарф қилур эрди, то ул китобни туготур тавфиқи топти, воқеаи ўз хурди ҳолиға кўра ямон бормандур. Афв фазилатида «Хамса»сидан бу байт яхши воқеъ бўлиб турким:

Ба назди касе к-ӯ ба донеш меҳ аст,
Зи мучрнм куши чурм бахшн беҳ аст...

Мазмуни: Билимда илғор бўлган киши қошида гуноҳкорни ўлдиришдан гуноҳини кечиш яхшидир. (Алишер Навоий, Асарлар, 12-том, Т, 1966, 14бет).

21. Бу ерда «учинчи номаи дард» «Лайли ва Мажнун» достонидир. Бироқ яқин вақтларгача рус шарқшунослигида «Лайли ва Мажнун» Навоий «Хамса»сининг иккинчи достони деган фикр олға сурилган. Ҳатто Е. Э. Бертельс, А. Климович, Е. М. Мелетинскилар ҳам шундай талқин қиладилар. Навоийшунос олим Т. Аҳмедов; эса ўзининг «Лайли ва Мажнун» ҳақидаги монографиясида мазкур байт мазмуни ва умуман Навоийнинг достонларининг қўлёзмаларидаги тартиби ва бошқа маълумотларга таяниб юқоридаги қарашнинг хато эканлигини асослаган. (Т. Аҳмедов, Алишер Навоийнинг «Лайли ва Мажнун» достони. Т., 1970, 35—36-бетлар).

VI

1. «Валийлик осмонининг жаҳонга нур таратувчи юлдузи

тўғри йўл кўрсатиш конининг соф гавҳари, шеърият авжи фалагининг хашамли қуёши ва маънолар жомининг тоза май ичувчи ринди, яъни мавлоно Нурддин Абдурахмон Жомий мадҳида нукта сурмоқ ва унинг жомидаги дурдани симирмоқ».

2. Абдурахмон Жомий—(1414 йил Жом вилоятининг Харгарда даҳасида туғилиб 1492 йили Ҳиротда вафот этган) форс-тожик адабиётининг лирик намояндаси гениал шоир мутафаккир олим, Навоийнинг яқин дўсти ва устозидир. У яратган турли мавзудаги асарлар саноғини 99 га етказадилар. Бунга фалсафа, тарих, адабиёт, тил, музыка, муаммо, аруз, шеърият ва бошқа сохалар-даги ишлари мансубдир. Жомий салафлари Низомий, Хусрав Дехлавийларга татаббуъ қилиб етти дostonни ўз ичига олган «Ҳафт авранг» асарини яратди. Ундаги дostonлар «Тухфат ул-ахрор» («Ҳимматлилар тухфаси»), «Силсилат уз-зиҳаб» («Олтин занжирлар»), «Соломон ва Абсол», «Сабҳат ул-аброр» («Яхши кишилар тасбеҳи»), «Юсуф ва Зулайхо», «Лайли ва Мажнун», «Хирадномайи; Искандар» («Искандарнинг донишмандлик китоби»).

Навоийнинг илмий-ижтимоий фаолиятида Жомий унга маслаҳатгўй ва раҳнамолик қилган. «1476—1477 йиллар орасида Навоий Жомийни ўзига пир сифатида танлаган эдн. Бу уларнинг дунёқарашидаги яқинликни кўрсатувчи энг характерли ҳолдир». (А. Ҳ а й и т м е т о в, М. М и р з а а ҳ м е д о в а. Алишер Навоийнинг ҳаёт йўли. Қаранг: Ўзбек адабиёти тарихи. 2-жилд. 03-бет).

Навоий «Хамса»га кирган ҳар бир дoston муқаддимасида, «Мажолис ун-нафоис»да Жомийга махсус ўрин ажратади. Навоий Жомийга бағишлаб «Хамсат ул-мутаҳаййирин» асарини ёзади. Жомий ва Навоий ўзларининг «Лайли ва Мажнун» дostonларини бир йилда (1484) тугаллаганлар. Шу сабабли Навоий устозининг мазкур асаридан баҳраманд бўла олмаган.

3. «Бош оғриғига сандал ёғочини майдалаб пешонага суркалгани каби, фаришта Жомий кавшлари гардини юзига суртади».

4. «Букилишдан хассаси бошида пайдо бўлган тоб, икки жаҳонни тортмоқ учун илмоқдир».

5. «Учидаги найзаси ғазабга кирса, дев билан шайтонларни кўр қилади».

6. Бу иккн байт мазмуни: «Тасбеҳига банд қилинган юз дона юз файз қушларини овлайди. Доналар белидаги торни жаҳон халқи учун маҳкам ип деб бил».

7. «Унинг ювинадиган идиши фалак денгизидир. Ундан томган ҳар қатра сув энг ноёб дур бўлади».

8. Каъб — оёқнинг тўпиғи демакдир. Шоир бу ерда азнларнинг товони теккан ер — муридлар йиғиладиган даврани

назарда тутати.

9. «Лақаби ҳам жаҳонга нур таратади. Зоти билан ҳам нуран ало нурдир». Бу ерда шоир «Нуриддин» сўзига ишора қилиб «нур устига нур» иборасини қўлламокда.

10. Бу беш байтда сўз Жомий томонидан яратилган асарлар («Тухфат ул-ахрор», «Силсилат уз-зиҳаб», «Сабҳат ул-аброр», «Юсуф ва Зулайхо», «Девон»и) устида бормокда.

VII

Бу боб Султон ҲусаҒш Бойқаро мадҳидадир.

1. Султон Ҳусайн Бойқаро Темур кўрағон наслидан бўлиб Мирзо Мансур бинни Мирзо Бойқаронинг ўғлидир. У 1438 йили туғилган, 1469 йили Ҳирот тахтига ўтириб, 37 йил хукмронлик қилган. Навоийнинг болаликдан дўсти бўлган. У Ҳусайний тахаллуси билан шеърлар ёзган. Бизгача унинг девони етиб келган. Унинг қаламига насрий «Рисола» ҳам мансуб. У 1506 йилда Ҳиротда вафот этди. Ҳусайн Бойқаро имкон борича мамлакатда илм-маърифатни маданиятни тараққий эттиришга интилди. Хондамир Султон Ҳусайн Бойқаронинг вилоятларини обод қилиш, бинокорлик ва деҳқончилик ишларини ривожлантириш юзасидан тузган режалари ҳақида сўзлайди. (Қаранг: Хондамир, «Мақор.им ул-ахлоқ», Т., 1948, 61б.) Бобур Ҳусайн Бойқаронинг замони ҳақида ёзади: «Султон Ҳусайн Мирзонинг замони ажиб замоне эди, аҳли фазл ва беназир элдин Хуросон, батахсис Ҳирий шаҳри мамлу эди. Ҳар кишинингким, бир ишга машғуллуғи бор эди, ҳиммати ва ғарази ул эрдиким, ул ишни камолға тегургай».

Навоий Ҳусайн Бойқаро ҳақида деярли ҳамма асарларида ёзади, «Мажолис ун-нафоис» тазкирасининг саккизинчи мажлисини Ҳусайний шеърятни таҳлилига бағишлайди. Унинг насрий рисоласига жавобан (1485 й.) ўзининг «Назм ул-жавохир» асарини ёзади ва асар муқаддимасида були эътироф этади ва Ҳусайн Бойқаро шаънига мадҳиялар ўқийди. Ҳусайн Бойқаро Навоийнинг давлат арбоби сифатидаги фаолиятини, ижодини қўллаб-қувватлаган. Улар самимий дўст бўлганлар.

2. Жунайд — Саййид ут-тоифа Жунайд Бағдодий. У ҳақда Алишер Навоий «Насоим ул-муҳаббат» асарида шундай маълумотлар беради: «Иккинчи табақадиндур ва кунияти Абулқосимдур ва лақаби Қаворирий ва Зажжож ва Харроз Қаворирий ва Зажжож андин дебтурларки, отаси шиша сотар эрмиш ва Харроз анинг учунки, харз санъатин билур эрмиш. Асли Ниҳованддиндур. Таваллуд ва маншаи Бағдоддин ва Абу-Савр мазҳабида бўлур эрмишки, Имом Шофийнинг улуғроқ шогирдиндур ва баъзи дебтурларки, Суфён Сурий

мазҳабида эрмиш...

Жунайд икки юз тўқсон еттида (909 й.) дунёдин ўтубтур. «Табакот» китобида Қаширий рисоласида бу навъ битибтур ва Имом Ефий тарихида тўқсон саккизда дебтур ва баъзи тўқсон тўққизда дебтур».

Ҳижрий икки юз тўқсон етти деганда—ҳозирги йил ҳисобимизда тўққиз юз тўққизинчи йил англашилади, деб изоҳланди Р. Комилов. (А л и ш е р Н а в о и й, Асарлар, 15-том, 1968. 79—80-бетлар).

Мазкур байтдаги «Жунанди Сони» яъни нккинчи Жунайд дейилганида Ҳусайн Бойқаро кузда тугилади.

3. Ғозий — Ҳусайн Бойқаронинг унвони бўлиб «Шоҳн Ғозий» деб ҳам юритилади.

4. Бу байтда шоир Ҳусайн Бойқаро шаънида муқаддас оятлардагидек сўзларни айтиш мумкин, унинг одиллиги эса шариатни ҳимоя қила олади, демоқчи бўлади.

5. Бу байтлар умуман шу бобнинг ўзи ўта мадҳий мазмунда бўлиб Навоий Ҳусайн Бойқарони кўкларга кўтаради. Анни чоқда, Навоий Ҳусайн Бойқаронинг ўткир зеҳн эгаси эканини таъкидлайди. Унинг давлат иши билан банд бўлиб илм билан шуғуллана олмасида, лекин иқтидори ҳар қандай масалани пайғамбар каби ҳал қилишга кодир эди, деб қайд этади.

6. Набийи мурсал — юборилган пайғамбар.

7. Фикҳ - (арабча билиш, тушуниш демакдир) — мусулмон динининг йўл йўриқлари, қойдалари тўғрисидаги ҳуқуқ илми, яъни ҳуқуқшунослик.

Фикҳ — диний ҳуқуқшунослик сифатида икки соҳадан: шариат манбаларини ишлаб чиқиш ва шариатни аниқ соҳаларга татбиқ қилишдан иборат бўлган.

8. Абу Ҳанифа — Имом Аъзам Нуъмон ибн Собит (699—767) машҳур имом, Ҳанафия мазҳабининг асосчиси. Абу Ҳанифа Қуфада туғилган. Ҳаммод Ибн Абу Сулаймондан ҳадис илмини ўрганган. У биринчи бўлиб фикҳ илмини фарз, суннат ва шарт каби бобларга ажратган.

9. Жамшид — Эроннинг қадимги подшоҳларидан бири. Жамшид жоми — Жамшид ясаттирган тилсимли жом. (Навоийнинг таърифича, Жамшид ҳакимларга буюриб, иккита жом ясаттирган, бирининг оти Жоми ишратфизой — бу жомдаги май ичган билан тугамас, тўлиқ тураверар ва қийшайтирилса ҳам тўкилмас экан. Иккинчисининг оти Жоми гитийнамон— бу жомда дунёда юз берган ходисалар кўриниб турар экан. Бу жомни — Жоми жаҳонбин ҳам дейдилар).

1. Бу боб Султон Бадиуззамон мадҳида ёзилган.

2. Султои Бадиуззамон Мирзо — Ҳусайн Бойқаронинг катта ўғли, Астробод вилоятининг ҳокими, отаси вафотидан сўнг укаси Музаффар Мирзо билан бирга мамлакатни бошқаради. Навоий «Мажолис ун-нафоис»да у ҳақда шундай дейди: «Ҳусни сурат ва ҳусни, сийрат била ораста ва жамоли зоҳирӣй ва камоли ботиний била пинроста йигитдур. Разм атворидин отар-тутарда дилписанд ва базм асбобидан ичмак ва бағишламоқда, бемонанд. Табъи ҳам назм услубида мулойимдур». (Навоий, Асарлар, 12-том, 174-бет).

Балхни талашиб, Бадиуззамоннинг Ҳусайн Бойқарога қарши чиқиши мағлубиятга учрайди. Шу низо оқибатида Бадиуззамоннинг ўғли Мўмин Мирзо қатл этилади. 1497 йил охирларида юз берган бу даҳшатли воқеадан сўнг Ҳусайн Бойқаро ва Бадиуззамон муносабатлари янада кескинлашади. Лекин 1506 йилда Шайбонийнинг Балхга юриши уларни бир қадар бирлаштиради. Улар Мурғоб томон отланадилар. Аммо йўлда 1506 йил 5 майда Ҳусайн Бойқаро вафот этади. Шанбоний Ҳиротни забт қилгач, Бадиуззамон Эронга Исмоил Сафавий ҳузурига кочади. «Мажолис ун-нафонс»нинг форсча таржимони Муҳаммад Қазвиний маълумотига кўра, турк султони Салимхон Табризни эгаллагандан сўнг Бадиуззамонни иззат-икром билан Истанбулга олиб кетади. Бадиуззамон тез орада тоун (вабо) касалидан вафот этади.

Навоий Бадиуззамон сиймосида давлатни идора этиш сиёсатини пухта билган, илмлардан хабардор, адолатга таянган валиаҳдни кўрар, ундан доно панд-ўғитларини дариғ тутмас эди. «Муншаот» таркибида Бадиуззамонга ёзилган мактублар ана шулардан далолат беради. (Қаранг: С. Ғаниева «Муншаот» Ўзбек адабиёти тарихи. II том. Т., «Фан» 1977, шу муаллиф «Навоий қомуси» саҳифаларида. Бадиуззамон. Санъат. 1990. 10-сон).

Шоир достонининг бу боби ҳам бошқа аксар асарларидаги каби Бадиуззамон Мирзо мадҳига бағишлангандир.

Бадиуззамон — замон аҳлининг ажойиб гўзали, нодири, демакдир.

Чавгон — «Гўй ва чавгон» ўйинида от устида туриб гўй — тўпни тутиб, тўхтатиб олинадиган учи эгри узун таёқ.

Савлажон — чавгон.

IX

1. «У тун дағдағаси таърифидеки, савдойи ишқ аждаҳосининг дами ўтининг тутуни ва юлдузлари оламини ўртайдиган ўша оловнинг ёлқинлари эди: шундай тунда хаёл сайёҳи кўргиликлар отига миниб ҳар

томон йўл олмоғи ва ишқнинг юз офатлик даштига етмоғи; офат ёғинларидан бало довулига қолмоғи ва бало яшинлари унинг жонига шавқ ва муҳаббат ҳароратини солмоғи; ишқ дури шамчироғини ўша кеча топмоқ ва у йўлчи юлдуз билан сўз майдони жавлонига чопмоқ; Лайли хаёли билан кўришмоқ ва Мажнун дардига тушмоқ».

2.«Вужудим шу зулматга асир бўлиб, кўнглимга фалак зулмати қуйган эди».

3.«Ишқнинг ҳидини сезган ҳамоно у от чопишдан ҳам қолди».

4.Ясриб — Мадина шаҳри шундай деб ҳам юритилган.

5.Расули Ҳошимийкеш — Муҳаммад пайғамбар кўзда тутилади.

6.Ҳалил— Иброҳим пайғамбарнинг лақаби.

7.Намруд — Бобил подшоҳларидан бирининг номи. Ривоятларга кўра, худолик даъвосини қилганда Иброҳим (Ҳалил) пайғамбар унга қарши чиққан. Намруд уни ўтга ташлаган, лекин Иброҳим гуноҳсиз бўлгани сабабли ёнмаган экан.

8.«Шу яшин ҳар лаҳзада Яман томондан кўриниб, ўзининг ўтлик сиртмоғини ташлар, у —Суҳайл юлдузи балқиб, Яман тунини ярқиратганидек эди. Йўқ-йўқ, балки Увайс қалби ёлқини қора тунни ойдинлаштирмоқда».

9.Суҳайл юлдузи — бир ёруғ юлдуз. Ямандан равшанроқ кўрингани учун Суҳайли Яманий, Суҳайли Яман деб ҳам атаганлар.

10.Увайс — Шайх Увайс Қараний, Алишер Навоий «Насоим ул-муҳаббат» асарида Увайс Қараний тўғрисида, жумладан шуларни ёзади: «Гоҳ-гоҳ Хожои олам муборак юзин Яман сори қилиб дер эдиким, мен худонинг шахсини Яман томонидан топдим». Юқоридаги талмиҳ орқали ана шу ҳақиқатга ишорат қилинган.

11.Абуқубайс—Қубайс тоғининг номи.

12.«Айман анори ўз шохини ёритганидек, гоҳо Изам водийсига шуъла сочарди».Изам — Арабистондаги тоғнинг номи.

13.Нори айман — Мусо пайғамбарга кўринган нурли бир дарахт.

14.Нажд — Ироқ ва Ҳижоз ўртасидаги жой номи.

15.Шом — Сурия ва Дамашқнинг шарқ қўлёзмаларида учрайдиган номи.

16.Ҳай— Араб қабиласи. Лайли шу қабилага мансуб, қабила бошлиғининг қизи.

17.«Бу суяклар чўлдаги қуриган ўт каби тўда-тўда бўлиб ётарди».

18.«У буни ҳали англаб етмай, ғойибдан нидо келди».

19.«Бу ишқ даштида ғавфо солаётган йиртқич ҳайвонлар шу даштнинг ҳар томонидаги курт -қумурсқалардай».

20.«Мозий дунё бир кишидан бошқа ҳеч кимнинг бу водийга кадам қўйганини билмайди».

21.«Жисмини ташкил этган унсурлар ҳам унинг тузилишини мураккаб қилган».

22.Ажам — Араб халқлари ва мамлакатларидан бошқаси (кўпинча Эрон мамлакати ва халқига айтилади).

23.Суҳайлий — Шайх Аҳмад Суҳайлий —XV асрнинг II ярмида яшаб ижод этган форсигўй шоир. 1465—1469 йилларда Навоий Самарқанддалик вақтларида Шайхимбек Суҳайлий ҳам у билан бирга бўлган. 1469 йилда Навоий билан Ҳиротга келган ва Султон Ҳусайн Бойқаро хизматига кирган. Навоий уни ардоқлаб ёри азиз дер эди. 1470—1472 йилларда Навоий тавсияси билан Суҳайлий муҳрдорлик лавозимига тайинланган. «Суҳайлий» тахаллуси қилур учун, Шайхим Суҳайлий дерлар эрди»,— деб ёзади Бобир.

Суҳайлий бадиий ижод билан қизгин шуғулланган. Алишер Навоий «Мажолис ун-нафоис»да ёзади: «Хуросон мулкининг мутаййин элидиндур. Кичик ёшидан таъб осори ва зихн намудори андин кўп зоҳир ва ҳамида ахлоқ ва писандида маош атворидин боҳир эрди.... Аввалдин охирғача фақир била илтифот ва иттиҳоди кўп учун мундин ортуқ таърифин қилинса, ўзумни таъриф қилғондек бўлурдин кўрқиб ихтисор қилилди». (Алишер Навоий, Асарлар, «Мажолис ун-нафоис» 12-том, 70-бет). Суҳайлийнинг «Лайли ва Мажнун» достони ўз даврида машхур бўлган.

Х

1. «Қайснинг йўқлик мажлисидан қутулиб, вужуд бешигига тутилгани: қон ютмоқдан емиш ва ишқ доясидан парвариш топгани; ишқ зоти баҳрасидан эл кўзига ширин ва азалий дард ҳароратидан халойиқ назарига иссиқ кўрингани».

Қайс — Мажнуннинг асл номи.

2. «Ҳаёт ускунаси эскириб, умри дарахти йиқилишга майл этганда, ёнида гўзаллиги санавбар гули каби янги кўкорган ниҳоли (фарзанди) бўлиши керак».

3. «Билмайдик, гулистон қуриса, булбул сайрашдан тўхтайтиди».

4. Бу икки байтнинг мазмуни: «Ишқ мулкининг шоҳи кўкдан ергача ҳукм қилдиким, шодмонлик билан осмон гумбазигача зийнат бериб байрам қилсунлар».

5. Гул япроғи асалга тушгандек, уни бешикка боғлайдилар».

6. «Бодомнинг ичида мағиз сақлаганидек, бу бола ҳам кўз

бешигида фароғатда яшарди».

7. Байтнинг мазмуни: «Юзида малоҳат шуълалари, нуткида фасоҳат нашълари бор. Бу байтда тарсеъ санъати қўлланилган.

8. «Уни жон йўргагига ўраб, кўз қорачиқларини исирик қилардилар».

XI

1. «Қайснинг донолик мактабида илмлар варақларини ўғиргани: ишқ изғирини етиб, у варақларни совургани, яъни Лайли хусни гулшанидан хасталик хазони четлашиб, саломатлик баҳори елидан латофат гуллари очилиб, мактабга йўл олгани ва у гулларданҚайс кўнгли оёғига ошиқлик тиканлари санчилгани».

2. «Унинг карам дастурхони олдида қуёш қора кулчадек кадрсиз».

3. Бу байтда шоир ружу (мусалсал) санъатидан моҳирлик билан фойдаланади. Бу санъатга кўра предмет, воқеа-ҳодиса ёки шахсга нисбатан ўхшатишли муболаға ишлатилади. Лекин бу камлик қилиб янада кучли муболаға ишлатиб, тасвирни кучайтиради, бўрттиради.

4. Бу байтларда тазод санъати қўлланилган. Унга кўра тасвирни бўрттириш учун бир-бирига зид тушунчалар қўлланилади.

5. «Буларни ҳинд лашкари дема, балки Чин даштнинг кийикларига қўйилган қатор тузоқлардир».

6. Бу байтда Навоий талмеҳ санъатидан фойдаланиб, «ул дона» деганда, Одам Атонинг жаннатда еган буғдой донасига, «бу дона»да эса Лайли холига ишора қилмоқда. «Ўл дона» бир одамни сайд этган бўлса, «бу дона» эса олам аҳлини ўзига тортади.

7. «Икки қизил лаби жон бўлса, ияк остидаги бақбақалари «жон» сўзининг «нун» ҳарфидир».

8. Унинг пок гавҳари ҳали ипга тизилмаган, лаъли эса заргар кўлидан зарар кўрмаган».

9. Бу икки байтнинг мазмуни: «Икки қора сочининг узунлиги интиҳосиз икки қоронғу кеча. Шунинг учун унинг исми барот (ҳижрий йил ҳисобида саккизинчи ой бўлган шаъбоннинг ўртаси, байрам куни) ва кадр (рамазон ойининг «Лайлат ул-кадр» (кадр кечаси) деб аталадиган 27-кутлуғ туниси) кечасидаги тўлин ойдек жилваланарди».

10. «Бу хилдаги покиза гавҳарни (Қайсни) топгач, дарё (муаллим) бу завқдин шодланди».

11. Ориза — касаллик.

12. «Табъидаги куёшдек ҳарорат аччиқ азоб солган эди».

13. «Чироғи ўча ёзган бечора чироғига ёғ қуйилса, яна ёнаверади.

14. «Асал, май ва ўз иссиқ табиати ҳамда ҳавонинг ҳарорати — тўртталаси шўълаланиб унга ўт солдилар».

15. Аҳиббо—арабча: муҳиб сўзининг кўплиги — дўстлар, атиббо—арабча: табиб сўзининг кўплиги—табиблар.

16. «Унинг мизождан хасталик кетишига ёрдам бўлмаса, Исонинг элга жон беришидан нима фойда?»

Исо — Масиҳ лақаби билан машҳур пайғамбар. Диний ривоятларга кўра Исо пайғамбар ўликларга жон ато қила олган, тирилтира олган экан. Бадиий асарда кўпинча Масиҳ нафаси — жон-бахш этувчи куч тимсоли сифатида келади. Бу ерда шунга ишора қилинапти.

17. Бу байтда китобат санъатидан фойдаланган ҳолда Лайли зулфининг юзи ёноғига тегиб туриши «хад» сўзидаги дол (ﺍ)нинг туришига, «фам» (ف) сўзидаги нуқтани эса лаби устидаги холга ўхшатилади.

18. «Унинг сочлари устидаги дурраси васл шомидаги ойдинликка ўхшарди».

XII

1. «Баҳор фарроши ҳар нафас эсан шабадаларни пуф ламоғи билан лола чироғини ёритганда ва булут найрангбози лаҳза-лаҳза тушган чақин чучкурмоғидан тоғ димоғини қуритганда, ўша кўзини ҳусн чироғи ёритган ва димоғини ишқ савдоси қуритган одамнинг гулюзликлар билан боғ сайрига боргани ва Лайли ҳусни гулининг шабадаси димоғига етиб, бир йўла ўзидан кетгани».

2. Қавси кузаҳ — баҳор чоғида осмонда кўринадиган камалак.

3. «Агар фалак тўти бўлишни орзу қилмас экан, нега ерни кўк рангга бўяди?»

4. Яшил фалак тўти бўлиб, ер куррасини жўжа қилиб очганда «ер юзини тутган майсалар унинг аъзосидаги янги патларга ўхшар эди».

5. Ярақон — сариқ касаллиги.

6. «Ер юзи себарглардан совут кияркан, савсан бошига гурзи кўтарди».

7. «Ғунча» бошида жез қалпоқ кўрган чоғ муз тиғи чаманни тарк этади».

8. Фарҳод — Шарқ халқлари оғзаки ижоди ва ёзма адабиётида кенг тарқалган образ, Навоийнинг «Фарҳод ва Ширин» достонида асосий қаҳрамон. Байтда Навоий Фарҳод қисматидаги ҳижронга ишора

қилмоқда.

9. Парвез — Хусрав Парвез —

Шарқ халқлари оғзаки ижоди ва ёзма адабиётида кенг тарқалган образ. Унинг тарихий илдизи сосоний подшоҳларидан Хусрав Парвез (VI аср охири) фаолиятига бориб тақалади. Бадиий адабиётда, чунончи, Фирдавсийнинг «Шоҳнома»си, Низомийнинг «Хусрав ва Ширин»и да идеал шоҳ, Навоийда эса Хусрав мутлақо салбий қаҳрамон сифатида талқин этилади.

Навоий «Тарихи мулуки Ажам» асарида у ҳақда ёзади: «Парвез Мадойин тактига ўлтуруб, кўп мамоликни хийтаи тасарруфиға кюрди. Ва макнат ва шавкати бир ерга еттиким, андин бурунғи салотинға муяссар бўлмайдур эрди. Ва баъзи муаррихлар анга муяссар бўлғон нималарни (тожи, тахти, кулоҳи ҳам шу жумладан) ҳайрат тариқи била теъдод қилибтурлар». (Алишер Навоий. «Тарихи мулуки Ажам». (14-юм, 229-бет).

Навоий бу ерда талмеҳ санъатидан моҳирона фойдаланган. Унга кўра тасвирда тарихий шахслар, воқеалар, географик номлар, афсона ва айрим асарларга ишора қилинади. Байтда «сахродаги лола япроқларининг учиши Парвез кулоҳини эслатади», дегани унинг кулоҳи рангига ҳамда унинг шаҳид қонига — ўғли томонидан ўлдирилганига ишорадир.

10. «Лола ғунчаси лаъл қутчасига ўхшайди, очилганлари эса алвон лаълдур».

11. «Май шишаларига (балбала) тушган гул барглари турна кўзига, ёхуд тустовуқ қонига ўхшайди».

12. «Насрин барги тўкилгач кўва ёғини эслатар, занбак (хушбўй) гулининг баргига тўкилган мушкнинг ҳиди унинг димоғини қуритарди».

13. «Чаманга ёғилган шудринг кўкнор гули япроғига кўкнор доналаридек доғлар сепарди».

14. Ул икки— яъни Лайли ва Мажнун.

15. «Боғ кенг эди-ю халқ сайр этарди, дарахтлар зичлиги элга парда эди. Чаман гул буталарнинг бир-бирига ёпишганлиги ишқ аҳли учун висол пардаси эди».

16. Наъли бозгуна урмоқ — асли маъноси тескари нағал қоқмоқ бўлиб, ўзини билиб-билмасликка солиш, ўзини ахтарувчиларни чалғитиш маъноларида ишлатилади.

17. Ўзни аъжамий айламоқ — жўрттага ўзини билмасликка солмоқ, муғомбирлик кўрсатмоқ.

1. «Қайснинг айрилиқ тунида шабнам гулоби юзига сочилганидан кўзи очилгани; уйқусиз булбул билан ишқ дostonлари ифодасида нола қилгани ва булбул соясидек тупроққа йиқилгани; отаси унинг булбулдек фиғонларини эшитиб, бошига етгани ва маҳофа қафасига солиб олиб кетгани».

2. Сўг—ғам, мусибат, мотам аза, ўлим қайғуси.

3. Духонин бўтратмоқ — тутунни бурқиратмоқ.

4. Бу бантнинг мазмуни: «Йўқ-йўқ, бу тутунлар унинг оҳи эди, сомон каби заиф жисми ёнарди».

5. Каҳдуд — сомон тутатишидан ҳосил бўладиган аччиқ тутун.

6. «У сарғайган юзини шунчалик шапатиладики, бундан юзлари кўкариб кетди». Бу байтда тажнисдан фойдаланилган. Бу санъатга кўра шаклан бир хил, мазмунан бошқа-бошқа сўз (омоним)лар шеър қофияларида ишлатилади. Биринчи —«алам»— ғам, қайғу, иккинчи — «алам»—ранг шуъла маъносини англатади.

8. Кўк гулшанининг гуллари тўкилиши — юлдузларнинг сўниши; ғунчанинг кулиши — тонг отиши демакдир.

9. Бу икки байт мазмуни: «Гоҳ бир лаҳза ҳам бошини кўтармасдан бинафшага меҳрини билдирар ва бу бинафшанинг атридан Лайлининг хушбўй зулфини искагандек муроди ҳосил бўларди».

10. «Хушхабар даракчининг хабаридан сўнг, ҳаммаларининг ҳам кўнгиллари жойига тушди».

11. Юсуф — Шарқ халқлари адабиётида машҳур бўлган «Юсуф ва Зулайхо» афсонасининг бош қаҳрамони. Яъқуб пайғамбарнинг ўғли, акалари томонидан кўп азият чеккан — чунончи, чўлда адаштирилиб, қудуққа ташланган, қул қилиб сотилган ва ҳоказо. Бу ерда Қайснинг йўқолиши Юсуф билан боғлиқ ўша воқеаларга ўхшатишмоқда. Шарқ адабиётида Юсуф образи гўзаллик ва поклик рамзига айланиб кетган.

12. «Амора, маҳмил»—одам тушадиган кажава. У туя ёки филга ортилган бўлади.

XIV

1. «Қайснинг ҳажр шомида андуҳ гуруҳи уйдан чиқиб висол қабиласи томон юргани; у қабилга ўти билан тилдошлик ва ити билан ҳамдostonлик қилиб, қабилга яқинига етгани; Лайли унинг товушидан уйдан чиқиб, бир-бирларини кўргач у ҳам, бу ҳам хушидан кетгани».

2. Инфиол — хижолат, уят.

3. «Халқ уни дев урган дейди, билмайдики, унга пари тегиб

ўтган».

4. Байт мазмуни: қоронғуликдаги учқунлар гўёки ҳаракатдаги юлдузлар эди.

5. «Ҳар томонни қоплаб олган тун зулматида шуъла бахт йўлини кўрсатади».

6. «Ранги норий (анордан қип-қизил), табъи ҳам норий (ўтли), бу лаъл буткул анор ранг бўлган».

7. «Ой билан кун иккиси сен ёниб турадиган; ўчоқ — манқал; уд, сандал ёғочлари сенга тутантириқ бўлсин».

8. «Эй мунгли ноланг жонимга хушхабарчи, эй ғамгин овозинг руҳимга озиқ берувчи!»

9. «У гоҳ ҳушда, гоҳ беҳуш ҳай қабиласи кўрғони атрофида айланар эди».

10. Талоя — қўшин илғори, олд сафлардаги.

11. «Бу хилдаги ишқ ўтида қизиган икки шахс (Лайли ва Қайс)нинг ноладан оғизлари садафдек очик эди».

12. «Ўша кўтаришда қадди букик кампир фалакдай қаддини ҳам ҳам қилди».

XV

1. «Қайснинг ғойиб бўлганидан қабила аҳли хабардор бўлиб, елдек тоғ ва водийга етиб, унинг бир қум ичида беҳуш ётганини кўриб, ел ҳашакни учирганидек уйга келтирганлари; Қайснинг у пари ишқида ақлу ҳушини йўқотиб, Мажнунлик билан шуҳрат топгани.

2. «У из Ҳай қабиласи чегарасига етгач қабиладан яна икки из чиқиб қўшилганлигини кўрдилар».

3. Байт мазмуни: ҳар томондан унга қилинаётган панд-насихатлар қон тўкувчи ханжар каби эди.

4. «На унинг руҳига қийналиш малол келар, на табиатига хурсандчилик ёқарди».

5. «Ҳар кеча унинг шиори шу зайлда қочиш, ота-оналарнинг иши уни қидириш бўлиб қолди».

6. «Девонага эсли кишининг панд-насихат қилишидан кўра Мажнуннинг сўзи ақллироқдир».

7. 1960 йилги «Хамса» нашрида бу байтлар ўрни алмашилиб тушган.

8. Шоир бу байт мазмунида халқ орасида касални даволашда фусунчилар (дуохонлар)нинг «куф-суф»лаб дам солишларини назарда тутиб: «эл унга чора кўриш учун қанча фусун қилса, дам солса, унинг у «пуф»лари билан шунча туташиб кетар эди», деган. Бунда ўтни қанча пуфласа, шунча авж олиши кўзда тутилади.

XVI

1. Мажнуннинг

беҳабар ошиқлигидан Лайлининг отаси хабардор, бўлиб, Мажнуннинг отасига тил найзаси, балки найза тили билан захми забон. (тилдан (гапдан) етган озор)лар юборгани; бу ҳалокатли заҳарни ичиб, сингдириб Мажнуннинг отаси ўғлини кишанга солгани.

2.«Ҳаммадан воз кечибди дейдилар, унинг миясига футур етибди, дейдилар».

3.Сомий — Лайлининг отаси назарда тугилади.

4.«Бу қабила унга иффат гўшангаси эди, бунга иффат насимидан бўлак нарса аралашмас эди».

5.«Унинг (яъни гўшанганинг атрофига пардалар тортилган бўлиб, унинг ўриш ва арқоғи поклик ва зухддан эди».

6.«Назмида ҳар вақт бир исмни зикр қилади (Лайлига ишора), у исмни айтмоқлик бизга мумкин эмас».

7. Нол— қамиш ичидаги ингичка томир, қилтириқ.

8. Наузу биллоҳ—арабча: худо сақласин, демакдир.

9. «Унинг бутун вужуди занжирбанд этилган, занжир халқалари ҳам ўралган ва эгилган эдилар».

10. «Жиннилик занжирида банд бўлган, бу занжирлар ичида хурсанд бўл! Кимки бу кишан билан шод бўлса, юз кушодликка эришади».

XVII

1. «Мажнуннинг фироқ чоҳида тандир ичидаги ўтдек ўртаниши; айрилиқ бандида тузоққа тушган кушдек изтироби; табиб афсунидан телбалигининг туғёни ва табиб парҳезидан иситмасининг ғалаёни; ўз бахтсизлигига тўккан аччиқ кўз ёшлари ва бу ёшлардан комида аччиқ-аччиқ хунобаси; кўнгил ўтидан темир банди сув бўлгани ва сувдек саҳро томон юриб кўз ёшларидан водийлар тўлгани».

2. Беш байт мазмуни: «Мажнуннинг Лайли ишқи савдоси ўтида чароғи ёниб, дуди эса димоғи (миясига) ўрнашди. Бу дуд у уй ичида ортган сари тақво билан ақл юзини қорайтирди. Бу икки (тақво билан ақл) у уйдан кўчгач, у ерда жунун шоҳи ўз тахтини курди. У дуд савдо кўшини бўлиб, у кўшин ҳар дам ғавғо солди. Мана бу хилда димоғи ичида тўполон юз бериб, кўнглини жунун оёғ ости қилди».

3. «Мажнунга баҳра олсин учун берилган овқатлар унга зарарли луқмалардай бўларди».

4. Бу 4 байт мазмуни: «Мажнун танини ишқ найзаларидан халос этаман, деб табиб унинг жисмини яна чок-чок этарди. Бу чокларни тикадиган меҳрибонлар, игна билан эмас балки найза билан тикардилар. Ўқ учларини топаман деб табиб бемор баданини ёрган бўлса бу кишилар уни тикмоқ учун ўқ келтирардилар. Булар ўқ ахтариб овора бўлардилар, ҳолбуки ғам ўтида ўқ эриб сув бўлган эди».

5. Бухор уди — қопқора буғи — тутуни.

6. «Энг яхшиси, мени ғавғо бошлаб ўтга ташлаб куйдириш эди».

7. Мағок — чох, чуқур.

8. Ибтило — балога қолиш, гирифтор бўлиш.

9. Бу ерда икки кўз назарда тутилади.

10. Ламъа — ёлқин, порлоқлик, равшанлик.

11. «У ўт ичида қуёш бир патирдек, ойни айтиб ҳам ўтирмайман, чунки у куйган кулчадек бўлиб қоларди».

12. Равзан тутулса — туйнук бекитилса.

«Жисмини ҳар хил гумонлар тинчитган бўлса-да», унинг иши толпинмоқ эди». Бобнинг сўнгги:

Ўзлукдин ўзунгни айла озод,
То дашти фанога киргасен шод —

байтини тасаввуф тариқатининг сўнгги босқичи фанога Мажнун интилишининг мазмуни эди, дея талқин қиладилар дostonдаги тасаввуфий йўналишини кузатган тадқиқотчилар Н. Комилов ва Б. Эралиевлар. (Қаранг: Шарқ юлдузи, 1991, 11-сон).

XVIII

1.

«Лайлининг хиромон сарви гулшанидан уйи сарига юрганда Ибн Салом кўнгли куши у сарв томон парвоз қилгани, у парвозда баҳор шабадаси гул япроғи тўккандек танга сочиб, умид ниҳолидан мақсад гули очилгани ва ўша шабада титрашидан гул юзлари сарв соядек шикаст тупроғига анқилгани».

2. Ибн Салом —

арабларнинг Бани Асад қабиласи бошлиғи, катта бойлик эгаси.

3. Хай — тер демақдир.

4. Бу икки байтнинг мазмуни: «Араб элидаги бир бадавлат навқирон йигит уни — Лайлини йўлда кўриб қолди. Зотида ҳеч қандан нуқсон йўқ бу соғлом кишини бахт Ибн Салом деб атаган эди».

5. Бани Асад — араб қабиласининг номи.

6.Посух тиламоқ — жавоб кутмоқ.

7.«Лекин унинг бир оз сабр қилиши ҳам керак. Чунки гулимнинг (Лайлининг) шохи синикроқ. Ҳали бу умид ниҳоли ёш, яъни қуёшим ҳали ҳилолдир».

8.Ҳажр турктози — ҳижрон боскинчиси, талончиси.

9.«Бу можаро уни ҳам ҳамиша машғул қилар, сайр ва томошада экан, ҳар қадамда малоли ошиб кетар эди».

10. «Ёсуман ақли паст, бемаъни, лақма бир кампир кўнгилсиз Лайлининг кўнглини хуш қиламан деб сўзга тушди».

XIX

1.«У мушкин оху овига бани Асад аҳлининг қасди маълум бўлиб қуёшнинг олтин жайрони ғарб авлоқ гўшасида сарғайиб, титраб шафақ тўккандек у оҳунинг хилват уйда тупроқ ва қон изтироб чеккани; фалак золидек онаси у ишдан воқиф-бўлиб, унинг ҳолига дод-фарёд солгани».

2.«Сўз булоғини қазиган киши, бу чашмадан чиққан сувни шундай таради».

3.«Олий мартабали сарв — Лайли дард зўридан соядек ётар эди».

4.«Чунки кўнглум ғамдан бениҳоя ўксиган, ғавғолардан ҳам жуда безган».

5. Меҳнат қайғу — дард, азоб-уқубат.

6.«Кўксини уриб жароҳатлаб, тирноқлари билан моматалоқ қилиб ташлади».

7.«Кўз ёш қатраларини сочавериб, танининг тупроғига ғам уруғларини эки».

8.Жайхун — Амударёнинг қадимги номи.

9.Бу ва кейинги байтларда шоир тўла изчиллик билан таносуб санъатини ишлатади. Унга кўра ўзаро мутаносиб яъни ўзаро муносабатда бўлган икки тушунча бир-бирига уйғун, боғланган ҳолда келади.

XX

1.«Мажнуннинг отаси уни ишқ биёбонидан келтириб, Каъба зиёратига олиб боргани ва у муножот баҳонаси билан кўнглидаги яраларни ёргани ва дуо қилмоқ оҳанги билан кўнглидаги маҳфий мақсадини тилидан чиқаргани ва Арофат аҳлидан аросат кўтарилгани».

2.Арофат — Макка шаҳри атрофидаги тоғ номи, зиёратгоҳ.

3.Аросат — ғавғо, тўполон қисмат.

4.Хуш, худ, бехуд, дархурд, сархуш, нохуш каби «вов» ёки «замма» билан ёзиладиган сўзлардаги «вов»ни «вови маъдула», яъни «ўзгартирилган вов» дейилади. Шу сўзлардаги бу ҳарфни «алиф»га айлантириб, хаш, хад, бехад, дархард, сархаш, нохаш қабилида талаффуз қилиш мумкин. Лекин ёзувда «вов» сақланади. Асосан бу ҳодиса қофия тақозоси билан содир бўлади.

5. Каъба — мусулмонларнинг Макка шаҳридаги зиёратгоҳи. Каъбамусулмонлар учун қибла ҳисобланади ва у томонга қараб намоз ўқилади.

6. Арши аъзам — осмонинг энг юксак арши. Каъбага шундай баҳо берилмоқда.

7. Бу ва кейинги тўрт байтнинг мазмуни: «Ер юзининг барча улуғ ва кичик одамлари бу манзилга келиб зиёрат қилдилар. Ёки у Каъба кўринишда, кўнглида тангридан бошқа ҳеч кими бўлмаган сўфига ўхшарди. Ёки ўша сўфининг чопон кийиб, ерда чўккалаб ўтирганига ўхшарди. Ўрнида қимирламай туриши кутб юлдузи, атрофидаги майда тошлар майда юлдузлардир. Бу кутб юлдузи эмас, балки зўр авлиёдирки, кўп авлиёлар киприклари билан унинг эшигини супурганлар».

8.Хайли хуффош — кўршапалаклар тўдаси.

9.«Хамса»нинг 1960 йилги нашрида бу байт сатрлари алмашилиб тушган.

10. Бу уч байт ишқ — ق ءش сўзидаги ҳарфлар: «айн» — ع «шин» — ش, «коф» — ق ва нуқталарига асосланган сўз ўйини ишлатилган. Шоир «ишқ» сўзидаш «айн» ҳарфини ёзувдаги шаклини назарда тутиб уни бўйнимга тавқ—боғич халқа қилгин, «шин»ни эса шуълаи шавқ айла, «коф» (бу ерда ҳарф номи назарда тутилади)ни эса менга ғам тоғига, уч нуқтасини учқунларга ва қолган иккисини тошларга айлантир, дейди.

11. 12. Бу байтларда тарсеъ санъати қўлланилган, яъни биринчи мисра сўзлари билан иккинчи мисра сўзлари бир-бирига оҳангдош, вазндош ва қофиядошдир.

XXI

1. «Мажнуннинг ваҳшатли элдан улфатлик ипини узгани ва биёбон ваҳшин ҳайвонлари билан дўстлик йўлини тутгани, кийиклар билан Навфал ови оралиғида қолгани; Навфалнинг восил ваъдаси сиртмоғини унинг бўйнига солгани ва кийикларни озод қилиб, уни тутгани ва кўнглини овлагани».

2. Навфал — Араб қабилаларидан бирининг бошлиғи, дostonда Мажнуннинг ҳолатини тушунган, унинг халоскори

сифатида баён этилган. И. Ю. Крачковскийнинг фикрига кўра Навфал ҳам тарихий шахсдир.

Навфал гарчи давлатманд бўлса-да, инсон қадри-қимматини, унинг ички кечинмаларини чин юракдан тушуниб, юқори баҳолайди. Навфал Мажнуннинг ишқини тушуниб, ёрдамлашса ҳам, лекин унинг одамлардан узоқлашиб, тоғ-даштларда, ёввойи ҳайвонлар орасида юришини қоралайди. (Қаранг: Т. Аҳмедов. Алишер Навоийнинг «Лайли ва Мажнун» достони, Т., 1970, 88-б.)

3. Бу байтларда ғоятда моҳирлик билан тарсеъ санъати қўлланилган.

4. Байтларнинг мазмуни: «оловли назми димоғидан тутун чиқарар эди».

5. «Мажнун бир пайт овчилар куршовида қолди».

6. «Юзида сафо (софлик) қуёши намоён бўлади; эгнида вафо нури барқ уради».

7. Сўнгги уч байт мазмуни: «Инсон ақл чароғи, қолаверса бутун коинот кўзининг нуридир. Одамлардан қочиб, ҳайвонлар билан улфат бўлишинг ақл олдида сабабсиз кўринди; бу ҳолат менга жуда қизиқ туюлди».

8. Юракка хорхор солиши — юракка орзу, севги солиш.

9. Ашҳабнинг тувоғи — бўз отнинг туёғи.

XXII

1. «Навфалнинг Лайли гавҳарини Мажнун шодаси тизимига тизиш учун гавҳардек сўзларни назм ипига тизиб, Лайли отасига юборгани; унинг сўз гавҳарини синдириб, алоқа ипини узгани; Навфал лашкар тортиб, у ҳам адоват қўшинини тузгани ва ўч майдонига от суриб дов тилашганлари; фалак тадбири билан бир-бирига баравар келмоқлари ва хилват жойларни истехком қилиб турганлари».

2. Футувват — саховатлик, жувонмардлик, олижаноблик маъноларини англатади. Ижтимоий-сиёсий, ахлоқий ва диний мафкурага оид фалсафий таълимот бўлиб, ҳунармандлар манфаатини ифода қилган.

3. Асру мағмун — кўп ғамгин.

4. Сипоҳи жарроп —

катта кўрқмас жангчилар тўдаси. Навфал шундай жангчилар билан Лайлининг отасига қарши курашга отланади.

5. «Отлар шамоли жанг майдонини супуриб, шафқат ва марҳамат гиёҳларини совурди». Бу байтда ғулув санъати ишлатилган. Унга кўра ақлга сифмайдиган, имкониятдан ташқари кучли

муболаға ишлатилган.

6. «Найзаларнинг дастаси офтоб доирасидек эгилиб кетди. Учи бўлса, тол баргидек эди».

7. Ҳарир парниён — юпка ва нозик ипак кийим.

8. Пархош куни — жанг куни.

9. Ҳазму озарм — фикр, андиша, келишиш.

10. Бу икки байтнинг мазмуни: «Қоронғулик қўшини соя солгач юлдузлар унга кузатувчилик қилди, Хитой шоҳи — қуёш ўз тахтини тарк этиб, ер юзини эса қоронғулик босди».

XXIII

1. «Лайлининг отаси ўз кишиларини Навфал лашкари қошида кучсиз кўриб, душманга тортган тиғини ўз жигарига урмоқчи бўлгани; яъни Лайли қонини оқизай дегани; у қуёшни Мажнун тушида кўриб, ботишдан сақлагани ва мотамзада тундек Навфал олдида кўз ёшлари (юлдузлари)ни оқизгани ва Навфалнинг ўти пасайиб қайтгани».

2. «Худо кўрсатмасин, одамларимиз қочиб».

3. Бу беш байт ружуъ санъати асосида битилган. Бу санъатга кўра нарса ва ҳодиса дастлаб маълум образли ифода орқали тасвирланиб, айни замонда янада кучлироқ таъсир ўтказиш мақсадида ундан воз кечиб, бошқа кучли сўз — образ ишлатилади.

4. «Навфал англадики, бу воқеа чиндир: Мажнуннинг туши шубҳасиз тўғридир».

5. Бу икки байт тун чекиниб, тонг ёрий бошлади, деган мазмунни англатади. Шоир бу ерда ғоят гўзал ташбеҳлар ишлатган: тун — араб мусофирларига, тонг — оқ уйга, осмон эса кўк майсазорга ўхшатилади.

XXIV

1. «Мажнуннинг Навфалдан айрилгани ва елоёқ отини шамолдек суриб, биебонга йўл олгани; Зайдга йўлиқиб, аҳволини маълум қилгани ва унга етган бедодликдан бунинг ҳам кўнглига алам етгани; унга таскин бермоқ учун ўзининг ҳамма нарсасини топшириб, Лайли қабиласи кўчган ерга кетгани».

2. Зайд — Лайлининг қабиладоши. У икки ошиқ-маъшукқа ҳамдард уларга хат етказиб туради. Зайд Е. Э. Бертельс фикрига кўра. Низомий асарининг дастлабки нусхасида бўлмаган, дostonга номаълум муҳаррирлар томонидан кейинча киритилган. Зайд Низомийда кичик

бир образ бўлиб, асардаги диний руҳни кучайтиришга хизмат этади, Навоийда эса Лайли ва Мажнун севгисини улар характерини тўлақонли чиқишида воситачи образ сифатида ўрни муҳимлигини қайд этади (Т. Аҳмедов. Ўша китоб).

3.1960 йилги «Хамса» нашрида бу байт ўрнида 403 саҳифа, 1-устундаги:

Мажнун мени тийра рўзмен бил,
Тиғ ол, неки хотиринг тилар бил.

— байти ёзилган.

4.«Улардан бирор пана ерга қочиб қутулмоқ менга қийин эди. Халтамда бўлган озиқ-овқатларимни олдилар».

5.Тозиёна — қамчиламоқ.

6.Бу байтда Навоий уч санъатдан моҳирона фойдаланган, яъни бу ерда ҳам таносуб, ҳам тазод, ҳам тарсеъ санъатлари ишлатилган: жон бадан, бош билан оёқ бир-бирларига муносабатда бўлганлари каби буларнинг орасида зиддият ҳам бор. Бунда таносуб ҳам тазод санъати келиб чиқади. Жоним — бошим, баданинг— қадаминг, шифоси — фидоси сўзлари ҳам, вазн, ҳам қофия жиҳатидан бир-бирларига баробар ва мос тушганлари сабабли тарсеъ санъати юзага келган.

7.«Бу ишдан кўркма: мен хижолатдаман, ҳар нарса қилсанг ҳам розиман».

8.Бу тўрт байтнинг мазмуни. «Деди: Эй ишқ оятига сингиб кетган замонанинг яғонаси! У ҳажр тунининг умид тонги йўқ, балки абадий қуёши, жамоли саодат осмонидан чиқадиган покизалик пардалари юзига ниқоб бўлган Лайли, сенинг ғамингда шундай нотавонки, сўзи элга дostonдир».

9.Нажми соқиб—

ёруғ юлдуз. Бу ерда Зайднинг Мажнундан номани олиб Лайли қабиласи томон тез от суришни фалакнинг ёруғ юлдузига қиёс этилмоқда.

XXV

1.«Қуёш чашмаси саратон буржида макон топиб, ҳарорат зўрлигидан ҳаво ҳубоб сардобаларида ва ўт тош мусоматида яширинганида Мажнуннинг ўтдек изтироб ва шамолдек шитоб билан Лайли ҳашами ўрнига келиб қўтир итни кўргани ва ит ўз ошнасига ялинганидек, у итга ялингани; элдан ҳайратангиз хитоб эшитиб, ваҳшатумуз жавоб бергани; ўша ит қошидан кийиклар суҳбатига етгани;

унинг мушкин охусидан мушк сочувчи хабар етказгани».

2.Хубоб — сув пуфаги, фалак гумбази.

3.Сардоба —

карвон ўтадиган йўлларда сув сақлайдиган чуқур устига қурилган иншоат.

4.Мусомот — баданда тер чиқарадиган майда тешикчалар.

5.Сўз соҳатида — сўз майдонида.

6.«Ёз фаслининг туш чоғи бўлиб, жавзо ойининг

энг жазирама вақти келган эди».

7. Ушбу байтлар Навоийнинг «Муншоат» асарида ҳам саратон ҳароратини тасвирлашда келтирилади. (Н а в о и й. Асарлар, 13-том, 89-бет).

8. «Ҳароратли табиат сабза мўйловни оқартирганидек, қуёш чизиги экинларни қовжиратиб-оқартириб юборган эди».

9. Кишта айламоқ — мевани қурутмоқ.

10.Бунда Мажнун назарда тутилмоқда.

11.«Эс-хушидан айрилган Мажнун Лайли қабиласи кўчиб кетган манзилни — даманни айланди».

12.Нийрон — ўтлар, оловлар. Бу ерда Мажнун кўнглига ўт туташи маъносида келган.

13. Бу икки байтнинг мазмуни: «Хусусан, кўнгил уйини безағувчи ишқ, унинг кўнглига: бу даман ёр мақомидир, тупроғи эса жонига ватандир, деган бир роз солди».

14.Қадимги табобатда ярага кийиз куйдириб босиш қўлланилган. Бу байтдаги фикр мана шу ҳақида.

15«Табъинг кўршапалак мижозини топган хушёрлигинг кўйчибонларни кўкнори бергандай роҳатлантирган».

16.«Йўлбарс олдинда худди чала туғилган боладай».

17.«Кафтларинг тушган ерни каркасга ўхшаш икки юлдуз ва изларингни парвин — олтига кичик -юлдуз деб англандилар».

18.Гавзи жайран — буғу, кийик демак.

19.Қилода солмоқ — бўйинбоғ, тасма солмоқ.

20.Самандар—афсонага кўра, гўё ўтдан пайдо бўлиб, ўт ичида яшайдиган қуш. Бу ерда Зайд Мажнунни самандарга қиёс этган.

21.Байтнинг мазмуни: «Итнинг оёқ-қўлин ўпиб, Мажнун дашт ҳайвони томонига кетди».

22.Маънус — ўргатилган, ўрганган, улфат.

23.Суруш — хушхабар етказувчи фаришта. Байтда Лайлидан хабар келтирган Зайдни Мажнун фариштага қиёс этади.

24.«Тез бўл, дўст кутмоқда, бу ишда тўхтаб туриш зарарлидир».

XXVI

1. «Мажнун Лайлининг кеча тўлин ойдек оппоқ саҳифада лайла-тул қадрдек номасини ўқиб, оғзи висол шаҳдидан ширин бўлганда комига занбур ниши санчилгани; қалам нўгини ари нишидек тезлаб, жавобида қоғаз табақини шира қилгани».

2. «Айрилиқ балосига гирифтор бўлганларга васл шифосини ҳам ато қилди».

3. «Эй жунун занжири қўлингда бўлган, йиртқич ҳайвон куйруғидан белингда арқон бўлган одам».

4. «Кошки, наҳс юлдузли осмон менга ҳам у неъматларни берса эди».

5. Бу байтларда: «Лайли ўзининг висол орзуларини билдириб, жаҳон ҳам, бутун борлиқ ҳам нобуд бўлиб, ёлғиз иккимиз қолсагу кўнгил истаганча, хавф-хатарсиз висол кунларини кечирсак»,— дейди.

XXVII

1. «Лайли Мажнуннинг кўз қорачиғи ва киприги қалами билан жонсаҳифасида ёзган кўнгли заҳарли шарҳини ўқигани ишқ ҳамдардлиги тақозоси билан Мажнун кўнглининг жароҳатидан мунинг ҳам кўнглини оғритгани; унинг ҳам қайғулашиб, еган-ичгани заҳарга айлангани».

2. Машшота—соч ўрувчи ва келинларга пардоз берувчи.

3. Вопас — пастарин, тубан.

4. «Ваҳший ҳайвонлар ваҳшатимдан ҳайратга тушадилар, кушлар ҳам кулфатимдан ранжу алам топадилар».

5. «Воқеа шундай эди: у лашкарбоши (Навфал) мени кўрганда йиртқичлар менинг қўшиним эди».

6. Қаранг, XX боб 4-изоҳ.

7. «Навфал масаласини ёзган эдинг, лекин у жиннилик мендан воқеъ бўлмаган эди».

8. «Унинг маънодор, ўлчовли хатини Мажнун тумор қилиб, тақиб олгандек, бу ҳам унинг хатини тумор қилиб тақди».

XXVIII

1. «Мажнуннинг отаси дашт атрофини қуюндек кезиб, ўз девона ниҳодини саргашталиқда топмоғи; жунун дашти қароқчилари ҳар дамда унинг ҳуши қарвони одамларини савдойилик асир этганидан ажиб ҳолатга тушиб қолгани; насиҳатлар ҳуш доруси билан уни бир лаҳза ўзига келтиргани ва ўзи билан уйига олиб боргани».

2.«Дод-фиғонига панд-насихатни ҳам қўшди, шоядки уни тийилтирса».

3.«Кўнглини яхши умидлар билан тинчитиб, ҳар томонга туясини суларди».

4.«Гоҳо шошилиб кесак ташиш билан машғул бўлар ва у кесаклардан минора яшашга уринар эди».

5.Бу 6 байтда такрор ва тарсеъ санъати ишлатилади.

6. Бу байтнинг мазмуни: «Бирин-бирин барча кетганига ўхшаган, бевафо фалакдан ота-онамга етишган иш менга ҳам етиб қолса».

7.Бу байтда ирсоли масал санъати ишлатилган. Унга кўра шоир ўз фикрини тасдиқлаш учун ҳаётдан, табиатдан ёки халқ мақоллари, ҳикматли сўзларидан фойдаланади.

8.«Хамса»нинг 1960 йилги нашрида бу байтдаги мисралар ўрни алмашган.

9.«Жавобда бундай сўзларни гапирди».

10.«Йиртқич ҳайвон қай томон кетса, унинг орқасидан кетиш ярамайди, одам ёввойисини одам қилиб бўлмайди».

11.Бу икки байтнинг мазмуни: «Узрини батамом айтиб бўлгач туя томонга тез қадам ташлади, юкдаги арқонни чаққон ечиб олиб, уни ўз бўйнига боғлади».

XXIX

1. «Навфалининг Мажнун қабиласи меҳмонлигидан қайтгач, Мажнун отасига мезбонлик қилгани; пайвандлик ипи ораларида маҳкам бўлиб, меҳмон уйига келмасдан Мажнун биёбонга азм қилиб, Лайли чўпонига йўлиққани; у чўпон итидек ялиниб, чўпон уни қўйлар орасига яширгани; Лайлини кўргач, қурбон қўйи (Мажнун) билан хўтон жайрони (Лайли)нинг йиқилмоғи, ҳар қайсига бир васила билан ўз қабилаларига элтганлари».

2. «Сўз карвонининг карвонбошиси».

3. «Куюш Навфали ўзини яширганда, осмон Мажнуннинг кўз ёшини кўпайтирди».

4.«Юлдузлар йўл кулчаларини ёйиб юбордилар. Навфал отланиб йўлга тушди».

5.«Мажнун учун қайғурганда, уни ўзига куёв қилиш масаласини ҳам айтган».

6.Подош — эваз, бадал, мукофот.

7.«Сур иши» — тўй иши.

8.Бу сатр «Хамса»нинг 1960 йилги нашрида «Оху ҳавола қилиб таку дав» тарзида берилган. У «Лайли ва Мажнун»нинг танқидий

матнда «Ойини ҳаволаниб таку дав» шаклидадур. Биз ҳам сатрни танқидий матндаги ҳолда тикладик.

9.Бу тўрт байтнинг мазмуни: «Мажнуннинг охи, осмонкезар куёшдек ҳавода елиб-югурар, уни ёри меҳри осмон меҳри (куёши) бош ургунга қадар элтмоқда эди. Фалак кампири эчкисини соғиб олгач, тездан сут қатраларини артиб олди (яъни шарқдан оқариб тонг отди). Кампир хунар ишлатиб, у сут билан дарҳол юмалоқ пишлоқни намоён қилди (яъни куёш чиқди).

10.Хизр — Афсонага кўра «оби ҳайвон» (тириклик суви)ни излаб топган ва ундан ичиб доим тирик юрган — бир пайғамбарнинг номи. Кишиларга ҳамроҳлик қилиши билан машҳур. Байт шунга ишора қилинади.

11.Ғанам — кўй.

12.Ганжу далол — ноз-карашма.

13.«Шу пайтда икки тевалик, теваларини жадаллатиб етиб келишди».

14. Ноқа — урғочи туя.

15.Водийи Айман—Арабистондаги жойнинг номи.

XXX

1. «Мажнуннинг отаси кўп насиҳатлар билан Навфал ҳашамига олиб боргани; Навфал сур асбобини сурур билан чиқаргани; никоҳ ипи ақди тузилиб, у маҳкам бўлмасдан бурун узилгани; бир ошиқ маъшуқи васлидан ком топгани; яна бир ошиқ маъшуқи васлини тилаб етиб келгани».

2.Талофи — эваз, бадал маъносида.

3.Бу байтда тўй олдидан Мажнунни ясантириб, унга тун ва кунга ўхшаш, яъни қора ва оқ юнгли пўстин кийдиришгани ҳақида гап боради.

4.Жашн анжумани — тўй мажлиси.

5.Ийси иъжоз — Исонамо мўъжиза кўрсатувчи. Бу ерда никоҳ қилиш пайтидаги имом ва у томонидан ўқиладиган дуоларга ишора.

6.«У атрофда кўпчилик ёки бирор айғоқчи, хулласки, бирор махлуқ йўқ эди».

7.Ғаромат — пушаймон, қайғу-ҳасрат.

8.«Эл ичида мени ёмон отлик қилмай».

9«Мен эл ичида мазамматга (гап-сўзга) қолмасам, сен шундан маломатларга ўзингни тутасан».

10.Дашна — ханжар.

11.Бу икки байтнинг мазмуни: «Тонг субҳ келинининг юзида

ёруғлик кўргузгач, фалак пардозчиси у келин рўпарасига қуёш чашмасидан кўзгу тутди».

12. Бу байтда ирсоли масал санъати асосида «Тақдирини тадбир этиб бўлмас» мақоли мазмунида фойдаланган.

13. «Дард-машаққатлар берган бу сир, унинг жисмини касаллантириб кўрпага ётқизди».

XXXI

1. «Фалак золи найрангининг ўзгариб туриши Мажнунни Навфал қизи висолига еткурмай туриб айиргандек, Лайлини ҳам Ибни Салом маломатидан саломат айириб, ҳажрнинг қаро тунида икки номуродни муродга еткургани ва бадансиз руҳни руҳсиз баданга кюргани; руҳ билан бадан васли муяссар бўлгач, фироқ тигини суриб, ўша сув билан висол ўтини ўчиргани».

2. Бу икки байтнинг мазмуни; «Иши кўпроқ ҳийла ва алдовдан иборат бўлган фалак, бир неча кун Мажнун билан ҳазиллашиб, йўқ, балки, беҳаёлик билан уни уйланишга буюрди».

3. «Никоҳ тузиш соати келиб, бу тўй тантанасини яна ривожлантирар эди».

4. «Бу кеча фалак икки юзламалиги билан кўп қизиқ ҳодисалар юз берди. Бириси шуки, жонлари дардга тўла у икки шахсни фалак дарёси мавж уриб, ҳар иккаласини айрим-айрим қовуштирмоқчи бўлиб, буларнинг ҳар бирини бошқа биров билан жуфт қилдию, лекин ҳар икки гавҳарни ҳам бежирим (пок) сақлади».

5. Бу икки байтнинг мазмуни: «Гўёки назар солувчи мунажжими эдию, ҳар икки ишга бир вақтни белгилаган эди, лекин агар бу ишда мунажжим ожиз қолган бўлса, аслда «мунажжим ёлғончидир», яъни ҳақиқатни олдиндан белгилай олмайди».

6. Бу икки байтнинг мазмуни: «Алқисса куёв ҳолдан кетиб, кучсизлик унинг танини поймол қилганда, ўша кеча бутун эл ва аёл, кампир, қизлар унинг бошига тўпланган эдилар».

7. Бу байтдан бошлаб, ошиқ-маъшукларнинг висол айёмида жаҳондаги барча мавжудотларнинг уларга хайрихоҳлигини ғоят гўзал ва ёниқ таърифини беради: «Жаҳондаги барча махлуқотлар, шу пайтда ҳар иккаласининг васлини тилар эдилар. Ўргамчи ҳам шувокқа ўралиб, иплари билан ўз тумшуғини боғлаб олган эди. Кўршапалак ҳам қаноти билан оламга парда солган эди. Бўрининг эса қулоқлари юзига тушиб, кўзининг чироғи ёпилган эди. Укки бўлса, ногоҳ овоз чиқариб юбормаслик учун, тумшуғини парлари ичига олган эди. Кўйчи итини уйқу деви ҳар бир жунига кириб олгандек, босиб олган

эди. Бу анбар олул қоронғу кеча, макр билан тулкининг уясига тутун солган эди. Ҳайвонот ва қушлар тинчланиб, газанда ва йиртқичлар уйқуга чўмган эдилар.

Бундай васлнинг зое кетмаслиги учун, табиат ҳам мадад кўрсатарди. Не гард учиб, не ел эсар эди, сувлар ҳам жимгина оқиб, ҳеч қандай ўтнинг ёлқини кўринмас эди. Ҳаво мизожи ўт кўрасининг юзини тўсиб олишга мойил эди. Совуқлик сипоҳи тушмасин учун, ўтнинг пардаси тўсқинлик қиларди.

Тўққиз фалак бир-бирининг юзини тўсгани сингари шу совуқлик фалак юзини пок сақлар эди. Ҳаракатсиз юлдузлар эса бахтсизлик келтирувчи ниятларидан воз кечиб, саодат бағишловчи юлдузлар орасидан ўрин олдилар. Ойнинг кулчасида нур ҳам кўринмас эди, ер уни қуёш кўмачдонига кўмган эди. Аторуд (Меркурий) тонг отгунча ҳеч кўзини юммасдан, «кўз тегмасин» оятини ёзар эди. Зухра юлдузи ашула қилмай, чанг чалолмай, парда ичига яширинаётган эди. Қуёш шамъи ер тагига ботиб, кеча хилвати ўз шамъини чиқарган эди. Баҳром (Миррих) юлдузи ғзаб билан найза ўқталиб, ҳар ким ёмон кўз билан қараса кўр қилмоқчи бўлиб турар эди. Биржис (Муштарий—Юпитер) эса шу икки дилрабога фурсат тилаб, қўл очиб дуо қилар эди. Зухал юлдузи эса, бахтсизлик ёғдиришдан номус қилиб, шунга ўз юзидан қора ранг берар эди. Тун ҳам қўлларини қорага булғаб, сахар йўлини тўсар эди. Тонг шабадасини урмас ва тун кулларини ҳам совутмас эди. Чин тонг нафас олишга ҳам ҳавас қилмас, ёлғон тонгга эса, бу кечадан ўрин ҳам йўқ эди. Фалак гардишини тун дудлари тутиб, тонгнинг дамини қайтарган эди.

Элдаги ақл чароғида ёруғ ҳам йўқ, бутун махлуқот чуқур уйқуга толган эди. Улар иккиси бахти уйғоқ кишилардай, бир-бирларининг дийдоридан маст бўлган эдилар. Фалакнинг йиллар бўйи давом қилган хилоф одати, ҳаракатлари бир кечада йўқ бўлган эди».

8.Нофаи татор — Тоза ва энг хушбўй мушк (қора тусли ва энг хуш исли нарса).

9.«Ёлғон кулишларга роғиб бўлиб, ёлғон тонг ҳам ота бошлади».

XXXII

1.«Фироқ тоши кўксига урилавериб, Мажнуннинг Нажд тоғини оромгоҳ қилгани; кўзидан тўккан бағир қонидан у тоғда лолазор очилгани; мушк бўйли оҳуси ёди била сўзга кириб, мушк сочувчи насим билан наво кўргизгани».

2.Мажнун Лайлидан айрилиб шу Нажд тоғ чўққисида ваҳший ҳайвонлар орасида кун ўтказди. Бу ердан Лайли қабиласининг манзили

кўриниб турарди.

3.«Ой (Лайли)нинг чодирни бўш қолган эди, бу чодирнинг ойна қайтиб ўз чодирига кирди».

4.«Субҳ куёвдек берилиб, жилва билан намоён бўлгач, ундаги диққи нафас садбарг гули ранги билан уни сарғайтирди», яъни тонг отиб, сўнгра куёш чиқди.

5.«Нажддаги қоплондан осмон асадига кулфат етарди, эчкиси эса осмоннинг жадди (кўкдаги 12 бурждан бири — у кийик шаклида тасаввур этилган) билан барабар югурар эди».

6.«Унинг сурати лутф қалами билан чизилган эди, жони эса нофа мушкнинг хушбўй ҳидидан эди».

7.Бу икки байтнинг мазмуни: «Силлиқ танангга ипакли либос кийгансан, остингга ипак ўрнида қоқум териси тўшалган. Сағринингда эса, тоза ўртик, юзинг ҳам, пешонанг ҳам ажойиб гузал».

8.Шоир маъшуқа тишларини лола устига тушган шудрингларга ўхшатади.

9.Позаҳр — заҳарни қайтарувчи, заҳарга қарши.

10.Қаламинг шақи—қамиш қаламнинг ёриқ қисми.

11.Достоннинг бошқа боблари охирида Навоий ўз шахси номидан (ман, мани, манга) лирик хотима ясайди. Танқидий матнда ҳам, манга» ёзилган. 1960 йил нашрида эса «санга» деб хато берилган.

XXXIII

1. «Мажнуннинг ота-онаси унинг муҳлик фироқидан ҳалок бўлиб, у бу ҳолни кўргани; тупроқларига елдек етиб, ота гўри бошида етимлик дарди билан, она қабри тошида асирлик мунги билан фиғон тортгани».

2.«Кофурни (ғоятда оқ ва хушбўй модда) шарбат каби ичган сари, баданидаги ҳарорат баттар кўтарилар эди».

3.«Агар табиб касалга тухмиёна (доривор ўсимлик уруғи, ҳаб дори) берса, унинг доналаридан заҳарли гиёҳлар ўсади».

4.«Табибнинг таранжабин (ични юмшатадиган) дориси касалнинг ичини қабзият қилар, исканжабин (сафро моддасини йўқотадиган) дориси бўлса, сафрони кўпайтирар эди».

5.Бу уч байтнинг мазмуни: «Касал учун қилинган бутун тумор, жодугарлик ва дуохонликлар касалнинг азобини яна ҳам оширишга сабаб бўлар, касаллигининг азоби кўрқинчли бўлганидан бу азобларни тўхтатишга илож топилмас эди. Кўкдан «Омонатни бер!» деган товуш келганидан сўнг, ўзидаги жон омонатини топширди».

6.Зол — кекса кампир; бу ерда Мажнуннинг онаси кўзда

тутиладн.

7. Абушқа — ёши улуг киши, қари одам. Бу ерда Мажнуннинг отаси кўзда тутилади.
8. Жавона чиқармоқ — бола очиш.
9. Жўйи мақоя бўлмаслик — ўз жойига қайтмаслик, ўз ерини қидирмаслик.
10. Ҳамомани қут қилмоқ — кабутарни емоқ, демакдир.
11. Қубур — арабча: қабрнинг кўплиги, — қабрлар, гўрлар.
12. Мунхасиф — тутилган, нури тўсилган, хираланган.
13. «Лекин қум устида чеккан оҳининг алангаси ўз жисмини ковурган балиқдай қилди».
14. «Бу ҳолат ўтгач, хаёли яна ота-онасига кетди».

XXXIV

1. «Мажнуннинг ёр ҳажри ўтидан куйган танига ота-она хасрати яна икки ўлдирувчи доғ қўйганидан машаққати қаттиқ бўлганини Лайли эшитиб, у куйганни куйдирган ўтлар тобидан иситиб, дудидан ўзининг ҳаёт рўзғори қаро бўлгани».
2. Ирам, Боғи Ирам — Афсонавий жаннатсимон гўзал ва хушҳаво боғ. Бу байтда Лайли Ирам боғидаги гулга ўхшатилади.
3. «У сарв сенинг наҳс, жаҳонни хароб қиладиган зузанобинг (қуйруқли юлдуз, наҳс юлдуз) эмас эди-ку!»
4. Бу икки байт мазмуни: «Буларга қаноатланмай тошлар орасида талқон қилмоқчисан. Баҳроминг билан бараварлашиб қонидан ранг олган эмас эдим». Бу ерда илми нужумдаги Баҳром сайёрасининг ҳарбий ишлар — қон тўкишлар ҳомийси экани назарда тутилган.
5. «Терлари гул юзига томиб иситмаси билан юзи чўтдек қизарган эди».
6. «Гоҳ ҳушида гоҳи беҳуд эди, нур йўқ кўзларида, мурда каби эди».

XXXV

1. «Ҳазон ели боғ зеболари ҳаёти шамъини ўчирганда Лайли ҳаёти баҳорининг гулларини ажал хазони совуқ шамоли кўкка созуриб, Мажнуннинг руҳи булбули бадан қафасини гулбун узра ташлаб, у яраланган гул барги сўлгунча учиб кетгани».
2. «Куз фаслининг шамоли шундай етишдики, барглар ҳам ўз жонидан кечиб юборди». Бу байтнинг биринчи мисрадаги «махражон» сўзи «меҳргон»нинг арабчалаштирилгани бўлиб, «мезон» буржи маъносидадир, иккинчи мисрадаги «меҳржон» икки сўз бўлиб,

«мехр» (муҳаббат)ни жондан кўтарди, демакдир», деб изоҳлайди С. Айний.

3. Афшон — наққошликда бир турли нақшнинг номидир. Бу нақшда наққош рангни қилқалам билан қоғоз устига сепеди, бундай нақшни ўзбекчага айна таржимаси «сепма» бўлади. Навоий бу икки мисрада наққошликдаги мана шу санъатдан фойдаланиб, сувни мовий вараққа (қоғозга), хазон барглари унинг устидаги сепилган «сепма» нақшга ва ел (шамол)ни наққошга ўхшатади. (С. Айний. Алишер Навоий. Хамса. Лайли ва Мажнун. Т., 1947. 236-бет.)

4. «Оғиз юмилгач, ияк чуқурчаси очик намоён бўлиб қолган» (чуқурчани чоҳга, унинг ёнидаги холни кабутарга ўхшатиш).

5. Сакароти мавт — жон талвасаси.

6. Бу байт мазмуни марҳумнинг она-онасига айтилган тасалли сўзларни англатади.

7. Ўз қолибини тиҳи айламак — ўз танини руҳдан бўшатади, яъни жони бадандан чиқади.

8. Байт мазмуни: «Ўрилган сочларингни ёзиб, оламга хушбўй ҳидларни таратсам».

9. Икки афъи — икки илон, яъни икки ўрам соч. Лайлининг онаси қизи ўлгач, унинг сифатларини айтиб йиғлайди.

10. «Юзунга гултожихўроз донаси каби қора хол қўйай».

11. Миъжар — бошга ўраладиган рўмол.

12. «Керак нарсаларни хозирлаб, ўликни одат бўйича яс антирадилар».

13. Мурури айём — кунлар ўтиши.

XXXVI

1. «Ишқ таърифидеки, айнининг нурли тобланиши тупроқни чашмадек оқизади; шинининг учқунлари шуъласи кўнгуллар қўшинига нуқсон етказур; қофининг вазмин тошли тоғи кимга юкланса, нобуд этар ва нуқталарининг тоза доғи ҳар чок кўнгилга тушса лоланинг беш баргидек қонга бўйяди».

2. «У ўтда агар хушҳол бўлса, шу билан бирга у ўша ўтда эриб ҳам кетди».

3. Ойнаи Искандар — Искандар ойнаси. Искандар томонидан темирга сайқал бериб яратилган ойна. Гўё унда Жамшиднинг жомидегидек, шу аснода бўлаётган нарсаларни кўрса бўлар экан. Искандар (356—323) эрамиздан аввал яшаган македониялик Филиппнинг ўғли. Ёшлигидан ҳарбий салоҳият пайдо қилиб, Эрон, Арабистон, Ҳиндистон каби мамлакатларни ишғол қилган. Бадиий

адабиётда Искандарга бағишланган асарлар жуда кўп. Низомий, Дехлавий, Жомий ва Навоийларнинг махсус дostonлари шулар жумласидандир. Уларда Искандар кудратли ҳукмдор тимсолига айланган. (Қаранг: А л и ш е р Н а в о и й. Мукамал асарлар тўплами. Т., 1991, 8-том,. 500-бет).

4.Фаранг — Европани англатади.

5.Ишқи мажозий — Ҳақиқий бўлмаган зоҳирий ишқ.

6.«Бу тўрт байтнинг мазмуни: «Аввалгисида киши тозаланиб, иккинчисига ўтса, йўқ-йўқ, ўтиш эмас, балки ҳақиқий ишқни ўзига тортиб, кўнглига висолнинг уруғини экса, ҳам уни бутунлай торож этиб, унинг рамзий шаклидан асар қолмаса, кўринадиган жойдан кўринмасдан мақсадга сингиб кетса».

7.Субҳи козиб — ёлғон субҳ.

8.Бу ўч байтнинг мазмуни;

«Ҳар қандай ранги сариқ кишини ошиқ деб бўлмайти, чунки ҳар бир сариқ гул ҳам заъфарон бўлолмайди. Жазб этолмайдиган сариқ юз риёли бўлади, самғ (дарахт елими) каҳрабо ўрнига ўтмайди. Сарикликда қанчалик машаққатлар кўрган билан зирних (олтингугурт билан маргумуш аралашмаси) олтин бўлолмайди.

9.Барий — пок, четда.

10.«Яратилишиданок унинг қанотида доғ бор, ишқ уни ҳеч бир тарк этган эмас».

11.«Эй косагул, оташпарастлар оловини ёққин! Менинг ғамим обнус (қора тусли қаттиқ ва хушбўй дархт) ёғочига ўхшаган қора қайғудандир».

XXXVII

1.«Фалак эҳтиромли, куёш нисбатли осмон бўлган шахзода, яъни Султон Увайс баҳодир мадҳида хотима: насиҳатлар бисотида кўп лаъл ва яхши сақланган дур ва панду насиҳатлар дастурхонида мевалар ва гуногун нозу неъматларни ул ҳазратга қулоққа олмоқ ва оғизга солмоқнинг чақириғи».

2.Бу уч байтнинг мазмуни: «Дарёнинг дурри ва коннинг лаъли каби сўзларни топгач, уларни шахзодага бағишлайин. У адолатли шахзодадир, унинг етти отасигача шоҳ бўлгандир. Бутун коинот, замона султони шахзода Увайс даргоҳининг тупроғи ҳисобланади».

3.Шаҳзода Ўвайс — Султон Ҳусайн Бойқаронинг акасининг ўғли.

4.«Зотидаги ҳаё ва одоб, худди аммаси, холаси, тоғаси ва отасига ўхшашдир».

5.Ота-онага баб-баравар қул бўл, чунки худо: «Ота-она

эхсондир» деган (яъни ғанимат ва улуғ неъматдир демак»).

6. Мустафо— Муҳаммад пайғамбарнинг сифати.

7. Зилли илоҳ — Худо сояси, подшоҳ.

8. Бу икки бантнинг мазмуни: «Қассобнинг қора молини парвариш билаи семиртириши уни ўлдириш — сўйиш учундир. Парваришдан ҳўкиз нима баҳра оларди; у ботмонлаб семирса бўлди».

9. Бу икки байтнинг мазмуни: «Шуниси қизиқки, ўғридан қолган нарса билан жонни қутқариб, шаҳарга етганда тамғачи (савдогарлар молидан бож олувчи) ҳам унинг бошига келиб, дўқ билан закот сўрайди».

10. Ложуръа сумурмоқ— култумламасдан, тўхтамай симирмоқ.

XXXVIII

1. «Бу дард йиғиси тугашининг тараннуми ва бу ҳасратномаси охирининг айтилиши ва тартиби авзойининг афсонасини тузмоқ, хато ва камчиликлари рақамларига эътироф айтиб, бу бобда ҳақдан авф сўрамоқ».

2. «Саҳифаларнинг юзида дард жилваланади, мистар (чизиқсиз) қоғозга чизиқ тушириш учун қалин қоғозга иплар тортиб ясалган чизғич; транспорант) чизиғи ҳажрнинг катта йўлидир».

3. Суроҳи — май идиш.

4. «Форсий тил билан сўзлар назм этилганидан, фақат форсча биладиганларгина баҳра топдилар».

5. Атрок — турклар.

6. «Агар модда камроқ эрса, яъни мазмун унчалик чуқур бўлмаса, ғам емаймиз, чунки бунда асли мақсад завқдирки, бу кам эмас».

7. Филотун (Афлотун)— қадимги Юнон (грек) файласуфларидан бўлиб, Сукротнинг шогирди ва Арастунинг устозидир. Эрамиздан илгари 427 йилда туғилиб, 347 йилда вафот этган.

МУНДАРИЖА

I. Эй яхши отинг била сароғоз, Анжомифаким етар ҳар оғоз

II. Пастлиғ юзидин муножот ул рафи уд-даражот ҳазратидаким, саносида ақли кулл тили лол, балки ақли кулл тили шикаста мақол келди ва ул бобда маъзиратни унутмоқ ва узр демокдин ўзни маъзур тутмоқ ва ажз ва номуродлиғ кўйига қочмоқ ва гадолиқ ашкин сочмоқ ва «шайан лиллаҳ» овучин очмоқ

III. Ул рисолат сипехрининг куёши наътидаким, мағриб соридин тулуъ қилиб, Макка авжида камол тутти, балки анвори ашроқи била машрикдин мағрибқача «Кашшамси нисф ун-наҳор» ёрутти ва куфр шомида ислом шамъи ёқти ва жомға яқин уёти

IV. Ул шоми висолнингким, «Вал-Лайли изо яғшо» ояти бўла олғай шонида саводи ёзилмоғи ва мунунгдек шомда ул мусофири самовийнинг шабгир баланд қилмоғи ва субҳи висол эшиклари юзига очилмоғи ва меҳри мурод топилмоғи

V. Сўз гавҳари васфидаким, гавҳар сўзи анинг қошида гавҳар олида бир қатра сувдек бўла олғай, бир неча сўз сурмак ва Ганжа ҳакими таърифидаким, ганжи Қорун анинг «Панж ганжи» қошида ганж олида вайронадек кўрунғай — ганжфишонлиқ қилмоқ ва Ҳинд соҳиринингким, Кашмир жодулари анинг олида ип эша олмаслар — анинг гавҳари силкига тортмоқ ва ўз назмининг чуруқ риштасин ва узук торини ҳам аларға уламоқ

VI. Валоят сипехрининг ахтари жаҳонтоби ва ҳидоят маъданининг гавҳари сероби ва назм авжининг меҳри фалак эҳтишоми ва маоний жомининг ринди софий ошоми, яъни Мавлоно Нуриддин Абдурахмон Жомий мадҳида нукта сурмак ва анинг дурди жомин сумурмак

VII. Ул шоҳ мадҳидаким, Чин ва Ҳинд шоҳлари анинг арсаи базмида шатранж шоҳларидек ҳаракатдин муарро ва фалаки фарзинрав пили ҳамул пиллардек остониға рух қўюб саркашликдин мубарродурур ва кўк бўз ашҳаби сипехри тездав ва Баҳром қамар ноҷахи била оти олида бир пиёдарав

VIII. Хилофат тахтиға зеб ила зайн ва салтанат шахсиға қуррат ул-айн, яъни Султон Бадиуззамон Баҳодир ибн Абулғози Султон Ҳусайн Баҳодирхон халладаллоҳу таоло мулкахумо ва султонахумо ва

авзаха алал-оламина биррахумо ва эхсонахумо ҳазратида ниёз арзи

IX. Ул тун маҳобати таърифидаким, савдойи ишқ аждаҳоси дами ўтининг бухори ва анжуми ул олам сўз ўтининг шарори эрди ва мундоқ тунда хаёл мусофири савдо адҳамиға миниб, ҳарён азм этмак ва ишқнинг юз офатлиқ даштиға етмак ва офат ёғинларидин бало тўфониға қолмоқ ва бало чоқинлари анинг жониға шавқ ва муҳаббат ҳарорати солмак ва ишқ дури шабчароғин ул кеча топмоқ ва ул шаъми ҳидоят била сўз майдони жавлониға чопмоқ ва Лайли хаёли била кўрушмак ва Мажнун савдосиға тушмоқ

X. Қайснинг адам мажлисидин қутулуб, вужуд маҳдиға тутулғони ва қон ютмоқдин хўриш ва ишқ доясидин парвариш топқони ва ишқ зоти чошнисидин эл кўзига ширин ва дарди азалий ҳароратидин халойиқ назариға исиг кўрунғони

XI. Қайснинг хирад мактабида улум авроқин совурғони, яъни Лайли ҳусни гулшанидин заъф хазони канора қилиб, сихҳат баҳори насимидин латофат гуллари очилиб, мактаб азми қилғони ва ул гуллардин Қайс кўнгли аёғиға ошиқлиқ тиканлари сончилғони

XII. Баҳор фарроши нафас-нафас эсган насимлар пувламоки била лола чароғин ёрутқонда ва саҳоб мушаъбиди лаҳза-лаҳза тушган чоқин чушкурмокидин тоғ димоғин қурутқонда ул кўзин ҳусн чароғи ёрутқон ва димоғин ишқ савдоси қурутқонининг гулрухлар била боғ тавфиға азм этғони ва Лайли ҳусни гулининг насими димоғиға етиб бир йўли ўзидин кетғони

XIII. Қайснинг ҳажр шабистонида шабнаб гулоби юзига сочилғонидин кўзи очилғони ва булбули шабхез била ишқ дostonлари адосида нола қилғони ва булбул соясидек туфрокқа йиқилғони ва атоси анинг булбулдек фиғонларин эшитиб бошиға етғони ва маҳмил қафасиға солиб олиб кетғони

XIV. Қайснинг ҳажр шомида андух хайлхонасидин чиқиб, висол қабиласиға азм этғони ва ул қабила ўти била ҳамзабонлиқ ва ити била ҳамдostonлиқ қилиб қабила қироғиға етғони ва Лайли анинг унидин ҳашамдин чиқиб бир-бирин кўргач, ҳам ул ва ҳам бу ўзидин кетғони

XV. Қайснинг ғойиб бўлғониға қабила аҳли ҳозир бўлуб елдек тоғ ва водийға етиб, анинг бир қум ичинда беҳуд ётқонин назора этиб, ел хошокни элтгандек уйга элтганлари ва анинг ул пари ишқида хирад тариқин унутқони ва мажнунлукқа шухрат тутқони

XVI. Мажнунни беҳабар ошиқлиғидин Лайли атоси хабардор бўлуб, Мажнун атосига тил синони, балки синон лисони била захми забонлар йиборгони ва ул бу ҳалоҳил захрин нўш этиб, сингуруб, Мажнунни салосил ва ағлол била муқайяд қилғони

XVII. Мажнуннинг фироқ чоҳида танур ичидаги ўтдек тоби ва хажр бандида тузоққа тушган қушдек изтироби ва ҳаким фусунидин жунунининг туғени ва табиб парҳезидин иситмасининг ғалаени ва ўз захр комлиғига тўккан талх-талх шўробаси ва бу шўробадин комида аччиғ-аччиғ хунобаси ва жўнгли ўтидин темур банди сув бўлғони ва сувдек сахро азми қилиб ашки суйидин водийлар тўлғони

XVIII. Лайлининг сарви хиромони гулшанидин уйга хиром қилғонда Ибн Салом кўнгли қуши ул сарв сори ҳаво қилғони ва ул хавода баҳор насими шукуфа яфроғин тўккондек дирампошлиқ қилиб, умед гулбунидин муроди гули очилғони ва ул насим таҳаррукидин сарви гулрух соядек такассур туфроғига йиқилғони

XIX. Ул ғазоли мушкин сайдиға Бани Асад аҳли қасди маълум бўлуб, қуёш заррин ғазоласи мағриб хилватгоҳида сорғориб титраб, шафақ хунобин тўккандек хилват уйда туфроғ ва қон аро изтироб кўргузғони ва фалак золидек аноси ул ишдин воқиғ бўлуб, анинг ҳолиға навҳа тузғони

XX. Мажнуннинг атоси ани ишқ бодиясидин келтуруб, Каъба тавофиға олиб борғони ва ул муножот баҳонаси била кўнглидаги чирин ёзғони ва дуо қилмоқ таронаси била хотиридаги махфий мақосидин тилидин чиқорғони ва арафот аҳлидин арасот қўпорғони

XXI. Мажнуннинг ваҳшатлиғ элдин улфат риштасин узғони ва биёбон ваҳшийлари била унс навосин тузғони ва кийиклар била Навфал ови аро қолғони ва Навфал висол ваъдаси камандин анинг бўйниға солғони ва кийикларни озод қилиб они сайд қилғони ва кўнглин овлағони

XXII. Навфалнинг Лайли гавҳарин Мажнун иқди силкига тортар учун гавҳардек сўзлар назм силкига тортиб Лайли атосига йиборгони ва анинг сўз гавҳарин ушотиб пайванд риштасин узғони ва Навфал сипоҳ чекиб, ул доғи адоват ясолин тузғони ва кин арсасига от суруб дов тилашгонлари ва фалак мансубаларидин бир-биридин қойим айрилишқонлари ва берк ерлар ҳисор қилиб тушгонлари

XXIII. Лайли атоси ўз хайлин Навфал сипоҳи қошида забун

кўруб, адувга чеккан тигни ўз жигарига урмоқ истагони, яъни Лайли конин оқизай дегони ва ул қуёшни Мажнун тушта кўруб, заволини равшан қилғони ва мотамзада тундек Навфал олдида ахтари ашкин оқизғони ва Навфалнинг ўти таркин тутуб ёнмоғи

XXVI. Мажнуннинг Навфалдан айрилғони ва бодпойин девбоддек суруб, бодия азми қилғони ва Зайдга йўлукуб аҳволин маълум этгони ва анга етган бедоддин мунунг ҳам кўнглига алам етгони ва анинг истирзоси учун ҳар не борин анга бериб, Лайли ҳашами кўчган ерга кетгони

XXVII. Қуёш чашмаси саратон макони бўлғондаким, ҳарорат фартидин ҳаво ҳубоб сардобаларида пинҳон ва ўт хоро мусомотида ниҳон бўлурда Мажнуннинг ўтдек изтироб ва ҳаводек шитоб била Лайли ҳашами ўрнига етиб, қўтур итни назора этгони ва ит ошноға ялинғондек ул ошнорўй итга ялинғони ва элдин ҳайратангиз хитоб эшитиб, ваҳшатомиз жавоб бергони ва ул ит қошидин кийиклар суҳбатиға етгони ва анинг мушкин ғазолидин рақами мушкбор еткурғони

XXVI. Лайлининг «лайлат ул-бадр»дек сафҳа баёзида «лайлатул кадр»дек номаси саводин Мажнун ўкуб, оғзи висол шаҳдидин ширин бўлғонда комига занбур ниши сончилғони ва занбур нишидек хома нўгин тез этиб жавобида қоғаз табақини шаҳдолуд қилғони

XXVII. Мажнуннинг кўз қароси ва кирпич хомаси била жон сафҳасида ёзғон кўнгли шурҳалари шарҳин Лайли ўкуб ишқ иттиҳоди иқтизоси анинг кўнгли жароҳатларин мунунг ҳам кўнглин оғритқони ва анинг талхком бўлғонидин мунунг доғи комин очитқони

XXVIII. Мажнуннинг атоси девбоддек дашт атрофиға эврулуб ўз девона ниҳодин саргашталиқда топмоғи ва жунун дашти қароқчилари ҳар дам анинг ҳуши корвони хайлин савдо синоҳиға асир этгондин ғариб ҳолот мулоҳаза қилғони ва насойих ҳуш доруси била ани лаҳзаи ўзига келтурғони ва ўзи била уйига еткурғони

XXIX. Навфалнинг Мажнун қабиласи меҳмонлиғидин уйига боргоч, Мажнун атосиға мизбонлиқ қилғони ва пайванд риштаси ораларида маҳкам бўлуб, меҳмон уйига келгунча Мажнун биёбонға азм қилиб, Лайли шубониға йўлуққони ва шубон итидек лоба қилиб, шубон ани қўйлар аросида яшурғони ва Лайлини кўргач қурбон қўйи била Хўтан жайранининг йиқилмоғи ва ҳар қайсини бир васила била ўз

қабилалариға элтмоқлари

XXX. Мажнун атоси ўғлини кўп насиҳатлар била Навфал хашамиға олиб борғони ва Навфал сур асбобини сурур била чиқарғони ва тазвиж риштаси ақди тузулғони ва ул гириҳ маҳкам бўлмасдин бурун узулғони ва бир ошиқ маъшуқи васлидин ком топқони ва яна бир ошиқ маъшуқи васлин тилай гом ургони.

XXXI. Фалак золи мушаъбидлигининг буқаламунлуғи Мажнунни Навфал қизи висолиға еткурмасдин бурун айирғондек Лайлини доғи Ибн Салом малолатидин саломат айириб ҳажр қаро тунида икки номуродни муродға еткурғони ва бадансиз руҳни руҳсиз баданға кивурғони ва руҳ била бадан васли муяссар бўлғоч тиғи фироқ сургони ва ул сув била бу висол ўтин ўчурғони

XXXII. Мажнуннинг фироқ тоши кўксига урар учун Нажд тоғини оромгоҳ қилғони ва ул тоғда кўзидин тўккан бағир хунобаси била лозазор очилғони ва ғазоли мушкбўйи ёдидин мушкин ғазоли била такаллум тузғони ва насими мушкафшон била наво кўргузғони

XXXIII. Мажнуннинг ато-аноси анинг муҳлик фирокидин ҳалок ўлуб, ул аларнинг бу навъ воқиаларини воқиада кўруб туфроғлариға елдек етиб, ато гўри бошида ятимдек дарди била ва ано қабри тошида асирлик мунги била навҳа қилғони

XXXIV. Мажнуннинг ёр ҳажри ўтидин куйган таниға ато-ано сўги яна икки муҳлик доғ қўйғон жиҳатдин меҳнати қаттиғ бўлғонин Лайли эшитиб ул сўхтани куйдургон ўтлар тобидин иситиб дудидин рўзгори ҳаёти қаро бўлғони

XXXV. Хазон ели боғ зеболари ҳаёти шамъин ўчурганда Лайли ҳаёти баҳорининг гулларини ажал хазони тундбоди кўкка совуруб Мажнуннинг доғи булбули руҳи бадан қафасин гулбун узра ташлаб, ул ҳаволангон гулу барги сўнгинча ҳаво тутқони

XXXVI. Ишқ таърифидаким, айнининг нурлиғ тоби туфроғин айн қилур ва шинининг шароралиғ шуъласи кўнгуллар хайлиға шайн солур ва қофининг гаронсанг тоғи ҳар кимга юкланса нобуд этар ва нуқталарининг тоза доғи ҳар чок кўнгулга тушса лоланинг беш баргидек қонға бўяр

XXXVII. Шаҳзодаи сипеҳр жаноб ва сипеҳри хуршед интисоб, яъни Султон Увайс Баҳодир мадҳида сўз интиҳоси ва насойиҳ бисотда кўп лаъл ва дурри макнун ва мавоиз хонида фавоқиҳ ва ниами гуно-гун

ул ҳазратқа қулоққа олмоқ ва оғизға солмоқнинг салоси

XXXVIII. Бу дард навҳаси Итмомининг тараннуми ва бу ҳасрат номаси ихтитомининг такаллуми ва тартиби авзоининг фасонасин тузмоқ ва тақсими атворининг таронасин кўргузмоқ ва савҳу хато арқомиға эътироф варзиш этиб ҳақдин ул бобда талаби омирзиш қилмоқ

САБЪАИ САЙЁР

Ш

Эй сипосинг демакда эл тили лол,
Элга тил сендин ўлди тилга мақол.

Сендин инсонга тору пуди жасад,
Жасад ичра кўнгул, кўнгулда хирад.

Сен қилиб фарқ уйида пинҳоний
Қоргоҳи димоғи инсоний.

Кўк топиб сайру ер сукун сендин,
Бири саркаш, бири нигун сендин.

Тунд сендин сипехр Бахроми,
Чангзан Зухранинг Дилороми.

Чектинг этганда даҳр бунёдин,
Етти гунбад сипехри минодин,

Сунъунг этти бу етти кохи рафиъ,
Нажм гавҳарлари била тарсиъ.

Етти кох ичра етти фарзона,
Дегали ҳикматингдин афсона.

Етти афсона борчаси дилбанд,
Иккниси бир-бирига йўқ монанд.

Етти гунбад агарчи миноранг,
Етти афсона лек ранго-ранг.

Сен чекиб муртафиъ ети афлок,
Мунҳат айлаб бу тийра маркази хок.

Етти гардун демайки етти лаган,
Ҳар бири ичра шамъ нур афган.

Ҳар лаган дуржи кавкабафрузи,

Кавкаби гавҳари шабафрузи.

Ҳар бирисинда ўзга хосият,
Ўзгача рангу ўзга моҳият.

Арз жирмин қилиб ети тақсим,
Айладинг ҳар бирини бир иқлим,

Ул ети кавкаби жаҳонпаймо,
Не жаҳон, балки осмонпаймо

Ким, ети кўкта келдилар сойир,
Сувда андоқки сиймгун тойир.

Ҳар бири солибон қилурда зухур
Етти иқлимдин бири уза нур.

Раҳматингдин зиё тутуб ҳар шамъ,
Бир шабистонни ёрутуб ҳар шамъ.

Шамъ йўқ, етти лубъати раққос,
Ҳафтанинг ҳар куни бирисига хос.

Борча кундуз гули нуҳуфта киби,
Кеча лекин маҳи ду ҳафта киби.

Ҳафтаву ою йилни тез эттинг,
Умр ила ишларин ситез эттинг

Боғ очилмоқ алар муруридин,
Гул сочилмоқ алар юруридин.

Туну кун адҳамию ашҳабини,
Чархи тавсаннинг икки маркабини,

Кеча-кундуз шитоб аро солдинг,
Туну кун изтироб аро солдинг

Ким, қилиб буйла пўяю новард,
Еткуруб кўкка даҳр элидин гард.

Кўкка туфроғини етургайлар,

Туфроғ ичра танин итургайлар.

Йўқ эди одамики бор эттинг,
Кишилик бирла эътибор эттинг.

Йўқ ҳам этсанг ани-ўқ этгунгдур,
Бор қилгунгдуру йўқ этгунгдур.

Адам эрканда айламак мавжуд,
Бўлса мавжуд қилмоғинг нобуд

Не учун эрконнн киши бнлмас,
Киши ҳар неки ҳақ иши бнлмас.

Ақлға гарчи бесабаб кўрунуб,
Ясабон бўзмоғи ажаб кўрунуб.

Лек чун ақл росткиш эрмас,
Иш анга бир далил беш эрмас.

Бу иш ўлмоқ қабул ё рад анга,
Ақли бўлғон билурки йўқ ҳад анга.

Ақлнинг бор иши табоҳи ўлуб,
Андаким ҳикмати илоҳий ўлуб.

Чун кўруб ақл ройи мухталифи,
Кўзини кўр этиб қазо алифи.

Кўр билмас ёруғ эканни қуёш,
Кундуз учмоғ ғариб эрур хуффош.

Макманидинки кундуз учқай бум,
Учушидин амо эрур маълум.

Бум зулмоний ўлди пинҳоний,
Кўр этар они меҳри нуроний.

Сенсен ул меҳри беадилу бадал
Ким, санга матлаъ ўлди субҳи азал.

Чунки ул субҳ нурунг этти зухур,

Уйлаким, тийра шом жабҳаи хур.

Ҳарне катми адамда эрди ниҳон,
Хоҳ аҳли жаҳону хоҳ жаҳон.

Бориси кийдилар либоси вужуд,
Буд хайлиға кирди ҳар нобуд.

Зоҳир этти адам шабистони,
Юз минг озод сарви бўстони.

Топти ранги вужуд лолаву гул,
Ҳам ўшул ранг турраи сунбул.

Наргис ул нур бирла очти басар,
Адам уйқусидин кўзинда асар.

Боғи рухсори топти сабзаи хат,
Донаи бирла ул хат ичра нуқат.

Сабза атрофида насими баҳор,
Суману сунбул очти лайлу наҳор.

Ҳаракат бирла ул хужаста насим,
Сочти гул бошиға сумандин сийм.

Туррасиға тўкуб бинафша абир,
Атри этти димоғиға таъсир.

Жола жисмин уруб нигун қилди
Ким, танин зарби нилгун қилди.

Сув ёқосиғаким ёғиб мулдур,
Бу ёқо тугмаси бўлуб ул дур.

Қилгали жилва гулрухи бўстон,
Сунъ машшотаси ясаб достон.

Ясади беқиёсу андоза,
Сабзадин вусма, лоладин ғоза.

Равшан айлаб зулолдин кўзгу,

Тутти гул чехрасин анга ўтру.

Гулга чун берди тоб ҳусну жамол,
Анга булбулни қилди шефтаи ҳол.

Анга ҳар неча обу тоб ортиб,
Мунга ишқида изтироб ортиб.

Бу фиғондин солиб чу рустохез,
Айлабон ул жамоли ўтин тез.

Ул қилиб жилва бу бўлуб шайдо,
Ишқ бўлди жаҳон аро пайдо.

Бўлди ошиқ бири, бири маъшук,
Йўқки ул оташину бу маҳрук.

Ҳам анга ўртамак буюрғон ишқ,
Ҳам мунунг жониға ўт ўрғон ишқ.

Булбулу гул баҳонадур бориси,
Балки сендин фасонадур бориси.

Келди бу икки сарбасар нобуд,
Сенки мавжуд, балки айни вужуд.

Ишқ сенсен доғию ошиқсен,
Яна маъшуклуққа лойиқсен.

Айни маъшуклуқда жилваи зот,
Узини кўргали тилаб миръот.

Ҳуснунга ҳар дам ўзга сурат ўлуб,
Кўзгу такрори ҳам зарурат ўлуб.

Неча хусн ичра жилва зоҳир анга,
Кўзгулук айлабон мазохир анга.

Ҳуснунг айлаб ўкуш сифот ичра,
Ҳар замон жилва коинот ичра.

Балки мазҳар либосида ёшунуб,

Уз жамоли зуҳуриға овунуб.

Узунга ўзни дарднок айлаб,
Узни ўз хуснунга-ўқ ҳалок айлаб.

Барқи хуснунг чу ҳар нафас чоқилиб,
Ғайр ўшул барқ ўтиға ёқилиб.

Кулин айлаб фано ели маъдум
Кам, асар андин ўлмайин маълум.

Сен сену сендин ўзга худ нима йўқ,
Ғар кўрунса сен ўлғунг, ул нима йўқ,

Ҳеч нима йўқ сен эдинг мавжуд,
Ҳам сен ўлғунг бори бўлуб нобуд.

Васфи зотингда сабт ҳарфи қидам,
Йўқ вужудунг юзига гарди адам.

III

Муножоти борий ул бобдаким, ўзи айни вужуддурур ва андин ўзга
борча нобуд, балки номавжуд ва ҳожот изҳори ул маънидаким,
нобудлар гуноҳиға анинг баҳри раҳмати қошида не вужуд булғай ва
бевужудлар хатоси анинг дарёйи вужуди оллида не мавжуд

Эй худовандлар худованди,
Йўқ худоликда кимса монанди.

Азамат бобида гумондин улук,
Неким андин улук, йўқ андин улук.

Жабарутунг ҳавосида хуршед,
Заррадек бўлмайин назарда паид.

Офаринишқа тортқонда алам,
Маҳчаси лавҳ ўлуб сутуни қалам.

Қаламингға кеча сипеҳр аро,
Ложувардий давог ичинда қаро.

Лавхунга бўлмайин рақам маълум,
Ҳарне маълум эмас, анга марқум,

Қудратинг оллида фалакка ҳисоб,
Сарсар эсганда олти-етти ҳубоб.

Неки махлуқ ичига қотилғон,
Сен яратғон, алар яротилғон.

Даҳр халқиға сен келиб халлоқ,
Халқ аро холиқи алал-итлоқ.

Кимниким, бут қошида паст айлаб,
Сажда қилмоққа бутпараст айлаб.

Бериб ўз хуснунга бут ичра зухур,
Айлаб ул хусн ила ани мағрур.

Ҳар кишиким қуёшқа обид ўлуб,
Анга ҳар субҳу шом сожид ўлуб.

Ҳам сенинг талъатинг зиёсинда,
Заррадек чарх уруб ҳавосинда.

Шуълаларға солиб юзунг чу укус,
Куйдуруб ўзни ўт қошинда мажус.

Мазҳари хусн чун қилиб гулни,
Уртабон шуъласиға булбулни.

Шамъ ўтиға куярда парвона,
Ҳам сенинг ишқинг ичра девона.

Ҳам ибодат элига сен маъбуд,
Ҳам таашшук элига сен мақсуд

Ким, парастиш қилур худосен анга
Ким, тааллуқ сотар балосен анга.

Ҳар сувар ичра жилвагар ҳам сен,
Жилвагар демайин сувар ҳам сен.

То не етгай ангаки ўзга илоҳ,
Эл дегай; Лоилоҳа иллаллоҳ.

Жалла олуаҳу не ҳаййи қадим,
Аммо нуъмоуху не фарди азим.

Қодиро, ул заифи осиймен
Ки, бошимдин-аёқ маосиймен.

Улки, сендек бошимда холикдур,
Мен демоклик, не беҳаёликдур.

Оёғ остида паст туфроғи,
Лек гардунча уштулум чоғи,

Тоат айларда мўри хаста барин,
Лек исён маҳалли шери арин.

Нимжон пашша кўнглум айла гумон
Зўри нафсим нечукки пили дамон.

Мен бўлуб буйла пил аёғиға паст,
Поймол айлаб ул мени пайваст.

Мўри мажруҳға не иш етгай
Ким, ани пил поймол этгай.

Мени гар ожиз этти феъли табаҳ,
Хостинг бу эди манга не гунаҳ.

Нафси аммораға гар ўлдум асир,
Мен нетай гар будур санга тақдир.

Менинг эгрилигим эса санга хост,
Мен не янглиғ ўзумни айлай рост.

Не гузар яхшилиққа бор манга,
Не ёмонлиқда ихтиёр манга.

Сен ёмон айласанг мени не ҳад,
Айламак сендин ўлғон амрни рад.

Яхшилик қилки, нотаваинг мен,
Ёмон ўлсам, сенинг ёмонинг мен.

Бу ёмонингга кўргузуб эҳсон,
Яхши қилмоқ эрур санга осон.

Манга не ҳад демак сангаки, не қил,
Неки бўлғай санга ризо ани қил.

Лекин эҳсонингга чу ғоят йўқ,
Лутфу инъомингга ниҳоят йўқ,

Караминг ганжи юз жаҳон чорлик.
Баҳри фазлинг минг осмон чоғлик.

Етишиб мен гадойи мазлуми,
Ҳар не матлуби бўлса маҳруми.

Лек муътий атоси бепоён,
Йўқ берурдин хазойиниға зиён.

Тиламак худ гадо шиоридур,
Лек бу ерда изтироридур.

Не талаб қилсам ихтиёрим йўқ,
Чун демас они кирдиғорим йўқ.

Ёраб, ошуфтамен фиғонима ет,
Карам айлаб хатоларим афв эт.

Гарчи бордур жаҳон-жаҳон гунаҳим,
Ҳам сен-ўксен ниҳон-ниҳон панаҳим.

Юз жаҳон журмум ўлса ҳам не бок,
Баҳри авфунг қошиндадур хошок.

То бу оламғадур асир таним,
Рух тўтисиға қафас баданим.

Ул сори мойил эт хаёлимни
Ким, санга тегурай маолимни.

Нега мойилки, бу гадонг ўлғай,
Анга тутким сенинг ризонг ўлғай.

Хаста кўнглум ишига сомон эт,
Талабинг дардин анга дармон эт.

Нафасим мояи ҳаёт айла,
Рақамимни хати нажот айла.

Ушбу жаннатки айладим маъмур,
Ҳам қусур анда, ҳам қусур аро хур.

Етти қаср анда борчаси дилкаш,
Етти хур ул қусур аро маҳваш.

Қасрларни назарда марғуб эт,
Хурларни кўнгулга маҳбуб эт.

Шухратин олам ичра пайдо қил,
Олам аҳлин аларга шайдо қил.

Ўкур эл кўнглига сафо еткур,
Ўкуфондин манга дуо еткур,

Жон қуши жисмдин ҳаво қилса,
Сидра соқи уза наво қилса,

Унсур ажзоси бўлса ҳокнишин,
Туфроғу ўту суву елга қарин.

Ароларида ҳажр ўлуб воқеъ,
Ҳар бири бўлса аслиға рожеъ,

Ул замон лутф бирла қўлда қўлум,
Доғи ўз жонибингға йўлда йўлум.

Ҳарне журмумки, бўлса ҳам мавжуд,
Қил ҳабибинг туфайлидин нобуд.

[Ш]

Ул шоҳи рисолатпаноҳ наъतिकим, «лавлока» ливойи била «ана

афсаху» алифи анинг сипоҳи давлатиға ливо келди, «ва мо тағо» то ва
ғайни била «асро» роси анинг мисоли субутиға туғро ва ул мисолда
икки олам салтанати мубайян ва ул мисол юзи меҳри нубувват била
музайян

Ё расулаллоҳ, алфа-алфа салом,
Бика мин зил-жалоли вал-икром.

Қураший асл, Абтаҳий маҳмил,
Ҳошимий киш, Ясрибий манзил.

Ул қуёшким, арабқа бердинг зайн,
Ул сифатким, араб боши уза айн.

Лек чунким қуёшинг этти зухур,
Қилдинг икки жаҳонни ғарқай нур.

Бу жаҳондин кетарда чун зулумот,
Ул жаҳон аҳлиға етурди ҳаёт.

Аллаҳ, аллаҳ, не нури воло бу,
Йўқ эди офариниш, илло бу.

Асру катми адам қаронқу эди,
Равшан этган чароғ ани бу эди.

Не ажаб меҳри осмон поя
Ким, жаҳондин йўқ айласа соя.

Чун сени тенгри бебадал қилди,
Ҳар латофат аро масал қилди.

Сояни андин этти қаддинг рад
Ким, гаҳи бўлмағай санга ҳамқад.

Соядин чун қадингға ор ўлди,
Соя ер узра хоксор ўлди.

Кўлаканг топса эрди жирми туроб,
Анга гаодундин ўтгай эрди жаноб.

Ҳам жанобинг рафеъ кайвондин,

Ҳам матофинг бу тўқуз айвондин.

Ул кечаким, санга валодат ўлуб,
Матлаи ахтари саодат ўлуб,

Тун ёпиб чун жаҳонға тийра ниқоб.
Туғубон офтоби оламтоб.

Макка ёруб бу нури аълодин.
Тур ул навъким тажаллодин.

Кўрунуб етти кўк равоқи ҳам,
Бал Мадойин минору тоқи ҳам.

Уйлаким, туғса меҳри рахшанда,
Тоқ лавҳи бўлур дарахшанда,

Лоту уззоға пуршикаст бўлуб
Ким, бори тийра ерга паст бўлуб,

Сарнигунлуқ аларға зотингдин,
Бош қуйилиқ етиб уётингдин.

Чун улуғроқ бўлуб шубонлиғ этиб,
Кўй гуруҳиға меҳрибонлиғ этиб.

Кўзиға меҳр кўргузуб жондин
Ким, набийға гузир эмас ондин.

Кўргузуб анда чун яди байзо,
Кўюбон пушти даст юз Мусо.

Бу таназзул шараф қилиб санга фош,
Ҳамал айвонида нечукки қуёш

Чун шубонлиғ аро бўлуб соий,
Бўлубон олам аҳлиға рой.

Олам аҳли раиятинг бўлубон.
Бориға дин васиятинг бўлубон.

Бу раиятқа раҳмат айлаб илоҳ

Ким, бериб бошлариға сен киби шоҳ.

Ҳайи жабҳанг аларға мой маин,
Тори зулфунг аларға ҳабли матин.

Ҳай демай, қатраи зулоли ҳаёт,
Тор йўқ, риштаи каманди нажот.

Дема гисуки топтинг икки каманд,
Қилғали икки даҳр сайдини банд.

Очиб ул чехр дилкушой ичра,
Лайлатул-кадр ики бир ой ичра.

Ё ики афъийи муанбар де,
Ганжи зотингға икки аждар де.

Ё Муҳаммад ҳуруфи чун очилиб,
Икки мими этаклари осилиб,

Куфр элининг саводи мотами ул,
Дин элининг саводи аъзами ул.

Гар саводинг йўқ эрса не ғамдур,
Бу саводинг чу андин аъзамдур

Гар қалам тутмадинг қўлунгға не ғам,
Азбар эттинг чу сирри лавҳу қалам.

Бу азодин қалам бўлуб ғамнок,
Юзин айлаб қаро, ёқосини чок.

Хома тутмай вале сурарда мақол,
Нукта элин қилиб қалам киби лол.

«Ана афсаҳ» чу айлабон даъвий,
Фусаҳо ўзда топмайин маъний.

Бу хабардин бўлуб нишоний дех,
Сирри фаъту бусуратин мислех.

Чунки лаълинг бу навъ бўлуб дур фош,

Тошдин бас недур дурунҗа харош.

Дурру лаълингҗа чун шикаст қилиб,
Лаъли махлул оқиб, дураар сочилиб.

Яъни оғзингҗа-ўқ мусалламдур,
Буки ҳам лаъл сочқаю ҳам дур.

Дурри зотингҗа етти баҳр садаф,
Бир ўғулдин етти атоға шараф

Қайси етти атоки, етмиш ато.
Сени бори ўзига этмиш ато.

Балки одам ўғуллуғингдин шод,
Валадингҗа жаҳон эли авлод.

Анга зоҳир тақаддуми оти,
Санга лекин тақаддуми зоти.

Сен муқаддам демайки одамдин,
Қайси одамки, борча оламдин.

Анбиё хайликим, келиб мурсал,
Ҳам сен охир аларға, ҳам аввал.

Барчанинг фарқи узра бўлмоқ тож,
Санга фош этти лайлатул-меърож.

[IV]

Ул мусофири баводийпаймо, балки ул рокиби само-вотпаймо
меърожи кечасининг таърификим, буроқи барқгомлик ва пайки буроқ
хиромлик қилди ва ул рахш била пайк хаёл етмас ергача чопти ва ул
чопмоқ била ҳакими хирад фаҳми бовар этмас нималар топти

Ул кечаким эди абир сиришт,
Қадр аро ғайрати саводи бихишт,

Ҳур гисуларин жаҳонға очиб,
Анбару мушкин осмонға сочиб.

Гисуйи мушкбў жаҳонни тутуб,
Мушкининг атри осмонни тутуб.

Ҳалқаи зулфдин рухи анвар,
Ҳарён ул тунда кўргузуб ахтар.

Иўкки, ҳавро ёйиб жаҳон уза дом,
Юз сори халқа мўйи мушкинфом.

Сувдек ул дом ичинда чехра очиб,
Қатра хайлардин анда дона сочиб

Ким, чу давлат қуши буён етгай,
Бу суву дона бирла сайд этгай.

Ё туман минг чароғи байзогун,
Ҳайату табъ ичинда гуногун.

Шом зеболари қилиб зоҳир,
Тун шабистонида бўлиб сойир.

Очибон ҳар чароғи кофурий,
Дуд ила бир ниқоби занбурий.

Дуд йўк, уду мушк била бухур,
Тун димоғи иси била масрур.

Чарх мижмар ёйиб бу дуд узра,
Атри мушку бухур уд узра.

Чархи атласки бу риёҳ топиб,
Атласин буйла мижмар узра ёпиб.

Ер юзига малак бўлуб нозил,
Чарх абвоби фатҳ ўлуб ҳосил.

Юз туман сабзпўши руҳоний,
Зоҳир айлаб фалак шабистони.

Буйла тун ул маҳи мунири жаҳон,
Уммиҳоний уйида эрди ниҳон.

Даҳр шўру шаридин осуда,
Кўнгли уйғоғу кўзи уйқуда

Қим, етиб қосиди жаҳонпаймо,
Йлгида рахши осмонпаймо.

Чун алар етти, хожа очти кўз,
Ер ўпуб қосид, айта бошлади сўз,

Ҳақ саломин чу топти маҳбуби,
Бўлди ошиқ висоли матлуби.

Қосид отландуруб ани қўлдаб,
Ёнди келган йўли сори йўлдаб.

Сурди чун рокиби ҳумоюн фол,
Остида маркаби ҳумоюн бол.

Туфроғу сув юзидин айлаб хез,
Ўтти ўт, елдин ўту елдек тез.

Маркаби урди ой юзига туюғ,
Уйлаким, колди жабҳаси уза доғ.

Чун Аторидқа барқдек сурди.
Хораи сум хомасин синдурди.

Қилди чун Зухра сори оҳангин,
Зухра ёшурди ваҳмидин чангин.

Меҳр худ кавкаби жалолатидин,
Ёрга кирмиш эди хижолатидин,

Савлатиға чу солди кўз Баҳром,
Тиғиға берди қин аро ором.

Муштарий тушти минбаридин тез,
Юзни гардидин этти нуромиз.

Зухал асбобин айлади бир-бир,
Ҳиндуйидекки, бўлса маъракагир.

Қайси бир кишвар ичраким етти,
Савлати бирла эҳтисоб этти.

Секкизинчи фалакка сурди чу рахш,
Нуридин собитот олди дарахш,

Гавҳариға фалак чу бўлмади дурж.
Қолди ҳар гўшаси аро бир бурж,

Ҳамалу савр қолди нола қилиб,
Тўшалиққа ўзин ҳавола қилиб.

Бўлди жавзоға тўрт кўз хайрон,
Беш аёғ бирла рахш этиб саратон.

Асад ўзни саги шикоре этиб,
Сунбула донасин нисоре этиб.

Адлдин ростлиқ топиб мизон,
Нуш акраб самумидин резон.

Қавс бўлди йўлида чилланишин,
Жадй наззорасида қулла гузин.

Далв йўлида сув уруб гоҳи,
Ҳут онсиз сувдин йироқ моҳи.

Чархи аъзам хамиға сургач от,
Ёдин ўқ янглиғ андин ўтти бот.

Қолди курсию аршу лавҳу қалам,
Борининг авжи узра урди алам.

Рахшин андоқ чу тез пай қилди,
Водийи ломаконни тай қилди.

Ўтти рафраф мақомидин чун тез,
Тез ҳамроҳи бўлди узрангез.

Ҳамраҳи доғи ўзидин борди,
Раҳрави доғи пўядин ҳорди.

Қолдилар чун йўл узра пайк ила от,
Ёлғуз ул йўлға қўйди юз ҳайҳот.

Ўзидин ўзлуги доғи итти,
Ўздин ўзлук хаёлин оритти.

Топмайин ўзда хожаи сафарий,
Ўту туфроғу елу сув асари.

Ўзлугидин доғи асар топмай,
Балки ўздин доғи хабар топмай.

Не ҳавосида бир не хомис ҳам,
Не жиҳотида бир не содис ҳам.

Қолмайин тўрт жавҳар, олти араз,
Олтию тўртдин бир анга ғараз.

Қўпти ҳадсиз ҳижоби пинҳоний,
Кўпи зулмоний, ози нуроний.

Чун бори бўлди муртафиъ филҳол,
Жилва қилди аён ҳарими висол.

Ул ҳарим ичра доғи урди кадам,
Ҳараму парда борча бўлди адам.

Топтилар васл ошиқу маъшук,
Борча холиқ арода йўқ махлуқ.

Ёр мавжуду анда йўқ ағёр,
Ёрдин ўзга, балки йўқ дайёр,

Чун карам баҳри мавжзан етти,
Меҳмон арзи илтимос этти.

Ҳеч ҳожатда нукта топмай тул,
Истамасдин бурун бўлуб мақбул.

Ҳожат аввал анга ижобат ўлуб,
Сўнгра изҳори арзи ҳожат ўлуб,

Истабон уммати гуноҳларин,
Оқ тилаб номаи сиёҳларин,

Бўлмай ул ҳожатида шарманда,
Карам айлаб борини бахшанда.

Чун не истаб борин топиб бир-бир,
Ёнмоғин ошкор этиб тақдир.

Хожаи комёби арш жаноб,
Бўлубон баҳри васлдин сероб.

Қайтибон минг бу лаҳза борғонча,
Демайин мингки, юз туман онча.

Маркаби бирла ҳамраҳиға етиб,
Юзидин иккисин мушарраф этиб.

Икки ҳорғон малак йўлида қўпуб,
Бири илгин, бири аёғин ўпуб.

Тоний олмай ҳамул киши эканин,
Буйла суръат анинг иши эканин.

Ул яна маркабиға секриб тез,
Чиққанидек қилиб инарга ситез.

Маркаби орқасини айлаб хам
Ким, анга юкланиб ики олам.

Баҳр сори булут бориб холи,
Тўлуб аммо гуҳар била холи.

Борурида нечукки сарви равон,
Лек ёнғонда тубийи ризвон.

Ҳар фалак тушмагига бир поя,
Юзидин ул фалакка пироя.

Малакут аҳли ичра жўш тушуб,
Таҳният айлаю хуруш тушуб..

Юз туман минг малак нечукким хур,
Кўлларида табақ, вале тўла нур.

Борча хуррамлик ошкор айлаб,
Дам-бадам бошига нисор айлаб.

Чарх жавфин тутуб саросар саф,
Юз туман минг малак келиб ҳар саф.

Гирдида ҳар тараф сипоҳ киби,
Ул мунунгдек сипаҳда шоҳ киби.

Ҳар саф ул ергача бўлуб ҳамроҳ,
Ки қуйи амр қилмай андин илоҳ.

Барча ул юздин ўзни шод айлаб,
Хам қилиб қадни, хайрбод айлаб.

Чунки ҳар саф тутуб йўлида тараф,
Анга қойим мақом ўлуб яна саф.

Қилибон буйла сайри шоҳона,
Тушти ер қиблагоҳиға ёна.

Қайдаким бўлди сайри афлоки,
Ҳамрах эрди анга тани хоки

Ким, анга жисм агарчи хок эрди,
Лекин ул хок нури пок эрди.

Ангаким жисми хоки ўлғай нур,
Рухини йўқ демак манга макдур.

Жисми бирла бориб, ёниб келди,
Дўст васлини қозғониб келди.

Бормоғу келмаги бўлуб ики дам,
Қайси дам бурна эркани мубҳам.

Эй қароғингға сурмаи «МОЗОҒ»,
«МОТАҒО» маркабингға қўнмай доғ.

Анбиёға итоатинг жовид,
Борча боғлаб шафоатингға умид

Анбиё демайинки, жинси башар,
Ишлари хоҳ хайру хоҳи шарр,

Илтифотингға сарбасар муҳтож
Сендин олмай назарни ҳар муҳтож.

Ҳар кишиким жаҳон аро мавжуд,
Борчанинг бахшиши санга мавъуд.

Сен буларға ўкуш тафаққуд этиб,
Ҳарне исёнларин тааххуд этиб,

Бўлса жинси башарға буйла карам,
Шак эмас андадур Навоий ҳам.

[V]

Сўз таърифида бир неча сўз сурмак ва сўз ахлиға андин неча сўз
тегурмак ва коинотқа тақаддумининг
сифоти, мумкинотқа тааххурининг исботи ва онинг пардасидин бошқа
маоний бикри жилвадин орий ва кўнгул кунжида мутаворий эркониинг
изхори

Андаким, не жаҳонға эрди вужуд,
Не жаҳон аҳли эрдилар мавжуд.

Истади устои нақши тироз,
Мунча нақши ғариб қилмоқ соз.

Тортмоқ етти кўкни буйла баланд,
Бирин ул бирга айламак пайванд.

Айламак паст жирми ғаброни,
Ундур этмак сипеҳри хазрони.

Чунки мавжуд бўлди нуктаи «кун»¹
Бўлди мавжуд тоза, йўкса кухун.

Сунъ килки варақ нигор ўлди,
Юз ажаб нақш ошкор ўлди.

Бу сифат нуктаники, бўлди аён,
Сўз демак худ бўлур, ким этса баён.

Сўзга бас васф будурур мужмал
Ким, неким аввал, ул анга аввал.

Сўз келиб аввалу жаҳон сўнгра,
Не жаҳон, кавн ила макон сўнгра,

Элга топиб тақаддуми зоти,
Эмди айлай тааххур исботи.

Ҳар киши даҳр аро ҳаёт топиб,
Сўнгғи дам сўз била нажот топиб,

Англа ул сўзни нуктаи тавҳид,
Ваҳдат аҳлида йўқ мунга тардид.

Бас сени аввал ул қилиб зоҳир,
Санга ҳам аввал ўлди ҳам охир.

Аввалу охиригға солғил кўз,
Бил ҳам аввал сўзу ҳам охир сўз.

Топмади кохи олий андоза,
Бир анингдек ҳарифи рў тоза,

Шоҳиди бошидин-аёқ дилкаш,
Ҳусн бозори ичра юсуфваш.

Очилиб чун ниқоби дебоси,
Бўлубон халқ ҳуши яғмоси.

Демагил ўзу ёт аро ғавғо
Ким, солиб коинот аро ғавғо.

Ҳам нубувват уйида шўр андин,
Ҳам набийға далер мўр андин,

Ҳаққи инсонни қилди маҳрами роз,
Ҳайвондин ул айлади мумтоз.

Шаҳд эрур ул, валеқ бас ширин,
Лаъл эрур ул, валеқ бас рангин.

Не латофатдурурки гоҳи баён,
Кўзга пинҳондурур, қулоққа аён.

Мунча ҳусну жамолу зеб била,
Мунча дулкашлигу фиреб била,

«Нақши заркаш либос», де они,
Бу либос ичра шоҳиди маъни.

Маъни ул шўҳи сиймбар бўлди,
Ким, бу қисватда, жнлвагар бўлди.

Шоҳиди маъни онсизин урён,
Жилвагар бўла олмайин ҳар ён.

Ҳужраи қалб ичинда бош сиғуруб,
Ўзни ул ҳужра кунжида яшуруб.

Чунки андин билинмайин асаре,
Элга маънидин ўлмайин хабаре,

Билиқ аҳлиға сирри номаълум,
Файзидин аҳли дарк ўлуб маҳрум.

Комиле чунки муддао қилса
Ки, дури маънини адо қилса,

Сўз либосидин этмайин оро,
Хўблар уйлақим хазу хоро.

Чиқа олмай оғиз даричасидин,
Нафъ топмай биров натижасидин.

Чун кийиб сўз ҳариру дебосин,
Дилкаш айлаб жамоли зебосин.

Бодадин юзни лаълфом айлаб,
Кўнгул айвонида хиром айлаб,

Чикса тошқори тан саройидин,
Балки хулқум тангнойидин,

Солур андоғ жаҳонда ғавғое,
Коинот ичра бир алолоє.

Ким, халойиқни дарки лол айлар,
Лол йўқ, балки хушмақол айлар.

Бу бири сўзда кўргузур муъжиз
Ким, қилур элни нуктаси ожиз.

Берур ул бир ўлукка жон сўзидин,
Тан аро киргузур равон сўзидин.

Муни дерлар: «Муҳаммади арабий»,
Ул бирининг «Масих» эрур лақаби.

Аллах, аллах, не сўздурур бу сўз,
Мундин ортуқ яна бўлурму сўз.

Жисм бўстониға шажар сўздур,
Руҳ ашжориға самар сўздур.

Гулшане келди жисми инсоний,
Нутқ онинг булбули хуш алҳони,

Буйла булбул навоси сўздуру бас,
Нағмаи жонфизоси сўздуру бас.

Бўлмаса сўз ажаб бало бўлғай,
Булбули нутқ бенаво бўлғай.

Ёраб! ушбу хадиқаи пургул,
Ким анга нутқ айладинг булбул.

Буйла булбулни бенаво тутма,
Бенаволиғ анга раво тутма!

Хосса сўз булбулн Навоий зор
Ким, анга нукта боғидур гулзор.

Боғиға барг, анга наво бергил,
Барг ила боғини тута бергил!

Айла гулзори гулларин тоза,
Булбулин қил баланд овоза.

Гулининг шамъини мунаввир қил,
Атридин даҳрни муаттар қил.

Булбулиға баланд айла хурўш,
Сол хурўши била улус аро жўш.

Боғи атрини судманд айла,
Қуши лаҳнини дилписанд айла.

Лаҳнин эл кўнгли ичра мақбул эт,
Ҳарне мақбул иш они машғул эт!

[VI]

Сўз насридин назми хушроқ ва парокандасидин жамъи дилкашроқ
эрканин даъво қилмоқ ва бу жамъиятни «беш ганж» жомъи Низомий ва
ҳинд шакаррези, балки ширин каломига мусаллам тутмоқ ва ул
бахрайнға қатра нишон ва ул наййирайнға заррасон ўзин еткурмак

Сўзки, жон гулшанида келди насим,
Бал кўнгул баҳри ичра дурри ятим.

Улки, сўз нақдиға мубассирдур,
Васфи ичра тили муқассирдур.

Буйла сўз фаннида чиқорғон исм,
Қилди услубини анинг ики қисм.

Ҳар киши қилмоқ истаса маълум,
Бири мансур эрур, бири манзум.

Насру назми ангаки мудракдур,

Назмнинг пояси бийикракдур.

Негаким, яхши сўзки зоҳир эрур,
Лафз тийдодидин жавоҳир эрур.

Худ жавоҳир нечаки дилкашроқ,
Назм силкига чексалар хушроқ.

Икки сори дури самин яхши,
Орада лаъли оташин яхши.

Кўрунур яхши дурри уммоний.
Бўлса феруза ёнида кони.

Жавҳари бу сифат бериб тартиб
Айласа, риштани анга таркиб.

Жавҳари ҳис ангаки қойимдур,
Муни англарки, бас мулойимдур

Ким, жавоҳирни олиға тўкса,
Талли ғафлат киби ани ўкса

Ҳам ёмон худ кўрунмагай, лекин
Лутфи аввалғича эмас мумкин.

Бас мунунг онча зийнати йўқдур,
Бир-бирисига нисбати йўқдур.

Назму наср ичра ҳам бу нисбат бил,
Иккисин бу икига нисбат қил.

Наср аро элга худ мақолат бор,
Лек назм ичра ўзга ҳолат бор.

Назмким топти бу сифат таржих
Ким, эмас анда ҳожати тавзих,

Буйла назм ичра ҳам эрур неча шик,
Фаҳм этар ул кишики бўлса мудик.

Лекин ул барчадин дағи хуби,

Бордуруп маснавийнинг услуоби.

Узгаларни гар этмадим мазкур,
Бок эмас, чун бори эрур машхур.

Маснавийким, бурун дедим они,
Сўзда келди васиъ майдони.

Вусъатида юз ўлса маъракагир,
Кўргузур санъатин бори бир-бир.

Буйла майдонда чусту чолоки,
Рахш жавлон берурда бе боки.

Шаҳсуворики рахши айласа хез,
Айлагай кўк саманди бирла ситез.

Қилибон тез эканда жавлони,
Ой узорини доғ чавгони.

Қойили хуш каломи зебогўй
Ким, бу майдон элидин элитти гўй¹.

Ганжа аҳлиға базласанж эрди,
Даҳр вайронасида ганж эрди.

Килки нўгини нақш этарда варақ,
Нукта айлаб чучуклигидан шақ.

Шақидин нукта йўқ, шакар тўкулуб,
Қора ўрниға мушки тар тўкулуб,

Сафҳани мушк ила шакар тўқари,
Гоҳ мушкин қилиб, гаҳи шақари.

Шақаридин кўнгулға ширин ком,
Жонға осуда мушки бирла машом.

Буйла мушку шақарга ҳамдастон,
Не топиб мулки Чин, не Ҳиндустон.

Килки нугидаги равон дуда,

Шакаролуду мушкандуда.

Нуктаси диққат ичра риштаи жон,
Риштаға чошни сириштаи жон,

Назми авроқи пардаи жондин,
Ҳам сиёҳиси оби ҳайвондин,

Оби ҳайвонға ҳамнишонлиғини,
Фаҳм этиб кўрган эл равонлиғини.

Қилибон хомаси нечукки жаҳон,
Оби ҳайвон сиёҳи ичра ниҳон.

Элга жон бергали давоти анинг,
Келибон чашмаи ҳаёти онинг.

Килки хизрин аташ қилиб бетоб,
Ҳардам ул чашмадин бўлуб сероб.

Аҳли назм афсаҳулкаломи ул,
«Ҳамса»нинг нозими Низомий ул²,

Ҳамса йўқ, панж ганжи Қоруний³,
Ёйибон элга Ганжа мадфуни.

Лек ҳарким бўлуб жавоҳир санж.
Тоғиб ул ганжларда юз минг ганж.

Ҳар самин дурри мамлакатга хирож,
Анга лойиқки, бўлғай устида тож.

Сўз йўлин уйла қатъ этиб чолок
Ким, ипакда югурса гавҳари пок.

Бу югурмакда бўлмайин пайрав,
Анга ҳар раҳрави магар Хусрав⁴.

Дема Хусравки, Ҳиндуйи жоду,
Айлабон элни назмиға ҳинду.

Дема, Ҳинду, қаро бало де они.

Не бало, офати худо де они.

Ҳар қачон хома илкига олибон, ,
Назмидин олам ичра ўт солибон.

Ўтки, оламини ўртабон асари,
Келибон кўнгли ўтининг шарари.

Ишқ оташгаҳининг ахгари ул,
Балки ул шуъланинг самандари ул.

Назми рифъат аро сипехрбарин,
Нукталар анжуми сипехрнишин.

Ҳар варақ назми дилкушосинда,
Бир жаҳони сипехр аросинда.

Не жаҳонким, жаҳони маъни ул,
Лафз жисмида жони маъни ул.

Ҳам биноти фалак ниҳоди киби,
Ҳам саводи жаҳон саводи киби.

Не савод ул. висолнинг шоми,
Балки дилдор зулфининг доми.

Чун саводи бу навъ қайд ўлғой,
Анда маъни туюри сайд ўлғой.

Не бино солса бурноғи меъмор,
Ул қилиб зебу зийнатин заркор.

Ул очиб юз гули риёзи Эрам,
Гуллар узра бу ёғдуруб шабнам.

Келтуруб ул нигори рў тоза,
Анга суртуб бу вусмау ғоза.

Йўқки, ҳар сарвноким ул экиб,
Яна бир зод сарв ҳам бу чекиб.

Ул не гулруҳки, жилвагар айлаб,

Яна бирни бу пардадар айлаб.

Муни кўрган киши ҳамон соғиниб,
Иккисин балки тавъамон соғиниб.

Ўзга ҳар роқими ҳунарпеша,
Нозук андешу чобук андеша,

Кўп уруб, сўз демакда тоб ила печ,
Сиға олмай булар аросиға ҳеч.

Гарчи бир нуктагўй Ашраф⁵ ўлуб,
Ўзи макдуриға мушарраф ўлуб.

Яхши ёхуд ёмон деди, ғам эмас,
Яхши гар бўлмаса, ёмон ҳам эмас.

Мени девонасор бечора,
Ўзум ўз жонима ситамкора.

Қатра ичгунча дастрас манга йўқ,
Ғайри дарё чекар ҳавас манга йўқ.

Йўқ илигимда бир овуч туфрок.
Ясамоқ ком гунбази нуҳ тоқ

Хома нолича тобу ранж манга,
Аждаҳодек хаёли ганж манга

Ким, ул икки аросиға тушубон,
Юз минг эл можаросиға тушубон.

Сўзни айлаб алар сўзига адил,
Балки тағйир этиб, бериб табдил.

Табъи бебоки ноҳаросондин,
Тортиб андоқ сипаҳ Хуросондин

Ки, қилиб зоҳир ул сипаҳ била зўр,
Руму Ҳиндустонға солиб шўр.

Тутубон Руму Ҳинд кишварини,

Ҳинд ройию Рум қайсарини.

Йўқ, йўқ, ушбу ғарибу лофдурур,
Лоф йўқ, сар-басар газофдурур.

Чекса, шатранж ики саф оқу қаро,
Хас не қилғай, чу тушса арса аро,

Ўзни топқай бисот аро пайваст,
От ила пил аёғи остида паст 6.

Рум элининг саманди ошуби,
Ҳинд эли пилининг лагадкўби

Ҳам магар мўри ранжпарварди,
Топиб андоқ сипоҳдин гарди,

Кўрубон ўз ҳақиру пастлиғин,
Қора туфроққа ҳамнишастлиғин.

Пастликдин баландлик топқай,
Зўрдин бахрамандлик топқай.

Солғай ошуб шери ғурронға,
Нойиб этгай ўзин Сулаймонға.

Не ажаб, гар Наврийи бедил,
Қилса бу навъ коми дил ҳосил,

Қим тутубтур анинг сари ҳиммат,
Қутб тамкину осмон рифъат.

[VII]

Жаноби сипеҳр макон хизматкорлиғи ва саҳоби гавҳарафшон
ҳаводорлиғи, яъни хазрат шайхулисломии мавлоно Нуриддин
Абдурраҳмон Жомий мадда зиллаҳулолий мадҳида хома найининг
шакарборлиғи ва кўнгул садафининг гавҳарнисорлиғи

Фазл конию илм дарёси,
Баҳру кон сиррининг шиносиси,

Илми дарёсиға хубоб сипехр,
Йўқки, ул бахр нчинда гавҳармехр,

Кашфи ҳикмат иши камоҳи анга
Ҳам табиию ҳам илоҳи анга.

Худ риёзида фикри гардунрав,
Айириб чарх мазраин жав-жав

Арабиятда дарс анинг вирди,
Ибни Ҳожиб¹ камина шогирди.

Ибни Ҳожиб демайки, Жоруллох²,
Онча тафсир³ ишинда йўқ огоҳ.

Тили зикри каломи раббоний,
Ҳарф бар ҳарф забт этиб они.

Нуктаи бо «бисм» учун тафсир
Юз мужаллад қила олиб таҳрир.

Ҳам ҳадис ичра сарбаланд шажар,
Ким етишмай анга юз Ибн Ҳажар⁴.

«Арбаин»ики⁵ айлабон тартиб,
Арабий бирла форсий таркиб.

Арбаин аҳли даркидин ожиз,
Кўрмайин буйла «Арбаин» ҳаргиз.

Фақр ичинда имоми олам ул,
Қайси олам, имоми Аъзам ул⁶.

Сўзидан фикҳ элига зёбу баҳо,
Масъала деса ҳайратул-фуқаҳо.

Фаръ эдиким, дейилди — бу неча фасл,
Илми фақру фано бўлуб анга асл.

Онча айлаб фанода нафйи вужуд

Ки, бўлуб мужиби бакоу шухуд.

Уз вужудин шухуд аро ёпибон,
Ҳақ вужуди аро бақо тоггабон.

Уйла ҳақ зоти ичра мустағрақ
Ки, асар қолмайин анга жуз ҳақ,

Чун тасаввуф келиб сифот анга,
Бу фан ичра мусаннафот'анга

Ким, қаю бирга кимки топса вуқуф,
Барча мақсуд анга бўлуб макшуф,

Солди шарҳи «Рубоиёт» андин,
Рубъи маскун аро ҳаёт андин,

Килкидин чун «Лавомеъ»⁷ этти зухур,
Солди офоқ ичинда ламъаи нур.

Табъидин чун «Лавойих»⁸ ўлди паидид,
Жилва қилди лавойихи тавҳид.

Зоҳир этгач «Ашиъатул-ламаот»⁹,
Ламъа қилди аён ашиъаи зот.

«Тову Мимия»ғаки¹⁰ чекти рақам.
Ибни Фориз равони дедики там.

Чун «Шавоҳидға»¹¹ бўлди нукта тироз,
Қилди юз шоҳид анда жилваи ноз.

«Нафаҳот»¹² ичраким, футуҳ андин,
Нафҳаи унс топти руҳ андин.

Чун рақам қилди «Тухфатул-аҳрор»¹³,
Сочти оламға махзанул-асрор.

«Субҳа»¹⁴икдиға берди чун тавзих,
Солди хайли малак аро тасбиҳ.

Чунки тахрик топти «Силсила»си ¹⁵,
Телбалик бўлди ақл масъаласи.

Чун рақам қилди «Ошиқу маъшук»¹⁶,
Бўлди ишқ аҳли ўтидин маҳруқ.

Чун «Қасойид»га¹⁷ қасд этиб ройи,
Дур сочиб таъби гавҳароройи.

Ғазалиёти¹⁸ ўт жаҳонға солиб,
Шуъласи юз шарора жонға солиб.

Ўзга ҳар фандаким расойил анга¹⁹,
Борча ҳақ васлиға васойил анга.

Гар борин бир-бир айласам тафсил,
Зоҳир айлар калом аро татвил.

Ҳам таадудда нафъ чандон, йўқ
Ким, демакдин туганмак имкон йўқ.

Гар тугансун дағи кутуб оти,
Андин ортуқ анинг камолоти

Ки, агар мунча юз калом ўлғай,
Васфи зоти анинг тамом ўлғай.

Поясин ҳар киши деса афлок,
Бўлғай афлокни демак хошок.

Ройи покин демакки, меҳри мунир,
Демак ўлғай қуёшни курси қир.

Илмин онинг тенгизга қилса хитоб,
Мутлақ ўлғай демак тенгизни сароб.

Не камолот аро ниҳоят анга,
Не маротибда ҳадду ғоят анга.

То камол аҳлидин мақол ўлғай,
Одами зийнати камол ўлғай.

Ҳам малак дона чини доми анинг
Ҳам хирад журъа хўри жоми анинг

Баҳравар андин одам авлоди,
Олам аҳлиға зилли иршоди,

Майи хуш аҳли жонфизойи ҳам,
Жомидин баҳравар Навоий ҳам.

[VIII]

Бу етти гулшани жаннатосо ва етти қасри сипеҳр-фарсо
тарроҳлиғининг жиҳати ва меъморлиғининг кайфияти ва бисотин
тарҳини тағйирлар била хушроқ ва қусур биносин табдиллар била
дилкашроқ қилмоқ ва густохликлар узрин демак ва бебокликлар
маъзиратин айтмоқ

Бу кечаким, сипеҳри шуъбадабоз,
Олам аҳлиға бўлди шуъбадасоз.

Нилгун арсаға фазо берди,
Булъажаб муҳра анда кўп терди.

Мухралар хосиятда гуно-гун,
Ҳам талаввун ичинда буқаламун.

Ҳар бири табъи ичра юз найранг,
Булъажабликқа айлабон оҳанг.

Муни пайдо, ани ниҳон айлаб,
Ҳар бирин фитнаи жаҳон айлаб.

Бирига наҳслиқни одат этиб,
Бириснн машъали саодат этиб,

Қайси бирнинг не бўлса тақдири,
Ейилиб олам ичра таъсири.

Демайин муҳрабози шуъбадафан,
Балки луъбатнамойи луъбфиган,

Юз туман, лубати сиймин пайкар,
Йўкки, сиймин ниқобу сийминбар.

Барча юз ноз бирла жилванамой,
Жилваи ҳусн бирла ҳуш рабои.

Пардада қай бири бўлуб мастур,
Парда юзинда ёна бирга зухур.

Бу таажжуб хирадни лол айлаб,
Ҳар нафас ўзга бир хаёл айлаб,

Манга гаҳ ваҳму гоҳ фикрат ўлуб,
Дам бадам ҳайрат узра ҳайрат ўлуб.

Кўнглум уйинда йўқ хирадга субут,
Ҳам хирад, ҳам кўнгул бўлуб мабхут.

Фаҳм қилмай булар ҳақиқатини,
Топмайин фикр ила васиқатини.

Ғолиб ўлғоч кўнгул аро қайғу,
Кўз уйин тийра айлади уйқу.

Зоҳир этти хаёли суратгар,
Фикрат уйида гуна-гуна сувар.

Кўрдум ўзни ажаб мақом ичра,
Бир фазо тавфида хиром ичра.

Ул фазо ҳар тараф назарға васиъ,
Етти гунбад бори матину рафиъ.

Топибон ҳар бири ичида мақом,
Лек бирдам бирига йўқ ором.

Борча кўк гунбади киби дойир,
Бир-бири давриға бўлуб сойир.

Лавн аро ўзга навъ ҳар гунбад.
Ўзга навъ элга ҳар бири маъбад.

Етти гунбадаким, хиром айлаб,
Етти нодир сифат мақом айлаб.

Ҳар бирига бир иш сари оҳанг,
Тўни ўз гунбади била ҳамранг.

Ранги аввалғининг қаро эрди,
Юзи ҳам буйла ранг аро эрди.

Яна бир хилъате кийиб заркаш,
Зардваш уй ичра роҳи асфаркаш.

Яна бирнинг мақоми хазро ранг.
Тўни ахзар, узори сабзо ранг.

Яна бирга либос ўлуб гулфом,
Ҳам бу ранг уй аро анга ором,

Бири азрак либосу аҳли хирад,
Бўлуб оромгоҳи кўк гунбад.

Бириннинг тўни сандалиойин,
Сандали уй аро топиб тамкин.

Яна бирнинг либоси кофурий
Ҳам бу ранг ичра байти маъмурий.

Ҳафтанинг ҳар куни бирисига хос,
Бўлуб ул кун қадаҳқашу раққос.

Ҳар бири ҳукми ичра бир иқлим,
Хоҳ уммед анда, хоҳи бийм.

Мен чу бу хайл аро гузар қилдим.
Бориға етти кун сафар қилдим.

Ҳар бир уйнинг муқими фарзона,
Манга қилди баён бир афсона.

Ким, ўз иқлими ичра воқибъ эди,
Ўзи қўрган ажаб мавоқибъэди.

Ҳар бир афсонада ғаройиб кўп,
Ҳар ғариб иш аро ажойиб кўп.

Мен бу афсоналарни туттум ёд,
Айладим жон саҳифасида савод.

Чунки қилдим, бу навъ таҳрири,
Келди олимға хизрваш пири.

Деди «Эй сойири фалакпаймой,
Чарх гунбадларида жилванамой!

Етти уйда сангаки майл эрди,
Англадингму булар не хайл эрди?

Етти гунбадда номукаррар лавн,
Лутф аро ўзга навъ ўлуб ҳар лавн.

Анда етти ягонаға маскан.
Ҳар бириким қилиб бир уйда ватан.

Лаҳзаи бўлмайин бирига даранг,
Тўнлари бирла уйлари ҳамранг.

Етти афсонаким санга дедилар,
Ёд туттунг борини то дедилар.

Сенки, мундоқ ажаб сафар қилдинг,
Бу ғаройиб сари назар қилдинг,

Қайфият нени айладинг мафҳум,
Бўлдиму бу иш ҳақиқати маълум?»

Сўрғучиға дедим ниёз била,
Савлатидин юз эҳтироз била:

«К-эй хумоюн руху хужаста жамол,
Ақли кулл шахсидин юзунг тимсол.

Мен бу ғурбат ароки, сойирмен,
Эмди етган ҳазин мусофирмен.

Билмадим, ҳар не бўлди жилванамо
Ки демишлар: «ғарибу.кал-аъмо»**1**.

Санга маълум эса аён айла,
Сиррини шаммаи баён айла».

Деди фаррух суруш руҳоний:
«К-эй насибинг бу сирри пинҳоний!

Муждаким, чархи ложувард андуд,
Ахтари бахтинг айлади масъуд.

Ганжа ганжуриким², чекиб кўп ранж,
Қўймиш эрди жаҳон аро беш ганж**3**

Ким, қилиб Ҳинд соҳири⁴ кина,
Ул дағи қўйди онча ганжина**5**

Ки, эрур онча гарчи онча эмас,
Яхшидур, лек ул дегонча эмас

Ким, чекиб сен дағи ики йил ранж.
Ҳосил айлаб эдинг ики-уч ганж**6**.

Вақт бўлдики, тортибон хома,
Эмди тўртунчи⁷ ёзғасен нома.

Тўрт гавҳарға бергасен тартиб,
Тўрг унсурни қилғасен таркиб.

Бўлубон бахту давлат иқболи,
Рубъи маскунға бўлғасен воли.

«Ҳафт пайкар»**8**ки, келди мушк сиришт.
Яна онинг ёнида «Ҳашт бихишт»**9**,

Сен дағи топибон фазойи васеъ,
Ўтруда солғасен бинойи рафеъ.

Неки, кўргуздилар санга бир-бир,
Айлай они бирин-бирин таъбир;

Ҳар биридин санга башоратдур,
Ушбу сўз шуғлиға ишоратдур.

Етти гунбадки, англадинг олий,
Етти айвон аро ети волий.

Бу ети гунбади сипехр эрди,
Ичида етти меҳр чехр эрди.

Санга будур бу қисса исноди
Ки, солиб, етти қаср бунёди.

Чун тугатгайсен ул рафиъ қусур,
Солғасен етти қаср аро ети хур.

Ул сифатким, алар келиб ҳамранг,
Топқай ул навъ ила булар ҳам ранг.

Етти афсона кўрганин ёна,
Дегасен етти турфа афсона

Ким, латофатдин элга жон бергай,
Тан аро руҳдин нишон бергай.

Ақл оғзиға келтуруб кулгу,
Кўзига руҳнинг солиб уйқу.

Ҳар бири зоти юз ғаройиб ила,
Жилва қилғай ўқуш ажойиб ила.

Сен бу даъвида хуррам ўлғайсен,
Нукта дерда мусаллам ўлғайсен!»

Сўз тугатгач қошида ер ўптум,
Бўлубон шод, сесканиб кўптум.

Борчани хотиримда тутмиш эдим
Пиру таъбирини унутмиш эдим.

Тушума чунки йўқ эди таъбир,
Юзланиб хотиримға кўп тағйир.

Талаб эттим муаббири комил 10,
Бори таъбир иши анга шомил.

Топтим ул навъ комили офоқ,
Шарҳ қилдим тушумни боштин-оёқ,

Неки, хотирда эрди топти баён,
Ғайри улким, топиб эди нисён.

Нуктапардоз эшитти чун розим,
Бўлди филҳол нуктапардозим.

Борини уйла айлади таъбир
Ким, тун оқшом тушумга кирган пир

Рози боис бўлуб кушодимға,
Тушдаги пир кирди ёдимға.

Сўзи ҳамким, бўлуб эди масмуъ
Жилва қилди хаёлима мажмуъ.

Иккиси нуктаси мувофиқ эди,
Бу ҳам андоқ сўзида содиқ эди.

Нуктаким, суруш қилди хуруш,
Бу ҳам этти хуруш мисли суруш.

Менки, топтим бу навъ икки далил,
Сўз демак сори айладим таъжил.

Жазм қилдимки, холиқи азалий
Ким, анинг ҳукми келди ламязалий.

Манга бу мулкни насиб этмиш,
Фатх қилмоқни ҳам қариб этмиш.

Улки ҳақдин бировга рўзидур,
Дахрнинг сози, йўқса сўзидур.

Неча узр ўлса, ошкора анга,
Жуз шуруъ айламак не чора анга,

Табъ ҳам гарчи асру роғиб эди,
Лек кўп эҳтиёт вожиб эди

Ким, аларким бурун чекиб хома,
Саъй ила нақш қилдилар нома.

Нукталар борча сар-басар рангин,
Ҳар бири бир нигорхонаи Чин**11**

Даҳр элиға қабул эрур, рад йўқ,
Васф қилмоқлари манга ҳад йўқ.

Дуржи маънини чун очибдурлар,
Олам аҳлиға дур сочибдурлар.

Дурждин ким десунки, баҳр ила кон,
Нақдини сочиб, ончаким имкон.

Лек гавҳар сочарда аҳли карам,
Бир сори кўп тушар, яна сори кам.

Ҳар тараф дур сочилмоғи яксон,
Эҳтиёт айламай эмас осон.

Куп киши ерга обпош ўлди,
Кўпдин ози гулобпош ўлди.

Дурни суфт айламак аро ҳаккок
Кўп қилур сахв — бор эса бебок.

Кўпрак устоди чобук андеша,
Қилди бебоклик фанин пеша.

Ким, маҳорат ани қилиб мағрур,
Вокиф ўлмай тушар ишига қусур.

Лек шогирд эрур ишида ваҳим,
Кўнглида сахв айламакдин бийм.

Туну кун эхтиёт қилмоқ иши,
Саҳв озроқ топар ишида киши.

Ул иков устоди моҳир эди
Ким, маҳорат аларда зоҳир эди.

Чун тузуб бу бисот ўтмишлар,
Қилмайин эхтиёт ўтмишлар.

Мен де олманки, саҳвлар тушмиш
Беҳабар тушмиш, ул агар тушмиш

Ким, бу дафтарки бердилар минг зеб,
Боштин то оёғ фусуну фиреб.

Ясағонда бу турфа афсона,
Ҳазмдин айлаб ўзни бегона.

Неча навъ ишни қилдилар тақсир,
Гар тутарсен қулоқ, қилай тақрир:

Бири буким, йўқ анда мояи дард,
Қилдилар ишқ сўзидин ани фард 12

Ким, биров меҳрдин бари бўлғай,
Бокма, гар меҳри ховарий бўлғай!

Бўлса, тарих аларға гар матлуб,
Анда сўз боғламоқ эмастур хўб.

Сўз ясардин чу топти пироя,
Ишқдин хуштур анда сармоя,

Ким, кўнгулга ўти асар қилган,
Жонга кўйдурмаги хабар қилғай.

Йўқса, ёлғон демакдаким, базадур,
Чун узок чекти асру бемазадур.

Ишқдин сўзи бўлса бок эрмас,

Уртар оники сўзнок эрмас.

Яна бир буки анда баъзи иш,
Зоҳиран номуносабат тушмиш;

Буйла тухматки, айш.учун Баҳром
Ясади етти қаср сургали ком.

Етти иқлим шоҳидин ети қиз,
Ҳар бири лутфу ҳусни ғоятсиз,

Етти қаср ичига келтурди,
Ком ҳар кун бири била сурди.

Турфа буким, чу бўлди бодапараст,
Қилди оқшомға тегру ўзни маст.

Уйку комин олурға мастона
Шўхларға буюрди афсона.

Бу ажабким алар дағи дедилар,
Қиссахон қизлари магар эдилар?

Тонгдин оқшомға тегру пай-дарпай,
Улки ичгай, қадах тўла-тўла май.

Анга худ ғафлат ўлди даъбу сифат,
Уйқусиға фасона не ҳожат?

Бўлса ҳам ақл, манъ қилмасму?
Қисса айтур киши топилмасму?

Ким, неча нозанин ҳарамларини,
Жон ҳаримида муҳтарамларини

Ки, алар ғамзаси қилиб жоду,
Юз туман кўздан элитгай уйку,

Лаблари қатл учун шароболуд,
Кўзлари ишва бирла хоболуд,

Ҳукм қилғайки, сиз фасона денгиз!

Демангиз узру бебахона денгиз!

Бўлунг уйғоқлик ичра фарсуда,
Мен бўлай уйқу бирла осуда!

Буйла таклиф кимса қилғайму?
Одамидин бу сўз очилғайму?

Бўлди, фарзан, бу навъ булжажаб иш,
Булжажаброқ яна бу иш бўлмиш

Ким, мунунгдек ики ваҳиди замон¹³,
Ҳар бир ўз вақтида фариди замон.

Буйла нодон учун¹⁴ ёзиб авсоф.
Анга қилғайлар ўзларин вассоф.

Мадҳини бсҳисоб ёзғайлар,
Балки мавзун китоб ёзғайлар.

Ҳар бир ул назмида кўруб кўп ранж,
Қилғай ўз «Панж ганжи»дин бир ганж.

Оллоҳ, оллоҳ, не ганж бўлғай бу!
Сарбасар элга ранж бўлғай бу!

Бўла олмас бу иш магар бу тавр
Ки, десанг ул ики ягонаи давр.

Баски, устод эдилару комил.
Бўлдилар ғарралиғ била ғофил.

Кимки, бу ишта бўлса мустағний,
Ешунур кўнглидин баса маъний.

Менки, шогирди бибизоатмен,
Ул иковга мутии тоатмен.

Ваҳмдинким тушуб хато ногаҳ,
Етмагай кулфате манга ногаҳ,

Ишим ўлмишдур эҳтиёт этмак,

Нуктанинг тору пудиға етмак.

Мунда доғи ишимға етса кушод,
Ҳам алар руҳидиндур ул имдод.

Табъ бу шуғл ароки озим эди,
Чунки кўп эҳтиёт лозим эди.

Бу сабабдин бу хуш фасона аро,
Балки бу хуш наво, тарона аро

Йўқ эди ҳеч чораю тадбир
Ким, бирор ерда бўлмағай тағйир.

Айтмоқ мунда ҳожат ўлмағуси
Кимки, ул ерга етса англағуси.

Ераб, иш мушкилу бу хаста заиф!
Пашшаға пил ишн эрур таклиф.

Чарх томиға нардбон ясамоқ,
Меҳр шамъиға шамъдон ясамоқ **15**.

Қилибон анкабут ипини каманд,
Айламак аждаҳо анинг била банд.

Келди душвордин дағи душвор,
Лек мен телба масту беҳушвор

Ким, бу ишга илик нетиб урдум,
Лутфунга эътимод этиб урдум.

Неча иш ранжи беадад бўлса,
Сендин ар лутф ила мадад бўлса,

Заррада меҳрни ниҳон айлай,
Баҳрға қатрани макон айлай!

Хома нуғи сафирин айлаб тез,
Солайнн олам ичра рустохез!

Килкни чун варақ нигор этайин

Онча аъжуба ошкор этайин

Ким, солай олам ичра офатлар,
Балки зоҳир қилай қиёматлар!

Дам ул авлоки, бу сифат эъжоз,
Шоҳ мадҳидин этгамен оғоз,

Чун дейилгуси шоҳлар қавли,
Шоҳ мадҳин бурун демак авли.

[IX]

Салтанат баҳрининг дурри ноби ва хилофат маъдани нинг лаъли
сероби, офариниш тожиға жавҳари зоти, зеб ила зайн, муиззус-
салтанати вад-дунё вад-дин Султон Ҳусайн Баҳодирхон халлада
мулкаҳу ва султонаҳу мидҳати кўсин ўрмоқ ва бу баҳона била заррани
қуёшқа соғиндурмоқ

Суз демакка қилур ҳаво кўнглум,
Килк унидин тилар наво кўнглум.

Келу хужрам супургил, эй иқбол,
Гирд болишт равзан олиға сол.

Човуши бахт эшикда ҳозир бўл.
Ким, кирар майли бўлса узрин қўл.

Эй фалак, хизмат ошкоро қил,
Меҳрнинг сафҳасин муҳайё қил.

Қил давотимни, эй Зуҳал¹, мамлу,
Хайи рухсорадин солиб қора сув.

Муштарий², йиртқил амома учин,
Мен аритмоққа анда хома учин.

Қинға солғил қилични, эй Баҳром³,
Фитна хайлиға бер даме ором.

Меҳри⁴ сафҳанг юзин дарахшон эт,
Зарварақдин ани зарафшон эт.

Зухра⁵, бир лаҳза чолма соз охир,
Чекмагил лаҳни дилнавоз охир.

Эй Аторид⁶, ўп остонимни,
Қўйғил олимға жузвдонимни.

Эй Қамар⁷, сен қаламтарошим йиғ,
Қил ҳилолингнинг учидин анга тиғ,

Бер гаҳ хомам учини айлаб тез,
Қилайин сафҳа узра- гавҳаррез.

Дур киби пок нуктаронлиғ этай,
Шоҳ мадҳида дурфишонлиғ этай.

Қай шаҳ улким, азалдин этти илоҳ,
Ани офоқ шаҳлари уза шоҳ.

Дин ливоси, алам тирози ул,
Аҳли дин ичра Шоҳи Ғозий ул.

Шоҳ Султон Ҳусайн бин Мансур
Ким, бериб нусрати жаҳонга сурур.

Хонлар узра етиб атоси анинг,
Хон бин хон ато атоси анинг.

Хам ато хону ҳам анга ано хон⁸,
Йўқ жаҳонда анинг киби яно хон.

Анга Ченгиз улуғ ато келган,
Аноси худ Алонкуво⁹ келган.

Фахр йўқ анга салтанат оти,
Ул бўлуб салтанат мубоҳоти.

Шоҳлар қуллуғин кўруб марғуб,
Анга дарвешлик бўлуб матлуб.

Гарчи шаҳларни зердаст айлаб,

Узни дарвешларга паст айлаб.

Аждаҳо зўр вақти илгида мўр,
Қила олмай валеқ мўрға зўр.

Пили гардун қошинда пажмурда,
Пашша лек ўлмай андин озурда.

Туфроғ айлаб фалакни кин чоғи,
Лекин аҳли ниёз туфроғи.

Разм аро барқи тиғи оламсўз,
Базм аро шамъи ройи меҳрафрўз.

Табъи соҳибкамол ҳар фанда,
Аҳли фанну камол анга банда.

Адлидин онча элга бахшойиш
Ким, раиятқа йўқ жуз осойиш.

Андаким даҳр аро тушуб ошуб,
Сарсари кин бўлуб саломатрўб.

Олам аҳли аро тушуб пархош,
Олам ичра қиёмат ўлғай фош.

Жонға тан ичра изтироб ўлғай,
Тан фано селидин хароб ўлғай.

Икки саф бўлғай икки кўҳи бало,
Қуллалар анда рахшлар масало.

Рахш уза ҳар хидеви тиғафган,
Рустаму Кўҳа бирла Руйинган.

Фитна даҳр ичра карру фар солибон,
Чарх жавфида шўру шар солибон.

Бодпо сарсари жаҳонпаймо,
Устида рокиби саҳобнамо.

Йўқ саҳоб айт қатра афшон миғ,

Қатра пайкону барқ ламъаи тиф.

Барқ ажал чобукига маркаби тез,
Солибон руҳ хайли ичра гурез.

Жон ботиб жисм захмидин қонда,
Тан бўлуб жони бирла дармонда.

Тифлар кавкаби хиром айлаб,
Гарди оламини тийра шом айлаб.

Сен бу зулмат ичинда меҳр киби,
Барқрав ашҳабинг сипеҳр киби.

Тортибон тиф уйлаким, Баҳром,
Қаҳр ила айласанг не ерга хиром.

Тиф ила қонни қилғасён Жайхун¹⁰,
Гурз ила тоғни этгасен ҳомун.

Титрагай чарх айлабон шеван,
Бир булутдекки, бўлса нолафиган.

Ул булутдин бу ларз ила нола,
Кавкабин сочқай ўйлаким жола.

Яъни ул навъ фатҳ қилсанг фош,
Чарх бўлғай бошнингга гавҳарпош.

Тиф селобидин бериб бас кин,
Кин ўти илтиҳобиға таскин.

Қўймайин олам аҳлида бийме,
Фатҳ этиб бир дам ичра иқлиме.

Рамз майдонидин ёниб шодон,
Қасри давлати қилсанг ободон,

Силкибон тийра гард майдонни,
Бода бирла ёрутсанг айвонни,

Масканинг бўлса маснади Жамшид ¹¹,
Қадаҳинг бўлса соғари хуршид,

Давраи базминг ичра турғон эл,
Шоҳлар қуллуғунгға боғлаб бел,

Ишлари ерга кўз тикиб турмоқ,
Кимга ҳад демагунча ўлтурмоқ.

Чун бўлуб ҳукм ўлтуруб бори,
Ерлик ўз ерига ики сори.

Тутубон соқийи париваш май,
Гулда шабнам киби узорида хай.

Илгидин май чу боданўш олибон,
Май била ул гулоби ҳуш олибон.

Лек мажлис шукуҳидин не ҳад
Кўзни ердин олурға аҳли хирад.

Тушгач аҳли наво чолиб дерга
Зухрани кўктин индуруб ерга.

Икки ёндин муғанний икки хайл,
Жонға тандин чиқорға солиб майл.

Унгда туркиनावоз уруб достон,
Кўзғолиб ҳар навода Туркистон.

Тортқон турк нағмасида суруд,
Оқизиб халқ кўзларидин рўд.

Сўл сори форси суруду нағам,
Фитнаи Форс, бал Ироқу Ажам ¹².

Кавкаби жом акси ламъафиган,
Тоб аро уйлаким, Суҳайли Яман ¹³,

Тоб ила ул Суҳайл ранги раҳиқ,
Чехра рангин ясаб нечукки ақиқ.

Нўш этарда бу роҳи райҳоний,
Юз гул очиб юзунг гулистони.

Базмни бу бнҳиштваш бўстон
Айлабон ҳар замон баҳористон.

Ҳам кулуб сен баҳори хандондек,
Ҳам тўкуб ашк абри найсондек.

Ҳар сурудеки истимоъ айлаб,
Бевафо даҳрға видоъ айлаб.

Бўлубон жисминг уйла руҳоний
Ким, кўруб даҳр базмини фоний.

Салтанатдин ҳавасни бас айлаб,
Фақр султонлигин ҳавас айлаб.

Не ҳавас, маҳзи сўзу дард бўлуб,
Бенаволиғ йўлида гард бўлуб.

Онча ҳарён тўкуб ниёз ашқин,
Шамъдек сўз ила гудоз ашқин

Ким, қаёнким уруб юз ул селоб,
Айлабон мастлиғ уйини хароб.

Чун жаҳон бевафолиғиға боқиб,
Кулуб, аммо кўзунгдин ашки оқиб.

Кулубон, лек ёш тўкуб дурдек.
Гули хандон юзида мўлдурдек.

Андаким, тиғи хунфишон олибон,
Тиғ зарби била жаҳон олибон..

Бу нафас кимки, бир тарона чекиб,
Дард ила оҳи беҳудона чекиб.

Мунга борин ани нисор айлаб,
Балқи қилмай писанду ор айлаб.

Май ичиб беҳисобу маст ўлмай,
Нафс ҳукмига зери даст ўлмай.

Май санга мужиби фано бўлубон,
Сарбасар нур ила сафо бўлубон.

Не ажаб бўлса, бода нуру сафо
Ким, эрур ҳар қадаҳда истиғно.

Бода моҳиятин табаҳ билмак,
Ичмаин дам-бадам гунаҳ билмак.

Барча мазҳабда фосиқи ранжур
Яхшироқдурким, зоҳиди мағрур.

Буйла май нўш этибки сурдум сўз,
Мастлиғ уйқусида юмсанг кўз,

Тунқатор онда бахти бедоринг,
Субҳга тегруким, худо ёринг.

Тортқоч субҳ муаззини ё ҳай,
Учубон кўздин уйқу, боштин май.

Оқизиб узр кўзларидин сув,
Айласанг ул сув бирла пок вузу.

Қиблагаҳ сорн рой келтурсанг,
Тенгри амрин бажой келтурсанг,

Чун неким, тенгри амри бўлди тамом,
Айласанг, адл тахти сори хиром.

Кўюбон бошингга Каёний 14 тож,
Ҳукм қилсангки, сўз десун муҳтож.

Эшитиб ҳукм ҳар тараф мазлум,
Бори омингга айлаганда ҳужум,

Анда ширин калому хандон юз

Бирлаким, халкдин сўрарсен сўз.

Дафъ этиб халқ бошидин бедод,
Берибон додким, қилурсен шод.

Бирнинг айлаб қилурға чорасини,
Бошидин дафъ саршуморасини,

Бирисидин «алафбаҳо»¹⁵ кўтариб,
Сабзай умри айшдин кўкариб.

Ҳар бирининг неким, бўлуб коми,
Бирдам ичра бўлуб саранжоми

Ким, ёнарлар ўкуш мурод била,
Уқдалиғ ишлари кушод била.

Анда Нуширвон¹⁶ керак боққай,
Бошини эрғатиб овуч қоққай.

Чун қилиб ёд ўз адолатидин,
Мутағаййир бўлуб хижолатидин,

Адлдин токи бўлғай овоза,
Ҳар кун ўлсун адолатинг тоза.

Шоҳлик хилъати қадинг била жуб,
Шоҳлар қадди хам аёғингга кўп.

Доду адлинг била жаҳон обод
Ким, бу бўлғай жаҳонда адл ила дод,

Мулкунга аршдин келиб бу нидо:
«Халладаллоху мулкаху абадо»¹⁷.

[X]

Исмат баҳористонининг шукуфта боғи ва иффат шабистонининг
гавҳари шабчароғи, рўпўшлиғ Қофининг асмои париси, маҳжублиғ
сипехрининг меҳри ховарийси, ахлоқи ҳамида ва авсофи
писандидасидин шаммаи изҳор қилмоқ

Чунки наққоши сунъ этарга рақам,
Офаринишға чекти нуги қалам.

Не учун келди гунбади мину,
Гунчадек неча парда тў-бартў.

Чун тамом ўлди бу рафеъ айвон,
Нега тортилди неча шодурвон.

Таҳ-батаҳ пардалар аро парда,
Бир-бир ичра тўкуз саропарда.

Пардалар бир-бирига айлангон,
Дури анжумдин инжу турлангон.

Малак ушбу рафеъ парда аро,
Эврулуб ул сифатки хожасаро.

Пардалар даврида муҳофиз ўлуб,
Тошқи ходим киби мулоҳиз ўлуб.

Эсмай ул теграга насими шамол,
Қилмай ул ён хиром пайки хаёл.

Ақл бу фикр аро эди мадхуш
Ким, нидо айлади хужаста суруш

Ким, эрур бу тўкуз ниқоби баланд
Ким, чекилмиш паранд узра паранд.

Бир ҳаримеки анда йўқ маҳрам,
Демайинким пари, малоник ҳам.

Анда маснаднишин фалак жоҳе,
Фалаки исмат авжида моҳе.

Ҳам Сулаймони аҳдға¹ ҳамдам,
Ҳамдаму ҳамнишину мунис ҳам.

Чун Сулаймонға ёр эрур не ажаб,
Анга Билқиси соний² ўлса лақаб.

Қайси Билқис, СораиУзмо,
Қайси Сора, Хадичаи Кубро³.

Пок зотики кўрмайин афлок,
Даҳр баҳрида ўйла гавҳари пок.

Суйи гавҳарининг абри найсондин,
Гавҳари онинг оби ҳайвондин.

Бу жиҳатдин ҳадисидур жонбахш,
Кафининг баҳри дурри Уммонбахш⁴.

Гирдболиштида қуёш кўзгу,
Кела олмай жамолиға ўтру.

Кўзгу йўк, эв қизи дурур жовид,
Меҳр деб гоҳ отин, гаҳи хуршед.

Ул чу тутмай юзини пинҳоний,
Хизмати силкидин қовуб они.

Чун бу навъ они ўзидин айириб,
Титраб ул сорғорибу ерга кириб,

Барча ходимлари пари янглиғ,
Ёшурун кундуз ахтари янглиғ.

Пари уй қизлиғида хизматкўш,
Не учунким эрур пари рўпўш.

Исмати боғидин қочиб булбул,
Ёшунуб ғунча гунбади аро гул.

Тутмаса ўзни пардада пинҳон,
Кўркутуб они сунбулу райҳон.

Ваҳмдин қилса ҳам назора ҳавас,
Кўзни ердин кўтармайин наргас.

Иффати забтидин жаҳон ичра,
Эл аёли кириб амон ичра.

Ой тун ақшом чу чиқти олам аро,
Дедиким, қилдилар юзини қаро.

Иффати забти андоқ айлар жид
Ким, де олмас кўҳни эл шоҳид.

Итларининг танобидин ҳар тор,
Узулуб чарх сори қилса гузор,

Чарх ани риштаи мадор этгай,
Малак ўз субҳасиға тор этгай.

Эй ҳариминг сипехри иззу жалол,
Анда йўқ ўтгали малакка мажол.

Ою кун йўқ агарчи монандинг,
Икки саъд ахтар икки фарзандинг⁵.

Фазл аро нодири жаҳон бириси.
Лутф бирла жаҳонға жон бириси.

Бириси тахти маъдалат шоҳи,
Бириси авжи салтанат моҳи.

Тонг эмас бўлсалар Масиҳо⁶ дам
Ким, аларнинг аносидур Маръям.

То жаҳон бўлғай ул иков бўлсун,
Қўлларида жаҳон гарав бўлсун.

Сен дуресенки, шаҳға рўзисен,
Шоҳнинг дурри шаб фурўзисен.

Икки ёнингда оташин гавҳар.
Дур ики ёнида самин гавҳар,

Бахтға тожи торак ўлғайсиз,
Шаҳға ҳар кун муборак ўлғайсиз.

Чатри иқболингиз қилиб олий,

Шоҳи офоқ зилли иқболи.

Чун азалдин шаҳи жаҳон сизсиз,
Бўлмасун бир нафас жаҳон сизсиз.

[XI]

Шоҳ Баҳром достониға шуруъ қилурдин бурун бир неча сўзга
муртакиб бўлмоқ ва ул дostonда тағйир ва табдил воқеъ бўлғоннинг
узрин қўлмоқ ва ҳар ганжға бир уй макон бўлғондек ҳар дostonни бир
байтда ниҳон қилмоқ

Сўз тилисмидин улки, очти ганж,
Бўлди мезон табъи гавҳарсанж.

Бу жавоҳирға тузди чун мезон,
Буйла қилди жавоҳирин резон

Ким, тугатти чу сунъ меъмори,
Тарҳ этиб коинот бозори.

Ер тутуб эл бошида савдолар,
Тушти бозор ичинда ғавғолар.

Ақл саррофи бу ғулу ичра,
Очти дўконни чорсу ичра.

Терди ҳарён қафасда гавҳари пок,
Бир тараф тўкти лаъли оташнок,

Чун жавоҳир ҳақойиқин билди,
Сирридин бу сифат хабар қилди

Ким: жаҳон баҳри ичра ҳар луълу
Ки, эриб обутобидин мамлу.

Қиши фаҳм этса асл ила будин,
Англар ул дурни қатраи сувдин¹.

Яна ёкуту лаъли тобанда,
Борча хородин ўлди зоянда.

Қайси жавҳарки, йўқ баҳоси анинг
Кон оно, тоғ эрур отоси анинг.

Неча хороға шиддат ўлса аён,
Андин ўлмас жавоҳириға зиён.

Одами ҳамки, келди жавҳари пок,
То билур кимки айласа идрок.

Ота дуну ўғул шариф ўлмоқ,
Бу латиф ўлмоқ, ул касиф ўлмоқ 2.

Қим, Ҳалилуллоҳ Озар ўғлидур³,
Бутшикан кўрки, бутгар ўғлидур,

Бу сифат келди нисбат ичра тамом,
Тавр аро Яздажурд⁴ ила Баҳром 5.

Ул келиб тийра рў садаф монанд,
Тонг йўқ, ўлмоқ садафға дур фарзанд.

Ҳар не ул бузди, бу борин тузди,
Бу борин тузди, ҳар не ул бузди⁶.

Кимни ўлтурди ул қилиб мажруҳ,
Бу қўюб марҳам, ўлди жисмиға руҳ.

Шоми дайжур зулмати кетти,
Тийра тундин қуёш тулуъ этти.

Бу қуёш ўйла бўлди нурафган
Ки, жаҳон мулкин айлади равшан.

Уйлаким меҳр теғу жом била,
Тутти олам юзини ком била.

Салтанат тахти узра топти нишаст,
Кимда кўрди бийиклик этти паст.

Гарчи саркашни зарби паст этти,

Пастларни фалак нишаст этти

Ким, қуюндек эди ғубор ангез,
Ани туфроққа паст айлади тез.

Аёғ остида чун гуҳар кўрди,
Тож авжиға они тегурди.

Мулк боғин баҳори адл била,
Сувориб жўйбори адл била.

Уйла сарсабз қилдию тоза
Ким, жаҳон бўлди жаннат овоза.

Ҳар не вайрон қилиб эди бедод,
Дод ила қилди барчасин обод.

Улча ул қилди комронлиғидин,
Шоҳлар ичра паҳлавонлиғидин.

Ҳеч тарих аро топилмас нақл,
Бўлса ҳам нақл, бовар этмас ақл.

Роқимиким бурун қалам чекти,
Номасиға анинг рақам чекти.

Қилди тарихини чу элга аён,
Ишларин этти шарҳ бирла баён.

Қилди татвил ила чу ул такмил,
Мен не такмилға берай татвил.

Бир деганни ики демак хуш эмас,
Сўз чу такрор топти дилкаш эмас,

Айтмоққа агарчи қолғум йўқ
Ки, ул айтғонча, айта олғум йўқ.

Лек ҳам ўтсам айламай мазкур,
Мени табъ аҳли тутмағай маъзур.

Бас бу авлодурурки аввали ҳол

Сўз жамолига бергамен ижмол.

Ҳар не бир дostonга солди садо,
Мунда бир байт бирла топқой адо.

Мужмал онинг сўзин қилиб такмил
Ўз ҳадисимга бергамен тафсил:

Шоҳ Баҳром анинг киби шах эди
Ким, сипехр анга хоки даргаҳ эди.

Аввал ўлғоч Сухайлдек толеъ,
Бўлди мулки Яман уза лomeъ.

Чун Яман бўлди нури ичра ғарик,
Туфроғи мушку тоши бўлди ақиқ.

Шоҳ Нуъмон⁷ атобек ўлди анга,
Шафқат ичра атодек ўлди анга.

Бўлди Мунзир⁸ рафику дамсози,
Ҳамнишину надиму ҳамрози.

Араб ичра тутуб мақом аввал,
Каъбада мисли Аҳмади мурсал⁹.

Ҳам Ажамдин қилиб, Арабда мақом,
Ҳам Арабдин этиб, Ажамга хиром.

Ишратидин Яманга равнақ ўлуб,
Қасри айши анинг Хаварнақ¹⁰ ўлуб.

Буйла қасрин ясар замон меъмор,
Чарх меъморидек келиб Синмор.

Иши ов овломоқта чекмак жом,
Тортибон жом, қилмоқ овга хиром.

Ов аро коми борча бодау руд,
Бодау руд аро нишоту суруд.

Гарчи жуз жом дам-бадам чекмай,

Адл конунидин қадам чекмай.

Овдаким, шер қилди гўрға зўр¹¹,
Зўр ила шер уйина айлади гўр.

Икки шер олидин чу тож олди,
Отаси мулкидин хирож олди.

Шерлар олидин чу олди кулоҳ,
Шервашларни айлади рўбоҳ.

Аждар ўлтурди чунки тортиб ранж,
Топти ул ранж даст музди ганж¹².

Кишваридин кетарди чун торож,
Етти йиллик маоф тутти хирож

Ким, ети йил кетарса элдин ранж,
Не ажаб етса, тенгридин анга ганж.

Хайли гардун сифатлиғ айладилар,
Хасмиға якжиҳатлиғ айладилар.

Кишварин олди, ўлғоч ул пинҳон,
Неча юз минг чирик била хоқон.

Неча юз кимса бирла гоҳи ситез,
Бир шабехун чу айлади ангез.

Уйла хоқонни торумор этти
Ким, сипехр олидин фирор этти.

Асаре қолмади бу тўфондин,
Не сипоҳидину не хоқондин.

Бўлмади буйла фатҳ дамсози
Ғайри Бахрому Хусрави Ғозий¹³.

Топти чун хасмидин бу навъ кушод,
Онча олам элига айлади дод

Ким, наво топти баски нозу наим,
Секиз учмоқ киби ети иқлим.

Достонларки, айтгим мужмал,
Манга йўқ ҳеч анда баҳсу жадал.

Де олурменки борча ростдурур,
Уйладурким кўнгулга хостдурур.

Нимаким ростдур, демиш ул иков,
Булъажаб ростгўй эмиш ул иков.

Нимаким, анда иштибоҳ ўлғай,
Солиб ўтсам, манга гуноҳ ўлғай.

Ложарам анда айлагум печиш,
Айблиғ бўлмасун дебон ҳеч иш.

Сўзда тарих ихтилофи бор,
Аҳли тарихнинг хилофи бор.

Буки, мен айлагумдурур мастур,
Бўлмади эркин ул замон манзур.

Бу таворихким, манга тушмиш,
Илгима улча муддао тушмиш.

Кош аларға 14 ҳам ўлғай эрди насиб
Ким, фасона дегайлар эрди ғариб,

Чун бу дафтар эмиш манга рўзи,
Етти бўстони 15 мажлис афрўзи.

Авли улким, наво кетургаймен,
Тенгри шукрин бажо кетургаймен.

Истабон тенгридин сўзумға кушод,
Достон тарҳин этгамен бунёд.

Чун бу маъни кўнгулга ком ўлди,
Сўзга бу ерда ихтитом ўлди.

Эй Навоий, не бўлса гуфторинг,
Айла бунёдким, худо ёринг.

[XII]

Достон оғози ва шоҳ Баҳромнинг сайдға парвози ва Монийи
суратгардек ғариб қушни сайд қилғони, балки анга сайд булғони ва
монийи фалаки нақшбоздин ажаб сурат юз кўргузгандек, Дилоромнинг
дилрабо суратин кўргузгани ва Баҳромнинг риштаи тоқатин ул
суратдин узгани

Муъбадеким вараққа чекти рақам
Ким, не навъ ўттилар мулуки Ажам¹.

Шоҳ Баҳром ишин қилиб оғоз,
Қилди тарих сафҳасиға тироз.

Буйла ёздики: чун сипеҳри баланд,
Қилди жоҳин анинг фалак пайванд.

Салтанат сурди моҳ то моҳи,
Моҳ то моҳи-эл шаҳаншоҳи².

Руму Чин бўлдилар анга маҳкум,
Балки хоқони Чину қайсари Рум.

Шамъи давлат фалак ёрутти анга,
Рубъи маскун қарор тутти анга.

Саркаш эл қилди сарфигандалиғин,
Етти иқлим шоҳи бандалиғин,

Тожварларға бож этиб таъйин,
Шоҳларға хирож этиб таъйин.

Мулк аро кўйди бу сифат дастур
Ки: «агар ройи ҳинд, агар фағфур,

Ҳар неким қилдилар қабули хирож,
Кимса бормоққа бўлмайин муҳтож,

Ҳар йил они хизона қилғайлар,
Тахт сори равона қилғайлар».

Жонға миннат қўюб, бу ишда мулук,
Тутубон бу тариқни маслук.

Неки дастур эди, билурлар эди,
Ҳар йил они адо қилурлар эди.

Яна ҳар тухфаи гаронмоя
Ким, бўлур шоҳларға пироя.

Қайси мулк ичра не бўлур ҳосил,
Бўлур эрди хизонаға восил.

Озу кўп ҳарне бўлса қиймат аро
Тутулур эрди молдин можаро.

Шаҳғаким, ишрати мудом эрди,
Соз бирла суруд ком эрди.

Кўп эди хизматида руд аҳли,
Базмида жонфизо суруд аҳли.

Ҳар тараф ҳамки, бўлса эрди бу хайл
Ҳозир этмакка айлар эрди майл.

Шавқида ихтиёри йўқ эрди,
Кўрмай они қарори йўқ эрди.

Сайдсиз бўлмас эрди ороми,
Анда руду суруд эди коми.

Ўқи ҳар сайд сори топса кушод.
Захмидин сайд эмас эди озод.

Тўкубон сайд қони пай-дарпай,
Анга ҳамранг тортар эрди май.

Сайд айлаб ўтар замон ногоҳ,
Бўлса сарманзиле анга дилхоҳ

Тушубон, топиб анда кому фарах,
Айш этиб, тортар эрди неча қадах.

Лахни чангу рубоб эди ҳарён,
Сайд этидин кабоб эди бирён.

Бир кун ушбу сифат шикор айлаб,
Бир бийик пуштаға гузор айлаб.

Топибон жонфизо ҳавосин анинг,
Кўрубон дилкушо фазосин анинг.

Базм асбобин айлаб омода,
Тушуб анда ичар эди бода,

Ҳам муғанний чекиб фалакка хурўш
Ҳам етиб кўкка бонги нўшо-нўш.

Шаҳни май ул бисоти хуррам аро,
Солибон ҳардам ўзга олам аро,

Кўрубон олам ичра шоҳ ўзин,
Олам аҳлиға қиблагоҳ ўзин.

Ҳам димоғини бода айлаб хуш,
Ҳам кулоғида нағмаи дилкуш.

Чун тааммул қилиб бу жоҳу жалол,
Кўнглига ҳар дам ўтқариб бу хаёл:

«Ким бу шукронағақи, қилди илоҳ,
Мени бу навъ олам аҳлиға шоҳ.

Элни шод айламак керакдурмену
Адлу дод айламак керакдурмен.

Комсиз комин айламак ҳосил,
Бенаволарни айламак хушдил»,

Ишни мундоғ шумора айлар эди,
Лек ҳар ён назора айлар эди.

Буйла ишлар тутар эди ўзига,
Дашт аро учради биров кўзига

Ким, борур эрди йўлга солиб хез,
Лаҳза-лаҳза хиромин айлаб тез.

Шаҳ хаёл эттиким эрур ноком,
Ёёқ этмак бу навъ йўлга хиром.

Кўнгли майл айлади бағоят анга,
Айламак истади риоят анга.

Бир мулозимға ҳукм қилдики:
«Бот Миниб отингға элт яна бир от.

Ул мусофирни отға миндургил,
Чоптуруб хизматимға еткурғил!»

Қосид улён чу маркабин сурди,
Шаҳ буюрғондек они келтурди.

Шоҳ чун сўрди лутф этиб они,
Ўпти ер сойири биёбоний.

Кўптию сурди сўз фасоҳат ила,
Сўзида чошни малоҳат ила.

Бўлубон сўз демакка афсунсоз,
Қилди андоқ саноу мадҳ оғоз

Ким, эшитганлар офарин дедилар,
Пок лафзин дури самин дедилар.

Кўрмади шаҳ муносиб ул турмоқ,
Ёқинида буюрди ўлтурмоқ.

Кўюб олиға гуна-гуна таом,
Егач-ўқ туттилар тўла-тўла жом.

Чун мусофир бошиға чиқти май,
Шаҳ сўрар эрди, нукта пай-дарпай.

Неки, шахдин бўлуб хитоби анинг,
Шах писанди тушуб жавоби анинг.

Билди шахким: ҳарифи даштнавард,
Бор эмиш кордону оламгард.

Сўзда чун кўп ғаробатин кўрди,
Яна ондин ғариб сўз сўрди:

«К-эй жаҳон мулкига қадам урғон,
Пушти по бал жаҳонға ҳам урғон.

Уйла маълум ўлур каломингдин,
Яна сарсар киби хиромингдин

Ким, санга кўп улум эрур маълум,
Ҳам урубсен базе маконға қудум. .

Ҳам ўз аҳволинг эт аён бизга,
Ҳам ани айлагил баён бизга

Ким, чу урдунг мусофиратға қадам,
Шаҳр катъ эттингу биёбон ҳам.

Шак эмаским базе ғариб умур³,
Санга бўлмиш сафар аро манзур.

Неки, андин ғариб кўрмайсен,
Турфа андоқ ажиб кўрмайсен.

Ўзунга бизни соҳиб асрор эт,
Ул ниҳон нуктадин хабардор эт.

Сенки, борсен замон элида ғариб,
Санга бўлғон жаҳон ичинда ажиб,

Икки бас турфа хол бўлғусидур,
Иш алардек маҳол бўлғусидур.

Иккисин⁴ деки, бархабар бўлали,
Икки нодирға баҳравар бўлали».

Ер ўпуб раҳрави жаҳонпаймо,
Деди: «К-эй комрони лутфнамо,

Гарчи бу сўз демакда ожизмен,
Демас эрдим бу сўзни ҳаргиз мен

Ким, ниҳони ривоятим бордур,
Бас ажойиб ҳикоятим бордур:

Менки, бу дашт раҳнавардимен,
Ўз ишимда замона фардимен.

Бўлмади кимса, ёру дамсозим,
Демадим ҳам кишига ўз розим.

Асрадим ҳам ўзумни пинҳони,
Ҳам бу розеки ойтқум они.

Ғаразим бу эдики пўя-уруб,
Даштлар қатъ айладим югуруб.

Шоҳ Баҳромким, жаҳон шаҳидур,
Чарх анинг ғубори дарғахидур.

Дарғаҳиға ўзумни еткурсам,
Туфроғиға кўзумни еткурсам.

Ҳам анга айтибон нишонимни,
Ҳам десам нуктаи нишонимни.

Анга етмай бу сўзни сўрдунг сен,
Булжааб иш манга буюрдунг сен.

Демасам, сендин асру мамнунмен,
Десам, ўз мақсадимға мағбунмен.

Гарчи сен ҳам азимшон кишисен,
Олам аҳлида шаҳнишон кишисен.

Анга ўхшарки, бўлмасанг Баҳром,
Санга ҳам бас баланд келди мақом.

Шибҳисен, гар йўқ эҳтимоли анинг,
Мисоли сен, гарчи йўқ мисоли анинг.

Баски мардумлуғунг манга етти,
Мен киби турфа қушни сайд этти.

Лек мақсудум ўзга ҳол эрди,
Анинг олинда қийлу қол эрди.

Кўнглума кўйдунг икки ғам доғи,
Демасам ҳам ёмон, десам доғи».

Шаҳ бу сўздин очилди боғ киби,
Тил чекиб шуълаи чароғ киби.

Деди: «К-эй дашт аро шитобанда,
Билки жўянда, келди ёбанда⁵.

Бахт комингни айламиш ҳосил
Ким, топибсен мурод, сен ғофил

Ташна лаб бўлма, баҳр ёнинда,
Қилма шеван, тараб маконинда.

Нукта сурғилки, ҳосил ўлмиш ком
Ким топибсен, гар истадинг Баҳром».

Билди раҳравки, гарчи чекмиш ранж,
Рўзи ўлмиш анга не янглиғ ганж.

Саждаи шукр айлабон тоза,
Деб дуо беқиёсу андоза.

Ер ўпуб, ўлтуруб адаб бирла,
Қилди оғоз сўз тараб бирла

Ким, шаҳ икки ҳадис қилди савол,
Бир бу эрдик: «Айт ўзунгдин ҳол».

Мустамиъ бўлса арз этай они,
Мени дерлар жаҳон эли Моний⁶.

Кўп билик бирла хотирим маъмур,
Лек тасвир ила бўлуб машҳур»,

Шаҳ худ эркондурур анга толиб,
Шавқи васлиға асру кўп роғиб.

Кўнглини уйла шодмон топти,
Дегасен ўлмиш эрди жон топти.

Кучуб этти кўп илтифот анга,
Янги боштин бериб ҳаёт анга.

Лутфу эҳсон ила кўп этти карам,
Сўрди лекин икинчи сўзни **7** ҳам.

Берди рови фасонаға тақсим,
Деди: «Сайр айладим ети иқлим.

Ҳар не офоқ аро ғариб эрди,
Они кўрмак манга насиб эрди.

Онча эрмас эди булар бори
Ким, чу қилдим гузар Хито сори.

Тожире етти моли ҳаддин кўп,
Моли кўп тожире ададдин кўп.

Дур ила лаъли баҳру кон чоғлиқ,
Қадри юз хожаи жаҳон чоғлиқ.

Нақди юз минг тумандин ортуғроқ,
Жинс анга худ дегандин ортуғроқ.

Ҳар сифат тухфаси ниҳоятсиз,
Бебаҳо лаълу дурри ғоятсиз.

Лек бир дур бўлуб анга рўзи,
Қайси дур, моҳи мажлисафрўзи.

Маҳваши луъбати хитойизод,
Кўруб андин Хитоу Чин бедод.

Хуснича одами нишон бермай,
Киши кўрмай аники, жон бермай.

Кўрган ўлмакка қилмаса оҳанг,
Вой ул. дамки, олса илгига чанг.

Чанги чун жонфизо садо чекса,
Ўзи ул савт ила наво чекса.

Кўрса ёхуд эшитса ким они.
Қолмағай бир, гар ўлса минг жони.

Мен киби кимса чекса юз минг тил,
Бўлмағай васфи шарҳи юз минг йил.

Хожа зебин анинг изофа ясаб,
Сандалу уддин маҳофа ясаб.

Пўши дебойи чин, вале неча ранг
Ким, анга атласи фалак ҳамранг.

Лаълу дурдин мукалал ул дебо,
Ичида моҳ пайкари зебо.

Уду сандал била ясаб анга чанг,
Зухраваш чолмоғ айлабон оҳанг.

Хожа байъин тилаб паривашнинг,
Зухра бир, муштарий вале юз минг.

Бўлуб аҳли ғино жавохирсанж,
Ҳаддин ортуғ тўкуб жавохиру ганж.

Ганжу гавҳар анга баҳо бўлмай,
Муштарий **8** ҳожати раво бўлмай.

Васлиға элнинг эҳтиёжи бўлуб,
Анга қиймат Хито хирожи бўлуб.

Майл қилди бурун Хито хони,
Байъ қилмоқ бериб баҳо они.

Бўлмай аркони давлати хушнуд,
Дедиларким «Бу ишда йўқтур суд

Ким, чу сен бу хирож анга бердинг,
Бўлғонингни анга баҳо бердинг.

Ўзунг ўлдунг сипоҳ маҳжури,
Шаҳ худ истар хирож дастури.

Еғи ўлсанг анга сипоҳинг йўқ,
Бўлса ҳам, разму дастгоҳинг йўқ.

Нафс комиға изтироб этма,
Ўзнию мулкни хароб этма».

Шаҳ бу сўзни эшитгач ўлди хамуш,
Халқ бемоя хожа сайрфуруш.

Менки, бор эрди хизматинг комим,
Ёр ўлуб бахти неку фаржомим.

Қуллуғунг сори чун мурур ўлди,
Тухфаи топмоғим зарур ўлди.

Ранг ҳайвон сувиға зам қилдим,
Ул пари суратин рақам қилдим.

Гар беайних ул ўлмаса бори,
Шак эмаским эрур намудори».

Деб чиқорди ҳарир чини соз
Ким, юзинда рақам эди бу тироз.

Кўзи бирла аритти гардин анинг,
Кўпти филҳол очиб, навардин анинг.

Кўйди шаҳ хизматида фарзона,
Шаҳ пари кўргач ўлди девона.

Маҳв ўлуб кимса бирла демади сўз,
Андин оқшомғача кўтармади кўз.

Тинмайин айлар эрди наззора,
Шоҳни қилди ишқ бечора.

Жониға сурати бало тушти,
Булъажаб сурате⁹ анга тушти.

Кўрди Моний чу холида тағйир,
Деди: Шоҳо ишингға қил тадбир

Ким, фалак ҳодисотидин ногоҳ,
Бўлмағай амре ўлғуча огоҳ.

Гар илиқдин ўшул пари кетгай,
Анга улдам илож ким этгай?»

Деди шах: «К-эй бу ғамда дармоним,
Роҳати жону офати жоним!

Мени бу сурат айлади шайдо,
Ақл шайдоға, бўлмағай пайдо.

Ҳам сен-ўқ меҳнатимга парво қил,
Дардманд айладинг, мудово қил!

Айтким, найламак керакдур бот
Ким висолиға етгамен ҳайҳот!»

Деди Моний: Ёиборайин кишилар,
Чобук андешу хурдабин кишилар.

Анга ҳар кимнинг эҳтиёжидур,
Байъи онинг Хито хирожидур.

Гар санга ул пари висоли керак,
Назаринг олида жамоли керак.

Қиймати чун топибдурур таъйин,
Бера олурсен ўтунга таскин.

Ёки бир йил Хито молидин ўт,
Ё Хито лубати хаёлиднн ўт».

Деди шах: «Гар будур кўнгул ҳоли,
Не Хито моликим, жаҳон моли.

Бергамен қиймат ўлса жононға,
Миннатин доғи қўйғамен жонға»,—

Добон амр айладики, юзча киши,
Донишу поклик аларнинг иши.

Неча хожасарой бирла каниз,
Тутқали сарв сиймбарни азиз

Бот Хито кишвариға борсунлар,
Ойни ул уқдадин чиқорсунлар.

Нома ҳоконға доғи топти вуқуъ
Анга бўлди баҳо ҳусули ружуъ.

Билиб ул хайл азм ишин лозим.
Бўлдилар айтқон тараф озим.

Қолди Баҳрому нотавон жони:
Илгида сурат, олида Моний,

[XIII]

Дилоромнинг дилоро ҳусни камолинда сўз сурмак ва они Баҳроми
бедилға еткурмак ва васл шамъин ишрат шабистонида равшан
қилмоқлари ва ҳажр хазонидин қутулуб, висол баҳорида ғунчадек
кўнгулларининг гул-гул очилмоғлари

Чун ул эл урдилар Хито сори гом,
Уйлаким ҳукм этиб эди Баҳром.

Манзил ўлғоч аларга ул кишвар,
Азм этиб ул гуруҳи донишвар,

Кўрубон хонни бердилар нома,
Туздилар ул сўз узра ҳангома.

Хон илик кўзга қўйди миннат ила,

Юз мубоҳот этиб бу хизмат ила.

Йибориб хожани талаб қилди,
Сўзда изҳори юз тараб қилди.

Айлади байъ завқу ҳолатидин,
Сарв гулрухни шаҳ ваколлатидин.

Жонни ёрмоққа сотти хожаи хас
Ким, бу савдони тожир этгаю, бас.

Чун баҳоси хирожи мулк эрди,
Ҳам қабул этти, ҳам борин берди.

Айлаб ул элга доғи кўп инъом,
Сарвға равза сори берди хиром.

Енди ул хайл ҳам қилиб таъжил,
Қатъ ўлур эрди дашт мил-бамил.

Шаҳки, хижрондин оҳ тортар эди,
Нолаи умрқоҳ тортар эди.

Заъф этиб эрди жисмини қилча,
Ҳар кун эрди кўзига бир йилча.

Туну кун афғони зор чекмак ила,
Меҳнати интизар чекмак ила.

Кўнгилдин сабр чун канора қилиб,
Ена сурат сори назора қилиб,

Курубон чун ҳабиб суратини,
Рафъ этиб ҳажрининг кудуратини,

Қучмоғиға очар эди оғуш,
Гоҳ беҳушу гоҳ кўнглида ҳуш.

Уйда бир соат ўлтура олмай,
Қаср ё боғ аро тура олмай.

Қаср уза базм ошқора этиб,

Ўлтуруб, йўл сари назора этиб.

Кўрунуб гард ё қаро кўзига,
Бир нафас келмай эл аро ўзига.

Заъфдин титрамак танин йиқибон,
Зилзила эски масканин йиқибон.

Ўзига чун келиб тани зори,
Кимсалар озим айлаб ул сори.

Чунки топмай нишона жонондин,
Яна ўтлуғ фиғон чекиб жондин.

Тура олмай нишотхонасиға,
Бўлубон рокиб ов баҳонасиға.

Лекин айлаб, Хито йўли сари азм,
Хабаре ёрдин топай деб жазм.

Кўзига ҳар, сифат кўрунса киши,
Хабарин сўрмоқ ўлуб онинг иши.

Дилбари мулкидин фасона сўруб,
Неча топса жавоб ёна сўруб.

Моний ошуфта шоҳ ҳолатидин,
Мутаҳайир бўлуб малолатидин.

Ҳар замон ўзга нукта соз айлаб,
Яна бир нақшни тироз айлаб.

Бериб афсоналар адосида тул,
Шоҳ кўнглин қилай дебон машғул.

Ёрдин ўзга ҳар не деб Моний,
Эшитиб, лек англамай они.

Кимки, ишқ ичра мубтало бўлғай,
Ҳар не жуз васл, анга бало бўлғай.

Ҳажр ўти неча қўйса жониға доғ,

Сабр қилмоқ эрур ул ўт уза ёғ.

Ҳажр қилмас нечаки зор айлар,
Улча ошиққа интизор айлар.

Ҳосилан неча вақт чун Баҳром,
Ишқ дардидин ўлди беором.

Етти ногаҳ раванда қосид анга
Ҳосил айлаб бори мақосид анга.

Шаҳға еткурди муждаи мақсуд
Ки, мадад қилди толии масъуд.

Ул куёшдинким эрди шах маҳжур,
Солғуси тийра шоми ҳажриға нур.

Шоҳ жисмиға изтироб ўлди,
Кўнглининг ҳоли худ хароб ўлди:

Ошиқи хастаға малол чоғи,
Ҳажр муҳликдурур, висол чоғи.

Қилди, алқисса, сарв сиймин тан,
Шоҳнинг шоми ҳажрини равшан.

Еттилар ул гуруҳким бори,
Азм этиб эрдилар Хито сори.

Келибон бахтдин кушод била,
Кўрдилар шоҳни мурод била.

Қилдилар арз хон мақолотин,
Ҳар нечук тухфа бирла савғотин.

Они ҳамким, хирож қилди қабул,
То суманбар баҳоси топти вусул.

Они ҳамким, париваши гулчехр,
Бай-биға муштари анинг юз меҳр.

Келди бўлмай сафардин озурда,

Гули иссиқ хавода пажмурда.

Шоҳ аларға кўп айлаб эҳсонлар,
Онча юзким гумон этиб онлар.

Ҳукм қилдики: «Сарв раънони,
Олам аҳлиға шўру яғмони

Ҳарами хос аро тушурсунлар,
Ҳужраи хос аро киюрсунлар».

Уйлаким шоҳ ҳукми қилди зухур,
Равза ичра мақом тутти хур.

Хур чун равзани мақом этти.
Хисрав онинг сари хиром этти.

Қасри зарринға зоҳир этти шитоб,
Жисми бетоб, лек кўнглида тоб.

Ишқдин масту бодадин сархуш,
Кирди ул уйгаким, бути маҳваш.

Топти жаннатда қасри пурзийнат,
Қаср ичинда вале яна жаннат.

Қайси жаннатки, хури руҳоний,
Демагил, хур, меҳри нуруний.

Фарқидин то қадам фусуну фиреб,
Бошидин то аёғи зийнату зеб.

Юзи ёнида гисуйи мушкин,
Келтуруб корвон нофаи Чин.

Йўқки, ул корвони мушк сиришт,
Манзил айлаб фазойи боғи биҳишт.

Зулф йўқ, лайлким¹, очиб ики дом,
Лек ҳар доми лайлдин бир лом.

Доми остида лолау насрин,

Тушуб анда ики ғазолаи Чин.

Кўзи жайран, қароси мушки Хўтан²,
Томизиб холи мушкин ул жайран.

Нуктаи холи ранги шомии висол,
Юзининг субҳи нуқтаси ул хол.

Юзи гулзору ики лаб анда,
Икки гулбарги булжажаб анда.

Ҳар бири тўла шираи жондин,
Эзилиб шира оби ҳайвондин.

Кимки, они шакарфишон топибон,
Нечаким, ўлган эрса, жон топибон.

Лаблари ичра оғзи ўйла нуҳуфт,
Ким дегайсен, бу лаъл топмади суфт³.

Турфароқ буки, сўзга чун очилиб,
Нукта ўрнига борча дур сочилиб.

Лаълким кўрди дурфишон мундоқ,
Гулда жон шираси ниҳон мундоқ.

Лаълни кўйки, жон бўлуб лаб анга,
Жонга нун даври тавқи ғабгаб анга.

Жон ёзар чоғда котиби тақдир,
Нуни сиғмай, куйи қилиб таҳрир.

Зақани даври нун бўлуб не ажаб,
Нукта кўргузса ул чаҳи ғабгаб⁴.

Тишлари лаъл ичинда риштаи дур,
Ёки ҳайвон суйи аро мўлдур.

Қошлари дайр тоқидек пайваст,
Тоқлар ичра икки кофири маст.

Тоқни кўйки, анбарин меҳроб,

Устида холи анбарина зубоб⁵.

Ҳар қулоғида дурри рахшанда,
Икки кавкаб киби дурахшанда.

Меҳр атрофида макон айлаб,
Фитна қилмоқ учун қирон айлаб.

Дема қад, нозанин ниҳоли бихишт,
Рух сармоясидин анга сиришт.

Жилва қилмоқтаким, равон кўрунуб,
Рухдин гўйиё нишон кўрунуб.

Беликим, риштаи хаёл келиб,
Топмоқ ул риштани маҳол, келиб,

Торким, йўқ келиб назир ичра,
Яшуруб ҳуллау ҳарир ичра.

Келиб улким, ҳарир гулнори,
Ҳулла онинг юзида зангори.

Бу гулу сабзаким, келиб зебо,
Тўни лекин бинафшагун дебо.

Ани тарсиё этиб жавоҳир ила,
Жавҳари руҳға мазохир ила.

Тўни ранги хираддин олиб ҳуш
Рух жавҳарлариға ҳалқа бағўш.

Ҳур! йўқ, йўқ, не ҳур, балки пари,
Не пари, балки офати башари.

Лаби сўз дерда элдин олиб жон,
Лабларин чун кўруб уёлиб жон.

Ҳам лабидин ҳаёт нўши оқиб,
Ҳам кўзидин ажал хаданги ёғиб.

Мунчаву мунча юз жамол била,

Яна юз ғанжу юз далол била.

Шахни чун кўрди: кўпти сарв сихи,
Шаҳиға банда, банда анга шаҳи.

Ўпти ер юз туман ниёз била,
Ҳар ниёзи сиришта ноз била.

Шаҳ чу кўрди нигори зебони,
Ондин ўз кўнгли ношикебони.

Сурати қилди, кўнглини беҳол,
Онча юзким, варақдағи тимсол —

Улки, коғазда сурати бежон,
Не кўюб эрди жисм анга, не жон.

Асл суратға боқа олғайму,
Боқса доғи ўзида қолғайму?

Ҳосилан, шоҳ топти чун комин,
Демагил комким, Дилоромин 6.

Ҳилват эрди нечукки матлуби,
Ёна маҳкуми амри маҳбуби.

Не де ўзга, не қилди пинхони
Ки, топар улки, фикр этар они.

Найлайнким, не бўлди улдам ҳол,
Етмади анда чун насиму шамол.

Ер маҳваш ҳариф ошиқу шаҳ
Қилганин билмаган эрур аблаҳ.

Элга сўз дер маҳал бу ер-ўқдур,
Манга лек ул салоҳият йўқдур.

[XIV]

Мохи Зухражабиннинг нағмаси шахни зор қилғони ва кўнгли қуши

анинг чанги ришталариға гирифтор бўлгони ва чангдек кўнглин анинг
гайридин холи қилиб, жон ришталаридин фиғон тортқони ва анинг
захмаси илгидин, балки илги захмасидин жони ришталарининг фиғони
дам-бадам ортқони

Чун шаҳи комёбу ком раво,
Топти ул навъ васл бирла наво.

Анга иш ўзга жому руд эрди,
Бодаи ноб ила суруд эрди.

Гоҳ жаннатмисол гулшан аро,
Қасри жаннат намуна маскан аро

Соз этар эрди базми шоҳона,
Равза ул хурдин парихона

Сарви гулрух жамолиға шайдо,
Дам-бадам ҳушу ақли нопаддо.

Сарв қад олса эрди майдин ком,
Настаранни чу айлабон гулфом

Чанг олиб торини тузор эрди.
Лек жон риштасин узор эрди.

Демагил чанг, солики хам қад,
Чанг қадлар била бўлуб ҳамқад.

Бўлубон ул сулукдин мухбир,
Бош қуйилиқда бўлмоғи зокир.

Ердин олмай қадам, юругали йўл,
Лек ўлуб сойири мақомот ул.

Чун ибодатға қоматин хам этиб,
Ики-уч ерда белни маҳкам этиб.

Дема солик, дегил хароботий,
Савтидин дайр эли мубоҳоти.

Кўргузуб дайр сори йўл элга,

Неча зуннор боғлабон белга.

Ҳар қачон ун чекиб, тарона тузуб,
Базм аро нағмаи муғона тузуб.

Ҳар қаён ул муғона нағма бориб,
Элни, йўқ, динки, ақлдин чиқориб.

Йўқки, қакнусдурур¹ намудори,
Косасидин ажуба минқори.

Сукба минқори ичра сар-тосар
Ки, бўлуб анда торларға гузар.

Тор ила нағма беадад бўлубон,
Тор йўқ, нағмаларға мад бўлубон.

Чунки ҳар сукбадин чиқиб бир лаҳн,
Бўлубон пурсадо етинчи саҳн.

Чунки қакнуслиқ айлабон изҳор,
Ўт солиб олам ичра қакнусвор.

Сукбадин лаҳни зорлар билиниб,
Секрибон ўтки, торлар билиниб.

Буйла қакнусқа бу сифат товус,
Ҳамнаволиғ аро бўлуб маънус.

Гарчи товусдек жамоли анинг,
Булбул алҳон ила мақоли анинг.

Булбулосо чекиб уч минг дастон,
Бўлубон қакнус анга ҳамдастон.

Ул наволардин ўртаниб олам,
Хоссаким, булбул ўлса, гулрух ҳам.

Шоҳ Баҳром уйла зори анинг
Ки, йўқ онсиз дами қарори анинг.

Кўзин олмай ликосидин бир дам,

Қулоғин ҳам навосидин бир дам.

Кўз юзида, қулоқ навосинда,
Жон ғамида, кўнгул ҳавосинда.

Бўлубон жонсиз, ўлмайин онсиз,
Онсиз ўлғон замон, бўлуб жонсиз.

Туну кун лаҳни бирла бода ютуб,
Юзидин базми айшини ёрутуб.

Кўрмаса они қолмайин жони,
Кирибон жонн кўргач-ўқ они.

Май ичардин ғараз навоси анинг,
Жилваи ҳусн жонфизоси анинг

Гоҳ бўстони дилкушо ичра,
Қасру айвони жонфизо ичра

Шаҳ тузуб базм ул пари бирла,
Чарх хуршеди ховари бирла.

Ул наво чекса, бу фиғон тортиб,
Ул чу рухсор очиб, бу жон тортиб.

Гоҳ сахронаварду дашт хиром,
Ичибон сайднинг нишотиға жом.

Онда ҳам ҳажрин иттифоқ этмай,
Ойни ўздин даме йироқ этмай.

Аслида ул ғазолаи мушкин,
Чин фазосида эрди хужланишин.

Ҳам Хўтан² даштида мақом этган,
Ҳам гулу сабзада хиром этган.

Дашт узра ғазоли мушкин бў,
Лолау сабза узра қилғон хў.

Чун анга бу сифат шамойил эди,
Дашт сайрига асру мойил эди.

Шахга худ дашт сори иш чопмок,
Сайд қилмок била фарах топмок.

Иккиси табиға мулойим сайр,
Бу жиҳатдин аларға доим сайр.

Сайр аро шахга сайд эди ойин,
Ҳамрахи мохрўйи маҳднишин.

Нечаким, шох сайд этар эрди,
Шаҳни ул моҳ сайд этар эрди.

Қайси бир сайдким, шах этса ҳалок,
Нағмае тортиб ул бути чолок —

Шўру ғавго жаҳонға солур эди,
Бал шаҳи комронға солур эди.

Шавқ ўти ичра шоҳи озода,
Маҳвашидин тилар эди бода

Ки, ўтин бу сув бирла паст этгай,
Шуъла ул сув била нишаст этгай.

Май бўлур эрди худ шарарангез,
Шавқининг шуъласин қилур эди тез.

Нағмадин ўти дам топар эрди,
Бодадин ёғ ҳам топар эрди.

Чунки бу ўт забона тортар эди,
Нолаи беҳудона тортар эди.

Манзиле топибон тутуб ором,
Дилбари васлидин топар эди ком.

Не учун ҳосил ўлмағай коми
Кимки, ҳамроҳидур Дилороми.

Нечаким, комёб ўлуб афзун,
Кўнглига изтироб ўлуб афзун.

Васл аро кўнгли изтироб айлаб,
Фурқати худ ани хароб айлаб.

Буйла машъуф анга шаҳи олий,
Васлу ҳажрида бу эди ҳоли.

Ўт солиб жониға висоли онинг,
Ҳажри ёди не эҳтимоли онинг.

Ёри ул эрдию аниси ҳам ул,
Ҳамраҳи ул эрдию жалиси ҳам ул.

Уйла хўй этти ой жамоли била,
Бўлди машъуф анинг висоли била.

Ки, даме онсизин ҳалок эрди,
Ёқа ўрниға кўкси чок эрди.

Иш анга еттиким, бу янглиғ шоҳ,
Мулк ишидин эмас эди огоҳ,

Боқмойин мулк ила сипоҳ сори,
Қилмойин майл додхоҳ сори.

Ўтти уч-тўрт йил бу ҳолат ила,
Ҳолатидин улус малолат ила.

Эл бу ишдин шикоят айлар эди,
Ҳар киши бир ҳикоят айлар эди.

Ишқ ила кимки, ошно бўлди,
Офият мулкидин жало бўлди.

Ишқ хайли чу турктоз этгай,
Фарқ шоҳу гадода оз этгай.

Сарсари ишқ чун етар бебок.
Тенгдур учмоғда тоғ ила хошок.

Ишқ сели йиқорда кошона,
Тенгдур обод бирла вайрона,

Мўр этар топса аждаҳо янглиғ,
Шоҳни зор этар гадо янглиғ.

Ҳосил ул навъ шоҳи оламгир,
Ишқ хайлиға уйла бўлди асир

Ким, чиқиб дудлар ниҳодидин,
Чиқти мулку сипоҳ ёдидин.

Иши ул ой била хиром этмак,
Ҳар замон ўзга ер мақом этмак.

Сайд этиб айламак ани дилхуш,
Токи ул чекса нағмаи дилкаш.

Сабаб ўлғай тарабға омода,
Ичгай ул ҳусну ун била бода.

Бодаким, олса ихтиёр элдин,
Не ажаб чиқса, ҳар не бор элдин.

Ишқ ҳам манға айласа имдод,
Тонг эмас борса, бору йўқ барбод.

[XV]

Баҳромнинг ишқ тўфони туғёнидин беҳирад ва май ўти ҳарорати
ғалаёнидин беҳуд бўлғони ва ўз ғазоли шер афганига ғазол отқонида
таҳсин қилмағондин оҳугирлик бошлағони ва домға беркиган кийикдек,
ани ўз камандиға беркитиб, кийиклар куномида ташлағони

ШаҳҒаким, бўлмиш эрди ошиқу маст,
Бульжаб ики иш бериб эди даст.

Шаҳ чу ул лаҳв ила бўлуб машъуф,
Ишидан топмас эрди ҳеч вуқуф.

Мулк иши забту рабтсиз бўлди,
Салтанат амри забтсиз бўлди.

Қилмади шаҳ чу додхоҳни ёд,
Эл илик сунди қилғали бедод.

Мулк чун шоҳ адлидин қолди,
Қилди ҳарким неким қила олди.

Ҳам қаламзан¹ тушуб ҳавола аро,
Бўлубон халқ рўзгори қаро.

Ҳам қароқчи узотти ҳар сори қўл,
Банд бўлди алар қўлидин йўл.

Чекти ғавфо баланд бодапараст.
Бўлди муъзин била имом уни паст.

Сўфи ибриқиға халал бўлди,
Бода тунгги била бадал бўлди.

Қуртдек бўри бирла тўлди ёбон,
Дема қўй, балки туъма бўлди шубон².

Бир неча маҳрами тилаб хилват,
Қилдилар арз шаҳға бу ҳолат

Қи, халойикда қийлу қол недур,
Мулк бирла улусқа ҳол недур?

Шаҳ чу билди, тааммул этти баса,
Ишга чора тахайюл этти баса.

Лек ошиқ ишига не чора,
Ишқ этар ул элни бечора.

Не ул ойсиз анга қарор эрди,
Не илигинда ихтиёр эрди.

Билдиким, мулк иши хароб ўлмиш,
Мулк эли ҳоли изтироб ўлмиш.

Ишқдин гарчи хаста ҳол эрди,
Лек кўнглида бу хаёл эрди

Ки, не навъ ишга айлагай тадбир
Ки, бу тавриға айлагай тағйир.

Мулкдин йўқ гузир анга ҳосил,
Ёрдин худ гузир эрур мушкил.

Лек кўнгли чу беҳузур эрди,
Анда ҳар лаҳза бу хутур эрди

Ки: «Агар бўлса шоҳлиғ боқий,
Топилур буйла моҳваш соқий.

Буки, васлини топмишам пайваст,
Шаҳлиғ ўлмаса, бермас эрди даст.

Мулк эли³ бўлмаса, не ул бордур,
Не тириклик уйига йўл бордур.

Лек то бўлғусидур ул мавжуд,
Не анинг ғайридур эрур нобуд.

Иккисини ким деса қилойин жамъ,
Шуша муздин дегай ёсоймен шамъ⁴.

Кўнгли чун мулк ила хизона тилаб,
Ишқ тарк этгали баҳона тилаб.

Ишқ ила шоҳлиғ мувофиқ эмас,
Ишқ лофида шоҳ содиқ эмас.

Ишқ учун бедили керак фони,
Ўртаган шавқ шуъласи они.

Кун аро навбати фано урғон,
Икки оламға пушти по урғон.

Жон бериб ёри муддаоси учун,
Балки юз жон анинг ризоси учун.

Вақф этиб дилбарига жон мулкин,

Садқа айлаб ики жаҳон мулкин.

Шоҳким, мулк очарни қилса насақ,
Юз туман қон тўкар бари ноҳақ.

Ошиқ ўлғонки кечмагай жондин,
Ишқ беҳад йироқдурур ондин.

Шоҳ, алқисса, бу тахайюл ила,
Айш айлар эди тааммул ила.

Иши доим шикор бирла эди,
Чопмоғи ўз қарори бирла эди,

Ичибон ёр илгидин майи ноб,
Салтанат фикридин вале хуноб.

Бир кун ов ичра шоҳ эди сархуш,
Ёнида эрди ул бути маҳваш.

Кўрди раъно ғазоли чобукхез,
Суръати кўк ғазоли янглиғ тез.

Шаҳ ўқ отмокка уйла кодир эди,
Сайд урмокка уйла моҳир эди

Ким, не навъ ўлса, элга рағбату тавъ,
Ултурур эрдн сайдни ул навъ.

Қой тукин сайднинг нишона қилиб,
Ўқи ул ерни ошёна қилиб.

Деди гулруҳқа: «К-эй пари талъат,
Бу ғазолики кўргузур суръат.

Не ерига десанг хаданг урайин,
Ул сифатким буюрсанг, ўлтурайин».

Шўхнинг табъида чу диққат эди,
Рамз ила нуктаи дақиқ деди

Ки: «Бурун сол ики кўлиға шикол,

Уйлаким, турғай ўз ерида ғазол.

Сўнгра отмоққа яхши кўзла ани,
Ҳам йироқтин туруб бўғузла ани»**5**.

Шаҳ чу билди санам таманносин,
Топти филҳол анинг муаммосин.

Демади нозанин ҳадисини йўқ,
Чекти ул садоқдин иничка ўқ.

Сайд сори чекиб, даранг била,
Тикти икки кўлин хаданг била

Ким, ул ўқ. ўтмади яросидин,
Тери бирла сўнгах аросидин.

Чунки бўлди ғазол кўллари банд,
Ёйиға кайбур айлади пайванд.

Урди ул навъ бўғзиға они
Ки, кесилдию оқти ҳам қони.

Не хаёлики, айлаб эрди мох,
Борисини бажо кетурди шоҳ.

Қилди бир ишки, кимса бермас ёд,
Кимса йўқким, сипехри кўхна ниҳод.

Шаҳ чу кўргузди ишда бу ойин,
Тамаъ этти нигоридин таҳсин.

Анга чун ҳусндин бор эрди ғино,
Келди ҳусн иқтизоси истиғно:

Шаҳ дуосиға чекмади тилини,
Ўпмади шоҳи комрон илини.

Дедн: «Ҳар ким бир ишни варзиш этар,
Иш камолини кўр, не ерга етар!»**6**.

Дсмади шоҳники: «эттинг хўб»,

Ишни идмонга айлади мансуб.

Шўх бу нукта айлагач тақрир,
Шаҳ мизожиға топти йўл тағйир.

Қошининг ёси узра солди гириҳ
Ким, пари чехрадин эшитмади зих.

Шўх кўрдик, шаҳ итоб этти,
Деди, ислоҳ этай, хароб этти.

Дедиким: «Шаҳға не итобдурур
Ким, бу сўзким дедим, савобдурур.

Менки, бир нағмасоз қилсам чанг,
Рух чиқмоқ сари қилур оҳанг.

Йўқ эди бу мулоямат бирла,
Мунга етти мудовамат бирла.

Шоҳким, бир кийикка урди хаданг,
Десам идмонни ишга келди батанг»,

Шаҳки исмои бу мақол этти,
Ғазаби ўти иштиол этти.

Икки қаттиқ ҳадис⁷ эшитти ажаб,
Ихтиёрин илиқдин олди ғазаб.

Шоҳким қаҳри ўлса муставли,
Ул диёр ичра бўлмамоқ авли.

Салтанат ғайрати чу зўр этти,
Лутфу эҳсон кўзини кўр этти.

Истади қатл айламак они,
Кесмак озод сарви раънони.

Деди баъзи: «Бу навъ дилкаш эмас,
Зуафо қатли тиф ила хуш эмас»

Дедиким, неча хориж андеша,

Қатл аларға хунар неким пеша,

Махддин ойни чиқордилар,
Бир биёбонға элта бордилар.

Ҳар гиёҳи анинг нечукким ўқ,
Даврида неча кунчилик сув йўқ.

Жонивар умрини қилурға табоҳ,
Бутмай анда бағайри захр гиёҳ.

Икки гисусидин каманд айлаб,
Ташладилар ғулула банд айлаб⁸.

Гисусиким, улусқа эрди каманд,
Оқибат бўлди ўз ҳалокига банд.

Ёнибон сурдилар ватан сори,
Келдилар шоҳи жавр фан сори.

Шаҳки бу даҳшат айлади улдам,
Беҳуд эрди маю ғазабдин ҳам.

Ул кун оқшомға тегру ичти май,
Ғазаби ортар эрдн пай-дарпай.

Шомким, бодадин хароб ўлди,
Масти май, балки масти хоб ўлди.

Субҳ роҳ истаб этти майли сабуҳ,
Ёнидин ғойиб эрди роҳати руҳ.

Сўрдиким: «Моҳваш қаён кетмиш?»
Беҳабарким, не шоҳ кор этмиш?

Дедилар қилғанин неча маҳрам,
Тийра бўлди анга ёруғ олам.

Қуйи солиб бошини фикр этти,
Қилгани борча кўнглига етти.

Билдиким, қаҳр сарсари эсмиш,

Ўз кўли бирла ўз бошин кесмиш.

Деди: «Ушбу замон ўзум борайин,
Ул биёбонни бир-бир охтарайин.

Қайда бўлса топай нигоримни,
Қилайин садқа жони зоримни.

Тирик ўлса, бўлай фидоси анинг,
Берибон жон топай ризоси анинг.

Ўлган ўлса, ўзумға тиг урайин,
Диятиға ўзумни ўлтурайин».

Кўймади тожу тахт номуси,
Айламакка ўлук замин бўси.

Топмас эрди хирад далолати ҳам,
Мониъ эрди улус хижолати ҳам.

Чун мумаййиз хирад қилур эрди,
Хирад ул ишни рад қилур эрди.

Хотири топмайин хирадка русух,
Ишқ айлар эди ани мансух.

Жони икки бало аросинда,
Мўр икки аждаҳо аросинда.

Не ўлук эрди, не тирик сони,
Бўлмас эрди тирик демак они.

[XVI]

Баҳромнинг ғазаб мастлиғидин ҳушёр ва ғафлат уйқусидин бедор
бўлуб, ул ошуфта тушлардин паришон, балки уйғоқликда
қилғонларидин пушмон бўлғони ва мушкбў ғазолин истай биёбонға
ўзи кетиб, ани топмай, ўзидин кетғони

Қилди Баҳром чун бу янглиғ иш,
Йиғлағу йўқки, кулгу янглиғ иш.

Ўзида икки кунгача йўқ эди,
Кўнглида шуъла, жонида ўқ эди.

Келди ҳолиға чун учунчи кун,
Кўрди умри ёруғ кунин қора тун.

Ишқ хайлу сипоҳи айлаб зўр,
Кўнгли мулкига солди ғорати Ғўр¹

Тамаъ ўз мулкин айлади обод,
Кўнгли мулкин ҳам айлади барбод.

Баҳр аро тожир истар эрди суд,
Ғарқ ўлуб бўлди моя ҳам нобуд.

Боғбон мева кўп қилиб эди ком,
Жола шохин доғи ушотти тамом.

Тушти онинг ичига андоқ барқ
Ким, вужудин ўт ичра айлади ғарқ.

Тожиға лаъл шавқи ўлтурди,
Чарх бошиға хора ёғдурди.

Мулки ҳифзиға чекти тиғи ҳалок,
Кўксин ул тиғ бирла айлади чок.

Истади сурма айлабон таъжил,
Сурмаи чарх чекти кўзига мил.

Чуики наззора қилди ўз ишига,
Кўрди ҳолики бўлмасун кишига,

Зор жисмида юз шикан тушти,
Хаста кўнглига минг тикан тушти

Жони тандин тўюб, тани жондин,
Кўнгли ранжур мундину ондин.

Зол чархи киби тани бузулуб,
Риштаи жони торидек узулуб.

Чарх ажзосидек фиғон қилибон,
Сўнгоги бир-биридин айрилибон.

Хажрдин жон чу оғзиға етти,
Қўпти беихтиёру азм этти.

Ул навоҳиға тегру қилди шитоб
Қи, суманбарға қилмиш эрди итоб

Ким, бор эрса ҳаёти имкони,
Бўлғай ул руҳға фидо жони.

Ўлукин топса мотамин тутқай,
Ун чекиб навҳаи ғамин тутқай.

Кўтариб зор сарви чолокин,
Солибон маҳд аро тани покин,

Навҳадин кўнглин айласа холи,
Ўзин ўлтургай устига холи.

Ёри хилватгаҳиға хос ўлғай,
Фурқатидин ўлуб халос ўлғай.

Ҳар неча кезди дашту сахрони,
Топмади зод сарви раънони.

Сарвға жилвагаҳ гулистондур,
Хосса сарвики, нор пистондур.

Не тилар сарв дашту водий аро,
Сарв ўлур бўстон саводи аро.

Ани топмоқдин ўлди чун маъюс,
Юзга урди тапонча, ўйлаки кўс.

Чекти навъи ғирев ила фарёд
Ким, чу Ширинни топмағай Фарҳод,

Тушти ерга маризи бедилдек,
Толпиниб сайди ним бисмилдек.

Онча қон ёшини равон қилди
Ки, фалакнинг ичини қон қилди.

Деди: «Ўз жонима не қилдим, вой!
Бўлурин буйла иш не билдим, вой!

Ким ўзи кўксин ўзи чок этгай,
Ўзи жонин ўзи ҳалок этгай!?

Улча мен қилдим, айлагайму киши.
Бу иш эрмас эди кишининг иши!

Кимса бўғзиға тиф сурғайму,
Умр шамъин пулаб ўчургайму?

Жон учун жисми нотавонға эваз
Айласам, жисм ўлурму жонға эваз?

Қилмасам ҳам танимни юз пора,
Ўладурмен, не навъ этай чора!?

Узни ўлтурмасам ўлармен ло!
Кимга тушти жаҳонда буйла бало!?

Манга не қилдинг, эй сипеҳр, охир,
Йўқ эмиш сенда зарра меҳр, охир!

Меҳрсизлик ишим аро қилдинг,
Рўзгорим юзин қаро қилдинг

Меҳрдин сенда бўлса эрди нишон,
Кўзум ўлмас эди ситорафишон

Сенда чун меҳр йўқ эди мавжуд,
Меҳр чехримни айладинг нобуд.

Ашким анжум масаллик оқтурдунг,
Давлатим меҳрини уёқтурдунг.

Меҳри иқболим ўлди ерга ниҳон,
Жоним олғилки, ер қуйи бу жаҳон.

Найлайин бу жаҳонни жонсиз мен?
Бал жаҳон бирла жонни онсиз мен?

Жонни олғилки, тўймишам, биллоҳ!
Кўнгул ўлмакка қўймишам, биллоҳ!

Жонни найлай жаҳонда жононсиз!?
Жоним онсиз танедурур жонсиз!

Танки жонсиздурур нетай они?
Ер қуйи танки, бўлмағай жони!»²

Дашт аро буйла эрди ошўби,
Жони ғам хайлининг лагадқўби

Тахт ила мулк ёдидин кетти,
Ваҳшдек дашт аро мақом этти.

Йўқ эди шаҳру мулкдин огоҳ,
Бодия ичра этти манзилгоҳ.

Ул биёбон ичинда афғонда,
Балки бир шаҳр эли биёбонда.

Кўргач элким, анга тааб тушти,
Тушти иш, лек бас ажаб тушти.

Қўйдилар борча водию маскан,
Шоҳдек дашт аларға бўлди ватан.

Юз ёшурғоч қуёш дилороми,
Сочти ашкин сипехр баҳромим³.

Тийраликдин фалак топиб озор,
Ҳажр шоми нечукки, ошиқи зор.

Шоҳ Баҳромға тун айлади зўр,
Кўзига олам ўлди ўйлаки — гўр.

Қаро қойғу била қолиб ғам аро,
Кўрди ўзни ғариб олам аро.

Дема олам,. фироқ зулумоти,
Шоми ҳижрон келиб, анинг оти.

Бари олам юзин тутуб зулумот,
Лек мумкин йўқ анда оби ҳаёт.

Минг Хизр⁴ анда гар макон айлаб,
Борисиға ҳалоки жон айлаб.

Бўлубон чарх жавфи қийр андуд,
Элга айлаб нафас йўлин масдуд.

Дам йўли чун тутулди қийр ила пок,
Не ажаб анда Хизр бўлса ҳалок,

Балки зулмат эмас эди ул тун,
Ҳажр ўтидин тутуб жаҳонни тутун.

Фурқат ўти чу жон аро бўлғай,
Дуди бирла жаҳон қаро бўлғай.

Ҳажр ўтиға чу истасанг ҳийма,
Зор танлардин ўзга йўқ нима.

Ўтки, ошиқ тани эрур ўтуни,
Тонг йўқ ар ошиқ ўлтурур тутуни.

Не ажаб ўтки, танни куйдурган,
Дуди боғлаб, нафасни ўлтургай.

Ҳажр аро ул чу мубтало бўлди,
Буйла тун жониға бало бўлди.

Гарчи тун бўлди халқ аро парда,
Тиктилар оқ ую саропарда.

Сурдилар теградин улусни йироқ,
Хосият буйла берди шоми фироқ.

Мутаҳаййир бўлуб улус бори,
Ҳар бири гўша тутти бир сори.

Борча махсуслар кўзи тўла ёш,
Сойир эл фикр ила солиб қуйи бош.

Ул деди: «Дев анинг йўлин урмиш»,
Бу дебонким: «Паридин ўлди бу иш».

Ҳар бири айтибон бир афсона,
Бўлуб ул ўрта ерда девона.

Оқибат зоҳир этти бу қайғу.
Қайғулуғлар кўзи аро уйқу.

Қолди Баҳром печу тоб ичра,
Фурқат ўтидин изтироб ичра.

[XVII]

Ҳажр шоми тулининг имтидоди ва саводининг бедоди ва ул шомда
Баҳром жонига андуҳ хайлининг шабихунлари етмак ва ул шабихун
аҳлининг жон ва кўнглин асир етмак ва ул асирона навҳа била ўзидин
кетмак ва аркони давлати бало даштидан ани даво шахри сори
элтгонлари

Шоҳ Баҳром қилди чун ул шом,
Гўрлар жилвагоҳи ичра мақом¹.

Гўрдек тийра эрди дайри куҳун²,
Чарх ул тийраликда бесару бун.

Шаҳға ҳажр ўти ул сифат тутошиб
Ким, анинг дуди етти кўктин ошиб.

Чархдек тийра, доғи саргашта,
Қон ёшиға шафақдин оғушта.

Зоҳир айлаб сиришки сайли халок,
Кўзидин элтиб уйқу хайлин пок.

Жонидин ҳажр ўти забона уруб,
Неча ашки ўчурса ёна уруб.

Ишқ ўतिकим, кўнгулдин олди фароғ,

Ашк ул ўтқадур — сув ўрниға ёғ.

Анга ул ўт ҳам эрди хайли бало,
Ҳам кўзи ёғи эрди сайли бало.

Кўнгли мулкига ғам ҳужум этти,
Балки торожи марзу бум этти.

Нечаким ошти беқарорлиғи,
Етмади ҳеч кимса ёрлиғи.

Ёр ҳажри чу тийра қилса мизож,
Ҳеч ёр айламас ул ишга илож.

Кирди бир хилват уйга пинҳони
Ким, малул эрди халқдин жони:

Ичкаридин эшикни боғлади тез,
Ёндию зоҳир этти рустохез.

Онча чекти фиғону вовайло
Ким, жаҳон ичра тушти шайни бало.

Уруб аввал яқосин айлади чок,
Танға урди тапончаи бебок.

Бори узвиға зулм кўргузди,
Қайси узвинки тишлади узди.

Онча ерларга урди бошини руст
Ким, сари мў йўқ эрди анда дуруст.

Бошини баски, айлади пора,
Ҳар туки сою бўлди бир ёра.

Дард хоки танини гард этти,
Гардни қўйки, кўҳи дард этти.

Танидин баски, узди паргола,
Дард боғида очти юз лола.

Тун ёримиға тегру бу эди иш,

Узар эрди уруб тани уза тиш.

Ул қадар чекти нолау фарёд,
Узига онча айлади бедод

Ким, тани сустойиб, қўли толди,
Ҳажр жисмиға сустлуғ солди.

Толпинурдин чу бўлди ороми,
Солди жониға ўт Дилороми.

Дард ила навҳа айлади оғоз,
Ёр ёди била бўлуб ҳамроз.

Бошиға солиб ул қаро гису,
Ҳар туки сою бир қаро қайғу.

Ул хаёл ичра печу тоб урубон.
Чарх жисмиға юз таноб урубон.

Қошининг шавқидин қади хам ўлуб,
Заъф ичинда ҳилолдин кам ўлуб.

Танин айлаб ҳилодек хаста,
Анинг нкки ҳилоли пайваста.

Кўзининг жайранин назарда кўруб,
Кўнгли даштида юз қулон югуруб.

Ул кийикдин чу қолмайин жони,
Чарх Бахроми Гўр дейиб они.

Кирпики йўқким, ул сифат ҳинду,
Сончибон бағри ичра юз мўнду.

Хар бири чунки юз яро айлаб,
Дуди оҳи юзин қаро айлаб.

Орази ёдидин чу тортиб вой,
Ўртаниб кўкда хам қуёш, хам ой.

Оқизиб кўздин онча гулгун ёш

Ким, шафақ ичра қолиб ою қуёш.

Холи бўлғон учун назардин гум,
Қолмайин кўзлари аро мардум.

Ул чибин чун кўзини айлаб кўр,
Кўнглининг захми ичра солиб шўр.

Лаблари шавқидин чиқиб жони,
Лаъл этиб даштни кўзи қони.

Лаъл йўқким, ақиқу маржон ҳам,
Кўнгул ондин топиб зарар, жон ҳам.

Оғзидин зарра айламай маълум,
Кўзга андоқки нуқтаи мавҳум.

Ҳеч йўқ ерда юз таваҳҳум этиб,
Адам ичра вужудини гум этиб.

Тиши нақшики келди риштаи дур,
Кўзидин дурдек оқизиб мўлдур.

Умри бошиға ёғдуруб бу тагарг,
Мўлдур ўрниға борча жолаи марг.

Айлабон чун тараннуми ёдин,
Чекиб андоқ фиғону фарёдин

Ки, унин ҳарким истимоъ қилиб,
Оллоҳ-оллоҳ ўлуб яна тирилиб.

Соғиниб чун чоҳи занахдонин.
Чекибон борча риштаи жонин

Ким, эрур кўнгли изтироб била.
Тортқой они бу таноб била.

Қади фикрида чунки пўя уруб,
Оҳ ўтидин ниҳоли умри қуруб.

Унутуб сарви бўстонни доғи,

Сарв йўқ, рух ила равонни доғи.

Бели торини чун хаёл қилиб,
Жисмини ул хаёл нол қилиб.

Бадани нолдек бўлуб бежон,
Кўзига нол афъийи печон.

Солибон сим жисми кўнглига тоб,
Сиймгун ашкини қилиб сиймоб.

Сиймдек ашк кўзи фош айлаб,
Бори оламга сиймпош айлаб.

Чангининг ҳайъатин соғинган дам,
Эгри қаддин фиғони айлаб хам.

Дилкаш истаб бу эгри афғони,
Тор ўлуб анда риштаи жони.

Ҳар замон кўнгли бир ҳаво қилибон,
Чангдек ўзга бир наво қилибон.

Лек ўз холиға наво топмай,
Дард топиб, вале даво топмай.

Заъфи ортиб ҳаду гумондин ҳам,
Дарди ишқи фузунроқ ондин ҳам.

Кўзи қон тўкмак ичра қонмай ҳеч,
Узи холин ўзи инонмай ҳеч.

Дебки: «Ёраб, не холат эркин бу!
Не туганмас малолат эркин бу!

Менмудурменки, чунки қилдим зўр,
Аждаҳо савлатимдин ўлди мўр.

Эмди ишқ аждаҳоси зўр этти,
Аждаҳокуш танимни мўр этти.

Менмудурменки, зоҳир этгач кин,

Ожизим бұлди икки шери арин!**3**

Дард ила хажр қилғоч арислонлик,
Муш ўлубмен, вале ярим жонлик.

Менмудурменки, разм чун туздум,
Чин сипоҳини ёлғузун буздум.

Ишқ чун рамзу кин шиор этти,
Хайли сабримни торумор этти.

Менда бор эрди ақл ҳам, дин ҳам,
Ғамда тоқат, балода тамкин ҳам.

Не бало ишқ бошима солди
Ким, саросар бу хайл қўзғолди

Оҳ ўтидин тутунниму айтай!
Йўкса, бу тийра тунниму айтай!

Ким кўрубтур кеча бу янглиғ узун,
Ғам кунидин қаролиғ ичра фузун?

Ҳам қаро, ҳам узуну ҳам дилбанд,
Маҳвашим сочидин келиб монанд.

Мунда мен, анда нотавон кўнглум,
Мунда мен зору анда қон кўнглум.

Мен дағи гарчи қонда бўлғай эдим,
Кош кўнглумдек онда бўлғай эдим!

Мени бу кеча музтар айлабдур,
Зор кўнглумни абтар айлабдур.

Гўрдек тун эрур қаронғу манга,
Бўлса не эрди сўнғи уйқу манга.

Чарх қатлимға тиғи кин олди,
Гўр ичига тириклай-ўқ солди.

Кош, тиғин бошимға сурса эди,

Бошни тандин уруб тушурса эди.

Қавму хайлики бандам эрдинглар,
Не десам сарфигандам эрдинглар.

Борчаға ниъматим ҳақи бордур,
Бу суфат юз ҳақим тақи бордур.

Хизматим ичра лоф урар эдингиз,
Лофи рамзу масоф урар эдингиз!

Қиличингиз ушолдиму охир!
Илгингиз тошқа қолдиму охир!

Мени юз минг бало аро кўрманг,
Ҳар замон ўлмагим раво кўрманг.

Тиғ ила кўкрагимни чок айланг,
Бир-ики зарб ила ҳалок айланг.

Қутқоринг жони нотавонимни,
Биҳил эттим бориға қонимни.

Демайинким, биҳилдурур қоним,
Музд бергаймен ўлса юз жоним.

Ёрлик қайда кетти, ёронлар!?
Йўқ мусулмонлик, эй мусулмонлар!

Ултуруб ғаврима етинг охир!
Минг ўлумдин халос этинг охир!»

Иши то субҳ навҳа қилмоқ эди,
Қону тупроқ аро йиқилмоқ эди.

Тонг куши чун сахар кўтарди хуруш,
Заъф қилдию кетти андин ҳуш.

Элтти ўзидан уйла заъф они
Ки, гумон этки, йўқтурур жони.

Чарх чун қилди буйла иш ангез,

Тушти харён эл ичра рустохез.

Шоҳларким, анга мулозим эди,
Қуллуғи борчасиға лозим эди.

Яна беклар неким, кичику улук,
Бори боши яланг, сақоли юлук.

Қилдилар беқарорлик беҳад,
Ҳар бири сўгворлик беҳад.

Кўрдиларким, жазаъда йўқтур суд.
Мундин иш чораси эмас мавжуд.

Оқибат мажмаи тузаттилар,
Сўзни ҳар нуктада узоттилар.

Рой охир бу ишга тутти қарор
Ким, даво бирла паст ўлур бу шарор.

Ул даво дашт аро муносиб эмас,
Ҳукамо бу ҳавони хўб демас.

Бўлдилар чун бу навъ нуктасаро,
Солдилар шоҳни маҳофа аро.

Даштдин шаҳр сори сурдилар,
Шаҳни гулшан аро тушурдилар.

Шомға тегру йўқ эди ҳуши,
Кўнглида ўти, жисмида жўши.

Тахт чун бўлди шоҳдин холи,
Фитнадин холи ўлмас эл холи.

[XVIII]

Баҳромнинг ўз париваши ҳажридин девона бўлғони ва ҳукамо анинг ошуфта димоғи танқиясиға иштиғол кўргузуб, мумтад замонлар муолажа асбобин тузуб, кўп захматлар била анинг оз нима ўзига

келгони ва савдоси дафъиға тамошо учун етти иқлим салотинининг етти
қаср бино қилғонлари

Шоҳ чун тахти узра топти мақом
Хираду ҳуши йўқ эди то шом.

Жисмин айлаб эди ўлукдек сахт,
Тахта¹ янглиғ бўлуб эди анга тахт.

Кимки, тахт узра айлади маъман,
Тахтадур оқибат анга маскан.

Чунким ул кунга шом бўлди қарин,
Ейди тун хайли пардав мушкин.

Мушк иси солди шоҳ мағзиға хуш,
Кўзин очтию бир дам эрди хамуш.

Яна чун келди ёдиға ёри,
Етти гардунға нолау зори.

Яна бунёд қилди шўру шағаб,
Ошуруб кўктин оҳ ила ёраб.

Чарх тоқи аро фиғон солди.
Хайли анжумға кўзғолон солди,

Чекти гардунға нолаи жонкоҳ,
Тикти анжум кўзига новаки оҳ.

Бурноғи тунча юз хароблиғи,
Меҳнат ўти уза кабоблиғи.

Оҳи елиға чарх соврулубон,
Узи ҳижрон ўтиға қоврулубон.

Тонггача бу эди анга аҳвол,
Тонг ели қилди жисмини беҳол.

Яна то шом ҳуши зойил эди,
Жисми ҳар дам ўларга мойил эди.

Неча кун чун бу навъ эрди хароб,
Қўймади изтироб — жисмида тоб.

Ишқ муҳлик, фироқ эди золим,
Жисм ила ақли қолмади солим.

Сихҳат онинг мизожидин кетти,
Тори жисми узулгали етти.

Солди савдо димоғи ичра халал,
Ақлу ҳуши жунунға бўлди бадал.

Бир замон ўзда, ўн замон беҳуд²,
Не саломат мизожида, не хирад.

Қолмади чун тан ичра тоби анинг,
Борди ошубу изтироби анинг.

Зўри афғон қилурға етмас эди,
Унини балки эл эшитмас эди.

Гаҳ-гаҳи чекса эрди нолаи зор,
Жисми зори топар эди озор.

Сўзи ичра йўқ эрди ҳуш асари,
Йўқ эди ўз дегонидин хабари.

Хайлида кимда-ким бор эрди билик,
Борча йиғлаб, ювдилар ондин илик.

Қилибон ул балоға чора тамаъ,
Айлаб аркони давлати мажмаъ.

Ҳукамо борча илм аро моҳир,
Улча тахтида эрдилар ҳозир.

Тўрт юз эрди борчасиға адад,
Ҳар бири ожизи ҳакими хирад.

Борини ҳозир эттилар бир-бир,
Сўзни бу навъ қилдилар тақир

Ким: «Шаҳи комрон неча йил эрур
Ким, борингизга улча ком берур.

Барча мамнуни миннатидурсиз,
Тарбият ёби ниъматидурсиз.

Бу навозишлару иноятлар,
Борчангизга ўкуш риоятлар.

Онинг учун эдики ногоҳи,
Чархдин етса дард жонкоҳи,

Дафъи ранжи мизож қилғайсиз,
Маразиға илож қилғайсиз.

Эмди ул кун етибдурур билингиз,
Не қила олур эрсангиз қилингиз!

Мунча элгаки шоҳ этар шафқат,
Бордурур ҳар бирига бир хизмат.

Қилса эрди адуси туғёнлар,
Биз фидо айлағай эдук жонлар.

Разму кин ошкор қилғай эдук,
Жонимнзни нисор қилғай эдук,

Ўзни ул ишда то эрур мақдур,
Шаммаи тутмағай эдук маъзур.

Лек мундоғ маразки воқеъдур,
Сизга онинг иложи рожеъдур».

Ҳикмат аҳлиға бўлди чун бу хитоб.
Дедилар фикр бирла бунла жавоб

Ким: «Бу сўзларки дедингиз, чиндур,
Борчасиға маҳалли таҳсиндур.

Лек ишқ ичра заъф топса киши
Дафъи онинг эмас ҳақим иши.

Ишқ ўти кимни айласа маҳрур,
Айламас дафъ хирфа, бал кофур.

Ҳар кўнгул ичра солса ишқ ўти тоб,
Керак ул баҳри васлдин сероб,

Бўлса табъ ичра хилтдин иллат,
Моддий бўлса ҳар нечук заҳмат,

Бизга ишдур анга илож этмак.
Тиб ила сихҳати мизож этмак.

Лек бу заъф ишқдиндур, бас —
Ишқ ўтдур, бизнинг муолажа хас,

Неча бу навъ бўлса саъй этали,
Чоранинг тору пудиға етали.

Улча имкони бор этиб тадбир,
Қилмоли жидду жаҳд аро тақсир.

Бори мақсуд эрур, буким маъбуд,
Бергай онинг мизожиға беҳбуд.

Хирадиға етиб саломат ҳам,
Табъиға киргай истиқомат ҳам».

Ҳукамо чун қилиб бу навъ қабул,
Бўлдилар шаҳ иложиға машғул.

Чора топмоққа жозим эрдилар,
Кеча-кундуз мулозим эрдилар.

Юз кишига ибодат ўлди ружуъ,
Тун- ила кун ниёз бирла хушуъ.

Сихҳати зотиға дуо қилмоқ,
Садқаю назрлар адо қилмоқ.

Юз киши қилдилар яна оҳанг
Айламакка фусун ила найранг

Солибон дафъи жин қилурға навид,
Уқубон руқя, ёзибон таъвид.

Юз киши сафҳаға назар айлаб,
Тажриба сори ҳам гузар айлаб.

Ҳам таважжух, ҳам ижтиҳод қилиб,
Айлаб онинг иложин, улча билиб.

Яна юз уд сўзу лахлаха соз,
Аклу шурб ичра улча бўлса ниёз.

Не илож ичраким керак асбоб,
Айлаб онинг таҳиясиға шитоб.

Бў сифат тўрт юз ҳужаста замир,
Рубъи маскунда йўқ бирига назир.

Икки йил тарки хўрду хоб айлаб
Иш саранжомиға шитоб айлаб.

Қилдилар ончаким шаҳи бедил,
Жузви сихҳат айлади ҳосил.

Қилдилар кўп иложи ичра фусун
Ким, анга камрак ўлди заъфу жунун.

Жисмиға ҳам ғизодин ўлди мадад,
Ҳам димоғиға кирди нури хирад.

Топти чун бу қадар шифо ранжур,
Ҳукамо буйла қилдилар мазкур

Ким: «Керак қилмоқ уйла иш пайдо
Ким, ул иш бўлса дофии савдо:

Бири ул жумладин, иморат эрур
Ки, тамошоси кўп натижа берур.

Тарҳ қилса муҳандиси моҳир,
Ҳар замон ўзга шакл этар зоҳир.

Ҳар киши ғолиб ўлса савдоси,
Дафъи савдо қилур тамошоси.

Айлаб аркани давлат ишга шитоб,
Бўлди омода не керак асбоб.

Етти иқлим хону хоқони
Англабон шаҳда заъфи жисмоний.

Чун бор эрдилар анга тобиъ хайл,
Борча айлаб мулозамат сори майл.

Қўймиш эрдилар остониға юз,
Айлабон қуллуғин кеча-кундуз.

Ангаким саъб бўлса келмак иши,
Эвазига йибормиш эрди киши.

Ини янглиғ ва ё ўғул янглиғ,
Шаҳға хизмат қилурға қул янглиғ.

Буйла етти шаҳи рафиъ макон, _
Қуллуғин айлаб ончаким имкон,

Бори жондин тилаб давосин анинг,
Истабон туну кун шифосин анинг

Ҳар бири истар эрди бир хизмат
Ким, агар шаҳға қўйса юз сихҳат

Ишида элга гуфтуғўй ўлғай,
Анга ул ишдин обрўй ўлғай.

Чун иморат ҳадиси топти тул,
Ер ўпуб етти шоҳ қилди қабул

Ки, қилиб ҳар бири бино бир қаср,
Ҳар бири зеб ичинда зийнати аср.

Туну кун эҳтимом қилғайлар,
Саъй бирла тамом қилғайлар.

Ҳар кун ул ишки қилса банноси,
Шаҳ келиб айлағай тамошоси.

Шаҳға арз айлабон топиб рухсат
Ҳар бири жониға қўюб миннат.

Шоҳнинг тахтидин ети шаҳроҳ,
Олам аҳлиға гоҳу бегаҳ роҳ.

Бор эдиким улус юрур эрди,
Элга йўллар уза мурур эрди.

Шоҳлар азм этиб, ул ишга бори,
Йўл узаким борур диёри сори.

Солдилар етти қасри чарх ниҳод,
Бўлди иш қилмоқ ул сифат бунёд

Ким, садо тушти чарх тоқи аро,
Эл нафири фалак равоки аро.

Чарх еткурди ою кундин хишт,
Ясалур деб ер узра етти бихишт.

Ҳар замон ўзга шакл этиб пайдо,
Шаҳ тамошосиға бўлуб шайдо.

[XIX]

Етти фалакдек етти қасрнинг туганғони ва Монийи мусаввир ҳар қасрни
ўзга бир ранг била нақшбандлик қилғони, доғи етти иқлим
салотинининг қизларин, ул етти қасрда Баҳром била ақд қилғонлари ва
ҳафтанинг ҳар куни Баҳром бир қасрда суҳбат тутқони

Чун муҳандислар эҳтимом этти,
Ҳар бир ўз қасрини тамом этти.

Лек топқунча қасрлар итмом,
Топти ҳар лаҳза нафълар Баҳром.

Ҳар замон бир ажабға наззора,

Бўлди савдосиға бәсе чора.

Гарчи ҳар қаср эди фалак пайванд,
Рифъату вусъати фалак монанд.

Бир фалак қадр чун эди Моний
Саъй бирла тугаттилар они.

Хастанинг боқи эрди савдоси,
Хаста кўнглида ишқ васвоси

Ким, тамом ўлди ул ети паргор,
Шоҳ қолди назорадин бекор.

Ҳукамо бўлдилар чу ком раво:
Дедиларким: «Бу иштур эмди даво

Ким, неча нақшбанди рангомез,
Бўлғой ул қасрларда санъат рез,

Кўргузуб санъат ичра юз найранг,
Айлагайлар бу қасрларни ранг.

Қилса не ранг ични наққоши,
Тоши ҳам бўлғай ул сифат қоши»

Борча Монийни қилдилар ҳозир,
Дедилар: «К-эй фунун аро мохир.

Чун сен эрдинг бурун ул иш сабаби
Ким, бўлуб эрди шоҳнинг тараби.

Сихҳатиға яна сабаб бўлғил.
Табъиға боиси тараб бўлғил.

Қасрлар зийнатиға оҳанг эт,
Бу ети қасрни ети ранг эт.

Нақшини улча сен билурсен, қил,
Неки кўнглунг тилар қилурсен, қил,

Санга, не навъ қил, демак сўз эмас,

Ҳар киши сўз билур, бу сўзни демас»

Ажз кўргач бу навъ чора сигол,
Кўзига қўйди бармоғин филҳол.

Деди: «Сиз истагонни келтурунгуз,
Не масолиҳ керакса еткурунгуз!».

Ул деганни булар қабул этти,
Ул иши бошиға қўпуб кетти.

Мулк аро ҳар не бор эди наққош,
Барчаға иш буюрмоқ айлади фош:

Қалам аҳлин қилиб ети саркор,
Ё дегил нақшбанд, ё заркор

Ўзи иш тарҳу расмин тузатиб,
Ҳар замони бир иш бошиға етиб.

Сайр этар эрди субҳдин то шом,
Бир иморатға ҳар замон Баҳром.

Ҳар нафас кўргач ўзга бир тимсол,
Анга машъуф ўлуб, ул ишда хаёл.

Кўнгли ҳар ён чу кўп бўлуб мойил,
Майл савдосин айлабон зойил:

Нақшлар жонибин хаёли тутуб,
Ўз хаёлоти нақшини унутуб¹

Ҳам бу янглиғ чу ўтти оз фурсат,
Қасрлар топти зеб йла зийнат.

Ҳар бирин ўзга навъ эттиранг.
Бўлди ул ети қаср етти ранг.

Шаҳ мизожида ишқ ўтиға гудоз
Гарчи қолиб эди, ва лекин оз.

Ҳукамо кўп қилиб яна тадбир,

Кўп уруб рою айлабон таъбир,

Дедилар: «Эмди қувватиға сабаб,
Заъфи рафъиyo сихҳатиға сабаб —

Бу дурурким, чу бутти буйла қусур,
Бўлғай ул етти қаср аро ети хур.

Шоҳлар ичра хурваш фарзанд,
Кимда бор эрса лойиқи пайванд.

Мутааддид анга никоҳ керак,
Қасрлар ичра руду роҳ керак»².

Чун тафаҳхусға бўлдилар машғул,
Ҳосилан борча ком топти ҳусул:

Бор эди етти шаҳда етти пари,
Парда кенида ақл пардалари.

Ҳар бири ақлу жонға офат ўлуб,
Ақлу жон йўқ, жаҳонға офат ўлуб.

Поклик пардасида меҳри сипеҳр,
Пардада уйлаким, сипеҳрда меҳр.

Ҳусн буржида равшан ахтарлар,
Лутф дуржида пок гавҳарлар.

Ахтар, аммо булут ичинда нухуфт,
Гавҳар, аммо анга етишмай суфт.

Ҳар бири васфида баён қосир,
Не баён, килки нуктаронқосир.

Ҳусн аро моҳу меҳрға фойик,
Шоҳ ақдиға ҳар бири лойик.

Етти иқлим ҳукмронлариға,
Етти сўз ўтмаган гумонлариға —

Парда ичра ҳадиси пинҳони,

Уйлаким фаҳм қилдилар они.

Борча ер ўптиларки: «Бизга неҳад,
Айламак ё қабул, ёхуд рад.

Неки шаҳ ройи олам оройи,
Муттафиқ анга борчамиз ройи.

Зарраларни қуёшқа еткурадур,
Қатраларни тенгиздин ошурадур».

Чун бу сўз ўтти, топтилар дастур,
Шоҳлар расми бирла қилмоқ сур.

Сур дастури топти чун тарвиж,
Шоҳ ила топти моҳлар тазвиж³.

Ҳар бири бир тараф хиром этти.
Отаси қасрини мақом этти.

Ҳукамо бўлдилар чу вақтшунос⁴,
Буйла соат ишига бўлди қиёс

Ким, шаҳи комгори комраво,
Ҳарам аҳлиға айламак парво.

Кўнглини мойили ҳарам қилмоқ,
Ҳарам аҳлини муҳтарам қилмоқ.

Тонгла шанба куни муносибдур
Ким, кавокиб шарафға косибдур⁵.

Қасри мушкин аро тузуб авранг,
Мушкбў майга айламак оҳанг.

[XX]

Шанба куни Баҳромнинг мушкфом либослар кийиб, гунбади мушкинга хиром қилиб, ғазоли мушкбў била бодаи мушкин ичғони ва бу машғуллуқ била ҳижрон ўтининг дуди қаро қилғон кунни шомға еткурғони

Субҳи шанбаки, шомӣ дайжурий,
Юзига ҳулла ёпти кофурий¹,

Қасри мушкинга қўйди юз Баҳром,
Ичғали мушкбў ғазол ила жом.

Луъбати ҳиндзоду чинийваш,
Лаъли жонбахшу сунбули дилкаш.

Ҳулласин ойдек айлабон шабгун,
Дурлар ул ҳулла узра кавкабгун.

Тахту рахтини айлабон мушкин,
Мушк уза ер тутуб ғазолаи Чин².

Тутубон уйни мушкдин зулмот,
Маҳваш ул зулмат ичра оби ҳаёт³.

Шаҳ дағи ҳулла мушкфом айлаб,
Кирди маҳваш сари хиром айлаб.

Тахт уза чиқти вориси Жамшид⁴,
Анга ёндошти ғайрати хуршид.

Ичилур эрди мушкбў бода,
Мушку анбар бухури омода.

Анга тегруки мушк сочиб шом,
Қилди олам юзини анбарфом.

Элга эрди тарабфизо шанба
Шаҳға эрди, вале азо шанба.

Ҳукамо айлаб амри бўсу канор,
Ўзга ишдин буюрмиш эрди канор.

Муни маҳваш дағи билур эрди,
Ўзни шаҳдин йироқ қилур эрди.

Шаҳға кундуз илож эрди нишот,
Кеча уйқуға айламак ифрот.

Солди ғам шоми кўнглига қайғу,
Уйлаким ўчти кўзидин уйқу.

Маҳваш ўз пардасида бўлди ниҳон,
Шаҳға ҳижрон қоронғу этти жаҳон.

Тўлғонур эрди тийра ҳоли била,
Дилбари зулфининг хаёли била.

Кўрди ғам шоми кўп азоб айлар,
Уйқусизлик ани хароб айлар.

Ҳукм қилдики, бир-ики ходим
Бўлубон ушбу йўл сори озим

Ким, эрур ушбу қаср ул сори,
Айлабон саъю жаҳд изҳори.

Ким йўлуқса, манга кетурсунлар,
Байтул-ихзонима етурсунлар

Ким, неча нукта ошкор десун,
Саргузаштин фасонавор десун.

Шояд уйқу кўзумга майл этгай,
Андин осойиши манга етгай.

Борғоч-ўқ топтилар жаҳонгарде,
Сайр қилмоқта чархи новарди.

Парда кейнига келди чун сойир,
Бўлди ҳукми жулус анга зоҳир.

Ер ўпуб чун мусофир ўлтурди,
Шаҳ анга қисса ҳукмини сурди.

Сойир ўлди чу қиссадин огоҳ,
Топти ҳар не, анга эди дилхоҳ.

Шоҳни кўп қилиб дуо била ёд
Ки: «Бўл андуҳу қайғудин озод».

Аввалги иқлим йўлидин кетурган мусофирнинг фасона демаги

Бору йўқ чун дуоки билди, деди,
Деди: «Бир бор эдию бир йўқ эди.

Ҳинд мулкида бор эди шоҳи
Шоҳлиғ ишларидин огоҳи.

Чирикига канора йўқ пайдо,
Махзаниға шумора йўқ пайдо.

Тиғи ҳиндий чнқорса кишваргир,
Олибон то Хитой, бал Кашмир.

Ҳам фалак пар ҳумойи бахти анинг,
Ҳам Сарандиб⁵ пойтахти анинг,

Лақаби Хон эди, оти Жасрат⁶,
Мулкидин шоҳларга юз ҳасрат.

Жумлаи олам ичра ҳашматрон,
Эл ани дерлар эрди «Жасратхон».

Бор эди бир хужаста фарзанди,
Кўнгли қутию бағри пайванди.

Барча дониш аро ягона келиб,
Ҳусн аро нодири замона келиб.

Отаси кўнглига сурур андин,
Ҳинд элининг кўзига нур андин;

Лутф ила хулқи ҳадду ғоятсиз,
Фаҳму идроки ҳуд ниҳоятсиз,

Бори илму камол аро моҳир,
Зотидин юз камол ўлуб зоҳир.

Борча бир сорию бу бир сори
Ким, кишига етишмай озори.

Зухду тақво келиб шиори анинг,

Бўлубон поклик ҳисори анинг.

Оти Фаррух жамоли фархунда,
Хулқи олам элин қилиб банда.

Отаси қирқ йил суриб хонлиқ,
Қилмиш эрди улусқа султонлиқ,

Ёши сексонға тегру етмиш эди,
Кўнглидин умр завқи кетмиш эди.

Истар эрди тириклигида ўзи
Ёрумоқ ўз чароғи бирла кўзи.

Ўғлиға мулку тахту тожин ҳам,
Ҳинд молин, Хито хирожин ҳам,

Берибон юз тафоҳхур айлар эди,
Лек Фаррух танаффур айлар эдн.

Факр этиб эрди кўнглини машғул,
Айламас эрди салтанатни қабул.

Ҳам келиб шоҳлиқ ишида батанг,
Ҳам тааххул ишида эрди ланг.

Шаҳға бу нкки иш эди мақсуд,
Иккиси шоҳзодаға мардуд.

Отасиға бу жустжўй эрди,
Анга манъида гуфтугўй эрди,

Бир кеча бор эди ибодат аро
Нурдин матлаи саодат аро.

Субҳ чун саждаи ниёз этти,
Кўзига уйқу турктоз этти.

Жилва қилғоч хаёли руҳоний,
Минг сувар зоҳир ўлди пинҳоний:

Узини кўрди бир биёбонда

Ким, улус бехисоб эди анда.

Борча кўч аҳлию сафар хайли,
Бир тараф лек борчанинг майли.

Бор эди ул арода бир маҳмил,
Бухтийи чарх ўлуб анга ҳомил.

Маҳмил⁷ устида маҳмали мушкин,
Мушк сочиб нечукки нофай Чин.

Мутаҳаррик бўлуб насими сабо,
Чунки маҳмилдин ўлди парда рабо.

Ул аморида худ пари эрди,
Не пари, меҳри ховари эрди.

Ул қуёш ламъаси кул айлади пок,
Нотавон жисмин уйлаким хошок.

Боқти Фаррух чу ул тараф бетоб,
Тўлун ойни ёшурди тийра саҳоб.

Улча етти кулокка халқ дери,
Бу эдиким: «Эрур бу Қудс ери».

Фаррух уйғонди секриб уйқудин,
Кўзидин уйқу ўчти қайғудин.

Ҳар замон печу тоби ортар эди,
Кўнглининг изтироби ортар эди.

Кўрдиким фикри этмаса нофиъ,
Ишқ зулми ани қилур зойиъ:

Кўнглига айлади сафарни жазм,
Айламак Қудс дашти сори азм.

Ё не матлуб эрур анга етмак,
Ё талаб ичра тарки жон этмак.

Тонг ели чунки сурди тун дудин,

Ииғди кўк чатри анбар олудин 8.

Очти фархунда талъатин кундуз,
Кўйди Фаррух отоси тахтиға юз.

Супуруб ер жабин била бисёр,
Айлади муддаосини изҳор

Ким: «жаҳонгардлиғ эрур ҳавасим,
Йўқ ани манъ этарга даст-расим.

Хирадим қилди бу ҳавас беҳуд 9,
Чун ҳавас ғолиб ўлди кетти хирад.

Бу азиматда ихтиёрим йўқ,
Азм то қилмоғум қарорим йўқ,

Буйла ишким манга таваллодур,
Шоҳдин рухсат ўлса авлодур.

Бўлмаса рухсат, ўлғуча оғаҳ.
Қетгудекмен бошим олиб ногаҳ».

Шоҳ эшитти чу бу сифат падруд,
Куйди андоқки, чиқти бошиға дуд.

Чекти паргола бағридин лола,
Дедиким: «Эй боғирға паргола,

Фурқатинг бирла урма бағрима ўқ,
Ҳар не сўз дер эсанг дегил, муни йўқ!

Ким, букун тонглалиқ бўлубдурмен,
Умру жон узрини кўлубдурмен.

Ханжари ҳажр кўнглума урма,
Мен худ ўлгум, бурунроқ ўлтурма!».

Кўп фиғон чекти борча дардолуд,
Ишқ чун ғолиб эрди қилмади руд.

Кўрдиким, ўғли сўзи ошубдур,
Анга бир навъ ўт тутошубдур .

Ким, ото ашки они паст этмас,
Кўнгли топмас қарор, то кетмас.

Кўзи ёшин ошурди тўфондин,
Юди нокомдин илик жондин.

Черикидин ёримин ойирди,
Ганж нисфини ҳам анга берди.

Мунга лойиқ асоси шоҳона,
Ҳар ғаройибки ҳам керак ёна.

Ясади ул сифат асосин анинг
Ки, хирад топмағай қиёсин анинг.

Берибон рухсат они шод этти,
Жон била жисми хайрбод этти.

Ёнди Жасрат қўюб бало сори рух,
Кўч бар кўч тебради Фаррух.

Юрумак эрди туну кун коми,
Йўқ эди ҳеч ерда ороми,

Шаҳр бар шаҳр эди хироми анинг,
Етгунча мақсадиға гоми анинг.

Ул замон кимки қилса азми тавоф,
Каъба ўрнида Қуддус эрди матоф¹⁰.

Ҳам етиб эрди вақту юз минг хайл,
Айлаб эрди тавоф сори майл.

Фаррух ул пок ерга чун етти,
Пок кўнгли била тавоф этти.

Кўйди туфроққа юз ниёз била,
Шамъдек йиғлади гудоз била.

Истади ҳожатинки холиқи даҳр
Анга матлубидин етургай баҳр.

Кўзига учрағай дилороми,
Ҳосил ўлгай висолидин коми.

Неча кун чун бу навъ эди анга ҳол,
Зоҳир эрмас эди ишига маол.

Тавф аҳли ёнорға боғлаб бел,
Кетти тўшлуқ тўшига келган эл,

Ул кеча ғамдин асру бедил эди
Тушта бири анга бу нукта деди

Ким: «агар айласанг мурод талаб
Турмайин, тонгла айла азми Ҳалаб» 11.

Уйғониб сабру тоқати кетти,
Кўпти доғи Ҳалабға азм этти.

Халаб аҳли кўп эрди ғоятсиз,
Иўлда сув оз эди ниҳоятсиз.

Черикин қайтариб ижозат ила,
Йўлга келтурди юз иродат ила

Бўлди чун қайтмоқ сипоҳ иши,
Била қолдн юз-ики юзча киши

Ким, маҳол эрди қайтмоғлиғ алар,
Шаҳлари таркин этмоғлиқ алар.

Мунга лойиқ яроғ бирла тамом,
Айлади Фаррух ул нўл узра хиром.

Эл Ҳалаб озими кўп эрди базе,
Ватани сори борчанинг ҳаваси.

Шоҳзода алар била ҳамроҳ,
Лек ҳамрози дарду муниси оҳ,

Бордилар гоҳ-гоҳу туштилар —
То Ҳалаб мулкига ёвуштилар.

Шаҳр эли доғи чиқмиш эрди ғулув,
Кўю дашт эрди халқдин мамлув.

Фаррух ул қисса изтирорида,
Кўзи ҳар лаҳза бир аморида

Ки, кўрунди кўзига бир маҳмил,
Ноқаси шаҳр сори мустаъжил.

Тушта кўрган киби ёпуғи қаро,
Изтироб ўти тушти жони аро.

Буйла ҳолатда тунд етти шамол,
Очти маҳмил канорасин филҳол.

Чун очилди булут, кўрунди куёш
Тушта кўрган куёши бўлди фош.

Истаганни бу лаҳзаким топти,
Яна хуршедни булут ёпти.

Кунни чун тийра абр қилди ниҳон
Бўлди Фаррух кўзига тийра жаҳон.

Чунки ул нур қолмади кўзида,
Кўнгли бир лаҳза йўқ эди ўзида.

Ўзига келгач очти кўз ҳоли,
Дашт ўлуб эрди халқдин холи.

Шаҳр аро кирмиш эрди аҳли сафар,
Ватани бўлмиш эрдй элга мақар.

Ғайри Фаррух дағи неча ходим
Ким, анинг бирла эрдилар озим.

Кўрди Фарруҳки иш қатик тушти,
Заҳр ҳижрони бас ачиқ тушти.

Нечаким куйди нотавон жони,
Элидин асради ниҳон они.

Жаҳд ила айлади шикеболик,
Бўлмасун деб ишида расволик.

Эли ҳолида англабон тағйир,
Бир-бирига сўз айтибон бир-бир.

Чун анинг ҳолиға тағайюр ўлуб,
Билмайин хайлиға таҳайюр ўлуб.

Бори бир навъ ҳол ила ноком,
Манзили топтилар қилурға мақом.

Лек шаҳзода бор эди беҳол,
Элтибон ҳардам они ўзга хаёл.

Қилмайин фаҳм гуфтугў чоғи,
Эл сўзин доғи, ўз сўзин доғи.

Очти тун хайли чун қаро парда,
Ё қаро ранглик саропарда.

Англабон шоҳзодани ғамгин,
Бўлубон қавму хайли борча ҳазин,

Элин англаб асир қайғуға,
Солди шаҳзода ўзин уйқуға.

Они уйқу аро кўруб хайли,
Борча қилдилар уйқунинг майли.

Кўзларин юмғоч ул сурук маҳзун,
Борчасин уйқу хайли этти забун.

Элни шаҳзода масти хоб кўруб,
Ишқ ўтидин ичинда тоб кўруб,

Қўптию олди қоғазу хома,
Ёзди хайлиға бу сифат нома

Ким: «хаводис еридурур олам,
Ондин озод эмас бани одам.

Ҳар не эл олиға ёзибдур ҳақ,
Чора йўқ они кўрмайин мутлақ.

Манга оворалиқ эмиш тақдир,
Ишқу бечоралиқ эмиш тақдир.

Ғурбат.ичра бўлурға овора,
Манга тақдир бўлса не чора.

Тушти олимға уйла қаттиғ ҳол
Ки, баёнида келди нотиқа лол.

Ғар манга буйла саъб суратдур,
Чунки тақдир эрур заруратдур.

Спз бу ғурбатда турмангиз зинҳор,
Мени истаб югурмангиз зинҳор

Ким, тилаб мунда топқунгиз йўқтур,
Тоиишур еримиз ватан-ўқдур.

Мен балиятда жондин ар тўйғум,
Тирик ўлсам ватанға юз қўйғум.

Агар ўлсам биҳил қилинг охир,
Мени ўздин биҳил билинг охир!

Тутмангиз бу диёр ичинда мақом,
Қайтингиз, вассалому вал-икром»

Руқъанинг коғазига берди навард,
Ўрнида қўйди ул саҳифаи дард.

Эгнидин солди шосвор либос,
Кийди ўрниға ром ранг палос.

Қўптию чиқти уйдин оҳиста,
Айлар эрди хиром пайваста.

Шахр аро пўя урди кўй-бакўй,
Телба янглиғ югурди сўй-басўй.

Оқибат кунжи гулхани топти,
Ётиб ўзга палосини ёпти.

Гарчи гулхан кули макони анинг,
Лек дўзах ўтида жони анинг.

Анга бу ҳол солди кофир ишқ,
То не қилғай ишини охир ишқ.

Субҳ чун тузди кўрау дамни¹²,
Меҳр ўтидин ёрутти оламини.

Кўпуб ул хайл бешикебу тавон,
Бўлдилар шоҳзода сори равон.

Они ўрнида кўрмайин мавжуд,
Чектилар борча охи дард олуд.

Урдилар пўя бирла ҳар сори юз,
Истаб они ики кеча-кундуз

Топмадилар нишонаи андин,
Тўйдилар ул фироқ аро жондин.

Руқъаиким ёзиб эди, ногаҳ
Топиб, ишидин ўлдилар огаҳ.

Билдилар бедаво эрур бу алам,
Тутубон ҳолига анинг мотам.

Ғурбатидин дебон кўп афсона,
Навҳа кўп чектилар ғарибона,

Судсиз эрди чунки ул ошуб,
Ҳам ватан сори бўлдилар раҳқўб.

Бу тараф шоҳзодаи бедил,
Чун вукуф онча айлади ҳосил

Ким, эли они топа олмай жазм,
Йиғлаю қилдилар ватан сори азм.

Кўнгли ўз ҳолиға бузулди базе,
Куйди ғам ўтиға нечукки хасе.

Шоҳликдин тушуб гадоликқа,
Юз бало нчра мубталоликқа.

Кўзғабон ҳардам они бекаслик,
Ишига ҳеч чора билмаслик.

Юз туман мунгда жони афгори
Борча бир сорию бу бир сори

Ким, анга мунча ранж ўлуб рўзи,
Куйдуруб кўкни оҳи жонсўзи.

Мунча иш боиси ниҳон эрди,
Не ниҳон, балки бенишон эрди.

Бўлмай ул шаҳрға канора падида,
Не маҳаллотиға шумора падида.

Анда юз йил киши бўлуб сойир,
Етмаги барча ерга йўқ зоҳир.

Уйи саҳро қуми ҳисобиға жўб,
Эли худ неча ончадин ҳам кўп.

Фаррухи нотавон неча кун эди
Ки, не сув ичти, не таом еди.

Кимсаким, топмағай таом ила баҳр,
Нўш қилғай таом ўрниға захр.

Ишқдин жонда бўлғай озори,
Тани ғурбат ўти гирифтори.

Ҳажрдин ҳам анга малол ўлғай, —
Фикр қилким, анга не ҳол ўлғай.

Анга бор эрди мунча ғам бори,
Шоҳлиғ тарки, лек бир сори.

Хаста жониға юз тааб тушти,
Кўрки иш туштию-ажаб тушти.

Деди: «Бу ажз бирла бутмас ишим,
Бордурур тенгрим, ар йўқ эрса кишим.

Нечук ўлса оёқ уза турайин,
Ётиб ўлгунча дасту-по урайин».

Кўптию қилди шаҳр ичига хиром,
Ҳар тараф солур эрди билмай гом.

Бир-нкки кун бу навъ урди кадам,
Заъф анинг вужудин этти адам.

Ишқ чун туъмадин қилиб эди фард,
Қуввату кути эрди ишқ ила дард.

Жисмким, топмади ғизо била қут.
Бўлди — сувдин йироқ тушган ҳут.

Ғурбат ичра юрур эди бекас,
Кишиси дарди ишқ эрдию бас.

Икки-уч кун чу буйла кезди ябоб
Не анга сабру ҳуш, не хўру хоб.

Кўрди беҳад эрур бало асру,
Бордурур дарди бедаво асру.

Ҳаракатдин қолур тани зори,
Ўзини чекти бир бузуғ сори.

Кўйди бошининг остиға бир тош,
Деди: «Бош ўлмоғой эди манга кош!»

Сунди туфроқ уза тани зорин,
Бошқа чекти палоси идборин.

Кўнгли андоқ ҳаётдин тўйди,
Жон берурга яқин кўнгул қўйди.

Хожан бор эди Ҳалабда ғаний,
Меҳмондорлиқ шиору фани.

Эътибори кўп эл аро беҳад,
Жоҳу молиға йўқ ҳисобу адад.

Анга уй эрди меҳмонхона,
Анда куп ошнову бегона,

Кўнгли беҳад раҳиму табъи сахий,
Шаҳр халқи ичинда оти Ахий.

Сайр айлар эди гаҳу бегоҳ,
Сурубон маркабин раҳу берох.

Гоҳ йўл бошлари сари борибон,
Гоҳ вайроналарни ахтарибон

Қайда топса ғариби мазлуме,
Хастау номуроду марҳуме.

Бўлубон бир нафас анга ҳамдам,
Ёқибон кўнгли захмиға марҳам.

Негаким бўлса муқтази зоти,
Айлабон ул қадар муурооти.

Шаҳр эли андин эрди шарманда,
Қарами борчани қилиб банда.

Гўйи ул кун Ахийи соҳиб хайр
Шаҳр атрофини қилур эди сайр

Ким, бузуғни ватан қилиб Фаррух,
Қўйди идбор туфроғи уза рух.

Хожаким ул бузукқа ёвушти,
Кўзи ул нотавон сори тушти.

Суруб улён Ахийи давлатманд,
Туштию берди куллариға саманд.

Келиб олиға деди: «Эй марҳум,
Кимсен, аҳволинг эт манга маълум!»

Нотавон юз очиб салом этти,
Ултуруб беҳад эҳтиром этти,

Деди: «Эй хожаи хужаста жамол,
Бор йўлунг бирла, сўрма мендин ҳол.

Юқмағай кўнглунга ғамим асари,
Тушмағай жонингга ўтум шарари».

Хожа пчн кўрди ул руҳи маҳваш,
Сўнгра бу навъ посухи дилкаш.

Ҳам юзи они беқарор этти,
Ҳам сўзи они ашкбор этти.

Не кўруб эрди уйла турфа жамол,
Не бу янглиғ эшитмиш эрди мақол.

Билдиким, бас азиз пайкардур,
Англадиким, шариф гавҳардур,

Саъй ила маркаб узра миндурди,
Хизмат айлаб уйига еткурди.

Чун тушурди азиз меҳмонни,
Юзидин равшан этти айвонни.

Чекти аввал таом ила шарбат.
Меҳмон қилди ул сори рағбат.

Улча мумкин Ахийи равшан рой,
Мизбонлиқ ишин кетурди бажой.

Ҳар тарафдинки сўз суол этти,
Посухи они гунгу лол этти.

Гавҳар афшон жавобидин сойил,
Бўла олмай саволға мойил.

Ҳужрае хилват айлади тартиб,
Кеча бўлмоққа меҳмони ғариб.

Кечалар меҳмон тутуб хилват,
Муниси эрди андуҳу ғурбат.

Ишқдин тортибон ҳазин нола,
Заъфарон узра ёғдуруб жола.

Кундуз ўлғоч хамуш ўлуб ёна,
Маскани эрди меҳмонхона,

Ёрутуб кўз Ахий анинг юзидин,
Топибон баҳра дурфишон сўзидин.

Арз этар эрди гуна-гуна либос,
Меҳмон қилмас эрди, тарки палос

Хотири чун бор эрдй асру шариф,
Мизбон қилмас эрди кўп таклиф,

Неча кун чунки анда тутти мақом,
Кеча хилватқа айлар эрди хиром.

Хожа таъйин этиб мулозимлар,
Гирдида кўймиш эрди ходимлар.

Бўлдилар бир кеча алар ногаҳ
Ёшурун оҳу ашкидин огаҳ,

Хожага арз қилдилар они,
Хожа ҳам кеча келди пинҳони.

Ёшурун борча халқ ётқон чоғ
Хилвати равзаниға қўйди қулоқ.

Билдиким, ранжи ҳаддин ошибдур,
Буљажаб ўт анга тутошибдур.

Ўртанур оҳи умркоҳ била,
Қизитур уйни ўтлуғ оҳ била.

Надба ўз ҳолиға қилур пайваст,
Лек эл ваҳмидин бағоят паст.

Хожа доғи бор эрди ғам кўрган,
Ишқ бедодидин ситам кўрган.

Кўнглини бузди меҳмон дарди,
Нолау оҳи дардпарварди.

Тўла айлаб сиришк бирла кўзин,
Кўп кулоқ тутти англамоққа сўзин.

Гаҳ сураб эрди нукта дилбаридин,
Гаҳ дер эрди сипоҳу кишваридин.

Гарчи фаҳм айлаб эрди парзона
Ким, эрур тавру тарзи шоҳона.

Эмди жазм айладики, шоҳдур ул,
Салтанат авжи узра моҳдур ул.

Лек бир иш ани низор этмиш,
Ғурбат ичра асиру зор этмиш.

Кўптию тарк қилди наззора
Ким, не қилғай бу иш учун чора.

Деди: «Бу дард ангаки пинҳондур,
Англамоқ они худ не имкондур

Ким, эрур дарду ишқ таврида чуст,
Демак имкон эмас ғамини дуруст.

Магар эл они майпараст этгай,
Розини англағой, чу маст этгай»,

Субҳким кийди ҳуллаи кофур,
Кўнди боши уза амомай нур**13**.

Урди меҳмонсароға хожа қадам,
Келди чун хожа, келди меҳмон ҳам.

Тушқа тегру таому суҳбат эди,
Егулукларда зебу зийнат эди.

Ҳам қуёш айлади заволға майл,
Ҳам ҳаво қилди эътидолға майл.

Хожа мажлпсда ҳозир айлади май,
Чикти савти рубобу нағмаи най.

Онча базм ичра қилди зийнату зеб
Ки, ичар элдин олди сабру шикеб.

Кўрака олиға кўпуб борди,
Юкунуб бир қадахни сипқорди.

Яна қўл сунди жоми бодаға ҳам,
Юкунуб тутти шоҳзодаға ҳам.

Меҳмон андин эрди кўп мамнун,
Йўқ, дебон қилмади ани маҳзун.

Олдию лутф бирла айлади нўш,
Ул ичиб бода олди элдин хуш.

Даврни чун тугатти соқийи базм,
Узга соқий қадахға айлади азм.

Чун неча давр ўтти пай-дарпай,
Мажлис аҳли бошиға чикти май.

Ҳам тараннумгар ўлди нағмасаро,
Ҳам такаллум узолди нағма аро.

Кўкка етти садойи нўшо-нўш,
Муттасил бўлди базм элига хурўш.

Жоми май чун иликдин олди зимом,
Бўлди эл гуфтугўйи беандом.

Хожа ғавғодин айлаб ўзни халос,
Тутти шахзода бирла мажлиси хос.

Бу тутуб андин ўзни шарманда,
Ул ўпуб туфроқ ўйлаким банда.

Чун хижоб олди ақлдин бода,
Бўлди беихтиёр шахзода.

Ёдиға кирди мулку маъвоси,
Бўлмоқ имкони йўқ таманноси.

Тўла айлаб сиришк бирлан кўз,
Айта бошлади ҳолатидин сўз.

Хожа майдин риоят айлаб эди,
Эҳтиётин бағоят айлаб эди.

Сўз демакда мудовамат бирла,
Юз фусуну мулоямат бирла

Мутаоқиб суолу посухдин,
Чекар эрди хадис, Фаррухдин.

То насаб бирла гавҳарин билди,
Ғурбату мулку кишварин билди.

Ҳашмату ганжи беқиёсин ҳам,
Жасратхон киби отосин ҳам.

Тушта ишқин ҳам айлади мафҳум,
Бўлди маъшуқи ҳам анга маълум

Ки, Ҳалаб мулкида эмиш бешак,
Андин ўлмиш анга бу навъ эмгак.

Чун нишонин суларға тушти ҳариф,
Айта бошлади нотавону заиф.

Хожа жисмиға тоб тушти базе,
Кўнглига изтироб тушти базе

Ки, бу янглиғ нишонларки деди,
Ҳарам иффатиға содиқ эди.

Бор эмиш буйла ўртаган они
Хожанинг машъали шабистони.

Жазм қилди Ахийи дарё дил
Қайдин ўлғонни хаста шайдо дил.

Деди, фикр айлабон мурувват ила,
Топти бу нуктани футувват ила

Ким: Бу янглиғ ғарибу ҳам ошиқ,
Ишқ таврида бу сифат содиқ

Ки, бу ғурбатни ихтиёр этган,
Тарк оламда ҳарне бор этган.

Ишқ аро кирмайин жаҳон кўзига,
Тутмиш ўлғой ўлумни ҳам ўзига.

Эмгакидек кишида эмгак йўқ,
Ҳажр аро ўлгусидурур шак йўқ.

Менки онинг ғамиға қолурмен,
Дардиға чора айлай олурмен.

Қилмасам, ўлса, ул мурувват эмас
Они яхши мурувват аҳли демас.

Киши бу ишга чора қилмосму,
Манга аҳли ҳарам топилмосму?

Лутф ила деди хожаи доно:
«Ғам ема, эй мусофири барно!

Санга бу ғамки офати жондур,
Манга тадбири беҳад осондур.

Сени қилғон бу навъ бечора,
Хонумонингдин этган овора,

Гарчи жонингга хусни офат эрур,
Бизнинг элдур, манга қаробат эрур.

Сени комингга еткурурмен бил!
Лек ҳар неки дермен, андоқ қил!»

Оқизиб хаста шодлиғдин ёш,
Қўйди филҳол Ахин аёғига бош

Ким: «Не сўзким десанг, манга не ҳад.
Айламаклик эшитмайин они рад.

Дардима гар қилур эсанг дармон,
Қилайин ҳарне айласанг фармон».

Чун бу навъ ўтти сўзлари пайваст,
Тун кеч эрди, уюдилар ики маст.

Чун сахар хутбасини чекти хурўс,
Жилвагар бўлди кун, нечукки арўс¹⁴.

Уйкудин қўпти икки озода,
Қўйди юз хожа сори шахзода

Ким: «Агар ваъдани унутмойсен,
Дегонингдин канора тутмойсен.

Мени ҳам нега айласанг маъмур,
Ўзни ул ишда тутмайин маъзур».

Хожа ҳаммомға йиборди ани,
Чирки ҳижрондин оримоққа тани.

Чикқоч ондин худ эрди омода,
Таҳ-батаҳ тўн киярга шахзода.

Бўлди шабгун палосидин озод,
Кийди шоҳона тўн маҳи навшод.

Ҳам чекилди саманди шоҳона,
Отланиб борди уй сори ёна.

Уй дема, қасри зарнигор эрди,
Анда шахзодаға қарор эрдн.

Қўюбон они юз наво ичра,
Хожа кирди харамсаро ичра.

Қўпти гулчехра юз ниёз била,
Демайинким ниёз, ноз била.

Ахий ўлтурди, ул ҳам ўлтурди,
Хожа юз нукта сори келтурди

Ки: «Неким тенгри айламиш тақдир
Айлай олмас киши анга тадбир.

Сангау бизга васл даврони,
Мунча ёзмиш қазойи яздони.

Васл айёми ичра эрдук шод.
Шукр этиб қайғудин эдук озод.

Эмди бўлди муфорақат чоғи,
Шукр вожибдурур будам доғи.

Ҳарнеким ёзди кирдигор манга,
Айламакда не ихтиёр манга.

Сенки умре манга анис эрдинг,
Ёри ҳамхобау жалис эрдинг.

Ҳарне сендин бўлубтурур мавжуд.
Неки мен, бал худой ҳам хушнуд».

Хожа сурмак аро бу навъ мақол,
Айлабон сарвқадни ҳайрат лол.

Чун бу ерга фасонаси етти,
Сарв гулчехрани талок этти.

Чекти гулрух нафир ила фарёд,
Ки: «Недин мундоғ айладинг бедод,

Не кўруб манга бу ситам қилдинг?
Қисматим то абад алам қилдинг!»

Онча сурди Ахий фусун ила дам,
Онча кўргузди меҳрибонлик ҳам.

Дираму мол беадад берди,
Лаълу дур беқиёсу хад берди.

Деди: «Бу эрди улча олдинг нақд,
Бир киши бирла айлагум сени ақд

Ким, эрур авжи салтанат моҳи,
Даҳр уза тахти макрамат шоҳи!»

Хуснини доғи қилди кўп таъриф,
Тиғ бирла ҳам этти кўп тахвиғ.

Қилди ҳар навъким эди мумкин,
Сарв гулчеҳра шайнини сокин.

Ҳар не маҳвашқа рўзи этти қазо,
Топмади ҳеч чора ғайри ризо

Иш пайға Ахий кўпуб кетти,
Ҳар нечукким керак яроғ этти.

Махзану ганж қуфлини очти,
Нақд онча яроғ учун сочти

Ким, бори иш ёсолди шоҳона,
Сарв ила гулни қилди ҳамхона.

Ақд учун келтуруб бир аҳли салоҳ,
Қилди ул вақт расми бирла никоҳ.

Йўл яроғин қилиб эди тайёр,
Икки кавкабни қилғали сайёр.

Юз адад банда — турку румию занг
Йўлда қуллуққа қилғоли оҳанг.

Хачиру тева борчаси зебо,
Борчанинг рахти атласу дебо.

Уй ила боргоҳу шамиёна,
Анга лойиқ гилими ҳам ёна.

Мутакаллиф маҳофа доғи ракиб,
Улча мумкин қилиб эди тартиб,—

Борчасин Фаррух олиға сурди,
Хизмати аҳли бирла топшурди.

Ҳамрах ўлди аларға бир манзил,
Андин ўлғоч яна равон маҳмил

Мижадин қон ёшин кушод этти,
Меҳмон бирла хайрбод этти.

Деди: «Етгил диёру кишваринга,
Эя бўл мулку тахту афсаринга».

Ёдгор истади палосин анинг,
Тмлаб олди қаро либосин анинг.

Ёнди йиғлаб Ахийи озода,
Йиғлою йўлға тушти шаҳзода.

Онча эрди Ахий учун бад ҳол,
Қам анинг ишлари хаёлида лол

Ким, паривашқа бўлғоли мойил
Ул ғаму изтироб эди ҳойил.

Ҳажр ўтининг чу бўлди сўзи паст
Қилди Фаррух висол уйига нишаст.

Айлади майл гулрухи сори,
Кўрди ашкин юзида гулнори.

Юзни тирноқ ила фиғор этган,
Барги насринни лолазор этган.

Яна хайратқа олди булбули зор,
Гулга бўлғондин ул сифат озор.

Деди: «Эй маҳваши парипайкар,
Сен киби элга бахт ўлуб ёвар,

Бўлса ақду никаҳ амрида сур.
Етишур юз нишот бирла сурур.

Сендаким бу ғаму тааб кўрунур,
Ҳикматин деки бас ажаб кўрунур»,

Дедим маҳвашки: «Эй улус аро тоқ!
Хушдил анлар — никоҳ, йўқки — талоқ!»

Деди Фарруҳки: «Эй париваш хур!
Уйла деким, топой сўзунгга шуур!

Сўзда лафзи талоқ — не яъни
Васл ичинда фиروق — не яъни».

Маҳваш айлаб равон кўзидин ёш,
Шаҳға ўз саргузаштин айлади фош.

Фарруҳ англаб сўзин, бўлуб ғамнок,
Яқин эрди ўзин қилурға ҳалок.

Масху мабхут ўлуб тағайюридин,
Лол қолиб Ахий тағайюридин.

Деди маҳвашқа: «К-эй ҳамида хисол,
Кўрмаган ақл суратингға мисол!

Гарчи ишқингда чекканим бедод
Уйладурким, сипеҳр бермас ёд».

Ул доғи саргузаштини бир-бир
Қилди боштин оёққача тақрир.

Деди: «Дардимға гар даво кўрмон,
Буйла зулми санга раво кўрмон.

Айлабон лутф беҳисоб асру,
Қилди бизни Ахий хароб асру.

Моли базлиға бизда эрди печ,
Бу иши они айлади худ ҳеч.

Гар анга бу қадар мурувват бор,
Бизда ҳам шаммаи футувват бор.

Шукрим етти лутфи яздоний,
Қолмади зулми нафси зулмоний.

Сен ҳам эмди шукуфта дил бўлғил!
Манга ики жаҳон сингил бўлғил»—

Дедию қўпти олидин шодон,
Кўнгли маҳвашнинг ўлди ободон.

Сингил эрди ҳарам саро ичра,
Лекин ул элга можаро ичра.

Йўл борурлар эди туну кун ҳам,
Кўйғуча Ҳинд кишвариға қадам.

Шоҳ Жасрат бўлуб эди фоний,
Деб валиахд ўзига они.

Халқ англабки қўйди юз иқбол,
Чиқтилар борча айлаб истиқбол.

Тенгрига шукрлар адо айлаб,
Жони ширин анга фидо айлаб.

Мулк эли кўзларин ёрутти анга,
Ото тахти қарор тутти анга.

Саъй этиб шоҳи комрон Фаррух
Ким, малул ўлмағой бути гулрух.

Ўз диёрида қаср ила боғи,
Тоқу даҳлезу хужраси доғи.

Шоҳ ёдида эрди мўй-бамўй.
Балки бўстону боғ жўй-бажўй.

Тарх қилди шаҳи муҳандисваш,
Андағи вазъидан дағи дилкаш.

Дедиким: «Юз ҳунарвари моҳир,
Айлабон ўз ҳунарларин зоҳир.

Иш қилурға илик узотсунлар,
Қаср ила боғни тугатсунлар».

Неки ҳукм этти шоҳи чарх мақом,
Топти оз чоғда борчаси итмом.

Зебу-зийнат ичинда ул паркор,
Топти ҳар неки бор эди даркор.

Ўйла монандким, соғинғай ақл
Ки, Ҳалаб Ҳинд сари қилмиш нақл.

Ҳукм бўлдики, моҳи зуҳра жабин
Топсун ўз манзили аро таскин.

Маҳваш ул уйга чунки солди кўзин,
Уйидин чиқмоғон соғинди ўзин.

Шоҳға сннглидек азиз эрди,
Юз суманбар анга каниз эрди.

Нозу неъматқа ҳарнеким асбоб,
Ончаким ақл топмай анга ҳисоб.

Ҳинд аро буйла қилди шоҳи сахий,
Энди кўрким, нетар Ҳалабда Ахий:

Кўнгул улдамки, узди гулрухдин,
Айрилиб ёнди шоҳ Фаррухдин.

Буржидин борғон икки саъд ахтар,

Кавкаби толиига етти зарар 15.

Экини доғи офат этти аён,
Борча савдоси дағи топти зиён.

Ҳар неким рой қилди — келмади туз,
Қўйди аҳволига тазалзул юз.

Билгач аъдоси бу ишни ногоҳ,
Шаҳр шоҳини қилдилар огоҳ

Ки: «Ахий мамлакат қилурға хароб,
Яна бир шоҳға ясаб асбоб,

Шоҳнинг шаҳридин узотибдур,
Ўзни 16 душманлар ичра қотибдур».

Ушбу сўз бирла шоҳи давлатманд
Ғазаб айлаб Ахийни айлади банд.

Олди ҳар неки бор эди моли,
Ултурур ерга етти аҳволи.

Қойид англаб иши не навъ экани,
Раҳм этиб қайддин қочурди ани.

Тутмағайлар деб эл, қилиб тадбир,
Берди ўз вазъу таврига тағйир.

Авр ўлуб, гулхан этти кошона,
Кул аро ўзни қилди девона.

Шоҳ Фаррух палосини топти,
Ул ёпинғондек ўзига ёпти.

Топмай ўз мулки ичра яхши мақар,
Қилди Фаррух диёри сори сафар.

Муддате тоғу дашт қатъ этти,
То Сарандиб тахтига етти.

Жони колмайдур эрди меҳнатдин,
Йўл аро ҳар замон бир офатдин.

Оҳ ўкин кўк ҳисориға отти,
Бир бузулгон ҳисор аро ётти.

Уйқуда хастау асирона,
Ёри ул йўл бошида вайрона.

Шоҳ то келмиш эрди ғурбатдин,
Ёд этиб ғурбат ичра меҳнатдин.

Ахий ишин шиор айлаб эди,
Таврини ихтнёр айлаб эди.

Меҳмонхонаи ясаб олий,
Ғурабо андин ўлмаин холи.

Гоҳ ўлур эрди отланиб сойир,
Шаҳрнинг давриға бўлуб дойир.

Ушбу кунким, Ахийға эрди бу ҳол,
Сайр аро эрди шоҳи фаррухфол.

Ул бузук сори чунки солди назар,
Қилди ўз холи хотириға гузар.

Сўрди улёнки: «Не ғариб эркин
Ки, бу меҳнат анга насиб эркин?».

Ўз палосини ошно кўрди,
Нотавоне палос аро кўрди.

Деди: «Қўп, эй ғариби тийра маош!»
Ахий уйғондию кўтарди бош.

Шаҳни ул тонидию они шоҳ,
Отидин тушти шоҳ тортиб оҳ.

Шоҳ тушган замон Ахий қўпти,
Ул муни қучтию бу ер ўпти.

Зор йиғлаб кучуштилар лахте,
Бир-бирисин сўруштилар лахте.

Ғайри маъҳуд ишки айлаб шоҳ,
Қолибон ҳайрат ичра хайлу сипоҳ.

Иккиси шукрлар бажо кетуруб,
Шоҳ ани қасру боғ аро кетуруб.

Аввал андоғки, ул қилиб икром,
Шоҳға амр этиб эди ҳаммом.

Ҳукм қилди шаҳи хужаста жамол,
Кирди ҳаммом аро Ахий филҳол.

Тани йўл гардидин чу пок ўлди,
Чиқибон хожа завқнок ўлди.

Турфа хилъатлар эрди омода,
Кийди борин Ахийи озода.

Онча ходим эди мурассаъпўш
Ки, эдилар Ахийға хизматкўш

Ким, Ахий фаҳми лол эди ҳардам
Табъи ошуфтаҳол эди ҳардам.

Шаҳ қошиға кетурдилар они,
Шаҳ дағи тузди базми меҳмони.

Кеча кун қилдилар фароғу нишот,
Ҳар таманнода бор эди ифрот.

Ҳажр ўти саврати чу бўлди паст,
Жашн тузди шаҳи нишотпараст.

Тахт уза чиқти бори ом этти,
Хожаға ҳадсиз эҳтиром этти.

Тилаб олиға давлат арконин,
Қилди оғоз хожа дастонин.

Неки ул қилмиш эрди ғурбат аро,
Бўлди мажмуиға фасона саро.

Эшитиб эл шаҳи замона сўзин,
Шоҳдин хожаи ягона сўзин.

Маҳз ҳайрат била бориси қўпуб,
Офаринлар дебон аёгин ўпуб.

Шаҳ дедиким: Агарчи шоҳ бўлай,
Хожанинг узрини ненавь қўлай.

Менга бордур қаробат аҳлида фош,
Пардаи исмат ичра қиз қардош.

Они дермен қилай мунунг била жуфт.
Эл аро ошкор, йўқки нухуфт.

Улки, жуфтидин ўзни айлаб тоқ,
Манга жуфт айламакка қилди талоқ.

Гули давлат топиб шукуфт анга,
Не ажаб синглим ўлса жуфт анга!»

Сўзни шаҳ чун бу ерга банд этти,
Шаҳ сўзин борча эл писанд этти.

Ул сифат сурки қилди шаҳ бунёд
Ки, куҳан дайр бермас андоқ ёд.

Тарбиятлар Ахийға соз айлаб,
Бори оламда бениёз айлаб.

Топшуруб ҳар не йўқу борин анга,
Берди ўз мулки ихтиёрин анга,

Ёд этиб ҳадди йўқ мурувватини,
Жонға чекти хати ухувватини 17.

Бўлуб иккиси Мусою Ҳорун 18.
Ганж ила лек ани қилиб Қорун.

Хутба амрини ифтитоҳ этти,
Хожаға синглини никоҳ этти.

Хожани бошладилар ул сори
Ки, ниҳон эрди моҳ рухсори.

Хожа андинки бурноғи дарбанд,
Токи ул қасри осмон пайванд,

Хар қаён боқти ошно кўрди,
Ҳайрат ўз хотири аро кўрди,

Токи ул ҳужла бўлди жилвағаҳи
Ким, ниҳон эрди анда сарв сиҳи.

Хожа ул уйга чунки қўйди аёқ,
Бошлағон халқ бори чиқти йироқ.

Бир-бирин кўргач ул икки маҳжур,
Онча ҳайрат ғулувси қилди зухур

Ким, чекиб кўкка беҳудона хуруш
Йиқилиб борди иккисидин хуш.

Чун келиб ўзга, ёш тўкуб кўздин,
Йиқилиб борур эрдилар ўздин.

Топти ҳажр изтироби чун таскин
Шўхдин сўрди хожаи мискин.

Ки: «баён айлаким, не ҳолатдур?
Ки, манга ҳайрат узра ҳайратдур.

Ҳолатимға назора қил охир,
Ҳайрат ўлтурди, чора қил охир».

Лаъли қуфлидин очти гулрух банд,
Нуктадин зоҳир айлади гулқанд.

Хожадин токи айрилиб эрди,
Бошиға ҳар неким келиб эрди,

Шоҳнинг иффату мурувватини,
Покравлиғ фанида қувватини,—

Айлади борчасин Ахийға адо
Ким, яна ҳуши бўлди нолайдо.

Неча кун ҳолин англамас эрди,
Гоҳ ўзинда, гаҳе эмас эрди.

Оқибат ҳуши топти чун ором,
Муниси бўлди сарви сиймандом.

Ўз уйи эрди, ўз гуландоми,
Дегасен, бор Ҳалабда ороми.

Гарчи зарбафт хилъат ичра мудом
Шаҳ ёнида тутар эди ором.

Уйга киргач қаро палоси эди
Ки, сафарда анинг либоси эди.

Тенгри шукридаким, тили эди лол,
Тоат айлар эди кийиб қаро шол

Ки: «палос ичра етти чун дебо,
Ташласам они бўлмағай зебо»,

Қаро тун қаддин этти саждаға дол,
Ончаким, толеъ ўлди субҳи висол.

Етти — бўлғонда тийрау ранжур
Кўнглига ғайб оламидин нур.

Қора шол ичра ўйлаким зулмот,
Хизрдек нўш қилди обихаёт.

Бўлубон буйла ҳолидин огоҳ,
Кисватиға татаббуъ айлади шоҳ.

Чунки шаҳ хилъати қаро бўлди,
Қора киймак улус аро бўлди.

Қора ранг элга тожи торакдур,
Ким бу ранг ичрадур, муборакдур 19.

Шоми ҳижронға қолмағай жовид,
Қайда субҳи висол -тўтқай умид»**20**.

Шаҳни хушҳол этиб бу афсона,
Деди: «Эй нуктагўй фарзона!

Кимсену қай диёрдинсен?— айт!
Кимга хешу табординсен?— айт!»

Деди ровийки: «Ҳинд эрур ватаним,
Ахий авлодидин яқин эканим.

Бери келдим кўнгул балоси била,
Шоҳнинг куллуғи ҳавоси била».

Шоҳ ани фоқадин халос этти,
Ўз қошинда надими хос этти.

Бўлубон шод ул ҳикоят ила,
Уйкуға борди хуш фароғат ила.

[XXI]

Якшанба куни Баҳромнинг қуёшдек зарбафт либос кийиб, гунбади
зарнигорға азм қилиб, сариғ хуллалиғ ҳур била базми айш тузуб, олтун
соғарда асфар май ичғони, йўқким, қуёшнинг сариғ гули очилғони
чоғдин офтоб зардиғача анга бир йилча кечғони

Чунки якшанба урди меҳр алам,
Кийди зарбафт хулла кўк торам.

Кўк аруси тўнин қилиб заркаш,
Чикти андоқки гулрухи махваш**1**.

Шаҳ дағи меҳрдек қадам то фарк
Айлади ўзни олтун ичра ғарк.

Сочиб олтун қуёш киби беҳад,
Бўлди манзилгаҳи сариғ гунбад.

Жилва қилди нигори румийчеҳр.
Сариғ олтун аро нечукким меҳр.

Жоми зар ичра бодаи асфар,
Озар ичра эди яна озар.

Ламъа ҳар сори уйдин ошқондек,
Шуъла гунбад аро тутошқондек.

Шоҳ ул шуълада самандарваш,
Не самандарки, меҳри анварваш.

Майи асфарға ҳамнабард ўлди,
Ончаким, офтоб зард ўлди.

Кундуз этти қаро, сариғ тўнини,
Кун сияҳтоб қилди олтунини²

Моҳи румий нажод айлади фош
Пардаға кирмагин нечукки қуёш³.

Хобгаҳ бўлди шаҳға заррин тахт,
Уйқуси келмас эрди ўйлаки бахт.

Яна ҳукм айладики, «Ҳар сафари
Ким, бу йўлдин эрур анинг гузари,

Кетурунгим, бўлуб фасона тироз,
Билганидин сўз айласун оғоз».

Борғоч ул кимсаким, йўлуқти нахуст,
Раҳнаварде эди бағоят чуст.

Шаҳ қошиға кетурдилар филҳол,
Ҳукм ила раҳрави фасона сигол.

Нукта оғоз этиб дуо бирла,
Деб дуо дилпазир адо бирла.

Иккинчи иқлим йўлидин кетурган мусофир ҳикояти

Изтироб айламай баёнинда,
Деди: «Жамшиднинг замонинда.

Рум аро заргаре эди моҳир,
Иши элга қуёш киби зоҳир.

Дам анга субҳ, кўра жирми сипехр,
Ҳар бир олтун кулича давраи меҳр⁴.

Рум шоҳи қошида жоҳ анга,
Жоҳи хўрдида коргоҳ анга.

Шаҳрда соҳиб иёр⁵ ҳам ул,
Шаҳ қошида хазинадор ҳам ул.

Неча кондин неким чиқиб зару сим,
Бўлур эрди бори анга таслим.

Зоти аҳли ҳунар мубоҳоти,
Зайд Заҳҳоб⁶ ўлуб анинг оти.

Ҳам ҳақим эрди, ҳам муҳандисваш,
Гоҳ зарпош эдию гаҳ заркаш.

Туну кун шоҳнинг надими ҳам ул,
Пойтахти аро ҳақими ҳам ул.

Бошидин то аёқ ҳунар эди пок,
Айб анга буки, эрди кўп бебок.

Айш бирла ўтуб маҳу соли,
Бор эди шоҳ моли— ўз моли.

Чун амонатда бедиёнат эди,
Иши шаҳ молиға хиёнат эди.

Чун хунарманд эди ниҳоятсиз,
Анга шаҳ лутфи эрди ғоятсиз.

Хунари васфи эрди шоҳ иши,
Айбини айта олмас эрди киши

Бўлса ҳам айби ошкор анга,
Қилмас эрди шаҳ эътибор анга.

Қилса ҳам эътибор филҳол ул,
Санъати жониби узотиб қўл.

Турфае ошкор айлар эди,
Шаҳни беихтиёр айлар эди.

Юз фусун бирла айлар эди фиреб
Ки, анга онсиз ўлмас эрди шикеб.

Дедн бир кунки: «Шоҳи оламгир,
Ким, бўлубтур анинг макони сарир.

Шоҳ чун келди шоҳлардин фард,
Тахти доғи анга керак дархўрд

Ўзгаларга йиғочдиндур тахт
Лойиқ улдурки, шоҳи фаррух бахт

Тутқай олтун сарир уза маскан,
Кўзни ул маскан айлагай равшан.

Ганж аро беҳисоб эрур олтун,
Яна афзун дағи бўлур ҳар кун.

Анда турмоқда ҳеч фоида йўқ,
Мунда эрур тамом фоида-ўқ.

Ҳам бўлур шаҳға ўзга фарру жамол,
Ҳам мухайё эрур ўз ўрнида мол».

Шаҳға келди бу нукта мустаҳсан,
Деди: «Эй борча фан аро якфан!

Бу хаёлингға яхши келмишдур,
Бот илик урки, дилпазир ишдур».

Икки минг ботмон⁷ олтун этти талаб,
Бутгали ул мақоми айшу тараб.

Ҳукм бўлдики: «Олсуну кетсун,
Тахт бутмокка жидду жаҳд этсун!»

Нақдни олди файласуфи жаҳон,
Бўлди ўз корхонасида ниҳон.

Туну кун эҳтимом айлар эди,
Саъю жаҳди тамом айлар эди.

Токи бир йилда топибон тартиб,
Топти ажзоси борчаси таркиб.

Вазъи ул тахтнинг мусамман ўлуб,
Рубъи маскун шаҳиға маскан ўлуб.

Ҳам секиз бурж даврида пайваст,
Тўрти онинг баланду тўрти паст.

Пастида тўрт тўтини моънус,
Бийики узра тўрт ўлуб товус.

Даврида дурру лаъл пийроя,
Зинасида доғи секиз поя.

Лек ул навъ кўргузуб санъат
Ки, чиқар бўлса, шоҳи Жам рифъат

Поялар мақдамида бўлғай паст,
Айлағай бир-бири юзига нишаст.

Чун секиз поя қатъ бўлди тамом,
Айлагач шоҳ ўз ерида мақом.

Яна ул поялар баланд ўлғай,
Тахтидин шоҳ баҳраманд ўлғай.

Чунки ўлтурди тахт уза дилхуш
Тўрт тўти наво чекиб дилкаш.

Айтқайларки: «Шахға ком ўлсун,
Анга бу тахт мустадом ўлсун!».

Тўрт товус ҳам очиб пару бол,
Шоҳ боши уза ҳумой⁸ мисол,

Топибон ҳар бири бийик поя,
Айлагайлар қанот ила соя.

Поя ўрнида секиз анга сутун,
Остида беркитиб секиз гардун

Ким, қаён шах бўлур нишотангез,
Оз ишорат била югургай тез.

Бермагай эл чекарга табу тавон,
Бу экин олам ичра «тахти равон»⁹.

Бу сифат тахти осмон тазйин
Кўрмаган уйла ҳеч тахтнишин.

Чунки топти тамом оройиш,
Устида шах топарға осойиш,

Келтуруб шоҳ базмида тузди,
Тузари ичра сеҳр кўргузди.

Топти чун шоҳ тахт уза таскин,
Ҳадсиз эҳсон била қилиб таҳсин.

Дастгоҳин баландроқ қилди,
Қошида аржумандроқ қилди.

Анга бор эрди неча ҳампеша,
Санъаторою чобукандеша.

Жазм эдиларки, тахти гардунваш
Ойдур, аммо гунаш била рўкаш.

Вазн аро тенгдур улча нақд олмиш,
Лек олтун аро кумуш солмиш.

Фикри буким, бу санъату ойин
Бирлаким бермишам анга тазйин.

Мумкин эрмастур ани бузмоқ шоҳ,
Токи бўлғай бу роздин огоҳ.

Урдилар рой борчаси йиғилиб,
Ул иш ифшосиға ҳужум қилиб.

Зайд ваҳми ва лек ғолиб эди
Ким, анга шоҳ асру толиб эди.

Чора бу навъ қилдилар охир
Ул ниҳон ишни қилғали зоҳир

Ки, топиб икки тўтийи дилкуш,
Иккисин нотик айлағайлар хуш.

Бири дегайки: «Тахт рўкашдур»,
Бири дегай: «Мусаннифи ғашдур»

Топтилар икки тўтийи мавзун,
Ранг ичинда сипехри ахзаргун.

Айлаб ул икки нукта ичра фасих,
Зайдни айламоқ учун тафзих.

Тахт асрар кишини ёр айлаб,
Нақд аёғиға кўп нисор айлаб.

Рози айлабки шоҳи тахторой
Субҳ тахт узра бўлса жилва намой.

Махфи ўлуб ики дағопардоз,
Тутқай ўрнида ер ики ғаммоз¹⁰.

Икки тўтини ҳеч қилмай бийм,
Сийм олғонға қилдилар таслим.

Ул ҳам андоғки маслаҳат билди,
Иккини иккига эваз қилди¹¹.

Субҳким шоҳ қилди майли сарир,
Икки тўти чекиб фалакка сафир,

Дедилар шаҳға бешикасту қусур
Сўзниким, бўлди юқори мазкур.

Шаҳни айлаб ул ишда ҳайрат лол,
Ул ғаробатдин этти истидлол

Ки: «бу иш қилғон ул киши бўлғай
Ким, анинг Зайд ила иши бўлғай.

Ваҳм этиб андин айламиш ноком
Айбини қуш тили била эълوم.

Ул агар Зайддин ҳаросондур,
Бизга таҳқиқи беҳад осондур».

Бўлди бир пояси чу суҳон суд,
Ошкор ўлди қалби рўй андуд.

Бу хиёнатки Зайд кўргузди
Шаҳға озарм риштасин узди.

Бору йўқ молин этти девоний,
Солдилар чаҳга банд этиб они

Ки, анинг оғзи тор эди, туби кенг,
Оғзи равзанча, туби уй била тенг.

Ясаб эрдилар ониким, ногоҳ
Анда маҳбус бўлса аҳли гуноҳ,

Бўлса ул чаҳда нечаким сокин,
Қочмоғи бўлмағай анга мумкин.

Тийраликда фироқ шоми киби,
Қайд қилмоқда ҳажр доми киби.

Зайдға ротибаки бўлди дақиқ,
Нон икки курс эди, су бир ибриқ

Ангаким уйла қалблиқ иш эди,
Уйла кунни ўзига тутмиш эди:

Ханжаре асрар эрди пинҳоний,
Ёшурун ҳам бор эрди суҳони.

Ханжар кўнглак ичра эрди ниҳон,
Ханжар ичра ниҳон эди суҳон.

Деди, ҳар нечаким оғирдур банд,
Ёки муҳлик бу ғуссагоҳи газанд.

Гарчи бўлғай фитодалиқ чекмоқ,
Чорадин бўлмағай илиқ чекмоқ.

Ҳар кун ул нону сувки олур эди
Нонни бир гўша ичра солур эди.

Ханжари бирла қозибон туфроғ,
Болчиғ айлар эди су олғон чоғ.

Чоҳ оғзи тўши тилаб воя,
Болчиғидин ёсор эди поя.

Кесмиш эрди аёқларидин банд,
Нон иси бирла бор эди хурсанд.

Ҳар кун афғону зор тортар эди,
Сув учун интизор тортар эди.

Сувйи келгач яна ясаб болчиғ,
Ибтидо айлар эрди баннолиғ.

Заъф анга гар газанд ўлур эрди,
Поя ҳар кун баланд ўлур эрди.

Неча ой мундоқ айлабон кина,
Етти равзанинг оғзиға зина,

Равзан оғзида эрди оғир тош,
Чиқибон зина узра санъат фош,

Ханжари нуғи чун анга етти,
Тошни бир ёнидин шигоф этти.

Нақбканлик фанини фош айлаб,
Ерни ханжар била харош айлаб,

Саъй ила ул қадар тўшук очти
Ким, ўшул чоҳдин чиқиб қочти.

Билди, шах топса ўлтурур ани жазм,
Турмай этти Фаранг **12** сари азм.

Қочқонидин чу бўлдилар огоҳ,
Халқдин ул хабарни англади шоҳ.

Фаҳм этибким, не чоралар этмиш
Ким, ўшул чоҳдин чиқиб кетмиш.

Онча макру фиребу навъи билик,
Тишлатиб шахға лаҳза-лаҳза илик.

Бу тараф Зайд ўлуб, замин паймой,
Жонни қутқорғали кадам фарсой.

Йўлда ҳар лаҳза топиб ўзгача ранж,
Бўлғунча жилвагоҳи мулки Фаранж.

Чунки бўлди макони ул иқлим.
Йўл қилур эрди қатъ қилмай бийм.

Неча кун қатъ этиб неча маҳфил,
Қилди Қустантанияни **13** манзил.

Чун анга бўлди мунтаҳи ул сайр,
Шаҳр тошида бор эди бир дайр.

Йўл ани қилмиш эрди фарсуда,
Бўлди ул дайр ичинда осуда,

Дайр эрди биноси бесару бун,
Ўйлаким бу рафъи дайри куҳун

Тўрида бир васиъ кошона,
Дема кошона, балки бутхона.

Сақфу атрофин айлабон заркор,
Олтуону ложувард бирла нигор.

Борча яшму самоғ изора,
Лек фарши рухом якпора 14.

Тоқлар боғлабон ниҳоятсиз,
Зеб ҳар тоқи ичра ғоятсиз.

Лек ҳар тоқ аро бир олтун бут,
Эл парастииш қилурға ҳар кун бут.

Чун такаллуф ниҳоятиға етиб,
Кўп жавоҳир била мурассаъ этиб.

Икки пўлод эшик фалак пайванд,
Ранг ила сайр аро фалак монанд

Қуфли олтун, валеқ раҳбонлар,
Маҳкам айлаб нечукки дарбонлар.

Субҳ ила шом ул эшик очилиб,
Эл парастииш ишига майл қилиб.

Тарқагач борча эл бараҳман чувт,
Ул эшикни муқаффал айлаб руст.

Кўрди чун файласуф ул саруқор,
Анда айланди ўйлақим паргор.

Деди: Бу ерда мунча олтун муфт,
Мен қилурмен шаҳ олтунини нуҳуфт?

Келдию ўзни бутпараст этти,
Дайр даргоҳида нишаст этти.

Куфр аҳлиға ҳар не эрди русум,
Қилди оз чоғда борчасин маълум

Кеча-кундуз ибодат айлар эди,
Ҳар дам они зиёрат айлар эди.

Кўргузуб ҳар санамга бир ихлос
Ки, самад саждасида бандаи хос.

Макру рев онча айлади пайдо
Ки, ул эл бўлдилар анга шайдо:

Бори арзи иродат айладилар,
Амри бирла ибодат айладилар.

То парастидин ул баланд мақом
Дайрнинг ихтиёрин олди тамом:

Анда бутхонанинг калиди дағи
Бутгару бутпараст умеди дағи.

Ишни чунким бу ерга еткурди,
Бут шиканликка рахшини сурди.

Кеча эл айлаганда уйкуға майл,
Юз урар эрди ҳар ён ўйлаки сайл.

Баҳрнинг соҳилида кўҳсоре,
Топти ул кўҳсор аро ғоре.

Аҳли диндин анга бир-ики рафиқ
Бор эди қать этар маҳалда тариқ.

Жоҳу давлат замони ходим анга,
Ранжу меҳнатда ҳам мулозим анга.

Лек ул бутпараст бўлғон чоғ
Тушубон жонлариға дард ила доғ.

Андин ушбу ажиб суратдин
Айрилиб эрдилар заруратдин.

Топиб ул иккини талаб бирла,
Арзи ҳол айлади тараб бирла.

Ул икав ҳам тараб шиор этти,
Бу ул иккини ёри ғор этти.

Чун амин эрдилар анга пайваст,
Ғор саҳни аро буюрди нишаст.

Деди: «Заргарлик ичра не асбоб
Ки бўлур, айлангиз топарда шитоб.

Неки омода қилсангиз они,
Келтурунг ғор ичига пинҳони».

Алар айлаб неким керак тайёр,
Хожа ҳар тун алар сори сайёр.

Элнинг олида сувмнотпараст,
Тонгдин оқшомға тегру лот¹⁵параст.

Кўзда чун уйқу хайли жо қилди,
Хожа ул дайрдин ҳаво қилди.

Ғорни коргоҳ айлаб эди,
Эл кўзидин паноҳ айлаб эди.

Ясар эрди буте темурдин чуст,
Дайрнинг ҳар¹⁶ бути шабиҳи дуруст.

Жузви олтун бирла қилиб рўкаш
Ки, кўрунгай назарға зарринваш.

Ҳам жавоҳирға дасткор фаранг,
Айлаб омода шиша ранго-ранг.

Узв-узвиға андоқ айлаб банд
Ки, бўлуб мутлақо анга монанд.

Рост бўлғач, муҳандиси комил
Ул икавни қилур эди ҳомил.

Ёшуруб яхшию ёмон элдин,

Дайрға еткуруб ниҳон элдин.

Айлабон фатҳ боби бутхона,
Очиб эшикни ҳушмандона.

Қайси буткнм анга назир ясаб,
Ухшамоғликда дилпазир ясаб.

Уйдаги бутни бемаҳал қилибон,
Ясағон бут била бадил қилибон.

Бутни элтиб ул икки ғор ичра,
Бу қолиб дайри зарнигор ичра.

Боғлаб очқон эшикни оҳиста,
Асраб ул махфи ишни сарбаста.

Муддате буйла зрди онинг иши,
Ишига воқиф эрмас эрди.киши.

Токи куффор илоҳидин бир илоҳ
Қолмади «Лоилоҳа иллоллоҳ»**17**

Балки олтун лаган била қандил
Борча топти темур била табдил.

Чун не бут қолдию не ташту лаган,
Хожа арз этти хорхори ватан.

Ул чу қилди бу маъни изҳори,
Бўлди куфр аҳли тангдил бори

Ким: «бу дайр ичра элга муршидсен,
Куфр аро муттақию зоҳидсен.

Нега ҳижрон навосини туздунг?
Тенгрилардин нетиб кўнгул уздинг?»

Деди: «Узмак кўнгул не сўз бўлғай?
Ҳажр узрин киши нетиб қўлғай?

Ҳам алар амридин бу азм ўлмиш,

Сафар этмак хаёли жазм ўлмиш.

Мени бу навъ воқиф айлади лот
Ки, туганган эмиш ономға ҳаёт,

Воқеъ ўлғон замон бу иш ҳодис,
Нақд кўп, мендин ўзга йўқ ворис.

Борибон ул нуқудни эгалай.
Яна лоту манот сори келай.

Назр этибмен неким бўлур ҳосил,
Дайр харжиға қилғамен восил.

Молу неъмат муродим эрмастур
Ким, манга дайр неъматини басдур.

Ҳажр аро гарчи ғам била тўлғум,
Қайда бўлсам алар била бўлғум».

Куфр аҳли малолат айлаб фош,
Бори кўюб анинг аёғиға бош,

Дедилар сар-басар бўлуб ғамнок
Ким: «мусаллам санга ақидаи пок,

Дининга куфрдин вабол ўлсун,
Кофир ўлмоқ санга ҳалол ўлсун.

Фурқатингдин хароб эрур бу эл,
Соғ борғил дағи саломат кел.

Лек сен куфрни чу фан қилдинг,
Муддате дайр аро ватан қилдинг,

Чун тиларсен диёринга кетмак,
Бизга вожибдурур яроғ этмак».

Ҳожат эрмас дебон бу қилди хурўш
Асру таклиф бўлғач, ўлди хамўш.

Йиғилиб дайр аро шарифу вазиъ

Ултуруб борча қилдилар тавзиъ,

Кўргузуб жидду жаҳд ғоятсиз,
Мол жамъ эттилар ниҳоятсиз.

Анга борин такаллуф айладилар,
Хожа борин тасарруф айладилар.

Гарчи бор эрди борғали машъуф,
Бўлди улкун яроғ учун мавқуф.

Ҳарне бутким, бор эрди ғор ичра,
Иккисин солди бир қарор ичра.

Токи эллик қарор бут тўлди,
Ҳар қарор ичра икки бут бўлди.

Тиқибон пухта қилди маҳкамвор,
Зарфларнинг ароларин ҳамвор.

Тоғ этогинда эрди чун соҳил,
Келиб ул ерга айлади манзил.

Бу қадар чунки воя тутмиш эди,
Турфа жунге кироя тутмиш эди.

Ғор аро ҳарне эрди пинҳони
Жунг аро тошитиб эди они.

Ҳар жиҳотеки сўнгра бердилар,
Сув ёқосиға тошиб эрдилар.

Хожа солди аларни ҳам кемага,
Эҳтимом айлабон бори нимага.

Борчадин чун кўнгулни шод этти,
Ерлар бирла «ҳайрбод» этти.

Фурқат ўтиға туштилар борча,
Зор йиғлаб қучуштилар борча.

Хожа асҳоб аро алам қўйди,

Юрубон кемага қадам қўйди.

Деди: «Бир рукъае битибдурмен,
Дайр ичинда ниҳон этибдурмен.

Тилабон ул хужаста иншони,
Лот олида топқунгуз они.

Уқунгузким, базе фавоид эрур
Ким, сизнинг ҳолингизга оид эрур».

Кемани сурди бу уруб хода,
Енди ул дайрға сурук лода.

Рукъасин олдилар фиғон айлаб,
Суртубон кўзга ҳирзи жон айлаб.

Уқуғоч ул сурук асири фироқ,
Қилғонин ёзмиш эрди бошин-оёқ.

Қолдилар ул фасонадин бори данг,
Кишидекким, егай хумор уза банг.

Чун тафаҳхусда қилдилар тадқиқ,
Ёзғони чиқти борчаси таҳқиқ.

Тушти куффор ичинда тўфонлар,
Ақлу дониш кўрунг, мусулмонлар.

Бу тараф ҳийла сози дарёгард
Неча кун елдек эрди баҳрнавард.

Шуртасида чу бор эди қувват,
Шурта елида ҳам ажаб суръат.

Саратон бирла ҳут манзилидин
Ўтубон чиқти Рум соҳилидин.

Рум шоҳида бор эди бир ранж
Ки, солур эрди пайкарига шиканж.

Бўлғоч ул заъфдин шикаста мизож,

Файласуф анга айлар эрди илож.

Чунки бўлди ҳаким мутаворий,
Ул мараз бўлди шоҳға торий.

ШаҳҲаким ул мараз музоҳим эди,
Табьига умр номулойим эди.

Ҳеч ким айлабон мудоросин,
Қила олмас эди мудовосин.

Килғонидин топиб парешонлиқ.
Суд қилмай вале пушаймонлиқ.

Кўрубон жисми нотавонони
Ёд кўп айлар эрди донони.

Чунки чиқти ҳаким дарёдин,
Қилди бас турфа қисса бунёдин.

Гарчи бори иши ажиб эрди,
Лек бу борчадин ғариб эрди.

Элига қўйди борча ашённи,
Урди юз шаҳр ичига пинҳони.

Оёғига солиб ҳам ул бандин
Ки, кесиб кетмиш эрди пайвандин,

Тутти пинҳон ҳам ул чаҳ ичра қарор
Ки, чиқиб андин этмиш эрди фирор.

Чунки зиндон муаккмли билди,
Югуруб шоҳға хабар қилди.

Шаҳки, бу қиссадин нишон топти,
Гўйиё ўлмиш эрди, жон топти.

Чун йўқ эрди таниға тобу тавон,
Дедиким: «Келтурунг қошимға равон».

Лутфу эҳсон бекарона қилиб,

Хосса хилъатларин равона қилиб.

Балки ул навъ лутфлар чоғи,
Иибориб хосса маркабин доғи.

Хожаға чун кетурдилар пайғом,
Чиқмойин шаҳға айлади эълон

Ки: «чу мен шохдин ғазаб кўрдум,
Чоҳ аро ранж ила тааб кўрдум.

Не хиёнатки айладим, билайин,
Бирига ўн эваз адо қилайин.

Яна бир арзим ушбу нуктаки, шох
Тортибон ҳар йил икки қатла сипоҳ.

Рум молини айлабон барбод,
Айлар аҳли фаранг бирла жиҳод

Ки, алар бутларини синдурғай,
Кўнглини дин ишида тиндурғай,

Лекин ул ён чекиб ҳусом ханўз,
Даст бермайдурур бу ком ханўз.

Мен алар бутларин тамом ушатай,
Олтунин шаҳ хазинасиға қотай.

Шаҳ бошиға сочай жавоҳирини,
Зоҳир айлай ниҳону зоҳирини.

Яна шаҳ комини раво айлай,
Ҳар неким дарди бор, даво айлай.

Лек вақтеки шоҳи оламгир,
Солиб аъдом аёғиға занжир

Борчасин олима равон қилғай,
Мени сарсабзу комрон қилғай,

Мен этиб шаҳ сори хиромимни.

Асрағайлар алар мақомимни,

Тошқори бўлмади ерим холи,
Чахта ҳам холи ўлмағай холи.

Манга гар бу мурод бермаса даст,
Чоҳ қаъриндадур ерим пайваст».

Айлади чунки нукта итмомин,
Шахта еткурдилар бу пайғомин.

Шаҳ алардин кўруб жиноят кўп,
Ҳам бўлуб эрди беиноят кўп.

Мунсиз истар эдики банд этгай,
Чоҳу зиндонға мустаманд этгай.

Жисми мулкин чу заъф тутмиш эди,
Бу жиҳатдин ани унутмиш эди.

Эмдиким, бу фасона бўлди анга,
Бас муносиб баҳона бўлди анга.

Дедиким, қилдилар борин маҳбус,
Чоҳ қаъри аро буюрди жулус:

Хожа уйни аларға топшурди,
Уйидин тошқори қадам урди.

Қилмайин банд тошламоққа даранг,
Кийди шахтўнларини ранго-ранг.

Отланиб шаҳ сори хиром этти,
Ўпубон даргаҳ эҳтиром этти.

Чунки шаҳ хилватиға кўйди оёғ,
Ер уза тушти ўйлаким туфроғ.

Шоҳ туфроғдин кўтарди ани,
Қучқали тахт уза чиқарди ани.

Қучубон борча холини сўрди,

Илгин онинг кўлиға топшурди.

Ўпти шоҳ илгин ул нечукки русум,
Айлади набзи ҳолатин маълум.

Набзидин ранжи дафъини билди,
Тўрт-беш кунда-ўқ даво қилди.

Чунки шаҳ табъи ичра қолмади ранж,
Олида тўкти ул кетурган ганж.

Шоҳни ҳайрат айлади беҳуд
Ким, ул ишни инонмас эрди хирад.

Деди: «Шарҳ айла бу ҳикоятни,
Бульжабликда бениҳоятни».

Деди борин муҳандиси моҳир,
Шаҳға ихфосин айлади зоҳир.

Шоҳ табъиға айлаб ул қавли,
Ажзини лаҳза-лаҳза муставли.

Борча ишни чу арз қилди ҳаким,
Ганж хозинға айлади таслим.

Шаҳ анга онча айлади эҳсон
Ки, эмас шарҳин айламак осон.

Сурди бутларға ҳукм якбора,
Қилдилар ҳар бирини юз пора.

Ганжи Қорунни ҳеч қилмай бийм,
Этти дин аҳлиға борин тақсим.

Ҳукм қилдики тўнин оқу қаро,
Қилдилар ғарқ сариғ олтун аро.

Чунки зарбафт ҳар бисот ўлди,
Ҳар бисоти юз инбисот ўлди.

Олтун ул элни кулдуруб чандон,.

Заъфарон 18 уйлаким қилур хандон.

Нечадин сўнг бўлуб ишорати хос,
Чоҳу зиндон эли ҳам ўлди халос.

Элга ҳар дам **19** қилиб назора чоғи,
Чехрадин олтун ул гуруҳ доғи.

Элга бу доғи кулгу келтурубон —
Бағри қотқунча балки кулдурубон.

Қаҳрабо ранг гар муфарриҳ эмас,
Не учун ул чекар сомоннию бас.

Кимки ишқ этса рангини қоҳи,
Бот кўнгулга асар қилур оҳи.

Бўлмайин субҳ заъфароний чехр,
«Чарх кўргузмас анга ҳаргиз меҳр» **20**.

Шоҳи Баҳром чун эшитти тамом,
Шод ўлуб сўрди: «К-эй хужаста калом!

Сенки бу сафҳа айладинг таҳрир,
Ўз ҳадисингни доғи қил тақрир.

Борча ҳолингдин эт хабар бизга
Ким, дамнинг қилди кўп асар бизга».

Дедиким: «Рум мулкидур ватаним,
Тиббу ҳикматдурур шиору фаним,

Бу муҳандиски айладим ёди,
Манга ободур онинг авлоди.

Ғаразим бўлғали бу ён озим,
Бўлмоқ эрди санга камин ходим.

Шукр лиллаҳ, неким мурод эттим,
Давлатингдин муродима еттим».

Шаҳ чу фаҳм этти бу таманнони,
Нудамосидин айлади они.

Сурмоғи муждасин чу бермиш эди,
Уйқу шаҳнинг кўзига кирмиш эди.

Уйла уйқуға солди они бу сўз
Ким, куёш чиқмоғунча очмади кўз.

[XXII]

Душанба куни Баҳромнинг навбаҳор монанд ахзар либос била
гунбади ахзарға юз қўйғони ва сарви сабзоранг сабз ҳулла била жоми
зумуррадфом ичинда зулоли ҳаёт нўш қилғони ва ул чашмаи
зиндагонидин Хизр ҳаёти касб этғони

Чун душанба сипехри зангори
Зангдин қилди кўзгусин ори.

Қилди юз реву ранг ила гардун,
Субҳ чодиршабин зумуррад гун.

Чашмаси бирла меҳри оламтоб,
Қилди кўк сабззорини сероб¹.

Шаҳ қилиб хилъатини райҳоний,
Рост андоққи, сарви бўстоний.

Сабзавор устига хиром этти,
Яшил айвон аро мақом этти.

Жилвагар бўлди сарви сабзоранг,
Айлабон хилъатини мино ранг.

Ўзи сабзу табассуми шакарин,
Хуштурур сабз гар эрур ширин.

Ноз бирла нигори яғмойи,
Шоҳға тутти жоми минойи.

Олибон дам-бадам, ичиб Баҳром,
Ойдин ул соғари зумуррад фом.

Ангачаким зумуррадин гардун —
Бўлди тун хайли дудидин шабгун².

Солди шах кўнглига хаёл газанд,
Кўзи уйқуға бўлди ҳожатманд.

Яна андоқки бор эди маъҳуд,
Бўлди қуллар равон, нечукким дуд.

Топибон раҳрави биёбоний,
Шаҳ қошиға кетурдилар они.

Деди шах: «Парда тошида филҳол
Ўлтуруб бўлсун ул фасона сигол».

Ҳукм бирла мусофир оҳиста,
Айлади нуктасини пайваста.

Сўзни бошлаб бурун сано бирла,
Шаҳға мадҳ айлади дуо бирла.

Учинчи иқлим йўлидин кетурган мусофир айтқон афсона

Чун дуони ошурди гардундин
Дедиким: «Муддате бурун мундин

Мисрда хожаи бор эрди ғани,
Эшиги ҳожат аҳлининг ватани.

Молиға ғояту ниҳоят йўқ,
Хони базлиға ҳадду ғоят йўқ.

Бор эди бир хужаста фарзанди
Ки, йўқ эрди жаҳонда монанди.

Борча фазлу ҳунар аро моҳир,
Юзидин ҳушмандлиғ зоҳир.

Миср шоҳича нақду мол ичра,
Юсуфи Мисрча жамол ичра³.

Ота молиға ихтиёри анинг,
Отасининг йўқию бори анинг.

Зоҳир аҳли жаҳон улуми анга,
Илму фазл аҳлининг хужуми анга.

Оти Саъд эрди, кавкаби масъуд,
Отаға ул ҳаётидин мақсуд.

Ясабон турфа меҳмонхона,
Йўл топиб анда хешу бегона.

Сафар аҳлиға бори ом бериб,
Ҳар мусофирки, етса ком бериб.

Меҳрибонлик била сўруб они,
Айлаб улча-риоят имкони.

Чун уётлик қилиб риоятдин,
Лутфу эҳсони бениҳоятдин.

Сўрубон билганию кўрганини,
Не билик касбида югурганини.

Чун билиб борча рози пинҳони,
Не кироманд ўрганиб они.

Чун бу ишни шиор қилмиш эди,
Кўп улуми ғариба билмиш эди.

Ўрганиб эрди касб этар чоғи,
Сеҳру найрангу кимиё доғи.

Етти бир кун қазодин икки ғариб,
Бу тараф солибон аларни насиб.

Иккиси жисмида неким асвоб,
Бор эди сарбасар яшил мошоб.

Саъд очти риоят абвобин,
Тузди ҳарён зиёфат асбобин.

Уйлаким бор эди шиори анинг,
Анда йўқ эрди ихтиёри анинг.

Онча мардумлик ошкор этти
Ким, ул иккини зери бор этти.

Лутфу хулқидин икки ахзар пўш,
Лоллиқдин бор эрдилар хомўш.

Бир кун истаб аларға осойиш,
Сухбати қилмиш эрди оройиш.

Ҳар неким табъ истабон ҳоли,
Базм андин эмас эди холи.

Бода айлаб эди димоғини гарм,
Муртафиъ бўлмиш эрди пардаи шарм.

Саъд дилжўлуқ айлабон беҳад
Айлар эрди ул иккини беҳуд.

Лутф ила кўп чу қийлу қол этти,
Бурна кишварларин савол этти

Ки: «қаю мулк сизга бўлди мақар?
Недин ўлди либосингиз ахзар?»

Дедилар: «Кишвари дурур дилкаш,
Оти ҳам Шаҳрисабз эрур ҳам Каш⁴.

Хизр монанд сабзадин ранги,
Сабзаси суйи кўзгуси занги.

Шаҳрисабз ўлди бизга чун мулкат,
Йўқ ажаб гар яшил дурур кисват».

Дедиким: «Эмди ҳар ғариб умур,
Айлангиз кўрмиш ўлсангиз мазкур».

Бири дедики: «Ул диёр сори,
Равза монанд сабззор сори —

Бордурур тоғ ичинда бир кишвар.
Кишвар аҳли отин дебон Китвар,

Анда бутхонаи дурур олий,
Рифъат ичра сипехр тимсоли.

Етибон кўкка тоқининг боши,
Тош ила ҳам ичию ҳам тоши.

Ичию тоши сарбасар тасвир,
Жонвар шакли тортилиб бир-бир.

Ҳар киши анда айласа манзил,
Будур анда ғариб иш ҳосил

Ки, анга даҳр созию сўзи,
Ҳар неким тенгри айламиш рўзи.

Кирибон ул саводи менуға,
Кечаким кўзи борса уйқуға.

Туш кўрар ҳеч шаксизин ул шом
Ки, ики сурати ғариб андом

Келиб онинг қошиға дерлар сўз,
Тикиб онинг юзига ҳар бири кўз.

Ҳар бири бир ҳадис анга айтур,
Келгачу дегач ўрнига қайтур.

Бири бир яхшилиқки кўргуси ул,
Бир танаъум сорики топқуси йўл.

Бири дер 5 ранжким кўяр анга юз,
Толии солибон суға юлдуз.

Бу ики ишдин ўлғоч ул огаҳ,
Уйқудин сесканиб қўпар ногаҳ.

Яхшироқ иш сори шитоб айлар.
Не ёмон бўлса, ижтиноб айлар».

Бир мусофир чу нуктасин сурди,
Яна бир доғи нукта келтурди

Ким: «хам ул дайр ичинда пиридур,
Анга кундек ёруғ замиридур.

Кимки дайр ичра кўрди ул тушни,
Топти ўзида аншу қўрқушни.

Туштаги коми сори топмаса йўл,
Ё машаққатға чора топмаса ул,

Ҳолидин гар хабар топар ул пир,
Анга айлар ҳам ул замон тадбир.

Шарт будурки, улки туш кўргай,
Ўзни ул икки ишга тўш кўргай.

Борибон пири кордон қошиға,
Ҳолини аилагай аён қошиға.

Қайси бир ишга қилса ул иршод,
Қилса ул навъ жустужўй мурод».

Саъдким бу фасона гўш этти,
Орзусида тарки ҳуш этти.

Ул кун алқисса ком ё ноком,
Тутти суҳбат алар била то шом.

Кеча ул ғамда бўлди савдойи,
Жазм қилди мусофират ройи

Кўнглига дайр солибон қайғу,
Кўзидин ул туш элтибон уйқу.

Субҳидамким, сипеҳри миногун,
Ерни байзодин этти байзогун.

Ул шааф кўнглидин қарорин олиб,
Ҳавас илгидин ихтиёрин олиб.

Отаси хизматиға қилди хиром,
Арз қилди неким анга эди ком.

Хожа манъида қилди кўп тадбир,
Қилмади кўнгилга анинг таъсир.

Чун ҳавас қилди элни бечора,
Ғайфи таслим ўзга не чора.

Хожа кўрдик манъи мумкин эмас,
Сув била азми ўти сокин эмас⁶.

Ғарчи йиғлаб ғамида оҳ урди, ул
Лек тенгрига они топшурди. –

Олида арз қилди молу манол,
Деди: «Ончаки кўнглунг истаса ол!»

Айлади амр Саъди озода
Сафар асбобин этмак омода.

Ишчилар ўн кун этти жаҳду шитоб,
Токи бўлди мураттаб ул асбоб.

Неки андоқ топилмағай ёна,
Комгорона, балки шоҳона.

Бухтийи симкаш қатор-қатор,
Юки ичра дирам ҳазор-ҳазор.

Тўрт юз кул камар базар бори,
Лаълу дурдин безаб камар бори.

Ҳар неким одами хаёл этгай,
Ё неким эл гумониға етгай.

Балки ваҳм этмаган ирода дағи,
Борча мавжуд эди зиёда дағи.

Айлади кўп риоят айлаб фош,
Ул ики сабзпўшни йўлдош.

Оқизиб икки кўзидин ики рўд,
Отаси бирла айлади надруд.

Ота ўлмак ўзига жазм этти,
Тутубон мотам, ўғли азм этти.

Уйла сурмакда эрди мустаъжил
Ким, бир айлар эди ики манзил.

Ул ики раҳрави зумуррадпўш,
Раҳнамойи анинг, нечукки сурўш.

Гаҳ мунга, ул қарину гоҳ анга,
Худ бу иккиси Хизри роҳ 7 анга.

Муддати айлабон биёбон тай,
Кўйдилар истаган диёрға пай.

Бошлади йўлни ул ики ҳамсайр
Анга тегруки бор эди ул дайр.

Тушубон анда топдилар ором,
Олдилар шарбату таом ила ком.

Дайр аҳлиға кўп риоят этиб,
Лутфу дилжўйлук бағоят этиб.

Саъднинг голиб ўлди савдоси,
Қилғали дайрнинг тамошоси.

Кўптию дайр ичига қилди хиром,
Икки ҳамроҳи бирла гом-багом.

Сайр айлаб назар солур эрди,
Лек хайрат аро қолур эрди.

Чунки меҳрин ёшурди дайри сипехр,
Тун ҳам ўлди сипехрдек бемехр**8**.

Саъдул дайр ичига қилди майл,

Бўлғоч оғоҳ дайр гирдида хайл

Келибон, бердилар насихату-панд
Ким, кўп ўлмиш бу ишдин элга газанд.

Ҳавас этмиш эди ани мағлуб,
Тушмади панд кўнглига марғуб.

Кирибон дайрни паноҳ этти,
Бир кироғинда хобгоҳ этти.

Боғлади барҳаман⁹ эшикни чуст,
Ҳисни Хайбар¹⁰ эшиги янглиғ руст.

Дайр даврида Саъд эли ношод,
Қилғонидин ўзига ул бедод.

Анга худ ваҳм ул сифат ғолиб
Ки, бўлуб чикмоғиға кўп толиб.

Жуз надомат хаёлиға етмай,
Ул надомат валеқ суд этмай,

Мутааззир кўзига уйқу иши,
Бўлмайин уйқу туш кўрарму киши?

Тонгға тегру ичига ваҳму ҳарос,
Ҳар замон кўнгли ичра юз васвос.

Борча тун оғзи ичра уйқу сўзи,
Субҳдам уйқудин қизиқти кўзи.

Тушига кирди ҳам бу олий дайр
Ким, қилур эрди анда ҳар сори сайр.

Кўрдиким, икки сурати дилкаш,
Қуш киби, лек ранги ахзарваш.

Мутахаррик бўлуб, наво айлаб,
Дайрдин учтилар ҳаво айлаб,

Учубон эврлуб анинг бошиға,

Кўндилар иккиси келиб қошиға.

Бириси чекти мужда бирла хурўш,
Қилди мундоғ нидо нечукки сурўш

Ким: «насибинг сенинг пари бўлмиш
Ки, юзи меҳри ховарий бўлмиш!»

Яна бир бийм бирла қилди нидо,
Этти мақсудини бу янглиғ адо

Ким: «сени дев қилғусидур асир,
Солиб икки аёғинга занжир».

Қилибон ҳайрат ул ғаробатдин,
Сесканиб кўпти бу маҳобатдин.

Ҳар сори солди куз, чекиб афғон,
Субҳдин ёруб эрди дайри муғон.

Кўпубон чун эшик сори қочти,
Келибон барҳаман эшик очти.

Чикғоч ошуфтарой савдойи,
Айлади ул туш они шайдойи.

Кечага тегру беқарор эрди,
Иши ҳар дам фиғону зор эрди.

Қавму хайлига изтироб тушуб,
Ҳар бирининг ичига тоб тушуб

Кўйдилар икки кордон сори юз
Ки: «бирингиз сўзи худ ўлди туз.

Телба бўлмиш ғариб овора,
Чора вақтидур, этсангиз чора».

Яна бир кордони комил ақл
Ки, иккинчи сўз этмиш эрди нақл.

Келди Саъд олиға ниёз била

Оғзи ичра нуҳуфта роз била

Ки: «сўзиким мен айладим тақрир
Ки, бу дардингга чора айлар пир.

Кўпки, онинг сори қўели қадам,
Шояд ўлғай гум ушбу дарду надам».

Саъд бўлди алар била ҳамроҳ,
Бошладилар йўл икки кор огоҳ.

Қилдилар азм кўхсор сори,
Тоғ аро бир қоронғу ғор сори.

Ғор аро кирдилар ҳарос била,
Раҳрави икки раҳшунос била.

Кўрдилар ғор ичинда айвони,
Кўҳкаи тешаси қозиб они.

Гўшада муътакиф дейилган пир,
Халқдин гор ичинда узлатгир.

Жавҳари жисми тийра кон ичра,
Олами мухтасар макон ичра.

Жисми ошуфта сочи ичра ниҳон,
Уйлаким, тун саводи ичра жаҳон.

Кўнгли ичра улум пинҳони,
Кон ичинда жавоҳири кони.

Фош ҳикмат шукуҳи зотидин,
Етти юз йил ўтуб ҳаётидин.

Не жаҳондин анга умед, не бийм,
Деб отин халқ Пайлақус ҳаким**11**.

Кўргач-ўқ хайрат эттилар турубон,
Кўксига қўлларин қовуштурубон.

Вокиф эрди ҳакими равшан рой,

Очибон сочин ўлди чехра кушой.

Юзи нури ёрутти айвонни,
Уйлаким меҳр нури давронни.

Мезбонлиқ хаёли бот этти,
Меҳмонларға илтифот этти.

Кўрубон ул шукуҳ ила тамкин,
Кўйдилар тийра туфроғ узра жабин.

Саъдға дедик: «эй саодатманд,
Зотинга бермасун замона газанд.

Чунки кўрди кўзум жамолингни,
Айладим фаҳм борча ҳолингни.

Сенму дерсен, сўзунгни мў-бамў,
Йўқ эса мў-бамў мен айтайму?»

Ёр ўпуб деди дардманди замон,
«Ҳикмат айтурға яхшироқ Лукмон»¹².

Солди доно бошин табассум ила,
Бошлади дилкушо такаллум ила.

Аввали ҳолидин фасона деди,
Ҳар ишидин неча нишона деди,

Шаҳру мулку ото-оносидин,
Базл ила меҳмон саросидин.

Касби илм айламак, ҳунар доғи,
Тутмоқ эл ҳолидин хабар доғи.

Сафар аҳлиға мол этиб мақсум,
Айламак турфа қиссалар маълум.

Бу иков қиссасиға бўлмоқ асир,
Бўлмайин меҳнати илож пазир.

Тарки ул кишвару диёр этмак,

Бу тараф ғурбат ихтиёр этмак.

Уюбон дайр ичинда кўрмак туш,
Нукталарким, дебон анга ики қуш.

Бориға бўлди ул сифат қойил
Ким, алар ҳушин айлади зойил.

Саъди бедилға кўп кўнгул берди
Ки: «юзунг бизга орзу эрди.

Ҳам тушунгга дегумдурур таъбир,
Ҳам ҳусулиға айлагум тадбир.

Лек бу ишда уйла суратдур
Ки, санга айтури заруратдур.

Санга мендин нечукки бордур суд,
Манга ҳам сендин ўлғуси мақсуд.

Мен бу дайр ичра пешво эрдим.
Ҳикмат аҳлиға муқтадо эрдим.

Ушбу эрди манга ҳавас дойим
Ким, ўшул ерда бўлғамен нойим.

Яна ҳикмат бўлур эди монийъ,
Бўлур эрдим хаёл ила қониъ.

Ҳавасим оқибат ғулу қилди,
Ўзини ақл чоражў билди.

Кечага тегру музтариб эрдим,
Кеча бўлғоч шуурсиз кирдим.

Гўшаи туттуму юмуб кўзни,
Солдим уйқуға куч била ўзни.

Чун кўзум уйқуға ниёз этти,
Уйқу кўзумга турктоз этти.

Тушума унла кирдиким ул дайр

Ким, анинг ноимиға бўлсун хайр.

Бўлди юз минг мисол жилвағаҳи
Ки, димоғим хираддин ўлди тиҳи.

Сўнгра келди учуб ики тимсол,
Ки, санга ҳам яқин экин бу ҳол.

Хушнаво икки қуш тараннум аро,
Иккиси кирдилар такаллум аро.

Деди бир қушки: «Эй ҳаваспайванд
Тушгусидур ики аёғинга банд.

Ишратинг шамъи кўр бўлғусидур,
Ватанинг тийра гўр бўлғусидур».

Яна бир қуш дедики: «Қилма тааб
Ки, санга саъд бўлғуси кавкаб.

Эгнинга чиққусидур икки қанот,
Қатъ қилғунг учуб тариқи нажот

Ким, қанотдин анга тараб бўлғай,
Анга учмоқ қачон ажаб бўлғай.

Ул ики қуш паёми сўзлардин
Сесканиб уйқу ўчти кўзлардин.

Кўнглума тушти изтироб баса,
Хилди савдо мени хароб баса.

Ваҳм бўлди хаёлима ғолиб,
Бир муаббирға бор эдим толиб

Ки, хаёл улча айлади тасвир,
Солғай илгимга муждаи таъбир.

Анга таъбир кимса билмас эди,
Тилаб эрдим, вале топилмас эди.

Жисмим ўлди заиф меҳнатдин,

Жонима еттим ул машаққатдин.

Кўнглума ҳар дам эҳтизоз эрди,
Танима ҳар нафас гудоз эрди.

Не ажаб яхши сўздур ул масало
Ки: «бало яхшироқки бийми бало»**13**.

Жонни меҳнатқа айладим таслим,
Ҳар замон ўлтурур эди мени бийм.

Иш анга етти ранж даврондин
Ки, тамоми илик юдум жондин.

Ғайри ўлмак йўқ эрди тадбири,
Етти бошимға Хизрваш пири**14**.

Хирқаси ахзару асо ахзар**15**,
Гўйи ул эрди Хизр пайғамбар.

Дедиким: «Эй рамида, қайғурма,
Жонинга бийму хавф ўқин урма.

Мен тушунгни йўрай, вале сен ҳам,
Шарт қилким, не айтсам мен ҳам

Узр демай, қабул қилғайсен,
Йўқки, ўзни малул қилғайсен».

Ер ўпуб айттимки: «Ғаврима ет,
Сўнгра не ҳукмким этарсен, эт

Ким, қабул айладим сўзунг жондин,
Не десанг қилмайин ибо андин».

Деди: «Жомоспнома»**16** арқомин,
Назар айлаб ўқуғил аҳкомин

Ким: ёзибдур бу қиссани бир-бир
Ки, тушунгга не навъдур таъбир.

Санга шартики илтимос эттим,

Тут кулоқким адосиға еттим.

Шарт будурки, боқмай ўзга улум,
Айла таъбир илмини маълум.

Сендин ул фанда айламак кўшиш,
Биздин онинг кушодиға бахшиш.

Ким бу дайр ичра улки зор ўлғай,
Туш кўруб буйла бекарор ўлғай.

Сен давойи мизожи қилғайсен,
Ул ғамининг иложи қилғайсен».

Ғойиб ўлди тамом этиб сўзни,
Мен изи ўрниға кўюб кўзни,

Изига ашк гавҳарин сочтим,
Сўнгра «Жомоспнома»ни топтим.

Тушти очқоч ҳамул маҳаллиға кўз
Ки, ёзиб эрди ҳолатимдин сўз.

Деб эдиким: «Фалон замонда киши
Ки, анинг илму ҳикмат ўлса иши,

Уюб ул дайр ичинда туш кўрса,
Ўзига дарду ғусса тўш кўрса,

Чора будурки, кўхсор ичра,
Ватан этгай қоронғу ғор ичра.

Кўймағай тошқори оёқ андин,
Юз йил ўлғунча қатъ даврондин.

Ишига мундоқ айласа тадбир,
Банд ила гўрға будур таъбир.

Чунки юз йил ўтар нажот етар,
Жониға муждаи ҳаёт етар.

Тийра шомики қатъ ўлур минбаъд,

Кўзини ёрутур бир ахтари саъд¹⁷.

Яъни ул лаҳза бир саодатманд
Ишига дайр ичига тушган банд.

Оти Саъду жамоли фархунда,
Саъди акбар жамолига банда.

Тийра ғори аро тулуъ айлар,
Анга таъбирини ружуъ айлар.

Узлатойин ҳакими ғорнишин
Анга таъбирин айласа талқин,

Йўлиға Саъд чун хиром этгай,
Жаҳд ила муддаойи ком этгай.

Етгусидур муаббариға мурод,
Кўргуси уқдалиғ ишига кушод.

Бўлғусидур топиб кўп ишга вуқуф.
Чарх мушкиллари анга макшуф.

Фикр ила бўлғуси фалакпаймой,
Чарх бўстони ичра жилванамай.

Ройи гардунға даст топкусидур,
Кўкни олида паст топкусидур.

Ул риёзатки, чекти ғор ичра,
Нафсини тутти хорхор ичра.

Рафъ ўлуб борча қайди жисмоний,
Бўлғуси зоти уйла руҳоний

Ки, неким аҳли ҳикмат айлади ком,
Монеъ ўлди ҳаводиси айём.

Бўлғусидур бори анга рўзи,
Ройи афлок машъал афрўзи.

Тушининг сўнгғи қисмиға таъбир

Будурурким, хабар етурди пир **18**.

Чарх авжиға илтифоти анинг,
Будур эгнидаги қаноти анинг.

Мен бу сўзларга чунки солдим кўз,
Ёдима келди Хизр айтгон сўз.

Онча таъбир ишига чектим ранж
Ки, ҳақ этти манга насиб ул ганж.

Юз йил ўлмишки бу мағора аро
Муътакифмен улусқа чора аро.

Кимки, бу дайр аро гузар солди,
Тушдин онинг балосиға қолди.

Келдию арз қилди аҳволин,
Олидин рафъ қилдим ашколин.

Кўз юзунгга умедвор эрди,
Жонда юз доғи интизор эрди

Ки, қачон топқамен висолингни,
Ёруғай кўз кўруб жамолингни.

Шукр юз йил неким мурод эттим,
Мақдамингдин муродима еттим.

Бу эди улча менда топти вукуъ,
Қилай эмди сенинг ишингга шуруъ.

Тушта қушким чекиб Навоий ғариб,
Санга улкимдеди, парини насиб.

Ул эрур шоҳи сабзпўш қизи
Ки, қуёш куҳлидур оёғи изи.

Шаҳрсабз ўлди тахтгоҳи анинг,
Ер уза сабзадек сипоҳи анинг.

Анга фарзанд бир паривашдур

Ки, пари хуснидин мушаввашдур.

Қила олмай пари юзига ситез,
Ҳури жаннат анга камина каниз.

Юзи машшотаси ажузи сипехр,
Хусни кўзгуси ул сипехрда меҳр.

Балки ул хусн олиб куёшдин бож,
Ҳеч кўзгуга бўлмайин муҳтож.

Хусни васфида нутқ гунги мақол,
Юзи зикрида нафси нотиқа лол.

Лаби лаъли зулоли ҳайвоний,
Хизр янглиғ либоси райҳоний.

Ҳулла узра юзики жилва қилиб,
Сабза узра гули биҳишт очилиб,

Шоҳнинг мояи фароғи ҳам ул,
Не фароғи кўрар қароғи ҳам ул,

Шоҳға қалъаи дурур олий,
Рифъат ичра сипехр тимсоли.

Бир бийик қулла узра ул кўрғон,
Буржи кўк қалъасиға таън урғон.

Шоҳ кўрғон аро ясаб бир қаср,
Анда сокиндурур ул офати аср 19.

Қаср даврида уч ҳисор дурур,
Буржлар анда чархвор дурур.

Ҳар ҳисорида бир бийик дарбанд,
Рифъат ичра келиб фалак пайванд.

Лек дарбандлар очилмай ҳеч,
Ҳаддин орғуқ йўлида тоб ила печ.

Бурноғи банд аро топиб кўрғон,
Девсон зангию оти Қатрон.

Зўри олинда пил ўйлаки мўр,
Ҳар туки соию пил чоғлиқ зўр.

Разм вақти қаро бало келибон,
Танида ҳар рағ аждаҳо келибон.

Қалъанинг кутволи ул занги,
Кутволи сипехрдек ранги.

Яна дарбанд аро ҳамиша муқим,
Очиб авроқ бир хўжаста ҳаким.

Ҳар сифат илм аро келиб моҳир,
Илму тақвий жамолидин зоҳир.

Ул бўлуб қалъа вазъиға бони,
Яна бир қалъанинг ниғаҳбони.

Ўтгач андин келиб яна дарбанд,
Анда золи фуйун била хурсанд.

Умрида макру ҳийла айлаб вирд,
Ҳийлада золи чарх анга шогирд.

Қаср давридин ул бўлуб огаҳ
Ки, насим улён эсмагай ногаҳ.

Қуш ўтарда ўчуб ҳаёти анинг,
Чибин учса куюб қаноти анинг.

Сехр ўтин ҳисн ичинда уйла ёқиб
Ки, эриб тошу чашма янглиғ оқиб.

Асл фикратда моҳи сангин дил,
Жуфт шуғлиға бўлмайин мойил.

Шохдин истаб уйла ҳисни ҳасин,
Чиқиб элдин, бўлуб ҳисорнишин.

Хусниким, даҳр аро солиб ғавғо,
Тушубон ҳар кишига ул савдо

Ким, анинг васлин орзу айлаб,
Келса ул ишда гуфту-гў айлаб.

Шоҳ бўлсун, йўқ эрса шаҳзода,
Йўқса ҳар ишда фарду озода.

Шарт мундоқ қилиб бути гулчехр
Ки, анга улки гарм айлаб меҳр.

Чун ҳисорнға ногаҳон етса,
Ақд амрини ошкор этса.

Кинау мақр тарҳини солғай,
Уч ҳисорин не лавъ этиб олғай.

Чунки аввал етушса қўрғонға,
Кўргузуб даст бурд Қатронға.

Қўлларин айлағай саро-сар банд,
То анга фатҳ бўлғай ул дарбанд.

Бўлса иккинчи ҳисниға мойил,
Бўлғусидур ҳаким анга сойил.

Неки сўрса бе ҳижоб деса,
Мушкилига анинг жавоб деса.

Қилса сойилни сўз била ожиз.
Фатҳ бўлғай анга икинчи диз.

Яна бир қалъа сори сурса саманд
Ки, фусунгарда бўлди ул дарбанд.

Илм ила қилса чора оҳангин,
Ботил этса фусуну найрангин.

Сехрини ботил айлагач ҳоли,
Бўлғай учунчи қалъаға воли.

Уч ҳисор узра буйла урса алам,
Онинг ўлғай бути ҳисори ҳам.

Йўқ эса қайси бирга бўлса асир,
Қатлиға онинг айламай тақсир.

Тиғи хунрез тортибон бебок,
Айлагайлар ҳам улдам они ҳалок.

Итлар олиға ташлабон лошин,
Қўюбон кунгира уза бошин.

Қавму хайлини айлабон торож,
Айлагайлар диёрдин ихрож.

Ҳар неча кун эмаски бир мазлум,
Бўлмағай умру жонидин маҳрум.

Кунгира устида нучукким тош,
Қўюлубтур ўшул ҳисор уза бош.

Лек сен ҳеч навъ қойғурма,
Ваҳм даштиға маркабинг сурма

Ким, ани ҳақ санга насиб этмиш,
Еасл топмоққа вақт ҳам етмиш.

Ҳар не қилғум санга таълим,
Андоғ этмак керак, сен этмай бийм».—

Дедию неча лафз қилди савод
Ки: «Керакким буларни тутсанг ёд».

Муҳраи доғи жайбида эрди,
Чикориб онинг илгига берди.

Яна бир рукъа доғи қилди рақам,
Саъд таслими айлади они ҳам.

Деди: «Қўп, эмди йўлға тушкил бот,
Раҳбаринг ушбу икки Хизрсифот.

Сурубон Шаҳрисабз жониби кет,
Турмайин йўлда ул диёрға ет.

Чун яқинлаштинг икки ахзаопўш,
Шаҳға бориб нучукки икки сурўш.

Ҳар неким сенда бўлса сурати ҳол,
Айласунлар шаҳ олида ирсол.

Чун ҳаёлингни шоҳ англади жазм,
Бурна Қатрон била буюрғуси разм.

Неча лафзики ёзмишам зинҳор
Ки, они тинмай этгасен такрор.

Муҳрани доғи оғзинга олғил,
Суйини хасм жониби солғил.

Берур ул лафзлар санга шавкат,
Душманингднн олур вале қувват.

Муҳрадин доғи ҳар не сочсанг сув,
Келтурур хасм кўзига уйку.

Чунки зангини айладинг мағлуб,
Шод бўлғилки қўйди юз матлуб.

Ҳам ўшул девсор фатҳ ўлди,
Ҳам бурунғи ҳисор фатҳ ўлди.

Қўнсанг иккинчи уқда сори қадам
Ким, эрур комили Масихо дам.

Бурун ондинки ул ҳикоят дер,
Чиқориб илкига руқъани бер.

Ўқуғоч кўргузуб ниёз санга,
Мендек ўлғуси чорасоз санга.

Шод бўлғилки, ул хирадпайванд,
Менга шогирд эрур, дағи фарзанд.

Санга бўлуб шафику ғамхора,
Ул фусунгарга қилғуси чора.

Сеҳрларни чу айлади ботил,
Санга борча мурод эрур ҳосил».

Мунча сўзни чу нақл қилди дуруст.
Ўпти монглайини, қучуб они руст.

Бўлубон шодмон деди: «Шод ўл,
Бизни обод қилдинг, обод ўл!

Қўпқилу эрта кунни айлама кеч,
Йўл юрурда таваққуф айлама ҳеч»,

Дедию анга хайрбод этти,
Қолди бу, ул нишот ила кетти.

Туну кун қатъ этар эди води,
Йўлини бошлаб ул ики ҳоди.

Токи бўлди падида хиттаи Каш,
Туфроғи ранги чархи ахзарваш.

Икки раҳбарға амр қилди хиром,
Қиссасин шахға айлабон эълум.

Узи ул марз уза ешиб маҳмил,
Сабза устида айлади манзил.

Ул икав шах қошинда бор топиб,
Нукта сургунча эътибор топиб.

Шоҳға қиссалар дебон дилхоҳ,
Саъд ҳолидин эттилар огоҳ.

Васф кўп қилдилар камолотин
Ки, шах англади борча ҳолотин.

Шаҳ тонур эрди ул икавни ҳам,
Эрдилар балки ходиму маҳрам.

Сўзлари сидқи шахға эрди яқин,
Билдиким, бордур улча дерлар чин.

Кўрмайин бўлди Саъдға мушфиқ,
Чун 20 бу икки бор эрдилар содиқ.

Ҳукм қилдики: «Ул тараф сурунгуз,
Тонгла бошлаб йўлини келтурунгуз!»

Борибон тонгла ҳозир айладилар,
Шаҳни осуда хотир айладилар.

Кўргач онинг хужаста талъатини,
Топти кўп кўнглида муҳаббатини.

Кўрушуб они сарфароз этти,
Ул яна ер ўпуб ниёз этти.

Кўп сўраб қилди сандали таъйин,
Тахт олида топти ул таскин.

Чун чекиди таоми шоҳона,
Олди баҳр ошноу бегона.

Шаҳға айлаб эди ул икки хабир
Саъднинг муддаосини тақрир.

Дедиким: «Бориб ўлғил осуда,
Йўл аро бўлдунг эрса фарсуда.

Буқун осудалиқ ғанимат бил,
Тонгла кўрғон сори азимат қил»

Саъд ер ўпти доғи азм этти,
Уз висоқида майли базм этти.

Ичибон май кўнгул муроди била,
Санамии моҳ чехра ёди била.

Қечадин чунки ўтти бир-икки пос,
Ишқ ила бода андин олди ҳарос.

Бошида бода, кўнглида маҳбуб,
Ер кўйини айлади матлуб.

Аҳли мажлис тамом маст эдилар,
Борча уйқуға пойбаст эдилар.

Саъд чиқти чоғир хаёли била,
Кўнгли дилдорининг висоли била.

Зоҳир этти хиром ёр сори,
Кўйди мастона юз ҳисор сори,

Қавму хайли бори қолиб ғофил,
Ул қаро тунда масту лояъқил.

Урар эрди ҳисор даврида гом,
Йиқилад-қўпа тутмайин ором.

Ошиқона чекиб суруду наво,
Ҳардам айлаб юқори кўнгли ҳаво.

Ушбу ҳолатда зангийи хунхор,
Тоғ аро ул сифатки тийра бухор²¹.

Қалъа даврин кезиб тутар эди пос,
Кўнглида бийм йўқ, ичинда ҳарос.

Етти ногаҳ қулоғиға бир ун,
Ғазабидин бошиға чиқти тутун.

Тушубон борди ун пайи била тез,
Тутуб илгига дашнаи хунрез.

Кўрди мастики хуш йўқ анга ҳеч,
Жуз фиғону хурўш йўқ анга ҳеч.

Аввал ўлтурмак истади они,
Яна қилди хаёл пинҳони

Ки: «ани кеча асрағай маҳкам,
Тонглаким ёруғай бари олам.

Маърака ошкор қилғонда,
Саъд ила кор-зор қилғонда.

Аввал ўлтургай они бермай амон,
Токи қилғай назора яхши-ёмон.

Тушгай андин ғаними кўнглига бийм,
Ғолиб ўлғай, чу бийм топти ғаним».

Бу хаёли била бўлуб хурсанд,
Саъд аёғиға солди маҳкам банд.

Қалъа тошида бор эди ғоре,
Қаро гўр оғзидин намудоре.

Солди ғор ичра зулм айлаб фош
Қўйди ғор оғзида бир оғир тош.

Зангийи наҳс қўйди қалъага пай,
Саъдни ғор ичинда бости май.

Соғолиб субҳдам чу уйғонди,
Ўзининг ҳолатиға айланди.

Кирди, чун кўнгли бўлди фикратсоз,
Кечаги ҳоли ёдиға оз-оз.

Туши чун кирди кўнглига бир-бир,
Қилди аввалғи қуш сўзин таъбир.

Руқъяким бермиш эрди доно ёд,
Ўқумоғлиғин айлагач бунёд.

Онча қувват таниға юз урди
Ким, чу қайдини чекти, синдурди,

Ғор оғзидин олди тошни ҳам,
Қўйди хинжор ила йўлиға кадам.

Ел киби борур эрди мустаъжил,
Токи тутти суқун, топиб манзил.

Музтариб кўрди хайлини ғамгин,
Рифқ нла берди борчаға таскин.

Ажз ила хоки раҳға юз қўйди,
Отланиб ваъдагаҳға юз қўйди.

Шоҳ худ турмиш эрди майдонда,
Зангийи девсор жавлонда.

Моҳрух бурж устида ҳозир,
Меҳри анвар Зухал сори нозир²².

Юз туман элга ул тараф оҳанг,
Борчаси Саъд учун бўлуб дилтанг.

Дев нозирки Саъд чун сургай,
Чикориб тутқунини ўлтургай.

Саъд чун кор-зор аро кирди,
Занги ул тийра ғор аро кирди.

Халқ бўлди бу ҳолдин хайрон,
Топмади банд қилғонин Қатрон.

Анга ул иш кўрунди асру ажаб,
Ўт ниҳодиға солди кину ғазаб.

Чиктию Саъд сори азм этти,
Ул дағи отидин тушуб етти.

Ҳирздин онча шавкат эрди анга
Ки, ҳарифича қувват эрди анга.

Иккиси зўр келтуруб дойим,
Кучлари эрди гўйиё қойим.

Муҳрани Саъд оғзиға олди,
Суйинни хасм жониби солди.

Ул рутубатки, зоҳир этти бу сув,
Бўлди зангига мужиби уйқу.

Кўзи чун бўлди уйқунинг ватани,
Саъд андоқ кўнқорди ердин ани

Ким, чу чиқти боши уза ул дев,
Етти ул халқдин фалакка ғирев.

Боши устидин они айлаб пахш,
Андоқ урдик ерга боғлади нақш.

Уйла тушти назора аҳлиға жўш
Ки, фалак гунбадиға тушти хурўш.

Саъд ани қўйди, доғи қилди савол
Ки: «яна не қилай, қилинг ирсол!»

Бошладилар йўлин ҳакимға чуст,
Қадам урди борурда бўлмай суст.

Кириб ўтти бурунғи кўрғондин,
Олди ўз торабини Қатрондин.

Сурди иккинчи қалъа бандиға бот,
Кўргач они ҳаким қолди мот.

Саъд филҳол айлади таслим,
Рукъаким ёзди Пайлакус ҳаким.

Очқач устодининг отин кўрди,
Ўпубон, ерга жабҳа тегурди.

Уқуди, ёзмиш эрди ҳолотин,
Ўзию Саъднинг мақолотин.

Сафҳада килк этиб нигоришлар,
Они қилмиш эди сипоришлар.

Борча ишдин хабар топиб сойил,
Бўлди туфроғин ўпғали мойил.

Деди: «Йўктур манга ҳаду ёро,
Нукта демак бўлуб суханоро».

Ёзмиш эрди ҳақими дарёдил,
Айламак зол сеҳрини ботил.

Ул иков бу сифат муҳокода.
Эл йироқтин туруб тамошода.

Деди доноки: «Улки дерлар зол,
Золдек мен ясабмен ул тимсол.

Сеҳрдин теграсида тор ила пуд,
Борча эрур намуду йўқ мавжуд.

Сенки ул ён азимат эткунгдур,
Чунки дарбанд ичига еткунгдур.

Золнинг кўксига уруб иттисол,
Киру бўл маҳрам, ҳарими висол».

Чунки бўлди ҳақим анга тобеъ,
Яна Саъд ўлди шах сори рожеъ

Ки: «не ишга яна шуруъ қилай,
Қилур иш қайсидур, денгизки билай!»

Ожиз айлаб эди ҳақимни ул,
Бошладилар ажуза жониби йўл,

Гарчи эл кирмаги маҳол эрди,
Кирди дарбанд ароки зол эрди.

Кейнича шахр халқи ғавғоси,
Кўзғаб элни ул иш тамошоси.

Зол даврида кўп балолар эди,
Шуъла пошанда аждаҳолар эди.

Саъд бевахм уруб қадамни чувт,
Тепти золи хамида кўксига руст.

Зол тебранди чунки ўз еридин,
Жузв-жузви тўкулди бир-биридин.

Пайкаре эрди одами монанд,
Латга бирла сиришдин пайванд.

Риштани аждаҳо қилиб афсун,
Ўтлари хулла, поралар гулгун,

Сеҳрларни чу ботил этти тамом,
Ёндию шоҳ сори қилди хиром.

Шаҳ ани қучти, доғи ўпти юзин,
Они фарзанд, ото ўқуди ўзин.

Гулшани бор эди жаҳон оро,
Қўюб отини «Равзаи хазро»²³.

Анда бир қасрға эди бони,
Қасри ахзар дер эрдилар они,

Айлабон ушбу боғуқасрда сур,
Шаҳрисабз элин айлабон масрур.

Васл топти фаришта бирла пари,
Меҳр бирла ситораи сахари.

Кечти оз чоқда шоҳи озода
Шоҳ бўлди ерида шахзода.

Яшил айлаб либосу тожу сарир,
Олида икки сабзпўш вазир.

Гулрух андоқки сарви бўстоний,
Кисват айлаб ҳарири райҳоний,

То тирик эрди шоду беғам эди,
Адлидин мулки сабзу хуррам эди.

Ранги ахзар баҳор ранги эрур,
Сабзау марғзор ранги эрур.

Афъийи ғам чу элга айлади зўр,

Ани жоми зумуррад айлади кўр²⁴.

Шўхким бўлди сарвдек чолок,
Сабзай хатти айлар элни ҳалок.

Хизр бу рангдин нишон топти,
Тонг йўқ ар умри жовидон топти».

Чунки рови тулатти қисса дуруст,
Деди Баҳром: «К-эй мусофири чувт.

Аслу пудунгни айлагил тақрир».
Деди ровики: «Эй баланд сарир,

Шаҳрисабз аҳли зодасидин мен,
Саъднинг хонаводасидин мен».

Шоҳға равшан ўлди чун холи,
Қилди ул шаҳр уза ани воли.

Ани осуда қилди қайғудин,
Ўзи осуда бўлди уйқудин.

[XXIII]

Сешанба куни Баҳромнинг гулгун либос била қасри гулнорийға
таважжух қилиб, шафақгун ҳуллалик хуршед била соғари ёқутфом
ичинда лаъл ранг май ичғони ва ул ёқут ва лаълдин уйқу учун муфаррих
тартиб қилиб, майдин қизортғон кўзин юмғони

Чун сешанба сипехри чобукхез,
Тўкти анжум шароридин гулрез.

Боғлади золи чарх ўлуб раъно,
Абри шингарфгун била ҳийно¹.

Шоҳ Баҳром кийди гулгун рахт.
Тикти гулгун уй ичра гулгун тахт,

Қасри гулгун сари қилиб оҳанг,
Истади ичса бодаи гулранг.

Сарви гулчеҳр қилди истикбол,
Гул киби борча рахти ҳуллаи ол

Тахти гулранг уза тутуб ором,
Жоми лаъл ичра бодаи гулфом.

Шоҳ ила қилди нўш гулгун мул
Мул алар чеҳрасин қилиб гул-гул.

Анга тегруки меҳри гулрухсор
Юзига ёпти пардаи кўҳсор.

Шаҳ кўзи бодадин қизориб эди,
Кўзидин уйқу лек бориб эди.

Ул гуруҳики эрдилар маъмур,
Истабон йўлда ончаким мақдур.

Топтилар раҳрави фусунсози,
Нукта айтурға сеҳрпардози.

Келтуруб арз қилдилар они.
Бўлди ижрой ҳукми султоний

Ки, «бўлуб парда кейнида сокин,
Айлабон улча саъй эрур мумкин.

Сайр қилгонни кўху дашт десун,
Не анга бўлди саргузашт десун»

Раҳрав ул навъ ҳукм чун билди,
Сўз сано бирла ибтидо қилди.

Ки: «шаҳ иқболи ҳасрдин афзун,
Юзи иқбол жомидин гулгун.

Ўзи илгида арғувоний ман,
Ити олида хасм қони май».

Тўртунчи иқлим йўлидин кетурган мусофир сухангузорлиғи

Чун дуо бирла бўлди нуктасаро,

Дедиким: «Эрта чоғда Дехли аро

Хисраве эрди шоҳлардин тоқ,
Тахти ҳукмида кишвари офоқ.

Махзану ганжига ниҳоят йўқ,
Мулку хайлиға ҳадду ғоят йўқ.

Чарх йўқ мулки арсасиға эдил,
Ўзга шаҳларнинг отича анга пил.

Адлу инсоф ўлуб сифоти анинг,
Шоҳлар ичра Жуна оти анинг.

Элга базлу ато била машхур,
Олам ичра сахо била машхур.

Элга лакларни бебаҳона бериб,
Гар баҳона топиб, хизона бериб.

Базлаи гар дебон сухансанжи,
Силасиға ато қилиб ганжи.

Буйла машхур эрурки бир мухтож,
Чарх мулкидин айлаган ихрож

Айлабон катъ дашту тоғ ила руд,
Анга келтурди бир сабад амруд.

Неча кун бўлди музди ичра даранг,
Бўлди аллон бар асру кўп дилтанг,

Соғиниб шаҳ дедиким: «Топинг они,
Сўрунгуз хожатини пинҳони».

Деди сўрғон дам ул гадопеша:
«Ҳожатимдур бир арра, бир теша».

Шаҳ анинг ҳикматини қилди савол,
Деди: «Ҳикмат буқим, ёниб филҳол,

Қайда бу мевадин йиғоч мавжуд

Бўлса борин кесиб қилай нобуд».

Шаҳ чу мақсудини анинг билди,
Сила бир мулк молини қилди

Ки, ҳисоб ичра бор эди ўн лак²,
Ҳар лаки ўн туман келиб бешак.

Вузаро майл этиб баҳона сори,
Бошлабон шаҳни ул хизона сори

Ки, агар кўрса онча нақд ила мол,
Бордурур бермаги биравга маҳол.

Шаҳ билиб чун назора этти ани,
Оздурур деб дубора этти ани.

Иши йўқ эрди бир анинг мундоқ,
Бор эди ўну юзу минг мундоқ.

Бир кун ўлтурмиш эрди суҳбат аро,.
Чарх янглиғ улуви ҳиммат аро.

Дур сочар эрди абри эҳсони,
Бор эди бир ғариб меҳмони.

Тухфа келтурмиш эрди бир кўзгу
Ким, ани тутса ҳар киши ўтру.

Чин деса аксида сафо эрди,
Деса ёлғон юзи қаро эрди.

Кўп киши қилди озмойиш анга,
Айтғондек эди намойиш анга.

Шоҳ анга берди бениҳоят мол
Ким, анинг ушрин этмас эрди хаёл.

Базл чун онча нақду мол этти,
Сўзнинг асносида савол этти

Ким: «чу олам аро гузар солдинг,

Олам аҳлиға кўп назар солдинг.

Бир менингдек сахий эшиттингму?
Ё кўруб хизматиға еттингму?»

Шоҳнинг бу саволидин масъул,
Беҳад андеша ичра бўлди маллул.

Ҳов, деса шахға нуқс рожеъ эди,
Йўқ, демак худ хилофи воқеъ эди.

Оқибат захмдин деёлмай чин,
Ёлғон айтурни айлабон оййин

Деди: «Ер йўқки мен югурмаймен,
Ров сендек жаҳонда кўрмаймен»,

Деди: «Чиндур бу?»—деди: «Чиндур бу»,
Шаҳ деди: «Олиға тутунг кўзгу!»

Чунки наззора қилди кўзгу аро,
Акси кўзгу аро кўрунди қаро.

Бўлди хижлат била сарафганда,
Шаҳдағи андин ўлди шарманда.

Деди: «Эй раҳрави хужаста сифот,
Биздин ўлди санга бу навъ уёт.

Бу қаро боиси чу ёлғондур,
Чин дегилким, иложи осондур».

Деди: «Кўрдум» — дедики: «Кўзгуга боқ!»
Боқти кўзгуга, бор эди юзи оқ.

Шаҳ деди: «Айтқилки, не кишидур
Ки, бу янглиғ сахо анинг ишидур?»

Деди ровики: «Эй баланд сарир,
Айтмоқдин манга йўқ эмди гузир.

Бу ҳикоятки бас йироқ бўлғай,

Бўлса хилватда яхшироқ бўлғай».

Мажлис аҳлин кўпордилар холи,
Шаҳу ровийға қолди уй холи.

Дедиким: Ҳинд ичинда шахредур,
Равзадин олам ичра баҳридур.

Ҳам сенинг мулкунга эрур дохил,
Моли ҳар йил хизонаға восил.

Васфи бас дилпазиру оти Тароз³,
Тарзи дилкаш нечукки ишқи мажоз.

Шояд ул ерга етган эркинсен,
Йўқса васфин эшитган эркинсен?

Шаҳ деди: «Қилмамишмен они тавоф,
Лек элдин эшитмишам авсоф.

Сен хадисингни ибтидо айла,
Ҳар не кўрган эсанг адо айла».

Деди: «Шаҳридур ул бихиштосо,
Нахли тўби мисоли гардунсо.

Кавсаросо суйи далили анинг,
Ҳар тараф руди салсабили⁴ анинг.

Равза янглиғ ҳавоси жонпарвар,
Суйи кавсар киби равонпарвар.

Элига боғ зийнати — пеша,
Боғдин яхшироқ анга беша.

Киши йўқким, йўқ анга бўстони,
Богида ҳар тараф гулистони,

Ҳар киши они хурди ҳол ясаб,
Зеб аро улча эҳтимол ясаб.

Шоҳнинг чун адолат ўлди фани,

Эли ушбу жиҳатдин асру ғани.

Шаҳру кўйи биҳиштдек маъмур,
Эл била уйлар анда ҳуру қусур.

Моли забтиға эл бўлуб ҳайрон,
Топмайин, ганж қўйғали вайрон.

Навжувони бу шаҳр аро сокин,
Васфи минг нуқтадонға йўқ мумкин.

Ҳусн аро меҳри осмоний ул,
Лутф аро оби зиндагоний ул.

Ёши озу камоли кўп беҳад,
Зотида мундариж камоли хирад.

Пок табъи сафода кўзгудек,
Сабза узра оқар сузук сувдек.

Фаҳмиға нукта бўлмайин мубҳам,
Нуктаси ичра нукта кўп мудғам.

Табъи ҳар фанда чун мулойим ўлуб.
Анга аҳли фунун мулозим ўлуб.

Йўқ саодатлик уйла бир мавжуд,
Ахтари саъд ўлуб, оти Масъуд.

Аямай андин эзиди мутаол
Ҳеч ишда камол, хоссаки мол 5.

Майли гулзор аро қилиб оҳанг.
Дойим ичмакка бодаи гулранг,

Токи гул бордурур тузуб мажлис,
Гул эрур мажлиси аро мунис.

Сочибон барги гул қадам то фарқ,
Фарқдин то қадам гул ичра фарқ.

Чунки гул фаслин ўтқариб гардун,
Айлабон ул ҳарирлар гулгун.

Кестуруб барги гул киби бир-бир
Сингдуруб анда атру мушку абир.

Бори киймакларин қилиб гулфом,
Яна гулфом этиб хужаста мақом.

Раҳбаларда неча бути гулчехр,
Чарх тоқи аро нечукким меҳр.

Юзи гулгуна рангидин сода,
Ясоғон гул сепарга омода.

Ҳар қачон ул қилиб нишотқа азм,
Тузса гулфом қасри саҳнида базм.

Нечаким айшининг гули очилур,
Юқоридин бошиға гул сочилур

Ким, анинг базмиға назора қилиб,
Боғи фирдавсдин канора қилиб.

Ишларин гар шикаста баста, дедим,
Юзидин бирни жаста-жаста, дедим,

Ура олмон вале сахосида дам,
Мен неким, гар тирилса юз Ҳотам»**6**,

Айлади чун бу ерда нуктани бас,
Жуна сабру қарорин олди ҳавас

Ким, бу нодир сори гузар солғай,
Борча аҳволиға назар солғай.

Деди: «Бир ҳафта истабон ором,
Нўш қилғум ҳарамсаро аро жом.

Хизмат аҳлин ҳам айладим озод,
Айш ила уйларида бўлсун шод».

Элни чун айлади пароканда,
Азм жазм этти шоҳи фархунда.

Ҳарамин хосларға топшурди,
Нукталар борчасига туттурди.

Бор эди бир заминнаварди⁷ анинг,
Бўлмайин барқ ҳамнабарди анинг.

Деб эди отини «Сариус-сайр»,
Қолибон сайрдин ҳаво уза тайр.

Ҳафталиқ йўлни борибон бир кун,
Яна бир ончани яна бир тун.

Берибон тавру вазъига тағйир,
Секриди маркаб узра шоҳи далир.

Икки кун саъй ила хиром этти,
Гарчи йўл юз йиғоч⁸ эди — етти.

Кўрди шаҳре нечукки боғи биҳишт,
Туфроғи атр аро абир сиришт.

Нуктагў васфин айлаганча эди,
Балки зийнат аро юз онча эди.

Сурди Масъуд уйин сўроғ айлаб,
Базмини мояи фароғ айлаб.

Еттию кўрди бир бийик кирёс,
Тоқу айвон анга сипехр асос.

Соҳати ичра халқ ғавғоси,
Орзухоҳ улус алолоси.

Мутаайин эшикда неча киши,
Ғурабо хизмати аларнинг иши.

Жунани кўрдилар ғариб мисол,
Сурубон билдиларки, недур хол.

Бошлабон олиға югурдилар,
Меҳмонхонаға тушурдилар.

Боғлабон маркабин тавилаға руст,
Бошладилар ўзини қасрға чуст.

Қасрким эрди меҳмонхона,
Фарш ила рахти борча шоҳона.

Жунаға анда бердилар ором,
Тортиб олиға гуна-гуна таом.

Мизбон доғи келди қошиға бот,
Кўр, не меҳмону мизбон, хайҳот!

Ул зиёфат тариқида моҳир,
Онча мардумлик айлади зоҳир,

Ким ўшул хулқ ила камоли хирад,
Жунани ожиз айлади беҳад.

Бўлғуча ул каломдин фориғ,
Бўлди меҳмон таомдин фориғ.

Қилди юз лутф бирла истимзож,
Жунадинким: «Тиларму бода мизож?»

Ани роғиб кўруб нишот айлаб,
Зодадин зийнати бисот айлаб,

Тузди базмики чархи кўҳна ниҳод
Ўйла бир тоза базм бермас ёд.

Бор эди қаср ёнида ҳаммом,
Фаршу изора анда яшму рухом,

Шиша ўрнида меҳри оламтоб,
Ҳавзлар ичра сув ерида гулоб.

Илтимос эттиким бир-икки замон,
Кирса ҳаммом аро бурун меҳмон.

Ювса йўл гардидин баданни хўб,
Шоҳға ул бор эрди худ матлуб.

Кирдию топти бирдам осойиш,
Кўрди онча асосу оройиш

Ки, анинг мулки ичра йўк эрди,
Кўруб инсоф борчаға берди.

Тослар зарнигору меҳрмисол,
Сиймгун дастадин бошида ҳилол.

Футалар мушку анбар оғушта,
Тортилиб ип ерида зарришта.

Хизмат аҳли гули тарий янглиғ,
Йўкки, ҳаммом аро пари янглиғ,

Юз зарофатда ҳар хужаста ҳариф,
Куллу шайъин миназ-зарифи зариф 9.

Бу сифат ерда шоҳи озода,
Ўзни йўл гардидин қилиб сода,

Қилди ҳаммомдин чиқорға хиром,
Ҳулла келтурдилар бори гулфом.

Чунки меҳмон эди дағи маъмур,
Кийди гулгун ҳарирларни зарур.

Бўлди Масъуд ила тўни ҳамранг.
Қилдилар базмгаҳ сари оҳанг.

Базм эрди биҳишт омода.
Ҳури сокию кавсари бода.

Шаҳни чун базм ичига еткурди,
Шаҳни ўлтуртуб, ўзи ўлтурди.

Мажлис аҳли гул жабин бори,
Борчасининг либоси гулнори.

Хукм қилдики, соқийи мавзун,
Тутти меҳмонға бодаи гулгун.

Чун неча давр ўтти пай-дарпай,
Аҳли мажлис бошиға чиқти май.

Шоҳ чун нодири замон эрди,
Ҳикматойину нуктадон эрди.

Мажлисе кўрди ул сифат марғуб,
Бўлуб ул базм шавқидин мағлуб.

Соғ эканда риоят айлар эди.
Ҳифзи ҳоли бағоят айлар эди,

Боши чун бўлди бодадин маҳрур,
Хирад ойиниға етишти футур.

Жаннат ичра ўзин кўруб меҳмон,
Ҳар тараф боқса ҳур ила ғилмон.

Кўнгли сабру қарорсиз бўлди,
Нуктада ихтиёрсиз бўлди.

Оғзининг ҳуққасидин очти банд,
Нукта бир-бирга айлади пайванд.

Баски фош айлади дурафшонлик,
Кўйди юз мизбонға ҳайронлик.

Шаҳ савол этти: «К-эй хужаста вужуд,
Талъатинг ҳам отинг киби масъуд,

Йўқки мен Ҳинд ичинда сойирмен.
Балки олам аро мусофирмен.

Бу қадар донишу салоҳият,
Мунча жамъияту рафоҳият

Ки, санга тенгри айламиш макрун
Ки, они тенгри айласун афзун.

Кишида кўрмадим жаҳон ичра,
Қолмишам фикрати ниҳон ичра

Ки, не янглиғ санга бу бермиш даст.
Деб, мени қўнма ғам аро пайваст»,

Деди Масъуд: «К-эй юзунг фаррух,
Чунки сўрдунг зарур эрур посух.

Муни билгил атойи яздоний,
Лек сўрсанг сабаб — эшит они.

Бизга шоҳидурур не янглиғ шоҳ,
Олам аҳли бошиға зилли илоҳ

Ки, ҳаётини ҳақ мудом этсун,
Зиллу жоҳини мустадом этсун.

Подшоҳидурур ажаб одил,
Адли олам эли аро шомил.

Зулм торини ул сифат узмиш,
Адл созини ул сифат тузмиш

Ким, анинг давлатидин аҳли замон,
Топмамишлар бағайри амну амон.

Мулк аро чунки бўлди амният,
Юзланур мулк элига жамъият.

Андин-ўқдур ҳунар ҳисоби ҳам,
Фазл ила дониш иктисоби ҳам.

Бизга бу шоҳ давлатидин эрур,
Соёи жоҳу ҳашматидин эрур.

Буки элдин манга зиёд ўлмиш,
Манга бу навъ эътикод ўлмиш

Ки, бўлурға бу навъ иш ҳодис.
Гўйиё икки ишдурур боис:

Бири — ҳақ шукрини адо қилмоқ,
Яна — шаҳ жониға дуо қилмоқ.

Қолди бу икки ишдин эл ғофил!
Ки, алардин не ком эрур ҳосил?

Манки билдим, бу бўлди пеша манга,
Нафъи мундоқ етар ҳамеша манга».

Шаҳни бу сўзлар андоқ айлади шод
Ки, яқин эрди айлағай фарёд.

Уйла кўнглида меҳри ер тутти
Ки, яна хулқи меҳрин ўркутти.

Бўлди хушҳол ўлуб фасона сигол
Ки, фасоҳатдин этти халқни лол.

Кўрди Масъуд ул сифат меҳмон,
Фазлу дониш аро ваҳиди замон.

Истади жон анга фидо қилмоқ,
Мақдами шукрини адо қилмоқ.

Ҳар тараф тожирики кетмиш эди,
Бири ул кун магарки қайтмиш эди.

Келтуруб эрди сондин ортуқ суд,
Топта Масъуд андин ортуқ суд.

Гарчи ул судким, худо берди,
Ончаким бир хирожи мулк эрди.

Кўнглин ул моя бирла хуш қилди,
Судини шаҳға пешкаш қилди.

Шаҳ мусофир сўзини айлаб ед,
Не ўзин ғамлиқ айлади, не-шод.

Мизбон ёна бўлди базморой,
Деди: «Ўн хур ўлуб нишотафзой,

Раҳбаларнинг эшигин очсунлар,
Гул халойиқ бошиға сочсунлар».

Гарчи ул вақт эрди фасли хазон,
Гул соча бошлади насими вазон.

Ясабон гул бори абир сиришт.
Базмни қилди гулистони бихишт.

Ҳар сори гулузори гулгунпўш,
Жоми гулранг айлар эрди нўш.

Юзи гул-гул бўлуб нишотангез,
Шохнинг хорхорин айлаб тез.

Қилди Масъудбир тараф имо,
Бўлди бир гулузор жилванамо.

Келтуруб жоме уйлаким хуршед,
Кўрмаган жом анинг киби Жамшед.

Тўлдуруб шоҳға аёқ тутти
Ким, куёш янглиғ уйни ёрутти —

Деди: «Улдур бу жомнинг ҳоли
Ки, чу бир тўлди — бўлмағай ҳоли.

Ўнг сори давр топса пайдарпай,
Бўлмағай кам киши ичардин май.

Сўл сори ёнса нечаким тўлғой,
Оз ичиб кўп, валеқ кам бўлғой.

Ясоғонда гуруҳи ҳикмат қисм,
Боғламишлар анга бу навъ тилисм».

Озмойиш чу ихтиёр ўлди,
Бу сифат андин ошкор ўлди.

Шаҳни ул жом қилди бодапараст,
Ичмайин бода бўлди андин маст.

Они ҳам чекти мизбони сахий,
Меҳмон олида сахо кўр, ахий!

Шаҳ май андин ичар эди хушдил,
Анга тегруки бўлди лояъқил.

Ул кун ўлди бу навъ ила оқшом,
Уйқудин топти табълар ором.

Субҳ ринди чу қилди майли сабуҳ,
Роҳи меҳр анга тоза айлади руҳ¹⁰.

Қўптилар бодаи сабуҳкашон,
Бўлубон ул сабуҳ бирла хушон.

Яна кундузга чекти ул мажлис,
Қўймай ул мажлис элга ақл ила ҳис,

Яна¹¹ кундин такаллуф ўлди фузун,
Гулжабинлар тутуб майи гулгун.

Қасри гулгунда гулфишонлиғ этиб,
Сокини базми гулнишонлиғ этиб.

Яна Масъуд ишорати қилди,
Борди улким ишоратин билди.

Базм аро турфа созе келтурди,
Соз ила дилнавозе келтурди.

Сози ул сарви гулжабиннинг «чанг»,
Гули устида бурқай гулранг.

Деди Масъуд: «Созини олсун,
Бурқайин олиб, ўлтуруб чолсун!»

Ултуруб чунки бурқаъ очти хур,
Бўлди эл ақлу хушиднн маҳжур.

Чанг ториға чун фиғон берди,

Кимки ўлтурмиш эрди — жон берди.

Бу худ ул навъ шаҳни қилди асир
Ки, чекар эрди чанги бирла нафир.

Муни ҳам чекти шоҳ олиға тез,
Бўлубон лутф бирла узрангез.

Туна кун тортқонча молу жиҳот,
Тортти меҳмон олиға бот.

Ўтти бу навъ ила бу кун доғи,
Уюди базм усруку соғи.

Яна тонгла тузулди беозарм,
Мажлис ўлди ики кунгинин ҳам гарм.

Яна май ичмак эрди, гул сочмоқ,
Яна май чехраларда гул очмоқ.

Зебу зийнат фузун бурундин кўп,
Айшу ишрат бурунғи кундин кўп,

Яна амр этти мизбони карим
Ки, биров кўпти ул сифатки насим.

Олибон келди барқ рафтори,
Сайр аро барқдин намудори.

Гоми «Шабдез»¹²дин келиб афзун,
Ранги гулгуну оти ҳам «Гулгун»,

Бир париваш ҳаюни, дев нажод,
Балки деуу пари била ҳамзод,

Шаклидин ақлу ҳис бўлуб мабхут,
Май анга суву найшакар анга қут,

Ўн келиб ўзга отча гоми анинг,
Туну кун юз йиғоч хироми анинг.

Ани кўргач хираддин ўлди бари,
Киши андоқки, кўрса деуу пари.

Ани ҳам чекти шоҳ олиға чуст,
Уйлаким неча тухфа чекти нахуст,

Борчадин шоҳ ўлуб эди мамнун,
Лек мундин борисидин афзун.

Ул ики кунгича яна амвол,
Чекти меҳмони олиға хушҳол.

Яна шом ўлғач ўлдилар бори маст,
Мундоқ ўлғайким, бўлса бодапараст,

Жунаи меҳр чун узор очти,
Ҳиндуви шом аскари қочти 13.

Шоҳ Жуна кўз очти хоболуд,
Мезбон толии киби масъуд.

Келдию қилди суҳбатангизи,
Қилғали гулга бодаомизи.

Шаҳ деди: «Эй рафиқи зебо чехр,
Кўнглумиз боғида кўп экан меҳр,

Меҳмонлик ҳам ўлғай ушмунча
Ки, унут бўлмағай бу ўлгунча.

Саъб эрур гарчи дарди ҳижронинг,
Азм этарбиз гар ўлса фармонинг.

Гарчи келмак эрур иродат ила,
Лек кетмак эрур ижозат ила».

Булди ҳижрон ҳадиси чун мазкур,
Тушти Масъуд хотириға футур.

Деди: «Эй раҳнаварди кор огоҳ!
Не ҳадис эрдиким, дединг ногоҳ?»

Сухбатинг бирла бор эдук хушҳол,
Бизга ҳажринг қилур мушавваш ҳол,

Хизматингда гар айладук тақсир,
Сен карам бирла топмоғил тағйир,

Шод эдук меҳрваш жамолингдин,
Мутаматтеъ чучук мақолингдин.

Неча кун турсанг ўлғабиз масрур,
Йўкса, тақсиримизни тут маъзур!»

Шоҳ анга узрлар базе қўлди,
Хайрбод айлабон равон бўлди.

Бўлди «Гулгун» уза жаҳонпаймо,
Урса маҳмиз осмонпаймо.

Сўнгича ҳар не берганин Масъуд,
Забт этиб борчасини буду-набуд.

Ўзининг неча муътамадларидин
Ким, баруманд эди хирадларидин.

Узатурға замони отланди,
Гун узатти висоқиға ёнди,

Шаҳ чу «Гулгун»нн қилди дашт хиром,
Тутти Дехлида ул кун-ўқ ором.

Неча кун чунки анда макс этти,
Неки қолмиш эди кейин етти,

Иши Масъуд ишида ҳайронлик,
Келтуруб ақлиға паришонлик.

Ёди бирла тўнин қилиб гулфом,
Ичибон ёди бирла гулгун жом.

Биров эрди Тароз уза воли,
Ҳиммати пасту мансаби олий.

Шаҳр анга Жунпур оти Жайпур,
Зулм ила Ҳинд мулкида машҳур.

Ҳам келиб эрди додхоҳ андин.
Бўлуб эрди неча гуноҳ андин.

Айлади ҳукм шоҳи фаррухфол:
Қим: «битийсунлар ушбу лаҳза мисол

Ки, вилоятда шоҳ ўлуб Масъуд,
Ул етушсун эшикка зудо-зуд».

Лек бу номадин бурун бу хабар
Етибон айлади ани музтар.

Билдиким борди салтанат кўлидин,
Сўрғуси шоҳ маъдалат йўлидин.

Ишлари шаҳға чун очилғусидур,
Не сазовори бўлса қилғусидур.

Бор эди ноиби оти Маллу 14,
Табъида зулму кина сори ғулу.

Чун бу янглиғ иш ўлмоғин билди,
Зорлаб они мушоварат қилди:

Қим: «не бўлғай бу қиссаға чора?»
Деди золимваше ситамкора:

Ки, «бу ишким, санга эрур ҳодис,
Анга Масъуд ўлубтурур боис.

Шаҳға бормиш бу навъ овоза,
Ки анинг базлиға йўқ андоза.

Ҳам демакдин зиёда яхшилиғи,
Яхшироқ олам аҳлидин қилиғи.

Ани сендин чу англамиш фойиқ,

Анга кўрмиш сенинг ишинг лойиқ,

Ул қачон бўлса бу ародин гум,
Сангадур ёр чарх ила анжум.

Фавтидин шоҳ изтирор топар,
Мамлакат ҳам санга қарор топар».

Деди Жайпур: «Гар будур чора,
Ани не навъ этарбиз овора?»

Деди Маллу: «Бурун ани ёр эт,
Таври меҳру муҳаббат изҳор эт.

Чорлабон ўз уюнга суҳбат туз,
Онинг уйига майл ҳам кўргуз.

Чун бўлур бу мусодақат мавжуд,
Мен қилай ҳар некнм эрур максуд».

Бўлди Жайпур кўнгли беҳад шод,
Солди Масъуд бирла тарҳи вадод,

Берибон юз фусун била бози,
Бўлди онинг рафиқу ҳамрози.

Чорлабу бориб унига беҳост,
Ҳар кун айлаб бириси суҳбат рост.

Анга ўзини ёр деб жони,
Ўзидин эмин айлади они.

Токи Масъуд уйи аро Жайпур,
Бир кун ўлди қадах била масрур.

Шомға тегру айлади ани маст,
Ўзи доғи анга бўлуб ҳамдаст,

Тунд май чунки зойил этти хирад,
Гулшан ичра йиқилдилар беҳуд,

Бўлди Масъуд эли дағи ғофил,

Кўпи бор эрди, балки лояъқил.

Истар эрди бу ҳолни дастур,
Бор эди бир камин аро мастур.

Чиқти бир неча девхуш бирла,
Кинакаш, балки хиракаш бирла.

Топтилар мизбонни боғ аро чуст,
Боғладилар илик, аёғини руст.

Кўтариб бири бўйниға они.
Қилдилар йўлга азми пинҳони.

Уйиға борди ул қаронғу кеча
Ким, каро кўрди уйлаким бу кеча?

Тийра чоҳ ичра солди тутқунни,
Тенгри бир айлаган туну кунни

Мунда чоҳ ичра беҳуду мазлум,
Қавму ханли ишини қил маълум!

Чунки тун кузғуни ҳаво қилди,
Тонг қуши навҳа ибтидо қилди.

Кўз очиб уйқудин анинг хайли,
Қилдилар барча хизмати майли.

Бўлдилар ҳозир уйлаким маъхуд,
Чунки Масъуд ғойиб эрди не суд?

Барча ғамнок ўлуб, қилиб ёқа чок,
Лек Жайпур барчадин ғамнок.

Дам-бадам изтириб анга ортиб,
Қавму хайли била фиғон тортиб.

Кўз неча кун ғамида ёпмадилар,
Тиладилар, валек топмадилар.

Ёлқибон оқибат бу суратдин.

Мотамин туттилар заруратдин.

Тушти элга қилиб борин ожиз,
Мотамиким, туганмагай ҳаргиз.

Қилди волийи хориж андеша,
Неча кун ғам ебон азо пеша.

Қавму хайли чу бердилар кўп панд,
Бўлди Масъуд ҳажриға хурсанд.

Етти ошин бериб такаллуф ила,
Уйига борди кўп таассуф ила.

Чунки ул кеча ғадр этиб Маллу,
Эл ичин қилди дард ила мамлу.

Меҳр чун шарқ чоҳидин чиқти.
Ер туби хобгоҳидин чиқти.

Очти Масъуд кўз малолат аро,
Кўрди ўзни ғариб ҳолат аро.

Аёғи илги боғланиб маҳкам,
Кўзига тийра жумлаи олам.

Жисмининг нисфи болчиғу су аро,
Ёрими қийрдек қоронғу аро.

Деди: «Ёрабки, бу не ҳол эркин?
Тушму эркин ва ё хаёл эркин?»

Нечаким айлади гумону қиёс,
Ҳолатин айлай олмади ихсос.

Очти мундоқда чоҳ бошини бирав,
Чоҳ аро тушти шамъдин партав.

Ани ул чоҳдин азоб била,
Боғлабон чектилар таноб била.

Солдилар ун ичинда зору асир,

Кўрди ногаҳки тунд кирди вазир,

Огзиға ҳар не келганин сўкти,
Бир киши бир қучоқ йиғоч тўкти.

Ҳукм қилдики: очингиз расанин.
Яланғочланг, азоб этарга танин.

Дедиким, чекти они икки киши,
Йиғоч урмоқ яна икининг иши.

Нечаким зорлиғ била Масъуд
Дедиким: «Айтингиз, недур мақсуд?

Ғараз ар мол эрур эмас ул кам,
Жон эса йўқ турур музояқа ҳам».

Килмади истимоъ золими хас:
«Йиғоч урмоқни,— деди,— қилманг бас».

Барги гулдек танин топиб яланғоч,
Икки золим урарлар эрди йиғоч.

Неча фарёд этибки, урди печ,
Киши фарёдиға етишмади ҳеч.

Тоқим икки йиғоч ушолди дуруст,
Бўлди икки йиғоч урғучи суст.

Деди золимки: «Бас қилинг, урманг,
Буқун они таёқлаб ўлтурманг.

Қатл қилмасмен изтироб айлаб,
Ултурурмен, вале азоб айлаб».

Кўпти бошу аёғидин икки дун.
Бўлди ул феълидин хижил гардун

Кўпуб ўлтурди нотавон Масъуд,
Деди тортиб фиғони дардолуд

Ки: «Гуноҳим недур, мусулмонлар!

Қилмади буйла зулм ёронлар!

Зулму бедод расмидин қайтинг,
Гунаҳи айлаган эсам айтинг.

Одами жойизул-хато бўлмиш,
Бу хато борчаға раво бўлмиш.

Ўтқарай ҳар не таржумон десангиз,
Молдинким десунки, жон десангиз».

Неча бу навъ зоҳир этти наво,
Қилмади дуни сангдил парво.

Дедиким: «Қўймангиз ани сўзга,
Демасун бу фасоналар ўзга».

Боғлатиб солди чоҳнинг таҳиға,
Яна ер тутти Юсуф ўз чаҳиға**15**.

Неча кун бу эди иш.и онинг,
Манъини қилмайин киши онинг.

Борди Масъуд ҳоли сомондин
Тўқубон ашк, илик юди жондин.

Дер эди: «Тиғи кин сурунг охир,
Мени раҳм айлаб, ўлтурунг охир».

Бас жафодин чу зулмгар тўйди,
Тонгла ўлтурғали кўнгул кўйди.

Чоҳ бошида кўйди бир кишини,
Айлабон уҳда ўлтурур ишини.

Борди Жайпур олиға шодон
Қи: «бузуқ кўнглунг бўлди ободон.

Душманинг бу сифат эрур макҳур,
Олди ўлтурғали ани дастур».

Келдию уйда тузди базми нишот.

Бода ичмакда айлади ифрот.

Бир қизи бор эди анинг гулрух,
Талхгуфтор, бал шакар посух.

Хусн бирла жаҳон элида ғани,
Васфдин балки хусни мустағни.

Ишқ умре солиб димоғиға дуд,
Утининг боиси эди Масъуд.

Хусни васфини чун эшитмиш эди,
Ҳам йироқтин назора этмиш эди.

Кишига айта олмайин они,
Куяр эрди валек пинҳони.

Ишқдин чун бор эрди кўнглида банд,
Бандини кўрса эрди ҳожатманд.

Меҳнати айлабон сироят анга,
Айлар эрди бәсе риоят анга.

Уйда-ўқ айламиш эди маълум
Ки, эрур банд ичинда бир мазлум.

Ваҳмдин маҳваши хумоюнфол,
Ани сўрмоққа топмас эрди мажол.

Бу кечаким, отосин англади маст,
Қавму хайлин май этти ер била паст.

Чаҳ ниғаҳбони эрди лояъқил,
Мастлик уйқусида фориғ дил.

Очибон чоҳ бошини маҳваш,
Чорлади меҳр бирла: «К-эй ғамкаш!

Қайси мазлумсен, не отинг бор?
Бу замон мавт, ё ҳаётинг бор?»

Чу эшитти анинг унин мажрух,

Жисмиға майл қилди кетган рух,

Нола айлаб деди: «Отим Масъуд,
Жонима юз туман бало мавжуд.

Сен-де, одам ва ё фариштамусен?
Раҳмати ҳақ била сариштамусен

Ки, унунгдин танимға жон келди,
Жисмима муждаи равон келди.

Қила олсанг ишимга фикри қил!
Йўқса, бору мени ўлук билгил!»

Чун эшитти отин бути чолок,
Ишқдин тушти кўнглига топок.

Қон баса ҳажридин ютуб эрди,
Неча кун мотамин тутуб эрди.

Ғойиб ўлмоғлиғи бўлуб эди чин,
Ўлгани, лекин эрмас эрди яқин.

Отасин ҳам билур эди гулрўй
Ким, эрур дев феълу вожун хўй.

Нозанин кўнгли ичра тушти гумон,
Деди: «Ёрабки, бўлмағай бу ҳамон!»

Чунки сўрмоққа айлади тадқиқ,
Билди Масъуд эрканин таҳқиқ.

Деди: «Эй жисминга фидо жоним!
Жонинга садқа жисми пазмоним!

Сени кўргунча мундоқ ўлсам не?
Хаста жонинг фидоси бўлсам не?

Кўрдиким, бу фасонадин йўқ суд,
Ҳилғали чора кўпти ғам фарсуд.

Икки маҳрам каниз эдилар анга,

Жони янглиғ азиз эдилар анга

Ким, анга улдам эрдилар ҳамрах,
Нозанин ишки ўтидин огаҳ.

Айлабон улча саъй имкони,
Чектилар чоҳ қаъридин они.

Чикти бир колбадки, жон йўқ анга,
Тан аро рухдин нишон йўқ анга.

Оёқ-илгини ештилар филҳол,
Рухсиз жисмдин эди тимсол.

Рамидин шўх ўларға ёвушти,
Зор йиғлаб аёғиға тушти.

Кўрди ҳолин сўрар маҳал эрмас,
Анда турмоқ натижаи бермас.

Ул икавга кўтартибон они,
Андоқ эвга киюрди пинҳони

Ким, неча турса нотавон анда,
Хеч ким қилмағай гумон анда.

Кат юзида тўшак солиб неча қот,
Анда ётқузди зору хастани бот.

Гоҳ шарбат, гаҳи таом бериб,
Юзидин ўз кўзига ком бериб,

Хизматин айлабон шафиқона,
Бор эди теграсида парвона.

Ул кечаким, ани чиқорди ул ой,
Сулҳ бўлғон вазири хориж рой, 16

Бўлди Масъуд қатлиға жозим,
Кўптию бўлди чаҳ сори озим.

Кўрди: зиндону чоҳ боши очук.
Посбон масти хобу банди йўқ.

Посбонни ҳам улдам этти ҳалок,
Бўлди ўз жони ваҳмидин ғамнок.

Чопибон борди воли олиға чувт,
Воқеъ ўлғонни шарҳ қилди дуруст:

Иккиси қолдилар ажаб ғам аро,
Ўзлари ҳолатиға мотам аро.

Оқибат ул ики ситамкора,
Ишга бу навъ топдилар чора

Ки, бурун шаҳр аро қилиб таъжил,
Топсалар, айлагайлар они қатил.

Шаҳр аро эрди нотавон ноёб,
Қилдилар тоғу дашт сори шитоб.

Ўн кун истаб фузунроқ имкондин,
Топмадилар нишонани ондин.

Ангача шўх меҳрибонлиғидин
Чикти Масъуд нотавонлиғидин.

Кенгашиб, рой анга топти қарор
Ким, аён бўлғай иккисига фирор.

Шўх икки от қилиб эди тайёр,
Пўяда мисли кавкаби сайёр.

Қайтғоч волию вазиру сипох,
Йўлда чун ҳеч қолмади икрох.

Қочибон йўлға тушти икки рафиқ
Ким, демишлар: «рафиқу сумма тарик» 17

Бу кеча қочтилар ики ҳамроҳ,
Тонгласи халқ бўлдилар огоҳ.

Қавдилар борча саъй этиб жони,
Жаҳднинг улча бўлғай имкони.

То кўрунди алар қаролари ҳам,
Қолмади бир йиғоч аролари ҳам.

Икки бечора жонида эди тоб,
Чора қилди мусаббибул-асбоб 18

Ким, кўрунди илайларида тенгиз,
Фурзада бир кема, вале юксиз,

Етгач-ўқ музд айлабон таъйин,
Бўлдилар кема ичра баҳрнишин.

Сурдилар кемани шитоб била,
Етти қавғунлар изтироб била.

Кўрубон уйла меҳнати жовид,
Ул иков ёнди жонидин навмид.

Юрубон қўйдилар қироқ сори юз.
Бу икав сувда ўн кеча-кундуз

Кемадин чиқтилар иков хушҳол,
Миндилар отқа айлаб истиъжол.

Шаҳрким, туттилар анинг сори йўл,
Пойтахт эрмиш иттифоқий ул.

Йўл юруб кеча субҳ чоғиғача,
Еттилар шаҳрнинг қироғиғача.

Йўлда бир эски қалъа томи эди,
Панаҳида неча ҳароми эди.

Анда етгач аларға сурдилар,
Ҳар бирин ўн киши тушурдилар,

Олибон оту тўнларини тамом,

Қилдилар жилвагаҳлариға хиром.

Икки урён ичида қайғу эди,
Шукр эрдик, тонг қаронғу эди.

Ушбу ҳолатда еттилар хайле,
Қилди Масъуд алар сори майле.

Чун ўз аҳволидин хабар қилди,
Дарди ул хайлға асар қилди.

Бир-ики эски кийгулук ташлаб,
Ёндилар, шаҳр сори йўл бошлаб 19.

Сатри аврат қилиб ики ҳамдард,
Кирдилар бир бузукға ғампарвард.

Ёруғоч тонг сипехр жомидек,
Қочти тун ҳиндуси ҳаромидек.

Ул бузуғ ичра эрдилар бу ҳол
Ангачаким, қуёшға бўлди завол.

Очлиғ заъфи бўлди чун ғолиб,
Нафс бўлди ғизо сори толиб.

Шўхда чун йўқ эрди тобу тавон,
Бўлди Масъуд шаҳр сори равон

Ким, анга етса ҳар нечук рўзи,
Они қут айлағай дилафрўзи.

Қўйди бозор ичига чунки қадам,
Шоҳ базми учун биров ул дам.

Тослар соз этиб эди мақбул,
Нечада умна, нечада танбул **20**.

Дер эди: «Ҳар бирига икки дирам,
Музд эрур ҳар кишики қўйса қадам».

Чунки Масъуд эшитти ул сўзни,
Тоскаш айлади равон ўзни.

Ул жамоат аро урар эди гом,
Йўл йироғу аларға йўқ ором.

Заъфлик жисми тоби чун кетти,
Шоҳнинг чорбоғиға етти.

Жуна гулшан аро ичар эди май,
Базмида лаҳни уду нолаи най.

Чунки Масъуд ишин эшитмиш эди,
Ғамидин ақлу ҳуши итмиш эди.

Ёдидин беқарор йиғлар эди,
Май ичиб зор-зор йиғлар эди.

Боғ аро чунки кирди ул маҳзун,
Ахтачи илгида эди «Гулгун».

Чун назар қилди дашт паймоға,
Кўзи ул лаҳза тушти тамғоға.

Англадиким, эрур ҳамул маркаб,
Солди ҳайрат ҳазин ичига тааб.

Деди: «Ул меҳмон буён сурмиш,
Шоҳ олиға тухфа келтурмиш».

Юругач илгари аёғи анинг,
Топти гулчеҳр унин қулоғи анинг

Ким, чекар эрди соз ила нағмот,
Лаҳнида борча ошно абъёт.

Таниға печу тоб тушти яна,
Кўнглига изтироб тушти яна.

Мунда доғи ичига тушти гумон
Ки, санамни сотиб экин меҳмон.

Кўйди чун шаҳ бисотиға гомин,
Кўрака ичра кўрди ўз жомин.

Жоми майдек ичига қон тушти,
Кўзларидин оқарға ёвушти.

Мунда ҳам они дард этиб беҳол,
Ҳам ўшул икки янглиғ этти хаёл.

Кўнглига заъф бўлди муставли,
Деди: «Ераб, не қилғаним авли?»

Шаҳ сори кўзи тушмак эрди ҳамон,
Тонидиким эрур ҳамон меҳмон.

Ўзи берган киби тўни гулранг,
Яна гулранг тож ила авранг.

Бера олмади ўзи бирла қарор,
Ул замон қилғали ўзин изҳор.

Ки: «агар зоҳир айласам ўзни,
Муздума тикмиш ўлғамен кўзни».

Зоҳир ўлмоқтин ушбу бўлди ғараз
Ки, керак ҳар не қилғаниға эваз

Тосни олдилар чу бошидин,
Кўзлари бўлди ғарқ ёшидин.

Тошқори чиқти бормоғин тишлаб,
Мумкин эрмас ғариб иш ишлаб.

Истади боғдин чиқарни юруб,
Ҳиммати гомин осмонға уруб.

Неча ходимки, шаҳға қойтмиш эди,
Меҳмони била узатмиш эди.

Шаҳ эшигида эрдилар бори,
Кўзлари тушти чун анинг сори.

Тонидилар бориси маҳдумин,
Ул дағи кўрди хайли маҳкумин.

Борча беихтиёр ўкурдилар,
Қўпуб онинг сори югурдилар.

Сар-басар бўлдилар аёғиға паст,
Айлаб ўзни ғирев ила ҳамдаст.

Ул дағи чун алар ишига боқиб,
Ашки беихтиёр кўздин оқиб.

Тошқори чун бу шўру шар бўлди,
Ичқари шаҳға ҳам хабар бўлди.

Вокиф ўлди сўруб шитоб била,
Югуруб чиқти изтироб била,

Кўрубон ёрин уйла ҳолат аро,
Бўлди ёруғ жаҳон кўзига қаро.

Кучубон бўйнини, тўкар эди ёш,
Ул кўяр эрди шоҳ аёғиға бош.

Ул тарафдин канизаки чиний,
Қон тўлуб дийдаи жаҳонбини,

Гул рухсори ғарқа қон ёшиға,
Эврулур эрди мунъими бошиға.

Топқач ул изтироб ўти таскин,
Шаҳ неча кимса айлади таъйин

Ким: «исиғ сувға элтингиз они»,
Ул куюб ҳамраҳи учун жони.

Ҳолидин шаммаи баён этти
Ким, анга чархдин нелар етти.

Шоҳ чун билди андоқ афсона,
Қилди таъйин заифалар ёна.

Кийгулук хуллалар бори гулранг,
Маҳди гулгун ила қилиб оҳанг.

Пари гулчеҳру неча хожасаро,
Топтилар они ул хароба аро.

Кийдуруб бўй-бошиға хуллаи ол,
Маҳд ичинда кижурдилар филҳол.

Маҳдни боғ аро тушурдилар,
Ани бир қаср аро кижурдилар.

Анда гулчеҳр бирла неча каниз
Асрабон они шоҳвор азиз.

Бу тарафдин исик суға Масъуд
Кирибон чихти уйлаким маъҳуд.

Борча гулгун либос эди тайёр,
Шаҳға ул айлаган киби изҳор.

Чунки кийди либоси шоҳона.
Истади они шоҳи фарзона.

Яна кучтию ўғлидек кўрди,
Неки бошиға ўтганин сўрди.

Қилди Масъуд саргузаштини фош,
Ул дер эрдию шах тўкар эди ёш.

Қилди ўзга рафику соҳиб ани,
Туну кун ҳамдаму мусоҳиб ани.

Берибон кўп хизоналар била нақд,
Анга гулрухни доғи боғлади ақд.

Анинг ўлди Тароз ва Дарбаст,
Неча кишвар доғи анга пайваст.

Қасри гулранг аро бўлуб гулпош,
Майи гулфом бирла эрди маош.

Буйла ҳолатда ҳукм топди судур
Ким, топиб қатл Маллуву Жайпур.

Бўлди ер қонлари била гулфом,
Кўрки, гул фаслидур не хуш айём.

Дўстлар ғарқ гул аро то фарқ,
Яна душман бу навъ гул аро ғарқ 21.

Хушдурур боғи коинот гули,
Барчадин яхшироқ ҳаёт гули» 22.

Сурди чун ровий ул дақиқ мақол,
Анга ҳам бўлди шаҳ муфаттиши ҳол.

Ул ҳам эрди Тароз кишваридин,
Балки Масъуд наслу гавҳаридин.

Ўзига қилди ҳамдаму ҳамроз,
Яхшироқ буки, нақду мулки Тароз.

Солди тутқоч бу навъ амр вужуд,
Кўзига уйқу толии масъуд.

[XXIV]

Чаҳоршанба куни Баҳромнинг мовий қисват била гунбади
нилуфарийға майл қилиб, хуршеди осмоний либос била жоми
фирузагун аро кабудон майидек бода солиб нўш қилғони ва нўшо-нўш
унин тоқи нилуфаридин ошурғони

Чоршанбаки тоқи нилуфарий
Қилди тун корвонини сафарий.

Меҳр ўз зарҳалин аён қилди,
Шамт устига шустмон қилди.

Кўк фазосиға меҳр қилди сафар
Бўлубон рўбарўй нилуфар 1.

Нилуфаргун либос бирлан шоҳ,

Қасри нилуфар этти манзилгоҳ.

Илгига олди жоми фируза,
Лаъл май андин этти дарюза.

Нилуфардек либослар била ой
Бўлди хуршеддек жаҳонорой.

Уйлаким, кўз ёрутқали жовид,
Чикти кўк атласин кийиб хуршед².

Ичти Баҳром жоми нилуфарий
Тавнадеким ёсолғай ул сипарий.

Анга тегруки гунбази гардун
Айлади ложувардини шабгун³.

Юз садаф зоҳир этти нили сипехр,
Ботти ул Нил ичида заврақи меҳр⁴.

Шаҳ қилиб тарк базми оройиш,
Уйқудин толиб ўлди осойиш.

Қилдилар жамъ мажлис асбобин,
Истабоч шоҳнинг шакар хобин.

Пардаға кирди шўхи жилванамо,
Уйлаким шом бўлса, меҳри само.

Хизмат аҳли яна қилиб новард,
Топибои раҳнаварди оламгард.

Келтуруб рост, уйлаким ҳар шом,
Бердилар парда кейнида ором,

Пардадин буйла зоҳир ўлди нидо
Ким: «мусофир фасона қилсун адо».

Буйла бунёд этиб дуо ровий
Деди: «Бу етти пардаи мовий

Қаср жоҳингға пардаи айвон,

Боргоҳингга балки шодирвон.

Меҳр — тожинг уза гуҳар янглиғ,
Чарх — боғингда нилуфар янглиғ».

Бешинчи иқлим йўлидин келган мусофирнинг дostonоролиғи

Чун анга бу дуоси еттиким
Охир ўлғоч равон эттиким: 5

«Бор экандур Аданда 6 жавр фане,
Жавр қилмоқ фанида сафшикане.

Бори манзил бўлуб савоҳил анга,
Соҳили баҳр ўлуб манозил анга.

Ҳам тануманду ҳам шужоу далер,
Ул сифатким жазира ичракй шер.

Ахзи моли ҳаром коми ўлуб,
Буйла ком истабон ҳароми ўлуб.

Шавкатидин не ёр анга, не рафиқ,
Ялғузун айлар эрди қатъи тарик.

Корвони агар ўну гар юз,
Борчасиға ҳариф эди ёлғуз.

Йўқ савоҳил ичинда раҳзан ул,
Баҳр аро ҳам анга келиб фан ул.

Бир неча заврақ асрабон тайёр,
Янги ой заврақи киби сайёр.

Қайси заврақким, ул ясаб они
Асрабон ўзга ерда пинҳони.

Неча раҳзан анга мулозим этиб,
Ҳифзини борчасиға лозим этиб.

Қайдаким заврақи топиб таскин,

Анда бир дийдабон қилиб таъйин

Ким, жазоирдаким тутуб беша,
Ул кишига бу иш бўлуб пеша

Ким, чиқиб бир бийик шажар узра
Кўз солиб баҳри мавжвар узра.

Кўзига кема учраса ногаҳ,
Ани филҳол этар эди огаҳ.

Ул миниб заврақи сабук сайре,
Уйлаким сувда сайр этар тайре,

Кема аҳлига ҳай дегунча етиб,
Борчага ҳар не кўнгли истар этиб.

Талабон молу айлаб элни ҳалок,
Ёнибон коми дил била бебок.

Баҳр аро офати нечукки наҳанг,
Беша ичра нечукки шеру паланг.

Сув юзинда сабо киби обир,
Отини халқ айтибон Жобир⁷.

Дашту дарёда лек аҳли убур
«Жобири роҳзан» қилиб машхур.

Бор эди бир жазира маъман анга,
Халқ молин йиғорға маҳзан анга.

Бир йиғочка яқин жазираға давр,
Даврида сувға топмайин киши ғавр.

Даврасида кўрунмайин кўзга,
Ончаким кўз тушар судин ўзга.

Ичида беадад шажар бутубон,
Сабза ўрнига нилуфар бутубон.

Чашмаи эрди хушгувор анда,

Заҳр аро нўш ошкор анда.

Ул су бирла ясаб эди боғе,
Боғ ичинда иморати доғи.

Анда даҳлезу гунбазу айвон,
Суйи андоққи чашмаи ҳайвон.

Гўйиё андағи жазоир аро,
Шаҳри эрмиш оти «Биҳиштсаро».

Анда шоҳи сахию донишвар,
Қабзаи ҳукми ичра ул кишвар.

Оти Навдар ва лек ўзи нодир,
Табъи ҳар нодир иш аро қодир.

Бор эмиш гўйиё анга бир қиз,
Одами уйла кўрмаган ҳаргиз.

Қадиким нахли сарфароз келиб,
Ҳусн боғида сарвиноз келиб.

Зулфидин сунбул айлабон юз печ,
Оғзидин ғунча ойтмай сўз ҳеч.

Орази машъали жаҳонафрўз,
Партави шуъласи келиб жонсўз.

Сочи айлаб команд бўлмоқ фан,
Меҳр бўйниға тортар эрди расан.

Юзига меҳр бандау оти Меҳр⁸,
Уйрулуб меҳридек бошиға сипеҳр.

Баҳрға ноз илачу кўз солибон,
Дема кўлок, баҳр қўзғолибон.

Бу сифат меҳри оламафрузе,
Меҳр йўқ, шуълаи жаҳон сўзе

Бир кун истаб тенгиз тафарружини,

Ел хиромию сув тамаввужини.

Қирибон заврақ ичра сойир ўлуб,
Ул жазоир тўшида зойир ўлуб.

Уйла баҳри фалак мисол ичра,
Қавкаби ер тутуб ҳилол ичра.

Ногаҳон эсти номувофик ел,
Вокиф ўлгунча кемалардаги эл.

Кемаларни тенгиз аро сурди,
Шиддатин лаҳза-лаҳза ошурди.

Токи тунд ўлди баҳр аро кўлок,
Деди маллоҳ айлабон яқо чок

Ким: «иноят йўқ эрса яздондин
Эл керактур юмок илик жондин».

То бу янглиғ неча кеча-кундуз
Ел сураар эрди кемаларни туз.

Топкуча ел суубати ором,
Кемага онча бўлмиш эрди хиром

Ки, кишиким қўюб эди Жобир,
Дийдабонликқа ҳар сори нозир.

Сувда чун кемага назар қилди.
Кўрганидин анга хабар қилди.

Кирди завраққа Жобири хунрез,
Ел киби қўйди юз алар сори тез.

Етгач-ўқ бўлди разму кин пардоз,
Қилдилар кин алар доғи оғоз.

Ҳар ўқиким алар сори отти,
Қонларин баҳр сувиға қотти.

Қилдилар, чун кўп айлади бедод,

Қолғони зинҳор ила фарёд.

Олиға солибон борин сурди,
Токим ўз масканиға етқурди.

Кемаларни қироқға боғлаб руст,
Халқу амволини чиқорди дуруст.

Шўхдин чун эмас эди огоҳ,
Кўзи тушти анинг сори ногоҳ.

Йиқилиб зойил ўлди андин хуш,
Бир дам эрди ўлук киби хомуш.

Хуши киргач яна назар этти,
Кўргач-ўқ ҳолидин яна кетти.

Неча қатла чу бўлди мундоқ ҳол,
Билдиким, йўқ анга боқарға мажол.

Амр қилдики, моҳи Зухражабин,
Кирди боғ ичра бўлди қасрнишин.

Қошиға қўйди бир-ики гулҳад,
Сарви гулруҳға ҳамдаму ҳамқад

Ўзга неким бор эрди яхши-ёмон,
Берибон жонидин бориға амон.

Қилди бир кема борчаға таъйин,
Ул кема ичра туттилар таскин.

Деди: «Ўз мулкунгузга азм этингиз,
Жон кераклик эса равон кетингиз!»

Ваҳм этиб ул гулруҳ бу сўздин,
Баҳр аро иттилар равон кўздин.

Моҳваш қолди ул жазира аро,
Меҳри иқболи шоми тийра аро.

Жобир онинг хаёлидин хушҳол,

Кўнглига келмайин умиди висол.

Меҳр кўзига шамдек айём,
Меҳрдек кўнгли ўртаниб то шом.

Гўйиё ҳам жазирада бир шахр,
Ўзи фирдавсу салсабил анга наҳр.

Бор эмиш равзадек ҳавоси анииг,
Чархи мину киби фазоси анинг.

Анда бир шоҳ ҳокиму волий,
Мулки маъмуру ҳиммати олий.

Оти Нуъмону мулки оти Яман,
Адлидин мулки гулистону чаман.

Анга бир уйла нозанин фарзанд
Ким, башар ичра йўқ анга монанд.

Юзидин барги гул хижил эрди,
Қаддидин сарв мунфаил эрди.

Борча фазлу ҳунарда йўқ мисли,
Кўзгуга боқса ўзи-ўқ мисли.

Ҳунар авжи сори келиб анга майл,
Юзи андоқки меҳр, оти Суҳайл⁹.

Меҳр зулфиға кўнгли боғлиғ эди,
Бу анга гўйиё атоғлиғ эди.

Уйлаким Меҳрнинг хароби Суҳайл,
Меҳрға ҳам Суҳайл сори майл.

Майлни қўйки, волау зор ул,
Жон бериб васлиға харидор ул.

Буйлаким ҳажр қўйди бағриға доғ,
Манзил ўлмиш эди анга ул боғ.

Бор эди анда уна-гуна шажар,

Гул йўқ эрди, бағайри нилуфар.

Нилуфарвор сўгвор эрди,
Нилуфар**10** ичра ашкбор эрди.

Ашкидин гўйиё берур эди сув,
Оҳ ўтидин қурурғайиб қайғу.

Йўқки ҳижрон ғамида зору залил,
Нилуфар ичра оқизиб эди Нил.

Топибон ашки нилуфарда мамар,
Йўқ, ажаб баҳр ичинда нилуфар.

Кўнгли гар нилуфарға роғиб эди,
Меҳр ила нилуфар муносиб эди,

Нилуфар сори кўп қилиб оҳанг,
Қиймакин ҳам қилиб эди ул ранг.

Нилуфаргун либос бирла санам
Тутубон ёр ҳажрида мотам.

Мотамин зоҳир айламакка мафар,
Ранг аро сўгвор нилуфар.

Меҳрни чарх этиб асири фироқ,
Айлар эрди Сухайл отоси яроқ.

Ақд базмини қилғали обод,
Гўйиё бу маҳал эди миод.

Юклабон неча жунг аро амвол,
Анда мавжуд ҳар не қилса хаёл.

Ер тутуб бир ҳилол ичинда Сухайл,
Меҳр ақдиға айламиш эди майл.

Йўл қироқдин магар йироқ эрди,
Баҳрдин борса яхшироқ эрди.

Бу жиҳатдин мурод сори мурур,

Бахрдин иттифок тушти зарур.

Андаким, Меҳр кемасин кўлок
Сурди баҳр ичра ўйлаким хошок.

Гўйиёким эсиб ҳамул ел тез,
Солди бу элга доғи русто-хез.

Сувға сурди Сухайл кемасини,
Ойириб борча хайлу ниймасини.

Берибон кемасига муҳлиқ мавж,
Бир замони ҳазизу гоҳи авж.

То кема бўлди ул сори обир
Ким, кўюб эрди дийдабон Жобир.

Дийдабон ул тараф боқиб ногоҳ,
Яна Жобирни айлади огоҳ.

Ул кириб заврақиға айлади азм,
Бўлуб ул кема аҳли қатлиға жазм.

Чун етиб қилди эл ҳалокига майл
Разму кин ичра чобук эрди Сухайл.

Қила бошлаб анинг била пархош,
Ишлари кема ичра бўлди савош.

Жобир ар зарб урар эди беҳад,
Борча зарбин Сухайл этар эди рад

Қилса ул доғи зарб изҳори,
Мунга ҳам тушмас эрди ул кори.

Иккиси чунки эрдилар чолок,
Бир-биридин аларға йўқ эди бок.

Кўрди Жобирки, қойим ўлди иши,
Олида номулойим ўлди иши.

Ғолиб ўлмоқ аро бўлуб ожиз,

Ўзин ул навъи кўрмайин ҳаргиз.

Илгига ҳийла шевасин олди,
Яланғочлаб ўзин суға солди.

Хасмнинг кемаси тубига кириб,
Тиғ ила кеманинг тубини ёриб.

Тахтани уйла ков-ков этти
Ки, сув йўлин нечукки нов этти.

Кемасин чунки нов кўрди Суҳайл,
Тубидин сув юқори этган майл

Дафъиға неча ҳийлагар бўлди,
Қилмади суду кема сув тўлди.

Ул су тўлдию баҳр эрди амиқ,
Кемаю кема аҳли бўлди ғарик.

Қўлни шаҳзода жонидин юди пок,
Қўйди кўнглин суда бўлурға ҳалок.

Қилди Жобир анинг сори оҳанг,
Ул сифатким, болиғ ютарға наҳанг.

Бошиға етти айламакка қатил,
Ўлар элга нечукки Азроил.

Қўлиға чун анинг қўлин олди,
Ўзининг заврақи аро солди.

Чикти доғи ешиб камандини чувт,
Боғлаб онинг илик-аёғини руст.

Бўлди ёнмоқ ишига омода,
Келди ногаҳ ўзига шаҳзода.

Кўрди ўзни ғариб — банд ичра,
Ҳалқа-ҳалқа хами каманд ичра

Адув илгида қатра сувдек тиғ,

Еди ўз нотавонлиғига дарег.

Деди Жобирки: «Эй кўлумда асир,
Разму кўшишда қилмадинг таксир.

Мен бу заврақни сувға то сурдум,
Минг сенингдекни сувда ўлтурдум.

Бирида сенча кўрмадим журъат,
Журъатинг бўлди махласингға жиҳат

Ким, тенгиз ичра бошинга еттим,
Уларингдин сени халос эттим.

Қатлинга гарчи табъ роғиб эмас,
Лек кўймоқ дағи муносиб эмас

Ким, агар банддин халос ўлғунг,
Бир шаҳи комронға хос ўлғунг.

Бўлмоқ ўлмас халос домингдин,
Бўлмоғум эмин интиқомингдин.

Иш ҳисобин шумора қилғунгдур,
Қатлу кинимға чора қилғунгдур.

Ўлмоқ авло санга каманд ичра,
Тирик ўлмоқ валеқ банд ичра».

Неча изҳори ажз қилди Суҳайл,
Қилмади кинавар жавобиға майл.

Кемасин маскани сори сурди,
Они ўз маъманиға еткурди.

Қасри кунжида бор эди чоҳе,
Кимсани банд айласа гоҳи,

Ул чаҳ ичра қилур эди сокин,
Чиқмоқ андин эмас эди мумкин.

Анинг аъзосидин расан олди.

Банд ила чоҳ қаъриға солди.

Ҳарким ул чоҳ аро чу бўлди ғарик,
Нон икита эди, су бир ибриқ.

Юқори дилбару қуйи бедил,
Бир-биридин вале иков ғофил

Бу иковга бу ерда мундоқ ҳол,
Қавму хайлиға эмди кўр аҳвол.

Андаким Меҳрни қилиб ношод,
Қавму хайлини айлади озод.

Ул улус жондин айру эл янглиғ,
Сайр этиб сув юзида ел янглиғ.

Кундузу кеча пўя эттилар,
Токи кишварлариға еттилар.

Нилуфаргун либос этиб бори,
Қилдилар борча мотам изҳори.

Шоҳ худ Меҳр иштиёқидин,
Бал жигаргўшаси фироқидин,

Ҳам бу ранг айлаб эрди хилъатни,
Хайли доғи бу ранг кисватни.

Чун булар доғи келди мотам ила,
Баҳри андуҳу лужжаи ғам ила.

Шоҳким, бағриға тегиб эди тиш,
Айлади Меҳр ҳолини тафтиш.

Бўлди кетган азо яна тоза.
Қолмади дарду ғамға андоза.

Қилдилар улча бор эди тақрир
Ки, не келтурди олиға тақдир.

Яна андуҳ ила фиғон қилди,

Яна андухи қасди жон қилди,

Тийра бўлди жаҳон анга ҳоли,
Гўйиё ботти меҳри иқболи.

Деди ўзига йиғлаб ачиғ-ачиғ
Ки: «ачиғ йиғламоқ манга не асиғ.

Тиғ ила бағрим айласам пора,
Чун жигаргўшам итти, не чора?

Чора топмоқ керак муфид эмди,
Йўқ ғаму ноладин умид эмди».

Олиб илгига сафҳаю хома,
Қисса шарҳини ёзди бир нома,

Ҳар не иш бўлғонин баён этти,
Шоҳ Нуъмон сори равон этти.

Ёзиб ул нома ичра пинҳоний
Ким: «бу бўлмиш қазойи яздоний,

Лек ҳақким ғаму бало бермиш,
Дард бермиш вале даво бермиш.

Чора бу ишга интиқом дурур,
Йўқса бўлмоқ тирик ҳаром дурур,

Меҳр агар эрди жонима пайванд,
Санга доғи бўлуб эди фарзанд.

Бўлса ул душман илгида маҳбус,
Манга номус эрур, санга номус.

Мундин ўзга бу ишга йўқ тадбир
Ки, иккимиз черик йиғиб бир-бир.

Сенга мулкунгда бўлмоқ ўлса майл,
Лек фарзанди аржуманд Сухайл

Ким, эрур пил зўру шер шукуҳ,

Панжасидин келиб бу икки сутух 11,

Бал ҳақиқат аро анингдур Меҳр
Ки, бу мансуба зоҳир этти сипехр.

Бошлабон ул черикни соҳил ила,
Сув яқосидаги манозил ила,

Айлабон разму кийна изҳори,
Келса Жобир жазойири сори.

Мен дағи табъи кийнахоҳимни,
Саъй айлаб йиғиб сипоҳимни,

Яроқ айлаб кўнгул фароғи била,
Улча мумкин черик яроғи била,

Берибон кемалар аро ором,
Ел киби айласак, сув узра хиром.

Мен судин айласам азимат жазм,
Ул қуруғлуқ соридин айлаб азм.

Уйла тарих айласак миод
Ки, қачонким бўлур бу иш бунёд.

Неча кундин сўнг ўлғай имкони,
Қобсамоқ бу ики черик они.

Ҳам ўшул навъким муқаррар ўлур,
Саъй қилсоқ бу иш муяссар ўлур

Ки, чекилгай бу интиқом охир,
Рўзи ўлғай бу навъ ком охир.

Ул зуҳалваш жазоға хос ўлғай,
Меҳр ҳам уқдадин халос ўлғай.

Гар бу янглиғ эмасдурур санга ком.
Они ҳам ботроқ айлағил эълوم

Ки, чу иш тушса бошима ёлғуз,
Ўзга янглиғ топай салоҳиға юз».

Шоҳ Нуъмон ўқуғоч ул нома,
Билдиким, бўлмиш ўзга ҳангома.

Йиғлабон бўлди асру кўп ғамнок,
Бу ситамдинки айлади афлок,

Они ҳам билди шоҳи озода
Ким, мусофир чу бўлди шаҳзода.

Мақсади сори етмаган эрмиш,
Кема ул сори кетмаган эрмиш.

Икки муҳлик **12** ажаб ғам ўлди анга,
Мотам устига мотам ўлди анга.

Билмадиким не иш экин ҳодис,
Ким ул ишга бўлуб экин боис.

Ким анингдек Суҳайли сайёра
Чарх зулмидин ўлғай овора?

Уйлаким бўлмағай асар андин,
Демағай ҳечким хабар андин.

Кўп килиб фикр топти раъйи савоб,
Уқуғон номаға битийди жавоб

Ким: «ҳамул номаким битилмиш эди,
Меҳр ҳолин баён қилилмиш эди.

Ул алам гарчи солди бошима дуд,
Билдим ўртанмагимда йўқтур суд.

Сабт эдиким, юрурга қилсанг майл
Яхши, йўқса чекиб сипоҳ Суҳайл.

Азм айлаб черик яроғи била,
Юрусун баҳрнинг қироғи била.

Нукта қилма Суҳайлдин иблог,
Кўймағил доғим устига яна доғ.

Дегил аввал муники, қони Суҳайл?
Қони улким, дер эрдук они Суҳайл

Ким, Суҳайл этгали сизинг сори азм
Олти ойдуру ҳисоб этиб биз жазм.

Кеч келур фикридин эдук ғамнок,
Етмаган анда, бизни этти ҳалок.

Сен қуруғлуқ била сипаҳ чексанг,
Чарх уза авжи боргах чексанг.

Мен бўлуб кема ичра баҳр хиром,
Сипаҳим бирла тутмасам ором.

Топқамен шояд ушбу савдода,
Гавҳаримдин нишона дарёда.

Топсаму-топмасам сенинг сори
Айлағумдуру таважжуҳ изҳори

Ки, нечукким керак қилиб кўшиш,
Ҳақ таолодин истабон бахшиш,

Ул ҳаромиға тиғи кин сурсак,
Керагидек жазоға тегурсак.

Эмди мавъид фалон кун ўлди яқин,
Азм учун соат айладук таъйин.

Сен доғи ушбу сўзни айлаб жазм,
Керак этсанг бу ваъда бирлан азм».

Эмдиким ёзди номаға унвон,
Номанинг ҳомилини қилди равон.

Чунки қосид битикни еткурди,
Шоҳ Навдар қўлиға топшурди.

Навдар очтию солди бориға кўз,
Ўқуди анда ҳар не бор эди сўз.

Бўлди миод вақтидин огоҳ,
Ҳам ўшул ва-қт бирла йиғди сипоҳ.

Ул сари азм қилғали Нуъмон,
Ҳам муайян бор эрди вақту замон.

Бўлдилар икки шоҳ мустаъжил,
Бири дарё била, бири соҳил.

Неча кун айлабон масофат қатъ,
Соҳилу баҳр ичинда офат қатъ.

Бўлди пайдо адув бўлур беша
Тушти икки тарафқа андеша.

Қолди Навдарға чунки бир манзил,
Беша ичра мурур эди мушқил.

Ваҳм олди қарорини шахдин
Ки, адув чиқмағай камингаҳдин.

Кестуруб бешани очилғали йўл,
Черигин элтур эрди илгари ул.

Гўйиё сайдлардин ул жангал,
Воқеъ эрди тўла бўғуву марал.

Шаҳға кўп эрди ов ишида вуқуф,
Балки бор эрди асру кўп машъуф,

Ҳар тарафдин дорир эди сайде,
Шаҳға эрди сипоҳ иши қайди.

Сайд етгач кўзини асрар эди,
Кўрмайин деб ўзини асрар эди.

Ногаҳон бир шикорийи гулранг
Ўтғали қилди олидин оҳанг.

Кейнича ихтиёрсиз чопти,
Ўқ отарға қарорсиз чопти.

Сайд жангал ичини қилди талош,
Йўли ҳам тор эдию ҳам чирмош.

Ғайр онинг сўнгича чопмас эди,
Ўқ отарға мажол топмас эди,

Изтироб айлабон ота тушти,
Бир-ики ўқ, вале хато тушти.

Ўзга худ бўлди ул сифат бехуд
Ким, димоғидин учти хушу хирад.

Сайд қасдиға уйла қўйди кўнгул
Ки, адув чиқти ёдидин билкул.

Сайд била бешаға кириб кетти
Ки, адув қавму хайлиға етти.

Кўюб эрди каминда Жобир нев,
Кинаварлар масоф вақтида дев

Ким, киши тутсалар кетургайлар,
Хизматиға анинг етурганлар.

Кўрдилар солур эрди бир буғу хез
Етти они қовуб бир отлиғ тез.

Пошина рахшларға урдилар,
Ҳе дегунча ани тушурдилар.

Чопибон сайдға солай деди қайд,
Узга сайёдларға бўлди сайд.

Шаҳ тилар бўлса шоҳлик, қилмоқ,
Сипаҳидин керакмас айрилмоқ.

Шаҳни дерлар сипоҳ бирлан шоҳ,
Шоҳ эмасдур йўқ эрса анда сипоҳ.

Шахға хайл ўлса фатх анинг ишидур,
Бир киши Рустам ўлса, бир кишидур,

Шахлиғ ойинин айлабон занбўр,
Айламас бесипақ сукуну мурур.

Учса ёлғуз кўрарга оқу-қаро,
Не тафовут улу яна бир аро.

Борса шатранж шоҳининг сипаҳи,
Кўрки, борму ҳисоб ичинда шаҳи.

Чунки Навдар адуға бўлди асир,
Сўйдилар ҳар не кийганин бир-бир.

Ҳолиға чун назора қилдилар,
Навдар эрконин жазм билдилар.

Бири ул хайлдин чошиб филҳол
Берди Жобирға муждаи иқбол

Ким: «бу янглиғ иш ошкор ўлди,
Буйла сайди санга шикор ўлди».

Ул эшитгач бу навъ афсона,
Тенгрига сажда қилди шукрона.

Деди: «Мавқуф бўлмайин нимага,
Кўзини боғлабон солинг кемага,

Элтибон қаср аро қилинг маҳбус,
Эшигин устидин этинг мадрус.

Андоғ айланг бу ишни пинҳоний
Ким, киши фаҳм қилмосун они.

Уй эшигин фалонға топшурунгуз,
Хабарин манга бот келтурунгуз!».

Шаҳни ул қасрға етурдилар,
Борча ҳукмин бажо кетурдилар.

Не, не ер эрконин билди шах,
Не шах эркондин ўлди эл огаҳ.

Бўлди Навдар ишига сурат бу,
Лек Нуъмонға жилвагоҳ эди сув

Қолди чун икки кунчилик мақсад,
Яна ел сувни кўзғади беҳад.

Бўлди кўлок осмонпаймой,
Кўрунур эрди кемадек янги ой,

Тушти Нуъмон ишига асру футур,
Ҳар замон жонидин эди маҳжур.

То сафар аҳли кўпи ўлди талаф,
Тушти ҳар бир кема бир ўзга тараф.

Гарчи Нуъмонға кўп етишти наҳиб,
Лек тўфондин ўлмади осийб.

Кемаси лекин ул тараф кетти
Ки, бурун ўғли кемаси етти.

Дийдабонлар яна қилиб маълум,
Яна Жобирға дедилар мафҳум.

Яна Жобир етиб алар сори бот,
Топмай ул хайлнинг кўпида ҳаёт.

Тиригидин сўруб чу сурати ҳол,
Зоҳир англабки, не дурур аҳвол.

Илайига солиб, аларни суруб,
Шарҳ қилғон жазираға кетуруб,

Чиқориб шоҳни ўлум холи,
Кемани молдин қилиб холи.

Шоҳ жисмиға заъф топиб йўл,
Фаҳм қилмайки не кишидур ул.

Шаҳни бир пардаға ниҳон қилди,
Ўзга зиндон сори равон қилди.

Ҳар замон шоҳ ичинда жондин ваҳм,
Кимса лекин ул ишни қилмай фаҳм.

Яна ул элни солди кема аро,
Бўлди бу навъ аларға нукта саро

Ки: «керак бўлса сизга жон, кетингиз!
Қайдаким кўнглунгуз тилар етингиз!

Бу навоҳида англасам сизни,
Қўймоғумдур тирик бирингизни!»

Кеттилар бошларин олиб бу гуруҳ,
Кўз аро ашқу жон аро андуҳ.

Шоҳ Навдар сипоҳи ҳам бори,
Билдиларким, не иш эрур тори

Рой кўп урдилар тузуб маҳфил,
Шаҳсиз ўлса сипоҳ, нўқ ҳосил.

Топмойин ғайри қайтмоқ чора,
Бузулуб ёндилар баякбора.

Жобири роҳзан бўлуб фируз,
Туну кун боғи ичра базмафрўз,

Меҳр ёди била ичиб соғар,
Сола олмай вале юзига назар.

Боқа олмай анга муроди била,
Қон ютуб, йўқки бода, ёди била.

Меҳр гул янглиғ айлабон яқо чок,
Нилуфарзор аро кезиб ғамнок.

Еш тўкуб баҳри мавжвар янглиғ,
Кўк либос ичра нилуфар янглиғ.

Юзига бас тапонча урғонидин,
Нилуфарлар очиб гулистонидин **13**.

Ҳажрдин фориғ ўлмоғин истаб,
Ул балодин қутулмоғин истаб.

Фикрдин кеча кўзни ёпмас эди,
Чора кўп истар эрди, топмас эди.

Бандини англаб эрди чоҳ ичра,
Ғаму андуҳи умрқоҳ ичра,

Деди: «Ул чаҳдин они қутқорсам,
Йиғлабон зор-зор ёлборсам,

Озим этсам Суҳайл учун они
Ким, десам ҳожатимни пинҳони.

Ул магар ҳолатимни англаб жазм,
Махласимға бу сори қилғай азм».

Ёшурун тийра уйга ул дилқоҳ
Кирди икки каниз анга ҳамроҳ.

Келди чаҳ боши узра ғампарвард,
Чекти ун: «К-эй асири меҳнату дард!

Мен доғи бир фақирмен сендек,
Нотавону асирмен сендек.

Махласинг ичра саъй этиб жондин,
Сени чексам бу тийра зиндондин.

Ҳар не десам қабул этарсенму?
Қаён этсам равон кетарсенму?»

Чоҳ ичинда Суҳайл эди бетоб,
Ҳолини заъф қилмиш эрди хароб.

Бор эди онча меҳнати бир ён,
Меҳри гулчеҳр фурқати бир ён.

Бўлғач ул павъ сўз хитоби анииг,
Ошти ул ундин изтироби анинг,

Кўнглини саъй бирла тўхтатти,
Нозанинга бу навъ сўз қотти:

«К-эй башар хилқату фаришта сифот,
Берган ўлган танимга тоза ҳаёт!

Сендин этса бу навъ лутф зухур,
Ҳар нечук ишга айласанг маъмур,

Саъй этай то танимдадур жоним,
Қилайин токи бўлғай имконим».

Меҳр эшитгач бу сўзни солди таноб,
Не таноб, икки гисуйи партоб.

Нотавон тутти риштани маҳкам,
Меҳр чекти, ул икки маҳваш ҳам.

Тийра уйга чиқордилар они,
Меҳр кўп қилди лутф пинҳони.

Қилди занжиру банддин ани фард,
Ер ўпуб деди зори ғампарвард

Ки: «не ҳукм этгунг, эй малак сиймо,
Шаммаи андин айлагил иймо».

Меҳр қилди фасонасин бунёд,
Бошиға неким ўтти-айлади ёд.

Отову мулку жоҳу ҳашматини,
Пардасиға Сухайл нисбатини.

Кўрганин баҳр мавжидин ташвир,
Тушганин анда нотавону асир.

Бўлғон анда зарурдин сокин,
Қолғонин Жобир илгидин эмин.

Заъф этиб нотавон анинг сўзидин,
Лаҳза-лаҳза борур эди ўзидин.

Анга еткурди сўзни Меҳри мунир
Ки: «бу янглиғки, мен бўлубмен асир,

Айлай олмас киши халосима майл.
Кўшишу кина бирла ғайри Суҳайл.

Санга, эй дардманди овора,
Сўз будурким гар айлабон чора,

Андоқ этсангки, баҳрдин қутулуб,
Яман аҳли сори равона бўлуб,

Жаҳду суръат аро тай айлаб арз,
Ҳолатим айласанг Суҳайлға арз.

Лек бир нукта бордурур ёшурун
Ки, сени мунда асрасоқ неча кун.

Жазм қилсанг бу ишни пинҳони,
Онт ичиб эмин айласанг они

Ки, чу мен бастай бало бўлдум,
Жобир илгига мубтало бўлдум.

Манга тушмиш кўзи йирокдину бас,
Йиқилиб ерга ётти ўйлаки хас.

Чун кўрар фикри қилмоқ эрди иши,
Чунки кўрди йиқилмоқ эрди иши.

Мунда то зойиъ ўлмиш авқотим,
Будур онинг била мулоқотим».

Муни билгач Суҳайл зору ҳазин,
Шаммаи топти хотири таскин.

Сидқ билди яқин анинг сўзини,
Саъй ила асрай олмади ўзини.

Оҳидин ўт димоғиға тушти,
Дилбарининг аёғиға тушти.

Қилди фарёду борди андин хуш,
Меҳрни ҳайрат айлади мадхуш.

Чунки ҳолин билурга айлади майл,
Яхши таҳқиқ қилғоч, эрди Суҳайл.

Улгудек нола қилди ул доғи.
Ҳуши бориб, йиқилди ул доғи.

Йиғлабон бошларида икки каниз.
Кўтариб бошларини меҳромиз.

Келгач ўзига Меҳри равшан рой,
Дедиким: «Фитна бўлди бол кушой»,

Айлади они тийра уйда ниҳон,
Анга тегруки тийра бўлди жаҳон,

Заъфи ифротидин Суҳайл доғи,
Ўзига келди лек уйқу чоғи.

Бўлди бир-бирга жисм ила жондек,
Ё магар сарву ишқ печондек.

Неча кун қаср аро ниҳон эрди.
Сарви гулруҳқа меҳмон эрди.

Токи берди таом ила шарбат,
Заъфлик зор жисмиға қувват.

Ани ҳам жазм билдиким Жобир,
Меҳрдин ҳажр ила эмиш собир.

Бир кун ўлғонда Жобири ғофил
Боғни сайр этарга фориф дил,

Чикти ўтрусидин Суҳайли далер,
Ул сифатким қобон масофиға шер,

Дедиким: «Паҳлавонлиқ эрмас ул
Ким, киши макр бирла урғай йўл.

Тешиб эл кемасини хийла била,
Ғарқ этиб сувға бу васила била.

Қолмоғон чоғда кимсанинг жони,
Тутубон банд айлагай они.

Сен агар зоҳир эттинг итликни,
Мен санга кўргузай йигитликни»—

Дедию хасм сори қилди шитоб,
Хасмни ҳайрат айлади бетоб.

Чун талашмоққа айладилар майл,
Кўтариб ерга урди они Суҳайл.

Боғлади кўлларин шитоб била,
Муни ул боғлағон таноб била.

Солди филҳол ани ҳамул чаҳ аро,
Будурур табу фаҳми огаҳ аро:

«Ҳар кишиким бировга қозғой чоҳ,
Тушгай ул чоҳ аро ўзи ногоҳ».

Чун Суҳайл ўлди ул сифат фирўз,
Меҳр ақдиға бўлди базм афрўз.

Тушти Жобир дафойини қўлиға,
Балки олам хазойини қўлиға.

Андағи эл бўлуб сарафганда,
Шаҳ топиб барча бўлдилар банда.

Эмдиким, тузди базми айшу фараҳ,
Кўлига олди шоҳвор қадах.

Фикр этиб комгору давлатманд,
Деди: «Ҳаркимки Жобир этмиш банд,

Мен билиб борин айладим озод,
Келтурунгким, қилай қадах била шод».

Икки банди-ўқ эрди боғ ичра,
Келгач ул мажлиси фароғ ичра.

Бири Навдар эди, бири Нуъмон,
Кимга бўлғай бу навъ қисса гумон?

Бу маҳални не навъ шарҳ этайин,
Эл билур, билмас ўлсалар нетайин.

Бори икки ато, ики фарзанд,
Риштаи васл ила топиб пайванд.

Қўпубон йиғлашиб кўруштилар,
Ўлтуруб бир-бирин сўруштилар.

Бўлди маълум чун бори ҳолат,
Шукрлар қилдилар этиб ҳайрат.

Икки шаҳ кирдилар худо йўлиға,
Мулкларин солиб анинг қўлиға.

Мулк эли шукр қилдилар бори,
Айлабон шодмонлиғ изҳори.

Эврулуб ком бирла даври сипеҳр,
Васл топти,.Суҳайл бирлан Меҳр.

Меҳрким, чарх хокроҳи эди,
Нилуфарзор жилвагоҳи эди.

Тўни ул рангу кўнглаки ул ранг,
Ёрининг доғи киймаки ул ранг.

Нилуфар ранги келди табъпазир
Ким, либос этти они Меҳри мунир.

Ҳар пари чехраики маҳваш эрур,
Мовий ўлса либоси дилкаш эрур.

Меҳрким, гулрухи самовийдур,
Нилуфарваш либоси. мовийдур».

Чун тугатти фасонани ровий,
Пардадор очти пардаи мовий.

Шоҳ Баҳром абри эҳсони,
Лутф бирла кўкортти они.

Қадриға бергач, онинг афзойиш,
Кўзига уйқу солди осойиш.

[XXV]

Панжшанба куни Баҳромнинг сандалосо хилъат била гулшани
сандалбўйда ором тутуб, сарви сандал-насим била бодаи сандал шамим
ичмак ва ул сандаллар лахлахасидин димоғи муаттар бўлуб, кўзи уйқу
майли қилмоқ

Панжшанбаки субҳ чархи маҳал,
Сувади кўк жабиниға сандал,

Сандалосо насими лахлаха сой
Кўк димоғиға бўлди атрфизой.

Еу сифат атри сандалосодин,
Тун мизожи кутулди савдодин 1.

Сандалий қилди шоҳ борча либос,
Сандалосо уй ичра тузди асос.

Сандали кўйди осмон соя,
Анга сандал йиғочдин поя.

Жилвагар бўлди сарви сандал бў.
Сакдалигун либоси тў-бартў.

Хулла сандал насими турфа сижоф,
Сар-басар даврасида сандал боф.

Базм атриға зоҳир этти бухур,

Ўт уза курси сандалу кофур.

Чун кадах доир ўлди, қилди видоъ,
Кечаги майдин улча эрди судоъ.

Майда соқий магар қилиб эди ҳал,
Дардисар дафъиға қизил сандал.

Чунки хуршеди сандали боғи,
Қўнуб очти қанот тун зоғи.

Шом очиб мушкфом чодирин шаб,
Қурси сандал анга ёйнб кавкаб².

Сандали³ ёнидин қўпуб гулчеҳр,
Юз ёшурди нечукки сандал меҳр.

Яна ком этти шоҳи фарзона,
Уйку майли қилурға афсона.

Қилдилар ҳозир уйла сайёҳе,
Балки сўз баҳри ичра маллоҳе

Ки, кеча ўлтуруб фасона дегай,
Ғойибидин магар нишона дегай.

Нуктагў бошлади дуо аввал,
Бериб анфоси нафҳаи сандал.

Деди: «То чарх бўлғуси дойир,
Қилғуси давра анжуми сойир,

Чархдин маснадинг рафиъ ўлсун,
Нажмдин ашҳабинг сариъ ўлсун».

Олтинчи иқлим йўлидин келтурган мусофир нуктатирозлиғи

Фориғ ўлғоч бу дур нисоридин,
Дедиким: «Бохтар диёридин

Қилдилар азми Ховар икки киши,
Туну кун сайр ўлуб аларнинг иши.

Бириси Муқбили биёбонгард⁴,
Яна бир Мудбири бихор навард⁵.

Раҳрав ул иккидек бу кўҳна саро,
Қилмай эҳсос барру баҳр аро.

Муқбил озодаи ҳумоюн фол,
Элга мақбул этиб ани иқбол.

Мудбир андоққи борса ҳар сори,
Ултуруб юзда гарди идбори.

Йўлда бир води эрди асру махуф,
Қилмай андин мурур аҳли вукуф⁶,

Тикану шўра — сабзау боғи,
Нафту гўгирд — суву туфроғи⁷.

Чун бухору уфун ҳужум айлаб,
Ийси анфосини самум айлаб⁸.

Ели ўтким, киши таниға уруб,
Чун кул айлаб ҳам ўзи-ўқ совуруб.

Анда йўқ жонварнинг имкони,
Қирибон чун ўзи чиқиб жони.

Дебон эл «Водийи Ҳамим» отин,
Ҳирқати айлаб они исботин.

Ул иков йўлдин ўлмайин огоҳ,
Буйла водида бўлдилар ҳамроҳ.

Кўрдилар чунки йўл суубатини,
Ул бало даштининг уқубатини

Ки, нечаким анинг канораси йўқ,
Қатъ қилмоқтин ўзга чораси йўқ.

Ҳар бало қўйса юз таҳаммул этиб,

Кирдилар дашт аро таваккул этиб.

Чун харорат шарора кўргузди,
Мудбири хас шароратин тузди

Ки, дер эрди: «Бу не ҳаво бўлғай?
Халқ қилмоқ бу не раво бўлғай?»

Гоҳ дер эрди масту беҳушвор:
«Сув яратмоқ магар эрур душвор?»

Йўқ эди майл қилса ҳар сўзга,
Тенгрига эътироздин ўзга.

Чунки ул поядин таназзул этиб,
Таъну ташниъи ҳамраҳиға етиб

Ким: «мени нотавони хастаға кош,
Сен киби бўлмағай эди йўлдош!

Сени кўрмак не шум кун эрди
Ки, ёмон мунча хосият берди».

Муқбил эрди худой ила машғул,
Зикру тасбиҳи тенгрига мақбул.

Сўзи Мудбирға ғайри панд ўлмай,
Лек анга панд судманд ўлмай.

Чекти Муқбил базе азоби алим,
То анга қатъ бўлди дашти ҳамим.

Чунки ул дашт нопадид ўлди,
Баҳрн дарду ано падид ўлди.

Ҳамраҳидин батанг эди Муқбил,
Хайрбодиға таъб этиб мойил.

Чун кўп эрди азоб шайни анга,
«Қола ҳозо фироқу байни»⁹ анга.

Яна Мудбир тилаб қилурға сафо,

Айлабон қилғонидин истеъфо.

Айлагон тавридин қироқ тутуб,
Ер уза бош қўюб қулоқ тутуб.

Бўлубон тавба бирла узр овар
Ки, ани Муқбил айлабон бовар.

Жавридин хотирини айлаб соф,
Унутуб ҳар неким, деб эрди газоф.

Сув қироғиға бўлдилар оён,
Кема эрди тенгизда бепоён.

Ҳар тараф соҳил ичра гом урубон,
Ховар аҳлини топтилар сўрубон.

Ҳар бир ўз муздини қилиб таслим,
Кирдилар баҳр ичига қилмай бийм.

Берди маллоҳ аларға бир сандал
Ки, бор эрди ҳамул иковга маҳал **10**,

Тоқтилар олиб ихтиёрин анинг,
Бир улук кемага маҳорин анинг **11**.

Қилдилар чунки баҳр азмини жазм,
Бир неча кема бир ён айладн азм.

Ховар аҳли ҳам ўлдилар сойир,
Кема суръатда уйлаким тойир,

Яна Мудбир ўзин тутуб бадҳол,
Майл қилди демакка ҳарза мақол.

Ёри чун мазҳари саодат эди,
Иши тасбиҳ ила ибодат эди.

Анга ҳам ёвадин бўлуб моний,
Бўлмайин ул бу манъ ила қоний.

Онча куфр айта бошлади фар-фар

Ки, дамидин аён бўлуб сарсар.

Тенгиз узра зухур этиб кўлок,
Кема аҳлини айлади ғамнок.

Буйла сўзлар хитоби ҳаққа мудом,
Букн: «Йўқ ишларингда ҳеч андом.

Қуму даштингда онча сўзу гудоз,
Баҳру мавжунгда бу қадар таку тоз.

Анда тафриту мунда бу ифрот,
Эл ҳиссу ақлини қилур исқот».

Шум анфосининг шаоматидин,
Баҳр чайқалди мавж офатидин.

Тушти дарёда ул сифат ошуб
Ки, су амвожи бўлди гардун кўб.

Солди онинг риёҳи идбори,
Ҳар киши кемасини бир сори.

Узди заврақчанинг маҳорини ҳам,
Ташлади жунг рахту борини ҳам.

Кемаларнинг ичинда онча фарик,
Қолди баъзию, баъзи ўлди ғарик.

Қолғони доғи ҳар тараф тушти,
Борчадин амн бир тараф тушти.

Ул иков заврақида сайру шитоб,
Мудбир аҳволи заврақ ичра хароб.

Мукбил айлаб дуо тазарруъ этиб,
Тенгридин ёрлиғ таваққуъ этиб,

Мунча офат тенгизда бир сори,
Бир сори ҳамдамининг идбори.

Ҳам дуоси анинг қилиб таъсир,

Топти таскан тенгизда, ул ташвир.

Ел тиниб баҳр топти чун ором,
Заврақ айлар эди су узра хиром.

Қилибон етса баҳр уза юз бийм,
Ўзни тенгри қазосиға таслим,

Буйла ҳолатда боқти озода,
Бир саводе кўрунди дарёда.

Ранги онинг сипехри хазродек,
Хайъату даври чархи минодек.

Эсти андоқ насим улёндин
Ким, хабар берди нафҳаси жондин.

Сандалосо шамиму рийҳ анда,
Елга бориб дами Масих анда.

Баҳр исидин димоғи фарсуда,
Бўлди Муқбилға бир дам осуда.

Саждаи шукр айлагач филҳол,
Ул тараф сурди заврақин иқбол.

Чунки иқбол заврақин сурди,
Тонг йўқ ар бир нафасда еткурди.

Гўйи ул бир дарахт эди олий,
Рангу рифъатда чарх тимсоли.

Ул дарахт эрди гўйиё сандал,
Барги кўзгулари топиб сайқал.

Кимки ҳар кўзгуни қилиб манзур,
Шоҳиди бахт айлаб анда зухур.

Рифъати кўкка тегуруб поя,
Баргидин баҳрни ёпиб соя.

Соясидин су гарчи анбарфом,

Сандалосо топиб исини машом.

Онча тупроқ сув юзини тутуб
Ки, фазосида ул дарахт бутуб.

Танаси ичра бир азим шигоф,
Чашмас жавфи ичра беҳад соф.

Сийми маҳлулдек суйи тоби,
Жўшида изтироби сиймобий.

Ғулғули баҳр эли ишига кулуб,
Ғулғул айлаб тенгиз аро тўкулуб.

Етгач анда ики ситамдида,
Бир дам ором эди писандида.

Зоҳир эрди йиғочқа бир реша,
Чиқибон Муқбили хирадпеша,

Боғлабон заврақи маҳорнн руст,
Майл қилди дарахт жавфиға чувт.

Кўрди ул чашма бошида бир тош,
Хатлар этган анинг юзида харош.

Кирди Мудбир доғи шитоб қилиб,
Сувдин ичмакка изтироб қилиб,

Тош эди зеб бирла қозилғон,
Турфа хатлар юзида ёзилғон.

Ўқуди Муқбил, они Мудбир ҳам,
Бу ҳадис эрди ул хужаста рақам

Ким: «бу манзилға ул кишики етар,
Бу ғаройибниким тафарруж этар.

Муни билдикки симиёдур бу!
Ҳис қошида ғалатнамодур бу!

«Сандали симиё» мунунг лақаби,

Эл хаёлотидин фузун ажаби.

Мундаким етса содику козиб,
Табъи бўлғай сув ичгали жозиб.

Сувдин ўлғон замонда соғаркаш,
Айлағай манъи жуу дафъи аташ¹².

Содик ўлғай бир онғача хурсанд,
Бўлмайин ер-ичарга ҳожатманд.

Лек козибқа уч кун ўлғач ком,
Тилағай уч кун ўтса, суву таом.

Баҳра бу чашма суйидин олғон,
Тилига ногаҳ ўтса бир ёлғон

Қорни ул навъ чок бўлғусидур
Ки, ҳамул дам ҳалок бўлғусидур.

Ичмагининг бу навъ эди жиҳати,
Кирмагинингдур ўзга хосияти:

Кирса ёлғончи куйгай андоми,
Пишгай ул сувда пайкари хоми.

Ростгў кирса, бўлмағай анга жўш,
Суйи бергай ҳавоси чашмаи нўш.

Чунки ғусл айламакка кўз юмғой,
Қулоғу бурнини тутуб чўмғой.

Бош чиқорғоч не кўрса кўргай ўзи
Ки, демак бўлмас ул фасона сўзи.

Лек бир чўмғон улча кўргай ҳол,
Яна чўммоқ эрур бу сувға маҳол

Ким, кириб ғўта истаса пайваст,
Сув бўлур паст, ул ўлса ғўтаға баст»

Ўқуғоч хатни содику козиб,

Бўлди козибқа ул ҳавас жозиб.

Ки, бир-икки дам ул судин ютқой,
Кизб ила ёва таркини тутқой.

Гарчи мумкин йўқ эрди ул услуб,
Бўлмоқ онинг мизожидин маслуб.

Лек жуу аташ ҳароратидин,
Зоҳир ўлди анинг иборатидин.

«Буки, ёлғон демакни тарк эттим,
Йўқ эса иртикоби марг эттим»,—

Деди бу сўзнию судин ичти,
Чашмасор ҳаётидин кечти.

Содик айлаб вузусиға таждид,
Қилди таждид шукри рабби мажид.

Сўнгра нўш этти ул зулоли ҳаёт,
Анга жуу аташдин ўлди нажот.

Истади Мудбир ул суға кирмак,
Тийра жисмиға шусту шў бермак.

Авр ўлуб сувға чун илик урди,
Қайнабон илгини сув куйдурди.

Лек содик белига боғлаб лунг,
Сувға кирди нечукки баҳрға жунг.

Сув яқосида тўлмуруб йўлдош,
Акси яиглиғ чўмурди ул суға бош.

Бош чикорғоч суға чу боқти куйи,
Кўрди сув эрмас эрди чашма суйи,

Ҳавзи эрди суйи нечукки зулол,
Лаб-балаб ҳавз ичинда моло-мол.

Йўнулуб тоши софию мавзун,

Яракон ранг, балки сандалгун.

Даврида гулшане нечукки Эрам,
Олида манзаре нечукки ҳарам.

Чикқоли ҳавздин чу қўйди аёқ,
Кўрдиким неча сарви сиймин соқ

Еттилар хизмати амриға чолок,
Очибон қўлда фўталар бори пок.

Тан қурутмоққа хулла бирла ҳарир,
Борчаси дилнавозу табъпазир.

Хожаға бандавор туттилар,
Суртубон жисмини қуруттилар.

Кийдуруб хилъат анга тў-бартў,
Борча сандал насиму сандал бў.

Бошиға қўйдилар амома доғи,
Анда сандал била шамома доғи.

Бўлғоч ороста тутуб қўлини,
Қасри сандалға бошлабон йўлини.

Бериб онинг насими руҳиға қут,
Хожани ҳайрат айлабон мабхут.

Кўрубон солса ҳолиға кўзини,
Узга оламда ҳар замон ўзини.

Кирди чун қаср ичига беҳушвор,
Ҳайрат ичра не масту не ҳушёр.

Кўрди қасре равоқи гардунсой,
Умр қасри киби нишотафзой.

Сақфи сандал, равоқи ҳам сандал,
Эшигу фаршу тоқи ҳам сандал.

Атриким солибон ҳирадға хуруш,

Гаҳ бериб хушу гоҳ этиб беҳуш,

Қаср аро тахти сандалиойин,
Кўп жавоҳир била топиб тазйин.

Тахт устида бир ажаб тимсол,
Жину инс ичра йўқ юзига мисол.

Пайкари хайъат ичра руҳоний,
Бошидин то аёғи нуруний.

Ҳуснидин олам аҳли руҳиға қут,
Юзи хуршеди олами малакут.

Нурдин қадди равзанинг нахли,
Йўқ вужудида моу тин дахли **13**.

Жисми боштин-аёқ латофати маҳз,
Бўлуб элга бу ҳолат офати маҳз.

Даврида юз кавокиби сахарий,
Жилва айлаб нечукки хуру пари.

Хожа солғоч кўз ул дилороға,
Ҳуши ул навъ борди яғмоға

Ким, куруб қони ранги сорғорди,
Йиқилиб ерга ўзидин борди.

Сарви гулрух келиб бошиға анинг,
Лутф ила ўлтуруб қошиға анинг,

Келди гулрух насимидин хуши,
Бўлди кўргач яна фаромуши.

Кўнглидин маҳв ўлуб нишони хирад,
Гоҳ ўзида эдию гаҳ беҳуд.

Кўргузуб лутф сарви хур нажод,
Лутфиға айлади ани муътод.

Токи топти рамида кўнгли қарор,

Кўнглининг ўтидин гум ўлди шарор.

Юз тамаллуқ била хужаста арус,
Ўзини қилди хожаға маънус.

Бемухобо ёниға ёндошти,
Шавқ ўти хожа бошидин ошти.

Айрилиб сабр ила қароридин,
Уйла фард ўлди ихтиёридин

Ки, яқин эрди сийна чок ўлғой,
Шавқи туғенидин ҳалок ўлғой,

Маҳваш илгин тутуб қўпорди ани,
Олибон тахти узра борди ани.

Хожа ер ўптиким: «Манга не ҳад,
Бўлғали такягоҳим ул маснад».

Маҳваш ул навъ тутти они азиз
Ки, дегайсен ўзидур анга каниз.

Андоқ ўлди аён маоши анга
Ким, яна қолмади таҳоши анга.

Тахт уза тутти ер бути гулрухг
Анга ёндошти хожаи фаррух.

Чектилар шарбату таом аввал,
Иккисидин етушти ком аввал.

Атъима ул сифат латиф сиришт
Ким, дегайсен эрур наими биҳишт 14,

Чун ғизодин етушти табъиға ком,
Базм аро жилва қилди бодау жом.

Кўйдилар турфа шира сандалдин
Борча нақшу нигори зарҳалдин,

Устида шиша, ёнларида сабў,
Борча анбар сиришту сандал бў,

Қўпти гулчеҳраи дилоройи
Атри базм ичра сандалосойи,

Ичибон тахт сори қилди хиром,
Тутти, маҳвашқа жоми сандалфом.

Маҳваш олиб чу бир-ики ютти,
Оғзидин олди хожаға тутти.

Хожа худ андоқ ўзидин борди
Ки, олиб беҳудона сипқорди.

Уйла эврулди жоми нўшо-нўш
Ки, тарабдин етушти кўкка хурўш.

Килди май хожанинг димоғин гарм,
Рафъ бўлди ҳижобу пардаи шарм.

Онча мардумлиғ айлар эрди пари
Ким, бўлур эрди хожа парда дари.

Хожа забт айлай олмайин ўзини,
Сарви гулрухдин олмайин ўзини,

Бошлади нукта беҳижобона
Ким, пари қилмиш эрди девона.

Сўз дебон ҳар замон талабангез,
Ҳаракат айлабон тамаъомез.

Шўҳи аблах фиреб манъ этмай,
Илги хожа илгидан кетмай.

Хожанинг қолмади таҳаммули ҳеч,
Солди шаҳват хужуми жисмиға печ.

Ғалаёни қувойи жисмоний,
Уйла бетоқат айлади они.

Ким, чекиб хурвашни беҳушвор,
Деди: «Ҳолимни айладинг душвор,

Раҳм этиб дардима даво айла!
Васл ила ҳожатим раво айла!»

Лобалар бирла сарви шаккарханд,
Деди: «Бўл мунчаға букун хурсанд

Ки, букун онча майпараст ўлдуқ
Ким, кетиб ҳушу ақл маст ўлдуқ,

Тонгла бўлгон замон бир ишга шуур,
Хисравона қилай таҳийяи сур.

Ақд этиб сурати салоҳ била,
Ҳарамингға кирай никоҳ била.

Чун муяссар бўлур ҳалол наво,
Бу ҳарамда харом кўрма раво.

Сурубон шаҳват этма беҳуда,
Пардаи исматимни олуда».

Хожаға шаҳват эрди муставли,
Қилмади суд лобагар қавли.

Яқин эрдикӣ юз фиғон этгай,
Жаҳд қилдикӣ комиға етгай.

Айлабон шаҳват они нафсоний,
Қўлни бир ерга сунди пинҳоний

Ки, иши уқдасидин очиб банд,
Ож сандалға айлагай пайванд.

Деди маҳвашки: «Саъй бўлса неча,
Ул иш имкони йўқтурур бу кеча.

Бера олмас эсанг ўзунгга сукун,
Дейки, бир сарв қомати мавзун,

Тонгға тегру бўлуб парасторинг,
Айласун ўзни ҳамдаму ёринг,

Бу ўтунгким, аён қилур бас кин,
Топсун онинг зулолидин таскин».

Хожа фаҳм айладики, ҳол недур.
Арода посуху савол недур.

Мутаҳаййир бўлуб бу суратдин,
Яна дам урмади заруратдин.

Бути маҳвашким, они топти хамўш,
Анга бир онни қилди ҳамоғўш.

Икки човуши эрди маҳ сиймо,
Ноз ила андоқ айлади иймо

Ки, иков хожа сори бордилар,
Лоба кўп кўргузуб кўпордилар

Хилват ичра тузуб сару корин,
Ҳамдами қилдилар парасторин.

То сахар хожа масту уй хилват,
Не буюрғонни билмади шаҳват,

Чарх чун тун ливосин этти нигун,
Бўлди тун обнуси сандалгун

Уйқудин анда очти кўзки сипеҳр
Ёрга ёймиш эди чу ашиъаи меҳр.

Кирди ёдиға ул қазия тамом
Ки, бўлуб эрди воқеъ андин шом.

Топти ўзни ажаб хижолат аро,
Кўнглин ул ҳолдин малолат аро.

Борча тақдир ила кўпуб ноком,
Айлади ҳавз жонибиға хиром

Ким, кириб сувға пок ғусл этгай,
То жанобат кудурати кетгай.

Боғлабон белга сандали фўта,
Урди чун хавз аро кириб ғўта.

Бош чиқорғоч ҳамул булоғ эрди
Ким, йиғоч жавфида суға кирди.

Ҳавлдин бўлди ҳар сари нозир,
Бўй боши ўрнида эди хозир.

Яна бир неча ғўта айлади фош,
Ушбу ер эрди чун чиқорди бош.

Чархн танноз таън этиб асру,
Дер эди: «Ул гузарни элтти сув»,

Кавкабин тийра айлаб иқболи,
Чикти нокомдин ўлум ҳоли.

Музтару лол қолиб ўз ишига,
Ҳоли андоқки бўлмасун кишига.

Бир тараф онча дарди жон қоҳи,
Бир тараф нохужаста ҳамроҳи.

Ул укубат аро урар эди печ,
Ҳолин изҳор айлай олмай ҳеч.

Яна ул тош сори тушти кўзи
Ки, битилмиш эди бу чашма сўзи.

Гўшасида битилмиш эрди бу сўз
Ки, бурун солмамиш эди анга кўз

Ки: «биравким бу симиё кўрди,
Кирибон сувға юз бало кўрди.

Чикқоч-ўқ тутмамоқ керак ором,
Айламаклик керак сув узра хиром.

Бўлса лахте азиматида даранг,
Дев ани ўлтурур, йўқ эрса наҳанг».

Деди: «Турғум кечиб нажотимдин
Ўлганим яхши бу ҳаётимдин».

Чунки фикр этти жон азиз эрди,
Ул мақом асру фитнахез эрди.

Биззарурат азимат айлади жазм,
Ешибон заврақини қилғали азм.

Кўрубон Мудбир анда кўп тағйир,
Холин англарға қилди кўп тадбир.

Қилмади ошкор мутлақ анга,
Бўлди оромгоҳ заврақ анга.

Бўлди Мудбир доғи яна йўлдош,
Буйла йўлдош йўлда бўлмаса кош.

Сурдилар сув юзига заврақни,
Ўзларига паноҳ этиб ҳақни.

Муқбили нотавон хароб эрди,
Хажр ўтидин ичинда тоб эрди.

Шайну ошуби эрди ҳамвора,
Мудбир айлаб ишига наззора.

Сўрса эрди, жавоб бермас эди
Ким, ғами шарҳ этардек эрмас эди.

Дер эди: «Эй рафиқи зебохўй,
Бўлма мендин бу сўзга посуҳ жўй!

Буки, ҳолимни шарҳ қилмасмен,
Айб эмас, чун ўзумни билмасмен.

Санга ҳоллимдин гар малолат эрур,
Сен муҳиксен, манга хижолат эрур.

Қилса беҳудлуғум сени ранжур,
Не дейин, чунки борсен маъзур.

Нафасингни манга дилосо қил,
Лутф ила неча.кун мувосо қил.

Бахтдин ком агар бўлуб ҳосил,
Бўлса бир кун мақомимиз соҳил,

Ҳажрима хотирингни шод айлай,
Упуб илгингни хайрбод айлай»,—

Деб бу сўз олиға қўюб бошин.
Кўзидин юммайин тўкуб ёшин,

Заврақ ичра хўруш солур эди,
Ути дарёға жўш солур эди.

Мудбир аҳволидин бу навъ оғаҳ
Ким, анга қўйди юз жунун ноғаҳ.

Чашма узра бўлур чу деғу пари,
Урунуб бўлди бу сифат асари.

Кўрунуб бу анга ғариб нима
Ки, аён бўлди бир азим кема.

Чун ел ўз эътидолидин ошти,
Заврақ ул кема бирла ёндошти.

Кемага қўйдилар иковла қадам,
Бўлғали мавж хавфидин беғам.

Кема аҳли тамом ўлуб эдилар,
Жон ғамидин халос ўлуб эдилар.

Кема ичра йўқ эрди ғайри ўлук,
Анда сандал йиғочидин тўла юк.

Мундоқ эрмишки хусрави Ховар
Ки, эмиш ул тараф жаҳон довар.

Бир кизи бор эмиш пари янглиғ,
Не пари, мехри ховарий янглиғ.

Шоҳ умрига зеб ила зайн ул,
Шоҳға балки қурратул-айн ул.

Воқеъ эрмиш судоъ доим анга,
Кўрунуб умр номулойим анга.

Ҳукамо айлабон иложин кўп,
Келмай онинг мизожиға бири хўб.

Ғайри сандал исики нофиъ ўлуб,
Бошининг оғриғиға дофиъ ўлуб.

Бу жиҳатдин шаҳи сипеҳр маҳал,
Қасри олий бино қилиб сандал.

Борча азжоси сандали пайванд,
Рифъат ичра нечукки чархи баланд.

То тутуб маҳваш ул уй ичра мақом,
Етгай андин судоиға ором.

Олам ичра тушуб бу овоза,
Руҳи тужжорнинг бўлуб тоза,

Анда сандал соторға жозим ўлуб,
Ҳинд мулкига борча озим ўлуб,

Тошибон онча сандали хушбў
Ки, бутуб ул иморати дилжў.

Гўйиё ул гуруҳдин нечаси,
Бўлғон иш саъйи кундузу кечаси

Бу кема ичра топибон ором,
Юклабон сандал айламакда хиром,

Кема гирдоб аро бўлуб доир,
Йиллар ул даврада эмиш сойир.

Туганиб чун алар захираси пок,
Бўлубон кема аҳли борча ҳалок.

Бу маҳал ел эсиб тенгиз уза тез,
Зоҳир айлаб тенгизда рустохез.

Баҳрни чунки ел қилиб раққос,
Чарх урардин бўлуб сафина халос.

Киргач ул кемага ики ҳамроҳ,
Бор эди Муқбил иши нолаю оҳ.

Тутубон кунже ўз фиғони била,
Қолибон баҳр ичинда жони била.

Мудбир ул ўлган элни суға солиб,
Кемау моли ихтиёрин олиб.

Кема амволини қилиб ўзининг,
Кемани балки ҳам билиб ўзининг.

Ул бу амвол забтиға машъуф,
Ёриға йўқ анинг ишида вуқуф

Ким, кўрунди йироқтин соҳил,
Кема соҳилға етти мустаъжил.

Бу тарафким кема шиновар эди,
Гўйиеким диёри Ховар эди.

Шаҳ букун майл этиб тамошоға,
Айлар эрди назора дарёға.

Кўргач ул кемани деди: «Юрунгуз,
Элидин бир кишини келтурунгуз!

Кема кайфиятини фаҳм этайин,
Фаҳм этиб, ёниб уй сори кетайин».

Кўрдилар икки кимса эрди қарин
Бу бири шоду ул бири ғамгин.

Шах сўзи ул иковга чун етти,
Мудбир ул ён равон хиром этти.

Ер ўпуб айлагач дуо филҳол,
Шоҳ анинг ҳолатинн қилди савол,

Деди: «Тожирмену тижорат ишим,
Қолмади бу сафарда ҳеч кишим.

Бўлубон сув уфунати макрун,
Ўлдилар борчаси бўлуб тоун 15.

Эмдиким бўлди манзилим соҳил,
Мен мену бир қулум оти Муқбил».

Ул бу янглиғ суруб фусун била дам
Ким, бўла бошлади таниға варам.

Варамидин либоси чок ўлди,
Кўкси ҳам чок ўлуб ҳалок ўлди.

Шоҳни ҳайрат айлади ожиз,
Буйла иш кўрмаган учун ҳаргиз.

Муқбили нотавонни қилди талаб,
Кўргач-ўқ кўнглига юз урди тараб.

Олндин ҳамраҳини ёшурди,
Сўрди ул сўзки, ёридин сўрди.

Муқбил андоқки бор эди бир-бир,
Қилди ондоқки бор эди тақрир.

Шах деди, кемау неким ихмол,
Борчаси бўлди жамъ байтулмол.

Ҳар не Муқбилғаким баён бўлди,
Чинлиғи шоҳға аён бўлди,

Деди: «Аҳсанта, мухбири содик,
Сидқ аро кимгаким десак фойик,

Тузлугунг кўнглумизни сайд этти,
Жонимизни асири қайд этти.

Иста, биздин неким санга дилхоҳ»,
Муқбил айлаб дуо деди: «К-эй шоҳ,

Шоҳнинг умру жоҳин истармен,
Чарх авжида комин истармен.

Яна матлуб ҳақ ибодатидур
Ким, улус мужиби саодатидур.

Шоҳ агар қилса бандасин озод,
Туну кун айлагум дуо била ёд».

Чунки Муқбил сўзи эди дилкаш,
Ҳусн хулқию ҳусни хулқи хуш.

Шаҳ кўруб ул сифат ҳамида хисол
Ки, башар хайлидин эрур бу маҳол.

Муқбили хуш баёну зебо чехр,
Уйла гарм этти шоҳ кўнглида меҳр

Ки, анга хизматин ружуъ этти,
Шаҳ деганда бу ҳам шуруъ этти.

Қилди қуллуғни уйла табъпазир
Ки, шаҳ этти ани қошида вазир.

Сўнгра хизматдин ўтти поя анга
Солди давлат ҳумойи соя анга.

Шаҳ бўлуб вуслат амриға машғул,
Они фарзандликқа қилди қабул.

Гарчи ул қилди узрлар ангез
Ки, ўти ўзга барқдин эди тез

Ким, анга қилмиш эрди ғорати хуш,
Бути сандал насими сандалпўш.

Боқмайин шоҳ эътирозиға ҳам,
Қўймай они ўз ихтиёриға ҳам.

Харж этиб махзан ошкору нухуфт,
Қурратул-айнин айлади анга жуфт.

Кийдуруб ҳулла борча сандал бўй
Ким, парқваш бу ишга қилмиш хўй.

Қасри сандалға чектилар они,
Топшурурға гули сумансони.

Чунки боқти ҳамул ғаройиб эди
Ки, анга мужиби масойиб эди.

Қаср ул, сақфу остона ҳам ул,
Тахт ул, офати замона ҳам ул.

Ҳайрат ўти солиб димоғига дуд,
Айлаб ул ўт вужудини нобуд.

Оху афгон чекиб йиқилди яна,
Жони чикмоққа майл қилди яна.

Ўзига гар келур эди гоҳи,
Яна борур эди чекиб оҳи.

Атри сандал топиб димоғи анинг,
Ёрубон гар кўзи чароғи анинг.

Кўзин очқоч яна кўруб аҳвол,
Нола айлаб бўлур эди беҳол.

Кўрубон буйла ишқи дилкаш анга,
Меҳрибон бўлмиш эрди маҳваш анга,

Токи тадриж ила топиб ором,
Топти маҳваш висоли бирлан ком.

Лек ҳайратдин эрди доим лол.
Сурди бир кун бути ҳумоюн фол:

«Ким санга хайрати эрур ғолиб?
Бормен онинг вукуфиға толиб».

Чўн анга нукта йўқ эди жуз рост,
Кўрганин шарҳ қилди бекаму кост.

Шажару чашма можаросини ҳам,
Сандалу қасри симиёсини ҳам.

Мутабассим бўлуб бути маҳваш,
Анга афсона бошлади дилкаш

Ким; «мени хўблиқ аро тақдир,
Чун жамол ичра қилди оламгир,

Тушти хуснум сўзи жаҳон ичра,
Не жаҳон, балки инсу жон ичра.

Манзаримдин ўтарда ногоҳе ,
Хуснума вола ўлди жин шоҳи.

Қаср уза тушти жин алолоси,
Мени девона қилди савдоси.

Шаҳға чун қилдим они жилванамо,
Бошим устига келтуруб ҳукамо.

Яна ромию соҳири хунарий,
Дафъ этардек зиёни деу пари.

Қилдилар иттифоқ ила чора
Ким, алар дафъ бўлди якбора.

Лек гоҳе қанот садоси келур,
Қулоғимға пари нидоси келур,

Буйла дерларки, жин шаҳи ёна,
Чунки бўлмиш ғамимда девона.

Баҳр уза симиёйи этмишлар,
Манзари дилкушойи этмишлар.

Сандалий қасру даврида боғе,
Сандалий тахт уза мени доғи,

Сен нечукким кўруб аён эттинг,
Манга кўрган киби баён эттинг.

Нақш қилғон эмишлар анда тамом,
Кўрубон хаста топқали ором.

Сен ҳамоноки анда етмишсен,
Ўзни нақшимға вола этмишсен.

Анда вола эдинг мисолимға,
Мунда еткурди ҳақ висолимға»

Рафъ ўлуб Муқбил олидин мушқил,
Бўлди гулрух хаёлидин хушдил.

Қасри сандалда комрон бўлди,
Тўни ҳам сандалий нишон бўлди.

Сандал осойиши равон англа,
Атри онинг ҳаёти жон англа.

Сандал исинда тек туруб бўлмас,
Мушқни кимса ёшуруб бўлмас».

Чун бу афсона сурди нуктасаро,
Уюди шаҳ насими сандал аро.

[XXVI]

Одина куни Баҳромнинг кофурий асвоб била қасри кофургун ичинда
мушқин зулфи кофурий либос била тахти ож узра жоми биллуридин
бодаи кофур мизож ошом қилғони ва ул кофуркорлиқдин хижрони
ҳарорати таскин топиб, ўз ғазоли мушқбўсидин хабар топқони

Чунки одина бу рафеъ равоқ,
Қилди тоқин сахар гачидин оқ,

Солиб эрди мушаъбиди гардун,

Нажм доналаридин оғзиға ун.

Субҳдин лек уйла жўшкурди
Ким, дамидин ул ўтни совурди

Субҳ савбини гозури афлок
Меҳр собуни суртубон юдн пок¹.

Шоҳ айлаб либосин оқу ҳарир,
Жилва қилди нечукки меҳри мунир,

Қилди, оламни ёрутуб нури,
Азми гунбаз саройи кофурий.

Ҳулла бирла ҳарпринп бути Чин,
Бериб эрди бу ранг ила ойин.

Тахти ож узра шаҳ чу тутти мақом,
Шўх ҳам топти ёнида ором.

Яна ишрат учун тузулдп асос,
Мажлис аҳлиға оқ борча либос.

Яна бир гулрухи паризода
Тутти чини қадах била бода.

Чини эрди валек фағфурий,
Чин буким, ранги эрди кофурий.

Шоҳ оқшомға тегру бода ичиб,
Лек ҳар кунгидин зиёда ичпб,

Меҳр чун даҳрднн ёшурди нур,
Сочти он чарх томидин кофур.

Яна уйқу нишоти истади шоҳ,
Солдилар оқ уй ичра маснадгоҳ.

Ҳозир зрди мусофири пурдон,
Нуктадин кўнгли ҳукқаи дурдон.

Қилди боғишда ўлтуруб бунёд,
Шаҳ дуосинки: «Чархи кўҳна ниҳод.

Бу оқ уюнгга боргоҳ ўлсун,
Боргоҳинг жаҳон паноҳ ўлсун!»

Еттинчи иқлим йўлидин келтурган мусофирнинг фасонасиголлиғи

Чун дуо қилди деди фарзона
Ки, дей ўз кўрганимдин афсона:

«Менки, тушмиш буён гузор манга,
Мулки Хоразм эрур диёр манга.

Санъатим анда соз чолмоқ ишн,
Билмайин мен киби ишимни киши.

Илми адвору фанни мусиқий,
Мендин ул илм аҳли таҳқиқий.

Элга таълим этмоқ вирдим,
Кимки устоди қавм шогирдим.

Ногаҳон тушти мундоқ овоза,
Эл аро бўлди бу хабар тоза

Ким, келур тожири хитойи зод,
Биласи бир канизини хур нажод.

Хожанинг моли баҳру кондин кўп,
Ҳар неким эл гумони андин кўп.

Лек тожирға ончаким амвол,
Моҳвашға юз онча ҳусну жамол.

Бовужуди жамоли фитнафиган,
Бор эмиш хуш навоу барбатзан².

Бу хабар элни беқарор этти,
Неча кун ўтти хожа ҳам етти.

Қилди Хоразм аҳли истиқбол,
Фаҳм қилмоққаким недур аҳвол.

Хожа худ бор эди деганча ғани,
Зухду тақви анинг шиору фани.

Юзи сажжода узра матлаи нур,

Мушкининг чарх айлабон кофур.

Парда ичра маҳи фалак пайванд,
Асли нисбатда хожаға фарзанд.

Хожаи баҳр каф била гуҳари,
Ул сифатким, фаришта бирла пари.

Лек маҳваш юзи ниқоб ичра,
Мехрдекким бўлур саҳоб ичра.

Ул ниқоби — ниқоби кофурий,
Мехр узра саҳоби кофурий.

Йўқ ниқобики, ҳар не кийгани оқ,
Не кияр бўлса истабон ани оқ.

Ҳар куни икки қатла — субҳ ила шом:
Тузубон нағма сарви сиймандом

Парда ичра қилиб навозиш чанг
Унун ул чанг ила қилиб оҳанг.

Тузуб ул навъ руд бирла суруд
Ки, олиб жонлар ул суруд ила руд.

Пардадин тошқори улусқа ҳужум,
Пардаги ҳоли лек номаълум.

Пардада ҳол ошкоро йўқ,
Киши кўрмак тиларга ёро йўқ.

Субҳ ила шомқим тарона тузуб,
Халқ фарёди бехудона тузуб.

Элни алҳони нотавон айлаб,
Нотавонларға қасди жон айлаб.

Ўйла кун ўтмайинки бир ғамнок,
Ўлмағай оҳу нола бирла ҳалок.

Ўлубон халқ ул навоға кўчун,
Жон бериб балки андоқ ўлмак учун.

Мулк шоҳиға тегуруб нома,

Ки, фалак буйла тузди хангома.

Айлай олмай ани тиларга хитоб
Ким, эрур хожа ҳам рафиъ жаноб.

Берибон ўз либўсиға тағйир,
Шоҳни ишқ этиб фақиру ҳақир.

Сойири халқ ичинда пинҳоний,
Шаҳни ҳам вола айлаб алҳони.

Солибон парда ичра маҳрамлар,
Зуафодин санамға ҳамдамлар.

Ҳуснин англаб навосидин афзун,
Бўлди бу қисса бениҳоят узун.

Қилиб ул парда ичра ком тамаъ.
Васлин истаб шаҳ ўлди хомтамаъ.

Айлаб ул навъ бўлжажаб ҳавасе,
Солди даллолалар ароға басе.

Истабон моҳваш била панванд,
Айламак хожаға ўзин фарзанд.

Ҳосил ўлмай бу мақсади ноёб,
Хожадин шаҳға буйла келди жавоб

Ким: «бу сўзларки, шоҳи банданавоз,
Қилди бу қулға мужиби эъзоз.

Тийра туфроғни кўкка тегурди,
Зарра қадрин қуёшдин ошурди³.

Манга не ҳадки шоҳи давлатманд,
Пойим этгай бу ерга тегру баланд.

Лек мундин ҳам ортуқ айласа жуд,
Манга толеъ агар йўқ эрса, не суд?

Ҳосилан бу санамки маҳвашдур,
Жуфт амридин асру саркашдур.

Ҳақки қилди ягонаи офоқ,

Жуфтидин доғи они айлади тоқ»⁴,

Деди улким: «Анинг шиори бор,
Шоҳ ҳокимдур, ихтиёри бор».

Шаҳ муни тутмайин мусаллам ҳеч,
Сўзда кўп тушди тоб бирлан печ.

Сўз кўп уммиду бийм бирла деди,
Посухи хожанинг ҳамул сўз эди.

Кўрдиким, айлар они ишқ ҳалок,
Ўзи мағлубу ишқ эди бебок.

Шаҳват они чу беқарор этти,
Ғазабу зулм ошкор этти.

Ҳукм қилдики, бордилар хашга,
Шаҳға андоқки бор эди майли.

Юклабон ҳурнинг аморисин,
Хожанинг луъбати ҳисорисин.

Элтибон шоҳи тийра рой сари,
Мойил айлаб ҳарамсарой сари.

Қаср ичинда тушурдилар филҳол,
Шаҳни мағлуб этиб хаёли маҳол.

Азм қилди санам сори хушдил,
Чун бу ҳолатни билди моҳи. чигил:

Чангини қўлга олиб айлади соз,
Чанг ила нағма айлади оғоз.

Нағма ул навъ ошкор этти
Ким, эшитгач шаҳ ўзидин кетти.

Етса ҳар кимсанинг қулоғиға бу,
Йиқилиб элтибон ани уйқу.

Чун улус борча масти хоб бўлуб,
Шўхқа уй сори шитоб бўлуб.

Шоҳ чун уйғониб сипоҳ била,

Ҳайрат айлаб сипаҳни шоҳ била.

Кўзларидин юбон чу уйқуни,
Келтуруб ёна шўхи жодуйи.

Яна ул навъ нағмасоз айлаб,
Уйқу кўзларга турктоз айлаб.

Яна айлаб санам уйига хиром,
Тутубон пардаси аро ором.

Неча қатла шаҳ этти уйла жадал,
Анга маҳваш кетурди буйла бадал.

Оқибат иффати муассир ўлуб,
Шаҳ ишидин рамида хотир ўлуб.

Хожа олиға келди лутфомез,
Бошлабон юз ҳадиси узрангез,

Базм тартиб этиб аёқ тутти,
Ота айтиб ани қулоқ тутти.

Ойға ҳам инфиол этиб изҳор,
Қилғонидин малол этиб изҳор.

Парда тошида узрхоҳ бўлуб,
Узр айтурда хокроҳ бўлуб.

Тутубон чун бу меҳр айлаб фош,
Икки дунёда они қиз қардош,

Ота муни, сингил дебон они,
Айлаб улча риоят имкони.

Шўх чун шоҳдин бўлуб эмин.
Бўлубон ул диёр аро сокин.

Хожа боғи ясаб бихиштосо,
Анда бир қасри тоқи гардунсо.

Яна ул кавкаби саодат учун,
Ясамиш хужрае ибодат учун.

Моҳ кофургун қабо пайваст,

Бўлуб ул хужрада худойпараст.

Бори кийган ҳарири субҳ нишон,
Кўзи тонг отқуча ситорафишон.

Тенгрига туну кун муножоти,
Биров уммиди бирла авқоти.

Лек они кимсага аён қилмай,
Чун аён қилман ул киши билмай.

Субҳ бўлғоч яна суруд чекиб,
Нағма бирла Навоий руд чекиб.

Ҳам анинг руди иштиёқангез,
Ҳам суруди келиб фироқомез.

Бир нафас чунки элни зор қилиб,
Савти тош кўнгли ичра кор қилиб.

Яна тоатқа юз қўюб то шом,
Шом айлаб ҳам ул ишига қиём.

Парда тошида элга нолау оҳ,
Шаҳ дағи анда ер тутуб гаҳ-гоҳ.

Ул ғаройибни истимоъ айлаб,
Ҳуш анинг кўнглидин видоъ айлаб.

Ясабон хожа хони меҳмони,
Улча бўлғой такаллуф имкони.

Кўргузуб юз туман латофат ила,
Узатиб шоҳни зиёфат ила.

Хожанинг суду моясиға газанд
Еткуруб, икки булжажаб фарзанд.

Менки ул шаҳр нағмасози эдим,
Базмлар достоннавози эдим.

Ҳам кунум лаҳни руд бирла ўтуб,
Ҳам маошим суруд бирла ўтуб,

Чунки ул зоҳир этти руду суруд,

Офият мендин айлади падруд.

Топмадим элдин илтифот ўзга,
Талх бўлди манга ҳаёт ўзга.

Чун ишим мухтал ўлди якбора,,
Айладим ўз ишимга бир чора:

Айладим рағбат ул қадар кофур
Ким, ҳароратдин айлагай маҳжур.

Ражулият чу салб бўлди тамом 5,
Хожа даргоҳи сори урдум гом.

Хожа маҳваш ҳаримида эди шод
Ким, йирокроқтин айладим фарёд.

Истади хожаи фаришта хисол,
Парда ичра нигори ҳур, мисол.

Сўрдиларким: «Недур бу фарёдинг
Ким сену кимдин ўлди бу додинг?»

Айттим: «Зулм сиздин ўлди: манга,
Сен отоу бу қиздин ўлди манга»

Дедилар: «Тухмат этма, эй мазлум
Ки, эмас бизга зулм даъбу русум!

Тонимоқта магар янгилмишсен,
Ўзга эл бизни фаҳм қилмишсен».

Дедим: «Андоқ эмас, сўрунг бир-бир,
То қилай ҳар не қилдингиз, тақрир.

Қилингиз чора берсангиз инсоф,
Йўкса тортинг сўзумга ҳукми газоф» 6.

Дедилар «Айт». — Айладим оғоз,
Сўзни аввал дуодин эттим соз.

Сўнгра ҳолим дедим шитоб этмай,
Сўз адосида изтироб этмай.

Кулубон туттилар мусаллам ани,
Хожа ҳам, сарви лоларух ҳам ани.

Токи бу ерга етти сўз охир
Ки, муродимни айладим зоҳир

Ки: «тиларменки улча бўлса ҳаёт,
Ушбу даргаҳда сургамен авқот

Ки, ишим ғайри лаҳну руд эрмас,
Ўзга иш шуғли даст ҳам бермас.

Қут берса фаришта эҳсони,
Қути рух ўлса хур илҳони⁷.

Буйла таълимким эрур ҳавасим,
Мингидин бирга бўлса дастрасим.

Умрум ар Нух⁸дин кам эрмасдур,
Ҳосили умр ул манга басдур.

Менки бу навъ кўрдунгиз ожиз,
Йўқ бу фан ичра мен киби ҳаргиз.

Бу мамоликда кимга бу иш вирд,
Борча бордур манга камин шогирд.

Бор экандур менинг қошимда забун,
Арзи мусиқий этса Афлотун.

Лек бу ишки, эмди бўлди аён,
Сабтидин ожиз англа килки баён

Ким, кўрубтур чу нағмаи тузмак,
Гаҳ қилиб қатл, гоҳ тиргузмак.

Лаҳнким топти мояи эъжоз,
Андин ўлди менинг ишим носоз».

Кўрдилар чун бу ажзу хорлиғим,
Асар этти аларға зорлиғим.

Лутф ила дилнавозлиғ айлаб,
Ҳолима чорасозлиғ айлаб,

Деди хожаки: «Еримиз бўлсанг,
Соз ила ғамгусоримиз бўлсанг,

Худ маишат санга эрур хосил,
Лек бир муддао эрур мушкил.

Сарви гулрухға хизмат этмак ҳам
Ки, яқин келмас анда номахрам».

Деди: «Ўзумни махрам айлабмен,
Сизни ул ишда беғам айлабмен.

Хунар уммидидин бўлуб маъюб,
Ражулиятни қилмишам маслуб.

Онча кофур иттифоқ эттим
Ки, ҳаво майлини йироқ эттим.

Чун эрур ушбу парда кофурий,
Ҳам бу ранг ичра парда мастури.

Манга ҳам ўзни қилғали ҳамранг,
Бўлди кофур жониби оҳанг.

Бўлмасам ушбу пардадин маҳжур,
Бир камин бандамен отим Кофур»⁹.

Сўз дедим чун бу навъ адо бирлан,
Хожау сарви маҳлиқо бирлан.

Ҳайрат айлаб, чу қилдилар тафтиш,
Англадиларки, воқеъ эрди ул иш.

Илтифот эттилар ниҳоятсиз,
Кўргузуб хулқу лутф ғоятсиз.

Бўлубон лаҳзаи ишимда малул,
Хизматим иккисига тушти қабул.

Хизмат амрида ул сифат бўлдум
Ки, иккисига мултафат бўлдум.

Пардада гоҳ хожаға дамсоз,
Парда кейнида ойға ҳам ҳамроз.

Чун бор эрди муносабат мавжуд,
Асру кўи илтифот тутти вужуд.

Моҳрух чун тузар эди нағамот,
Мени бир ҳайрат айлар эрди мот:

Неки абёти жонфизоси эди,
Борчаси дарду ҳажр адоси эди.

Нағмаға кирса ҳар тарона анга,
Нолалар эрди ошиқона анга.

Англадим хилват ичра ҳам они
Ки, бaсе йиғлар эрди пинҳони.

Асру кўп музтар айласа эди ғам,
Парда кейнида мен эдим маҳрам.

Ҳар нечук сўзки, қилса эрди хаёл,
Мендин ул сўзни айлар эрди савол.

Билганимча жавобин айтур эдим,
Бори сўзнинг савобин айтур эдим.

Тунлар уйкудан ўлса бегона,
Манга дер эрди: «Айт афсона».

Қайдаким бўлса эрди шарҳи фироқ,
Йиғлар эрди ягонаи офоқ.

Буйла аҳволидин тааққул ила,
Жазм бўлди манга тааммул ила

Ки, паривашки зору маҳзундур,
Гўйиёким бировга мажнундур.

Ҳажр хори ичин чу ковиш этар,
Савт ила тошқори таровиш этар 10.

Чекмаса нағма туну кун они
Куйдурур ул шарора пинҳони,

Ҳоли чун мундоқ эрканин билдим,

Андин англарни орзу қилдим.

Айтур эрдим ҳадис ҳар соридин,
Сўз ўтар эрди хайру шар соридин.

Токи топтим ўзумга беҳад ром,
Тавсани табъида бaсе ором.

Буйла ҳолатда дедим: «Эй маҳваш,
Тенгри тутсун ҳамеша кўнглунг хуш!

Хотиринг қайғудин йироқ бўлсун,
Айш ҳар лаҳза яхшироқ бўлсун!

Мушкиледур манга қилайму савол». —
«Қил!» — дегач, сўзни бошладим филҳол

Ким: «неча вақт эрурки бандангмен,
Меҳрдек хоки раҳфигандангмен 11.

Кузатурмен ҳамеша ҳолинг не?
Айш ёхуд ғаму малолинг не?

Ҳар тарафким этибдурур кўнглум,
Ўйла маълум этибдурур кўнглум,

Ким, сенинг бир ғами ниҳонинг бор,
Халасидин хороши жонинг бор **12**.

Анга боис биров муҳаббатидур,
Балки андуҳу доғи фурқатидур.

Ки, чу андин етар алам чекмак,
Даъб этарсен суруди ғам чекмак.

Ўзни машғул этиб тарона била,
Нола айларсен ул баҳона била.

Чун кўнгул шарҳи ҳоли айларсен,
Хаста кўнглунгни холи айларсен.

Манга бу ғамни ошкор этсанг,
Мени бу сирда роздор этсанг.

Токи бўлғай ҳаётим имкони,
Кимса мендин эшитмагай они.

Лек мумкиндурур даво қилурум,
Саъй этиб ҳожатинг раво қилурум».

Чун эшитти сўзум бути гулрух,
Фикр этиб буйла айтти посух

Ки: «бу сўзким дединг йироқ эрмас,
Ростдин нукта яхшироқ эрмас.

Яхши бўлмиш ишим санга маълум,
Лек шарҳин сен айламак мафҳум.

Хирад олинда номувофиқ эрур,
Сўрмамоқ сендин они лойиқ эрур.

Санга йўқ суд англамоқ они,
Манга юз минг балият имкони.

Ишки таҳқиқи бежиҳат бўлғай,
Сўрмоқ они не маслаҳат бўлғай?

Мунда гар истасанг ўзунгга нузул,
Икки ишдин бирини айла қабул:

Ё бу тафтиш таркини этгил,
Ёки билгач бошинг олиб кетгил,

Ўйлаким бўлмағил бу водида,
Балки бу мамлакат саводида».

Гарчи ул нуктадин етишти ҳарос,
Лек жон қасди айлади васвос.

Бир неча кун кезар эдим ғамгин,
Топа олмади хотирим таскин.

Ҳам замиримни ғамкаш этти бу фикр,
Ҳам димоғим мушавваш этти бу фикр.

Чунки сабру қарорсиз бўлдум,
Оқибат ихтиёрсиз бўлдум.

Яна хилват топиб дуо қилдим,
Суди йўқ можаро адо қилдим.

Ки: «Хаёлимда фикр ўлуб пеша,
Мени савдойи этти андеша.

Чун ҳадисингни истимоъ этайин,
Бошим олиб қаён десанг кетайин!»

Деди маҳваш: «Ғариб эрур бу сўзунг
Ки, тиларсен бало ўзунгга ўзунг.

Шаҳрда турмасингга паймон қил,
Бошинг олиб кетарга аймон қил».

Хотирига не таврким етти,
Аҳд қилдим нечукки амр этти.

Кўнглида ваҳм қолмагач ёна,
Маҳваш оғоз қилди афсона

Ки: «мени чун ғамин хаёл зттинг,
Ул ғамимга жиҳат савол эттинг.

Сўзни аввалдин этмасам марқум,
Яхши бўлмас ғамим санга маълум.

Билки, Чин мулкидур диёр манга,
Ўтубон анда рўзгор манга.

Икки хон кину размидин тақдир,
Тифл эканда биравга қилди асир.

Байъима хожа муштари бўлди,
Бандаси меҳри ховарий бўлди.

Гарчи мундоқ азиздурмен анга,
Сотқун олган каниздурмен анга,

Чунки йўқ эрди хожага фарзанд,
Мисли фарзанд қадрим этти баланд,

Чун унум дилкаш эрди, лаҳжам хуш,
Чекар эрдим таронаи дилкаш.

Ҳукамоким бу фанда моҳир эди
Ким, маҳорат аларда зоҳир эди.

Келтуруб уйга кўп риоят этиб,
Жуду икром бениҳоят этиб.

Ул қадар саъй айлади маҳу сол
Ким, манга касб бўлди мунча камол.

Ҳосилим бўлди тортмоққа нағам,
Музҳику мубкию мунаввим ҳам 13,

Унум овозаси жаҳон тутти,
Чангим овози осмон тутти.

Ҳусн худ бекиёсу андоза,
Бўлди овоза узра овоза.

Эшитиб борча аҳли жоҳу тамиз
Ким, бор эрмиш бировда буйла каниз.

Бўлдилар нақдсанж байъим учун,
Тўктилар молу ганж байъим учун.

Ҳар тарафдин чу мол рез этти,
Хожа ўз фарзандини каниз этти.

Кеча кўпрак кўруб Харидорим,
Тезрак айлар эрди бозорим.

Чинда бу навъ шўр ила ғавғо,
Ҳар кишининг бошида бир савдо.

Чинда бор эрди бир ажаб наққош,
Сунъ наққошидек жаҳон аро фош.

Иши монандсиз, оти Моний.
Ул ёзиб суратимни пинҳоний.

Сафар этмак учун ўзин тузмиш,
Бир шаҳаншаҳға они кўргузмиш

Ким, жаҳон мулки ичра ҳар ким шох,
Бор эмиш анга бандаи даргоҳ.

Шоҳ суратға майл этиб пайдо,
Балки бўлғон эмиш кўруб шайдо.

Уйлаким топибон амин кишилар,
Пок пайванду хурдабин кишилар,

Йибориб Чинға шўр солмоқ учун,
Бир канизакни сотқун олмоқ учун,

Бир харидор эди Хито хони,
Ҳукм бирла йироқ этиб они.

Байъ этиб хожанинг мизожи била,
Неча бирла Хито хирожи била.

Шод ўлуб бахтдин кушод топиб,
Ёндилар истаган мурод топиб.

Фарз йўл қатъини билурлар эди,
Икки манзилни бир қилурлар эди.

То мени шоҳға кетурдилар,
Дурни дарё сори етурдилар.

Етти чун зарра меҳри анварға,
Банда султони бандапарварға.

Шоҳ ул элни бениёз этти,
Олам аҳлида сарфароз этти.

Ватан этти манга шабистонин,
Не шабистонкн, равзаи жонин.

Андоқ ўлдики, менсизин бир дам,
Тийра эрди анга ёруғ олам.

Умридин ҳосили жамолим анга,
Балки умри абад висолим анга.

Иш анга ишрату шикор эрди,
Гашти сахроу лолазор эрди.

Чопибон кўху дашт сори саманд,
Гўр бўйниға солур эрди каманд.

Ҳар қаён чопса гўр пўя сутур,
Ўлар эрди сутури олида гўр.

Лолагун гўрни шикор айлаб,
Қонидин ерни лолазор айлаб.

Лолазор ичра чун ичиб майи ноб,
Гўр эти эрди базми ичра кабоб.

Хоҳ шаҳр ичра, хоҳ дашт ичра,
Хоҳ орому хоҳ гашт ичра

Менсизин йўқ эди даме коми,
Ком йўқ, хотирининг ороми.

Бўлмасам ҳамраҳ урмай ул бир гом,
Мен наво чекмай, ичмай ул бир жом.

Мен қаю нағмаким адо айлаб,
Ул чекиб оҳу жон фидо айлаб.

Дашт аро сайр қилса, ёнида мен,
Шаҳр аро хилвату ниҳонида мен.

Олмайин кўз дами жамолимдин,
Тўймайин бир нафас висолимдин.

Оқибат бўлди ул сифат мағлуб
Ким, мен эрдим ҳаётидин матлуб.

Етти ул ерга ишки хайлу сипоҳ,
Қўйди навмидликқа юз ногоҳ.

Ки, алардин йўқ эрди шахға вукуф,
Кеча-кундуз манга эди машъуф.

Ончаким шах манга эди мойил,
Хаста кўнглум анга эди мойил.

Васлин истарга ихтиёрим йўқ,
Ҳажрида лаҳзаи қарорим йўқ.

Шавқ ўти икки ёндин андоғ тез
Ки, бўлуб шуъласи сипеҳрситез,

Шохдин илтифоти номақдур,
Қилғон эркондурур мени мағрур.

Мен канизи сиёҳбахти лаим,
Ҳам сияҳбахту ҳам сиёҳ калим.

Шаҳдин ул бандаликки кўргаймен,
Ҳавсала қайдаким сингургаймен.

Ҳар неким нутқум айлар ўлса баён,
Бор эмиш бошидан-аёқ ҳазён.

Бир кун ул навъ воқеъ ўлдике шоҳ,
Овда эрдию мен анга ҳамроҳ.

Маст эди ул, эрди бодапараст,
Лек мен худпарастликдин маст.

Шаҳ этиб бир кийик сари оҳанг,
Чапиға ё ўнгиға олди хаданг.

Деди: «Чун раҳшим ул тараф сурайин,
Ани ҳар навъким десанг урайин».

Мен дедимки: «Қўлин шикил этгил,
Ҳам йироқтин-ўқ айлагил бисмил»**14**.

Билгач ул сўзни хотири поки,
Тикти икки қўлин отиб хоки.

Чунки солди икки қўлиға шикол,
Кайбур отиб бўғузлади филҳол.

Қилди бир ишки қилғоли они,
Одамизоднинг йўқ имкони.

Керак эрдике жон фидо қилсам,
Шастининг муздини адо қилсам,

Эмдиким мендин истади инсоф,
Ботлабон мен сиёҳбахт газоф.

Ақлдин жаҳл сори қайтибмен,
Ул қадар ҳашву ҳарза айтибмен»**15**

Ки, агар адл ила қилиб чора,
Мени қилдурса эрди юз пора.

Деганимга жазо эмас эрди,
Қилганимға сазо эмас эрди.

Анда ҳам қахр тиғини сурмай,
Мендек ўлтургуликни ўлтурмай,

Боғлатиб солди бир биёбонда,
Ки, қазо етса ўлгамен онда.

Қахр ила маст кўнди шаҳрға юз,
Токи ўтти ики кеча-кундуз.

Хожаким, деб эдн мени фарзанд,
Лек сотиб эди узуб пайванд.

Хотири қолиб иштиёқимға,
Туза олмай ғаму фироқимға.

Мени кўрмак учун бўлуб жозим,
Бўлгон эрмиш Хитойдин озим.

Манга солгонди жаҳл буйла хато,
Икки манзилға етган эрмиш ато.

Ул ики кунки, мен эдим мағзуб,
Хожаға кўрмагим бўлуб матлуб.

Сурар эрмиш фарас қилиб шабгир,
Тийфа эрмиш кеча нечукким қир**16**.

Уркудаб йўлдин оти чиққон эмиш,
Бир ики қул била озикқон эмиш.

Сурубон водию биёбонға,
Юз машаққат аро етиб жонға,

Ул қаро тунда бахти бедори,
Солгон эрмиш ани менинг сори.

Тийра тун чун манга яқин етмиш,
Хожаға уйку асру зўр этмиш.

Тушубон бормиш уйқуға бир дам.
Чун кўз очмиш ёруб эмиш олам.

Ёнида юз кадамға ёқин йўл,
Иттифоқо назора айламиш ул.

Дашт аро бир қаро кўрунмиш анга,
Бир қаро дашт аро кўрунмиш анга.

Кишидекким ғулула банд ўлғай,
Бор бўйида хами каманд ўлғай¹⁷.

Айлайн деб ҳақиқатин маълум,
Қилмиш ул сори хожа ранжа қудум.

Етса кўрмиш заифаи зори,
Ҳар сари мў танида озори.

Боғланиб сочининг каманди била,
Етибон дашт ўза бу банди била.

Раҳм этиб ешгали узотмиш илик
Ки, ўлукму экин бу, йўқ эрса тирик?

Чунки таъжил ила ешиб они,
Юзида гарчи йўқ эмиш қони.

Бўю боши манга шабиҳ эрмиш,
Кўзу қоши манга шабиҳ эрмиш,

Аёғ остинда зулфи помоли,
Зақани холи лаълининг холи.

Хожа билмайки маст эрур, ё соғ,
Топмай уйқудадурму, ё уйғоқ.

Ҳардам ул ҳайрат они лол айлаб,
Ҳар замон ўзга бир хаёл айлаб.

Хожанинг буйла ибтилоси чоғи,
Кўрунуб корвон қароси доғи.

Йибориб бир қулинки элни суруб,
Келтуруб ул мақом аро тушуруб.

Неча қиз борча ҳамдаму ёрим,
Зуафодин неча парасторим.

Етгали хизматимға жон бирла,
Келган эрмиш бу корвон бирла.

Хожа ул борчани қилиб ҳозир,
Манга қилган эмиш борин нозир.

Алар англаб нишонлар бирла,
Навҳа тортиб тароналар бирла.

Юзни йиртиб, яқони чок айлаб,
Дарддин навҳаи ҳалок айлаб.

Хожаи кордону фарзона,
Бўлуб ул ҳайрат ичра девона.

Дард ила навҳаи ғамим тутубон,
Йиғлабон зору мотамим тутубон,

Лек фаҳм айламайки ҳол недур?
Меҳри умрумға бу завол недур?

Асру ожиз бўлуб бу суратдин,
Ашк ила юб мени заруратдин.

Кафан айлаб ҳарир ила сайфур,
Сепибон ул кафан аро кофур.

Чун мени чирмаб ул ҳарир била,
Они хушбў этиб абир била.

Чун сепилгач абири ноб анда,
Сепилиб дам-бадам гулоб анда.

Танки, ўлган киби эмиш бетоб,
Чун топиб нафҳаи абиру гулоб.

Юзланиб заъфлик димоғима ҳуш,
Нафас ўлмиш танимға ҳамоғуш.

Чун алар фаҳм этиб ҳаёт манга,
Нақди жон айлабон закот манга.

Юзларин суртубон аёғимға,
Яхши ислар тутуб димоғимға,

Дер эмиш ҳар бир ўзга янглиғ сўз
Ки, ўзумга келиб, очибмен кўз.

Чун кўзум тушти нотавонларға,
Меҳрпарвард меҳрибонларға.

Айттим: «Мунда турмайин юрунгуз,
Кўчубон жаҳд айлабон сурунгуз

Ким, бу манзил маҳалли офат эрур,
Жонситон водийи махофат эрур».

Кўч ўлуб чунки нола чекти диرو,
Манга ер бўлди бир амори 18 аро.

Томизиб гоҳи оғзима шарбат,
Гаҳ равойиҳ била бериб қувват.

Юрубон йўл ики кеча-кундуз,
Кўйди сихҳат менинг мизожима юз.

Кололар чун ҳорарға ёвушти **19**,
Хожа бир чашма бошиға тушти,

Сабза узра ясалди кошона,
Зеблиғ боргоҳу шамиёна.

Ясабон тахт уза рафеъ мақом,
Манга бердилар устида ором.

Келиб олимға хожа ўлтурди,
Шарҳи ҳолимни мў-бамў сўрди.

Мен доғи ул сифатки, воқиф эдим,
Борин андоғки воқеъ эрди, дедим.

Хожа бир дам бошин тутуб қолди,
Яна бир дам бошин куйи солди.

Анга мен чунки шарҳи ҳол эттим,

Ҳолин онинг дағи савол эттим.

Ҳолин ул ҳам деди, нечукки эди,
Қиссаси бор эди, нечукки деди.

Назар этмай замона ғамлариға,
Шукр деб тенгрининг карамлариға.

Анда чун бир кун ўлди осойиш,
Сўз юзига берилди оройиш

Ки чу айтилди, «ҳар жиҳат эмди,
Не дурур ишга маслаҳат эмди?».

Мен дедимким: «Агар канизига шох,
Ғазаб этти худой эрур огоҳ.

Бор эдим улча бўлди изҳори,
Юз туман ончанинг сазовори.

Чунки шаҳ кину қаҳрини сурди,
Тенгри асради гар ул ўлтурди.

Киши ўлгонга тиғи кин сурмас,
Бир ўлукни икита ўлтурмас.

Бу кафанким, либосим айлабсиз,
Хилъати мавту ёсим айлабсиз.

Кийибон дарғаҳига қўйсам юз,
Айтсам бу фасона равшану туз

Ки: «Гуноҳики мен қилиб эрдим,
Ўлтурурдек эдим, билиб эрдим,

Адл ила шох ҳукми қатл этти,
Неки қилмиш эдим—жазо етти.

Янги жон манга берди эрса худо,
Ани ҳам келмишам қилурға фидо.

Қатл агар қилса ҳам фиғандаси мен.
Афв ҳам айлар эрса, бандаси мен.

Журмум ўлса ўзи паноҳим эрур,

Караму лутфи узрхоҳим эрур.

Мундоқ этсак бу қиссаға тадбир,
Ҳеч шак йўқки шоҳи оламгир.

Афв расмин риоят этгусидур,
Карами бениҳоят этгусидур».

Мен бу сўзни чу айладим ийрод,
Хожау халқ қилдилар фарёд

Ким: «Хатодур бу раъйким қилдинг,
Хирадингдин магарки айрилдинг?

Ёва десен! Ўзунгдаму йўқсен?
Ёки хони ҳаётдин тўқсен?

Шаҳки, бир сўз учун тўкар қонинг,
Яна қилмоқ недур, фидо жонинг?

Шоҳ бир шуълаи фурузондур,
Ҳар кишига етишса сўзондур.

Ўт аро ихтиёр ила сурмак,
Баҳра бермас, бағайри куйдурмак.

Шоҳким буйла тангдил бўлмиш,
Ғазаби ўти муштаил бўлмиш.

Қочмоқ андин савоб эрур бу дам,
Неча андин йироқ — офат кам.

Ғазабиға тугангач андоза,
Ҳар тараф етгусидур овоза

Ким, бу ишким санга раво кўрди,
Жониға юз бало даво кўрди.

Андин андуҳ ила надомати бор,
Ёки айш ичра истидомати бор.

Нодим ўлса иложи осондур,
Борибон қайтмоқ не нуқсондур.

Бор эса қилғонида исрори,

Жонни қутқорғон ўлғабиз бори»**20**.

Хожа сўзни тугатмак эрди ҳамон
Ки, ҳадисин беганди яхши, ёмон.

Сўзга бу навъ чун қарор ўлди,
Маслаҳат бир сари фирор ўлди,

Чун йироқ эрди кишвари Хоразм,
Қилдилар ул тараф азимат жазм.

Мен чу шахдин бу навъ айрилдим,
Ҳажрида қолмоғум тирик билдим.

Ўлган-ўқ айладим ўзумни гумон,
Ҳажр воқеъ ҳамону марг ҳамон.

Ул кафанким, либосим ўлмиш эди,
Мужиби эҳтибосим ўлмиш эди.

Ани киймак танимға фан бўлди
Ки, ўлук кисвати кафан бўлди.

Менки, бўлдум висоли маҳжури,
Кафанимдур либоси кофурий.

Бот тўкулмас учун тани ранжур,
Сепилибдур кафанда ҳам кофур.

То бу кишвар ҳудудиға етгук,
Токи бу шахр аро нузул этгук.

Гар йироқсен, йўқ эрса, ҳамраҳсен,
Бори бўлғон ишимдин оғаҳсен.

Бу шах олинда мунча ёлғоним,
Анга юз изтироб солғоним,

Демагилким, кўнгул ҳавоси эди
Қи, валинеъматим вафоси эди.

Чун санга сиррим ошкор эттим,
Сен доғи қил, неким қарор эттим,

Шартким айладинг— вафо этгил,

Бу диёр ичра турмайин кетгил».

Мен симоъ айлагач бу навъ суруд,
Сарви гулрухқа айладим падруд²¹.

Мулк бар мулк тутмайин ором,
Айлабон йўлни қатъ гом-багом.

Кишига зоҳир этмадим бу роз,
Мунга тегруки шоҳи банданавоз.

Ҳукм қилдики: «Айт афсона!»
Мундоқ афсона топмадим ёна.

Ҳам кўруб буйла қасри кофурий,
Ёдима кирди ул бути ҳурий

Ки, фироқ ичра бўлғали ранжур,
Бу²² сифат ҳулла айламиш кофур.

Йўқки, кофургун кафан қилмиш,
Анга кофур урарни фан қилмиш.

Улки, олам аро ажойибдур,
Бўлса бу қаср аро муносибдур».

Сўзга бергунча қиссагў анжом
Ғойибидин нишон топиб Баҳром —

Ҳуш юз қатла тарк қилмиш эди,
Юздин ортук ўлуб тирилмиш эди.

Ушбу афсонадин ўлуб, ёна
Тиргузуб они ушбу афсона.

Ноладин асраб ўзниким ногоҳ,
Бўлса ровин фиғонидин огоҳ.

Айласа бир нафас фасонани бас,
Анга боғланғай ўзга роҳи нафас.

Дегучи чун деди фасонани пок,
Кўкка тортиб фиғони оташнок,

Чорлабон нуктагўни чун қучти,

Булбули руҳи гўйиё учти.

Анинг оби ҳаётдек сўзидин,
Борди ўлган киши киби ўзидин²³.

Кимни беҳуш этар бу афсона,
Ўзига худ келиб нетар ёна?

[XXVII]

Баҳром ғойибидин нишон топиб, ўздин ғойиб ва бенишон бўлуб,
Хоразм мулкига нишон йибориб, хожаи фарзона била гавхари ягонани
тилатиб, алар келгунча ўзи дағи ўтру чикқони ва субх анфоси
масихларидек ўлук танға руҳ киюрғони

Чунки ул кеча шоҳи шоҳнишон,
Ғойибидин бу навъ толти нишон,

То сахар беқарору бедил эди,
Уйлаким сайди нимбисмил эди¹.

Шавқ ўтиға куюб нечукки хасе,
Бетаҳаммуллуқ айлар эрди басе².

Шеваси изтироб қилмоғлик,
Гоҳ қўпмоқ, гаҳе йиқилмоғлик.

Топса эрди бузуқ мизожи қарор,
Буюрур эрди қиссаға такрор.

Иши чун қилганини билмак анга,
Гоҳ ўлмак, гаҳи тирилмак анга,

Ҳажр андуҳи чун қилиб беҳол,
Ҳолига келтуруб умиди висол.

Не дейин ҳажрдин нелар кўрди,
Ким, ул оқшомни тонгға тегурди.

Онча қилди тирилмаку ўлмак
Ки, падид ўлди субҳға кулмак.

Субҳға чунки бўлди кулгу падид,
Дамидин ёнди шуълаи хуршед³,

Шоҳнинг итти ҳосил ороми,
Қилди майл андаким Дилороми.

Ул тараф жазм қилди азм этмак,
Токи Хоразм ҳаддиға етмак.

Бўлуб аркони давлати монийъ,
Неча кун сабр ила қилиб қонийъ,

Дедилар: «Азм қилмамоқ авли
Ки, эрур шаҳға заъф муставли.

Гарчи муҳликдурур фироқ асру,
Лек бу йўл эрур йироқ асру.

Бўлмағай ранж чун шадид ўлғай,
Сихҳат асбоби нопадид ўлғай»⁴.

Ҳукамо ҳам келиб алар била рост,
Қилдилар шаҳға ер ўпуб дархост

Ки: «Неча шаҳға ишқойиндур,
Лек кўҳ виқору тамкиндур»⁵.

Тоғ ойини истиқомат ўлур,
Чун таҳаррук топар қиёмат ўлур»⁶.

Неча кун кўнглунга тутуб ғамни,
Тутқил орому бузма оламни!»

Кишилар топти оқибат таъйин,
Чарх суръат валек меҳройин.

Хожаға нома истимолат ила,
Ойға ҳам, лек бас хижолат ила

Ким: «Бу янглиғ хабар эшиттук жазм
Ки, бор эрмиш маконингиз Хоразм.

Бу хабардин агарчи бўлдуқ шод,
Етти юз навъ бандимизға кушод.

Лек ҳолатни англаған хангом,

Тутмангиз анда бир нафас ором.

Кеча-кундуз демай хиром қилинг,
Уйқуни биз киби ҳаром қилинг».

Шохнинг⁷ руқъасида пинҳони
Томизиб ашқдин боғир қони

Ки: «Фироқинг ичимни қон қилмиш,
Ани кўз йўлидин равон қилмиш,

Келки айлай санга фидо жоним,
Йўқса бўйнунгға бўлғуси қоним,

Фурқат ичра чиқорма жонимни,
Дашна урмай оқизма қонимни.

Келки чиқсун қошингда жоним ҳам,
Яна оқсун йўлунгда қоним ҳам.

Хажр тиғини жонима сурма,
Жон берурдин бурунроқ ўлтурма.

Сайр аро меҳри ховарий янглиғ,
Манга келгил учуб пари янглиғ.

Гарчи ўлтурмак айладинг манга фан,
Келу кўр, бўйнуи узра тиғу кафан.

Гар қошингға етурмадим ўзни,
Оразингға ёрутмадим кўзни,

Айлама ҳамл комронлиқға,
Ҳукм қил они нотавонлиқға

Ки, фироқингға то асир ўлдум,
Заъфдин ул сифат ҳақир ўлдум.

Ки, сув ичмак манга не имкондур,
Томизурлар валек ул қондур.

Буйла мажруҳу нотавондурмен,
Нотавон жисму хаста жондурмен.

Келу ўлғон танимға жон бўлғил,

Жисмима мояи равон бўлғил

Ки, таваккуф қилурда фаҳм этгум,
Ваҳки келгунг валек мен кетгум!

Даҳр чун айлагай мени нобуд,
Сен таассуф емак не қилғай суд?»

Чун рақам айлади бу руқъаи дард,
Руқъанинг сафҳасиға берди навард.

Солди қосидлар олиға ҳайҳот,
Деди: «Турмай етинг нигорима бот!»

Яна Хоразм шаҳиға ёзди мисол,
«Буки Хоразмдин бир иллик мол,

Хожаға зоди роҳ еткурсун,
Хожа маҳмилни бу тараф сурсун».

Шаҳдин ул ишда мундоғ англаб майл,
Ер ўпуб йўлға кирдилар ул хайл.

Ел киби йўлда қилдилар таъжил,
Гўйи бир гом ўлур эди бир мил.

Чунки мустаъжил эрдилар беҳад,
Еттилар бот андаким мақсад.

Хожа боғин топиб нечукки насим,
Шаҳ мисолини қилдилар таслим.

Хожа чун олғач они, қилди сужуд,
Ойға ҳам етти руқъаи мақсуд.

Хожа боши сипехрдин ошти,
Моҳваш фарқи меҳрдин ошти.

Чунки Хоразм шаҳиға етти мисол,
Важҳ берди хизонадин филҳол.

Ўзи доғи хизона еткурди,
Хизмати бекарона еткурди.

Асру кўп шодмона бўлдилар,

Тахт сори равона бўлдилар.

Кўргузуб йўл юрурда истиъжол,
Шоҳ худ қилғон эрмиш истиқбол

Чунки қолди арода бир манзил,
Шоҳ этиб борча халқни ғофил.

Уюғон чоғда эл қилиб тадбир,
Айлади моҳрух сари шабгир.

Ел киби кеча тинмайин кетти,
Сарви гулруҳға субҳи дам етти.

Корвон ёлқибон урардин гом
Топмиш эрди ҳамул замон ором.

Гўйиё эрди тонг қаронғуси,
Элтибон эл кўзини уйқуси.

Борғаҳ чашма бошида тикилиб,
Наргиси гулнинг уйқу майли қилиб

Чашма бошида бир рафеъ чинор,
Ичи ковоки, ул сифатким, ғор.

Ичини ўртаган шарори ҳалок,
Кўкси ошиқ ичидек ўлғон чок.

Шаҳ отин бир ҳажарға боғлаб руст,
Ул шажар сори азм айлади чуст.

Кирди пинҳоний ул чинор ичра
Ёри ғор ул сифатки ғор ичра.

Анда чун эрди сарви хур сиришт,
Топар эрди машоми атри биҳишт.

Шоҳнинг чун мақоми ўлди дарахт,
Ойни уйғотди уйқусидин бахт,

Кўпубон субҳ уйлаким маъҳуд,
Зоҳир этти бурун тариқи сужуд.

Тенгрига чун ниёз кўргузди

Олиб илгига чанггини тузди,

Такия айлаб йиғочқа бошлаб руд,
Қилди оғоз ошиқона суруд.

Нола шаҳнинг фироқидин айлаб,
Оҳ анинг иштиёқидин айлаб.

Чашма сори уруб паридек гом,
Тутти сарчашма бошида ором.

Анга лойиқ Навоий руд ясаб,
Номаси сўзларин суруд ясаб.

Ҳар сўзидин чекиб фиғон йиғлаб,
Оқизиб сайли ашқу қон йиғлаб.

Шоҳ ҳар нағмада бориб ўзидин,
Ашки андуҳ ёғдуруб кўзидин.

Токи ой ун чекиб тарона била,
Бошлади савт бу фасона била

Ки: «Бу йўл не бало узоғ ўлди,
Тобидин доғим узра доғ ўлди.

Етти оғзимға ранждин жоним,
Қолмади ғам емакка имконим.

Умрдин ноумид бўлдум ло!
Миҳнати ҳажр ичинда ўлдум ло!

Ул кун ўлғайму, эй сипеҳри даний
Ки, солиб шоҳ хизматиға мани.

Қулоғиға сўзумни еткурсанг,
Аёғиға кўзумни еткурсанг.

Васлдин ҳосил ўлса дармоним,
Бўлмағай ўлсам ўзга армоним!»

Бу сурудини чун эшитти шоҳ,
Ёқасин чок қилди тортиб оҳ.

Югуруб жисми нотавон бирла

Чикти юз нолау фиғон бирла,

Нафасининг ўти шарорангез,
Шуъла чикқой киби йиғочдин тез.

Ёр аёғиға бўлди андоқ паст
Ки, куёш кўргай офтобпараст.

Қолмади анда хушнинг асари,
Уйла девонадекки кўрса пари.

Чун пари доғи кўрди андоқ ҳол,
Айлабон ҳайрат они беҳуду лол.

Шоҳ оёғиға дур сочиб кўзидин,
Борди ўпгач аёғини ўзидин.

Ёр уза чунки паст бўлди сипехр,
Ёрга тушти сипехр аёғиға меҳр⁸.

Қора туфроққа тушти зилли илоҳ,
Сояға тушти меҳр ҳам ногоҳ⁹.

Шоҳ беҳуд ер узра, моҳ доғи,
Моҳ келмай ўзига, шоҳ доғи¹⁰.

Ҳажр поён топиб висол кўрунг
Оллоҳ, оллоҳ, ғариб ҳол кўрунг!

Ҳажр шоми худ эрдилар беҳол,
Ҳол кўргил, чу бўлди субҳи висол.

Нафас урғунча субҳи абяз пўш,
Бирида йўқ эди нафас, бал хуш¹¹.

Чун сахар очти маъдани кофур,
Меҳр оламға ёйди ҳуллаи нур.

Корвон аҳли айлабон маълум,
Қилдилар ул иков бошиға ҳужум.

Хожаким; кўрди ул ғариб аҳвол,
Билдиким, қўнди тойири иқбол.

Элни ул теградин йироқ сурди,

Бир саропарда чувт келтурди.

Кўруб ул теграга саро парда,
Тутти кофургун саропарда.

Кирди ою куёш ниқоб ичра,
Балки кофургун саҳоб ичра.

Ўзига келгач ул ики дилхоҳ,
Не дейишгандин ўлмадим огоҳ.

Бир шабистонки, эл эмас маҳрам,
Қайси элким, саҳар насими ҳам.

Сўзки васфида ҳар намат бўлғай,
Рост бўлса, дағи ғалат бўлғай.

Етти алқисса чун муродиға шох,
Сўнгғидин етти борча хайлу сипоҳ,

Шаҳға чун завқ инбисот топиб,
Барча ул завқдан нишот топиб.

Хожани шаҳ вазири хос этти,
Суду савдосидин халос этти.

Касб чун эл ғанимат айладилар,
Шаҳр сори азимат айладилар.

[XXVIII]

Баҳром гўрнинг ов азмиға чарга солғони ва ажал хайли овининг
чаргасиға қолғони ва сайд азмиға гўр суммининг тезрафторлиғи ва
ўзининг гўр домиға гирифторлиғи ва салтанатининг анжоми ва тарих ва
фасонасининг итмоми ва ихтитоми

Шоҳ чун шаҳрни мақом этти,
Яна оҳанги руду жом этти,

Заъф кетти мизожидин билкул,
Баски гул атри бирла ичти мул.

Ўзи бирла муқаррар этти муни
Ки, ўтар ҳафтанинг чу етти куни.

Ул ети қаср аро хиром этгай,
Ҳар куни бирда майли жом этгай.

Моҳвашлар била қилиб май нўш,
Тутқай ўз маҳваши била оғуш.

Бўлса гулчеҳралар анга маҳбуб,
Лек маҳбубин англағай марғуб.

Бўлғай ул қаср ранги малбусот,
Балки кўрмакта борча маҳсусот,

Неча йил буйла комлар сурди.
Ҳой-ҳуйин фалакка еткурди.

Оқибат ҳе дегунча чархи даний,
Тийра гўр айлади анинг ватани.

Қилма Баҳромдин муни ҳайрат,
Анга худ чарх берди оз фурсат.

Киши юз қари подшоҳ ўлса,
Тахтгиру жаҳон паноҳ ўлса.

Етти кўк гунбазида ороми.
Човуши бўлса чарх Бахроми¹.

Ҳам керак оқибат видоъ этмак,
Борчанинг таркини қилиб кетмак.

Шоҳ Баҳромнинг бутуб коми,
Мундоқ ўлди ишининг анжоми

Ким, ичар эрди етти қасрда май,
Ҳар бирига мурури пайдарпай.

Қайси манзил ароки бўлса муқим,
Сарви гулчеҳр эрди ёру надим,

Чанг бирла тарабфизо дағи ул,
Нағма бирла ғазалсаро дағи ул.

Бўлса девори баст аро дилгир,
Азм этар эрди қилғали нахчир².

Анда ҳам ёнида эди маҳваш,
Чекиб от узра нағмаи дилкаш.

Нағмапардоз ул эрди, соқи ҳам,
Боқийи умру умри боқий ҳам.

Юзидин мажлисиға оройиш,
Унидин хотириға осойиш.

Онсизин эрмас эрди бир соат,
Хоҳ айш айласун вагар тоат.

Бир кун ов солмиш эрди беҳад кенг,
Давраси чарх даври бирлан тенг.

Сайд ул овда уйлаким анжум,
Борчасиға фирор рахнаси гум³.

Анда отликқа ҳад йўк эрди падид,
Сайдға ҳам адад йўк эрди падид.

Бир фалаквор марғзор эрди,
Тўла отлиғ била шикор эрди.

Отлиғи чаргалар тузуб неча саф,
Қўшулуб бир-бирига икки тараф.

Чун қўмарғолға етти ул чарга,
Халқ беркиттилар аёқ ерга⁴.

Сайдға ҳаддин ошти эл жаври,
Уч йиғоч эрди чарганинг даври.

Лек ўн беш саф эрди тў-бартў,
Сайддин чарга ўртасида ғулув.

Захм ила сайд баски зор ўлди,
Марғзор уйла лолазор ўлди.

Балки қон бўлди селлар ҳарён,
Айлади сел майллар ҳарён.

Сайдким, ерга оқти қони анинг,

Чикти қон сели бирла жони анинг»

Шох Баҳром Гўри беозарм,
Ўзни гўр ўлтурурға айлаб гарм.

Чаргада мингча қодир андозе,
Борчанинг сайд урарға парвози.

Сайддинким келур чиқориб тил
Ҳар бирисига юз рамида қатил.

Чарга аҳли отиб ёғиндек ўқ,
Ҳар тараф кўйса юз, қутулмоқ йўқ

Ўлубон неча юз туман жонлиқ,
Ҳар киши неча сайд ила қонлиқ.

Қон тўкардаки, йўқ харос элга,
Бўлубон лолагун либос элга.

Қондин ул ерда гулистон бутти,
Гўйиёким ул элни қон тутти.

Марғзорики ов эди анда,
Қон йўли нов-нов эди анда.

Гўйиё уйла ер экандур бу
Ким, бор эрмиш тубида болчиғу сув.

Юзини гард таҳ-батаҳ тутмиш,
Анда ёмғур ёғиб гияҳ бутмиш.

Чун гияҳ бутмиш уйлаким беша,
Тубини маҳкам айламиш реша.

Бир қориға яқин захомат анга,
Реша бандидин истиқомат анга.

Эмдиким қондин оқти ҳар ён сайл,
Сел ўз марказиға айлади майл.

Сингиб ул навъ нам куйи кетти
Ки, бу нам сув намиға ҳам етти.

Болчиғ ул навъ бўлди ов элига.

Ки, етар эрди кимсанинг белига.

Бодполарға ботмоқ ўлди иш,
Болчиғ устида ётмоқ ўлди иш.

Буйла ҳолатда меҳр чекти ниқоб,
Парда ёпти куёш юзига саҳоб.

Булут эл узра қатра бор ўлди,
Нуҳ тўфони ошкор ўлди.

Куйидин суву юқоридин нам,
«Юқоридин наму куйидин ҳам.

Орада бўлгон ўлса туфроқ руст
Асрагон бўлса ажриғ они дуруст.

Чун юзин юз туманчирик ёпқай,
Сайд кенича ҳар бири чопқай.

Ажаб эрмас бўлуб тахалхул анга,
Етса ҳар соридин тазалзул анга**6**.

Хоссаким қондин оқибон юз ариғ,
Ҳар ариғ қилса ер юзин балчиғ.

От аёғи ани халоб этса,
Юқоридин ёғин дағи етса,

Не ёғинким этиб фалакка ҳаё,
Тўкса олам эли уза дарё.

Умридин эл не айб кўз юммоқ?
Қайда тебронмак, анда-ўқ чўммоқ?

Ушбулар борча бор эди мавжуд,
Бўлди бир дамда ов эли нобуд.

Чарга даврики халқдин тўлди,
Ер юки оғир эрди ҳам бўлди.

Уйла юмрулди ерга юз минг хайл,
Қилдилар бир йўли су қаъриға майл.

Давра бирлаки, чўмдилар мутлак,

Бўлди ул ов ҳисориға хандақ.

Сувки хандақ қироғидин тошти,
Не қирғоким, ҳисоридин ошти.

Кўрган ул давра ичра мундоғ ҳол,
Ерни андоғки, сув уза ғарбол,

Жондин ул-сув била илик юдилар,
Шох, балким бори чирик юдилар.

Топмас эрди чўмуб итардин амон,
Сайд афган ҳамону сайд ҳамон⁷.

Сайд учун борчаға хиром ўлди,
Сайдгаҳ худ аларға дом ўлди.

Шер ила жайран ул мақом ичра,
Туштилар чун бу навъ дом ичра.

Юз туман шеру жайран ўлди чу ғарқ,
Шеру жайран аро ўларда не фарқ?

Билдилар ошкору пинҳоний,
Йўқ эканни қутулмоқ имкони.

Саъй ила бир-бирин тутуштилар,
Муғтанам англабон қучуштилар.

Бор эди ул қучушмоқ андоқ руст
Ким, бир ўлдилар ики ҳамдам чувт.

Буйла ваҳдат чу ошкор ўлди,
Бир-бирига иков шикор ўлди.

Кўрди шаҳким, сипоҳи даштнавард,
Ботти андоқки, йўқ алардин гард.

Ул сариким, азимат этти сипоҳ,
Ҳам ўшул ён азимат айлади шох⁸.

Мўрдек тушти ул сипоҳ аро шўр,
Кирдилар ерга борча уйлаки мўр.

Кирди гар мўрдек сипоҳи дажам,

Кирмайин қолмади Сулаймон ҳам.

Гўрдур борча олам аҳлиға қисм,
Анга Баҳроми Гўр эди худ исм⁹.

Аждаҳоедурур бу даҳри даний,
Элни ютмоқ чекиб шиору фани.

Токи ютмоқ шиорини тутти,
Юта олғонча халқни ютти.

Лек қонуни эрди ютмоғининг,
Биру ё ўн, йўқ эрса юз ё минг.

Андин элга баса тааб тушти,
Лек Баҳром иши ажаб тушти

Ки, ани онча иззу жоҳ била,
Даҳр аро сиғмаған сипоҳ била,

Бермайин бир дам ичра ҳеч амон.
Уйла чеккай бу аждаҳайи дамон

Ки, биров топмайин хабар андин,
Даҳр аро қолмағай асар андин.

Оллоҳ-оллоҳ, не аждаҳодур бу,
Аждаҳо демаким, балодур бу

Ким, киши топса аждаҳодин ранж,
Ҳам топибдурлар аждаҳо била ганж.

Мунда йўқ ганж, ғайри вайронлик,
Қимса андин қутулмайин жонлик.

Токи жондин эрур нишон кишига,
Андин эрмас даме амон кишига.

Жонни олғон била дағи қўймас,
Танни ютқон била дағи тўймас.

Жисми хокини хоксор айлар,
Кўкка ажзосини ғубор айлар.

Ончаким бўлғай, ул ғубор асари,

Етар ажзосиға анинг зарари.

Анга бир дамдадур тутулмоғлик,
Лек йилларда йўқ, қутулмоғлик.

Бордур андин бировга истиғно
Ким, шиори эрур тариқи фано.

Гарчи бўлди забуни Афридун 10,
Бу Фаридундек айлар они забун.

Эй Навоий, вужуд ҳарфин унут,
Адам ўлмоқ била фано йўли тут.

Сен чу урсанг фано йўлида алам,
Йўққа мумкин эмас етишмак алам.

Аламин кўрмайин десанг йўқ бўл,
Сени йўқ топса ўзга нетгай ул?

XXIX

Даҳри мухолиф норостлиғи таронасин тузмак ва бенаво ушшоққа андин
ижтиноб пардаси кўргузмак ва сипеҳр зулмидин беҳабарларға таън
тоши отмоқ ва ғафлат уйқусидин жоҳ мағрурларин насиҳат гўшмоли
била уйғотмоқ

Эй кўнгул, боқмағил жаҳон ишига
Ким, жаҳон қилмади вафо кишига.

Бир улуғроқ кесак эрур бу жаҳон
Ки, эрур кўпраги сув ичра ниҳон.

Кураи хок келди бибунёд.
Сув ичинда кесакка не бунёд.

Анга оқил не эътибор этгай,
Анда бир дам қачон қарор этгай

Ким, кесакни сувда назора қилур,
Бир-икки лаҳза чун ўтар эзилур.

Бу кесак манзили иқомат эмас,
Кимсага анда истиқомат эмас.

Бурун андинки, сувда ҳал бўлғай,
Сув тубига чўмар маҳал бўлғай.

Сен фано бирла киштие соз эт,
Анга рахтинг солурни оғоз эт.

Кимки ул кишти ичра топса футух,
Йўқ ажаб бўлса кемачи анга Нух¹.

Кимгаким Нух бўлди киштибон,
Ғам йўқ ар кўкка мавж урар туфон,

Воқиф ўлғилки, айлабон талбис,
Топмағай йўл бу кемага иблис.

Дема гарчи топар эсанг ёро,
«Лотазар кофирона дайёро»²

Кўрма ул демакда осонлик
Ки, эрур сўнгқиси пушаймонлик.

Кураи хокким дедук бешак
Ки, эрур ўйлаким сув ичра кесак.

Чарх мундин доғи бақосиз эрур,
Йўқ, кесак гўрдек вафосиз эрур.

Анга бўлса сувда кесакча ҳисоб,
Муни дарё юзида англа хубоб.

Гар хубоб ўлса уйлаким гунбад,
Анда қилмас иқомат аҳли хирад.

Гунбадеким, йиқар нафас они,
Киши қилмоқ недур ҳавас они.

Уйки бир дамда бўлғай ул барбод,
Ани не навъ эл истагай обод.

Чарх тоқиқи бесутун ўлғай,
Ҳар нафас сайр ила нигун ўлғай,

Гоҳ фарш ўрниға келиб арши,
Гоҳ арш устига чиқиб фарши.

Кимса не навъ этар бу уйда мақом,
Ё тутар бу мақом аро ором.

Мухталиф келдн чархи зангори,
Андин ортуқ нужуми сайёри,

Қайси сайёр, бал савобит ҳам,
Мутаҳаррик демайки, собит ҳам.

Ҳар бири лувбате ясаб ўзини,
Хира айлаб ўзига эл кўзини.

Бир шабистонда жилва айлаб соз,
Фалак ул лаъбларға лувбатбоз.

Лувбати маҳваши суманбар ҳам.
Шомдин зулфи мушку анбар ҳам,

Юз туман лаъб ошкор айлаб,
Олам аҳлини беқарор айлаб.

Ангаким эътибору жоҳ бериб,
Фалак авжида жилвагоҳ бериб.

Тахти жоҳи қилиб баланд сипеҳр,
Гирд болишти жоҳи айлаб меҳр.

Кўргузуб анда зебу оройиш,
Лек бир лаҳза бермай осойиш.

Зулм ила феъли бозгун бошлаб,
Чархдин они сарнигун ташлаб.

Кимки тахтин анинг самоға чекиб,
Ёрга урмоқ учун ҳавоға чекиб.

Элки бу навъ аларни қилди банд,
Яна туфроғ узра қилди нажанд.

Сарбаландеки буйла қилди нигун,
Анга ҳадду қиёсдин афзун.

Элгаким берди чарх уза авранг.
Не Каюмарс³ қолди, не Ҳушанг⁴.

Қани Таҳмурасу⁵ қани Жамшед?⁶
Бордилар борча даҳрдин навмид.

Қани Заҳхоку⁷ қани Афридун⁸
Ки, борин қилди сарнигун гардун.

Қани аждарни ўлтурур Гуштосп⁹,
Қани ганж элга базл этар Куршос?¹⁰,

Қайдадур Кайкубоду¹¹ Кайковус¹²,
Қани Кайхисраву¹³ Таҳамтану¹⁴ Тус?¹⁵,

Қани Доро¹⁶ доғи қани Баҳман¹⁷,
Қани Асфандиёри¹⁸ рўйинтан?

Қани Искандари¹⁹ жаҳон оро,
Қани Доробу²⁰ Ашк бин Доро?²¹

Сомким адл қилди, Вард қани,
Мазхари зулм Язджард қани?

Қани Баҳромшоҳи чарх сарир
Ки, сарир айлади сипехри асир?

Етти иқлим мулкини олди,
Етти чарх узра маснадин солди.

Етти гунбад нечукки етти сипехр,
Ҳар бири ичра ҳуре уйлаки меҳр.

Бириси бирла бир кун ороми,
Лекин ороми дил-Дилороми.

Айшлар соз айлади пайваст
Ки, салотиндин элга бермади даст.

Мунча коминки, берди чархи кабуд,
Уйла бир дамда айлади нобуд

Ки, бўлуб даҳр ноумид андин,
Асаре қолмади падида андин.

Деди ул лаҳза ақл ўлуб ожиз,
Гўйи Баҳром йўқ эди ҳаргиз.

Шоҳларким, жаҳонпаноҳ эдилар,
Бори оламға подшоҳ эдилар.

Чархнинг ишвасози таннози
Бориға берди бу сифат бози.

Неча кун чунки решханд этти,
Марг домиға пойбанд этти,

Қочмади кимса бандидин онинг,
Чекмади бош камандидин онинг.

Сену мен худким ўлғабиз охир
Ки, кўлидин қутулғабиз охир.

Борчаға чун адам сори йўлдур,
Корвон ичра корвон улдур

Ки, бурунким чолинса кўси раҳил,
Йўл яроғидин айлағай таъжил.

Ўзни оламдин айлаб озода,
Андоқ ўлғай сафарға омода

Ки, муроди анинг хиром бўлуб,
Кўйи мақсуд сори гом бўлуб,

Бўлубон дўст ёдидин хандон,
Кўруб ўзига даҳрни зиндон

Ки, қачон марг ваъдаси етгай,
Ул етардин бурун бу азм этгай.

Чун азимат қилурға топти вукуф,
Қилмағай ўзни бу замон мавкуф.

Эй Навоий, сафарға тайёр ўл,
Токи мумкиндурур сабукбор ўл.

Ўзлугунгдек оғир юкинг йўқ бил,
Ул оғир юкдин ўзни айла енгил.

Чунки ул юкни ўздин эттинг кам,
Дўст кўйида бил бурунги қадам.

Балки ул юкни чунки салб эттинг,
Қадаминг ранжа айламай еттинг.

Ватан ичра сафар бировки демиш,
Анга таъвил гўйё бу эмиш.

[XXX]

Нозимнинг бу жавоҳири самин ва бу лаолийи анжум ойин назм силкига
тортилгонга кон қозор машаққатидин фароғат топқони ва осойиш
уйқусига кўзин ёпқони ва Шоҳ Баҳром ҳаёли тушда мутамассил
бўлғони ва бу тарих назми учун узрлар қўлғони

Лиллаҳилҳамдким, яна иқбол
Кавкаби бахтим этти фаррухфол¹,

Толии саъд ёрлик қилди,
Қаламим дурнисорлик қилди.

Ёлғузун йўқки, дурри уммоний,
Балки турлук жавоҳири кони²,

Ул жавоҳир нужумидин ҳомун
Бўлди андоқки қуллаи гардун³.

Мен неча фикр айладим ўзума,
Ул жавоҳир кўрунмади кўзума:

Гавҳари обдори жолача ҳам,
Лаълу ёқути барги лолача ҳам⁴.

Баски ҳар ён хиром этиб эди чувт,
Қаламим пўядин бўлуб эди сувт,

Пайк янглиғки бўлса даштнавард,
Тийра айлар юзини тер била гард.

Даъвийи рост, гар газоф айлар,
Пўяда даъвийи масоф айлар.

Қатъ бўлди чу дашт пайкори,
Оритур оразин ҳаводори.

Мен дағи чун бу пайки фаррух пай
Қилди мундоқ васеъ даштни тай.

Хаста хотирни завқнок эттим,
Юзидин гарду хайни пок эттим.

Топти чун қилғон ишта бахшойиш,
«Неча кун,— дедим,—этинг осойиш».

Манга ҳам тифли табъ ҳормиш эди,
Баски ул пайк бирла бормиш эди,

Айладим ҳужра азми тинмоқ учун,
Кўзларим уйқудин исинмоқ учун.

Бир куҳан бўрё фирош эрди,
Муттако гўша узра тош эрди⁵.

Бўлғоч оромгоҳим ушбу фирош,
Уйқу истаб қўюлди тош уза бош.

Уйқу этмай ҳануз кўзга нузул,
Кўнгул ўлмай хаёлдин маъзул,

Жилва қилди назар фазосинда,
Навму уйғоғлиғ аросинда,

Шўру ғавғода бир гуруҳи касир
Бошлари узра бир баланд сарир⁶,

Васфи ул тахтнинг мусамман ўлуб,
Ўртасида биравга маскан ўлуб.

Бошида тожи салтанат зоҳир,
Юзида нури маъдалат боҳир.

Яна ул тахти осмон соя
Ки, анга бор эди секиз поя.

Поялар узра эрди секкиз бурж,
Ҳар бири бир жамол дурриға дурж,

Дуржларда секиз самин гавҳар,
Буржларда секиз мунир ахтар,

Ҳар бирин бир қуёш нишеман этиб,
Буржни акси бирла равшан этиб.

Манга ул тахт келди ўтруда,
Мен не уйғоқ эдим, не уйқуда.

Мутаҳаййирки, не мисол эркин?
Манга бу тушму ё хаёл эркин

Ки, бирав келди ул тарафдин тез,
Деди: «К-эй нуктагўйи сеҳр ангез!

Қўпу бир лаҳза ранжа айла қадам
Ки, тилар суҳбатингни шаҳ бир дам!»

Яна бир қиз ҳам эҳтимом айлаб,
Етти ҳам бу замон хиром айлаб,

Сурди бу нукта шўхи ширингў
Ки: «саломинг деди секиз бону⁷,

Еттиси шоҳи комронға ҳарам,
Бири маҳбубу муниси ҳамдам».

Нутқини айлади каломовар,
Уйлаким бурноғи паёмовар.

Дедим: «Эй ики нукта гўйи фасих,
Нутқунгузда ҳавоси нутқи Масих!

Манга аввал бу шоҳ отини денг,
Яна секиз пари сифотини денг!

То билиб ул сари қадам урайин,
Нукта сурсам вуқуф ила сурайин».

Дедилар: «Хисрави баланд мақом,
Етти иқлим шоҳидур Баҳром.

Ҳарам аҳли ети гуландоми,

Бориси дилбару Дилороми»⁸.

Билгач ул сўзни шодмон ўлдум.
Қўпубон ул тараф равон ўлдум.

Чун ер ўптум, шах истади ўзига,
Қадам урдум мутеъ ўлуб сўзига.

Сурттум тахт поясиға жабин,
Онча кўрдумки, кўпти тахтнишин.

Чекти оғушиға нахуст мени,
Қучти такрор бирла руст мени.

Шоҳ бирла, кучушкучи бирла,
Хўблар ҳам илик учи бирла,

Қўпубон чун кўруштилар маҳжуб,
Турубон ерга тикти кўз ҳар хуб.

Шоҳ тутқоч қўлумни ўлтурди,
Зарра қадрин қуёшқа тегурди.

Неча дедим ерим эмас бу макон,
Тушгали қўймоқ ўлмади имкон.

Бўлмади тушмак изтироб била,
Сокин ўлдум туман ҳижоб била.

Қуёш олида заррадек бетоб,
Титрабон жисмим уйлаким сиймоб.

Бўлди доройи кордон хомуш,
Киргуча танға тобу мағзима ҳуш.

Чун муни билди шоҳи фарзона,
Нукта оғоз қилди шоҳона:

«К-эй билик мулкин айлаган тасхир,
Найзаи килк бирла оламгир!»⁹

Чун чекиб тил салойи назм солиб,
Даҳр мулкин бу тиғ бирла олиб.

Назм кишварситони ҳам сен-сен,
Балки соҳибқирони ҳам сен-сен!

Келди жонбахш назминга авсоф,
Киши ҳайвон суйин демаклик соф¹⁰.

Буки тарихимиз баён қилдинг,
Элга аҳволимиз аён қилдинг.

Тил анинг васфидин эрур ожиз,
Сеҳр худ бор, агар эмас муъжиз.

Ўзгалар ҳам йўнуб бу ишга қалам
Айладилар бу достонинг ¹¹ рақам,

Сафҳани чун мунаққаш айладилар,
Ёздилар ҳар неким хуш айладилар.

Не эшитганни айлабон тасдиқ,
Қилдилар назм, айламай таҳқиқ.

Ки, қаламзан қилур замон таҳрир,
Топмиш эрди фасона кўп тағйир,

Чину ёлғонни қилдилар маълум,
Нома зимнида қилдилар манзум.

Санга навбат чу етти саъй эттинг,
Қиссанинг ҳарф-ҳарфиға еттинг.

Сидку кизбида ончаким макдур,
Саъй этиб нома айладинг мастур.

Яна буким, алар ёзарда варақ,
Бердилар чун рақам ишига насақ,

Қисса кўпрак эканни билмадилар,
Яна истарга саъй қилмадилар.

Бири назм ичра ҳар неким қилди,
Анга етганда ўзга ҳам қилди.

Бу жиҳатдин бaсе ғариб умур,
Қолди олам эли аро мастур.

Сен бу ишнинг пайиға чун бординг,
Зски дафтар 12 бaсе кўп ахтардинг,

Ложарам кўп ғаройиб ўлди аё
Ки, бу афсона ичра топти баён.

Яна буким алар қилурда рақам,
Форсийни магарки эрди қалам

Ки, неким килк савти солди садо
Форсий лафз бирла топти адо.

Форсий билган айлади идрок,
Лек маҳрум қолдилар атрок.

Сен чу назмингни турктоз эттинг,
Форсий тилдин эҳтироз эттинг.

Ҳолиё чун замонда султонлар,
Кўпраги келди тахмисахонлар.

Даҳр аро шаҳ чу турк воқеъдур
Эл аро турк лафзи шойиъдур.

Чун бу маънини айладинг малҳуз,
Турк улус доғи бўлдилар маҳзуз.

Мен чу қилдим видои дори ғурур,
Ики минг йил қилиб сипехр мурур.

Айттинг мунча достон мендин,
Солдинг эл ичра кўп нишон мендин.

Отима ўчмиш эрди овоза,
Ани янг боштин айладинг тоза.

Бўлса эрди менинг чоғимда бу иш
Ганжлар айлағай эдим бахшиш.

Токи тушти менинг кўлумға жаҳон,
Қилмадим ер тубида ганж ниҳон.

Ҳар не илгимга тушти сарф эттим,

Шоҳи дарвеш даҳрдин кеттим.

Ганж қўйсам эди Фаридундек,
Нақдлар кўмсам эрди Қорундек.

Манга роҳат етиб бу чоғ андин,
Санга бергай эдим сўроғ андин.

Шоҳларким кўруб замонада ранж,
Ер тубида қўярлар эрмиш ганж.

Анда ҳам бу сифат жиҳатлар эмиш,
Буйла пўшида маслаҳатлар эмиш.

Одами бўлмади чу олими ғайб,
Манга бу иш кўрунур эрди айб.

Гарчи сендин базе хижилдурмен,
Шукрунг айтурда мунфаилдурмен.

Кўнглум ар асру бас мушаввашдур,
Икки ишдин вале базе хушдур:

Бири буким, бу навъ дерлар хайл
Ки, санга йўқ эмиш жаҳон сари майл.

Даҳр ишидин малолатинг бор эмиш
Жоҳидин саъб ҳолатинг бор эмиш.

Йўқ эмиш жоҳи сори парвойинг,
Молидин мужтаниб эмиш ройинг.

Ҳар неким, даҳр моли топса вужуд,
Кўзунг олида бор эмиш мардуд.

Нимаким хотирингға дилкаш эмас,
Санга қилмоқ ружуъ ани хуш эмас.

Яна бир буки давраи афлок,
Гар вужудумни қилди тўдаи хок.

Анга ҳам етти сарсари бедод,
Уйлаким берди борчасин барбод.

Қолмади олам ичра осорим,

Тутти йўқ ҳукмини — йўқу-борим,

Лек шоҳики шаҳ нишон бўлғай,
Кафи эҳсони дурфишон бўлғай.

Ки, жаҳон аҳли сарфарозидур,
Эмди оламда Шоҳи Ғозийдур **13**.

Шоҳ Султон Ҳусайий чарх сарир
Ки, анга йўқ жаҳон элинда назир.

Раъйи олинда наййири аъзам,
Қуёш олинда заррадин ҳам кам.

Қадри қошида гунбази мино,
Чархи мио қошида мисли суҳо **14**.

Сифати васфидин чу келди фузун,
Кўп дейилса, фасона бўлғай узун.

Сен ангаким бу дам мулозимсен,
Жон била қуллуғиға жозимсен.

Гарчи шоҳидурур жаҳон довар
Ки, анга борча ишда ҳақ ёвар,

Шоҳларким, жаҳон аро эдилар,
Даҳр мулкига кадхудо эдилар.

Мисли Жамшед ё Фаридун ҳам,
Ё Икандар, йўқ эрса Ҳорун ҳам.

Борчадин бордурур нишон анда,
Кўргузуб бахт комрон анда.

Бориға гарчи бор мушобаҳати,
Манга кўпроқдурур муносабати.

Бири ул жумладин шижоатдур,
Шаҳға бу иш улуғ бизоатдур.

Манга шаҳликда берди бу иш даст
Ки, қўлумни чу қилди ҳодиса паст.

Қилди ҳокони Чин диёрима азм,

Истадим рўборўй қилмоқ разм.

Сипаҳим бевафолиғ айладилар,
Борча мендин жудолиғ айладилар.

Мутаҳаййир бўлуб бу суратдин,
Ўзни чектим йироқ заруратдин.

Анга борди элу сипоҳим ҳам,
Қўлиға тушти тахту жоҳим ҳам.

Ул бори олам узра шоҳ ўлди,
Манга ҳар ер гўрезгоҳ ўлди.

Оқибат бахтнинг ҳидоятидин,
Бахт йўқ, тенгрининг иноятидин.

Оз киши бирла устига сурдум,
Анга барвақт ўзумни еткурдум

Ки ул этгунча разм учун биғим,
Учуриб эрди бошини тиғим.

Яна олам саросар ўлди манга,
Рубъи маскун мусаххар ўлди манга,

Шоҳи Ғозиға ҳам бу ҳол ўлмиш
Ким, чу мулкига интиқол ўлмиш.

Чархдин уйқуға қолиб бахти,
Тушмиш аъдоси илгига тахти.

Черики ҳам қўюб адусиға юз,
Ўзи қолғонда бекасу ёлғуз.

Оз киши бирла бир тараф кетмиш,
Хасми бошиға илғабон етмиш.

Иёлаб тожу мулку масканини,
Топмиш ўз коми бирла душманини.

Қонидин тиғин айлабон гулранг,
Лолагун майға айламиш оҳанг.

Чун бу иш душманиға кўргузмиш,

Менинг ўлган отимни тиргузмиш.

Лек инсоф агар арода дурур,
Мендин онинг иши зиёда дурур

Ки, мен эттим ул иш биёбонда,
Лекин ул шахр бирла кўрғонда.

Яна улким, Хаварнақи ясадим,
Дахр боғиға равнақи ясадим.

Не Хаварнақ — эрам гулистони,
Не эрам, балки равза бўстони.

Анга доғи бу ком бўлди насиб,
Дахр аро боғе айлади тартиб.

Туфроғи мушку анбари соро,
Оти олам аро «Жаҳоноро» 15.

Жаннатосо ҳариму бўстони,
Юз Хаварнақча бир гулистони,

Яна бир буки, айладим ети қаср,
Ҳар бири ўз чоғида зийнати аср.

Чаманосоки, бор анга бир боғ.
Равза боғиға ҳасратидин доғ.

Анда ўн қаср, балки ортуқ ҳам,
Ясамиш уйлаким риёзи эрам.

Яна улким, манга бу берди даст
Ки, кўнгул салтанат аро пайваст.

Майл этиб айш ила тарона сори,
Боқмадим ганж ила хизона сори.

Ул дағи айш сори мойилдур,
Нағмау савт бирла хушдилдур.

Манга бўлса хизона гар нобуд,
Анга йўқтур хизона худ мавжуд.

Буйла шоҳики мунча ҳолоти,
Турфа вазъу ажаб хаёлот.

Шаҳлар ичра манга эрур монанд,
Де олурман — эрур манга фарзанд.

Ки, жаҳон шаҳлариға шоҳ ўлсун,
То қиёмат жаҳон паноҳ ўлсун,

Сенки олинда бир камин қулсен,
Боғида хуштарона булбулсен.

Қилмоғинг улча муддаоси эрур,
Кеча-кундуз ишинг дуоси эрур.

Ғаразинг буки, умри ўлғай узун,
Давлати доғи лаҳза-лаҳза фузун.

Ғарчи ҳар ишта тенгридур ёри,
Йўқки мен ҳам эман хабардори.

Ул чу фарзанд эрур манга ҳосил,
Рухум андин эмас дурур ғофил.

Қайси саъб иш сарики юз кетурур,
Анга руҳум бәсе мадад етурур.

Санга чун бор анинг муроди — мурод,
Мен муродиға айласам имдод.

Гўйиё буйла ҳукм этар хирадим
Ки, санга ҳам етар эмиш мададим,

Оллоҳ-оллоҳ, бу не деган бўлғай,
Тенгри узрунгни ҳам магар қўлғай.

Менки базлу сахода отлиғмен.
Бўлса юз мунча ҳам уётлиғмен.

Эмди шоҳингға де саломимни,
Сўнгра мундоқ етур паёмимни.

Ки: жаҳон кимсага вафо қилмас,
Шоҳлиғ таркига киро қилмас.

Шаҳки минг йил анинг ҳаётидур,
Ғараз ўлганда яхши отидур.

Минг йил ўлса ҳаёт маддиға печ,
Ул замонким ўлар эрур бари ҳеч.

Яхшилик бирла гар қолур оти,
Бу эрур мужиби мубоҳоти.

Сенки мустаҳсан ўтти авқотинг,
Яхшиликқа чиқибдурур отинг.

Минг йил уммид эрурки қолғайсен,
Яхши от-ўқ жаҳонға солғайсен».

Шоҳ чун сўзни мундоғ этти тамом,
Ул секиз сарв қадду сиймандом,

Ҳам кўпуб ҳамд ила сано дедилар,
Маҳди улёға кўп дуо дедилар.

Мен қабул айлабон дедим: де сўз
Ким, оғиздин бурун очилди кўз.

Кўз очиб англадим туш эрмиш бу,
Кўз юмуб истадим яна уйқу.

Жаҳд ила гарчи топмадим они,
Лек кўп етти файзи руҳоний.

Доваро, хисраво, фалак жоҳо,
Сарфарозо, шаҳо, шаҳаншоҳо!

Неким эрди нидойи Баҳромий.
Раҳи этти адойи пайғомий,

Санга ул ҳар не пандким берди,
Демаки, ихтиёж эмас эрди.

Ки, анга ҳар неким ирода дурур.
Сенда юз ончадин зиёдадурур.

То қилур чарх гунбади даввор,
Акс этар сайр сабъаи сайёр,

Етти кўкни ҳақ айласун пастинг,
Етти кавкабни ҳам фурў дастинг.

Фалак устида тахту жоҳинг ҳам,
Фалак этган бино паноҳинг ҳам!

[XXXI]

Сўз ғояти ва назм ниҳояти ва ғоятсиз хижолат изҳори ва ниҳоятсиз
журъат эътизори ва ўқур элга насойиҳи санойиҳ ўқумоқ ва битир хайлға
мавоиз ажзоси битмак ва тарихининг таъйини ва абёти ададининг
таъйини

Чун манга файзи фазли раббоний
Рўзи этти бу турфа иншони.

Файзи қудсидин ихтимом ўлди
Ки, бу дафтарға ихтитом ўлди **1**.

Ўз ишимда тафаккур эрди манга,
Не тафаккур, таҳайюр эрди манга

Ки, неча сафҳани қаро қилдим,
Бир неча шарҳи можаро қилдим.

Сурубон рокиби баён асру,
Килким ўлди сабук инон асру.

Йўл юрурга ўзумни чун туттум,
Етти бу навъ ақбадин ўттум **2**.

Не ети ақба, етти манзили бийм,
Биймдин эсмай ул даманға насим.

Етти кўкнинг бало макони ул,
Рустами Зол ҳафтхони ул **3**.

Ҳар нечук бўлса гарчи қатъ эттим,
Балки мақсад ҳаримиға еттим.

Гарчи юзланди буйла мултамасе,
Хотиримда тараддуд эрди базе

Ки, неча назм сусти ё сода,

Чун эрур кимса табьига зода.

Зодаи табь элга хуш кўрунур,
Ўғли зангига хурваш кўрунур,

Шеър ҳам чун кишигадур фарзанд,
Кўнглига куту бағрига пайванд.

Зишт эса қойили кўрар ани хўб,
Элга мардуд эрур, анга марғуб.

Бас бу бир неча бикр субҳгаҳи
Ки, манга айбдин кўрунди тиҳи.

Чун ўғул айбини ато кўрмас,
Кўрса ҳам қилғонин хато кўрмас.

Воқеан яхши ё ёмонму экин,
Дилрабо, йўқса жонситонму экин?

Яхшилик бирла бўлса гар шойиъ,
Бўлмағай ранжу меҳнатим зойиъ.

Ганж уммидидин улки кўргай ранж,
Ранжи зойиъ эмас чу топқай ганж.

Гар ёмон бўлса мунча печо-печ,
Ранжу меҳнатки, чектим ўлғай ҳеч.

Кишидекким, ҳарамға азм этгай,
Умр этиб сарф дайр аро етгай.

Гар кўзумга менинг ғубори йўқ,
Бу назарнинг кўп эътибори йўқ.

Эл ўкардин кўнгулни шод этмон
Ки, хушомадға эътимод этмон.

Кўнглума асру хорхор эрди,
Хорхорим ҳамеша бор эрди.

Мени гирён этиб бу сурати хол
Ким, кулуб кирди хужрама иқбол,

Деди: «К-эй дурфишону гавҳарпош,

Дурру гавхар киби недур санга ёш?

Бу жавоҳир сўзунг аро басдур,
Кўз аро эҳтиёж эрмасдур.

Санга бу ҳолким эрур ҳодис,
Манга деким, недур анга боис?»

Чун кўруб ул сифат ёмон ҳолим,
Сўрди ҳолим хужаста иқболим.

Ул сўруштин манга нишот ўлди,
Хаста кўнглумга инбисот ўлди.

Ҳар не кўнглумда эрди нақшпазир
Ки, менга эрди мужиби тағйир.

Зоҳир этмакни ихтиёр эттим,
Борин олинда ошкор эттим.

Дедиким: «Эй улусда нодиру фард!
Бўлмасун хотиринг алампарвард!

Ўзни меҳнатқа солғон эрмишсен,
Булжажаб ғамға қолғон эрмишсен.

Бу не андешаи хато бўлғай?
Сену мундоқ хато раво бўлғай?

Ким куёш нуруни ниҳон қилди?
Бадрни мис табақ гумон қилди?

Гарчи даҳр аҳли ҳийласоз ўлғай,
Ёмони кўпу яхши оз ўлғай.

Лек кундузни дегучи кечадур,
Билса бўлғайки, даҳр аро нечадур?

Шабпарақ бирла бум қилса бу зўр.
Юз туман турфа куш эмас худ кўр.

Гар зумурраддин ўлса кўр афъи,
Ҳам зумуррад қилур анинг дафъи.

Гул иси гар жуал балосидур,

Ҳам ул ис-ўқ анинг вабосидур⁴.

Андин ўтмиш каломинга поя
Ки, дегай нукта ҳар фурўмоя.

Эътироз улки ҳам таваҳхум этар,
Айтурида оёғ илик гум этар.

Чун хавос олида киромийдур,
Не деса ғам йўқ, улки омийдур.

Тоғ илаким кесак қилур новард,
Чикорур урғоч-ўқ ўзидин гард.

Хас агар ўт била ситез айлар,
Ҳам ўзидин ул ўтни тез айлар.

Асру машхурдир бу сўзда бали:
«Ит урар, корвон кечар» масали.

Келу мундин нори таабни унут,
Ўзни бу фикрдин муарро тут.

Сен ўзунгни тонимас эрмишсен,
Ўз сўзунгни тонимас эрмишсен.

Рўд янглиғ неча фиғону хурўш?
Баҳр ўлуб айлагил ўзунгни хамўш!»

Чун эшиттим бу нукта шод ўлдум,
Баҳрдек муҳташам ниҳод ўлдум.

Тушти бу баҳр узра андоқ мавж
Ки, анинг мавжи тутти чарх уза авж.

Табъдин мунчаким дури сероб,
Борчаға меҳрдек сафо била тоб.

Баҳрдин тошқори бериб эрдим,
Бу сафина аро териб эрдим,

Чекиб эрдим назм силкига ҳам,
Лек хотирда эрди мунча алам

Қи, бу дурларки айладим манзум,
Филхақиқат эмас санга маълум

Ки, нечукким мен айладим идрок,
Бормудур элга доғи софию пок?

Эмдиким хотир ўлди андин жамъ,
Ҳар бири ёқти тийра кулбама шамъ.

Ёнибон кўшиши тамом била,
Бориға боқтим эҳтимом била:

Гарчи назми топиб эди таркиб,
Борча вазъида йўқ эди тартиб.

Чун назар тахтида зухур этти,
Не керак эрди борчаға етти

Ки, бирор байт бешу кам бўлди,
Гар кам ўлди фузуда ҳам бўлди

Ки, бирар лафзға бериб тағйир,
Бири кам бўлса, ортти ёна бир.

Бўлуб ислоҳнинг рақамзадаси,
Етти итмомға мусаввадаси.

Мен демасмен не айладим марқум
Ким рақамға боқар қилур маълум.

Ҳар кишиким, ўқурда бу нома,
Табъиға гарм бўлса ҳангома

Неки мен қилмишам назар этса,
Юзидин гар бирисига етса.

Табъи гар софу зиҳни пок ўлғай,
Шак эмастурки завқнок ўлғай.

Анда шоядки, айлабон таҳсин,
Анга қилғай дуони доғи қарин.

Ёраб, андоқ кишига раҳмат қил!
Охир оромгоҳи жаннат қил.

Топмағон табыи поку хотири соф
Ки, анинг даъби бўлмағай инсоф.

Қатрача дурдин олмаса баҳра,
Деса, фируза кўрса, хармухра.

Анга ойини даъбу инсоф эт,
Кўнглини поку хотирин соф эт!

Улки таҳсин этар вале билмай,
Ўқуғон нукта даркини қилмай.

Сўзи гар яхши, гар газофдурур,
Ҳар неким ул деса маофдурур.

Яна котибки тез этиб хома,
Истагай нақш қилса бу нома.

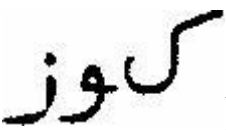
Неки мен ёздим уйла сурса қалам,
Не рақам қилдим они қилса рақам.

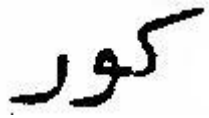
Байтларда тахаллуф айламаса,
Лафзларда тасарруф айламаса.

Оқ ўлуб анга номаи аъмол,
Тушсун илгига хохмаи иқбол.

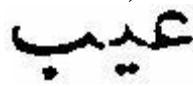
Кимки ёзмоқта музд қилди ҳавас,
Борча мақсуди музд бўлсаю бас,

Қора пул узра можаро қилса,
Юзидек сафҳани қаро қилса.

Кўз () уза нукта қўймай айлаб зўр,

Мардуми бўлмағондек айласа кўр () **5**

Ғайб () дин нуктаи йўнуб амадо,

Хат аро айб () айласа пайдо.

Хомасиға кўзи мидод ўлсун,
Ул қародин анга савод ўлсун.

Тили шақ бўлсун уйлаким хома,
Орази тийра уйлаким нома 6.

Бу ети зарнигор олий қаср
Ким, яна йўқ алар мисоли қаср

Ки, бу кишварда айладим маъмур
Ки, ети қаср ичиндадур ети ҳур.

Сайр бирла нишот этиб Баҳром,
Бўлубон ҳар бирисида бир шом,

Шом чун обнуси айлаб ож,
Ул бўлур эрди уйқуға муҳтож 7.

Бир мусофир дер эрди афсона,
Топқоли уйқу шоҳи фарзона.

Лутф бу назм аро бағоятдур,
Ғараз аммо ети ҳикоятдур.

Чунки қойил ети мусофир эди
Ки, алар сайр ишига моҳир эди.

Бўлди чун бу рақам иши тайёр,
Қўйдум отини «Сабъаи сайёр».

Тортқонда бу турфа савту маддин,
Байти беш мингга тортти аддин 8.

Манга айёми гарчи ёд эрмас,
Лек тўрт ойдин зиёд эрмас.

Бўлсам ўзга умурдин эмин,
Бор эди тўрт ҳафта ҳам мумкин

Ки, ёзилғой эди бу назм равон,
Балки бу нома бошиға унвон.

Чун ниҳоятсиз эрди ашғолим,

Касрати шуғлдин ёмон ҳолим.

Ўтуб авқотим эл газофи била,
Чину ёлғон сўз ихтилофи била,

Йўқ куну кеча хўрду хоб манга,
Кеча ғам, кундуз изтироб манга:

Эл ғулуси қилиб мени мабҳут,
Ғам кўнгулга ғизоу жонима қут.

Буйла аҳвол ила мени мазлум,
Мунча фурсатда қилғоним манзум,

Яхши гар бўлмаса, ёмон ҳам эмас,
Ёмонин кимки яхши бўлса демас.

Лек жамъики сурдилар бу рақам
Ким, ҳақ урсун хатолариға қалам,

Ишлари ғайри сўз демак йўқ эди,
Балки демаклари бу сўз-ўқ эди.

Манга фурсат қилурда бу таҳрир,
Йўқ алар бирла тенгки, ушри ашир⁹

Толиим гар муяссар этгай эди,
Улча килким мусаввар этгай эди.

Деса бўлғайки, чарх атбоқи,
Бўлсалар эрди назмим авроқи,

Рақами назми дилкаш этгай эдим,
Нукта бирла мунаққаш этгай эдим.

Мунча меҳнат аро бу фурсат ила,
Мунча фурсат аро бу меҳнат ила.

Бу рақамники, айладим мастур,
Жойи ул борки, тутсалар маъзур.

Кел Навоий, фасонани қил бас,
Ким, эмишсен ажаб дароз нафас!

Ёраб, ушбу ҳадиси печо-печ

Ки, рақам тортгим торикмай ҳеч,

Сўзни гар туз дедим вагар оздим,
Неки тақдир айладинг ёздим.

Килк ўлурда варақ нигор манта,
Қайда бор эрди ихтиёр манга?

Ҳар не килким вараққа ёзди бу кун,
Килки тақдир ёзмиш эрди бурун.

Ёзғоним хўб, йўқса зишт ўлди,
Манга найлай? Бу сарнавишт ўлди.

Неки ёздинг ани рақам қилдим,
Шак эмасдурки, саҳв ҳам қилдим.

Ростқа лутфдин рақам чеккил,
Саҳвума афв ила қалам чеккил,

Деганимни улусқа марғуб эт!
Ёзғонимни кўнгулга маҳбуб эт!

Тилга лафзини ногузир айла,
Жонға назмини дилпазир айла!

Гарчи тарихи эрди секкиз юз
Сексон ўтмиш эди яна тўққуз.

Ойи онинг жумодиюссоний,
Панжшанба ёзилди унвони **10**.

Варақу сатрин айлабон таъйин,
Байтини беш минг айладим тахмин **11**.

Халққа зеби торак айла ани!
Ўқуғонға муборак айла ани!

Етти афлокни анга ёр эт!
Етти иқлим элин харидор эт!

ШАРҲ ВА ИЗОҲЛАР

«Сабъаи сайёр» Алишер Навоий «Хамса»сининг тўртинчи достони бўлиб, 1484 йилда ёзилган ва достоннинг илмий-танқидий матнига кўра ҳажми беш минг тўққиз байтдан иборат¹. У арузнинг ҳафиф баҳрида яратилган.

Навоийнинг «Сабъаи сайёр» достони тилининг тадқиқотчиларидан проф. Алибек Рустамов достон вазнини «ҳафифи мусаддаси махбуни маҳзуф ва мақсур, мақтуъ ва мақтуъи мусаббағ» деб белгилайди: фоилотун (ёки фаилотун) мафоилун файлун (ёки файлон) ё фаълун ёхуд фаълои) (Қаранг: Алибек. «Сабъаи сайёра» тилининг бадий хусусиятлари, Илмий ишлар, филология фанлари, 27-китоб, ТошДУ, Тошкент, 1964, 27-бет). Филология фанлари доктори С. Ҳасанов эса, «Сабъаи сайёр» достонида ҳафиф баҳрининг етти хил кўриниши моҳирона қўлланилганини таъкидлайди. (Қаранг: С. Ҳасанов. Роман о Баҳраме, Ташкент, 1988, С. 177— 181).

Алишер Навоий «Муҳокаматул-луғатайн» асарида «Яна чун «Сабъаи сайёра» расадин замирим боғлабтур. Ашраф «Ҳафт пайкар»нинг етти хурвашин пешкашимға яроғлабтур» (Алишер Навоий, Асарлар, 15 томлик, 14-том, Тошкент, 196-7, 120-бет, деб ёзган ва достон номини «Сабъаи сайёра» деб атаган бўлса-да, аммо достоннинг хотимасида:

Лутф	бу	назм	аро	бағоятдур,
Ғараз	аммо		ети	ҳикоятдур.

Чунки	қойил	ети	мусофир	эди	
Ки,	алар	сайр	ишига	моҳир	эди.

Бўлди	чун	бу	рақам	иши	тайёр,
-------	-----	----	-------	-----	--------

Қўйдум отини «Сабъаи сайёр».—

деб таъкидлайди ва диққатни асарнинг асосини ташкил этган етти ҳикоятга, бу ҳикоятларнинг айтувчилари сайр ишига моҳир бўлган етти мусофир эканлигига қаратиб, достон номини «Сабъаи сайёр», яъни «етти сайёр (кезувчи)» деб атаганини уқдиради.

«Сайёр» сўзи луғатларда: 1. кезувчи, сайёҳ; 2. сайёра — планета тарзида изоҳланади.

Навоий достонидаги асосий ғоя сайёҳлар ва уларнинг ҳикоятлари орқали ёритилади, лекин сайёралар билан боғлиқ масалалар

ҳам бор. Шунга кўра, Навоий «сайёр» сўзига унинг иккала маъносини юклар, дostonни «Сабъаи сайёр» деб атаган. Қолаверса, Низо-мийнинг «Ҳафт пайкар» дostonи номидаги «пайкар» (1. гўзал, 2. сурат), Дехлавийнинг «Ҳашт беҳишт» дostonи номидаги «беҳишт» (1. тахт, 2. жаннат), Ашрафнинг «Ҳафт авранг*идаги «авранг» (1. тахт, 2. сайёра) сўзлари ҳам иккала маъносида ишлатилган. Шунингдек, «сайёр» ҳам «пайкар», беҳишт», «авранг» сўзлари каби ёпиқ бўғин билан тугалланган.

Демак, Навоий дoston номланишида ҳам салафлари изидан борган ва дostonини «Сабъаи сайёр» атаган. Асар номи ҳақида қаранг: П. Шамсиев. «Сабъаи сайёр» дostonининг илмий-критик текстини тайёрлаш принциплари ҳақида, Алишер Навоий. «Хамса», «Сабъаи сайёр», Тошкент, 1956, 8-бет; С. Айний. Асарлар. 8 жилдлик, 8 жилд, 1967, 299-бет; А. Рустамов. Навоий «Баҳромнома»сининг номи ҳақида, Ўзбек тили ва адабиёти масалалари, 1961, 3-сон; Н. Маллаев. Ўзбек адабиёти тарихи, Тошкент, 1963, 531-бет; М. Муҳитдинов. Талқинларда оламча маъно, Тошкент, 1984, 161-бет.

I

Дostonнинг биринчи кириш боби ўтмишдаги бадий асарларга хос бўлган анъанавий «Ҳамд» билан бошланади*. Унда Худо оламнинг яратувчиси сифатида мақталади ва дostonнинг мазмуни тақозоси билан шоир бу бобда етти рақамига алоҳида эътиборни қаратиб, бадий санъатлардан илтизомни қўллагани ҳолда фалакнинг етти қават эканлиги, етти гумбаздан ташкил топгани, ер юзи етти иқлимга бўлингани, етти кўк, етти юлдуз (ҳафтанинг кунларига нисбат берилган) кабилар ҳақида фикр юритади. Баҳром ва Дилором сўзларини асл ва мажозий маъноларда қўллайди ва сайёралар олами, космогоник мифология билан боғлиқ ҳолда дунёнинг яратилиши ҳақидаги ўз фалсафий қарашларини ифодалайди. («Сабъаи сайёр»да «етти» рақамининг қўлланиши ҳақида қаранг: С. Хасанов. , Роман о Баҳраме, Ташкент, 1988, С. 125—132; Дostonнинг кириш қисмларпи ва дoston тилининг бадий хусусиятлари ҳақида қаранг: Алибек. «Сабъаи сайёра» тилининг бадий хусусиятлари. ТошДУ, Илмий ишлар, 27-китоб, 1964 йил).

II

Дostonнинг иккинчи боби «Муножот» деб аталган ва шоирнинг яратувчига мурожаати, нажот умиди, тавба ва илтижолари ўз аксини

топган. Достоннинг барча боби сарлавҳалари насрнинг сажъли турида ёзилган.

III

Достоннинг бу боби «наът» бўлиб, пайғамбарлар таърифига бағишланади.

IV

Тўртинчи боб, меърож кечаси таърифида. Бу бобда пайғамбар (Муҳаммад Алайҳиссалоту-вассалам)нинг кўкка (оллоҳ олдига) кўтариладиган туни тасвирланган бўлиб, дунёнинг моддийлиги ҳақидаги шоир қарашлари, коинот сирлари ва буржларга алоқадор фалсафий фикрлари баён этилган.

V

Бу боб сўз таърифида. Унда дунё вужудга келганидан бери сўз ҳам мавжудлиги, сўз инсонни бошқа маҳлуқотдан ажратиб туриши ҳақида фикр юритилиб, «сўз» асалдан ширин, лаълдан ҳам рангдор каби кўп сифатларда таърифланади ва сўзнинг қудрати ва сеҳри хусусида қалам тебратилади.

1. «кун» арабча сўз бўлиб, «бўл», «пайдо бўл» маъноларини билдиради. Бу ерда Навоий дунёнинг пайдо бўлиши ҳақидаги афсонага асосланган. Афсонага кўра оллоҳ етти қават осмон ва ерни пайдо қилишда биринчи маротаба «пайдо бўл» (кун) сўзини қўллаган. Бу ерда сўзнинг пайдо бўлишига ишора қилинган.

VI

Бу бобда насрдан назмнинг афзаллиги хусусида ҳикоя қилинади. «Беш ганж» жамловчилари Низомий ва Деҳлавийлар мадҳ этилади. Шоир дастлабки байтларда «сўз фани» — бадий адабиётда икки услуб, яъни назмий ва насрий услуб мавжудлигини таъкидлаб, уларни бир-бирига қиёслайди ва назмнинг насрдан устун эканлигини исботлар экан, шеърий асарларда чиройли, таъсирли ибора ва бадий санъатларни кўплаб қўллаш ва инжуни ипга тергандек мисралар тизиш мумкин, наср эса, сочиб юборилган жавоҳир каби гўзалликдан маҳрум дейди.

1. Майдондан тўпни олиб чиқиб кетди, яъни «гўй ва чавгон» ўйинида ютди. Бу ерда Низомийга нисбатан, у маснавий яратшида биринчи

бўлди, дейилмоқда.

2. Биринчи яратилган «Хамса»нинг муаллифи —Абу Муҳаммад Ильёс Юсуф ўғли Низомий (1141 й. Озарбайжоннинг Ганжа шаҳри—1209 й.).

Низомийни дунёга машҳур этган, унинг вафотидан сўнг бир китоб шаклига келтирилиб, «Панж ганж»—«Хамса» деб аталган беш йирик достонидир. Улар «Махзанул-асрор» («Сирлар хазинаси»), «Хисрав ва Ширин», «Лайли ва Мажнун», «Ҳафт пайкар» («Етти гўзал») ва «Искандарнома» бўлиб, Низомий бу асарлари билан Шарк адабиётида хамсачилик анъанасини бошлаб берди. Низомийдан сўнг «Хамса» яратган Хисрав Дехлавий, Ашраф, Абдурахмон Жомий ва Алишер Навоийгина бу анъанани муваффақиятли давом эттирдилар. Навоий «Хамса» достонларининг барчасида Низомий «Панж ганж»ини алоҳида ҳурмат билан тилга олади ва унинг, асарларига ўз холис муносабатини билдиради. Бу ҳол айниқса, унинг «Ҳафт пайкар» достони хусусида ёрқин ифодаланган ва «Сабъаи сайёр» достонининг махсус бобларида ўз аксини топган.

Навоий «Насойимул-муҳаббат» асарида ҳам Низомийни алоҳида ҳурмат билан тилга олади (Қаранг: Навоий, Асарлар, 15-том, 176-бет).

3. Қорун(ий)—жуда кўп бойликка эга бўлган шахс. Бу ерда Низомий «Хамса»си Қорун хазинасининг бештасига қиёс қилинмоқда.

4. Амир Хусрав Дехлавий (1258—1325) форс адабиёти классикларидан бўлиб, иккинчи яратилган «Хамса»нинг муаллифиди р.

Хусрав Дехлавий 1299—1301-йилларда Низомийнинг беш достонига жавобан «Матлаул-анвор» (Ёритқичларнинг чиқиши), «Ширин ва Хусрав», «Мажнун ва Лайли», «Ойнаи Искандарий», «Ҳашт беҳишт» («Саккиз жаннат») достонларини яратиб, «Хамса» яратиш анъанасини бошлаб берди.

Хусрав Дехлавий бир қатор эпик достонлар, тарихий мавзудаги кўплаб асарлар, бир қанча илмий рисоалар муаллифи бўлиб, мутахассислар фикрича, унинг поэтик мероси 99 (баъзи таъкиранивислар 199) номда бўлиб, 500 минг байт атрофида. Хусрав «Хамса» достонларини уч йилда яратган дейилсада, у биринчи тўртта достонини ёзишга ўн ойгина сарфлаган. «Ҳашт беҳишт» эса, икки йилдан ортиқ муддатда ёзилган. Чунки муаллиф ўз достонини саккиз ҳикоят асосига қуриб, асарнинг асосини ташкил этган Баҳром ва Дилором саргузашти қаторига етти ҳикоят қўшар экан, бу ҳикоятларнинг янги, хушчақчақ ва шу билан бирга ҳаётий бўлиши учун кўп изланди, ҳинд фольклори, тарихи билан қизикди ва улардан кенг фойдаланди.

Навоий «Сабъаи сайёр» достонида Хусравга эргашиб, дoston воқеасининг бошланиши (Баҳромнинг тахтга ўтиришидан), Баҳром севгилиснинг «Дилором» деб аталиши ва Дилором тақдирининг айрим жиҳатларини сақлаб қолди.

Навоий Хусрав Дехлавийни фақат хамсанависликда эмас, балки шеърятда ҳам ўз устози деб билди ва қатор асарларида буни таъкидлади (Қаранг: Ё. Исҳоқоз. Навоий ва Хусрав Дехлавий «Навоий ва адабий таъсир масалалари» тўплам, Тошкент, 1968, 88—106-бетлар); Навоий «насойимул-муҳаббат» асарида ҳам Хусрав Дехлавий ҳақида маълумот келтирган (Навоий, Асарлар. 15-том, 178-бет).

5. Ашраф—(тахаллуси)—тўлиқ исми Ашраф ибн Шайхул-умам

Абулҳасаи ибн ал-Ҳасан ал-Марағойи ат Табризий (туғилган йили номаълум, вафоти 1450 ёки 1460 йил). Ашраф Марағойи XV асрнинг кўзга кўринган шоирларидан. У тўртга девон соҳиби, «Хамса» ижодкори. Ашраф «Хамса»сининг ягона нусхаси Сксфорднинг «Бадлеан» кутубхонасида (инв. .N«875) сақланади, 1457 йилда кўчирилган, 23630 байтдан иборат. Ашраф «Хамса»си «Минҳожулаброр», «Риёзул-ошиқин, «Ишқнома», «Ҳафт авранг», «Зафарнома» дostonларидан иборат (Қаранг: Т. Мугарремов. Ашраф Марагаи Табризи и уникальный рукопись его «Хамсы», Доклады АН Уз, 1980, Т. XXXVI, №5; С. Хасанов. Поэма «Сабъаи сайёр» (Семь скитальцев) Алишера Навои в сравнительно-типологическом освещении, АДД, Ташкент, 1990).

Алишер Навоий Ашраф ва унинг асарларига юқори баҳо беради ва «Хамса» дostonларининг кириш қисмида, «Мажолисун-нафоис» (Асарлар, 12-том, 14-бет), «Муҳокаматул-луғатайн (14-том, 120-бет), «Насойимул-муҳаббат» (15-том, 182-бет) асарларида шоирга алоҳида ўрин ажратади.

6. Бу байтларда Навоий «Хамса» яратган икки буюк ижодкор (Низомий ва Дехлавий)лар олдида ўзини камтар тутиб, уларни шахмат доналаридаги оқ оту (Низомий), қора филга (Дехлавий, ўзини оддий пиёдага нисбат беради (бу ерда ташбеҳ санъати қўлланган).

VII

Дostonнинг бу боби Мавлоно Нуриддин Абдурахмон Жомийга бағишланади. Абдурахмон Жомий форс-тожик адабиётининг улкан намояндасидир. У 1414 йилда туғилиб, 1492 йилда вафот этган. Жомий ҳам етти дostonдан иборат «Силсилатуз-заҳаб» (Олтин занжирлар), «Саломон ва Абсол», «Тухфатул-аҳрор» (Ҳимматлилар тухфаси), «Субҳатул-аброр» (Яхши кишилар тасбиҳи), «Юсуф ва Зулайҳо», «Лайли ва Мажнун», «Хирадномаи Искандар»

(Искандарнинг донишмандлик китоби)—«Хафт авранг» (Етти тахт) асарини яратди ва хамсачилик анъанасига янгича улуш киритди. Шунинг алоҳида таъкидлаш керакки, Жомий «Хафт пайкар», «Сабъаи сайёр» типигаги дoston яратмаган. Проф. Н. М. Маллаев бунинг сабабини Жомийнинг «Хирадномаи Искандар» дostonи муқаддимасида келтирилган қуйидаги фикрларда кўради;

«...Хираднома	3-он	ихтиёри	ман	аст,
Ки афсонахони	на	кори	ман	аст.
Зи асрори	ҳикмат	сухан		рондан,

Бех аз қиссаҳои куҳан хондан...

Мазмуни: Хираднома (донишмандлик китоби)—менинг раъйи-хоҳишимдир, афсоналар ҳикоя қилмоқ менинг ишим эмас. Ҳикмат сирлари ҳақида сўз сўзлаш эски қиссаларни ҳикоя қилишдан яхшироқдир...» Шунга кўра Жомий ўз «Хамса»сида «Хафт пайкар» типигаги дoston яратмай, фалсафий-дидактик дostonлар миқдорини кўпайтирган бўлса керак» (Н. Маллаев. Ўзбек адабиёти тарихи, 1963, 278-бет). Дарҳақиқат Жомий «Хамса»сига киритилган етти дostonдан учтаси фалсафий-дидактик дostonдир («Тухфатул-аҳрор», «Субҳатул-аброр», «Хирадномаи Искандар»).

Шунингдек, Жомий ўз даври фанининг турли соҳаларига — адабиёт назарияси, тилшунослик, тарих, фалсафа, мусиқа илмига оид катор рисоалар битди.

Алишер Навоий устози Абдурахмон Жомийга жуда катта ҳурмат билан қараган, ўз ижодий фаолиятида ҳам, ижтимоий ишларида ҳам Жомий билан маслаҳатлашиб турган ва устози фикрларига амал қилган.

Навоий Жомийга атаб махсус «Хамсатул-мутаҳаййирин» (Ҳайратланганлар бешлиги) номли беш бўлимдан иборат асарини ёзган. «Хамса» дostonларининг ҳар бирида Жомийга алоҳида боблар ажратган. Шунингдек, «Мажолисун-нафоис», «Насойимул-муҳаббат» асарларида Жомийга бағишланган айрим равзалар мавжуд. «Муҳокаматул-луғатайн», «Маҳбубул-қулуб» асарлари ва «Арбаин» таржимасида ҳам Навоий ўз ўрнида устози тўғрисида жуда илиқ ва самимий фикрларини билдирган (Булар ҳақда қаранг: «Жомий ва Навоий». Тўпловчи ва нашрга танёрловчи П. Шамсиев, Тошкент, 1966).

1. Ибни Ҳожиб лақабли Абу Амр Жамолиддин Усмон бинни Умар (1175—1249)—араб тили грамматикаси билимдони. Жомий Ибни Ҳожибнинг «Қофия» асарига шарҳ битган. Бу асар «Шарҳи Мулло» номи билан машҳур бўлиб, асрлар давомида Хуросон ва Туркистон мадрасаларида бирдан-бир дарслик сифатида ўқитиб келинган.

2. Жоруллоҳ Замахшарий унвони билан машҳур бўлган Абул-қосим Маҳмуд бинни Умар (1075—1144) хоразмлик олим бўлиб, араб тили ва адабиётига оид асарлар битган. Унинг илмий асарлари 15 ададга етади.
3. Тафсир — қуръон оятлари изоҳи.
4. Ибн Ҳажар — қуръон оятлари ва пайғамбар ҳадисларига шарҳ битган олим.
5. Арбаин — «Арбанн ҳадис» — Жомийнинг асари. Унда қирқ ҳадис форсийга таржима қилинган. Бу асарни Навоий 886 йил хижрийда туркий тилга ўгирган. (1481—82 й.).
6. Имоми Аъзам — Ислом ҳуқуқшуноси Абу Ҳанифанинг лақаби. Бу мисрада Жомий фикҳ илмида Имом Аъзамга тенглаштирилмоқда.
7. «Лавомеъ фи шарҳ ул-хамрия» асари, 1470—71 й. да сўфий шоир ибн ал-Фариднинг «Қасидаи Хамрия»сига шарҳ тарзида битилган. Иккинчи мисрада лавомеъ — ялтироқ маъносида. (Ийҳом санъати қўлланган).
8. «Лавойиҳ» — Жомийнинг сўфий ва машойиҳлар ҳақидага асари. Иккинчи мисрада лавойиҳ — равшанликлар маъносида.
9. «Ашиъатул-ламаот» — Жомийнинг фалсафа ва тасаввуфга оид асари бўлиб, Ҳамадонийнинг «Ламаот» асарига шарҳдир. Иккинчи мисрада шуъла, зиё маъносида.
10. «Тову Мимия» — Ибн Форизнинг (араб ҳуқуқшуноси) фикҳга оид «Тоия» китобига Жомий битгай шарҳ, рисола.
11. «Шавоҳид» — Жомийнинг «Шавоҳидун-нубувват» номли насрий асари (пайғамбарлардан гувоҳлик берувчи).
12. «Нафаҳот» — Жомийнинг «Нафаҳотул-унс мин хазаротул — қудс» (Пок зотлар ҳузуридан эсган дўстлик ҳуш ислари) номли асари. Унда Шарқнинг йирик файласуфлари, суфийлик оқимининг таниқли намояндалари ҳақида қимматли маълумот тўпланган. Форс-тожик тилида ёзилган бу асарни Алишер Назоий 1495—96-йилларда (ҳижрий 901) туркий тилга тўлдирилган ҳолда таржима қилган. У «Насойимул-муҳаббат мин шамойимул-футувват» (Улуғлик хушбўйликларини таратувчи севги шаббодалари) асаридир. Алишер Навоийнинг «Насойимул-муҳаббат» асари Жомийнинг «Нафаҳотул-унс» асари асосида яратилган таржимагина бўлмай, балки Фариддин Аттор («Тазкиратул-авлиё»), Шайх Фарид Шакарғанж китобларида номлари зикр этилган сўфийлар ва Аҳмад Яссавийдан тортиб Навоий давригача яшаган машҳур машойиҳлар ҳақидаги маълумотлар билан тўлдирилгандир.
13. «Тухфатул-аҳрор (Ҳимматлилар тухфаси) — Жомийнинг «Ҳафт авранг» номли етти достонидан бири, 1481—82 й. да ёзилган.
14. «Субҳа» — Жомининг «Субҳатул-аброр» (Яхшилар тасбеҳи) достони, 1482 й. да ёзилган.
15. «Силсила» — Жомийнинг «Ҳафт авранг» асарига киритилган достон.

У уч китобдан иборат бўлиб, «Силсллатуз-заҳаб» («Олтин занжир») деб аталади, таркибида «Саломон ва Абсол», «Лайли ва Мажнун» ҳамда «Хирадно маи Искандарий» бор.

16. Ошиқу маъшук—«Ҳафи авранг» дostonларидан Юсуф ва Зулайҳо ҳақидадир. («Юсуф ва Зулайҳо» ким, «Ошиқ ва маъшук» ға мавсумдур». Асарлар, 14-том, 41-бет).

17. Қасойид — қасидалар. Улар шоир девонлари таркибида берилган.

18. Ғазалиёт—Жомий назмлари уч девонга тартибланган. Улар 1479 й. да тузилган «Фатихатуш-шабоб» (Йигитлик ибтидоси), 1489 й.

да тузилган «Васатул-икд» (Ўртача марварид шодаси), 1491 й. да тартиб берилган «Хатиматул-ҳаёт» (Ҳаётнинг хотимаси) девонларидир.

19. «Ўзга ҳар фандаким, расойил анга»— Навоий «Хамсатул-мутаҳаййирин» асарида Жомийнинг 40 дан ортиқ асарлари номини келтиради. Унда адабиёт соҳаларнга алоқадор асарлари (қофия, мусиқа, муаммо, нақшбандия ва б.) ҳам саналади (Қаранг: Навоий Асарлар, 14-том, 40—41-бетлар). Навоий устози Жомийни фақат «Сабъаи сайёр» дostonидагина эмас, балки бошқа бир қатор асарларида ҳам ҳурмат билан эслайди. Навоийшунос олим, йирик матншунос П. Шамсиев Навоийнинг барча асарларидаги Жомий таърифига оид қисмларини тўплаб, 1958 йилда «Жомий ва Навоий» асарини чоп этган.

VIII

1. «Ғарибу-кал-аъмо»—мусофир кўрдай бўлади.

2. Ганжа ганжури — Низомий Ганжавий назарда тутилади.

3. Беш ганж — беш хазина—«Хамса», Низомий асари кўзда тутилган.

4. Ҳинд соҳири — Хусрав Дехлавий.

5. Онча ганжина — «Хамса»— беш ганж назарда тутиладй.

6. Икки йилда учта ганж яратдинг, яъни уч дostonни («Ҳайратул-аброр», «Фарҳод ва Ширни», «Лайли ва Мажнун») ёздинг.

7. Тўртинчи дoston —«Сабъаи сайёр» демакдир.

6. «Ҳафт пайкар» (Етти гўзал) — Низомий Ганжавийнинг «Хамса»сидаги тўртинчи дostonи.

9. «Ҳашт биҳишт» (Саккиз жаннат)—Хусрав Дехлавий «Хамса»си таркибидаги бешинчи дoston.

10. «Муаббири комил» — уста таъбирчи (тушни таърифловчи)

11. Чин суратхонаси — аввалдан Чин будда ва маъбудлар, нозик ва гўзал халқ амалий санъати, минпаторалар ватани бўлган. Бу ерда «Хамса» дostonлариннг ҳар бири шунга қиёс қилинмоқда.

12. Алишер Навоий устозлари яратган Баҳром образида учта камчилик кўради. Шулардан бири Баҳромнинг ишқдек дарддан — инсонга хос

бўлган ҳақиқий севгидан маҳрум ҳолда тасвирланганлигидир.

13. Устозлар достонида Баҳром етти рангдаги етти қаср қурдириб, етти шоҳнинг етти гўзал қизига уйлангач, ҳар уни май ично, маст ҳолда шоҳ қизларидан навбат билан афсона айтиб беришни талаб қилади. Алишер Навоий бу ҳолат билан келишолмай, уни асарнинг иккинчи камчилиги деб ҳисоблайди.

14. Алишер Навоий устозларининг яна бир қилмишларидан куйиниб, «агар улар ғофил бўлмаганларида нодон Баҳромни шунчалар васф этармидилар»,— дейди.

15. Бажарилгуси ишнинг қанчалик оғир ва масъулиятли эканлигини Навоий «пашшага фил иши» юклатилганидек, «осмонга нардобон», «куёшга шамъдон» ясаш, «ўргумчак ипи билан аждаҳоиа банд этиш» ишига қиёс қилади.

IX

Бу боб 1469—1503 й. да Хуросон ҳукмдори бўлган Султон Ҳусайн Баҳодирхон мадҳига бағишланган.

1. Зуҳал — Сатурн сайёрасининг арабий номи. форсча «кайвон» деб атайдилар. Мақоми еттинчи осмонда, ранги қора. Бадиий адабиётда у юксаклик рамзи сифатида қўлланади. Бу мисраларда шоир зуҳалга мурожаат этиб, «менинг сиёҳдонимни юзингдаги тер (қора ранг) билан тўлдир»,— демокда.

2. Муштарий—Юпитер сайёрасининг арабий номи, форсча «биржис» деб аталади. Бадиий адабиётда у бахт юлдузи деб талқин қилинади. Мунажжимлар бу сайёрани «саъди акбар» ва «фалак қозиси», жойи олтинчи фалакда дейдилар.

3. Баҳром — Марс сайёрасининг форсча номи. Арабларда «Миррих» деб аталади. ранги қизил. Бу сайёра жанг ва қаҳрамонлик рамзидир, достондаги Баҳром шоҳ характериға ҳам ишора бор.

4. Мехр—куёш, офтоб. Мажозий маънода ишқ оташи, севги.

5. Зухра— Чўлпон юлдузи (Венера). Бадиий адабиётда у осмон чолғувчиси, созандаси, санъат ҳомийси, нафосат рамзи сифатида талқин этилади. У достондаги Дилором тимсолидир.

6. Аторид—Меркурий сайёраси. У Шарқ адабиётида фалак котиби, ёзувчи ва шоирларнинг ҳомийси саналади.

7. Қамар—Ой. Юқоридаги байтларда шоир етти сайёраға мурожаат этиб, Ҳусайн Бойқаро мадҳини бошлаш учун шарт-шароит яратишларини сўрайди.

8. «Ҳам ато хону ҳам анга ано хон»—Бойқаро ҳам ота, ҳам он томонидан шоҳ бўлишға ҳақли эди, бу ҳақида Бобур «Султон Ҳусайн мирзо каримут тарафайн эди, асил подшоҳ эди,—

(Бобирнома, 221-бет)—деб ёзган.

9. Аланкуво — қадимда мўғул ва олтой туркий халқлари орасида машҳур бўлган афсонанинг бош қахрамони: Алишер Навоий Ҳусайн Бойқаронинг онасини шу афсонавий аёлга, отасини эса, Чингизхонг ўхшатади (Қаранг: А. Ҳайитметов. Навоий ва Аланкуво афсонаси. Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 1054, 10 февраль).

10. Жайхун — Амударёнинг қадимги номи. Бу ерда дарё маъносида келади.

11. «Масъади Жамшид»—Жамшид тахти. Жамшид — Ажам (қадимги Эрон) мулкидаги пешдодийлар сулоласига мансуб подшоҳ. У ҳақда «Тарихи мулуки Ажам»да Навоий ёзади: «Чун салтанатга ўлтурди, жаҳон мулкин адл ва дод била тузди. Ва хусну жамолда дилпазир ва фазлу камолда беназир эрди. Ғариб ихтиролар қилди (Навоий, Асарлар, 14-том, 187—188-бетлар.).

12. «Форсийгина эмас, Ироқу Ажам ҳам мафтун бўлади». Бу сўзларда мамлакат номига ҳам классик куйларга ишора қилинмоқда.

13. Суҳайли Яман — Яман юлдузи, Яман томонда жуда равшан кўринадиган юлдуз.

14. Каёнӣ—Эроннинг каён сулоласига мансуб бўлган шоҳлар лақаби.

15. «алафбаҳо»—солиқ номи, экиннинг кўкига қараб белгиланган солиқ. Султон Ҳусайн бу солиқни бекор қилган.

16. Нуширвон— одил шоҳ деб ном чиқарган сосонийлар сулоласига мансуб Эрон шоҳларидан. Бу ерда Навоий Ҳусайн Бойқаро одиллиги ҳақида гапириб, агар Бойқарони Нуширвондек одил шоҳ кўрса, у ҳам ҳайратда қоларди (бошини қимирлатиб, чапак чалгай),— дейди. «Худо мулкини кўп ва абадий қилсин» (дуо).

Х

Бу боб Ҳусайн Бойқаронинг хотинларидан бири Хадичабегимга бағишланган. Навоий Хадичабегимга атаб махсус ғазал ҳам битган (Қаранг: Навоий, Мукамал асарлар тўплами, 20 жилдлик, 1-жилд, 1987, 59-бет; Хадичабегим ҳақида қаранг: Бобирнома, 231-бет).

1. Сулаймони аҳд — Ҳусайн Бойқаро назарда тутилади.

2. Билқиси сонӣ — иккинчи Билқис. Билқис — Сулаймон пайғамбарнинг суюкли хотини. Навоий у ерда Бойқаронинг хотини Хадичабегимни «Билқиси сонӣ» деб атамоқда. Унинг яна «махди ульё» (олий йўлбошчи), «исматут—дунё» (дунё покизаси) каби унвонлари бўлган.

3. Сораи Узмо, Хадинаи Кубро—Хадичабегим назарда тутилади.

4. Уммон—Арабистондаги бир денгиз, бу ерда, умуман «денгиз»

маъносида.

5. «Икки саъд ахтар икки фарзандинг»—Хусайн Бойқаро ва Хадичабегимнинг икки ўғли — Шоҳ Ғариб Мирзо ва Музаффар Мирзо назарда тутилган.

Музаффар Мирзо — Хусайн Бойқаронинг Хадичабегимдан туғилган катта ўғли. У тахт вориси сифатида Бадиуззамон билан кўп ихтилофда бўлади. Бойқаро ўлимидан сўнг ҳам акаси Бадиуззамон билан бирга Хуросои тахти учун курашиб, тезда Шайбонийхон хужумига дуч келади ва Астрободга қочиб кетиб, ўша ерда вафот этади (Қаранг: «Бобирнома», 224-бет).

Шоҳ Ғариб Мирзо — Хусайн Бойқаро ва Хадичабегимнинг Кичик ўғли. Туркий ва форсий тилларда шеърлар битган, уларни тўплаб девон ҳам тартиб берган («Мажолисун-нафоис», Навоий, Асарлар, 12-том, 175-бет). Навоий «Ҳайратул-аброр» достонида ва шаҳзода ўлими муносабати билан ёзган «Марсия»да Шоҳ Ғариб Мирзо ҳақида самимий фикрларини баён этган. Қаранг: «Бобирнома», 224-бет.

6. Масиҳо — Исо пайғамбарнинг лақаби. Афсоналарга кўра у ўз нафаси билан ўлганларга жон бахш этиш қобилиятига эга бўлган (Бу сифатни муаллиф Хадичабегим фарзандларида кўришни орзу қилган).

XI

Бу боб Баҳром тарихига бағишланган.

1. Бу байтларда шоир сўздан фойдаланиш маҳоратини заргарнинг асл лаълни танлаш маҳоратига қиёслайди ва қимматбаҳо тошни танлаш зоти асил одамни танлашдек мураккаб ишлигини уқдиради.
2. «Ота тубан (хулқлигу), ўғил шарафли, бу (ўғил) латифу, у (ота) касофатли бўлиши мумкин».
3. Ҳалилуллоҳ Озар ўғли.— бутпарастликка қарши бўлган одам, у бутларни синдирган. Унинг ўғли эса, отасининг акси бўлиб, бут ясовчилик касбини эгаллаган.
4. Яздажурд (Низомийда Яздигирд)—Баҳромнинг отаси, сосонийлар сулоласидан бўлиб, қадимий Эронда 399—420 йилларда ҳукмронлик қилган, ўта золим бўлган. У ҳақда «...чун мамлакат эгаси бўлди, гўёки мулк эгасиз қолдиким, ул золим ва нодон киши эрди»— деб ёзгаи эди Алишер Навоий (Қаранг: Навоий, «Тарихи-мулуки Ажам», Асарлар, 14-том, 217—218-бетлар).
5. Баҳром бинни Яздажурд — сосонийлар сулоласига мансуб Эрон шоҳларидан бири. «Отасидан сўнгра салтанат тахтига ўлтурди, отаси бузғонларни тузди ва анинг ўрнига адолат кўргузди» (Қаранг: Навоий, Асарлар, 14-том, 218—220-бетлар). Шарқ адабиётида Баҳром анъанавий образлардан бири бўлиб, у Фирдавсийнинг «Шоҳнома», Низомий ва

Дехлавийларнинг «Хамса» асарларида етук бадий образ даражасига кўтарилган.

6. У (Яздажурд) нимани бузган бўлса, бу (Баҳром)

хаммасини тузатти. Бу байтда тарди акс санъати қўлланган.

7. Нуъмон — Яман шоҳларидан, Баҳром унинг кўлида тарбияланган.

8. Мунзир — Нуъмоннинг ўғли.

9. Аҳмади Мурсал — Муҳаммад пайғамбар.

10. Хаварнақ — Баҳром учун қурилган афсонавий қаср. Тарихий маълумотларга кўра Хаварнақ ер юзида тенги

йўқ мухташам қасрлари билан шуҳрат топган шаҳар бўлган.

11. Гўр — ёввойи эшак, қулон. Иккинчи мисрада қабр, мазор маъносида қўлланган. Бу сўз Баҳром исми билан бирга ишлатилишининг сабаби шундаки, шоҳ шу ҳайвон овини жуда севган. «Гўр» Баҳромнинг лақабига айланган. «Ани Баҳромгўр дедилар. Мунинг жиҳатин баъзи дедиларким, гўрни шерсайд қилғанда, анинг ўқи эгнисидин ўтуб, ерга тегди. Баъзи дебтурларким, гўр овиға кўп мойил эрди» (Навоий, Асарлар, 14-том. 218-бет).

12. Бу мисрада қуйидаги маълумотга ишора этилаяпти: Навоий «Тарихи мулки Ажам»да ёзишича, Яздажурднинг зулмини кўп тортган халқ унинг ўғли Баҳромнинг шоҳ бўлишини қатъиян истамайдилар ва Ардашер наслидан бўлган Кисро отлиқ кишини тахтга ўтказадилар. Бу воқеани Баҳром эшитгач, ота тахтини эгаллаш мақсадида Нуъмон билан етиб келади. Эл Баҳромни тан олмайди. Шунда Баҳром: мамлакатда хавф туғилса қайси биримиз дафъ эта олишимизга қараб, шоҳ тайинлангиз,— дейди. Шунда халқ шоҳлик тожини икки оч шернинг ўртасига қўйиб, тожни ким ололса, шуни шоҳ тайинлаймиз дейишади, Кисро тож олишга журъат этмайди. Баҳром эса, шу икки оч шерни енгиб, тожу-тахтга эришади (Навоий, Асарлар, 14-том, 218-бет).

13. Хусрави Ғозий—Хусайн Бойқаронинг сифатларидан бири.

Баҳромшоҳнинг турк хоқонини тору-мор этишдаги уруш усули — (Баҳром кўп минг кишилиқ турк хоқонини ғафлат пайтида қўлга тушириб, ўз тахтини эгаллайди)ни Алишер Навоий маслаҳати билан Хусайн Бойқаро ҳам Ёдгор Муҳаммадга қарши қўллаган. Шоир шунга ишора қилмоқда.

14. Низомий ва Хусрав Дехлавий.

15. «Етти бўстон»—«Сабъаи сайёр» кўзда тутилади.

ХП

Достоннинг бошланиши: Бунда Баҳромнинг овга чиқиб, сураткаш Моний билан учрашгани, у Дилоромнинг суратини кўрсатгани ва Баҳромнинг ишққа мубтало бўлгани ҳақида ҳикоя

қилинади.

1. Ажам мамлақати шоҳлари ҳақида қаранг: Навоий, «Тарихи мулуки Ажам», Асарлар, 14-том.

2. Бу мисраларда «моҳ»—ой ва балиқ маъноларида келган. Яъни, Баҳром, «Ойдан ойга муттасил — узоқ вақт шоҳлик гаштини сурди, ойдан балиққача — ердан кўккача бўлган элнинг шаҳоншоҳи бўлди (Ўрта асрларда ерни қатта балиқ ўз устида кўтариб туради,— деган тасаввур мавжуд эди).

Бу ерда Навоий «Моҳ» ва Моҳи» сўзларидан сўз ўйини ясаган.

3. «ғариб умур»— Бу ерда «ғариб» сўзи ҳам бечора, ёлғиз маъносида, ҳам ажойиб-ғаройиботларга тўла умр маъносида ишлатилган.

4. Иккисин, яъни бири — ғариб бўлиб юришинг сабабини айт, иккинчиси, ўзинг кўрғагн энг ажойиб-ғаройиб воқеалардан айт.

5. Билки: ахтарган—топади.

6. Моний — афсонавий моҳир рассом, Моний ибн Фатак (216—276) ўзининг муқаддас китобларини жуда гўзал миниатюралар билан безатган. Шарқ адабиётида Моний— уста наққош, рассом сифатида машҳур.

7. Иккинчи сўз — бу ерда кўрган энг ажойиб воқеалардан сўзлаб бериш.

8. Муштарий — бу ерда харидор маъносида.

9. Биринчи мисрада сурат—расм, иккинчи мисрада ажойиб ҳолат маъносида (тажнис санъати қўлланган).

ХШ

Бу боб Дилоромнинг ҳусни таърифида, уни бедил (ҳолсиз) Баҳромга олиб келганлари ҳақида.

1. Бу ерда шоир лафзий санъат қўллаб, зулф (кокил) ва лайл (тим қора — тун, кеча) сўзлари орқали гўзалнинг тим қора зулфикокили дом (тузоқ)га ўхшашлигини тасвирлайди («лайл» сўзидаги “ل” ҳарфини тузоққа (илгакка) нисбат беради).

2. «Кўзи оху, унинг қоралиги (қорачиғи) Хўтан (шаҳар номи, у ерда аъло навли мушқлар етиштирилган) мушқига (мушқ— тим қора тусли хушбўй нарса) ўхшайди, худди жайрон (оху) ўз мушқидан унинг кўзига хол томизгандек (жайрондан мушқ олинади)».

3. «Лаблари орасида оғзи шундан яширинки (очилмаган) тешилмаган лаъл дейсан — оғзи (лаълга нисбат берилган) шунчалик кичикки, лаблари орасида кўринмайди».

4. Бу байтларда лафзий санъат қўлланган бўлиб, лабнинг жонбахшлигига ишора қилингани ҳолда, тақдир котиби «жон» яратишда — (ёзишда نل сўзидаги) «нун»— «ن» ни қуйироққа ёзиб, унинг ғабғаби (ияк) айланасини ва «нун»нинг нуқтасидан ғабғаб чуқурчасини

ясаган — дейилади.

5. «Қошлар бутхона пештоқидек бир-бирига пайзаستا (туташган) ва улар ичида раҳмсиз мастона икки кўз. Тоқни қўй, у (қош) қоронғу меҳроб (саждагоҳ), қош устидаги холи қора пашшадир».

6. Бу ерда «Дилором» ҳам исм, ҳам луғовий маъносида («дилга ором берувчи») қўлланилган. Хусрав Деҳлавийнинг достонида ҳам Баҳромнинг севгилиси «Дилором» деб аталган. Низомий «Ҳафт пайкарида эса, унинг исми «Фитна», Ашраф «Ҳафт авранг»ида «Озода».

XIV

1. Бу боб Дилоромнинг чанг чалишдаги маҳорати хусусидадир. I. Қакнус— афсонавий қуш, у жуда хушовоз ҳисобланган. Унинг тумшуғида жуда кўп тешиқлар (360 та) бўлиб, уларнинг ҳар биридан турлича овоз эшитилиб, гўё куй пайдо бўлар эмиш. Бу қушнинг мукамал таърифи «Лисонут-тайр» достонида берилган (Навоий, Асарлар, 11-том, 226—227-беглар). Бадиий адабиётда қакнус — абадий ҳаёт тимсоли ҳамдир.

2. Хўтан — шаҳар номи бўлиб, у шарқ шеъриясида гўзал аёллари, аъло сифатли мушқлари, нафис шойилари билан шуҳрат қозонган шаҳар сифатида талқин қилинади. Бу ерда Дилоромнинг гўзал сифатларига ишора қилинмоқда.

XV

Бу боб Баҳромнинг май ҳарорати таъсирида Дилоромини дашту биёбонга ташлагани хусусида ҳикоя қилади.

1. Қаламзан— шоҳ саройида ҳукм ва фармонларни ёзиб, халққа тарқатувчи мирзо.

2. Бу мисра танқидий матнда: «Дема қўн туъма бўлди балки шубон».

3. Танқидий матнда «уйи».

4. «Муз сумалагидан шамъ ясайман, деган бўлади», яъни ният пуч бўлади.

5. Низомийда:

Фитна дейди: «Ўқинг билан қулоннинг оёғини бошига тик!»

Хусрав Деҳлавийда:

Дилором дейди; «Кийикларнинг урғочисини эркак, эркагини урғочи қил!»

6. Низомийда:

Фитна дейди: «Бу кучнинг кўплигидан эмас, машқнинг натижасидир».

Хусрав Деҳлавийда:

Дилором дейди:

«Бу ҳунар — жоду, сеҳр ишидир».

«Икки қаттиқ ҳадис»нинг бири бу ерда Дилоромнинг шоҳга таҳсин айтмагани, иккинчиси тўғри гапни айтгани эди.

Низомийда:

Баҳром Фитнани ўлимга маҳкум этиб, ҳукми бажаришни саркардасига топширади. Хусрав Дехлавийда: Баҳром Дилоромни отдан тушириб, саҳрода қолдириб кетади.

XVI

Бу боб Баҳромнинг мастликдан ҳушёр бўлиб, Дилоромини истаб, биёбонга кеткб, уни топмай, ўзини йўқотгани ҳақида.

1. Ғорати Ғўр — бу ерда «ғорат»—«талон-тарож» деган маънода. Яъни Ғўрга қилинган босқинчилик.

2. Жони бўлмагандан кейин тан ернинг қуйида (тагида) бўлади, яъни ерга кўмилади.

1) «Кўёш ботиб, осмонда юлдузлар пайдо бўлди»

2) «Дилором кўринмагач, Баҳром кўз-ёш тўкди».

3. Бу байтда ташбиҳ санъати қўлланиб, икки маъно ифодаланган:

4. Хизр — Афсоналарга кўра «оби ҳайвон» (тириклик суви)ни излаб топган ва ундан ичиб, доимий тирикликка эришган пайғамбар.

XVII

Бу боб Баҳромнинг айрилиқ азобида кечган кунлари ҳақида ҳикоя қилади.

1. «Бу кеча шоҳ Баҳром гўрлар (кийикларнинг бир тури) маконини мақом этди».

2. «Кўҳна дунё унга гўрдек (қабрдек) қоронғу туйилди».

3. «Икки шери арин»—Икки чангалзор шери. Бу ерда тож эгаллаш вақтидаги шерлар билан тўқнашув воқеасига ишора бор.

XVIII

Бу боб Баҳромнинг ўз париваши ҳажрида девона бўлгани ва савдойилигини тузатиш ва кўнглини очиш мақсадида етти иқлим (мамлакат) султонларининг етти қаср бино қилганлари ҳақида.

*Низомийда Баҳром Хаварнақ ҳужраларидан бирининг деворига нақшланган етти маликанинг суратини кўриб, (бу маликаларнинг исмлари ҳам маълум: Фурак, Яғманоз, Нозпар, Насриннуш, Ҳумой...) ошиқ бўлиб қолади ва уларга атаб етти қаср

курдирадн. Сўнг Баҳром етти рангдаги етти қасрда етти мамлакатнинг етти қизига уйланиб, кунда бир маликадан қисса эшитади.

Дехлавий достонида эса, Баҳром қулон овига ҳаддан ташқари берилиб кетиб, шоҳлик ишларини унутиб қўяёзди. Бундан ташвишланган аркони давлат Баҳромни овдан чалғитиш учун етти қаср курдириб, етти мамлакатнинг етти қизига уйлантадилар.

Кечалари шоҳ маликалардан ҳикоя тинглайди.

Ашраф достонида эса, Баҳромнинг Озода билан кийик овида бўлиш эпизоди умуман йўқ. Унда Баҳром етти мамлакат шоҳларининг етти қизига уйланганидан сўнг бу маликаларга атаб етти қаср курдиради. Мамлакати ва халқи тинчлиги ва осойишталиги йўлида адолатли иш юритаётган Баҳром ҳафтанинг ҳар бир куни шоҳликка таҳлика туғдираётган хавфли кучларга (аждаҳо, дев каби) қарши курашиб, уларни енгиб қайтади ва маълум бир қасрда дам олиб, маликалардан ҳикоя тинглайди.

1. Тахта—бу ерда сартахта, тобут маъноларида.

2. Беҳуд — ҳушсиз. Бу ерда вазн талабига мувофиқ «беҳад» ўқиш керак. Ҳуд, ҳуш каби «вов» ёки «замма» билан ёзиладиган сўзлардаги «вов»ни «вови маъдула» (ўзгартирилган вов) дейилади. Шеърятда қофия ва вазн талабларига мувофиқ бу товуш «алиф» билан алмашиш мумкин.

XIX

Бу боб етти қасрнинг қурилиб битказилгани ва етти иқлим (мамлакат) шоҳлари қизларининг у етти қасрда Баҳром билан никоҳдан ўтганлари ва ҳафтанинг ҳар куни Баҳром бир қасрда суҳбат кургани ҳақида.

1. «Хаёли қасрдаги нақшлар билан банд бўлиб, ўз хаёлидаги ишқ савдосини унутиб».

2. «У бир нечага уйланиши керак, қасрлар ичида куй ва май (хурсандчилик) бўлиши керак»

3. «Тўй-тамошо авжга чиқиб, Моҳлар (гўзаллар) шоҳга никоҳландилар».

4. Вақтшунос— (қунинг шарофатли ёки шарофатсизлигини аниқловчи) олимлар яхши вақтни аниқлашга киришдилар.

5. «Юлдузлар шарофатли кун булишидан дарак бердилар».

XX

Бу боб шанба куни Баҳромнинг қора кунини тунга улагани ҳақида ҳикоя қилади. Шанба куни — Шарқда ҳафтанинг биринчи куни ҳисобланган. Кенинги кунлар эса, шанбадан сўнгги биринчи кун (якшанба), иккинчи кун (душанба) тарзида давом этган.

Сарлавҳадаги қоралик маъносини англатувчи мушкфом либос, мушкин гунбад, мушкбў ғазол, мушкин бода, дуди қаро, шом сўзлари кетма-кет ишлатилган ва шохнинг фироқ дардида ўртанаётган кайфиятини ифодалаш воситаси сифатида қўлланилган. Бу таносуб санъатининг энг яхши намунасидир.

1. «Қопқоронғу тунли шанба тонги юзига оқ рангли нафис парда ёпти». Мажозан айтилган бу ибора қора тун тугаб, шанба, тонги отди — маъносини ифодалайди.

2. «Чин гўзалларига ўхшаган ҳинд гўзали (ҳинд—қора рангга ишора)».

3. «Уйдаги барча жиҳозлар мушкдан — қора рангда бўлгани учун маҳваш (у гўзал) худди зулматдаги оби ҳаёт (тириклик суви, ўлганларни тирилтирувчи)га ўхшарди».

4. Вориси Жамшид — Жамшид тахтининг меросхўри. Бу ерда Баҳромшоҳ назарда тутилади.

5. Сарандиб — Цейлон оролининг қадимги номи.

6. Жасрат — жасоратли, Фаррух — хусндор, бахтиёр. Шоир асарларида, хусусан «Сабъаи сайёр» достонида ҳикоя қаҳрамонларининг номи уларнинг ички руҳий олами ва ташқи кўринишига

(«Оти Фаррух, жамоли фархунда») қараб аталган, исми жисмига монанд этиб танланган. Достондаги Дилором, Саъд, Масъуд, Муқбил, Мудбир кабилар шулар жумласидандир. (Қаранг: ё. Исҳоқов.

Исми ҳам жисмига монанд, Узбекистон адабиёти ва санъати, 1985, 16 август).

7. Маҳмил (кажава - ичида одами билан кўтариб юриладиган арава), устида қора духоба, ундан Чин мушкидек хуш ис сочиларди.

8. «Тонг шамоли эсиб, тун қоронғусини (тутунини) тарқатгач, осмон чодир хушбўй пардани йиғиштирди, яъни тун кетиб, тонг, отди, демакдир. Бу ерда ташбиҳ санъати қўлланган.

9. Вазн талабига биноаи «беҳад» ўқиш керак.

10. «У замонда ким зиёратга борса, Каъба ўрнига Қуддусга борар эди». Каъба мусулмонларнинг Макка шаҳридаги зиёратгоҳи. Қуддус шаҳри ҳам «байтул — муқаддас» номи билан машҳур зиёратгоҳ.

11. Ҳалаб — Сириядаги бир шаҳарининг номи.

12. «Тонг кўраси (ўчоқ — дам бериб (пуфлаб) олови ёндириладиган) дамани ишга солиб, оламни қуёш ўти билан ёрятди». Яъни тонгнинг ғира-шираси кетиб, қуёш чиқди (ташбиҳ санъата қўлланган).

13. «Тонг оқ пардасини тутиб, бошига нурли салласини кийганда», яъни тонг отиб, қуёш чиққанда.

14. «Хўроз саҳардан дарак бериб чақиргандан сўнг, келин каби кун ҳам жилваланди», яъни тонг отди.

15. «Икки: бахт юлдузи (ёри ва дўсти) кетгандан кейин унинг

ёруқ бахтига зарар етди».

16. Танқидий матнда «ўзга».

17. «Биродарлик хатини жонига чекди», яъни ака-ука тутунди.

18. Мусою Ҳорун ака-ука бўлган. Ҳорун — Мусо пайғамбарнинг акаси. Бу ака-укалар бир-бирларига жуда меҳрибон бўлган эканлар.

19. Ҳикоянинг бошланишидан олдин қора ранг Баҳромнинг Дилоромдан жудолик кунлари, мотам, азадорлик рамзи сифатида қўлланган бўлса, ҳикоя охирига келиб, анъанага зид ҳолда қора рангнинг бошдаги тож эканлигини, яъни бошдаги сочнинг қоралиги инсоннинг бахтиёрлигидан, ёшлигидан дарак берувчилигини таъкидлаш билан тугалланади. «Сочнинг қоралиги навқиронлик белгиси.

Навқиронлик эса, муборак — кутлуғликнинг ўзи» (Қаранг: Исҳоқов.

Маъно гавҳарлари, Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 1987, 6 февраль).

20. «Висол тонгидан умид бор жойда ҳижрон шоми абадий қолмайди».

XXI

Бу боб якшанба куни Баҳромнинг заррин қасрда кечирган куни ҳақида ҳикоя қилади. Сарлавҳада сариқлик маъносини билдирувчи сўзлар таносуби кетма-кет ишлатилган: қуёшдек зарбафт либос, заррин қаср, сариқ кийимлик ҳур, олгин қадах, сап-сариф май қуёш нури, офтоб ранги.

1. «Якшанба куни қуёш байроғини кўтаргач, кўк гунбази зарбафт тўн кийди.

«Кўк келини зарли тўнга ўралиб, гул юзли моҳвашдек кўринди», яъни офтоб чиқиб, олам ёришди. Бу ерда ташбих санъати қўлланган.

2. С. Айний нашрида, «Тун сияхтаб қилди олтунини». Афсоналарга кўра, тоғларда ранги қорамтил олтин тошлар (санги сиёҳтоб) бўлар эмиш. Шоир бу мисрадаги ташбехда шунга ишора қилади.

3. «Румий наслдан бўлган гўзал қуёш ботгандек, пардага кирди» (уйқуга кетди).

4. «Тонг шабадаси—дам, осмон гардиши кўра (темирчи кўра-га дам бериб, металлни эритади), ҳар бир олтин бўлаги қуёш айланасидек эди унга», яъни у қуёш айланасидек олтни бўлакларни осмон гардишидек кўраларга солиб, тонг шабадаси билан дам берар эди (муболаға санъати қўлланган).

5. Соҳиб иёр — олтин-кумушларнинг (қимматбаҳо тошларнинг) софлик даражасини белгиловчи.

6. Зайд Заҳҳоб— Заҳҳобзаргар, Зайд — заргарнинг номи, исми, бу сўзнинг луғавий маъноси «кўпайтириш», «кўшиш» бўлиб, ҳикоя қаҳрамони феъд-атвориға мос келади.

7. 2000 ботмон — беш тонна (бир ботмон, 2,5 кг.— бу оғирлик улчови

ўзгариб турган).

8. Ҳумой— афсонавий давлат қуши, гўё унинг сояси бошига тушган киши бой ва бахтли бўлар эмиш.
9. Шоирнинг бу хаёлий тахти ҳозирги лифт, эсколяторларни эслатади.
- 10 «Икки дуогўй (тўти) ўрнига икки сир фош этувчи (тўти)ни қўйилса».
11. «У икки тўтини бу икки тўти билан алмаштирди».
12. Фаранг, Фаранж—Франция. Ҳозирги Европа кўзда тутилган.
13. Қустантания — Константинополь— Истамбул.
14. «Ҳамма ёғи яшм (яшил қимматбаҳо тош), пастки қисми эса оқ тош билан зийнатланган, ер эса оқ мрамор тош билан қоплан-ган эди».
15. Сивмнот, лот — Исломдан илгари араблар чўкинадиган машҳур бутларнинг номи.
16. Танқидий матнда «бир».
17. «Кофирларнинг илоҳидан (бутидан) битта ҳам илоҳ (бут) қолмади ёлғиз худодан бошқа аллоҳ йўк».
18. Заъфарон — ўрта асрдаги Шарқ табиблари таълимотига кўра заъфарондан тайёрланган дори қаттиқ кулгу келтирар экан.
19. Танқидий матнда «ҳар дам» ўрнида «зоҳир».
20. «Тонг юзи сарғаймагунча чарх унга қуёшни кўрсатмайди», яъни оқ (юз) сарғаймагунча ёр висолига етиб бўлмайди (ташбиҳ қўлланган).

XXII

Бу боб душанба куни Баҳромнинг яшил ранг қасрда кун ўтказгани ҳақида. Бу сарлавҳада навбаҳор монанд либос, яшил ранг қаср, сабзаранг либосли сарв (гўзал), зумрад ранг жом, ҳаёт суви, тириклик чашмаси, хизр каби яшил ранг маъносини англатувчи сўзлар таносуби ишлатилган.

1. «Душанба куни зангори осмон кўзгусини зангдан тозалади. Гардун юзини турли ранг билан тонгнинг зумуррад чодирига ўради. Оламтоб қуёш нурлари билан кўк сабззорини сероб қилди», яъни зангори осмон булутлардан тозалангач, қуёш ўз нурини кўкаламзорларга ёйди (ташбеҳ санъати қўлланган).
2. «Кўм-кўк осмон тун қоронғулиги босишидан қоп-қора бўлгунча», яъни кеч бўлгунча.
3. Жамоли Юсуфи Мисрий — Мисрнинг гўзали, айнан «Юсуф ва Зулайҳо» асарининг қаҳрамони Юсуф каби (Юсуф пайғамбарга ҳам ишора бор).
4. Шаҳрисабз — Самарқанднинг жанубий томонига жойлашган шаҳар бўлиб, қадимий номи Кеш, Каш. Шаҳрисабз — яшил шаҳар демакдир.
5. Танқидий матнда — «бир».
6. «Сув билан авж олаётган ўтни (оловни) ўчириш мумкин эмас».

7. Хизри роҳ — Хизрдек ҳамроҳ (халқ орасида тарқалган ва узоқ йўлга кузатилаётган кишига айтиладиган яхши тилак: «Хизр ҳамроҳинг бўлсин» иборасига ишора).
8. «Осмон қуёшини яширганда тун ҳам осмондек қуёшсиз бўлди», яъни қоронғулик тушди.
9. Барҳаман,— бараҳман — оташпарастилар ибодатхонасининг бошлиғи, руҳоний.
10. Хисни Хайбар — Ҳайбар қалъаси, Мадинага яқин қишлоқ бўлиб, у ерда қадимги яҳудийлар яшаган.
11. Пайлақус — Луқмон ҳакимнинг шогирди (Қаранг: Навоий, Асарлар, 15-том, 238-бет).
12. «Ҳикмат айтурға яхшироқ Луқмон»—халқ ҳикматли сўзларидан. Луқмон — пайғамбарлардан бири, Шарқ адабиётида у ҳаким — табиб тарзида таърифланади. Унинг номи билан боғлиқ, кўп ҳикматлар ва ҳикоятлар мавжуд.
13. «Бало хавфидан кўра балонинг ўзи яхшироқ».
14. Хизр — панғамбар.— Шарқ адабиётида инсонларга йўлдошлик қилувчи, тўғри маслаҳат берувчи шахс, абадийлик тимсоли сифатида гавдаланади. Бу ерда Хизрга ўхшаш қария назарда тутилган.
15. Яшил ранг абадийлик, яшовчанлик рамзи.
16. «Жомоспнома»—келажакни олдиндан айтиб берувчи китоб Жомосп ҳаким ҳақида қаранг: НАВОИЙ, Асарлар, 15-том, 239-бет).
17. Ахтари саъд, Саъди акбар—айнан, бахт юлдузи, хосиятли юлдуз. Бу ерда ҳикоя қаҳрамонининг— Саъднинг тақдирига ишора ҳам бор.
18. Танқидий матнда «башир».
- 19.«Офати аср»—шоҳнинг қизи назарда туталади ва у ўз даврининг ўта гўзали бўлганига ишора қилинади.
20. Танқидин матнда «ким».
21. «Шу ҳолатида қонхўр занги худди қоп-қора булутдек тоғ орасидан (чиқиб келди)».
22. «Ойюзли гўзал минора устига чиқиб, қуёш нурларини Зухал сайёраси томон тарагандек турар эди». Зухал сайёрасининг қора рангли белгисига кўра, бу ерда қора танли посбон назарда тутилган.
23. «Равзай хазро»—Яшил жаннат (боғ).
24. Яъни май ғамни йўқотди, айнан —«ғам аждаҳоси элга зўрлик қилмоқчи эди, уни зумуррад жоми кўр қилди» (афсоналарга кўра зумрадга тикилганнинг кўзи кўр (юмуқ) бўлиб қолар экан).

XXIII

Бу боб сешанба куни Баҳромнинг гулнорий қасрда ўтказган кун ҳақида, Сарлавҳада қизил рангни англаувчи сўзлар бирикмасидан

мохирона фойдаланилган: гулранг либос, гулнорий қаср, шафақранг либосли қуёш (гўзал), ёқут ранг қадах, ёқуту лаъл дори, май каби сўзлардан қизиллик маъносини ифодаловчи таносуб санъати қўлланилган.

1. «Сешанба куни тезюрар осмон юлдуз учқунларидан гул сочи. Кўҳна чарх раъно (қизил) рангга кириб, қизғиш булут билан хиноланди», яъни тонг ёришиб шафақ билан қопланди (ташбеҳ санъати қўлланган).

2. Бир лак — юз минг, ўн лак — бир миллион.

3. Тароз — Достоида Ҳиндистондаги шаҳар. Асардаги географик номларга шартли равишда ёндашмоқ керак.

4. Кавсар, салсабил — жаннат сувлари, тоза, тиниқ ва лазиз оқар сувлар.

5. «Тангри ундан барча юксакликни, мукамалликни, ҳатто молу-дунёни ҳам аямаган».

6. Ҳотам — Шарқда ўзининг ўта сахийлиги билан ном чиқарган афсонавий шахс. Алишер Навоий «Ҳайратул-аброр» достонининг қарамга бағишланган бешинчи мақолотида Ҳотамнинг ҳиммат ва саховатига бағишланган махсус ҳикоят келтиради («Хамса», 1960, 70-бет).

7. Заминнавард — айнан, «ер кезувчи», мажозий маънода «от».

8. Йиғоч — узунлик ўлчови, бир йиғоч тахминан — 7—12 км.

9. «Ҳар бир суҳбатдош юз хил ҳазилнома сўз айтар, ҳамма нарса бир-биридан гўзал эди».

10. Яъни тонг отиб, қуёш чиқди.

11. Танқидий матнда «Туна».

12. «Шабдез» — Хисрав Парвезнинг оти («Фарҳод ва Ширин» достонидаги қора тусли от).

13. Қуёш шоҳи юзини очғач (кун ёригач), тун ҳиндусининг лашкари қочди (тун қоронғулиги йўқолди).

14. С. Айний нашрида Маллу ўрнида «Баллу».

15. Юсуф пайғамбарнинг кофурлар томонидан чоҳга ташланганига ишора (талмеҳ санъати қўлланган).

16. Вазири хориж ром — ёмон ниятли, фикри бузуқ вазир» яъни Маллу.

17. «Аввал рафқу сўнгра сафар», яъни аввал ҳамроҳ танла, сўнгра сафарга чиқ.

18. Сабабларнинг сабабчиси, тангри.

19. Танқидий матнда мисралар алмашиб тушган.

20. Амна (манго), танбул — Ҳиндистонда хуш бўй япроқлардан таёрланадиган махсус овқат.

21. «Дўстлар гулга ғарқ эдилар (атрофлари гул, баҳор эди), душманлари ҳам гулга ғарқ ётарди» (аммо фарқи шу эдики, улар (душманлар) ғарқ бўлган «гул» қизил рангдаги ўз қонлари эди).

22. Ҳаётнинг гўзаллигини тараннум этувчи бу мисралар Алишер Навоийнинг ҳикматли сўзларидан бирига айланиб - кетган.

XXIV

Чоршанба куни Баҳромнинг мовий қасрда куп ўтказгани ҳақида. Сарлавҳада таносуб санъати қулланиб, ҳаво ранг турли кўринишларда ифодаланган: мовий кийим, кўк (осмон) ранг қаср, оч кўк (куёшли осмон) либос кийган гўзал, ферузагун қадах, кўкимтир май.

1. «Чоршанба куни мовий фалак тун карвонини сафарга чиқарди. Куёш ўз зарҳалини ёйиб, қоронғулик устини ёруғлик ёпти, Куёш кўкда сафар қилиб, нилуфарга рў-барў бўлди», яъни тонг отиб, куёш ўз нурларини мозий осмонда таратти (ташбех қўлланган).

2. «Гўё кўзни абадий ёритмоқ учун офтоб кўк атласини кийиб чиқди», яъни ой чиқди.

3. «Кўк гумбази ложуварди (юзи)ни қаро қилгунча», яъни қоронғу тушгунча (давом этди).

4. «Осмонда юлдузлар пайдо бўлиб, куёш кемаси Нил ичида (кўк ранг ёки Нил дарёси ичида) ботди», яъни куёш ботиб, қоронғу тушди. Бу ва юқоридаги мисраларда мураккаб ташбих кенг қўлланилган.

5. Танқидий матнда бу бант аввалги бобнинг сўнггида берилган.

6. Адан — Ҳозирги Саудия Арабистонига қаршли шаҳар, Яманнинг жанубида жойлашган.

7. Жобир — жабр этувчи, золим. Бу номда шоир ҳикоя қаҳрамонининг ички қиёфасини ҳам фош этади.

8. «Меҳр» исмининг куёш, офтоб маъноси билан бирга севги муҳаббат ишқ маънолари ҳам бор.

9. Сухайл — энг ёруғ юлдуз. Афсоналарда бу юлдуз бахт келтиради деб талқин қилинган. У Яман томондан яхшироқ ва равшанроқ кўринар экан. Сухайлнинг Яман шаҳридан эканлиги ҳам шундан.

10. Нилуфар — сув юзида очиладиган ва сувда ўсадиган кўкимтир рангдаги кўзасимон чиройли гул.

11. Икки сутуҳ — Икки даҳшатли — фил билан шер.

12. Икки муҳлик ажаб ғам — икки даҳшатли, ҳалокатли ғам, яъни, ҳам Меҳрнинг, ҳам Сухайлнинг Жобир қўлида асирликда экани назарда тутилган.

13. «Юзига шапалоқ ураверганидан юзи кўкариб кетди (гулистонида нилуфарлар очилган эди)».

XXV

Бу боб панжшанба куни Баҳромнинг қора-сарик рангли гулшанда ором олгани ҳақида.

1. «Пайшанба куни фалак тонг маҳалда кўк юзига сандал ҳидини уфурди, насим сандал каби хид тарқатиб, кўк димоғини атирга буркади, сандал исига ўхшаш атирдан тун мижози ўзгарди (қоронғуликдан қутулди)», яъни тонг отиб, хушбўй шабада эсди (мураккаб ташбех қўлланган).

2. «Соқий бош оғриғини дафъ этиш учун майга сандалнинг қизил (шарбат)идан қўшган эди». (Сандал дарахти эфир мойига бой бўлгани учун Шарқ табобатида у бош оғриғи давоси сифатида ҳам қўлланган. Бу ерда сандалнинг шу хусусиятига ишора қилинмоқда). «Сандал боғининг хуршеди ботиб, тун зоғи (қора) қанотини ёйди. Кеча мушк рангли чодирини ёпингач, осмон сандали унга юлдузларини сочди», яъни кеч кириб, осмонда юлдузлар пайдо бўлди.

3. Сандали—курси, сандал (қора-сарик рангли хуш исли) дарахтдан ясалган курси.

4. Муқбили биёбонгард — биёбон кезувчи Муқбил. Муқбил —икболли, қобил демақдир.

5. «Мудбири бихор навард»—дарё кезувчи Мудбир. Мудбир —иши орқага кетувчи, бахтсиз демақдир. Низомийнинг «Ҳафт пайкар» достонида сандал рангли қасрдаги гўзал «Хайр ва Шарр» (яхши ва ёмон) ҳақида ҳикоя сўзлайди. Навоийнинг «Муқбил ва Мудбир» ҳикояси ғоя жиҳатидан Низомий ҳикоясига яқин туради. Алишер Навоийнинг «Лисон ут-тайр» достонида ҳам Муқбил ва Мудбир ҳақида ҳикоят келтирилган бўлиб, шоир уларни шундай тасвирлайди:

Бири	ноқисваш,	бири	комилсифат,
Онга	Мудбир,	Муқбил	эрди от.

Ҳар	бирига	зот	эди	оти	киби
Ул	сифатким,	от	эди	зоти	киби.

Муқбил	айтур	эрди	аҳлиллоҳдин,
Динда	хайли	комилу	огоҳдин.

Аҳли	нуқсондин	эди	Мудбирға	сўз
Уйлаким,	бут васфидин	кофирға	сўз...	

(Алишер Навоий. Асарлар, 15 жилдлик, 11-жилд, 49-бет).

6. «Хабардор кишилар бу ердан юрмас эдилар».

7.«Суву тугроғи — нефту гугурт эди».

8. «Буғу қўланса ҳид ҳужум қилиб, Исо нафасини ҳам заҳарлаб қўйди».

9. «Бу ўртамизда айрилик бўлур».
10. «Маллоҳ — кемачи уларга икки кишилик кема (сандал) берди».
11. «Бир улуғ кемага унинг арқонини (боғладилар)».
12. «Дарҳол очлик ва ташналиги йўқолади» (жуу аташ—очлик ва ташналик). Танқидин матнда бу мисра «Айлагай дафъ жуу манъ аташ» шаклида берилган.
13. «Нурли қадду-қомати жаннат ниҳолидек (эди), Вужудининг туфроғу сувга даҳли нўқ эди. Бу ерда шоир «инсон туфроғу сувдан, яъни лойдан ясалган» ақидасини тан олмайди.
14. «Таомлар шундай тотли эдики, гўё жаннат неъматларига ўхшар эди».
15. «Сувнинг бадбўйлиги сабаб бўлиб, барчалари вабо касалидан ўлдилар».

XXVI

Жума куни Баҳром оқ қасрда гўзал маъшуқаси Дилоромдан хабар топгани ҳақида. Бу сарлавҳада оқ рангга мутаносиб сўзлардан фойдаланилган оппоқ (кофурий) кийим, оқ (кофургун) қаср, оппоқ либосли гўза, фил суягидан (у оқ бўлади) ясалган тахт, биллурий (оқ) жом, оқ ранг бода кабилар.

1. «Жума куни бу баланд осмоннинг тоқи тонг ганжидин оқарди. Фалак сеҳргари юлдуз доналаридан оғзига чўғ солиб олган, у эрта тонгдан бошлаб шундан алангаландики, нафасидан оламга ўт сочди. Тонготар тарафни фалак тозаловчиси қуёш (меҳр) совунини суртиб, покизалаб ювди», яъни оппоқ тонг отиб, қуёш чиқди.
2. «Барбатзан»—барбат чалувчи аёл, барбат – ك — ёй шаклида ясалган қадимги чертма торли соз, чолғу асбоби.
3. «Меҳрибон шоҳнинг шу сўзлари (хожага куёв бўлиши ҳақидаги) бу қулга (хожага) иззат-икром кўрсатиш эди: қора тупроқни осмонга кўтариб, заррани қуёш даражасида қадрлади».
4. «Ҳақ уни даврнинг яғонаси ва дунёдан тоқ ўтадиган қилиб яратган».
5. «Ҳаётимдан тамом умид узилганда»...
6. «Йўқ эрса, сўзимга лойиқ ҳукмингизни чиқаринг».
7. «Фаришга (дек хожа) эҳсондан озиқланиб, ҳур (қиз)нинг хонишларидан роҳатлансам».
8. Нуҳ— узок умр кўрган пайғамбар.
9. Кофур — Оқ рангли ва хушбўй модда (камфара). Уни кўп истеъмол этилса, киши организмидаги айрим хужайраларга салбий таъсир этади. Кофур исмида шунга ишора ҳам бор.
10. «Ҳажр тикани унинг ичини азоблар, куй(лаш) билан (азоблар) ташқарига сизиб чиқар эди».

11. «Оёғинг тагидаги йўлни куёш (нурн)дек ёритувчингмен».
12. «Қийноқдан азобланган жонинг бор».
13. «Натижада кун чалиш билан (кишиларни) кулдирадиган, ухлатадиган, йиғлатадиган (санъатга эга) бўлдим...»
14. «Мен дедимки: (Аввал) кўлини банд эт, Кейин йироқдан туриб бўғизла!».
15. Шу қадар бемаъни ва ўринсиз гап айтибмен.
16. «Қоп-қоронғу кечада ҳам ухламай от суриб келар экан».
17. «Коптокдек бандланган одам бўлиб, Бошдан оёғи сиртмоқланган эмиш».
18. Тўя ёки филга ўрнатилган кажава (Унда аёллар олиб юрилган).
19. «Йўловчилар бир жазирамага етганда».
20. «Агарда сўзида қатъий турган бўлса, Ҳеч бўлмаса, жонни қутқариб қолайлик».
21. «Мен бу хил гапларини эшитгач, Гул юзли гўзал билан хайрлашдим».
22. Танқидий матнда «не».
23. Унинг (ҳикоя айтувчининг) жон бахш этувчи сўзидан (Баҳром) ўлган кишидек ўзидан кетди. Бу мисраларда «тазод» санъати қўлланилган.

XXVII

Баҳром йўқотган кишисидан хабар топиб, ўлик танига жон киргани хақида.

1. «Чала бўғизланган овдек эди».
2. «Оловда куйган хасдек ўртаниб, ниҳоятда сабрсизлик айлар эди».
3. «Тонг кулиб ёришганда,
Қусш шуъласи (ушшг) дамидан ёнди», яъни тонг ёришгач куёш пурлзрн таралдн.
4. Дедилар: «(У тарафга) бормаган яхши, чунки шоҳда ҳолсизлик юз бермоқда. Гарчи фироқ ўти ҳалокатли бўлса-да, лекин орадаги бу йўл (хам) анча йироқ. (Пўл) машаққати шиддатидан саломатликка зарар етиши мумкин.
5. «Лекин тоғ улуғвору вазминдур».
6. «Тоғнинг одати (ўз ерида) мустаҳкам туришдир. Агар у кўзғолса, қиёмат бўлади».
7. «Хамса»нинг 1960 йил нашрида «Шўхнинг».
8. «Осмон ергача паст тушиб, ерга тушган осмон оёғига куёш (бош кўйгандек) бўлди». (Осмон ва куёш сўзларида шоҳ ва Дилоромга нисбат берилиб, ташбеҳ санъати қўлланган).
9. «Қора тупроққа худо сояси тушгандек, сояга тўсатдан куёш ҳам тушди. (Худо сояси— шоҳ, куёш— Дилором). (Бу ерда

ташбех санъати қўлланган).

10. «Шоҳ ерда ўзидан кетиб ётар эди, моҳ ҳам, Моҳ ўзига келмас эди, шоҳ ҳам. Бу мисраларда «тарди акс» санъати қўлланилган.

11. «Оппоқ тонг отгунча биттасида ҳам хуш йўқ эди».

XXVIII

Баҳромгўрнинг овга отлангани ва унинг салтанати тугагани ҳақида.

1. «Етти фалак гумбази оромгоҳи бўлиб, фалак Баҳром (сайёраси) хизматкори бўлса ҳам...»

2. «Ўз уйида (хурсандчилик девори ичида) диққат бўлса, овга отланарди».

3. «У овда овладиган (хайвон)лар (осмондаги) юлдузларча (кўп) эди. (Уларнинг) барчасига қочиб кетадиган жойлар беркитилган эди».

4.«Қуршов эгаллангач, халқ тўхтади».

5. Йиғоч— узунлик ўлчови, бир йиғоч — тахминан етти-ўн икки минг метрга тенг.

6.«(Бу ҳолатда улар) бир-биридан ажралиши ажаб эмас, (чунки) ҳар тарафда ер зир титрар эди».

7.«Сайд қилувчилар ҳам, саид бўлувчилар ҳам чўкиб кетишдан қутила олмасдилар».

8. Яъни, «сипоҳ кетган томонга (ўлим ботқоғига) шоҳ ҳам кетди».

9. Навоийда Баҳром ўз одамлари билан ботқоққа ботиб кетади.

Низомийда Баҳром қулон (Гўр) орқасидан қувиб бориб, бир ғорга кириб кетади ва қайтиб чиқмайди.

Дехлавийда Баҳром ов пайтида бир тубсиз чоҳга тушиб кетиб ғойиб бўлади.

10. Афридун — Фаридун — Қадимги Эрон шоҳларидан бири. Жамшиднинг набираси. У яхши ахлоқлик олим ва одил подшоҳ бўлган... «Фаридуннинг подшоҳлиги бешюз йил эрди».

(Навоий. Асарлар. 14-том, 189-бет).Навоий бу ерда Фаридун шунча йил шоҳлик қилгани билан бари бир ўлимдан қутила олмади, демоқчи.

XXIX

Даврнинг норостлигини айтиб, мансабдан мағрурланганларни тапбех билан уйғотмоқ ҳақида.

1. Энг узоқ умр кўрган деб фараз қилинган пайғамбарнинг номи.

2. «Лотазар кофирина дайёро» — Кофирларни бутхонага таклиф қилма.

3. Қадимги Эрон ҳукмдорларини тарихчилар тўрт табақага ажратганлар.

Булар пешдодийлар, каёнийлар, ашконийлар ва сосонийлар сулоласидир.

Каюмарс — пешдодийлар сулоласига мансуб бўлган биринчи подшоҳдир. У ҳақда Навоий қунидаги маълумотни келтирган: «...Ҳар тақдир била подшоҳлик қоидаси андин бурун йўқ эрди. Бу қоидани ул тузди. Дағи аввал кишиким, шаҳр бино қилди, ул эр-ди»... Бу ҳақда яна қаранг: (Алишер Навоий. «Тарихи мулуки Ажам», Асарлар, 14-том, 185-бет).

4. Ҳушанг — Каюмарснинг набираси. У ҳақда Навоий ёзади: «Хирадманд ва одил ва олим подшоҳ эрди... Ва дод ва адл жиҳатидин ани пешдод дедилар. Ва темирни тошдин ул чиқорди... йиғочдин тахта ул кесиб, уйларга эшик ясади ва аксар конларни ул чиқорди ва барсни ва итни ул кийик олғувчи қилди ва отқа эгар ул ясади ва тевани юкка ул киюрди... ариғлар қозиб сув солиб, ободлиғ ул қилди...» (Навоий, Асарлар, 14-том, 180-бет).

5. Таҳмурас — Ҳушангнинг ўғли. Навоий ёзишича, у «...халойиқ риоятига ва мамолик ҳимоятига жидд била машғул бўлди... Ва форсий китоб битмак ва бўз тўқумоқни ул ихтироъ қилди. Ва анинг замонида каттиқ вабо бўлди. Ҳар кимнинг бир севар кишиси бор эрса эрди, анинг сувратин ясаб, анинг била хурсанд бўлур эрди» (Навоий. Асарлар. 14-том, 187-бет).

6. Жамшид — Таҳмураснинг укаси, (айрим манбаларда жияни) (Навоий. Асарлар, 14-том, 187—188-бетлар).

7. Заҳҳок — Жамшиддан сўнг унинг тахтини эгаллаган жияни. Навоий маълумотига кўра, у «...зулму ситам оғоз қилди... Аммо Заҳҳок салтанати ва зулми узоққа тортти, андоқки эл анинг зулмидин ожиз бўлдилар...» (Навоий. Асарлар, 14-том, 188—189-бетлар).

8. Афридун — Жамшиднинг набираси, олим, оқил ва одил шоҳ бўлган (Навоий, Асарлар, 14-том. 189—190-бетлар).

9. Гуштосп — Каёнийлар сулоласидан бўлган подшоҳ. (Навоий. Асарлар, 14-том, 196—197 бетлар).

10. Куршосп — Гиршасп — пешдодийлар сулоласининг сўнгги подшоҳи (Навоий. Асарлар, 14-том, 192-бет).

11. Кайқубод — Эрон шоҳларининг иккинчи табақаси — каёнийлардан бўлган биринчи ҳукмдор (Навоий. Асарлар, 14-том, 192—193-бетлар).

12. Кайковус — Кайқубоднинг ўғли. (кўпроқ эл набираси дерлар). (Навоий. Асарлар, 14-том, 193—194-бетлар),

13. Кайхисрав — Кайковуснинг ўғли.

14. Таҳамтан — Каёний шоҳларидан бири.

15. Тус — Эрон шоҳларидан бири.

16. Доро — (мел. ав. 336—330) каёнийлар сулоласидан бўлган шоҳ.

«Чун золилтабъ киши эрди, зулмидин улуғ эл озурда
бўлдилар...» (Навоий. Асарлар, 14-том, 200—201-бетлар).

17. Баҳман—каёниплар сулоласи шоҳларидан бири.

18. Асфандиёр—(Исфандиёр деб ҳам ёзилади)—Баҳманнинг отаси.

19. Искандар— Каёнийлар сулоласининг машҳур подшоҳи - (лақаби
Зулқарнайндур — икки шоҳли).

«Ҳам ҳаким эрди, ҳам вали. Баъзи анга нубувват устои ҳам
қилибтурлар. Тўрт юз ҳаким анинг хидматида эрдилар... Оламнинг
барру баҳрин олиб, ҳайвон суйи таманнога била зулумотқа кирди...
Машҳурдурким, васият қилдиким яланг иликларни тобутдан тошқари
чиқорсунларким, олам аҳлиға мужиби танбиҳ, балки ибрат бўлғайким,
оламдан илик торта тутқанлар — Ва анинг осоридин Яъжуж
саддидур...» (Навоий. Асарлар, 14-том, 201, 203-бетлар).

Алишер Навоий Искандарга бағишлаб маҳсул «Садди Искандарий»
достонини ҳам битган.

20. Дороб — Баҳманнинг ўғли, Доронинг отаси.

21. Ашк бин Доро — Ашконийлар табақасининг ҳукмдорларидан.

XXX

Ёзувчининг Шоҳ Баҳром суратини тушда кўргани ва бу тарих назми
учун узр сўрагани ҳақида.

1. «Оллоҳга шукрки, яна иқбол юлдузи бахтимни порлоқ қилди».

2. «(Булар) фақат денгиз дурлари эмас, балки турли жавоҳирлар
конидир».

3. «Бу жавоҳир юлдузлардан худди қирларда осмон (бўйи) чўққилар
пайдо бўлгандек эди».

4. «Соф гавҳарлар дўл донасиҳа, лаълу ёқутлар лолача (кўринмади)».

5. «Бир эски бўйра тўшак эди, бир чеккадаги тош суянчиқ эди».

6. «Бир гуруҳ оломон ғавғо-тўполонда бошларида бир баланд тахт
(кутариб, пайдо бўлдилар)».

7. Секиз бону — саккиз хоним. Бу ерда етти рангли қасрдаги етти
мамлакат маликаси ва Дилором кўзда тугилади. Юқоридаги секиз поя,
секиз бурж, секиз самин, секиз мунир каби сўз бирикмаларида ҳам етти
иқлим воқеалари ва Баҳрому Дилором
саргузаштларига ишора қилинади.

8. Дилором — ҳам исм, ҳам сифат. Бу ерда тажнис санъати қўлланган.

9. «Эй билим мулкани забт этгай, қалам найзаси (учи) билан оламни
эгаллаган».

10. «Назмнинг жонбахш деб таърифлаш — Оби ҳаётни (жон-бахш
этувчи сувни) соф (топ-тоза) деб мақташ билан тенгдир».

11. Низомийнинг «Ҳафт пайкар» ва Деҳлавийнинг «Ҳашт

беҳишт» дostonлари кўзда тутилади.

12. Тарихий асарлар кўзда тутилади.

13. Султон Ҳусайн Бойқаро «Шоҳи Ғозий», яъни урушларда ғалаба қилувчи шоҳ, деб ҳам аталади.

14. «Ҳусайн Бойқаронинг фикри куёшдан афзал, куёш эса (унинг) олдида заррадан ҳам кам. Куч-қудраги олдида кўк гумбази Суҳо юлдузи (Ҳулкар тўпламидаги энг хира юлдуз) чадир».

15. «Жаҳоноро» — Афсонавий «Хаварнақ»қа нисбат қилинган бу хашаматли боғни Ҳусайн Бойқаро ўзи учун қурдирган.

Тарихий маълумотларга кўра боғ Ҳиротнинг шимоли-шарқ томонида жойлашган. У 440 жериб (1 кв. км.) майдонни эгаллаган. Боғ ўртасида баланд сарой, шимол қисмидаги ҳовуз атрофида 4 та шийпон кад кўтарган.

XXXI

Сўз охири ва дoston тарихининг баёни ва байтлар сонининг аниғи.

1. «Раббоний фазилатининг файзи менга бу ажойиб асарни- (яратишни) насиб этди. Поклик файзининг ғайрати билан бу дафтар (китоб) тугалланди».

2. «Етти хил қийин йўлдан ўтдим (Етти сайёҳ ҳақидаги асарни тугатдим)».

3. «У Рустами Зол («Шоҳнома» қаҳрамони) ўтган етти хатарли йўлдор». Рустам жинлар қўлида тутқинда бўлган Қайковусни қутқариш учун Мозандаронга йўл олади. Етти кечаю етти кундуз йўл юриб, етти хавfli тўқнашувга (арслон, аждаҳо, ажина ва б.) учраб, уларни енгган Рустам Қайковусни озод қилади.

Алишер Навоий «етти ақбадин ўтдим — етти қийин йўлдан ўтдим, яъни етти ҳикоятни тугатдим», — деганда, ўзининг бу ишини Рустам ўтган йўлга киёслайди (Қаранг: С. Хасанов. Роман о Баҳраме, .С.132.).

Филология фанлари доктори С. Ҳасанов маълумот беришича, «етти» сўзи «Сабъаи сайёр» дostonида етти иқлимдан келган етти сайёҳнинг ҳафтанинги етти кунида сўзлаган етти ҳикояти, етти шоҳнинг гўзал қизи, етти ранг, етти сайёра, етти фалак, етти қаср бирикмаларида қўлланилган бўлиб, жами тўқсон марта ишлатилган (С. Хасанов. Роман о Баҳраме, С. 130.).

4. «Зумурраддан илон кўзи кўр бўлса, шу зумуррад кўрликни дафъ ҳам қилади. Гул иси қўнғиз балоси бўлганидек, шу ис балонинг вабоси ҳамдир».

5. «Котиб ك (кўз) сўзидаги ذ (з) ҳарфи тепасига қўйиладиган

нуқтасини чекмаса, кўзни қорачуғсиз (нуқтасиз) яъни кўр ك қилиб қўяди». Бу ерда лафзй санъат қўлланган.

6. Тили қамиш қаламдек ёрилсин, башараси хатндек қора бўлсин.

Алишер Навоий билимдон ва маданиятли киши сифатида ўз асарларининг (ундаги сўз ва ибораларнинг) беҳато ва нуқсонсиз бўлишини жуда истар эди. Айрим котибларнинг «тузатиш» ва эътиборсиз кўчиришлари эса шоирни қаттиқ ранжитар эди. Алишер Навоий «Маҳбубул-қулуб» асарида котиблар зикрига алоҳида фасл ажратган бўлиб, унда ҳам хато кўчирувчи котиблар хусусида тўхталиб, қуйдагиларни ёзган:

Қайси бир котибки, ул сўзга қалам сурган хилоф,
Ул қаро юзлуқ, боши бўлсун қалам янглиғ шикоф.

(Қаранг: Алишер. Навоий, Асарлар, 15 жилдлик, 13-жилд, 22-бет).

7.«Қоронғу кеча оппоқ тонг билан алмашганда, унинг (Баҳромнинг) уйқуси келар эди».

8.«Бу ажойиб (асарни) бошдан оёқ ҳисоблаб чиқилса, байти беш мингга боради».

9.Бу асарни ёзишга кетган фурсатим уларнинг (Низомий, Дехлавийнинг) кетказган ўндан бир вақтининг ўндан бирига тенг.

Агар Низомийнинг «Ҳафт пайкар», Дехлавийнинг «Ҳашт беҳишт» дostonлари икки йилдан ортиқ, Ашрафнинг «Ҳафт авранг»и уч йилда яратилганини эсласак, Навоийнинг бу сўзлари нақадар ҳақлигига ишонч ҳосил қиламиз.

Ваҳолонки, юқорида Навоий ўзидан аввал Баҳром ҳақида дoston яратган ижодкорларнинг асосий ишлари фақат ижод билан шуғулланиш эканлигига, Навоий эса, эл-халқ можаросидан ортган вақтдагина қўлига қалам ола олишини, шунга қарамасдан, бу дoston тўрт ойда ёзилганини, агар бошқа ишлардан озод бўлганида эса, тўрт ҳафтада ёзиши мумкинлигини таъкидлаган эди.

10. Бу Сайтларда дostonнинг ёзилиш тарихи берилиб, асар 889 йил жумодус-соний ойининг пайшанба куни тугаллангани маълум қилинади. Бу ҳижрий йил ҳисоби. Агар мелодийга айлантирилса 1434 йилнинг июнь ойига (6, 13, 20, 27 кунларига) тўғри келади.

11. Варағу сатрларини ҳисоблаб, беш минг байт тахмин қилдим.

«Сабъаи сайёр» дostonининг П. Шамсиев нашрга тайёрлаган илмий-танқидий матинда (1956 й) байтлар сони беш минг тўққизтадир.

МУНДАРИЖА

Сабъаи сайёр

I. Эй сипосинг демакда эл тили лол

II. Муножоти борий ул бобдаким, ўзи айни вужуддурур ва андин ўзга борча нобуд, балки номавжуд ва хожот изҳори ул маънидаким, нобудлар гуноҳиға анинг баҳри раҳмати қошида не вужуд бўлғай ва бевужудлар хатоси анинг дарёйи вужуди оллида не мавжуд

III. Ул шоҳи рисолатпаноҳ наъतिकим, «лавлока» ливойи била «ана афсаҳу» алифи анинг сипоҳи давлатиға ливо келди, «ва мо тағо» то ва ғайни била «асро» роси анинг мисоли субутиға туғро ва ул мисолда икки олам салтанати мубайян ва ул мисол юз меҳри нубувват била музайян

IV. Ул мусофири аводийпаймо, балки ул рокиби самовотпаймо меърожи кечасининг таърификим, буроқи барқтомлиқ ва пайки бурок хиромлиқ қилди ва ул рахш била пайк хаёл етмас ергача чопти ва ул чопмоқ била ҳакими хирад фаҳми бовар этмас нималар топти

V. Сўз таърифида бир неча сўз сурмак ва сўз ахлиға андин неча сўз тегурмак ва коинотқа тақаддумининг сифоти, мумкинотқа тааххурининг исботи ва онинг пардасидин бошқа маоний бикри жилвадин орий ва кўнгул кунжида мутаворий эркониинг изҳори

VI. Сўз насридин назми хушроқ ва парокандасидин жамъи дилкашроқ эрканин даъво қилмоқ ва бу жамъиятни «беш ганж» жамъи Низомий ва ҳинд шакаррези, балки ширин каломига мусаллам тутмоқ ва ул баҳрайнға қатра нишон ва ул наййирайнға заррасон ўзин еткурмак

VII. Жаноби сипеҳр макон хизматкорлиғи ва саҳоби гавҳарафшон ҳаводорлиғи, яъни ҳазрат шайхул-исломи мавлоно Нуриддин Абдуррахмон Жомий мадда зиллаҳул-олий мадҳида хома найининг шакарборлиғи ва кўнгул садафининг гавҳарнисорлиғи

VIII. Бу етти гулшани жаннатосо ва етти қасри сипеҳрфарсо тарроҳлиғининг жиҳати ва меъморлиғининг кайфияти ва бисотин тарҳини тағйирлар била хушроқ ва қусур биносин табдиллар била дилкашроқ қилмоқ ва густохликлар узрин демак ва бебокликлар маъзиратин айтмоқ

IX. Салтанат баҳрининг дурри ноби ва хилофат маъданининг лаъли сероби, офариниш тожиға жавҳари зоти, зеб ила зайн, муиззус-салтанати вад-дунё вад-дин Султон Ҳусайн Баҳодирхон халлада

мулкаҳу ва султонаҳу мидҳати кўсин ўрмоқ ва бу баҳона била заррани қуёшқа соғиндурмоқ

X. Исмат баҳористонининг шукуфта боғи ва иффат шабистонининг гавҳари шабчароғи, рўпушлиғ Қофининг асмои париси, маҳжублиғ сипехрининг меҳри ховарийси, ахлоқи ҳамида ва авсофи писандидасидин шаммаи изҳор қилмоқ

XI. Шоҳ Баҳром достониға шуруъ қилурдин бурун бир неча сўзга муртакиб бўлмоқ ва ул дostonда тағйир ва табдил воқеъ бўлғоннинг узрин қўлмоқ ва ҳар ганжға бир уй макон бўлғондек ҳар дostonни бир байтда ниҳон қилмоқ

XII. Дoston оғози ва шоҳ Баҳромнинг сайдға парвози ва Монийи суратгардек ғариб қушни сайд қилғони, балки анга сайд бўлғони ва монийи фалаки нақшбоздин ажаб сурат юз кўргузгандек, Дилоромнинг дилрабо суратин кўргузгани ва Баҳромнинг риштаи тоқатин ул суратдин узгани

XIII. Дилоромнинг дилоро ҳусни камолинда сўз сурмак ва ани Баҳроми бедилға еткурмак ва васл шамъин ишрат шабистонида равшан қилмоқлари ва ҳажр хазонидин қутулуб, висол баҳорида ғунчадек кўнгулларининг гул-гул очилмоғлари

XIV. Моҳи Зухражабиннинг нағмаси шаҳни зор қилғони ва кўнгли қуши анинг чанги ришталариға гирифтор бўлғони ва чангдек кўнглин анинг ғайридин холи қилиб жон ришталаридин фиғон тортқони ва анинг захмаси илгидин, балки илги захмасидин жони ришталарининг фиғони дам-бадам ортқони

XV. Баҳромнинг ишқ тўғони туғенидин беҳирад ва май ўти харорати ғалаёнидин беҳуд бўлғони ва ўз ғазоли шерафганига ғазол отқонида таҳсин қилмағонидин охугирлик бошлағони ва домға беркиган кийикдек, ани ўз камандиға беркитиб, кийиклар куномида ташлағони

XVI. Баҳромнинг ғазаб мастлиғидин ҳушёр ва ғафлат уйқусидин бедор бўлуб, ул ошуфта тушлардин паришон, балки уйғоқликда қилғонларидин пушмон бўлғони ва мушкбў ғазолин истай биёбонға ўзи кетиб, ани топмай, ўзидин кетғони

XVII. Ҳажр шoми тулининг имтидоди ва саводининг бедоди ва ул шoмда Баҳром жонига андуҳ хайлининг шабихунлари етмак ва ул шабихун аҳлининг жон ва кўнглин асир этмак ва ул асирона навҳа била

Ўзидин кетмак ва аркони давлати бало даштидан ани даво шаҳри сори элтгонлари

XVIII. Баҳромнинг ўз париваши ҳажридин девона бўлғони ва ҳукамо анинг ошуфта димоғи танқиясиға иштиғол кўргузуб, мумтад замонлар муолажа асбобин тузуб, кўп заҳматлар била анинг оз нима ўзига келғони ва савдоси дафъиға тамошо учун етти иқлим салотинининг етти қаср бино қилғонлари

XIX. Етти фалакдек етти қасрнинг туганғони ва Монийи мусаввир ҳар қасрни ўзга бир ранг била нақшбандлик қилғони, доғи етти иқлим салотинининг қизларин ул етти қасрда Баҳром била ақд қилғонлари ва ҳафтанинг ҳар куни Баҳром бир қасрда суҳбат тутқони

XX. Шанба куни Баҳромнинг мушкфом либослар кийиб, гулбади мушкинга хиром қилиб, ғазоли мушкбў била бодаи мушкин ичғони ва бу машғуллуқ била ҳижрон ўтиниинг дуди қаро қилғон кунни шомға еткурғони

Авалги иқлим йўлидин кетурган мусофирнинг фасона демаги

XXI. Якшанба куни Баҳромнинг қуёшдек зарбафт либос кийиб, гунбади зарнигорға азм қилиб, сариғ ҳуллалиғ хур била базми айш тузуб, олтун соғарда асфар май ичғони, йўқким, қуёшнинг сариғ гули очилғони чоғдин офтоб зардиғача анга бир йилча кечғони

Иккинчи иқлим йўлидин кетурган мусофир ҳикояти

XXII. Душанба куни Баҳромнинг навбаҳор монанд ахзар либос била гунбади ахзарға юз қўйғони ва сарви сабзоранг сабз ҳулла била жоми зумуррадфом ичинда зулоли ҳаёт нўш қилғони ва ул чашмаи зиндагонидин Хизр ҳаёти касб этғони

Учинчи иқлим йулидин кетурган мусофир айтқон афсона

XXIII. Сешанба куни Баҳромнинг гулгун либос била қасри гулнорийға таважжуҳ қилиб, шафақгун ҳуллалик хуршед била соғари ёкутфом ичинда лаъл ранг “май ичғони ва ул ёкут ва лаълдин уйқу учун муфарриҳ тартиб қилиб, майдин қизортғон кўзин юмғони

Тўртгунчи иқлим йўлидин кетурган мусофир сухангузорлиғи

XXIV. Чаҳоршанба куни Баҳромнинг мовий кисват била гунбади нилуфарийға майл қилиб, хуршеди осмоний либос била жоми фирузагун аро кабудон майидек бода солиб нўш қилғони ва нўшо-нўш унин тоқи нилуфаридин ошурғони

Бешинчи иқлим йўлидин келган мусофирнинг дostonоролиғи

XXV. Панжшанба куни Баҳромнинг сандалосо хилъат била гулшани сандалбўйда ором тутуб, сарви сандалнасим била бодаи сандал шамим ичмак ва ул сандаллар лахлахасидин димоғи муаттар бўлуб, кузи уйқу майли қилмоқ

Олтинчи иқлим йўлидин келтурган мусофир нукта тирозлиғи

XXVI. Одина куни Баҳромнинг кофурий асвоб била қасри кофургун ичинда мушкин зулф кофурин либос била тахти ож узра жоми биллуридин бодаи кофур мизож ошом қилғони ва ул кофуркорликдин хижрони ҳарорати таскин топиб, ўз ғазоли мушкбўсидин хабар топқони

Еттинчи иқлим йўлидин келтурган мусофирнинг фасонасиголлиғи

XXVII. Баҳром ғойибидин нишон топиб, ўздин ғойиб ва бенишон бўлуб, Хоразм мулкига нишон йибориб, хожаи фарзона била гавҳари ягонани тилатиб, алар келгунча ўзи дағи ўтру чиққони ва субҳ анфоси масиҳларидек ўлук танға руҳ киюрғони

XXVIII. Баҳром гўрнинг ов азмиға чарга солғони ва ажал хайли овининг чаргасиға қолғони ва сайд азмиға гўр суммининг тезрафторлиғи ва ўзининг гўр домиға гирифторлиғи ва салтанатининг анжоми ва тарих ва фасонасининг итмоми ва ихтитоми

XXIX. Даҳри мухолиф норостлиғи таронасин тузмак ва бенаво ушшоққа андин ижтиноб пардаси кўргузмак ва сипеҳр зулмидин беҳабарларға таън тоши отмоқ ва ғафлат уйқусидин жоҳ мағрурларин насиҳат гўшмоли била уйғотмоқ

XXX. Нозимнинг бу жавоҳири самин ва бу лаолийи анжумойин назм силкига тортилғонға кон қозор машаққатидин фароғат топқони ва осойиш уйқусиға кўзин ёпқони ва Шоҳ Баҳром хаёли тушда мутамассил бўлғони ва бу тарих назми учун узрлар қўлғони

XXXI. Сўз ғояти ва назм ниҳояти ва ғоятсиз хижолат изҳори ва ниҳоятсиз журъат эътирози ва ўкур элга насойиҳи санойиҳ ўқумоқ ва битир хайлға мавоиз ажзоси битмак ва тарихининг табиини ва абёти ададининг таъйини